Excelentiei Sale Domnului I. Bratianu. Omagiu

REVISTA

PENTRU

ISTORIE, ARCHEOLOGIE ȘI FILOLOGIE

ORGAN AL

SOCIETĂȚII ISTORICE ROMÂNE

DIRECTOR-PROPRIETAR

EM. E. KRETZULESCU

Președintele Societății Istorice Române

AJUTAT DE COMITETUL DE REDACȚIUNE ALES DE SOCIETATE

VOLUMUL XIII

PARTEA I—II

1912

BUCUREȘTI

Instit. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu

16, Strada Paris (fostă Doamnei), 16

1913

35.084.

www.dacoromanica.ro

CONDIȚIUNILE PUBLICAȚIUNII

Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie, organul Societății Istorice Române, apare semestrial în două tomuri pe fiecare an.

Costul abonamentului pe an, pentru cei cari nu sunt membrii ai Societății, este de 25 lei în țară și 35 lei în străinătate, cu începere dela 1 Ianuarie al fiecărui an.

Membrii Societății primesc Revista gratuit, în schimbul cotizațiunii de 20 lei anual.

Redacțiunea Revistei se află la sediul Societății, Calea Victoriei No. 57, unde se vor trimite pe adresa d-lui Al. T. Dumitrescu, secretar, manuscriptele de tipărit, revistele, publicațiunile periodice sau ziarele ce au schimb cu Revista. Tot d-sale pot trimite cărțile lor autorii cari doresc să li se facă dări de seamă în Revistă.

Cotizațiunile, abonamentele și orice chestiuni de administrațiune a Revistei să se adreseze d-lui Al. T. Dumitrescu, Calea Victoriei 57 București.

In caz de schimbare de domiciliu, d-nii Membri sunt rugați a notifică de urgență Secretariatului societății noua adresă a lăcuinții.

Colecțiunea completă a Revistei pentru Istorie, Archeologie și Filologie, dela înființarea ei și până în present, se află de vânzare la administrația Societății Istorice Române.

---

www.dacoromanica.ro

REVISTA

PENTRU

ISTORIE, ARCHEOLOGIE ŞI FILOLOGIE

ORGAN AL

SOCIETĂŢII ISTORICE ROMÂNE

DIRECTOR-PROPRIETAR

ÆM. E. KRETZULESCU

Preşedintele Societăţii Istorice Române

AJUTAT DE COMITETUL DE REDACŢIUNE ALES DE SOCIETATE

VOLUMUL XIII

PARTEA I II

1912

BUCUREŞTI

Instit. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu

16, Strada Paris (fostă Doamnei), 16

1912. 33.084.

www.dacoromanica.ro

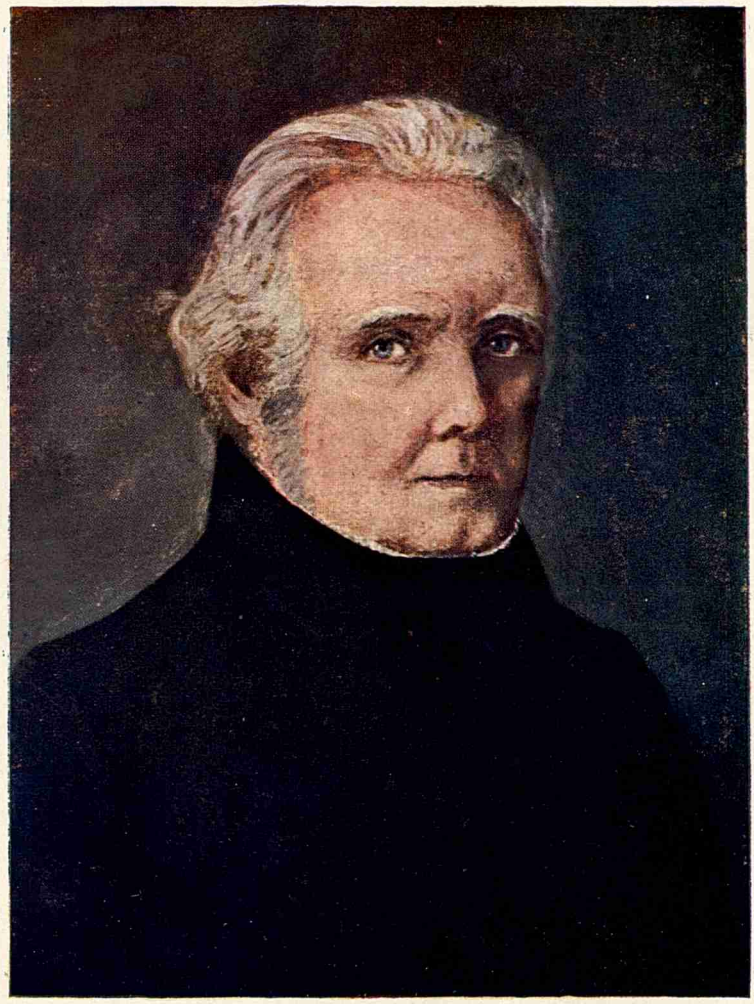

Alexandru Haşdeu.

www.dacoromanica.ro

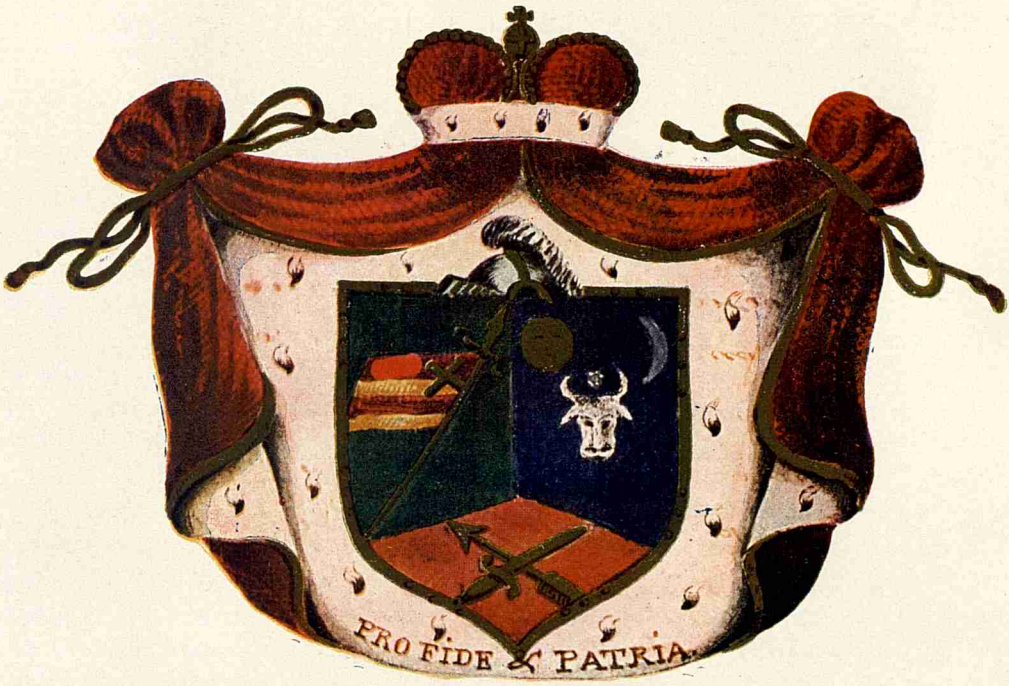

Marca familiei Haşdeu
(după un manuscris de Alexandru Haşdeu).

www.dacoromanica.ro

PAGINI DIN DOMNIA LUI CUZA VODĂ

(Urmare)

III.

Confuziunea în partidul conservator după moartea lui B. Catargiu. Ministerul Arsache; imprudența mesagiului tronului. Ministerul Kretzulescu. Coaliţiunea dreptei cu stânga. Înfrângerea Ministerului. Nouă greşală a guvernului. Propunerea de a se supune controlului Ministerul de Finanţe. Grava imprudenţă a Ministrului Tell. Conflictele Ministrilor cu Camera şi umilirea Ministrilor. Lupta între Kogălniceanu şi Rosetti-Brătianu. Buciumul contra „Monstroasei coaliţiuni".

Asasinarea lui Barbu Catargiu, acest eveniment neaşteptat, aruncă confuziunea şi dezorganizarea în partidul conservator. Nimeni nu erà în stare să ià în primire greaua sa succesiune, nimenea nu se putea fălì că ar fi putut ţine în disciplină pe Măriile lor prinţişorii, cari formau statul major şi dădeau tonul în partidul conservator.

Aceşti pui de lei, permită-mi-se această comparaţiune elogioasă, am văzut că fusese pe punctul de a sfâşià chiar pe valorosul lor îmblânzitor Barbu Catargiu, incontestabil cel mai mare om pe care l'a avut sau îl va aveà vre-o dată partidul conservator. Cine ar fi putut să mai aibe dar presumţiunea de a conduce persoane ambiţioase, orgolioase şi neastâmpărate ca principii Grig. M. Sturza, Dim. Grig. Ghica, Al. Moruzi, Grigorie Brâncoveanu, George Ştirbei şi alţii? Trebue să citim desbaterile Camerii de pe acele vremi şi să ne transportăm cu mintea 50 de ani în urmă pentru ca să ne facem idee de pretenţiunile şi atitudinea acestor fiĭ de Domn. Fiecare din ei credeà că are drept dacă nu la unul din tronurile celor două ţeri unite, cel puţin să fie socotit ca o persoană excepţională planând asupra partidelor. Fiecare din ei voia să joace rolul unui conte de Chambord, uitând că

www.dacoromanica.ro

Burbonii, dinastie de mai multe ori seculară, au făcut unitatea și mărirea Franței, pe când părinții unora din Măriile lor despuiase țara mai rău decât Fanarioții. Toți voiau să fie căpetenii, nici unul nu înțelegeà să fie soldat într'un partid. Singurul punct care'i unea pe toți erà lupta în potriva partidului liberal și ura în potriva Domnitorului, căruia nu-i iertau că a reușit să se sue, el un Cuza boier de mâna doua, pe tronurile unite ale lui Ștefan și Mihai-Vodă, cum nu se suise nici unul din moșii și strămoșii de mare neam ai Măriilor lor!

A trebuit aproape 10 ani de frământări cumplite, a trebuit ca acești prințișori pretențioși și neastâmpărați unii să moară, alții să-și mănânce averile, alții să se retragă din politică, pentruca partidul conservator să poată să se reorganizeze sub Lascăr Catargiu, unul din fruntașii săi. Tot în acelaș timp partidul liberal ajunge și el la unitate sub conducerea Rosetti-Brătianu, așa că în 1871, adică 9 ani după fuzionarea Camerilor țerilor surori, se consumase și fuziunea partidelor muntenești și moldovenești, în două mari partide politice după afinitățile lor.

* * *

In 8 Iunie 1862, ziua asasinării lui Barbu Catargiu, Domnitorul însărcinase pe Apostol Arsache, Ministrul de Externe, cu gerarea provizorie a Ministerului de Interne și a Președenției Consiliului de Ministri; toți ceilalți Ministri rămâneau la posturile lor.

In ziua de 9 Iunie, Camera convocată în ședință extraordinară (de oarece pe acel timp Camera nu lucrà în toate zilele), primește mesagiul Domnesc în care, anunțându-se asasinarea lui B. Catargiu, ea erea încunoștințată că Ap. Arsache a fost însărcinat *ad interim* cu Ministerul de Interne și cu Președenția Consiliului.

Camera se apropià însă de sfârșitul sesiunei; în 23 Iunie Ap. Arsache, Președintele Consiliului, cetește mesagiul de închidere al primei sesiuni a Camerelor întrunite și tot deodată anunță că Ministerul și-a dat dimisiunea pe care Domnitorul a și primit-o. Acest Minister provizoriu, care în realitate erà tot Ministerul Barbu Catargiu, fără șeful său, nu durase dar decât 2 săptămâni, dela 8 Iunie la 23 Iunie, spre a girà afacerile până la închiderea sesiunei.

In mesagiul domnesc, foarte scurt de altmintrelea, Alexandru Ioan Cuza se plânge de inactivitatea Camerii. «Nu putem însă cu această ocasiune—zice mesagiul—a vă tăgăduì părerea noastră de rău că din proectele cele mai importante supuse de-

www.dacoromanica.ro

liberațiunii D-voastră, unele au rămas nediscutate, între altele Prefecturile generale și consiliile provinciale, elaborate de guvernul Nostru și aprobate de comitetul legislativ eșit din sânul Adunării».

Vremile frumoase de entuziasm trecuse, furtuna începea să se anunțe, neînțelegerea între Domnitor și Adunarea legiuitoare se manifestă în mod neindoios, și lucru straniu, acel care provocă și începea lupta eră însuș Domnitorul prin neînțeleptul său mesagiu.

Și când ne vom gândi că nu trecuse încă o jumătate de an de când Camera aprobase prin aclamațiuni entuziaste răspunsul la mesagiul tronului, nu ne putem împedecà să regretăm nestabilitatea lucrurilor și simțămintelor în țara noastră pe acele vremi.

* * *

A doua zi după închiderea Camerii, în 24 Iunie 1862, Domnitorul însărcinează pe Nicolae Kretzulescu cu formarea noului Minister, care e format din Dim. Cornea, G. Crețeanu, A. Cantacuzino, Al. Em. Florescu și Al. St. Catargiu.

Mai târziu în acest cabinet întră Nicolae Racoviță (16 Iulie) Generalul Florescu (30 Septemvrie), Generalul Tell (30 Decemvrie), C. Iliescu (16 Martie 1863), Al. Odobescu (26 Mai), Barbu Belu, (14 Iunie), Dim. Vioreanu (15 August) și Nic. Rosetti Bălănescu (17 August).

Ministerul din 24 Iunie eră în gândul Domnitorului un Minister de împăcare; în el se aflau persoane din amândouă partidele. Nic. Kretzulescu însuș eră o transițiune între partide, sau ca să ne exprimăm cu termeni moderni, om din centru, un liberal moderat.

Aristrocat din naștere, de oarece făcea parte din cea mai mare boerime a țerii, om instruit și lipsit de prejudițiile clasei sale, Kretzulescu a fost cel dintâiu dintre boerii mari, care nu a crezut că este rușine pentru el de a urmà o profesiune liberă, studiind medicina și luând titlul de doctor. Insă cu toate ideile sale, relativ înaintate, Kretzulescu eră un om de ordine, care înclinà mai mult spre dreapta. Dânsul aveà pe atunci peste 50 de ani, mai fusese într'un rând Președinte de Consiliu în Muntenia și cu această ocaziune dedese dovezi de energie în potriva agitatorilor. De aceia Nicolae Kretzulescu nici nu făcea parte din liberali, și nici nu eră iubit sau susținut de partidul liberal.

Dar nici conservatorii nu vedeau cu ochi buni pe acest boer mare, care se făcuse medic și care aveà înclinațiuni către partidul liberal; ei îl socoteau un trădător care servește interesele

www.dacoromanica.ro

liberalilor. Astfel că acest Minister, cu care Domnitorul sperase că va mulțumì poate pe toată lumea, în fapt nemulțumise și pe liberali și pe conservatori și aveà în potriva sa aproape întreaga Adunare legiuitoare. Intr'un timp de pasiuni violente, de frământări și de turburări, tocmai oameni moderați și împăciuitori sunt rău veniți și loviți de toate părțile.

Acest lucru se întâmplă față cu Ministerul Nic. Kretzulescu.

O coaliție formidabilă de conservatori și de liberali extremi se formează aproape imediat după deschiderea Çamerii, care fu convocată în sesiunea extraordinară pe ziua de 4 Noemvrie 1862.

In discursul tronului se spune că scopul convocării este spre a aveà Camera timpul necesar spre a votà bugetele, nevotate din 1860, de a cercetà socotelile pe ani trecuți și în fine de a lucrà la unificarea legislațiunii.

Ministerul lucrase în timpul vacanției, astfel că îndată după deschiderea sesiunii, Al. Cantacuzino, Ministrul de Finanțe, supune Camerii mai multe proiecte financiare. Insă spiritele erau aprinse: deja în 10-a ședință, la 22 Decemvrie 1862, atacurile în contra Ministerului încep, și Ministerul suferă o înfrângere completă, care arată puținul sprijin de care el se bucură în Cameră.

Erà vorba de suma de 20.626.841 lei, arenda moșiilor închinate, pe care comisiunea Camerii o înscrisese între veniturile Statului, fiindcă prin un jurnal al Consiliului de Ministri se hotărîse că acești bani să se verse in cassa Statului. Cu drept cuvânt Nic. Kretzulescu, Președintele Consiliului, observă că dacă s'ar trece această sumă la venituri, ea va figurà și la cheltueli, însă prin asemenea fapt s'ar prejudecà o chestiune care nu e încă rezolvată și s'ar complicà soluțiunea ei. Dânsul adaogă că încheierea Consiliului de Ministri, care a dispus ca bani din arenzi să se verse în casa Statului, nu e decât o măsură conservatoare, ca să nu se risipească acele sume intrând în mâinile călugărilor greci, și că Ministerul a făcut tot ce i-a stat prin putință în această chestiune.

Ministerul aveà dar toată dreptatea pentru sine; el luase o măsură patriotică, aceia ca arenzile moșiilor mănăstirilor închinate să se verse în casa Statului, și în acelaș timp foarte rațional susține că pe cât timp nu se va rezolvà chestiunea nu trebue să se înscrie aceste venituri în buget. Totuș Grig. M. Sturza și Dim. Gr. Ghica, Lascăr Çatargiu de o parte, Grigorie Cuza, Anastasie Panu și Ion Brătianu din altă parte, conservatori și liberali împreună și dau mâna ca să combată Ministerul.

www.dacoromanica.ro

Să nu se creadă că erà aci vorba de o fineţe patriotică pentru ca să dea tărie Ministerului în rezolvarea acestei chestiuni faţă cu streini.

Mai întâiu vom observà că Ministerul pusese chestiunea de încredere şi apoi, afară de aceasta, virulentul discurs al lui Lascar Catargiu nu mai lasă nici o umbră de îndoială că aci nu erà o prefăcătorie patriotică. Deja A. Panu învinovăţise Ministerul că a compromis chestiunea, aşteptând ca iniţiativa să vină dela patriarhi şi dela chiriarhii Mănăstirilor. Lascar Catargiu, pe atunci Vice-Preşedinte al Camerii, ia cel din urmă cuvântul şi discursul său e o lovitură de moarte a guvernului Kretzulescu.

«Domnilor—zicea dânsul începând—între zisele d-lui Ministru şi între fapte e o mare deosebire. Dumnealui zice ca guvernul nu a făcut decât să ţie la statu quo şi că s'a ferit de a prejudecà chestiunea. Ceia ce s'a urmat însă nu este aşà şi iată pentru ce». Catargiu expune în urmă faptele, arătând că Ministerul însuş prin încheerea sa a prejudecat chestiunea, şi terminând adresează Ministerului această vehementă apostrofă:

«Nu mai veniţi dar a ne ridicà aci o chestiune ministerială, nu mai veniţi mai cu seamă a ne aruncà în faţa ţerii acuzarea că voim a compromite o chestiune naţională, căci, dacă d-voastră încredinţaţi că chestiunea este compromisă, d-voastră sunteţi cei ce aţi compromis-o».

Camera, după acest discurs, primit cu *aplauze unanime*, se declară luminată şi procede la vot prin sculare şi şedere.

— Propunera este primită cu mare majoritate—spune preşedintele P. Mavrogheni.

— Unanimitate! Unanimitate! strigă mai multe voci în mijlocul aplauselor şi aclamaţiunilor Camerii.

Prin urmare Ministerul Kretzulescu primea chiar dela începutul primei sesiuni nu numai un avertisment foate semnificativ, ci chiar un adevărat vot de blam, care tocmai fiindcă erea nedrept dovedea că marea majoritate a Camerii este ostilă. «Romanulu» de a doua zi, 23 Decemvrie 1862, povestind cele întâmplate la Cameră spune că unanimitatea mai puţin unul a votat trecerea veniturilor Mănăstirilor închinate între veniturile Statului, cu toate că Ministerul a făcut cestiune ministerială, a declarat că nu primeşte propunerea, că nu o poate executa şi că că se compromite cestiunea. Acum, zicea Romanulu încheind, Ministerul trebue sau să dimisioneze sau să dizolve Camera.

Totuş Ministerul Kretzulescu nici nu dizolvă Camera, nici nu dimisionează; ba chiar, ceia ce este mai grav, în urma votului

www.dacoromanica.ro

Camerii, el declară că nu va pune în lucrare acest vot! [1]) Trebue să recunoaștem că aceasta erà o flagrantă violare a regimului constituțional. Deși animat de bune sentimente, Domnul provocà din nou Adunarea legiuitoare, călcând legile organice ale Statului, el da cel dintâiu răul exemplu și provocà lupta pasionată care aveà să'l coste tronul.

Vodă-Cuza erà un om energic, cinstit și inteligent, el erà bun patriot și adevărat democrat, dar din nenorocire pentru El și pentru țară, Cuza nu aveà simțul politic.

In timpul vacanției Crăciunului, agitațiunea contra Ministerului crește și mai mult; mai toți deputații așteptau cu nerăbdare redeschiderea Camerii, pentru ca să ridice mănușa pe care le-o aruncase Ministerul Kretzulescu prin cuvintele sale nesocotite.

In prima ședința după vacanță (ședința 12-a din 14 Ianuarie 1863), atacurile în potriva Ministerului reîncep cu mare impetuositate. Se face o propunere în Cameră de a se instituì o comisiune parlamentară permanentă la Ministerul de Finanțe, spre *a controlà întrebuințarea ce se va face cu bani afectați spre plata dobinzilor ce plăteà Statul la creditorii săi.* Nic. Kretzulescu, Președintele Consiliului, pune clar chestiunea de încredere, zicând că dacă s'ar vota acea comisiune, «Camera arată neîncredere în Minister».

An. Panu, răspunzând Ministerului, spune fără nici un ocol: «Preacuparea secțiunei, dela care emană această propunere, a fost pe de oparte că cei care au împrumutat pe Stat să fie plătiți, iar pe de alta cu banii să nu fie întrebuințați în alt scop».

Generalul Tell, Ministrul Cultelor, intervine în discuțiune și contestă Camerii dreptul de a numì această comisiune, care ar fi ca o epitropie pentru guvern, o amestecare neconstituțională în atribuțiunile puterii executive. «Pe cât timp vom stà pe aceste bănci, ziceà dânsul, nu vom suferì această epitropie».

Generalul aveà dreptate în principiu, însă când Ministerul eșise din constituțiune, mai aveà dreptul să ceară dela alții să fie mai respectoși de legi? De aceia Panu replică generalului Tell, contestând constituționalitatea Ministerului Kretzulescu:

«Dar d. Ministru al Cultelor ne întreabă cu ce drept venim să exercităm acest control, dea-mi voie a-l întrebà și eu, cine este dumnealui? De unde vine? Din ce majoritate a ieșit? Da, să stăm fiecare în atribuțiunile noastre și în marginele dreptu-

[1]) Acest lucru îl afirmă I. Brătianu în ședința din 14 Ianuarie 1863.

www.dacoromanica.ro

rilor noastre; pe cât timp se află pe aceste bănci un Minister necostituțional, aceste atribuțiuni sunt încălcate».

Generalul Tell nu erà un om să lase fără răspuns aceste cuvinte. El spune că, dacă Ministerul nu e din majoritate, vina este a conservatorilor, fiindcă după moartea lui Barbu Çatargiu, Domnitorul a făcut apel la majoritate să-i deà un Minister, și majoritatea n'a crezut cu cale să răspundă la apelul Domnitorului. «Noi, zicea generalul Tell, am arătat devotament către țară, răspunzând la apelul ce ne-a făcut capul Statului, și la care majoritatea n'a răspuns».

Fără să voiască, Ministrul Cultelor făceà greșală de a pune persoana Domnitorului în discuțiunea Camerii legiuitoare, și da ocaziune de a se începe atacurile în potriva Domnitorului.

In adevăr, Dimitrie Ghica, una dintre persoanele la care făceà aluziune generalul Tell, luând cuvântul ca să se apere pe sine și majoritatea din care făceà parte, spune că dacă bărbații la care s'a adresat Domnitorul n'au răspuns la apelul său cauza e «fiindcă Domnitorul nu a aderat la condițiunile ce acei membri ai majorității cereau spre a formà un Cabinet».

Generalul Tell nu cedează; caracter antic și în acelaș timp militar, el voește să apere din toate puterile sale dreptatea și pe Domnul său, însă din nenorocire, parlamentar neabil, pune din nou în discuțiune cu aceeaș stângăcie și lipsă de tact persoana Domnitorului pe care voià să-l apere. Dânsul relevează purtarea corectă a lui Alexandru Cuza, care după moartea lui Barbu Catargiu n'a voit să uzeze de puterea discreționară ce i se încredințase de Cameră, și adaogă ca Ministerul Kretzulescu a primit puterea din devotament pentru țară și Domnitor. «Iată Domnilor, ziceà generalulul Tell, cum stăm și pentru ce stăm acì; nu e chestiune de încredere, nu am venit să cerșim încrederea d-voastră; nu, Domnilor, am venit, căci ne-au *orânduit* Domnitorul să fim Ministrii săi».

La aceste cuvinte se face sgomot în Adunare și se aud mai multe desaprobări; însă generalul își continuă ideia cu cunoscuta sa fermitate. «Să fim Ministrii săi în puterea legii care îi dă drept să-și numească Ministrii săi de ori unde».

Acì nu mai erà graiul unui Ministru constituțional, ci o curată recunoaștere a regimului personal. Ministerul Kretzulescu nesocotind drepturile Adunării legiuitoare făceà o mare greșală, căci îndrituià prin aceasta pe Adunare ca și la rândul ei să calce drepturile puterii executive. Dar dacă asupra acestui punct Ministerul erà scuzabil, fiindcă Adunarea legiuitoare erà compusă

www.dacoromanica.ro

în majoritate de elemente rele cu care chiar un Minister ideal nu ar fi putut satisface trebuințele țerii de pe acele timpuri, este absolut fără nici-o scuză provocarea Adunării prin energicele dar nesocotitele cuvinte ale generalului Tell. Destul erà nesocotirea prin fapte a Çamerii legiuitoare, nu trebuià ca guvernul să o mai umilească și batjocorească prin cuvinte zise de un Ministru dela înălțimea tribunei parlamentare. Și erà desigur culmea imprudenții ca Ministerul însuș, după ce pusese în discuțiune persoana Domnitorului, să vină în urmă și să spună pe față că puțin îi pasă de încrederea Camerii. Aceasta erà o limpede mărturisire a regimului personal, înainte chiar ca această acuzațiune să fi fost adusă de vrăjmașii Domnitorului și ai Ministerului.

De sigur că Ministerul Kretzulescu, al cărui devotament pentru țară și credință către Domnitor, nu o punem la îndoială, a servit foarte rău pe Alexandru Cuza și involuntar a contribuit foarte mult la căderea lui prin imprudenta sa atitudine față cu Adunarea legiuitoare.

In zadar intervine Kogălniceanu în discuțiune și caută să apere Ministerul, spunând că nu e loc să se discute constituționalitatea lui cu ocaziunea unui credit special și că de altmintrelea rău i se impută că nu are majoritate, de oarece singurul Minister care a fost din majoritate, acela al lui Barbu Catargiu, erà să fie sacrificat de două ori de propria lui majoritate dacă nu l'ar fi sprijinit stânga Camerii. Cu tot discursul lui Kogălniceanu, Camera nu perde ocaziunea de a lovì încă o dată în Ministerul Kretzulescu, încuviințând să se trimită propunerea la comisiune.

Mai mult decât atât.

Generalul Tell, Ministrul Cultelor, care arătase multă îndârjire în această discuțiune, suferă ca pedeapsă o adevărată mortificațiune din partea Camerii; dânsul cere cuvântul, ca să răspundă oratorilor care l'au precedat, și Camera îl refuză. Ofensa erà cu atât mai simțitoare cu cât în sesiunea precedentă în urma unui conflict între Barbu Çatargiu, președintele Çonsiliului, și Ion Ghica, vice-președintele Camerii, se decisese de Cameră că un Ministru are drept să vorbească ori când înainte de închiderea discuțiunii, și I. Ghica riscase să fie cenzurat de Cameră, fiindcă refuzase cuvântul Președintelui Çonsiliului. Faptul acesta erà prea recent, el se știeà și chiar se reamintește de unul din deputați, totuș Camera refuză cuvântul Ministrului, și închide discuțiunea.

Revoltat de această procedare, generalul Tell declară că se abține să discute trimiterea propunerii la comisiune.

www.dacoromanica.ro

— Vorbiți, Domnule Ministru, aveți cuvântul — strigă mai multe voci.

— Vă foarte mulțumesc, Domnilor, răspunse supărat Ministrul; eu nu vorbesc decât numai când trebue ca să vorbesc, iar nu când vă place Dumneavoastră.

Câtevà zile mai târziu, în ședința din 16 Ianuarie 1863, însuș Președintele Consiliului este umilit.

N. Kretzulescu zisese că nu permite d-lui Dimitrie Ghica să pună la îndoială sinceritatea guvernului, și președintele Camerii observase oratorului că aceasta nu e un limbagiu parlamentar.

— Nu, nu, aceasta nu e destul, strigă Dimitrie Ghica împreună cu mai mulți deputați.

— Domnilor, zice I. Ghica de pe fotoliu presidențial, am făcut d-lui Ministru *observările cuvenite* în numele Camerii. Incidentul e terminat. Trecerea la ordinea zilei.

— Așà, sunt mulțumit cu *mustrarea făcută* d-lui Ministru, zice inexorabilul Dimitrie Ghica, căutând să umilească și mai mult pe Președintele Consiliului.

Aceste începuturi de luptă nu numai că anunțau furtuna care aveà să se deslănțuiască în curând cu ocaziunea răspunsului la mesagiul Tronului, dar făceà în acelaș timp să se vădească neînțelegerea dintre liberali și mai cu seamă dintre Kogălniceanu și Rosetti-Brătianu.

Am văzut că Kogălniceanu căutase să apere pe Ministerul Kretzulescu de învinuirea că nu este eșit din majoritate; Brătianu din protrivă combate Ministerul din toate puterile, iar Romanulu din 17 Ianuarie 1863 atacă chiar pe Kăgălniceanu, care prin discursul său «a venit să sprijine Ministerul actual și să lovească pe căzutul Minister din dreapta și majoritatea lui din Cameră. Ziarul relevă cu ironie că Kogălniceanu, care pe când Ministerul dreptei erà în puterea lui îl lăudà și încà cu cuvinte foarte pompoase, cu cuvinte de virtute, înaltă capacitate, patriotism recunoscut, vine astăzi, când partea dreaptă este mai trunchiată și mai slabă decât ori când, și-l lovește cu acea tărie și inteligență ce o are totdeauna în serviciul său».

Și ca să-i arate mai bine ostilitatea sa, «Romanulu» termină spunând că de oarece Kogălniceanu a declarat că va atacà la timp pe Ministru de finanțe și lucrări publice, «Romanulu» văzând că *că acești doi Ministri sunt osândiți a se retrage din Minister* (sic.), va încetà să-i mai atace.

«Astfel fiind dar, noi deși suntem, pe tărâmul politic în contra domnului Cneazu Cantacuzino, însă pentrucă este de prin-

www.dacoromanica.ro

cipiul nostru a nu combate pe cei care nu mai au putere, declarăm că de astăzi înainte nu vom mai face acelui Ministru nicio combatere politică».

Printre rândurile «Românului» se vede foarte apriat că Rosetti-Brătianu considerau pe Kogălniceanu nu numai ca *persona grata* a Domnitorului, dar chiar ca persoana prin care Domnitorul își manifestă voința sa a tot puternică, așà că atacarea unui Ministru de Kogălniceanu este ca și condamnarea lui de a eși din Minster. Având aceste idei, neapărat că Rosetti-Brătianu ereau conduși să lupte pe față nu numai contra lui Kogălniceanu adversarul lor la conducerea partidului liberal, dar și în contra Domnitorului Cuza, care îl susțineà mai mult poate decât erà permis unui Domnitor constituțional.

Spre a puteà luptà mai bine în contra Ministerului Kretzulescu, în contra Domnitorului și în contra lui Mihail Kogălniceanu, omul palatului, Rosetti-Brătianu și partizanii lor, cari pe atunci formau extrema stângă, după cum singur Brătianu o spuneà, se produce o apropriere între dreapta conservatoare și această extremă stângă, care durează până la sfârșitul domniei lui Alexandru Cuza.

Această coaliținne nu erà bazată pe iubirea sau cel puțin pe stima membrilor săi. Din contră, se vede din corespondența pariculară a membrilor coaliținnei că ei se urau profund, ba chiar se desprețuiau reciproc. Intr'o scrisoare din 6 Iulie 1864, Ç. Rosetti spune că în ajunul lui 2 Maiu, Dim. Ghica ar fi strigat în anticameră «Mai bine dictatura lui Pisoschi decât a lui Brătianu și Rosetti». In scrisoarea din 30 Aprilie 1864 către An. Panu, nu cruță pe confrații săi liberali de coaliținne; vorbind de Rosseti el spune «printr'un rest de pudoare», iar de ceilalți el zice «conduita incalificabilă a șefilor stângei.» La rândul lor membrii stângei acuză pe ai dreptei de nemernicie și de mișelie. Rosetti merge mai departe, și în scrisoarea sa din 31 Maiu 1864, el afirmă formal că «*De n'ar fi preces coaliținnea, Cuza n'ar fi isbutit în lovitura de Stat*», ceeace, în treacăt fie zis, nu-l împedecă de a fi membru devotat al coaliținnei până la răsturnarea lui Cuza-Vodă: (Vezi documentul public. de Xenopol. Cuza-Vodă II. p. 375—376, 397, 398, 400, 407).

Era dar o asociațiune de persoane, cari se urau și se desprețuiau reciproc neavând altă legătură decât ura contra Domnitorului și contra liberalilor moderați de care el erà înconjurat.

«Buciumul lui Cezar Boliac, de curând apărut, atacà cu multă

www.dacoromanica.ro

violență această coaliţiune, pe care cu drept cuvânt o numeà monstruoasă; ne mulţumim să reproducem câteva linii:

«Boerii din Cameră s'au împărţit în două tabere deosebite şi fieşte care tabără merge la ţinta ei imutabilă pe principiul ei lămurit şi cu deviza ei foarte ligibilă: o tabără de căpitani şi o tabără de negustori. Boerii căpitani zic: ne trebue tronuri deşarte şi pe nemăniite apoi ne vom urcà pe dânsele care vom fi mai ageri şi mai dibaci; boerii negustori zic: toate tronurile sunt bune care ne dau slujbe şi ne lasă să câştigăm; avem datorii, trebuie să ne plătim datoriile cu orice preţ. Deci dreapta Camerii împărţită în două tabere şi-a luat două devize; cea dintâiu *să concurăm la domnie*; cea de al doilea: să ne plătim datoriile.

«Tabăra de negustori aşteaptă ca orice negustor să-i vie chilipirul, iar tabăra de căpitani s'a azardat şi s'a angajat într'o luptă crâncenă» [1]).

«Romanulu» însuş din 6 Fevruarie 1863 reproducea o poezie anonimă răspândită prin mijlocul unei prese autografe prin care se înfierà coaliţiunea dreptei cu stânga. O reproducem şi noi, spre a se vedeà chipul cum se tratau pe acele vremi partidele politice:

Roşii şi Albii.

După ce împreună nu s'au tărbăcit
Roşii şi Albii s'au încumetrit;
Insă nu se ştie, Roşii au albit
Sau mai bine Albii au mai rumenit?
Roşii zic că Albii legea şi-au schimbat,
Albii zic că Roşii ling ce au scuipat;
Dar poporul zice: Toţi sânteţi Ciocoi
Unii vechi, şi alţii cioclovine noi!
Lupii toată vara, pe cât sunt sătui,
Umblă fiecare razna prin păduri,
Dar când vine gerul şi înflămânzesc,
Foamea'i aproprie, lupii se înfrăţesc.
Hoitul sau Domnia pe Lupi îi uni:
Vai! de biata turmă ce s'ar rătăci!

Un tabac Guiţă.

Iată starea în care se aflau spiritele, când începu discuţia de mulţi cu nerăbdare aşteptată a răspunsului la mesagiului Tronului.

[1]) „Buciumul" Anul I. No. 8 din 26 Ianuarie 1863. Inceputul articolului de fond.

www.dacoromanica.ro

IV.

Discuțiunea răspunsului la mesagiul Tronului; contraproectul de răspuns de A. Panu prin care se atacă Domnitorul. Discursul lui Panu atacând mai cu seamă pe generalul Tell; răspunsul generalului. Discursul lui C. Brăiloiu atacând inviolabilitatea Tronului. Discursurile lui Grig. Sturza și al lui Grig. Brâncoveanu în favoarea Domnului strein. Kogălniceanu apără inviolabilitatea Coroanei. Ioan Brătianu și Romanulu lăuda pe Grig. Sturza și pe Lascar Catargiu. Votarea luării în considerare a contra răspunsului.

Răspunsul la mesagiul Tronului începu să se discute în ședința din 22 Ianuarie 1863, în mijlocul unei mari agitațiuni a Camerii. De astă dată atacurile nu se mai mărginesc la Ministri, ci diferiții oratori merg mai departe și trecând peste capul Ministrilor, pe care de altmintrelea nu-i cruță, lovesc pe față în persoana Domnitorului.

Sub formă de amendament la proectul de răspuns, Anastasie Panu prezintă în numele a 32 de deputați un contraproect, în care nu numai se blamă Ministerul Kretzulescu dar chiar se făceà însinuațiuni foarte lămurite la adresa Domnitorului.

«De patru ani—zicèà acel proect de contra răspuns—guvernul Mării-Tale nu și-a aplicat puterile sale legale spre a înlesnì sincera funcționare a mecanismului constituțional. . . . .

«Nici concursul oamenilor n'a putut lipsì Mării-Tale, căci în 16 Ministere ce s'au succes de 4 ani au intrat toți bărbații cari au o valoare politică în țară, fără osebire de opiniune politică, și toți au ieșit dela putere fără a lăsà nimic în urmă-le, de nu, poate, unii, reputațiunea lor politică.»

Subscriitorii amendamentului arătau apoi că nu e vinovată Camera de trista stare de lucruri în care se află țara, ci nesincera aplicare a regimului constituțional, și terminând rugau pe Domnitor să facă pe guvern să iasă după drumul rătăcit și vătămător intereselor țerii pe care merge.

Acest contra proect de răspuns sub formă de amendament, conceput în mare parte de Anastasie Panu, èrà subscris de membrii dreptei și ai stângei extremi. După An. Panu, Ç. A. Rosetti și Ștefan Golescu, cari erau în cap; veneau prințișorii G. B. Știrbei și Bibescu Basaraba de Brâncovian; mai departe urmau Grig. Arghiropol, Anton Arion, I. Ghica, Ion Brătianu,

www.dacoromanica.ro

Al. Golescu; amestecați: beizadelele Grig. Sturza și Dimitrie Ghica cu Alexandru Mavrocordat, Grigorie Suțu, Ion Cantacuzino, C. Gr. Ghica. P. Rosetti și G. Cantacuzino.

Rare ori s'a văzut o mai mare împestrițătură în analele vre unui parlament; se pare o adevărată mistificațiune a vedeà pe cei mai mari patrioți și pe cei mai înfocați democrați alături cu toate beizadelele și cu toții urmași Fanarioților, cari se găseau în parlamentul României.

Aveà dreptate George Costa-Foru să exclame cu o superbă ironie că „Românii se unesc totdeauna în actele mari naționale.» Ceia ce însă erà mai ciudat erà faptul că după cum observase Boerescu, făcând socoteala timpului cât au cârmuit deosebitele Ministere, acei care veneau să se plângă și să critice, guvernanaseră 38 de luni, iar ceilalți numai zece.

Proèctul de răspuns al majorității comisiunii nu păcătuià deasemenea prin amenințări la adresa Ministerului, însă cel puțin el nu puneà în joc persoana Domnitorului.

Discuțiunea contra proectului de răspuns la mesagiul Tronului dete loc la niște ședințe furtunoase. In timp de 7 ședințe, dela 5 la 13 Fevruarie 1863, aproape toți bărbații însemnați ai parlamentului luară parte la discuțiune. Vom cità pe An. Panu, Ion Brătianu, M. Kogălniceanu, Ion Ghica, Man. Costache, Grig. M. Sturza, Dim. Ghica, G. Costa-Foru, V. Boerescu, G. Vernescu, Lascar Catargiu, Nic. Kretzulescu, General Ion Florescu, G. B. Știrbei, Grigore Bibescu Brâncoveanu, etc.

In zadar Barbu Belu la începutul discuțiunei, voind să modereze discuțiunea, aminteà Camerii cuvintele zise de Panu ca Prim Ministru în Adunarea din Iași că, «valurile pasiunilor politice trebue să se oprească numai la treptele piramidei pe care stă Ministerul și nici-o dată să nu se urce până la vârful piramidei, unde stă așezat tronul". Spiritele erau prea aprinse, pentruca să se poată oprì în mersul lor suitor; valurile se urcă până la vârful piramidei și persoana Domnitorului departe de a fi cruțată fu din potrivă obiectivul principal al tutulor atacurilor.

Nu credem necesar să reproducem nici chiar în rezumat discursurile pronunțate cu această ocaziune și nici chiar să relevăm toate atacurile la adresa Tronului, ne vom mărginì a cità câtevà fragmente dintr'ânsele, care vor rezumà, credem foarte bine starea iritată a spiritelor.

Dimitrie Grigorie Ghica, un fiu de Domn, e cel dintâi care se avântă pe această cale neconstituțională.

— Dar ni se zice: «Ei bine, Domnilor, arătând aceste rele,

www.dacoromanica.ro

nu vă temeți oare că treceți peste capetele Ministrilor? Dar aceasta nu e preocupațiunea noastră. Cestiunea este acum să vedem dacă avem dreptul a spune adevărul, și dacă'l avem trebue să-l spunem; iar cât pentru a ști unde se va oprì, aceasta nu trebue să fie deocamdată preocupațiunea noastră».

Anastasie Panu, sub cuvânt că voește să se apere de învinovățirile ce s'au adus Ministerului său, citește niște scrisori adresate Domnitorului. Președintele Adunării, Lascar Catargiu, nu numai că'i permite să le citească, dar chiar caută să împedece protestările unora din membrii Adunării spunând, că «paza regulamentului nu este în sarcina deputaților» și'l roagă să continue. In urmă Panu, voind să răspundă lui B. Belu, arată că nu se contrazice purtarea sa actuală cu zisele sale de odinioară că, pasiunile politice nu trebue să se urce până la vârful piramidei. După dânsul vina e a Ministerului care prin atitudinea sa neconstituțională compromite Tronul. «Noi voim ca Capul Statului să steà în vârful piramidei sociale; guvernul însă face altminteri». In special atacă pe generalul Tell, Ministru de Culte, întrebându-l în mijlocul unor mari aplauze.

«Cum, Domnule Ministru! Ai fost părtaș revoluțiunei dela 1848, ai fost în Comisiunea Centrală în contra acelor cu care ai lucrat în 1848, și acum vii într'un Minister care este în contra ș'a unora ș'a altora, și nu-mi recunoști dreptul de a întrebà cine ești?»

Panu erà un om onest, un patriot înflăcărat, care făcuse mari servicii patriei, mai vârtos cu ocaziunea Unirii Principatelor; cuvântul său produceà cu atât mai multă impresiune cu cât cuvântarea sa erà pasionată și emoțiunea Adunării erà o urmare firească a emoțiunei cu care vorbeà oratorul. Discursul lui Panu fu întrerupt de aplause mai la fiecare frază, iar când într'un măreț avânt oratoric, adresându-se băncii ministeriale, el îi zice cu un ton amenințător și hotărît: «Ministrii neconstituționali, ce voiți dar! A ridicà Adunării toate drepturile sale? *Dar noi suntem otărîți a le apărà!*", emoțiunea este la culme. Ca un curent electric ea cuprinde întreaga Adunare și aplausele nu mai contenesc. Când termină discursul, Camera și tribunele fac oratorului o adevărvtă ovațiune prin lungile și sgomotoasele lor aplause.

Ce e drept că Panu făcând greșeala de a atacà în discursul său pe generalul Tell, un om absolut invulnerabil în privința caracterului, se expuse la un răspuns care strică mult din efectul discursului său. Ministrul de Culte nu numai că se apără cu succes de pretinsele contradicțiuni ce i se imputau, arătând că

www.dacoromanica.ro

de mult nu mai face parte din nici o gașcă politică și se conduce așà cum crede el că e în interesul țării, dar chiar la rândul său atacând pe Panu îi zice, terminând, aceste cuvinte:

«Domnu Panu a vorbit eri despre lordul Chatam și ne-a arătat ce fel trebue să fie un Ministru și cât trebue să fie de independent. Ei bine, câți mă cunosc pe mine cunosc și câtă dosă de independență am, și e destul să vă spui că, atunci când am intrat în Minister, n'am intrat într'o mână cu o carte de ertare a unei rude ale mele și într'alta cu o învoire oare care»[1]).

Lovitura erà crudă dar meritată; Camera însăș o primește cu *bravo prelungite*, căci ori cât de simpatică erà persoana lui An. Panu, el puteà primì, însă nu puteà să dea lecțiuni de caracter lui Christian Tell.

Pe de altă parte, relevând întrebarea adresată generalului de Panu în ședința din 5 Februarie, cine este generalul Tell și de unde a venit, Cesar Boliac răspunde în articolul de fond din «Buciumul» dela 9 Fevruarie 1863 aceste elocuente cuvinte:

«Generalul Tell este cel dintâiu care a tras sabia în revoluțiunea națională din anul 1848, din care revoluțiune emană tot ce avem astăzi și chiar tribuna pe care vorbește d-l Panu. . . .

«Să spunem acum și de unde vine pe banca Ministrilor generalul Tell.

«Vine din *Guvernul Provizoriu* al revoluțiunei celei mari naționale.

«Vine din *Locotenența de trei,* aleasă de poporul român în Câmpul Libertății.

«Generalul Tell vine din esiliul său *de zece ani*, pe care l'a suferit cu demnitate și în care a lucrat necontenit pentru drepturile țerii sale, pe lângă guvernele cele mai putinți ale Europei.

«Generalul Tell vine din *Adunarea ad-hoc,* vine din *Comisia centrală,* vine după băncile acestei Adunări pe care a șezut de multe ori pe când nu erà d-l Panu ca să-l vază.

«Iată de unde vine generalul Tell.

«Acum cine ești și de unde vii d-ta, Domnule Panu, o știm. Te salutăm cu respect și-ți oferim locul cel de onoare care avem: fotoliul din extremitatea stângei [2])» De sigur Panu nu fusese bine, răspirat provocând pe Ministrul de Culte!

Insă oricât de virulent fusese discursul lui Anastasie Panu, el păstrà oarecare măsură față cu tronul și-și concentrase aproape

[1]) Prin aceasta să faceà aluziune la afacerea Mitropolitului Sofronie Miclescu, când intrase Panu în Ministerul din Moldova.

[2]) „Buciumul" an. I. No. 12.

www.dacoromanica.ro

toate loviturile în potriva Ministerului şi în special în potriva ge. neralului Tell. Alţi oratori merg mai departe: Cost. Brăiloiu, Grig-Brâncoveanu şi Grig. Sturza atacă pe faţă persoana Domnitorului.

C. N. Brăiloiu, om de legi, redactorul Codicelui penal din 1851 [1]), întorcând generalului Tell nişte cuvinte imprudente ce acesta zise: *că nu este nici un articol de lege care să consacre dreptul de control al Camerii asupra Ministerului,* adresează băncii ministeriale aceste cuvinte: «Nu suntem oare în drept şi noi să vă întrebăm: este oare un articol care să vorbească expre de invialabilitatea Tronului?».

Cuvintele lui Brăiloiu stârnesc o furtună în Cameră; unii protestează, alţii aplaudă; se face un sgomot şi o mişcare mare, aşà că însuş oratorul simte că a mers prea departe, voeşte să atenueze sensul cuvintelor sale zicând că nu susţine că şeful Statului nu trebue să fie inviolabil.

Destul şi atât pentru un fost Ministru în cabinetul precedent, pentru un pretins om de ordine şi autor de codice de legi! Trebuià ca oratorul însuş, în faţa protestărilor Camerii să binevoească să'şi micşoreze violenţa atacurilor contra Tronului. In cât despre Vice-Preşedintele Adunării, P. Mavrogheni, el tăceà ca un adormit, şi probabil el, candidatul fără noroc la Domnie, se bucurà ca mulţi alţii pentru acest limbagiu neconstituţional în potriva lui Cuza, candidatul favorat de soartă la alegerea de Domn!

Beizadea Grigorie Sturza e cel mai categoric din toţi.

Dânsul spune Camerii că este o datorie sfântă a arătà Domnitorului *ceeace este folositor şi Mării Sale şi ţerii,* apoi adaoge că s'a introdus în ţară Ministere de vară, care durează cât ţine Camera şi Ministere de iarnă. «Asta e o dovadă, ziceà Grig. Sturza, de tendinţe spre *domnirea personală*, pe care nu trebue s'o mai îngăduim. S'a vorbit de 16 Ministere, ni s'a zis că Adunarea le-a răsturnat pe toate, prin urmare nu e mijloc de a ocârmui cu regimele constituţionale. De vom căutà însă câte Ministere s'au răsturnat de către Adunare şi câte s'au retras din *cauza politicei personale*, veţi vedeà că sunt puţine cele răsturnate de Adunare».

In sfârşit, Grigorie Sturza nu se sfieşte să spună lămurit că trebue un prinţ strein:

«Spre a aveà stabilitatea de care avem nevoe, sper că va sosì ora aceia fericită pentru naţiune când vom dobândì un *principe strein*».

[1]) Care traducând codicele penal francez rezervà bătaia numai pentru cei de jos.

www.dacoromanica.ro

La aceste cuvinte, Camera, protestează, *Președintele tace*, iar Grig. Sturza menține cuvintele sale adăogând că «*Domniile pământene sunt judecate și osândite* de țară».

Beizadea Grigorie Brâncoveanu urmează pe beizadea Grigorie Sturza pe acest teren, răspunzând lui V. Boerescu:

«Lovim pe Domnitor, și pentru ce? Fiindcă vrem *principe strein*. Fiindcă națiunea întreagă îl voește».

Se face un mare sgomot în Adunare, unii deputați protestează cu energie și strigă că Națiunea nu voește un principe strein. Brâncoveanu însă stăruește în zisele sale, adăogând: «Domnitorul însuș a luat angajamentul a lucrà pentru principe strein, și trebue să-și ție acest angajament».

Se face din nou un mare zgomot în Cameră, Vice-Președintele însuș e silit față cu protestările unor deputați, să invite pe Bibescu Brâncoveanu să vorbească numai în numele său personal; spre a nu se produce dezordine.

Niciodată în analele parlamentare ale omenirei nu s'a produs o priveliște mai ridiculă, dacă n'ar fi desgustătoare!

Iată trei fii de Domni pământeni, Grig. Sturza, Dim. Ghica și Grig. Brâncoveanu, cari se ridică în unison să reclame un prinț strein în numele țerii, înfierând Domnia pământeană. Cu alte cuvinte beizadelele sus numite recunoașteau că părinții lor au fost o nenorocire pentru țară, și că ei înșiși când candidau la Domnie, 4 ani mai înainte, nu căutau decât interesele lor personale în paguba țării!

Nu e oare de necrezut, nu se par chiar o mistificațiune a «Monitorului Oficial», ca un fiu de Domn pământean și el însuș candidat la Domnie să strige în Cameră. „*Domniile pământene sunt judecate și osândite de țară?*".

E greu însă pentru un Român să scrie turpitudini românești. Ni se strânge inima când adevărul istoric ne silește la acest *inglorius labor*. Dacă nu le putem evità, dacă nu ne este dat să scriem pagine glorioase ale trecutului nostru care să înalțe inimele acelor cari le vor citì, dacă în loc de a vorbì de eroi suntem siliți să descriem fapte de epigoni, cel puțin aduce-ne-vom aminte cuvintele principelui poeților italieni: guarda e passa, și mulțumindu-ne a le relevà, ne vom ferì să insistăm asupra lor. Lăsăm asupra beizadelelor române privilegiul princiar de a insultà pe prinții români ai României și chiar pe proprii lor părinți, fiindcă aceștia aveau păcatul să fie Români ca și țara pe care o guvernau.

Trebue să spunem însă, când facem istorie, că nu iubirea

www.dacoromanica.ro

de țară îndeamnă pe fiii Domnitorilor Mihai Sturza și George Bibescu să ceară Domnia streină, ci dorința de a aduce căderea lui Alexandru Ioan Cuza, acest parvenit care «fără să aibe *tradițiuni aristocratice*», cum ziceà în princiarul său despreț Grigorie Sturza, își permiteà să aibă un guvern personal. Dacă în 1859, entuziasmul național, sau mai bine zis glasul poporului făcuse să tacă josnicele interese personale ale acestor candidați de Domnie, care merse până acolo în cât să uite legăturile dintre tată și fiu, în 1863, după 4 ani de domnie a lui Cuza, acești prințișori ridicau din nou capul și lucrau pe față la căderea Domnitorului nădăjduind fiecare că va reuși el în caz de a se face o nouă alegere de Domn. Cum spune Al. Papadopol-Calimachi pretendenții la Domnie nu pierise din cauză că unirea se făcuse nu sub o dinnnstie, ci sub un om, și la moartea lui Cuza trebuià să vină pe tapet chestia Unirii. Pretendenții sperau că Cuza-Vodă se va înecà în oceanul de silințe și de reforme, de greutăți contra Turciei și a convenției provocate prin Unire. Dar Cuza domnia. El devenise urât. Da aci coaliție contra lui Cuza [1]).

Să nu ni se spună că printișorii Grig. Brâncoveanul și Grigorie Sturza vorbeau din convingere și patriotism, luptând pentru realizarea unuia din cele 5 puncte ale Divanului ad-hoc, căci ne întrebăm cum acești prințișori uitase de Domnia streină un an abia după Divanul ad-hoc, când erau ei candidați la tron și-și aduceau aminte tocmai în Fevruarie 1863, când nu erà această chestiune în discuțiune? Și apoi cum se face că în tot parlamentul României, nimeni nu se găsește să vorbească de Domnia streină, ci numai doi fii de Domni pământeni, ei înșiși foști candidați la Domnie? In Adunarea legiuitoare o mulțime de deputați, pot zice majoritatea, erà protivnică lui Alexandru Cuza, unii îl atacau pe față, iar Brăiloiu merge chiar până a-i contestà inviolabilitatea, totuș nimenea nu vorbește de Domn strein, afară de doi fii de Domni români, Grigorie Sturza și principele Grigorie Basaraba de Brâncoveanu.

Cum! Patriotismul care însuflețise pe Brătieni, Golești, Kogălniceanu, Panu, Rosetti, Costa-Foru, Boerescu, Catargiu și alții în anii 1857—1858, dispăruse cu desăvârșire din inima acestor întemeietori ai României moderne, și se concentrase numai în doi pretendenți la tron, care în 1859 combătuse aspirațiunile întregei națiuni?

Prin urmare nu interesul țerii, ci interesul personal condu-

[1]) Al. Papadopol Calimach. Amintiri, p. 102.

www.dacoromanica.ro

ceà pe d-nii Grigorie M. Sturza și Grigorie Basaraba de Brâncovianu să vorbească de Domni străin și prin urmare de schimbare de Domnie, atunci când pe tron se află un principe inteligent, liberal și patriot, iar în Minister oameni ca Nicolae Kretzulescu și Cristian Tell. Adevăratul motiv este cel exprimat de M. Kogălniceanu în această apostrofă către Grig. Sturza: *N'am putut să fiu eu Domn; ei bine, să nu fii nici tu.* Și ceeace probează și mai bine acest lucru, este purtarea ulterioară a acestor prințișori. Indată ce unirea se consolidează printr'un prinț strein, așà că ei perd orice spreranță de Domnie, mai toți se desinteresează de luptele politice și unii chiar se stabilesc în țeri streine, deși de sigur mai erau încă mutte lucruri de făcut în această țară și ei ar fi trebuit să fie cei dintâiu la lucru, dacă ar fi fost în adevărat oameni cu iubire de țară.

Ceilalți oratori care au luat cuvântul în această discuțiune au fost împărțiți în două tabere.

După cum am arătat, contraproectul de răspuns la discursul Tronului erà subscris de membrii importanți ai dreptei și a extremei stânge; prin urmare Ministerul se află în fața unei coaliținni formidabile. Dar chiar puținii oratori ca Kogălniceanu, Costa-Foru, Vernescu și alții, cari combăteau contraproectul de răspuns al minorității, pentrucă loveà în persoana Domnitorului, declarau pe față că nu voesc să susțină Ministerul Kretzulescu. Dacă în acest proect, ziceà M. Kogălniceanu, nu e vorba decât de Minister și eu sunt cu D-voastră. . . . . Eu nu pot spijini Domnilor un Minister care e compus în mare parte de aceleași elemente ce compuneà Ministerul trecut, pe care l'am combătut, deși l'am scăpat de două ori fiindcă vedeam atunci neputința partidului din care aveam onoare a face parte de a-l înlocuì . . .

«Așà, Domnilor, ziceà încheind Kogălniceanu, nu pot eu și nici nu voiu să spijin un asemenea Minister».

Kogălniceanu caută însă ca să apere persoana Domnitorului și pronunță în ziua de 9 Fevruarie un mare discurs de peste 5 ore, în care susține cu multă tărie inviolabilitatea Coroanei, arătând pericolele ce ar puteà rezultà pentru țară dacă nu s'ar respectà acest principiu constituțional și explică în acelaș timp imperfecțiunile vieții politice de pe acele vremuri.

«Cum socotiți, Domnilor că din decadența cea mare, urmare neapărată a secolilor de urgie ce au trecut peste capul nostru, că din nămolul de abuzuri și de viciuri, sub care au fost cufundați, vom puteà, ca prin o vărguță magică, să ne transformăm și să ne ridicăm la perfecțiune? Că regimul nostru consti-

www.dacoromanica.ro

tuțional ce datează abiă de eri, va puteà în câțiva ani, să ajungă la înălțimea parlamentului englez? Cum, d-voastră nu admiteți nici decât epoce de transiție, ani de cercare? Ce voiți ca deodată dinpreună să ne facem oameni mari? Dar oare civilizația așà iute pășește? Nu, în lumea morală ca și în lumea fisică, lucrurile nu merg așà de grabnic. Fiecare generațiune are misiunea sa; fiecare nu poate pune decât o piatră la edificiul viitorului. Perfecțiunea ce o dorim, numai generațiunile viitoare vor vedea-o și se vor bucurà de bunurile ei. Mai avem încă de a trece prin multe cercări, prin multe dureri. Fii și nepoții ai Domniilor regulamentare, comparați vizita și primirea lui Alexandru Ion I dela Poartă, cu primirea ce se făceà mai înainte Domnilor noștri, chiar și a celor regulamentari, și apoi mai jeluiți-vă de prezent! Și dacă Domnii țării care aveau în mână sabia și topuzul căzuseră într'un asemenea grad de înjosire, și aceasta nu numai înaintea Sultanului, dar chiar înaintea fiecărui pașă; dacă Domnul erà atât de înjosit, ce trebuiau să fie boerii, ce trebuiau să fie celelalte clase ale societății noastre? Și cu un trecut de eri atât de degradator, noi astăzi am voì să ne îmbrăcăm în mantia pairilor Marei Britanii? Libertatea și constituțiunea engleză, strănepoții noștri vor vedeà soarele lor, noi să ne mulțumim că le putem salutà zorile [1]).

In ședința următoare din 11 Fevruarie 1863, Ion Brătianu ține și dânsul un mare discurs prin care apără proiectul de răspuns al minorității combătut de Kogălniceanu și aduce mari laude lui Anastasie Panu și Grigorie Sturza, zicând că «geniul României se introdusese în d-lor și vorbea prin gura d-lor» și că «d-l Costa-Foru s'a speriat de talia cea mare a d-lui Sturza la această tribună.... Dar dacă ne-au părut de o talie gigantică, cauza e că erau inspirați de geniul României și pe când vorbeà d-lor, am auzit poporul român» [2]). Aceleaș laude mari le aduce și C. A. Rosetti prin «Romanulu» din 7 Fevruarie 1863 lui Grigorie Sturza, scriind că discursul său ar fi făcut onoare celei mai gloriase tribune ale națiunilor celor mai civilizate. Iar în numărul din 9 Fevruarie 1863, «Romanulu» se felicită de discuțiunea Adunării în privința adresei, căci ea desvoaltă libertățile publice și regimul constituțional, lovindu-se de moarte regimul guvernământului personal și dictatorial. In special laudă discursul lui Lascar

[1]) Ședința din 9 Fevr. 1863 „Mon. Ofic." No. 59.

[2]) Cu un an mai înainte Grig. Sturza zisese: „Mirarea mea cea mai mare este cum mai există partidul liberal având un avocat ca d-l Brătianu"! Discursul gener. Florescu din 11 Fevruarie 1863.

www.dacoromanica.ro

Catargiu, spunând că «cuvintele sale au avut răsunetul și tăria ce au totdeauna cuvintele în gura unui orator care este stimat de toți».

După Ion Brătianu iea discursul generalul Florescu, Ministrul de Războiu, din al cărui discurs relevăm cuvintele frumoase și profetice relative la armată. «Dar când e vorba de acea armată care alaltăeri se tratà pretoriană, să-mi fie permis a spune că dacă vre-odată va veni momentul să-și facă datoria în fața inamicului, și-o va face..... Și rog pe Dumnezeu să-mi dea zile să văz acel moment, și jur că voiu fi la postul meu» [1]).

In urmă discuțiunea se închide, punându-se la vot luarea în considerare a proectului de adresă al minorității, care este admis cu 63 de voturi albe și 48 negre. Rezultatul votului este primit cu aplauze sgomotoase prelungite atât în Cameră cât și în tribune.

Așà dar în 11 Fevruarie 1863, exact trei ani zi cu zi, înainte de răsturnarea sa, Domnitorul Alexandru Cuza sufereà prima lovitură din partea Camerii, în care conservatorii 'și deduse mâna cu unii liberali, spre a lovì atât în Domnitor cât și în guvernul său... Acesta erà un avertisment foarte serios; din nenorocire însă Domnul nu-i dete toată importanța meritată și nu luă măsurile necesare, spre a evità pericolele la care se expuneà.

(Va urmà)

I. TANOVICEANU

---

[1]) E regretabil că după ce s'a făcut nedreptate acestui mare oștean de a-l înlătură atunci când trebuià să fie pus în capul oștirei, nu s'au scris cel puțin pe monumentul său aceste frumoase cuvinte.

www.dacoromanica.ro

HASDEU ŞI TOCILESCU

CONFERINŢĂ ROSTITĂ LA SOCIETATEA ISTORICĂ ROMÂNĂ IN SEARA DE 18 FEBRUARIE 1912.

„Eu — unul, dacă aş ştì că Românii sunt Ţigani sau că Ungurii au descoperit America, mi-ar păreà rău, foarte rău, din punctul de vedere al simpatiilor şi antipatiilor mele personale; totuşi nu m'aş sfii o singură clipă de a spune adevărul în faţa tuturora". [1]).

Aşà ziceà Haşdeu scriind vestitul *Strat şi substrat:* „Genealogia popoarelor balcanice". El îşi caracterizà, pe nebăgate în seamă şi dintr'o singură dată, întreaga lui operă istorică, filologică şi critică în genere. S'ar păreà curios ca tocmai şeful aşà zisei şcoale naţionaliste, cum au numit unii pe discipulii lui Haşdeu, să îşi aleagă drept deviză cuvintele pomenite. Lucrul este explicabil şi trebue lămurit chiar de îndată: Cei cari spun că Haşdeu şi elevii lui pun în rândul întâiu simţimântul naţional şi în al doilea adevărul ştiinţific îşi păcălesc auditorii sau cititorii necunoscători ai operelor celor ponegriţi. Şi când afirm lucrul acesta o fac bizuit pe încredinţarea căpătată de mulţi ani că la noi se citeşte foarte puţin, adică de foarte puţini, lucrările istorice, de orice însemnătate ar fi ele, şi că se vorbeşte foarte mult, adică de foarte mulţi, despre lucrările pe cari... nu le-au citit. De obiceiu aceştia vorbesc cu voce tare, împărţind laude, judecând şi, de multe ori, hotărând neînsemnătatea unui autor pe temeiul spuselor unui confrate binevoitor al celui care... trebue dărâmat.

Haşdeu cunoşteà admirabil publicul care se învârteşte în jurul scriitorilor noştri: Nişte oameni, publicul nostru — în marea lui majoritate — cititori de mici articole, de mici reviste, de foarte mici volume, şi cari sunt totdeauna de partea celui care e mai *en vogue* într'un moment, ori care ţipă mai tare în agoraua literaro-ştiinţifică ori literaro-politică. Aşà, de mult, într'o şedinţă academică, dela 13 Martie 1887, Haşdeu spuneà şi scrià, cum ştià el să spună lucrurile, drept prime linii la introducerea tomului II din *Etymologicum Magnum Romaniae,* următoarea „scenetă":

[1]) **B. P. Hasdeu,** *Strat şi Substrat, Genealogia popoarelor balcanice, Revista Nouă,* An. V, No. 1—2, 15 Aprilie—15 Maiu 1892, în broşură separată şi în *Etymologicum Magnum Romaniae,* t. III, 1893, p. VI

www.dacoromanica.ro

„— Oare pân'la ce literă ai ajuns? mă întrebà într'o zi un bărbat cu vază în lume.

„— Hm! — răspunsei eu printr'o altă întrebare — până la ce literă ai citit?

„Acì, firește, o mare încurcătură, căci omul meu cunoștea cartea numai din svon. Românul însă nu se prea-încurcă mai nici odată. Prefăcându-se că n'a auzit întrebarea, el se apucă cu o măiastră ușurință a mă lăudà pe mine, a lăuda Etimologicul, a lăudà Academia, a lăudà câte'n lună și în soare, dară — fără un dară nu se poate — își încheià acatistul printr'un adânc suspin și o duioasă urare:

„—Numai să'ți dea Dumnezeu ani mulți ca să poți isprăvì!..." [1]).

Pentru ca spusele marelui meu magistru și afirmarea umilului său discipul, care dobândește dela d-voastră cinste și băgare de seamă ascultându-l astă seară —, să fie întărite printr'o probă hotărîtoare, voiu citâ trei afirmări, spuse în aceiaș zi în Academia Română cu prilejul unei ședințe solemne și tipărite apoi în *Analele* ei. La 13 Maiu 1909, d. Nicolae Gane, eminentul nuvelist, atât de cunoscut în literatura noastră, ținea la Academie discursul său de recepție tratând despre cel pe care-l înlocuià, adică despre Bogdan Petriceicu-Hașdeu. Deși fost colaborator la *Convorbiri Literare*, publicație care totdeauna s'a războit cu autorul *Cuventelor den bătrâni*, d. Gane a vorbit din inimă, cu drag, une-ori chiar emoționat, despre marea figură a celui dispărut. Prin urmare nu puteà fi la mijloc nici o mică urmă de nesimpatie între cel dus și înlocuitorul său. Totuși pe pagina 8 din acest discurs de recepție citim că, între altele, dela Hașdeu, în domeniul filologiei:

„Avem *Cuvinte din bătrâni*, operă însemnată, compusă din d o u ă volume...".

Deși, firește, e zadarnic să mai amintesc lucrul acesta înaintea domniilor-voastre, totuși scot că nu e rău să menționez că volumul al *treilea* din *Cuvente den bătrâni* e tipărit la 1881 și coprinde *Principii de linguistică*.

Câtevà rânduri, mai jos, pe aceiaș pagină, găsim în discursul domnului Gane:

„Apoi ce să mai zicem de *Etymologicum Magnum Romaniae*, iarăși d o u ă mari tomuri, lucrare nu mai puțin importantă...".

Domnia-voastră știți că *Etymologicum* nu numai că e alcătuit din t r e i mari tomuri de dicționar dar că și un al p a t r u l e a e format de studiul istoric *Negru-Vodă*, care trebuià să slujiască drept introducere la restul dicționarului... oprit deodată la punctul pe care-l cunoașteți.

In răspunsul dat recipiandarului, de către d. Iacob C. Negruzzi, se zice că Hașdeu „a început prin a scrie anecdote, nuvele, poezioare, un roman: Duduca Mămuca și chiar câtevà drame: Domnița Ruxandra, Petru Rareș".

Domnia-voastră știți că *Răsvan și Vidra* nu a purtat nici odată titlul de „Petru Rareș" și nici n'are măcar vre-o legătură, ca subiect,

---

[1]). **Hasdeu**, *Etymologicum Magnum Romaniae*, t. II, *Dicționare și Dicționare*, p. IX.

www.dacoromanica.ro

cu vestitul voevod al Moldovei care a inspirat nu pe Haşdeu, ci pe un prieten al lui, pe d. Barbu Delavrancea, în *Luceafărul*.

La acestea aş puteà să adaog că într'alt discurs de recepţie, care însă n'a fost pronunţat, ci numai s'a tipărit, regretatul istoric Augustin Bunea nu cunoaşte ediţia a doua a *Istoriei Critice* de Haşdeu; că avusese la dispoziţie numai pe cea dintâiu, pe care doar o *răsfoise* sau din care cunoscuse numai unele fascicole, şi că nu ştie despre existenţa studiului *Basarabii*, lucru pe care în treacăt l-am arătat în ultimul fascicol din *Revista pentru Istorie, Archeologie şi Filologie*.

Dacă asemenea mici greşeli se observă chiar în Academie, se poate închipuì ce este în publicul cel mare. Şi lucrul acesta nu se întâmplă doar numai cu scrierile lui Haşdeu ori ale scriitorilor cevà mai vechi, ci cu mai toate producerile istorice şi filologice ale celor mai mulţi din contemporanii noştri. De aceea laudele aduse oamenilor cari se bat cu pumnii în piept sunt extraordinare: Pas de zi o vorbă... slabă despre un om care, de pildă, se declară genial, când tu habar nu ai de ce a scris, ori i ai zărit doar titlurile lucrărilor lui cari atârnă un număr considerabil de file. Şi iarăşi îi vine greu omului să nu critice pe cel rău văzut de scriitori cu baghete... universitare ori de altfel, când ţine să pară că e şi el în curent cu... istoria. De altfel aşà cevà se întâmplă şi cu literatura, uneori: Imi pare rău că n'am la nîdemână publicaţia în care, mi s'a afirmat, un doritor de a părea critic literar lăudà *versurile* unui volum care erà scris... în *proză*.

Haşdeu apare în literatura noastră atunci când curentul latinist, adică un curent exagerat naţionalist, erà încă în floare. Nu trebue uitat că *Glossariul* lui Laurian şi Maxim[1] e din 1871, şi că al doilea tom din *Dicţonariul* lor e din 1876. Lupta împotriva celor cari, în dorinţa de a fi de folos neamului nostru românesc, îl păgubiau ştiinţificeşte, începuse de mai mult, de şi nu în chip statornic. Kogălniceanu, A. Russo şi Alecsandri, în *Dacia Literară* (1840), în *România Literară* (1855), după cum a învederat-o mai de mult d. Ovid Densuşianu [1]), erau de părere să ne opunem unei asemenea porniri. Odobescu publicà în 1857, în foiţa ziarului *Românul*, vestita lui nuvelă *Mihnea-Vodă* şi în 1860, în *Revista Carpaţilor*, nu mai puţin strălucita *Doamna Chiajna*, după ce la 1850, după o îndelungă pregătire, Bălcescu dase la lumină faimoasa *Cântare a României*, de o limbă românească neînchipuit de frumoasă. Toate producerile acestea literare fură protestarea cea mai folositoare împotriva celor cari ne scâlciau limba, protestări rodnice şi cu mai multă posibilitate de a fi urmate de publicul cititor. Pildele prindeau şi se îmmulţiau: In 1862 în *Revista Română* a lui Odobescu apărù întâiul roman de valoare al literaturii noastre: *Ciocoii vechi şi noi;* iar C. Negruzzi văzù încă din 1853 ce deosebită cinste se făcù nuvelei sale *Alexandru Lăpuşneanu*, când citì în *Revue d'Orient, d'Algérie et des colonies*, care apăreà la Paris, traducerea făcută de J. E. Voiinescu.

In 1867 apare la Iaşi revista *Convorbiri Literare* şi d. T. Maiorescu, şeful grupării literare de acolo, conducătorul *Junimei*, scrie stu-

[1]) *O legendă literara*, în *Vieaţa Nouă*, an. I, n-rele 14–15, 15 Aug.—15 Sept. 1905, pp. 313—327.

www.dacoromanica.ro

diul sau despre *Poezia Română*. Alecsandri, care neîncetat scrisese curat româneşte — cu mici şi pe atunci neobservabile influenţări franceze — dă neîncetat sfaturi directorului *Convorbirilor*, d-lui Iacob Negruzzi, căruia îi scrie dela Mircești la 20 Martie 1868: „D. Maiorescu va face un mare serviciu limbei şi literaturii noastre, combătând tendinţa transilvană de a le pocì sub cuvânt de a le latinizà orbeşte sau, mai bine zicând, de a le braşovenì", şi peste câtvà timp: „Findcă mi-am permis o primă observare, voiu continuà întrebându-te... pentru ce mă faci să-mi ţiue urechile amestecând în stilul d-tale uşor şi elegant — *ţiuni*... Lasă pe Beoţienii ardeleni să creadă că au descoperit cuadratura cercului... Beoţienii n'au produs nimic în domeniul adevăratei literaturi şi n'au nici cel mai mic drept de a se constituì legislatorii limbei române... Va fi o zi frumoasă pentru mine când voiu vedeà că te-ai lepădat de Satana ardeleană şi că „Junimea" noastră are destulă independenţă pentru a se ridicà de sbârciturile „Ciunistilor" de peste Carpaţi.

„... Nu neglijà... Academia braşovenească din Bucureşti, acea fabrică de braşoave limbistice, condusă de Laurian şi Maxim...".

D. Ovid Densuşianu, reproducând aceste rânduri şi altele din corespondenţa lui Alecsandri, scoate, firește, încheierea [1]) că *Junimea* datoreşte mult, din acest punct de vedere, marelui poet.

Aşà dar Bălcescu, Negruzzi, Alecsandri, Odobescu, Filimon şi alţii, prin operile lor; Kogălniceanu, Russo şi Alecsandri, cu mai puţin răsunet ori numai sporadic, d. Maiorescu, cu mult temeiu, la 1867, isbesc direct ori indirect în cetatea latinistă, prin criticile lor.

In timpul ăsta Haşdeu publicà în 1865 întâia lui mare scriere istorică *Ion-Vodă cel cumplit*, de o valoare neobicinuită în istoriografia noastră şi într'o limbă care numai pe placul latiniştilor nu puteà fi. In anul următor scrià piesele *Domniţa Ruxandra*, tipărită mai târziu în *Revista Nouă* sub titlul *Femeea* [2]), şi *Răsvan şi Vidra*, unul din giuvaerele cele mai preţioase ale literaturii noastre: O limbă românească neoaşă, o înlănţuire de acţiuni formând un tot care s'ar puteà întitulà: *Ambiţia*, şi în care un psiholog ar găsì icoanele feluritelor chipuri ale acestei pasiuni; o versificare nouă pentru public, de oarece, dela Miron Costin şi Dosofteiu, rar care o mai întrebuinţase [3]). Aşà luptă Haşdeu împotriva latinismului, a formei acesteia curioase de naţionalism adusă în Principate de câţivà scriitori transilvăneni. Firește că el nu dà la lumină atari lucrări admirabile numai din dorinţa de a combate o direcţie greşită; dar atunci când scrià făceà o îndoită lucrare: una pozitivă: opera în sine; şi o alta de luptă: de negare a putinţei de dăinuire a şcoalei latiniste. Făcù chiar şi o scriere agresivă: Farsa *Trei Crai dela Răsărit* în care îşi bate joc şi de latiniştii şi de franţuziţi şi unde unele tipuri par premergătoare lui Spiridon şi Chiriac din *Noaptea Furtunoasă* a domnului Caragiale.

---

[1]) *Alecsandri şi „Junimea"*, în *Vieaţa Nouă*, an. I, No. 25, 1 Aprilie 1905 pp. 97—102.

[2]) *Revista Nouă*, Anul VII, No. 10—11, Iuliu—August 1895, pp. 367—390 şi în *Sarcasm şi Ideal*, 1897, pp. 86—145.

[3]) Cf. N. I. **Apostolescu**, *L'Ancienne Versification Roumaine*, Paris, H. Champion, 1909, passim.

www.dacoromanica.ro

Erà însă o lipsă de împlinit: Latiniștii lucrau mai ales ca istorico-filologi. Acì erà puterea lor. Impotrivă-le, pe tărâmul ăsta nu se zăriau dușmani. Atunci apărù Hașdeu: Istoric mare, filolog admirabil.

El nu începù să vestiască o luptă hotărîtoare împotriva celor cari, din dorință prea mare de a slujì neamul românesc, aruncau neîncrederea oamenilor serioși asupra istoriei și filologiei noastre. Nu! El începù în liniște publicarea acelei minunate *Istorii Critice a Românilor*.

Prin erudiția, prin judecățile, prin limpezimea limbii și a stilului său, Hașdeu uimì lumea, iar prin studiile publicate la început prin diferite reviste vorbì despre limba română fără patimă, ca un adevărat învățat. Cunoștința limbilor romanice în acelaș timp cu a limbilor slavice îi asigură pentru totdeauna în domeniul filologiei române un loc la care nu puteà răvnì un altul. *Columna lui Traian* fu cea mai vestită revistă filologico-istorică după cum *Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie* întemeiată mai târziu de Tocilescu, discipulul lui Hașdeu, fu cea mai meritoasă revistă în special istorică.

Marele învățat însă se pomenì că în opunere cu școala cea latinomană se ivì, pe tărâmul așà zis științific, publicarea unui dicționar slavoman datorit lui Cihac. De unde până acì orice cuvânt românesc se trăgeà — după Laurian și Maxim —, dintr'unul de care se slujise Horatius și Cicero, de acì înainte, după Cihac, mai nu există vorbă în graiul nostru pe care să nu o fi luat dela Slavi, sau — dacă lucrul ăsta erà imposibil — apoi atunci dela Turci, dela Greci, dela Unguri, dela oricine care nu erà de neam latin. Și, ca să parà imparțial, Cihac îșì făceà milă de biata limbă românească și îi aruncà într'un mic volumaș o seamă de vorbe de origine latină, după cum Laurian și Maxim asvârliseră în coșnița *Glossariului* cuvintele cari, cu toate sforțările lor, nu voiseră a se latinizà. Partea nostimă la Cihac e că tocmai între elementele numite de el latine se găsesc uneori cuvinte de altă obârșie. Neștiințific până dincolo de orice margini, certat cu logica și în foarte rai termeni cu fonetica, răposatul Cihac, care mi se pare că erà Ungur de origină, doritor de a luà Românilor orice lustru de moștenire dinspre Roma, se așezà în balanță de partea opusă celor cari, din prea bune intenții pentru noi, greșiau și ei, ba încă în chip de reacțiune dau naștere, fără să știe, lui Cihac.

Ca să dăm o mică dovadă despre apucăturile acestui filolog curios, vom reproduce doar o pildă. Se știe că Românii, ca și alte popoare, de altfel, au obiceiul unor compoziții cari se numesc de Germani „gebrochene Reduplication" — „reduplicare frântă", [1]) de felul lui „Făt-logofăt", „stea-logostea", „laur-bălaur", „leu-paraleu", etc. „Românește la un om „voinic" și mai ales „violent" se zice *leu-paraleu*, spune Hașdeu. Se știe că la Neo-greci, ba dejà la Bizantini (Du Cange, *Gloss. mediæ graecit.* p. 1102), prepoziținea παρὰ a căpătat sensul de „prea —", „extra —". Astfel *paraleu* = παραλέων însemnează literalmente „mai mult decât leu". Alecsandri, în „Păcală și Tândală" (Teatru, t. 1. p. 162 ed. Socec), zice:

---

[1]) Hasdeu, *Etym., M. Rom.*, III, s. v. *Bălaur*, col. 2966.

www.dacoromanica.ro

Cine ţi-a turburat firea? Spune mie, dragul meu,
Cine din miel cu blândeţe te-a făcut l e u p a r a l e u?

Antiteza lui *leu-paraleu* este dară „miel cu blândeţe". Ei bine, izolând pe *leu* şi lăsând numai *paraleu*, d. Cihac *(Dict.* II p. 603) ne spune că *paraleu* vine din *paralîu* „qui a de l'argent, richard", dela *parà* „petite monnaie turque". [1]).

Etimologii de felul acesta se numără cu sutele în dicţionarul lui Cihac, care nu e de loc mai ştiinţific decât al lui Laurian şi Maxim, ba în plus pare duşmănos Românilor, căci neîndoelnic e pornit dela ideea că noi Românii avem o limbă slavică amestecată cu turcisme, grecisme, ungurisme şi oarecari latinisme.

Cam în aceiaş vreme, gruparea literară *Junimea* din Iaşi şi organul ei *Convorbiri Literare*, cari apar la 1867, iau — cum se zice — o poziţie lămurit antilatinistă. După cum însă e totdeauna în firea omenească, lupta nu poate păstrà o limită hotărîtă, şi din antilatinistă, tendinţa *Convorbirilor* p ă r u antinaţională. De altfel însuşi regretatul Gh. Panu, membru al acelei grupări, spune pe larg, şi în chip plăcut povestitor, multe scene, caracteristice acestei stări de spirit, în întâiul volum de *Amintiri dela „Junimea" din Iaşi*. Aşà la un loc el zice că în „Junimea" erau mai multe curente, şcoli, grupuri: cel german — precumpănitor —, cel francez, şi cel al Românilor de peste munţi.

„Un singur grup lipseà la început, grupul studiilor istoriei şi al culturei române — bine înţeles în mod mai sistematic.

„Cu intrarea lui Lambrior şi a lui Tasu, aceste studii începură a fi puse în evidenţă. Intrând şi eu la *Junimea* şi începând a publicà studii asupra Istoriei Românilor, se completă şi acest grup, iar d. Pogor care dădeà porecle la toată lumea în *Junimea*, văzându-ne într'o seară intrând împreună, pe Lambrior, Tasu şi pe mine, strigă:

— Iată şi cei trei Români.

„Această poreclă de *cei trei Români*, denotà o stare oarecare a spiritului *Junimei*.

„*Junimea* nu erà — cum se zice — străino-filă şi duşmană a neamului, dar este drept să spun că nu erà nici cald iubitoare de trecutul poporului nostru. Orice om, care erà cevà prost, erà apostrofat cu numele de *Roman*.

„— Ce faci, mă Romane? se ziceà în deriziune.

„— Am întâlnit mai mulţi Romani, începea d-l Negruţi o pevestire oarecare". [2]).

Chiar mai târziu, în 1892, în numărul jubilar de 25 ani de existenţă al revistei *Convorbiri Literare*, d. Iacob Negruzzi povestind „Infiinţarea Societăţii „Junimea", spune că de întâiu fusese vorba ca să se dea numele „de *Ulpia* sau poate chiar *Ulpia Traiană*" societăţii pe care o înfiinţau. „Insă în Dumineca următoare toţi cinci veniràm cu gândul ascuns de a propune adoptarea altei numiri, căci după reflecţiile făcute acasă, numele *Ulpia* ni se părù afară din cale pretenţios. C e a v e m n o i a f a c e cu î m p ĕ r a t u l T r a i a n"? [3]).

[1]) **Hasdeu,** *Cuvente den bătrâni*, t. II, 1879, Addenda et corrigenda, p. 732.
[2]) **Gh. Panu,** *Amintiri dela „Junimea" din Iaşi*, Bucureşti, «Adevărul», 1908, t. I, p. 63.
[3]) **Iacob Negruzzi,** *Convorbiri Literare*, an. XXV, No. 11—12, Bucureşti, 1 Martie 1892, p. 10.

www.dacoromanica.ro

Astfel lupta antilatinistă luà un caracter supărător. Haşdeu se ridică împotriva acestor exagerări, după cum nu voise a primì nici latinismul. Şi în acest chip, după cum spune regretatul meu fost profesor, distins critic şi de multe ori poet de talent, V. D. Păun:

„Intre 1860 şi 1870, literatura noastră se primeneşte. Acum se ivesc, eşind dintr'o evoluţiune latentă, un om genial şi o şcoală cu orientare nouă: *Haşdeu* şi *Junimea* — doi fraţi inimici, sfâşiindu-se între sine, dar, copii ai aceleiaş mame, însufleţiţi ambii de acelaş dor pentru binele ţării, întemeind o cultură naţională de altfel mai serioasă decât cea dela 1830 până la ei". [1]).

Un „malentendu", schimbat în duşmănie, despărţì pentru totdeauna pe Haşdeu de „Junimea".

Marele învăţat se opuse străinilor cari, subt pretexte ştiinţifice, doriau cu orice preţ să ne slavizeze limba, să ne declare străini pe pământul nostru. Firesţe, după cum spuneà el, prin alte cuvinte, în „Strat şi substrat", dacă într'adevăr lucrurile ar fi aşà, ori cât de neplăcute ar fi ele, trebue spuse; când însă altul e adevărul, sau nimic nu e sigur în anumite privinţe, a ne bate joc de noi nu este numai un neromânism, ci tocmai o dovadă de nepricepe stiinţifică şi de ascundere a adevărului. Când Miklosich însuşi recunoaşte că anumite elemente linguistice slavice vin dela Români, Cihac stabileşte un fel de principiu că: ori de câte ori e un element comun Românilor şi unui alt popor, Românii sunt cei cari l-au luat şi nici odată ei n'au dat nimic altui neam. O asemenea teorie ar fi fost de ajuns să cufunde pentru totdeauna, în întunericul în care zace, dicţionarul şi ştiinţa lui Cihac. Când Gustav Meyer recunoaşte el însuşi că o vorbă cum este *laiu* si *laie* este „un cuvânt pastoral, pe cari l'au propagat ciobanii români", dându-l pe de o parte Albaneziilor, iar pe de alta Bohemilor, adică Moravilor, Cihac îl scoate din turcescul *laï* „boue noire" cu care prilej citează, spune Haşdeu, „o groază de vorbe slavice şi germane, ba n'a uitat nici pe latinul latrare". In realitate *laiu* e din forma latină archiaică *laivus*, — care dă foarte uşor în româneşte *laiu* — în loc de *laevus* sinonim lui *sinister* „nenorocit". Şi nenorocirea firesţe că nu e albă. „Horaţianul

O ego laevus...

se traduce literalmente în macedo-româna prin: „o, io laiu! [2]).

Dorinţa streinilor de a păreà oameni de ştiinţă ori de câte dăţi spun cevà împotriva noastră, a originei limbii, a obiceiurilor ori literaturii noastre, a supărat firesţe în totdeauna pe Haşdeu şi ca Român şi ca om de ştiinţă. Când d. Moses Gaster, pe de o parte dă la lumină o teorie în care pe sub mână susţine tendenţioasa părere a lui Rösler-Hunvalvy-Réthy, etc., că noi am fi fost la plimbare în Peninsula Balcanică, sute de ani, iàr pe de alta, acelaş domn Gaster, ajunge la încheierea că basmele noastre româneşti sunt de origină ovreiască, nu e de mirare ca Haşdeu să-şi bată joc de asemenea glume urâte.

Când Haşdeu erà în pragul morţii, un domn, Demosthenes Rousso, publică o broşură în care atacà pe marele învăţat fiindcă nu

[1]) **V. D. Păun**, *Grigorie Tocilescu*, în *Lui Gr. Tocilescu, Omagiu*, Bucureşti, Ispăsescu & Brătănescu. MCM, p. 8, col. 3.

[2]) **Hasdeu**, *Etym. M. Rom.*, t. III, s. v. *Bălaiu*, col. 2931.

www.dacoromanica.ro

declarase greceştii anumite texte. D. Demosthenes Rousso îşi bizuià demonstrarea că *Invăţăturile* lui Neagoe nu sunt ale marele voevod, că sunt scrise în slavoneşte de alt cinevà şi apoi traduse în greceşte, pe următoarele argumente — reproduc textual:

„Redacţiunea română (sau mai bine zis redacţiunile române) şi redacţiunea greacă sunt *traduceri* de pe diferite redacţiuni slavone. Numai aşà se explică cum foarte des redacţiunea slavonă se potriveşte cu cea română şi se deosibeşte de cea greacă, câte odată se potriveşte cu cea greacă şi se deosibeşte de cea română, altă dată se potrivesc cea greacă cu cea română şi altă dată diferă toate". [1]).

Foarte luminoasă argumentare şi care într'adevăr dovedeşte că Haşdeu nu erà prea inteligent dacă nu pricepuse lucrurile astea aşà de limpezi: A seamănă cu B şi se deosibeşte de C, altă dată A se potriveşte cu C şi se deosibeşte de B; altă dată se potrivesc C cu B şi alte ori A, B, C se deosibesc toate între ele. De unde urmează că B şi C sunt traduceri după A!... Q. E. D... Domnul Rousso da şi lecţiuni de limba română lui Haşdeu. Ii spuneà că un anume text nu e bogomilic fiindcă elimină în chip metodic, după cum dovedià Haşdeu, numirile femeeşti, acolo unde în texte similare existau. Nu! Pricina încurcăturii e că Haşdeu nu ştià că în româneşte: „Genul masculin reprezintă persoana în genere, de sex masculin sau femenin; în *părinţi*, zice foarte româneşte d. Demosthenes Rousso, se înţelege şi *mama*, în *fraţi* se cuprind şi *surorile*. In cugetări mai cu seamă se pune totdeauna genul masculin: toţi suntem *muritori*". Şi pentru ca lecţiunea să fie mai completă, d-sa adaogà:

„In limba g r e c ă chiar o femee când vorbeşte de ea însăşi în plural, întrebuinţează genul masculin". [1]).

...De unde urmează că Haşdeu nu ştià româneşte, după cum d. Rousso se vede că n'a citit pe Molière. Intr'adevăr, după ce Sganarelle se încredinţează că publicul ascultător nu ştie greceşte... vreau să zic latineşte, începe o serie de cuvinte — eram să zic citaţii, nu greceşti, ci latineşti, cari n'au nici o legătură între ele şi nici cu subiectul tratat şi apoi, după ce vorbeşte părintelui a cărui fată amuţise, nu se ştià de ce, despre les „humeurs peccantes", despre „les vapeurs formées par les exhalaisons des influences qui s'élèvent dans la région des maladies", adaogă:

„Or ces vapeurs dont je vous parle venant à passer du côté gauche où est le foie, au côté droit où est le cœur, il se trouve que le poumon, que nous appelons en latin *armyan*, ayant communication avec le cerveau, que nous nommons en grec *nasmus*, par le moyen de la veine cave, que nous appelons en hebreu *cubile*, rencontre en son chemin les dites vapeurs qui remplissent les ventricules de l'omoplate; et parce que les dites vapeurs... comprenez bien ce raisonnement je vous prie...; et parce que les dites vapeurs ont certaine malignité... écoutez bien ceci, je vous conjure.

GÉRONTE

Oui.

[1]) *Studii bizantino-române*, 1907, pp. 40 41.
[1]) D. Rousso, Op. cit., p. 29.

www.dacoromanica.ro

SGANARELLE

Ont une certaine malignité qui est causée... soyez attentif, s'il vous plaît.

GÉRONTE

Je le suis

SGANARELLE

Qui est causée par l'âcreté des humeurs engendrées dans la concavité du diaphragme, il arrive que ces vapeurs *Ossabundus, nequeis, nequer, potarinum, quipsa milus.* Voilà justement ce qui prouve que Hasdeu ne savait pas le roumain".

Unii editori schimbă acest final prin altă frază. Aceştia zic: „Voilà justement ce qui fait que votre fille est muette".

Acelaş autor, nu Molière ci d. Rousso, afirmă foarte serios, în *Convorbirile Literare* din Septemvrie 1908, că poezia poporană *Amărâtă turturică*, răspândită la Spanioli, la Italieni — în dialectele toscan, sicilian, napolitan, marchigian, veneţian şi istrian — după cum a arătat-o Haşdeu, — şi pomenită şi la poporul nostru neo-latin din moşi-strămoşi, — poezia asta nu e alt cevà decât o traducere după grecul Fisiologul.

Cu alte cuvinte, după domnii Gaster şi Rousso, ţăranii noştri erau neîncetat cu gândul la basmele ovreieşti pe cari probabil le citiau în seri de iarnă, la vreun cerc cultural, rabinii; iar altă dată, convocând şi pe confraţii din Spania, Sicilia, Napoli, Veneţia, Toscana, etc., chemau pe Fisiologul să le spună din viu graiu — căci nu ştiau ei carte — povestea poetică a turturelei celei amărîte, greacă şi ea ca şi Fisiologul.

De aşà duşmani aveà dese ori parte Haşdeu şi discipulii lui; şi dela atari admiratori ai ştiinţei curate şi ai adevărului porniau învinuirile cele mai dese că Haşdeu face naţionalism în ştiinţă.

S'a mai zis că Haşdeu şi Tocilescu au fost din şcoala romantică. Romantică? Imi pare foarte rău că trebue să o spun, dar sunt silit să o fac: Se credeà până mai acum câţivà ani că se ştie ce este Romantismul. Azi, nimeni nu poate să-i dea o definiţie. Socot că învăţaţii francezi şi profesorii dela Facultatea de Litere a Universităţii din Paris cari au aprobat această încheere, ca fiind ştiinţifică, se pricepeau cevà în materie. Poţi fi de felul cutărui sau cutărui romantic, dar nici odată din şcoala romantică care, fie zis în treacăt acum, n'a existat *ca şcoală* nici odată. Foarte puţine sunt ideile comune tutulor romanticilor şi poate numai sfărâmarea barierilor în artă este cea adoptată de toţi. Cum puteau dară istoricii Haşdeu şi Tocilescu să fie romantici? S'a afirmat în Academie, de cel care urmà în scaunul lui Tocilescu, atribuindu-i-se acestuia şi lui Haşdeu părerea că: „Trebuià să fim Romani, numai Romani" şi că „atotputernicul substrat daco-tracic", „dispăreà cu totul sub pojghiţa suprafeţei politice şi economice romane" [2]).

E aproape inexplicabil ca o asemenea afirmare să se facă

[1]) **Hasdeu.** *Cuvente den bătrâni,* t, II, pp. 443, 828—730.
[2]) **N. Iorga,** *Două concepţii istorice,* p. 9.

www.dacoromanica.ro

atunci când operile lui Haşdeu există, când nici un cataclism nu le a distrus, aşà ca să nu poată fi încă citite. Nimeni, dar n i m e n i, nu a fost un mai mare muncitor spre a învederà substratul daco-tracic ori daco-iliric decât Haşdeu. Slavistul Kopitar dase ideea căutării elementelor dacice în limba noastră şi Haşdeu le căută cu ardoare până la sfârşitul vieţii. El puse drept principiu următorul: orice element român care nu se găseşte în latineşte, care nu e nici în limbile slavice împrejmuitoare şi în nici o limbă a popoarelor cu cari am venit în contact, trebue să fie un element dacic. Aceasta a-priori. A posteriori erà posibilă verificarea când elementul se găsià şi în albaneză, limbă ilirică înrudită cu a Dacilor. In privinţa asta lucrările şi părerile lui Haşdeu sunt vestite. Voiu citâ o parte după d. Ovid Densuşianu, indiferent dacă d-sa e protivnic lui Haşdeu. D. Densuşianu cunoaşte ce a scris Haşdeu, şi asta e interesant.

Ca origină ilirică ori dacică, Haşdeu admite, el întâiu, sau împreună cu Miklosich, Schuchardt, Kopitar, etc., altă dată:

Din punct de vedere fonetic:

Trecerea lui *a* aton în *ă*
Contracţia lui *a-a* în *cal* din *caballus*
Diftongarea lui *e* şi *o* în *ea* şi *oa*
Palatalizarea labialelor
Trecerea lui *p* în *b* în *abur* din *vapor.*
Trecerea lui *s* în *ş* înaintea vocalelor şi consunelor
Rotacisarea lui *n* intervocalic, etc.

Din punct de vedere morfologic:

Identitatea genitivului cu dativul
Pronumele personal şi nedefinit *o*
Adăogarea unui *a* la pronumele demonstrativ *(aceasta,* etc.).
Sufixele — *ac,* — *andru,* — *man,* — *oma.*

Particularităţi sintactice:

Intrebuinţarea articolului după substantiv, în vestitul studiu din *Cuvente den bătrâni:* „O pagină din sintaxa româno-albaneză".

Ca elemente lexicale, cuvintele azi româneşti:

abeş, Abrud, abur, acolo, acum, aghiuţă, aidoma, ală, alac, aldan, Andilandi, argea şi încă alte 71 de cuvinte dintre cari cele mai multe începătoare cu *a* şi *b,* adică numai cu literele studiate în *Etymologicum,* iar celelalte citate doar întâmplător în *Istoria Critică,* în *Cuvente den Bătrâni* ori în articole din *Columna lui Traian,* din *Revista Nouă* sau din *Archivio glottologico.* [1]).

Nu mai vorbim de particularităţile semantice, cărora Haşdeu le a făcut un loc deosebit în diferite părţi.

Aşà de mult e cunoscută predilecţia lui Haşdeu pentru găsirea elementelor dacice în limba română, în cât i se făceà chiar o vină din asta. Inlocuitorul lui Tocilescu în Academie găseşte însă că Haşdeu şi Tocilescu înlăturau elementul daco-tracic. E cu totul neexplicabilă afirmarea asta, când până şi oameni cu mai puţine cunoştinţe

[1]) Cf. **Ovide Densuşianu,** *Histoire de la langue roumaine,* tome I, Paris, E. Leroux, 1901, pp, 33—37.

www.dacoromanica.ro

ştiu că Haşdeu e cel care a arătat, de pildă, însemnătatea filologică şi istorică a cuvântului *doină*, de origină dacică, şi că însuşi auditoriul cel mare al Ateneului Român ştia, acum câţivà ani, dela d. Delavrancea toate lucrurile astea.

Doina e un cuvânt care se găseşte numai în limba noastră şi la Lituanieni. Cum nici un popor slavic, din cele încuscrite cu aceştia, nu posedă acest cuvânt, şi cum din potrivă e mai mult decât răspândit la noi, apoi chiar numai de aici şi s'ar puteà conchide că e luat dela Românі, de gruparea lituanică. Urmând principiul stabilit în privinţa găsirii elementelor dacice, adăogând şi predilecţia neamurilor tracice pentru muzică, faptul că Agatirşi îşi aveau până şi legile în versuri, că Geţii se duceau în ambasade cântând din chitare, că legile fonetice ne dau un prototip indoeuropeu din care putem derivà pe *daina* — cum se zice în unele părţi peste munţi — ori *doina*, cum se aude pretutindeni la noi,—găsim originea şi rostul acestui cuvânt şi al acestui fel de poezie [1]). Din neexistenţa acestui cuvânt la Macedo-Românі, învederează Haşdeu, cu putere, zădărnicia explicărilor röslerіane. Ar fi fost într'adevăr cu neputinţă ca toţi Românii să fi lăcuit împreună vre-o mie de ani în Peninsula Balcanică, să fi păstrat cu putere cuvântul şi noţiunea de *doină* şi apoi numai cei cari emigrează la miază-noapte de Dunăre să păstreze această comoară poetică, pe când cei din Sud să n'aibă nici bănuiala că le-a fost cunoscută [2]).

Mai târziu făcând comunicarea sa academică *Cine sunt Albanezii?* Haşdeu ajunse la încheierea că ei sunt două neamuri dacice, Carpii şi Costobocii, plecaţi peste Dunăre după cum arată ştiri aproape contemporane.

In 1893, Haşdeu citise în Academie, publicase în *Revista Nouă* şi apoi în al III-a tom din *Etymologic*, sub cuvântul *Basaraba*, un studiu asupra acestei strălucite familii domnitoare. El arătà, întemeiat pe Iornande, că familia sau mai bine zis casta predomnitoare la Daci se numià *Sarabi*. Din *Ban*, cuvânt cumanic, care însemnà şef „dominus, vir magnus, illustris" [3]) şi din *Saraba* am avut compusul *Ban+Saraba* de unde prin asimilarea lui *n* cu *s: Bassaraba*. Ca o dovadă de existenţa a doua cuvinte mai apoi contopite e faptul că în inscripţia după mormântul lui Nicolae-Alexandru Basarabă, descoperit în 1890 de neuitatul Tocilescu, se vede un accent pe *Ba* din *Basaraba*, ca lămurită amintire de când primul cuvânt îşi aveà accentul său propriu. In vorbirea comună *saraba*, care însemnà „cap", se păstrează în forma negativă *năsărâmbă* din *ne-sabara*, cu o introducere a lui *m* înaintea lui *b*, ca în *strâmb* din *strabus*. *Năsărâmbă* însemnează „prostie, neghiobie, lucru fără de minte, fără de cap". Neamul Basarabilor, spune Haşdeu, alcătuià o castă şi diferitele noastre familii vechi cari dau *bani* Craiovei erau Basarabi. Aşà Buzeştii, Kretzuleştii şi alţii. Din neamul acesta domnesc, regal, al Sarabilor, au fost împăraţii Romani Filip Arabul şi Licinius. Că primul erà Dac, iar nu Arab, e dovadă că în viaţa lui s'a ocupat de Dacia iar nu de Arabia; o altă probă e rudenia lui cu Licinius despre care Eutropius şi alţii spun

[1]) *Columna lui Traian, Doina*, Noua serie, An. III. No. 7—9, 1882.
[2]) Ibidem, An. III. 1882, No. 10—12, *„Doina" răstoarnă pe Rösler.*
[3]) *Etym M. Rom.* III, col. 2414, s. v. *Ban.*

www.dacoromanica.ro

lămurit că e din Dacia. Despre Galerius multe sunt dovezile că erà de acì [1]). Cercetările de curând făcute [2]) de amicul meu d. Al. T. Dumitrescu nu numai confirmă acest lucru, dar dovedesc până şi faptul că *ler* din cântecele poporane este o amintire a lui Galerius.

Numirea aceasta de *Basarab*, în care finalul cuvântului răsună *arab*, adică aproape *arap*, care pentru Români şi popoarele vecine însemnà curat *negru*, duse mai întâiu la adoptarea unor capete de negri drept blazon al neamului Basarabilor. Acest negrism al lor, născù atâţia *negri-voevozi*, afară de cel care, fie la începutul, fie spre sfârşitul veacului al XIII-a se făcù mai vestit sub numele de *Radu Negru*. In *Istoria Critică* (1873 şi 1875), în acest studiu despre *Basarabi* şi la 1889 în *Negru-Vodă*, Haşdeu lămurì, în pagini strălucite, rostul acestui *negrism* de veacuri al Basarabilor.

Nu voiu intrà în nici un amănunt din marile opere ale lui Haşdeu. Mă voiu mărgini să amintesc doară că el publică în *Archiva Istorică a Românieì* sute de documente, din diferite limbi, cu o grijă, cu o corectitudine şi cu o lipsă de grabă care rare ori se mai întâlnirà după el. Comentariile cari însoţesc dese ori aceste documente sunt uneori adevărate studii.

De acì, în chip firesc, trecù la publicarea şi studiarea documentelor şi textelor poporane date la lumină în *Cuvente den bătrâni*. Cele două volume de texte, de comentarii şi de critică linguistică şi istorică, sunt împreună cu cel de al treilea, cu *Principiile de linguistică* şi cu *Dicţionarul limbii istorice şi poporane a Românilor* (adică *Etymologicum Magnum Romaniae)* o minune de erudiţie, de vederi mari şi scânteietoare, de muncă extraordinară. Când le citeşte cinevà, cu băgare de seamă — şi Haşdeu atrage în totdeauna pe cititor — iese din imensitatea pe care i-a deschis-o un asemenea geniu, întrebându-se dacă într'adevăr a putut să existe o aşà minte fără de seamăn.

Ca literat, Haşdeu este autorul pieselor de cari vorbiam la început, dintre care *Răsvan şi Vidra* va încântà în totdeauna nu numai publicul cel mare ca şi pe literaţi, dar şi pe filologul iubitor de limbă românească, de cunoştinţe istorice adânci şi de o cochetărie artistico-ştiinţifică dusă până acolo în cât să se întrebuinţeze,—pentru încântarea cunoscătorilor—versificaţia logofătului Miron Costin şi a mitropolitului Dosofteiu. D. Henri Chantavoine spuneà, adică scrià, acum câtevà luni, că „d-na Jules Michelet care binevoià să mă cinstiască cu prietenia d-sale, mi-a povestit adesea cum lucrà ilustrul ei soţ atunci când scrià marea sa *Histoire de la Révolution*. Se înconjurà cu grijă de lucruri din vremea zugrăvità. Aveà împrejurul său, pe masa lui de lucru, pe zidurile odăii lui, autografe, cadre vechi, asignate şi, până şi în sufragerie, vechi faianţe; mânca ciorba în farfurii revoluţionare şi de ale sans-culotte-ilor. Işi luà avânt privind şi evocând; făceà ştiinţa documentului sluga şi părtaşul închipuirii lui; ea ajutà

[1]) **Hasdeu,** *Etym M. Romaniae,* t. III. s. v. *Basaraba,* col. 2540—2592.

[2]) **Al. T. Dumitrescu,** *Relation sur les ruines de la Colonie Romula de Dacie,* in *Revue de Roumanie,* 1-ère année, No. 2, Février 1910, pp. 186—194 şi *Ler Impărat* întâia parte în *Revista pentru Istorie, Archeologie şi Filologie,* vol. XII, 1911, partea II-a, pp. 395, şi urmarea din fasciculul de faţă. Cf. **Em. E. Kretzulescu,** *Săpăturile de la Reşca, Rev. p. Ist. Arch. şi Fil.* vol. XII, 1911, pp. 334—356.

www.dacoromanica.ro

pe acest mare magician care voia să reînvieze trecutul, să facă ale sale conjurații și, ca să zicem astfel, să pregătiască nașterile lui". [1]).

Hașdeu se înconjură și el, fără să vreà, de nenumărate documente. El duse ani îndelungați traiul în vechiul local al Archivelor, ajuns în unele părți aproape o ruină, căci probabil în vremea când se publică documente, nu e bine să se facă reparații. Dar el nu se înconjură în chip material numai de documente de tot felul ca Michelet, ci el însuși prin puterea geniului său înconjură partea literară din *Răsvan și Vidra*, de pildă, de amintirile vremilor moarte, înviindu-le în versurile lui vânjoase.

Omul care vreà să cunoască o epocă trebue să se cufunde cu gândul în ea, să trăiască aproape în chip real vremurile de odinioară; cu atât mai mult istoricul. Emerson spune că „studentul trebuie să citească istoria în chip activ iar nu pasiv; textele îi vor slujì să-și prețuiască propria-i viață și cărțile îi vor fi comentariul. Așà înțeleasă, muza istoriei va murmurà profeții așà cum nu o va face nici odată pentru cei cari nu se privesc ei înșiși în ea". [2]).

Hașdeu legà cu mintea-i elementele unei epoci; o întregià, o înviorà și atunci vorbià de ea ca și cum ar fi trăit în vremea povestită. Imaginația, totdeauna trebuitoare unui mare istoric, erà la el puternică. Documentul nu trebue modificat; istoricul va căutà, de se poate, după cum arată d. Xenopol, [3]) să nu judece evenimentele; va trebuì însă ca ziua ori anii istorisiți să fie înviorați de multiplele cunoștințe ale istoricului, de legăturile cele mai neașteptate făcute între ele, de închipuirea lui creatoare. Hașdeu aveà puterea asta în istorie, în filologie, după cum o aveà și în poezie. Versurile lui nu sunt de loc gingașe, plăpânde. Ele răsună cu o vigoare dovedind pe un maestru care nu vreà să știe decât de el. Ultima lui poemă o începeà zicând:

Aș vrea să smulg din mine un cântec, numai unul,
Un singur de pe urmă: copil întârziat
Ce nu se naște încă, dar totuș, plin de vieață,
Duioasa mumă'l simte sub inimă svâcnind.

Un cântec, numai unul, acum la căruntețe,
Ca Făt-frumos din basmul cu „fost'au fost un moș".
E gârbovit bătrânul, dar fiiul cât un munte
Miratei lumi va zice: d'intr'ânsul m'am născut.

Un cântec, numai unul... Când soarele-asfințește
P'un alt tărâm să treacă, eternul călător
Pământului îi toarnă lumini mai arzătoare
Și pleacă, iar odihna s'așterne pe pământ [4].)

... Și se plânge apoi de rima cochetă care nu-l vrea. Din nou

[1]) **S.**, *Journal des Débats* du Lundi 12 Juin 1911, 123 année, No. 161, Au jour le jour „*Les sources de Victor Hugo*".
[2]) **Emerson**, *Essais choisis*, trad. fr., Paris, F. Alcan, 1912, L'Histoire, p. 107.
[3]) *Principiile fundamentale ale istoriei*, Iași, 1900, p. 86.
[4]) **Hasdeu**, Dumnezeu, *Sarcasm și Ideal.*

www.dacoromanica.ro

se înalţă glasul spre „înălţimi nemărginite" şi une-ori pare că auzi pe Carducci zicând în ale lui *Odi barbare:*

> Odio l'usata poesia: concede
> comoda al vulgo i flosci fianchi e senza
> palpiti sotto i consueti amplessi
> stendesi e dorme [1]).

Haşdeu a fost conducătorul vestitei *Revista Nouă.* Acolo Ion Ghica, d-nii D. A. Sturdza, Delavrancea, Vlahuţă, neuitatul Gion, d-nii Speranţiă, Bianu şi alţii scriseră pagini din cari unele vor rămâne pentru totdeauna în istoria literaturii noastre. Acolo se ivì întâiu şi Haralamb Lecca.

Haşdeu fu un reînvietor al credinţei în ţara noastră. El fu un scriitor al cărui stil e plin de farmec în evoluţia lui dela o frază à la Victor Hugo până la simplicitatea şi frumuseţea clasică a timpurilor din urmă. Despre lucrările lui, un critic de însemnătatea d-lui Petraşcu, deşì în raporturi reci cu Haşdeu — în timpul când scrià studiu-i asupra marelui învăţat — zice: „Prin originalitatea lor, prin descoperirile multiple şi prin erudiţiunea lor, ele îi dau caracterul celui mai ingenios revelator, celui mai mare şi mai fecund învăţat ce-am avut noi în România dela Cantemir încoace". [2]). Un neprieten al lui l-a caracterizat odată într'o scriere de domeniu filologic. Lăsaţi partea focului, ziceà un critic, şi veţi înţelege cine a fost Haşdeu zugrăvit chiar de un adversar. Intr'adevăr iată ce spune d-l Philippide, căci de d-sa erà vorba: „Haşdeu în limba sa, ca şi în întreaga sa activitate, a fost icoana societăţii în care a trăit, el a avut toate calităţile şi toate defectele majorităţii, dela care pentru aceia a avut şi toate răsplăţile, dar şi multe neajunsuri, căci cu aceiaş uşurinţă a fost înălţat lângă Pott şi mai presus de Littré, cu care a fost scoborît în pulberea patimii şi muşcat, ca cel mai de pe urmă, de gura netrebnicilor" [3]). Şi cel care vorbeà aşà erà un neprieten...

Acum vre-o 30 de ani, Academia Română discută cu aprindere cestiunea privitoare la portretul lui Ştefan cel Mare. Neînţelegerea nu păreà că va luà sfârşit, când descoperirea unui patrafir dela Dobrovăţ, pe care e cusut chipul marelui voevod, făcù începutul luminii. Descoperitorul lui erà Gr. G. Tocilescu. Povestind fiicei sale, care studià la Paris, amănuntele acestor discuţii, Haşdeu se opreşte şi zice când vine vorba de această descoperire, deşì o vrăjmăşie se ivise între magistru şi elev cu câţivà ani mai înainte:

„Acest patrafir fiind descoperit de d. Tocilescu, îţi mărturisesc, Lilico dragă, că plăcerea mea a fost cu atât mai viuă, căci altă dată, pe când tu erai de tot mititică şi nu puteai încă să înveţi carte, eu

---

[1]) *Preludio.*

[2]) **N. Petraşcu,** *Scriitori români contemporani,* vol. IV, Bucureşti, 1898, Hasdeu, p. 56.

[3]) **Al. Philippide**, *Istoria limbii române,* I, Iaşi, 1894, pp. 263—264.

www.dacoromanica.ro

urmăream studiile acestui tânăr aproape cu aceeaş fericire cu care astăzi urmăresc pe ale tale"... [1]).

In 1904, genialul meu magistru îmi făceà deosebita cinste să-mi trimită o scrisoare cu privire un volum de *Studii* pe care-l tipăriam, scrisoare pe care am pus-o în fruntea acelei lucrări. Acolo Haşdeu spune că şcoala lui a fost de Romînism — în înţelesul cel mai curat — şi de credinţă, „o şcoală din cari au eşit câţivà elevi ai mei de care sunt mândru: Gr. Tocilescu, G. D. Teodorescu, Anghel Demetriescu, Tudor Rădulescu, Gion, ect". [2]). Ca în totdeauna, în ori-ce împrejurare, Haşdeu socotì pe Tocilescu drept cel mai de frunte discipul al lui. Când, după cum amintiam mai adineori, criticul Păun spuse ca Haşdeu şi „Junimea" erau fraţi învrăjbiţi, el adăogă: „Haşdeu şi *Junimea* produc — fiecare prin înrâuriri deosebite — doi scriitori foarte însemnaţi: pe Eminescu şi pe Tocilescu".

„Haşdeu — istoric şi filolog — s'ar fi căzut să aibă numeroşi discipuli linguişti şi istorici; cu toate astea, nici un urmaş de frunte în filologie, mărturisindu-se ca atare, nu va lăsà el, iar ca istoric, a scos unul singur, dar ce discipul! *Tocilescu*... Haşdeu ar puteà zice ca leoaica lui Esop: ἕνα καὶ λέοντα....

„Puiul acesta de leu a crescut mare până să ajungă însuşi o figură puternică în mişcarea noastră culturală. Istoria, arheologia, epigrafia, toate cunoştinţele înrudite cari privesc la originile neamului nostru, precum şi cercetări amănunţite referindu-se la monumente paleografice dela întemeierea domniatelor încoace datoresc câte cevà lui Tocilescu". [3]).

Iubitor al trecutului nostru, aşà cum erà şi Haşdeu, Tocilescu şi-a început activitatea îndreptându-şi cercetările către cel mai mare voevod al nostru, către Mihaiu Viteazul şi către ai lui...

... Şi acì e locul, odată pentru totdeauna, să ne lămurim într'o privinţă. A iubì trecutul neamului tău înseamnă a fi om întreg şi sănătos. A pretinde că poate existà un om care să fie aşà de..... cum să zic?..... de formaţie şi conformaţie pur logică, fără cel mai mic amestec al unor stări sufleteşti moştenite şi adânc înrădăcinate în el, însemnează a nu-ţi da seama de firea omenească sau — caz urît — de şi o pricepi să spui că ar puteà fi altfel. Eu am văzut, cu proprii mei ochi văzut [4]), pe Henry Houssaye oprindu-şi o clipă cuvântarea fiindcă vocea îi pierise, în timp ce ochii îi erau umezi de lacrimi, povestind — el, istoricul mare — la Société des Conférences, povestind îmbarcarea lui Napoléon pe *Bellérophon* [1]). Cine ar îndrăsnì să mârâe çă Henry Houssaye, ori Frédéric Masson, nu au fost şi nu sunt mari şi strălucitì istorici fiindcă îşi iubesc cu frenezie neamul, fiindcă simt că se rupe cevà din adâncul sufletului lor când vorbesc de măreaţa epopee napoleoniană? Nici nu socotim pe cei „desrădăcinaţi", căci aceia sunt oameni pierduţi.

---

[1]) **B. P. Hasdeu,** *Portretul lui Ştefan cel Mare,* Scrisoare către Iulia B. P. Hasdeu, An, III, noua serie din *Columna lui Traian,* No. 3, p. 188.

[2]) *Studii* de N. I. Apostolescu. Bucureşti. 1904, p. V.

[3]) **V. D. Păun,** *Grigorie Tocilescu,* In Lui *Gr. G. Tocilescu, Omagiu.* p. 8, col. 3.

[4]) La 5 Fevruarie (stil nou) 1909.

www.dacoromanica.ro

Tocilescu ca şi toţi marii şi adevăraţii istorici, cari pricep şi iubesc epocile studiate, iar nu rămân în faţa documentelor, inscripţiilor, monumentelor, nemişcaţi ca în faţa unui cont de hotel, Tocilescu a studiat cu drag, dar firește întemeiat pe isvoare puternice, neamul marelui domnitor. *Petru Cercel,* voevodul care urcă tronul Ţării-Românești, fu cavaler desăvârşit la curtea lui Henric al III al Franţei, poet italian în Veneţia, şi pierì în chip ticălos, acest frate al lui Mihaiu-Viteazul fu pus în lumină de Tocilescu în studiul publicat an. In 1876 ţinù o conferinţă în care arătà însemnătatea de mare an. In 1876 ţinù o conferinţă în care arătà însemnătatea de mare istoric şi neîntrecut prozator avută de *Nicolae Bălcescu,* istoricul vremii lui Mihaiu-Viteazul. Peste un an apărù studiul, care poate slujì încă multă vreme drept model monografic, *Doamna Stanca,* lucrare minunată întemeiată pe isvoare bogate şi nouă. Astfel se manifestà patriotismul lui Tocilescu: studiind pe toţi cei cari fuseseră în jurul marelui voevod precum şi pe istoricul faptelor aceluia. Un patriotism mai luminat şi o cercetare mai ştiinţifică — în acelaş timp— ar fi greu de găsit.

In 1878 îşi începe cariera epigrafică în care erà să dea roadele cele mai bogate. Cu Tocilescu se întemeiază epigrafia română, neexistentă înainte de el şi pe care o vedem, de multe ori, bătând din aripi rănite când el nu e la mijloc. *Raport asupra unei misiuni epigrafice în Bulgaria* şi *Inscripţiile dela schitul Verbila,* ambele din 1878, făcură începutul. Când, în 1887, dete el la lumină *Rapoꝛturi asupra câtorvà mânăstiri, schituri şi biserici din ţară* prezentate Ministerului Cultelor şi al Invăţământului public, poate nici nu se gândià ce pas uriaş făceà literatura noastră filologico-epigrafică. O singură dovadă: In *Introducerea la Istoria limbii şi literaturii române,* publicată de d. Al. Philippide în 1888, în acest preţios volumaş, numele lui Tocilescu figurează în citaţii — uneori — neîntrerupte de pagini întregi, căci materialul epigrafic strâns de el folosià nu numai istoricilor ci în aceiaş măsură şi filologilor. Şi această înaltă cinste nu se cuvine nimănui mai mult decât lui Tocilescu, fiindcă nici odată, dar nici odată, nu se va găsì la el o greşeală de transcriere a unei inscripţiuni, lucru din bielşug — şi păgubitor ştiinţei — la alţii. Tocilescu aveà o răbdare şi o îndemânare uimitoare în cercetarea unei înscripţii ori a unui document. Am avut prilejul să văd la el *Hronicul* lui Cantemir, cel editat de Săulescu, verificat şi comparat pagină cu pagină, linie cu linie, literă cu literă şi accent cu accent, faţă de manuscrisul original al autorului aflător în Biblioteca Archivelor din Moscva.

Dacă asta erà o collaţiune, apoi *Istoria Ieroglifică, Compendiolum Universae Logices institutiones, Loca obscura in Catechisi, Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago, Vita Constantini Cantemyrii, Collectanea Orientalia* şi alte opere ale învăţatului istoric şi voevod moldovean fură scrise de mâna lui Tocilescu pe de-a întregul — şi aşà cum erau, firește — cu cirilice ori cu litere latine — în bibliotecile ruseşti din Moscova, din lavra Sf. Sergiu, din Petersburg. Câţi ştiu azi

[1]) Cf. *La Revue Hebdomadaire* du 13 Février 1909, XVIII année, No. 7, *Les derniers jours de Napoléon en France.*

www.dacoromanica.ro

că datorim textul *Istoriei Ieroglifice* şi *Vita Constantini Cantemyrii* lui Tocilescu? Puţini ştiu ce înseamnă publicarea *Hronicului vechimei a Româno-Moldo-Vlahilor*, în care limba lui Cantemir, fu cu grijă readusă la chipul în care o scrisese autorul, şi asta mulţumită numai lui Tocilescu. Rar cine îşi aminteşte că datorim *Cronica lui Moxa* lui Tocilescu, care o scrise în întregime după manuscriptul original aflător în biblioteca Rumiantzov din Moscva. Intors în ţară şi cu această comoară, el o dete să o publice şi să o studieze lui Haşdeu, căci nici odată Tocilescu nu a voit să se amestece într'o muncă unde vedeà pe altul mai competent decât el. Şi cronica lui Moxa trebuià studiată mai ales din punctul de vedere al limbii. Cine poate să facă asta mai bine decât magistrul meu? îşi zise Tocilescu.

Aş puteà să adaog, fiindcă venì vorba despre Cantemir, că de ani îndelungaţi Tocilescu lucrà la un mare studiu asupra operelor celui pe care în mare parte el îl redase ţării sale. Erau zeci de caete mari, pline de material, de observări, de note, de ştersături şi de nenumărate împliniri, la care aproape zilnic Tocilescu adăogà cevà. Din bogăţia acestui material el mi-a desvelit odată un colţişor, el mi-a arătat drumul spre cercetările metrice în proza lui Cantemir. In *l'Ancienne Versification Roumaine* am spus-o şi m-am folosit de luminile acestui măestru cercetător al trecutului nostru.

Acì e locul ca oprindu-mă o clipă să istorisesc cevà care va lămurì pentru mulţi bunătatea nespusă a sufletului ales al lui Tocilescu. In ultimii timpi, din oarecari împrejurări, legăturile cari de atâţia ani mă ţinuseră nedeslipit de acest mare învăţat se răciseră, din parte-i, cel puţin aşà crezusem eu. In ajun de a'mi tipărì lucrarea pe care o pomenii, îi scrisei din Paris rugându-l să-mi dea voe să-i dedic lui, în tovărăşia domnului Antoine Thomas, eruditul meu profesor de limbi romanice dela Sorbona, acest tratat de veche versificare, în care îi datoram lămurirea cantemiriană. Imi pare rău că nu pot reproduce acì în întregime scrisoarea în care îmi sosì răspunsul. Erà acelaş Tocilescu pe care îl cunoscusem zilnic şi de aproape, ani întregi. După ce îmi mulţumeşte, îmi spune cam următoarele: Gândeşte-te însă la cevà. Ştii câţi duşmani am. Nu te îndoì că această dovadă de prietenie a d-tale îţi va căşunà multe şi chiar mari supărări. Un început, de probă, ştii că l-ai avut...

Nu'mi aduc aminte bine tot ce i am răspuns, dar ştiu că de-ar fi fost cu putinţă să mă duc pretutindeni şi să spun tutulor că datorez nu numai recunoştinţă dar admiraţie nestinsă acestui maestru al meu, aş fi făcut-o fără o clipă de oprire. Mi-a fost dat să am mulţumirea ca d. Thomas să-i pronunţe numele, în sala de doctorat a Sorbonei, în primele vorbe pe cari le-a spus la susţinerea tezelor mele, în Maiu 1909.

Şi acum, ca să revin la Cantemir: Ce s'au făcut acele bogate şi voluminoase caete în care se găsià marele studiu asupra principelui istoric? Le vom revedeà vre-odată? Când şi unde? Poate odată cu studiul asupra *Ţăranului Român?* Intr'adevăr nici această mare lucrare a lui Tocilescu n'avem încă putinţa să ştim ce s'a făcut.

In 1885 şi 1886 publică el primele manuale de *Istoria Românilor*, care coprinzând de multe ori cercetări destinate altor publicări

www.dacoromanica.ro

decât unor simple cărţi de şcoală, merseră, în multe ediţii, îmbogăţindu-se până în 1900, ca apoi să ia în 1904, din nevoi şcolare şi pentru conformare cu regulamentele ministeriale, forma definitivă a unui manual de clasa IV-a liceală.

In 1883 fundă *Revista pentru Istorie, Archeologie şi Filologie,* pe care cu mari şi nespuse greutăţi — într'o ţară unde nu se caută lucrările mari — o duse, cu întreruperi, până la moarte-i. Nu voiu spune acì bogăţia strânsă în această publicare, nici numele ilustre în ştiinţa noastră istorico-filologică, fără a mai vorbì de însuşi Tocilescu — sufletul revistei —, cari colaborară la ea. Azi, după moartea întemeietorului, cu pietate şi admiraţie pentru cel dispărut şi cu dor de muncă, ea merge mai departe mulţumită onoratului şi harnicului nostru preşedinte al Societăţii Istorice şi director al Revistei, d. Em. E. Kretzulescu.

Voiu amintì din toate articolele, studiile, comentariile şi reproducerile date la lumină acì de Tocilescu, unul singur: Dovedirea falsului numit *Cronica lui Huru.* Se ştie cum în 1856 apăru la Iaşi o cronică editată de G. Asaki. Se spuneà că e o traducţiune făcută de „Petru Clănău vél spatar" al lui Ştefan cel Mare după textul latinesc pe care „Huru mare căţălar a Vodă Dragoş" pe la anii 1280 îl copiase după originalul „script din zule bătrâne de Arbore Campoduxu" .Erà nici mai mult nici mai puţin o istorie a Românilor între 274—1290. Se înţelege de ce valoare erà un asemenea manuscript. Haşdeu şi Tocilescu nu ezitară a declarà că avem a face cu un fals patriotic. Ei fură acuzaţi, alături cu Rösler, că vin să răpună un monument istoric de atâta valoare, că sunt fireşte nişte răi naţionalişti, etc. Astfel înţelegeau aceşti învăţaţi patriotismul; şi cei cari vorbesc despre ei, fără a le cunoaşte operile şi activitatea, ar puteà să ia adânci învăţăminte din cestiunea cronicei lui Huru. Cel care dete lovitura de mântuire acestui pretins vechiu act românesc fu Tocilescu tocmai în *Revista pentru Istorie, Archeologie şi Filologie* [1]). După o introducere în care enumără cele mai vestite falsificate din timpurile mai nouă, Tocilescu reproduce textul *izvodului lui Clanău* şi apoi începe să-l analizeze. E o adevărată artă chipul cum Tocilescu smulge una câte una penele cu care se împăunase corbul ăsta: Date istorice, spre a dovedì contrazicerile din text, controlate cu ştirile tutulor scriitorilor streini din vremurile descrise; cercetări paleografice spre a lămuri că scrisul izvodului, departe de a fi al epocei lui Ştefan cel Mare, este o imitare a scrisului din vremea lui Cantemir. [Azi mi se pare că s'a şi stabilit, ca o strălucită confirmare a celor spuse de Tocilescu din punct de vedere ştiinţific, că autorul falsului ar fi fost G. Săulescu, editorul care modificase textul unei lucrări a lui Cantemir, şi pe al cărui manuscris deci îl cunoştea.]; întrebuinţarea sfragisticei spre a dovedì că pecetea cu fum din izvod nu puteà aparţine decât unui veac mult mai târziu..... E în tot o aşà de mare bogăţie de isvoare, e o demonstrare aşà de strâns — logiceşte, e o punere în joc a atât de multe ştiinţe istorice în cât, pentru totdeauna, în istoriografia noastră,

[1]) **Tocilescu**, *Studie critice asupra cronicelor române, Revista pentru Istorie, Archeologie şi Filologie,* Anul II, vol. IV, 1885, pp. 464 sqq.

www.dacoromanica.ro

studiul lui Tocilescu asupra *Izvodului lui Clanău* ori *Cronicei lui Huru* va rămâne o icoană a desăvârşitei cercetări istorice critice.

Aşà înţelegeà patriotismul Tocilescu, aşà l-a înţeles Haşdeu, aşà l-au pus în lumină toţi discipulii lui, în frunte cu Gion. Iubire de ţară şi de neam, dar iubire dreaptă şi cinstită. Ei au aprins flacăra naţionalismului atunci, când compromis de latinişti, erà şovăind; şi, şi din acest punct de vedere, meritul lor e mare. Vorbele pe cari iubitul meu fost profesor de elină, d. D. Burileanu, le-a spus înaintea coşciugului care închideà rămăşiţele lui Tocilescu, vor rămâne deapururi o caracteristică desăvârşită a rostului pe cari acei oameni mari l-au avut.

„Grigore Tocilescu — ziceà d-sa în ziua de 20 Septemvrie 1909 — făceà parte din generaţia aceea mare de istorici care s'a străduit să treziască conştiinţa noastră naţională şi căreia îi datorăm în definitiv ceeace suntem astăzi. Impreună cu Odobescu, Urechiă, Haşdeu, pe cari Universitatea a avut durerea să-i piardă rând pe rând, el a dus lupta cea adevărată pentru cauza Românismului. Fără aceşti apostoli ai regenerării noastre, cari au scos din colb de cronici faptele străbune şi ne-au învăţat să ne iubim şi să ne preţuim moşia, noi am purtà astăzi cu mai puţină mândrie numele nostru de Român. Mari prin inteligenţa şi munca lor, prin voinţa şi stăruinţa lor neobosită, ei simbolizează în direcţiunea activităţii lor o întreagă epocă, sunt expresiunea energiei naţionale dintr'un anumit timp. Un nobil ideal îi călăuzeşte, o putere secretă, o putere lăuntrică de ordin moral îi susţine în lupta grea ce duc în contra ignoranţei şi relei credinţe şi îi încurajează. In contra lor nu poate nimic, nici vrajba, nici ura, nici toate ideile pământeşti, de cari ei n'au fost scutiţi. Iată de ce aceşti oameni nu mai pot fi înlocuiţi. Trebue să-i deplângem şi să regretăm amar pe cel din urmă reprezentant al acestei generaţiuni mari, fiindcă natura nu se repetă în creaţile ei, când condiţiunile existenţei nu mai sunt aceleaşi. Viaţa lor erà mai intensă şi o flacără ascunsă o făceà să palpite mai mult în atingere cu lumea din afară; activitatea lor ne urmărià cu o febrilitate pe care noi aproape nu o înţelegem".

Intr'o conferinţă rostită acum câţivà ani la Ateneul din Bucureşti de d. Ilie Bărbulescu, distinsul slavist şi azi profesor la Universitatea din Iaşi, d-sa a început prin a spune că aparţine şcolii moderate în istorie şi filologie, şcolii lui Haşdeu, care nu admite nici exagerările patriotice ale latiniştilor, nici primirea tutulor tezelor adversare ori jignitoare Românismului, ori care ar fi valoarea lor, cum fac alţii spre a complace scriitorilor streini.

Acestea erau şi ideile cari diriguiră societatea *„Românismul"*, în care, pe la 1870, Tocilescu şi G. Dem. Teodorescu lucrară întâiu sub conducerea lui Haşdeu.

Toate ne lămuresc desăvârşit în privinţa chipului cum aceşti oameni ştiau să aibă în sufletul lor, de o potrivă, patriotismul şi iubirea de adevăr.

Activitatea archeologică a lui Tocilescu e cea mai cunoscută — în trăsăturile ei generale — dar tot aşà de puţin lămurită, pentru marele public, în amănuntele ei.

www.dacoromanica.ro

Monumentul dela Adamklissi, mulţumită cunoştinţelor, nu numai archeologice ci şi epigrafice, fu atribuit încă dela început, de Tocilescu, împăratului Traian. Impotrivă-i, se ridicară mulţi. Insuşi Haşdeu nu vroì să creadă ipoteza fostului său elev; când, în ziua de 15 Iulie 1891, în ruinele oraşului antic aflat lângă trofeu, şi despre care Tocilescu la 23 Ianuarie 1891, în şedinţa Institutului archeologic german din Roma, spusese că trebue să se fi numit Tropæum Trajani, se găsì o inscripţie datând de pe la $^{115}/_{116}$ în care locuitorii cetăţii se numesc *Trajanenses Tropœenses* [1]). De acì înainte calea erà netezită într'o privinţă. Rămâneau însă multe amănunte. O cetate a lui Constantin cel Mare venise peste a lui Traian, şi amestecurile trebuiau cu multă băgare de seamă lămurite. Intre 1892 şi 1899 Tocilescu făcù la Academia de Inscripţii din Paris o serie de comunicări cari-i atraseră stima întregii lumi învăţate din Apus .Avù minute de triumf. Societatea de Archeologie din Paris îi decernă marea sa medalie de aur, iar oraşul Orléans il proclamă cetăţean al său [2]). Când fu ales membru al Academiei, Haşdeu spuse că „în ştiinţele istorice, d. Tocilescu este o ilustraţie; studiile lui asupra monumentului dela Adam-Klissi i-au asigurat o faimă europeană". Când intrai în Facultatea de litere din Bucureşti, în toamna lui 1895, Tocilescu ne dete nouă — elevilor lui — „une primeur", ne arată noua lui descoperire: Mausoleul dela Adam-Klissi. Şi acì apare din nou puterea minţii lui, imaginaţia vie care răscoleşte, leagă şi descopere părţi rămase pentru alţii vecinic ascunse. Elevul lui Haşdeu băgă de seamă că pe placa ciuntită, pe care figurau câtevà din numele soldaţilor căzuţi în luptă, se observă că:

„1. Numele fiecărui soldat e însoţit de *patriae indicatio*, care mai totdeauna este o alta. Se ştie însă că dela Hadrian, legiunile erau recrutate fiecare dintr'o singură şi aceiaş ţară. Deci monumentul este anterior acestui împărat.

2. Gentiliciile nu se raportează nici odată la împăraţi posteriori lui Traian (Aelius, Aurelius, etc.). Din potrivă, un soldat se numeşte *T. Flavius*, ceeace probează că monumentul nostru trebue aşezat între dinastia Flaviană şi între domnia lui Hadrian, adică în vremea lui Traian.

Impodobirile cari se găsesc pe bucăţiile de architectură pe care le-am culeş — zice Tocilescu şi le reproduce — sunt de acelaş stil cu ale Trofeului". [3]).

O mai frumoasă argumentare ar fi greu de găsit într'o materie atât de aridă şi delicată cum e archeologia.

Incepând la 1880 cu *Dacia înainte de Romani*, lucrare de însemnătate capitală, prin nimic înlocuită până azi, după 30 şi mai bine de ani, şi sfârşind cu *Monumentele epigrafice şi sculpturali ale Muzeului Naţional de Antiquităţi*, un fel de *Cuvente den bătrâni*

---

[1]) **Tocilescu,** *Monumentul dela Adamklissi—Tropaeum Trajani* —, Vienna 1895, A. Hoelder, p, 27.

[2]) **Gion,** *Grégoire G. Tocilesco,* in *La Roumanie illustrée* şi în *Omagiu.*

[3]) **Gr. G. Tocilesco,** *Fouilles et Recherches Archéologiques en Roumanie,* Bucarest, 1900, p. 68.

www.dacoromanica.ro

epigrafice, operă asemănătoare cu titlul ei, monumentală, dovedind o erudiție neasemuită, luminând doritorului de a cunoaște lumea romană aproape toate înfățișările ei religioase, militare și administrative, Tocilescu a dat într'adevăr măsura celui mai de frunte elev al lui Hașdeu.

Activitatea asta i-a atras multe și mari necazuri. In cuvântarea pe care un ilustru academician, d. I. Kalinderu, a rostit-o în calitate de președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice, în ședința dela 20 Octomvrie 1909, cuvântare care începe cu o frază simplă, dar având în ea un fior dătător de adânci gânduri — „Onorați colegi, suntem cu unul mai puțin", — în ea învățatul cercetător al vremilor romane spune că „greutățile ce a avut de înfruntat [Tocilescu] au fost multe și de tot felul, dar nu mai presus de ardoarea și răbdarea sa". [1]).

El însuși, isprăvind în studiul său cel mare despre Adam-Klissi capitolul privitor la istoricul cercetărilor de până atunci, se întoarce către ruinele monumentului și zice inspirat:

„Ruine singuratice și d'o elocuență majestuoasă! Uitarea vă înfășurase într'un giulgiu de moarte mai gros decât dărâmăturile d'asupra-vă grămădite. Perdute în pulberea veacurilor, vremea, care totul vremuește, vă ștersese până și numele din istorie. Astăzi voi ați căpătat o faimă europeană, un loc în analele artei, în analele lumii. De voi se leagă atâtea amintiri! In preajma voastră am gustat atâtea amărăciuni amestecate cu atâtea bucurii...". [2]).

... Și încetul cu încetul i se pare că revede lumea de odinioară, că asistă la înălțarea trofeului, la clădirea cetății...

Tocilescu aveà darul cuvântării calde și emoționante. Sala cea mare a Ateneului s'a sguduit de nenumărate ori de tunetul aplauzelor cari îi acoperiau îndelung vocea. Cine, dintre studenți, a fost în vara lui 1896 pe câmpia de lângă Tropaeum Trajani, ori, în 1897, pe puntea vaporului „Basarab" oprit pe Dunăre în fața Tabulei Trajane, sau în 1900 pe câmpia dela Războieni în fața monumentului înălțat prin grija altui mare patriot, harnic istoric și minunat povestitor al trecutului, V. A. Urechiă, cine în locurile astea ori în alte părți a ascultat glasul lui Tocilescu, de o vigoare neîntrecută, de o frumusețe pe veci întipărită în minte, și nu s'a simțit câtevà minute scos din lumea asta plină de griji, de necazuri și de... socoteli? !

Când la 26 Octomvrie 1900 sărbătorirăm împlinirea a cincizeci de ani de viață a lui Tocilescu, duiosul poet Radu D. Rosetti, scrise următoarele versuri:

Dușmanii 'ncearcă să te sape,
Dar tu, archeolog, petreci,
Știind că marmora săpată
Vorbește de ce-ai fost pe veci [3]).

---

[1]) **I. Kalinderu,** Necrolog, *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, An. II, No 3, Iulie—Sept. 1909, p. 142.

[2]) *Monumentul dela Adam klissi*, 1895, p. 31.

[3]) **Radu D. Rosetti,** *Dedicație*, în *Lui Gr. G. Tocilescu, Omagiu*, p. 2 col. 2.

www.dacoromanica.ro

Cum petrecea... puțini știu. Boala de inimă făceà pași uriași. In 1907, într'o serie de scrisori — din cari pe unele le-am publicat în anul trecut în *Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie* [1]) — îmi vestià sfârșitu-i apropiat și groaza, nu că piere, nu! ci spaima, durerea că atâtea lucrări începute și atâtea planuri de-abià schițate vor rămâne în întuneric.

Dacă pe mormântul lui Hașdeu trebuesc săpate cuvintele lui Lecca: „A îmbogățit literatura, istoria și filologia, — a scos din rafturi documente, până la el neștiute, — și, merit capital, a infiltrat atât în generația contimporană cât și în cea urmașă lui, dorul de a răscolì tainele trecutului nostru, desnodând una câte una enigmele evenimentelor, și deschizând o eră nouă, în care cei de azi, pe un ogor arat și semănat de el, culeg cu înlesnire atâtea folositoare roade" [2]) aș înscrie, dacă mi-ar fi cu putință pe piatra care nu se găsește pe mormântul uitat [3]) al lui Tocilescu, vorbele lui Barrès glăsuitoare despre cei cari trec peste calapodul obicinuit al Firii:

„Oamenii de geniu sunt totdeauna izolați, prin definiție. Dacă mulțimea zărește ființele astea deosebite, și dacă ele nu au putere, ea se aruncă asupră-le, căci instinctul firesc cere eliminarea „monștrilor". [4]).

Până la sfârșit Tocilescu a trebuit să se apropie prin cevà de Hașdeu. Cea mai dragă ființă a castelanului dela Câmpina a fost un alt „monstru", o altă ființă rară, poeta care minună pe Sully-Prudhomme, Julia Hașdeu. Ea e moartă în ziua de 17 Septemvrie. Cel mai ilustru și mai măestru elev al lui Hașdeu, Tocilescu, e mort în ziua de 18 Septemvrie.

Apropiări și prietenii, asemănări și nedespărțiri... Nespuse taine ale Firii.....

N. I. APOSTOLESCU.

17 Fevruarie 1912.

---

[1]) Vol. XI, 1910 partea II., 1911, pp. 356—361.

[2]) **H. G. Lecca**, *Noi Românii*, 1912, Trei Oameni, pp. 45—46.

[3]) Din pietate fiiască, un semn al amintirii e pus la groapa lui Tocilescu, azi când se tipăresc rândurile astea.

[4]) **Maurice Barrès**, *Voyage de Sparte.*

www.dacoromanica.ro

GENEALOGIA NASTURELILOR.

RAMURA LUI UDRIŞTE AL II-LEA.

De şi învăţatul *tainic, Udrişte* Vtori Logofătul, avu 2 soţii totuşi documentele nu ne înfăţişează, ca urmaşiu *în vieaţă*, de cât un fiu: pe *Radul* numit câte-uă dată *Radul-Toma* şi câte-uă dată *Toma-Radul*, dar mai dese-ori numai *Radul;* şi o fiică anume *Marica* sau *Maricuţa*, soţia lui *Alexandru Postelnicul Ghiormescul*, feciorul Marelui Ban *Ghiorma*. Aceşti doi copiii sunt din a doua căsătorie a lui *Udrişte* cu jupănésa *Despa*.

VI. **Radul al II-lea Marele Ban Năsturel.**

Născut, probabil, pe la 1632, îl întâlnim pentru prima oară în documentul următor[1]):

La 10 Martie 7161 (1653) Radul şi Dima, feciorii lui Popa Atanasie, vând viile lor din *Bărbăteşti* lui *Udrişte Vel Cămăraşul:* „iar „când au fost acum în zilele Domnului nostru Ἰω̃ *Matei Basarab* „*Voevod*, după moartea părintelui nostru, popa Tanasie clisiarhul, „trebuindu-ne şi nóao de bogate etc." şi nevoind nici rudele, nici vecinii să le cumpere „noi le-am *zălguit* şi la Curte pre la boieri. Dec(i), „se-au aflat dumné-lui *Cămăraşul Udrişte* a le cumpăra" drept ughi 333, bani gata etc. etc. „Şi o am vândut dinaintea Domnului nostru „din Divan şi dinaintea tuturor boierilor mari şi mici", între care se află iscălit ca mărturie şi *Răducanul Postelnicul Năsturel.*

Este probabil că aproape la această epocă, *Radul* face primele sale acte ca vârstnic fără să fi intrat încă în funcţiune domnească, astfel că déca admitem că el ar fi avut atunci 21 de ani, am cădea peste data de 1632 iar nu 1628 care i-o atribuie inscripţiunea de la Sf. Vineri, drept an al naşterii şi care nu poate fi de cât anul naşterei lui *Mateiaşi coconul*, cel mort la 1645 în vârstă de 17 ani.

---

[1]) Arh. Stat. *Condica No. 4 Cotroceni,* pag. 6.

www.dacoromanica.ro

La 1 August 7168 (1660). Radul Spătarul, feciorul lui *Udrişte Logofătul ot Fiareşti*, dă zapis [1]) la mâna dumné-lui jupânului *Costandin Cantacuzino* biv Postelnic, prin care'i vinde satul *Pietrile* cu viile şi cu balta, precum le-au avut mătuse-şa *Doamna Elina :*

„Fiind Dumné-ei *Elina* încă vie şi în sănătatea Ei, chemat-au „pre dumné-lui tatăl mieu de i-au dat şi l'au miluit cu acest sat *Pie-* „*trile*, ca să fie Ei pomană sufletului Ei şi noaă de milă şi de hrană".

„Iar după moartea Dumneaei şi a soţului Dumneaei, *Matei Vodă*, „stătut-au de au fost Domn *Costandin Vod(ă).* Dec(i) luând toate „alalte moşiĭ câte fură ale Doamnei Elinei, călcă şi legătura milii „acesteia de ne luă şi satul Pietrile de au fost pre seama domnească. „Şi de atuncea încoace tot se-au premenit den Domn în Domn până „ce au venit vrémea de au fost şi pre séma Măriei Sale, Domnul nos- „tru Ĭw̃ *Gheorghie Ghica.* Dec(i), când au fost acum în zilele Mării „Sale, văzând Măria Sa slujba ce au slujit d-lui *Costandin Postel-* „*nicul,* Mării Sale şi Ţării cu atâta trudă neodihnită şi cu multă os- „teneală pre la cinstita Poartă şi prentre alte părţi unde au fost tré- „bele Domniei şi ale Ţării, întrebatu-l-au Măriia Sa cu ce ar pohti „să-l dăruiască şi să-l miluiască. Intr'acéia, dumnélui văzând că acest „sat iaste între moşăile dumisal(e) şi aproape de casa dumnélui, ru- „gatu-se-au şi au pohtit Măriei Sal(e) să-i dé acest sat..."

Domnul aprobă; însă, Postelnicul *Costandin*, văzând că vechiul proprietar (Radu Năsturel) fusese pe nedrept deposedat de moşie de către *Costandin Şerban Vodă*, dă lui *Radul Spătarul Năsturel*, 400 de talere, ceia-ce *Radul* confirmă prin prezentul zapis astfel: „Banii „cari i-am luat, talere 400, însum(i) eu, am pus scrisoarea mai sus „la sum(ă) cu mâna mé".

Actul mai este semnat de *Radul Logof.*, *Şerban* şi *Vintilă Logof. Corbeanul.*

La 12 Decembrie (7169) 1660 Măciucă ot Buciuméni [2]) cu toţi feciorii lui vând dumné-lui *Radului Spătarnl Năsturel* nişte moşii din *Sârbi* însă stj. 100, stânjenul câte bani 40 fac ughi 20. Pentru că acéstă moşie de la Sârbi fost-au 180 stj, dec(i) 100 de stj. am luat bani gata de la *Radul Spătarul Năsturel* iar 80 am făcut schimb cu *Cazan Postelnicnl* (Năsturel) de mi-au dat moşie pentru moşie aicé în Buciuméni etc.

Martori: din Cuş(t)ereni *Mihaiu* Căpătanul i *Negoiţa* Logof. ot Popeşti, *Şerban* Post. ot Stăneşti, *Pătraşco* Cluc., şi *Manta. Post.* şi

[1]) Arh. Stat. *Condica No. 4* (vèchi No. 2) *Cotroceni*, fila 217 bis.

[2]) Condica domeniului Fierăşti, doc. 8.

www.dacoromanica.ro

care îşi vor pune iscăliturile mai jos etc. etc. şi am scris eu *Gheorghie* sin Staico.

Semnează: *Cazan* Postel., *Măciucă, Mitré, Albul, Oancé, Popa Grecul.*

La 4 Decembrie (7171) 1662 † Adecă eu *Radul Spătariul*, fe„ciorul lui *Udrişte Logofăt Năsturel ot Fiereşti.* Scriu şi mărtu„risesc cu acest zapis [1]) al mieu ca să fie de bună credinţă la mâna „dumisale jupan *Costandin biv. Vel Post. Cantacuzino,* ca să se ştie „când au fost în zilele Ghicăi Vod, fost-am vândut dumisale Pietrile „de la baltă din judeţul Vlăştii cu toţi rumânii şi cu tot venitul de „preste tot hotarul ca să fie dumisale moşie stătătoare şi tot l'au „ţinut dumné-lui acest sat cu bună pace până acum în zilele Mării „Sale Domnu nostru Iw *Gligorie Ghica Voevod;* iar acum văzând „dumné-lui Costandin Post. cum că Gligorie Voevod Maria Sa s'au „milostivit cu judecata cé dirépţă de ne-a dat să ţinem toate moşiele „Doamnii Elinii care au fost ale Ei date şi miluite noao şi fiind şi „acest sat Pietrile carii scrie mai sus dintr'acéle sate etc." Actul acesta este scris de *Dumitraşco* logofăt.

Iscălesc: *Radul Năsturel, Gheorghie* Vel Ban, *Preda* Ban, *Badé* Vel Cluc., *Ivaşco* Vel Dvornic, *Alexandru* Vel Sărdar, *Costandin* Capit. ot Vaidei, *Gligorie Grădişténul* etc.

La 12 Decembrie 7171 (1662) Zapisul [2]) lui *Sava* (Stan?) Căpit prin care vinde „dumnélui *Radului Spătarul ot Fierăşti*, 40 stj. mo„şie *din jos* (?) de Bucureşti, pre dealul *Măicăneştilor*, stânjenul câte „66 bani".

Martori: *Manea* Stolnicul, *Mihai* Postelnicul, feciorul lui Sava Logofătul, şi Nedelco. Semnează Iacov Căpitanul şi Mihai Pahar.

La 5 Februarie (7171) 1663 „**Radul-Toma-***Năsturel,* feciorul lui „*Udrişte logof.* ot *Fierăşti*", dă zapis [3]) la mâna dumnélui jup. *Drăghici Cantacuzino Vel Paharnic*, prin care-i vinde satul *Séca* şi jumătate din *Pleşoiul de sus* etc. şi cu *siliştea Lacloţilor*, fiind-că „sânt departe şi preste mână", direpţ bani gata 300 ughi".

Martori sunt: *Gheorghe* Vel Ban, *Stroe* Vel Vornic, *Radul* Vel Log. *Kreţulescu, Mareş* Vel Vist., *Badea* Vel Cluc., *Radul* Vel Stolnic, *Papa* Vel Sluger, *Alexandru* Vel Sărdar, *Costandin* Vel Comis.

La 3 Aprilie 7171 (1663) „**Toma-Radul** *Năsturel* den Hierăşti

---

[1]) Arhivele. Statului. Secţiunea istorică. *Cotroceni* pach. 3, doc. 6.

[2]) Arh. Stat. *Condica No. 1 Radu-Vodă* pag. 163 bis şi *Cartóne* pach. 1 documentul 23.

[3]) Arh. Stat. *Condica M-rei de un lemn* pag. 325 şi *Cartoane* pach. 10, documentul 9.

www.dacoromanica.ro

„scriu şi mărturisesc cu acestă zapis [1]) al mieu, ca să fie de bună „credinţă la mâna dumnélui *Dumitraşco* logof. feciorul lui *Negoiţă „log. din Corbi;* ca să s(e) ştie când au fost acum în zilel(e) Mării „Sale, Domnu nostru Iw̃ *Gligorie Ghica Voevod,* iar eu făcut-am toc- „mélă cu dumnélui de a mé bună voe făr'de nic(i) o sil(ă) de i-am „vândut jumătate de vii den délul *Viţicheştilor* den judeţul Muşcelului „şi cu moşia de acolo preste tot câtă se va alége de preste tot ho- „tarul. Care vii fostu-mi-au şi mie date de mătuşe-mé, Doamna a „răposatului Matei-Vod(ă). Şi am vândut dumnélui de a mé bună voe „făr'de nic(i) o sil(ă), derept bani gata ugh(i) 280. Şi am luat aceşti „bani toţi deplin în mâinele mél(e). Şi când am făcut această tocmélă „cu dumnélui fost-au mulţi boiari mărturie cari îşi vor pune mai jos „iscăleturile. Şi eu, pentru mai bună credinţă, pusu-mi-am pecété şi „iscălitura cu mâna mé. Au scris Dumitraşco Logofăt, u. Bucureşti „3 Aprilie 7171.

Semnează: *Radul Năsturel* vănzătorul.

Martori: *Radul Popescul* Vel Ban, *Stroe* Vorn., *Preda* Vel *Logof. (Brăncovean), Gheorghe* Banul (Băleanul), *Mareş* Vel Vist., *Şerban* Vtori Logof. *Papa Greceanul, Preda* Vel Stoln., *Badea* Vt. Vist., *Radul Logof. Kreţulescul, Nica Grădişteanul, Tudoran* Aga (Vlădescul), *Paraşchiva* Logof., Az *Costandin* Vel Comis, *Vădislav* Vel Slujer (Bengescul), *Radul* biv. Vel Jicnicer, *Alesandru* biv Serdar (Alexianu), *Stroe* Vel Părcălab, *Négul* Părcălab, *Petraşco Bucşeanul,* Az *Vlad Cocărăscul, Barbul Filişanul,* treti Vist., *Şocol* Log. *Părvul* Logof., *Négoe Rătescul, Stepan* (Rătescul), *Goran* Logof., (Olănescul).

La 17 Iulie 7171 (1663) „Radul Năsturel Spătarul ot Fierăşti", dă „zapiz la mâna lui Stănislav, feciorul Badii den Nenciuleşt(i) ot „jud. Teleorman", care Stănislav se vânduse rumân „mătuşi-mé „răposatii Doamnii Ilinii, el numai capul lui făr'de moşie ce are el în „Nenc(i)uleşt(i) însă stj. 100; şi l-au ţinut tot cu bun(ă) pace în viiaţa „Ei. Iar după ce se-au pus Costandin Vod(ă) Domn, se-au pus la „slujbă la postelnicei. Iar când au fost acum în zilele Mării Sal(e) „Domnului Iw̃ Gligorie Ghica Voevod iar Stănislav, fec(i)orul Badii „den Nenc(i)uleşt(i), care scrie mai sus, el au venit la noi cu mare „rugămint(e) ca să-i dau voe să s(ă) răscumpere de rumânie.

„Dec(i), eu am socotit, *una:* să ia la slujbă, *alta:* şi pentru po- „mană. Şi i-am dat răscumpărătoarea să răscumpere el capul lui

[1]) Arh. Stat. *Condica No. 1 M-rea Cozia* pag. 442 şi *Cartoane* pach. 20 doc. 1. Să se observe că zapisul începe: *Toma-Radu* iar la 5 Febr. 1663 *Radu-Toma;* şi originalul este scris chiar de el.

[2]) Arh. Stat. *Condica Schit. Cotména al Cozii,* p. 86. Cozia netreb. pach. B, doc. 35.

www.dacoromanica.ro

„derept ugh(i) 4. Şi am luat toţi banii gata în mănă mé. Drept acéia „nimené den némul mieu trébă cu el să n'aibă şi cu fec(i)orii lui, căţi „Dumnezeu îi va da, iacă pentru că l-am răscumpărat cu bani gata „şi i-am dat zapisul mieu la mâna lui ca să-i fie de bună credinţă etc.

Martori: *Gheorghie* Vel Ban, *Chirca* biv Vel Log., *Preda* Vel Stoln., az *Toader Sturdza* Vel Spătar, *Drăghici* Vel Pah. *Colţea Doicescul, Dumitraşco* Vel Medel., *Costandin* Vel Comis, *Vintilă* Log., az *Radul Stroevici*, az *Badé* Vătaf, *Vladul* Logof. (Cocorăscul), *Barbu Iuzbaşea, Staico, Şerban* Iuz.

La 17 Februarie 7173 (1665) Radul Leon Voevod dă carte[1]) de întărire stăpânirei lui *Neagoe Clucerul* (Săcuianul) preste tot satul *Bărbăteştii* şi cu morile după apa Vezii, cu toţi rumânii şi cu tot venitul, ce-i dăruise Costandin Voevod (Cârnul). Ispravnicul *Cărţii* este *Radul Năsturel Vtori Logofătul.*

Dania se face în împrejurările următoare: Constantin Şerban fiind mazâlit din Domnie (1658) „miluieşte pre sluga Domnii Sale, „pre *Négoe*, carele au fost Marele Postelnic, cum-că cunoscând direp- „taté lui şi acum în Domnia Domnii Méle căt şi din boerie, şi cum „în pribegia noastră încă ne slujaşte cu sfântă direptate etc. i-am dă- „ruit un sat a-nume *Bărbătéştii* ot jud. Teleorman pre apa Vezii, „cumpărat încă den boierie cu banii miei". Actul de milă nu are dată, însă la 7 Sept. 7173 (1664) Vlădica Ştefan aduce la cunoştinţa celor din Bărbăteşti că „au a ascultaré de *Négoe* Postelnicul, fiind daţi pre „séma dumnélui". Radu Leon întăreşte, cum văzurăm, această stă- „pânire.

La 16 Februarie 7173 (1665) Radul Leon Voevod dă boiarinu- „lui *Toma-Radul Năsturel* Vtorago Logof., sin *Udrişte Năsturel* biv. „Vt. Logof. ca să ţie[2]) toate moşiile, rumânii, ţiganii carii i-au fost „lăsat răposata Doamna Elina a răposatului Mateiu Voevod; pentru „că *Toma-Radul Năsturel* fost-au avut un frate al lui mai mare a- „nume *Mateiu Năsturel* pre carele l'au fost luat răposata *Doamna „Elina* de mitutel, rămas sărac de mumă-sa numai de 2 săptămâni, „de l'au fost botezat şi l'au fost făcut fecior ei, căci că au fost nepot „dă frate, şi aşa crescându-l în casa lor până la vârsta de 17 ani cum- „păratu-i-au sate, moşii, vii, rumâni, ţigani şi de toate cu de ce să „hrănesc boierii Ţării Româneşti, ca o mumă a fecior şi ca să'i hie „pomană.

„După acéia întâmplându-se lui *Mateiu Năsturel* moarte, luat-au „pre frate-său *Toma-Radul Năsturel* fecior în locul frăţine-său lu *Ma-*

[1]) Arh. Stat. *Condica No. 4 Cotroceni*, pag. 135.
[2]) Condica domeniului *Fierăşti*, doc. 6.

www.dacoromanica.ro

„*teiu*, căci că l'au fost botezat şi pre el Doamna *Elina*, şi toate câte „au fost gătite lui *Mateiu* sate, moşii, etc. datu-le-au frăţine-său *Radu* „*Năsturel* ca să le moştenéscă, el şi feciorii lui câţi îi va da Dum„nezeu, şi să o pomenéscă; cu adevărate zapise şi hrisoave care au „fost făcute răposatei Doamnii Elina pre toate cumpărătórele Ei.

„Intr'acéia întâmplându-să Doamnei Elina moarte *mai nainte de întemeiaré acestui nepot* al Ei, *Radul Năsturel*, datu-i-a *Mateiu Vodă* adevărată carté lui mărturisind, cu a celui domnesc drept cuvânt, cum că or ce au fost lăsat doamna Elina nepotu-său lui *Mateiu* toate au lăsat frăţine-său *Radului* etc.

„Şi cu acelé, dintr'alţi fraţi au nepoţi ai *Doamnei Elinii*, nici unul nici o trébă să n'aibă, ce el cu feciorii lui să le moştenéscă.

„Dec(i) după petrecania lui Mateiu Vodă ne având *Radul Năsturel Logofătul* perlej (ocasiune) a'şi căuta mila şi daré Doamnei *Elinii* precum este întărită cu carté răposatului *Mateiu Vodă*, precum o am văzut Domniia Mé, întâmplându-se întru domnii dese şi scurte schimbări şi în boiari prăzi şi jahure, înpreună cu alalte cu tot deritu-i-au şi cărţile; iar când au fost în zilele lui *Gligore Vodă*, áflându-şi cărţile, mers-au înnainté lui *Gligorie Vodă* în divanul cel mare *evind* (a ivi) şi arătând carté lui *Mateiu Vodă* de întărire preste toate moşiile etc. care i-au fost lăsat Doamna Elina fiind carté lui Mateiu Vod şi cu blestem legat(ă) aceluia ce va sparge şi va strica acé pomană a Doamnii Elinii, care o au făcut cu nepotul său *Radu Năsturel*.

„Drept acéia şi Domniia Mé văzând cărţile lu *Mateiu Voevod* „întărite cu blestem" dă şi Domnia Lui carté acésta ca să'şi ţie toate satele, moşiile, viile, etc. şi întăreşte şi Domnul cu mare legătură etc., etc.

Divanul: *Gheorghie Bălénul* Vel Ban Craiovei, *Stroe* Vel Vorn., *Radul Kreţulescul* Vel Logof., *Mareş* Vel Vist., *Drăghici Cantacuzino* Vel Spăt., *Négoe* Vel Cluc., *Iordache* Vel Stol., *Papa* Vel Comis., *Badé* Vel Pah., *Şerban Cantacuzino* Vel Post., *Ivaşco* Vel Slujer, *Stoia* Vel Pitar. Ispravnic *Radul Vel Logof.*, Az *Dumitraşco* Logofăt napisah vă nastol u Bucureşti.

La 16 Martie 7173 (1665) Radul Năsturel figurează tot ca Vt. Logof., în Divanul lui Radu Leon-Vodă *(Condica M-rii de un lemn* pag. 600).

La 22 Martie în hrisovul liberat m-rii Tisména, *Radul Năsturel* este ispravnicul hrisovului ér copiatorul, din eroare, îl trece în rangul de *Vel* Logofăt în loc de *Vtori* Logof. (Condica No. 1, p. 43 bis).

La 28 Martie Radul iarăşi ca *Vel* Logof. este ispravnicul hri-

www.dacoromanica.ro

sovului relativ la moşia *Dobrénii* a sfintei *M-rii Arnota*[1]); în acest hrisov se citeşte: „toate părţile de ocină sfintei mânăstiri Arnota *„unde sunt îngropate oasele răposatului Matei-Vodă şi ale răposatei „Doamnei Elinii şi ale răposaţilor părinţilor Dumnélui etc.*"

Matei Vodă a fost înmormântat în biserica domnească din Târgovişte, unde se află dejà soţia lui, Doamna Elena; Const. Şerban Bas. (Cârnul), nepotul lui Matei, ori din răsbunare pentru *tăierea nasului*, sau că se temeà de seimenii, cari profanaseră mormântul Domnului, n'a ordonat reîngroparea lui *Matei* şi oasele rămaseră afară din biserică unde fuseseră aruncate de răzvrătiţi. Afară ele stătură câtvà timp până ce au fost adunate de rude şi transportate, împreună cu oasele Doamnei Elena, la mânăstirea Arnota. *Radul Năsturel*, nepotul Doamnei, scriind hrisovul, erà în cunoştinţă de cauză, astfel că mormântul Doamnei, care se vede şi azi în biserica domnească din Târgovişte, este gol ca şi mormântul lui *Matei*, iar ambii soţi odihnesc împreună în mormântul dela Arnota [2]).

La 14 Aprilie 7173 (1665) Toma-Radul Năsturel este ispravnicul hrisovului dat de Radu Leon Vodă mânăstirii *Govora* (Condica No. 1, pag. 302).

La 7 Iunie Radu-Toma Năsturel ca Vt. Logof. este ispravnicul hrisovului prin care Radu Leon Vodă întăreşte sf. mânăstiri *Strehaia* (*Condica*, p. 20) satul *Bresniţa-de-sus.*

La 9 Iunie Cartea lui Radul-Voevod prin care dă întru stăpânirea lui *Négoe Săcuianul* Vel Clucer, viile şi cu livezile în délul Bărbăteştilor pre valea Bălénilor ot sud. Dâmboviţa şi cu delniţe în sat. Ipravnicul *cărţii* este *Radu-Toma Năsturel (Condica No. 4 Cotroceni* pag. 9).

La 12 Iulie 7173 Radul Năsturel Vt. Logof. (Condica No. 1. Bistriţa, pag. 192) şi *28 Noemvrie 7174 (1665) (Academia Română).*

La 30 Noemvrie 7174 (1665) aflăm [3]) pe *Radul*, feciorul lui *Udrişte Logofătul Năsturel* tot ca *Spătar;* el dă un zapis pentru vânzarea moşii *Pietrile* lui *Costandin Vel Post. Cantacuzino, etc.*

La 15 Decemvrie 7174 (1665). Eu Nécşul snă Drăgoiul ot sud. Muscel dă zapis d-lui *Clucerul Tudoran de la Aninoasa* că i-am vândut toată partea mea de moşie den sat den Muşeteşti ot sud. Argeş, care parte împarţu cu fratemieu Voico în doao; însă i-am vândut delinţe 7 anume: (urmează) etc. etc. şi am vândut delniţele şi cu ru-

[1]) Arh. Stat. *Condica nouă No. 1 Arnota* pag. 16; şi pach. 1, doc. 14.

[2]) Vezi ale noastre *„Biserici, Mânâstiri şi Schituri"* în *Revista pentru Istorie Arheologie şi Filologie,* a Societăţei istorice române. 1911. Vol. XII, p. 7. etc.

[3]) Arh. Statului *Condica No. 4 (No. 2) Cotroceni* fila 219. Vezi mai sus *„Doamna Elina".*

www.dacoromanica.ro

mâni drept 110 ughi bani gata. Şi mi-au dat d-lui şi o moşie de la Drăgh(i)ciu, ot sud. Muscel în delniţe 3 care moşie o *au fost cumpărat şi d-lui de la Radul Năsturel Vt. Log.* ca să fie moşie pentru moşie etc. etc. [1])

La 7 Ianuarie 7174 (1666) Radul Năsturel Vt. Logof. (M-rea Câmpulung. Condica No. 1, p. 263).

La 8 Ianuarie Radul Leon Vod(ă) dă lui Radul Kreţulescul Vel Log. şi *Pădure Postelnicul*, fii lui *Stanciul Logof. din Kreţuleşti*, moşiile *Leurdénii* şi *Săruleştii* [2]).

Divanul se compune din: *Gheorghe* Banul, *Mareş* Vornic, ... Vist., *Drăghici* Spătar, *Négoe* Clucer, *Dumitraşco* Vel Stoln., *Gheorghe* Comis, *Necula* Paharnic, *Şerban Cantacuzino* Postel., *Radul Năsturel* Vt. Logof.

La 5 Martie (Condica No. 2 Tismana p. 185 bis) şi la *14 Martie* Cartea lui Radul Voevod prin care dă întru stăpânirea lui Gheorghie Paspala cojocarul etc. un loc de prăvălie din jos de locul popei lui Drăghici la uliţă în faţă etc. Ispravnic este *Radul Năsturel* Vtori Logofăt [3]).

La 23 Aprilie 7174 (1666) Radul Leon Vodă dă un hrisov [4]) către mânăstirea Cozia prin care opreşte numirile de egumeni prin luare de mită, fiă din partea clericilor, a boierilor sau diregătorilor, „ci săborul să puie pre cine vor pohti".

Se iau măsuri şi în contra unor călugări care risipeau averea mânăstirii acolo. In Divan se află: *Gheorghe* Banul, *Mareş* Vorn., *Radul* vel Log., *Ianachie* Vist., *Drăghici* Spătar, *Gheorghe Ghiaţă* vel Stolnic, *Gheorghe* Comis, *Négoe* Clucer, *Şerban* Postelnic, *Necula* Paharnic, *Badé* Sluger. *Stoia* Pitar, *Radul Năsturel* ispravnic.

La 15 Maiu şi *la 7 Iunie (Condica No. 1 Radu Vodă*, p. 617 bis şi 664 bis).

La 5 Septemvrie 7175 (1666) Radul Năsturel vt. Logof. este ispravnicul hrisovului lui Radu Leon Vodă dat mânăstirii *Cotroceni* (condica No. 1, pag. 118) pentru locul din livédé domnéscă.

La 19 Ianuarie 7175 (1667) Zapisul [5]) *Radului Vt. Logof.* snă *Udrişte* logofătul *Năsturel*, prin care vinde nişte ţigani lui *Mateiu* Postelnicul, fec(i)orul lui *Pană* Armaşul, care ţigani îi avé şi el de cumpărătoare de la *Iacov* căpit. de Cernaia, moşul jupânesei lui *Matei* Postelnicul.

[1]) Arh. Stat. Epis. Argeş, pach. 16, doc V.
[2]) *Academia Română* doc. 20/LXXVI şi *Docum. Cantacuz.* pag. 62.
[3]) Arh. Stat. *Condica No. 1 Cotroceni*, pag. 54.
[4]) *Academia Română* doc. 16/LIII şi Doc. Cantacuz. pag. 64.
[5]) Arh. Stat. *„M-rea Brâncoveni"*, pach. 22, doc. 39.

www.dacoromanica.ro

La 7 Martie **Radul Năsturel** *Vel* (?) Logof. vinde o funie de moşie în Nenc(i)uleşt(i) şi o vie, vechilor proprietari, care vroiau să o răscumpere *(Schit. Cotména* pag. 92 bis).

La 16 Aprilie Vel Logofăt *(Schit. Cotména* pag. 29 bis) şi *17 Aprilie* Vt. Logofăt. (Condica No. 1 Radu-Vodă p. 619 bis).

La 25 Aprilie Radu-Toma Năsturel Vt. Logof. este ispravnicul hrisovului dat Schitului Cotména (Condica p. 88 bis).

La 25 Aprilie 1667 (7175) Radul Vodă Leon dă carte prin care liberează dă românie pe mai mulţi săteni din satul *Nenciuleşti* al boiariului *Radul Năsturel* al 2-lea Lăgofăt.[1]).

La 7 Iunie 7175 (1667) Mihalcea Paharnicul ot Cislău cu soţia lui *Ilina* dau zapis [2]) la mâna lui *Tudoran Clucerul* (Vlădescul) ot Aninoasa. *Radul Năsturel Vt. Log.* este martor.

La 10 August Gheorghie Paspala dă zapis dumnélui *Şerban* vel Postelnicul pentru vănzarea unui loc de prăvălie etc. Martor este şi *Radul Năsturel* Vt. Logof. (Condica No. 1. Cotroceni p. 54 bis).

La 7176 (1667) Radul Vodă Leon dă un hrisov [3]) prin care scuteşte de toate dările pre răposatul *Drăghici Cantacuzino* Mare Spătar, pentru serviciele aduse Ţării şi Domniei.

In divan: *Gheorghe* vel Ban Craiovei, *Mareş* vel Vornic, *Radul* vel Logof., *Ianache* vel Vist., *Şerban Cantacuzino* vel Spătar, *Négoe* vel Clucer, *Mihai Cantacuzino* vel Postelnic, *Gheorghe* vel Stolnic, *Papa* vel Comis, *Stoian* vel Pitar, *Radul Năsturel Vt Logof.,* şi eu *Dumitraşco* Logofătul scris-am în scaunul domniei, Bucureşti; s'au scris aceasta în anul curgător 7176, iar dela Xc̄ anul 1667.

La 31 Ianuarie 7176 (1668). Radul Năsturel figurează ca *Vel Logof. (Condica Cotména,* pag. 29 bis).

La 7 Februarie 7176 (1668) Radul Leon Vodă dă un hrisov [4]) prin care întăreşte jupânesii *Elinii Postelniceasa,* nepoata răposatului *Udrişte Vistierul,* fec(i)orul bătrânului *Drăghici Vornicul* ot Mărgineni şi fec(i)orilor ei, stăpânirea preste mai multe sate, moşii, români şi ţigani.

In divan: jupân *Gheorghe Băleanul* vel Ban Cralevschii, i jup. *Mareş Băjescul* vel Vornic, i jup. *Radul Kreţulescul pervi slovopolojnic,* i jup. *Ianachie* vel Vist., i jup. *Négoe Săcuianul* vel Clucer, i *Gheorghe* vel Stolnic, i *Papa* vel Comis. Ispravnic **Radul Năsturel Fierăscul** *Vt. Logof.* I napisah az *Stoica Ludescul* grad. Bucureşt(i)

[1]) Arhivele Statului M-rea Cozia pachet B, doc. 36.
[2]) Arh. Stat. Condica No. 5, Cotroceni p. 79.
[3]) *Genealogia Cantacuzinilor* pag. 100.
[4]) *Documente Cantacuzineşti,* pag. 72.

www.dacoromanica.ro

La 21 Februarie 7176 (1668) Radul Năsturel dă zapisul [1]) lui „ca să fie de credinţă la mâna lui *Iani Hagiul Căpitanul,* pentru „că având eu un ţigan anume Radul etc. Actul întreg este scris de mâna *Raduluĭ Vt. Logof. Năsturel* şi probabil, făcut aproape de hotarul dela Focşani, fiindcă ţiganul cu pricina fugise în Moldova „de „când cu răutăţile Tătarilor" şi acolo îşi schimbase numele în Oprea, însurându-se cu o ţigancă a lui *Ianie Hagiul.* Boierul îl descoperise acolo şi, acum, prin zapis, îl trece în regulă sub stăpânirea lui *Ianie.*

La 8 Mâi 7176 (1668) Radul Leon dă mânăstirii *Plumbuita* (Condica pag. 175 bis) hrisov pentru mertic de câte 100 bolnavi sare. Ispravnic al hrisovului este *Radul Năsturel Vt. Logof.*

La 20 Mai, Toma-Radul Năsturel Vt. Logof. este ispravnicul hrisovului dat de *Radu Leon Vodă* mânăstirii *Délului* (Condica, pag. 19 şi cartoane pach. 5 doc. 1).

La 3 Iulie, Antonie Voivod (?) dă sf. mânăstiri *Plumbuita,* hrisov pentru dijma de stupi, râmători, oeritul etc. Ispravnic este *Radul Năsturel* Vt. Logof. *(Condica* pag. 176).

La 16 Iulie 7176 (1668) Mihné feciorul [2]) *Savei din Furdueşti* vinde dumnélui *Radului Vt. Logof. Năsturel* moşia din sat din Furdueşti din parté de sus dăspre Stâlpeni însă stj. 130 fac *ughi* 26. Şi i-am vândut dumné-lui că am căzut la o năpaste ce m'au năpăstuit Hriza Logofătul, etc. etc. Şi am scris eu *Mihaiu* Logofătul ot Târgovişte.

Eu *Mihné, Negoiţă* vel Căpitan mărt. Eu *Mihaiu* Logof. mărt.

La 12 August. In divanul lui *Radu Leon,* figurează *Radul Năsturel Vt. Logof.* ca ispravnic al hrisovului dat mânăstirii *Argeşiu (Condica No. 1,* pag. 263 bis).

La 13 August ispravnicul hrisovului dat de Radu Leon-Vodă sf. mânăstiri *Bucovăţul (Condica,* pag. 129) este: *Toma* şi *Radul Năsturel* Vt. Logof.

* * *

Boeriĭ de frica *Radului-Vodă Leon* se închiseseră în Mitropolie de unde se pregătiră toată noaptea de cale şi a doua zi dis-de-dimineaţă purceseră la *Enişăr* (Tesalia), unde erà împărăţia, să părască pe Radu-Vodă şi pe Grecii lui.

Din acéstă localitate, *Radul Logofătul Năsturel* dă următorul zapis [3]).

---

[1]) Arh. Statului, *M-rea Bradul Greci-Codreni* pach. 9, doc. 3.

[2]) Condica domeniului *Fierăşti,* doc. 7.

[3]) Arhivele Statului. *M-rea Cotroceni* pach. 59, doc. 17.

www.dacoromanica.ro

D-l N. Iorga reproducând zapisul, ce i-a fost comunicat d-sale de d-l Iuliu Tuducescu, 'l precede de o deslușire asupra localității *Enișăr* zicând: „una în Asia și cealaltă în Tesalia", și apoi face o apreciere: „Documentul are o în-„semnătate escepțională, căci el ne prezintă pe boierii țării, sosiți la Enișăr, în „mijlocul târguelelor și intrigelor, găsind timp pentru a se gândi la luminarea „țării lor!

Eu cred că însemnătatea acestui act este capitală, pentru istoria învățământului la noi, de aceia îl voi însoți și de alte documente referitoare la chestiunea Școalei. Eată documentul:

La 8 Ianuarie 7177 (1669) † Adecă eu *Radul Logofătul Năsturel* „scriu și mărturisesc cu aceasta al mieu zapis, ca să fie de bună cre-„dință. Incă fiind eu la Enișăr, la Impărăție, dinpreună cu alți boeri „de țară, care am fost mers și pentru nevoile țării, așa am socotit „dimpreună cu toții, cum că Țéra *nóstră este uă țară săracă și fâr'de „învățătură și ómenii, pentru sărăcie, nu'și pot da copiii lor la învă-„țătură.* Ce ar fi *bine să se facă o școlă pentru învățătura* copiilor „cum iaste la Câmpulung, căci iaste *mai în lături.* Deci, având eu „*loc în oraș la Câmpulung, care lu-am cumpărat de la Stroe Vor-„nicul, eu lu-am închinat și lu-am dat să fie de tréba școlei,* să se „facă școlă pre dânsul și nimenea să nu mai aibă trébă cu acel loc, „ce să fie al școlei stătător de moșie și nouă pomană. Și măturie toți „boierii câți se-au întâmplat carii își vor pune iscăliturile mai jos. „Și, pentru mai adevărată credință, pusu-mi-am pecetia și iscălitura „mai jos ca să se crează. Az je Mușat ot Bucșani napisah u Enișăr. „Pis Ghenarie 8 dni, lét. 7177".

Pecetea

Radul Năsturel Logofăt.

Gheorghe Băleanul biv. Vel Ban, *Mareș* Vornic, *Șerban* biv Spătar, *Neagoe* Clucer, *Papa* Comis., *Pană* Aga, *Pětrașco Vel Șătrar Bălăceanul, Radul Banul, Gheorghe* Stolnicul, *Vălcul* Log., *Gheorghe* Clucer, *Barbul* (?) Căpitan snă *Danciul* Postelnic, Ivașco Postelnic, *Radul Logof. Știrbéiu, Tudoran* Cluc., *Barbul* Căpit. *Băbénul,* Eu *Antonie* Vornicul, *Stroe* Căpit., *Șerban* Căpitanul *Popescul, Mușat* Căpit., *Ivan Logof. Lăzurénul, Pătrașco* Căpitan [1]).

La 20 Aprilie 7177 (1669) marele Divan judecă pe *Stroe Leurdeanul* (în sărbătorile sfintelor Paști) și-l condamnă la moarte: „moarte pentru moarte și pradă pentru pradă".

Stroe cade cu rugăciune la jupăneasa *Elina Postelniceasa* și la feciorii ei, care „i-au iertat (lui Stroe) capul". Stroe fu condamnat

[1]) Arhiv. Statului. *Cartoanele M-rii Cotroceni* pach. 59, doc. 17. și *Ist. Domn. Țării-Românești,* ed. Iorga, pag. 170, nota 2.

www.dacoromanica.ro

la călugărie şi dus la Znagov unde fu tuns în schima monahală Silvestru, spre a se pocăi [1]).

Divanul: *Mareş* Vel Ban Craiovei, *Gheorghe Bălénul* biv. Vel Ban, *Radul Popescul* Vel Vorn., *Radul Kreţulescul* Vel Logof., *Hrizea* Vel Vist., *Gheţea* Vel Clucer, *Gheorghe* Vel Păh., *Paan(ă)* Vel Stolnic, *Papa* Vel Comis, *Vălcul* Vel Sluger, *Tudoran* Vel Pitar, ispravnic *Radul Năsturel Vt. Log.*

La 22 Aprilie 7177 (1669). In divanul lui *Antonie Voevod,* ispravnicul hrisovului dat mânăstirii *Sadova (Condica,* pag. 146) este: *Toma-Radul Năsturel Vel* Logofăt.

La 28 Aprilie ispravnicul hrisovului dat de *A* ntonie Voevod, mănăstirii *Slobozia lui Ianache* (Condica pag. 93) este: *Toma-Radul Năsturel* Vtori Logofăt.

La 10 Mai 7177 (1669) Antonie Vodă din Popeşti întăreşte [2]) prin hrisov: „După ce ne dăruì pré bunul şi pré mĭl(o)stivul Dumnezeu „cu domnia Ţării Rum(ă)neşti şi ne făcu mergătoriu înainte şi pur„tătoriu de grije a pământénilor Ugrovlahiei şi păstoriu a oilor sfin„ţiei sale céle cuvântătoare care se închipuiaşte cum şi părintele Iacov „stând în nainté dobitoacelor, păscând oile céle fără de graiuri şi a„vând să-ş(i) dé séma la oameni *pripecul,* frigul şi toată amestecaria „văzduhului, *tărpiia* ca să nu piar(ă) vre unele dintr'acélé. Dară noi „dă nu stăm înnainté dobitoacelor celor fără de graiure ci nainté a „cuvântătorilor oameni carii ne sânt daţi în sémă şi ni se cuvine (a) „li păzi de toţi vrăjmaşii cei văzuţi şi cei nevăzuţi. Ştiind cuvântul „sfinţiei sale cel-ce grăiaşte asupra păstorilor de zice aşa: *Amar „păstorilor ce mănâncă laptele şi (în)bracă lâna turmei, iar de oi nu grijescu.*

„Derept acésta văzând Domnia Mé pământénii Ţărăi Rumăneşti „lipsiţi de o bunătate caria iaste *prestpre* toate bunătăţile şi trupéşte „şi sufletéşte fără care nu iaste putinţă omului a-şi chivernisi nic(i) „céle trupeşti, precum se cuvine, nic(i) céle sufleteşti, *nic(i) înţelepţie „a dobândi, nic(i) pre Dumnezeu a-l cunoaşte făcătoriul său, nice poate „alége binele den rău, nic(i) răul den bine,* Înţelepciuné sfintei Scrip„turi zice".

„Dec(i), Domnia Mé socotiiu şi gândiiu întru inima Domnii Méle „şi făcuiu Domnia Mé *casă de învăţătur(ă)* adecă *Şcoală,* în oraşul „Domnii Méle Câmpulungu, pre un loc ce l-au dat şi l-au miluit cin„stitul şi de bun ném boiarinul Domniei méle *Radul Năsturel Vtori*

[1]) hrisovul întreg în *Docum. Cantacuz.* p. p. 77–82.

[2]) Arh. Statului, *Cartoanele M-ri Cotroceni,* pach. 89, doc. 1, Orig. slav. piele şi *Docum. Cantacuzineşti* pag. 243.

www.dacoromanica.ro

„*Logofăt* ce i-a fost de cumpărătoare de la *Stroe Vornecul den Go-*
„*leşti* za ughi o sută, întru carii să hie putinţă şi bogaţilor şi săra-
„cilor a-ş(i) da fec(i)orii lor să se înţelepţéscă de buna învăţătur(ă), pre-
„cum scrie *Pavel* Ap(o)st(o)l cătră *Timoteiu* de zice: *Hiiule Timotee,*
„*ştiu-te că eşti învăţat sfintii Scripturi den pruncie, care poate pre*
„*tot omul a-l înţelepţi întru mântuinţă.* Şi făcuiu Domnia mé şi milă
„aceştii *Case,* adecă *Şcoală,* den toat(ă) vama Rucărului i Dragosla-
„vele jumătaie ca să hie de plată dascalelor şi copiilor de hrană, iară
„Domnii méle şi răposaţilor Domnii méle în vecee pomén(ă). Şi rog
„şi pre Domnia Voastră pre care vă va dărui Dumnezeu cu Domnia
„Ţării-Rumăneşti, în urma Noastră, iar de veţi hi den roada pânte-
„celui Nostru ori dentr'alt ném, să nu călcaţi nic(i) să stricaţi acéstă
„pomén(ă) a Domnii Mèle, ce o am făcut spre mare folos lăcuitori-
„lor Ţărăi-Rum(ă)neşti, ci să înnoiţ(i) şi să întăriţ(i) acest hrisov al
„Domnii Noastre, ca Domnul Dumnezeu Iс̃ Xс̃ să vă întărească şi să
„Vă miluiască întru cinsté şi lauda sfinţiei Sal(e) Amin. *Ejisvedelii*
„*postavléim gvsdvmi: Mareş* Vel Ban Craiovei, *Négoe* Vel Vorn.,
„*Radul* vel Logof. *Kreţulescul, Hriza* Vel Vist., *Şerban Cantacuzino*
„Vel Spătar, *Gheţea* Vel Clucer, *Mihai vel Postel. Cantacuzino, Gheor-*
„*ghe* Vel Pah., *Pană* Vel Stol., *Papa* vel Comis. Ispravnic *Radul*
„*Năsturel* Vt. Log. *I. Dumitraşco* Logof. na pisăh u Bucureşti, Msţa
„Mai 10. go dnăi i ot Adame Vlét 7177. Pecetia atârnată se păs-
trează.

La 24 Mai 7177 (1669) Hrisovul dat de Antonie Vodă pentru moşia *Piscul;* ispravnic este *Toma Radul Năsturel Vt. Log.* (Condica nouă *M-rea Snagov* p. 243).

La 5 Iunie Radul Năsturel Vt. Logof. (Condica No. 2. Tisména p. 15).

La 18 Iunie 7177 (1669) Antonie Voevod dă hrisov dumneaei jupânăsii *Elina Postelniceasa* soţia Marelui Postelnic *Constantin Cantacuzino,* în privinţa uciderii soţului dumneaei. Ispravnicul hrisovului este *Radul Năsturel ftorago Logofăt: Stroe Vornicul* din Leurdeni părâse la *Gligore Vodă Ghica* pe bătrânul Postelnic *Cantacuzino.* Vodă porunceşte să-l ducă la Mănăstirea Znagov unde, în ziua de Ignat, 20 Decembrie 7171 (1662), fu spânzurat în *trapeza* mânăstirii.

La 26 Iunie 7177=1669 Iѡ Antonie V.V. Scrie D. Mé Voao sătenilor den *Cerăt* i Urzica ot sud Dolj; cătră acésta vă dau în ostire D-Mé că aici înainté D-Méle la Divan eşit-au boiariul D-Méle *Vintil Vt. Vistiiar* i brat ego *Dumitraşco Log.,* nepoţii lui *Vintilă Vornicul,* de au tras păr(ă) pentru voi zicând, cum că aţi fost ai lor de moşie rumăni şi v'au fost dat zéstre mătuşi-sa *Marii* den carii iau rămas *Matiiaş* fii-său. Dec(i) întîmplându-i-să şi lui moarte fostu-v'au

www.dacoromanica.ro

lăsat de poménă la M-re Cătălui să fie pentru sufletul lui şi al părinţilor lui. Iar când iaste acum voi nu sînteţi nici la M-re unde v'au dat nici la săngil(e) lui unde aţi fost de moşie. De care lucru au eşit la Divan şi un om d'ai voştri anume Ion Oală din Cerăt de au arătat o carte a lui Matei Vod scriind cum sinteţi iertaţi. Derept acéia bine am adevărat D-Mé cum că Matei Vod trébă cu voi n'au avut să vă iarte, că n'aţi fost ai lui, nici dă la *Mateiaşi* zapis n'aţi avut nici nescar boieri mărturie să fie auzit din gura lui cum să fiţi ertaţi; de care singur carté la Matei Vod vă iaste părăş voao că scrie cum să fiţi în pace şi de către rudenia lui de sânge de unde aţi fost de moşie şi de către M-rea Cătăluiul. Pentru acésta am socotit D-Mé cum că sinteţi daţi la M-rea Cătăluiul. Deci D-Mé împreună cu tot divanul D-Mél(e) aşa am judecat cum de va puté jura *Ventil Vist* cum n'au grăit *Mateiaşi* însă la moarté lui să fiţi ertaţi, iar voi veţi fi iar rumăni lui, de va jura el. Intr'acéia iat'că vă scriu D-Mé voau când va fi dup sti Ilie să vă aflaţi aici la Scaunul D-Mél(e), să fiţi de faţă când va jura. Iar de nu veţi veni la soroc, bine să ştiţi că-i voiu face carté D-Méle de veţi fi rumăni iar cum aţi fost. Pentru că aşa iaste porunca D-Mél(e) i. i. saam rec gvsdmi.

In acest hrisov [1]) este vorba despre *Mateiaşi*, feciorul lui *Udrişte Năsturel* şi fratele mai mare al lui *Radu-Toma*. Hrisovul lui Matei Basarab este datat din 26 Aprile 1653 şi reprodus de noi mai sus la pagina 306.

La 6 August Antonie Vodă dă în stăpânirea lui *Şerban Cantacuzino* Vel Spătar, muntele *Bucegiul*. Ispravnicul hrisovului este *Radul Năsturel* Vt. Log. *(Condica No. 4 Cotroceni*, p. 17*)*.

La 18 Noembrie 7178 (1669) Hrisovul lui *Antonie Voevod* dat mănăstirii *Câmpulungul* (Condica No. 1, p. 83 bis), ispravnic este *Toma-Radul Năsturel* Vt. Logofăt.

La 9. Decembrie 1669 într'un hrisov [2]) al lui *Radu Vodă Leon* ispravnic este **Vel** *Logofătul Radul Năsturel*. La această dată însă, observăm că nici *Radu Leon* nu mai domneşte şi nici *Radul* nu este *Vel* ci *Vtori*.

Tot în anul 1669. Antonie Vodă liberează mănăstirii Tisména un hrisov datat din Bucureşti, iar în Divan aflăm pe *Radul Năsturel* ca *Mare Logofăt* [3]).

La 6 Februarie 7178 (1670). Antonie Vodă dă hrisov jupânului *Mihai Cantacuzino* Vel Postelnic şi jupânesii lui *Margăi* ca să

[1]) Arh. Statului *M-rea. Hurez* pach. 54 doc. 7.
[2]) *Mgasin istoric* I, p. 13.
[3]) A. Ştefulescu. *Mănăstirea Tisména*. T.-Jiu 1896. pag. 56.

www.dacoromanica.ro

le fie ocină în sat în *Românești* pre apa Argeșului etc. Ispravnicul hrisovului este *Radul Năsturel Vt. Logof.* (Condica No. 2 *M-rea Țigănești*, Schitul Hagi-Dima p. 19).

La 20 Februarie Jupăneasa *Elina Părdeasca*, soția lui *Pană* Vel Stolnic, dă zapis lui *Șerban Cantacuzino* pentru vinderea moșii *Herăști*. *Radul Năsturel Vt. Log.* este martor (Condica No. 5 *Cotroceni* p. 150).

La 28 Martie. Antonie Vodă numește pe Mitropolitul Teodosie „să se afle ispravnic și purtătoriu de grijă *Școlii*[1]) aceștia „cătu-l va ținea Dumnezeu întru viiața sfinție(i) Sale", ér după el Mitropoliții Țării după vremi să fie ispravnici și purtători de grije.

Hrisovul acesta prezintând un mare interes istoric pentru cultura românească credem necesar a-l reproduce întocmai după originalul român scris pe pergament:

†„ Iŵ Antonie Voev(o)d Bjieio blgodateio u blad(a)tel i G(o)sp(oda)r „zemle Vlahiescoe, adică lŵ Antonie Voevod din mila lu Dumnezeu oblăduitoriu Țării Rumânești.

„Cu bună vriaré Domnii Mél(e), dulce vriare, că după ce ne „dărui pré bunul și pria m(i)l(o)stivul Dumnezeu cu Domnia Țărăi „Rumâne(ști) și ne făcù mergători înainte și purtări de grij(ă) a pă„mânténilor Ugrovlahei și păstoriul oilor Sf(i)nției sale céle cuvăn„tătoare ca și părintele Pătriarhul Iacov stându nainté dobitoacelor „păscându oile céle fără de graiure și vrându să 'ș(i) dia séma la „oameni pripecul, vrigul și toat(ă) amestecaria văzduhului tărpiia ca „să nu piară vreunele dentr'acalé, dară noi de nu stăm naintia do„bitoacelor fără de graiure ci nainté cuvântătorilor oameni care ni „se cade a'i păzi de toți văz(u)ții și nevăz(u)ții vrăjmași i a'i porni „spre buna învăț(ă)tură.

„Dereptu acéia văzându Domnia Mé pământianii Țărăi Ru„m(ă)nești fiind lipsiți de o bunătate ca acéia, caré bunătate iaste „preste toate bunătățile fără care nu iaste putință omului a'ș(i) chi„vernisi nic(i) céle trupești precum se cuvine, nici céle sufletești, „nic(i) înțelepciuné a dobândi, nic(i) pre Dumnezeu a cunoaște fă„cătoriul său.

„Deci, Domnia Mé socotiiu și gândiiu întru inima Domnii Mél(e) „și făcui Domnia Mé *Casă denvățătură* adec(ă) *Școal(ă)*, în orașul „Cămpulungu, întru care să hie putință și bogaților și săracilor a'ș(i) „daré fec(io)rii să se înțelepțéscă de bune învăț(ă)tură pentru sfi(n)ta „scriptur(ă), precum scrie sfi(n)tul Pavel Ap(o)st(o)l cătră Temotee

[1]) Arh. Stat. *Mănăstirea Cotroceni* pach. 89, doc. 2 orig. rom. piele Pecetia atârnată se păstréză și *Doc. Cantacuz.* p. 244.

www.dacoromanica.ro

„de zice: Hiiule Temotee, ştiu-te că eşti învăţat sfi(n)tii scripturi den „pruncie, caré toate pre tot omul a-l înţelepţi întru mântuinţă.

„Şi, după ce făcuiu Domnia Mé acia Şcoal(ă), socotit-am Dom- „nia Mé cumcă nu se va putia ţiné fără de mil(ă) domnéscă, ci am „dat Domnia mé şi am miluit ca jum(ă)tate den toat(ă) vama Rucă- „rului í Dragoslavele să aibă a luaré pre an, să hie de plat(ă) das- „calilor şi de hrană copielor.

»Aşijderé iar am socotit Domnia Mé denpreun(ă) cu toţ(i) cin- „stiţii dregătorii Domnii Mél(e) cum aciast(ă) Şcoal(ă) iaste să aibă „ispravnic şi purtătoriu de grij(ă). Deci, Domnia Mé o am tocmit „şi o am aşăzat să fie pre siama sfi(n)tii Mitropolii a Ţării ca să „fie ispravnic şi purtătoriu de grij(i) Mitropolitul care va hi, având „şi ajutoriu den mila Domnii Mele care scrie mai sus, să nu rămăe „acéstă Şcoală părăsit(ă) de dascal(i) şi fără de buna învăţ(ă)tur(ă) „lăcuitorilor Ţării.

«Că de vréme ce Sf(i)nta Mitropolie se chiam(ă) muma tuturor „sf(i)ntelor besérec(i) şi Mitropolitul Ţării iasté cap legii creştineşti „şi de la Dumnezeu dăruit a fi păstoriu adevărat turmei lu χc iaste „a daré séma nainté înfricoşatului Judeţ. Şi, într'acéste vremi fiindu „cistitul parintel(e) nostru Kir *Teodosie* Arhiiep(i)sc(o)pu i Mitropolit „Ţării şi Sf(i)nţiia lui să se afle ispravnic şi purtătoriu de grij(i) „Şcoalii aceştiia cătu-l va ţiné Dumnezeu întru viaţa sfinţiei sal(e); „iar după petrecania sf(i)nţie(i) sale, pre care părinte ar dărui Dum- „nezeu a fi Vl(ă)d(i)că şi Mitropolit Ţării, den părinte în părinte, „tot să hie purtator de grij(ă) aceştii Şcoale, după cum scrie mai „sus. Iară care Mitropolit va lăsa întru uitare şi fără de nic(i) o „grije şi va rămăné acést(e) Şcoale părăsit(e) de dascali şi de învă- „ţ(ă)tur(i), să aibă a daré séma nainté lui Dumnezeu.

„Şi, în urma Domnii Méle, pe care Domnu va milui Dumnezeu „a fi Domnu şi biruitoriu Ţării Rum(ă)neşti încă îl rog cu numele „lui Dumnezeu ci e în Troiţă slăvit, să noiască şi să întăriască acest „cistit Hrisov al Domnii mél(e) pentru acéstă casă adec(ă) Şcoal(ă), „pre acela Domnul Dumnezeu să-l cistéscă şi să-l miluiască, şi să-l „întăré(scă) întru Domnia lui şi la cela véc să fie întru odihnă su- „fletul lui; iară care Domnu va călcà şi va stricà şi va sparge acest „hrisov al Domnii Mél(e) acela Domnu, denpreun(ă) cu îndemnătorii „lui să fie suptu blestem anatema, proclet (blestemat) şi afurisit de „318 sti *oţi ij vă Nekiei* (sfinţi părinţi ce sânt în Niceia), *cinste* să „aibă cu Iuda şi cu Ariia la un loc, Amin.

„Sej svedételie postavléem gvdmi: *Mareş* Vel Ban Cralevski, „*Radul Popescul* Vel Vornic, *Radul Kreţulescul* Vel Log., *Şerban*

www.dacoromanica.ro

„*Cantacuzino* Vel Spăt., *Papa* Vel Vistier, *Gheţé* Vel Clucer, *Mi-*
„*hai* Vel Post., *Gheorghie* Vel Peh., *Paan* Vel Stol., *Ivaşco* Vel
„Comis, ispravnic, *Radul Năsturel* Vt. Log., i Dumitraşco Log.
„*napisah u Buc(u)reşti*, M(a)rtie 28 *dni i ot Adam Vlét 7178*".

La 27 Ianuarie 7178 (1670) «*Mihné sin Savei Şufariul* ot *Furdueşti* dă zapis[1]) dumné-lui *Radului Năsturel* Vt. Logof. *ot Fierăşti* că i-a vândut dumné-lui în sat în Furdueşti 4½ pogoane vie cu pământul cât ţin aceste pogoane, drept bani gata ughi 12 etc. etc.

Semnează: Eu *Mehné, Mihaiu* Capit. martor, *Mihaiu* Logof. martor.

La 21 Aprilie 7178 (1670). In hrisovul lui Antonie Voevod dat mănăstirii *Tisména.* (Condica No. 1, pag. 45) se zice: «*Radul-Toma Năsturel logofătul cel bătrân*».

La 26 Aprilie 7178 (1670). Dosoteiu. Patriarhul Ierusalimului etc. etc.[2]):

„Innainté Smereniei Noastre spuse *Radul Năsturel* al 2-lea Log., cum că unii din „rudeniile lui l'ar purtà prin gură zicând că le-ar fi spus un unchiu al lor anume „*Manoil* Călugărul, căruia în mireniei era numele *Manta,* că carté lui *Mateiu* „*Vodă* caré o au făcut, la mâna *Radului* Logofătul, de întărire pre toată mila „caré au miluit răposata Doamna *Elina* pre nopotu-său mai sus zis *Radul Năs-* „*turel* după moarté frăţine-său lui *Mateiu,* n'ar fi fost făcută pre numele *Radu-* „*lui* ci pre al lui *Mateiu,* frăţine-său, iai după moarté lui Mateiu, tată-său *Udrişte* „*Logofătul* ar fi ras din carté lu Mateiu Voevod, cé coajnică, numele lui *Mateiu* „şi au scris al *Radului;* arătând unora din boeri şi un zapis al acelui mai sus „zis Manoil Călugărul, scris la mâna lui cum adevărat este acé carte a lui Ma- „teiu Voevod, caré să află la mâna Radului Logofăt pre întăriré milei lui de la „mătuşe-sa, stricată şi rasă de Udrişte Logofătul şi fiind Manoil de faţă au ras „numele lu Mateiu şi au scris al Radului.

„Care de toată necredinţa vrednice poveşti simţindu-le *Radul* Logofăt, „venit-au înnainté Smerenii Noastre spuind acesté care bănuesc asupra lui pre „poveţile lui Manoil Călugărul. Dec(i) Sm. N. vrând să se adevereze acest lucru, „chemat-am pre fratele nostru, care dintru duhul sfânt *Kir Teodòsie* Mitropolit „Ţării Rumăneşti; aşăjderé şi pre Mitropolitul Ardélului *Kir Sava Brancovici* „(în)tâmplându-se şi el în Ţară şi *Deonisie Averchie* Arhimandritul şi alţii mulţi „de cinste părinţi; atunci am chemat şi pre acel monah în mijloc fiind şi Ra- „dul Logofătul de faţă.

„Intrebându-l *Sm. N.* ce obidă sau ce nevoé au avut de Radul Logofăt? „Ocărâtu-l-au? Luatu-i-au ceva? Au, făcutu-i-au ceva rău?

„El au spus înnainté *Sm. N.*: Că nici un rău nu au avut de la dânsul, ci „încă şi câte ceva bine.

„Intr'acéia *Sm. N.* i-am pus strajnic blestem şi afurisanie asupra lui Ma- „noil Călugărul ca să spue drept: Făcut-a el zapis ca acela, la mâna cui-va?

---

[1]) Condica domeniului *Fierăşti,* document 13.

[2]) Condica domeniului *Fierăşti,* document 11.

www.dacoromanica.ro

„El auzind blestemul au mărturisit cum: au făcut un zapis la mâna lui „Șerban Logof Popescul, fiind bét și amăgindu-l cu multe făgăduele.

„Intr'acéia *Sm. N.* iarăși l-au întrebat zicându-i:

„Acum te jur cu numele lu Dumnezeu să spui derept de au făcut *Udrișteș* „*Logofătul* acel lucru ca să razâ din Carte numele lui *Mateiu* și să scrie al „*Radului*, precum tu ai fost scris într'acel zapis care l-ai dat în mâna lui Șer- „*ban* Logofătul?

„El, cu mare jurământ au spus înnainté *Sm. N.* cum că nici știe, nici „au văzut ci numai, fiind bét și amăgindu-l făgăduelile lu *Șerban Logofătul*, „au scris acel zapis mincinos.

„Și au mărturisit că au scris minciuni.

„Intr'acéia *Sm. N.* i-am zis ca să facă alt zapis la mâna Radului Logo- „făt cu mâna lui adevărând: cum, ce au scris în zapisul care l-au dat în mâna „lu Șărban Logofăt este scris într'însul minciuni.

„Și, așa, scriind zapisul acela cu mâna lui și adeverindu-să mincinos „înnainté *Sm. N.*, care zapis al lui iscălit iaste de mâna *Sm. N.* și de fratele „nostru Mitropolitul Ugrovlahiei și dă Mitropolitul Ardélului.

„Derept acéia dar dédem și acéstă Carte a *Sm. N.* dinpreună cu a ce- „lorlalți Mitropoliți frați, care mai sus zisem, ca deacum înnainte să'ș(i) obli- „duiască Radul Năsturel Logofătul moșiile, satele și țiganii care l'au miluit „răposata Doamna Elina, precum raposat Mateiu Voevod cu al lui derept stă- „pânitoriu domnesc și adevărat cuvânt tuturor făcând știre în Carté lui, caré „deplin cetindu-ă înnainté noastră nici un semn de stricăciune într'însu nu „aflăm.

„Derept acéia, nimeni alt, au din frații Doamnei Elinii, au din surori, „au din nepoți, cu acelé nici o trébă să n'aibă, ci el și feciorii lui să le stă- „pânéscă". (Urmează jurământ și blestem pentru cei ce vor turbura stăpâniré Radului Log. Năsturel).

Manoil Călăgărul despre care se vorbește aci este *Manta*, feciorul lui Arghiri și al jupânesii Nécșa, sora marelui Logofăt *Radul Năsturel*, tatăl lui *Udrișteș* Vt. logofătul; prin urmare, *Radul* Vt. Logofătul este nepot de văr lui Manoilă Călugăru, iar *Șărban log. Popescul* îi este nepot de vară.

La 7 Mai 1670 un hrisov dat de Antonie Vodă mănăstirii *Tisména* (Condica No. 2, pag. 186 bis) are ca ispravnic pe *Radul Năsturel Vt. Log.*

La 9 Iunie tot *Radul Vt. Log. Năsturel* este ispravnicul hrisovului dat de Antonie Vodă mănăstirii *Govora* (Condica No. 1, p. 232.)

La 6 August 7178 (1670). Radul Năsturel Vt. Log. este ispravnicul hrisovului dat de Antonie Vodă mănăstirii *Cotroceni* (Condica No. 1, p. 54 bis) pentru un loc din livédé domnéscă.

La 22 Ianuarie 7179 (1671) jupânésa *Livera* a lui Sava logofătul dă zapis [1]) dumné-lui *Radului Logof. Năsturel* cum să se știe că la căsătoria fiicei sale *Nécșa* trebuindu-i bani, vinde dumnélui ginere-

[1]) Condica domeniului *Fierăști*, doc. 14.

www.dacoromanica.ro

mieu *Radu Logofăt Năsturel* din toată parté mé de moşia din *Furduésca* stănjeni 100, stânjenul câte 40 de bani, *cin* (fac) ughi 20. Şi i-am vândut dumné-lui moşie pre din jos alături cu moşia carii i-am dăruit eu nepoată-mé *Maricăi* cocoanii dumnélui. Şi am vândut eu de a mé bună voie şi făr de nici o silă etc. etc.

Eu jupănésa *Livera*, Eu Mihaiu Logof. sin Savei Şufariul, Eu Mihné, Az Dumitraşco Logofăt napisah.

La 2 Aprilie 7179 (1671) Négoe Săcuianul Vel Clucer vinde lui *Şerban Cantacuzino* Vel Spătar satul *Bărbăteştii* etc. etc. iar *Antonie Voevod* întăreşte vânzarea prin *cartea* din 15 Aprilie 7179; ispravnic al cărţii este *Radul Năsturel Vt. Logofăt* (Condica No. 4. *Cotroceni* p. 137).

După judecarea procesului din 20 Apr. 1669, Stroe fuge dela Znagov în Ardeal, iar *Antonie Vodă* trimete pe *Radul Năsturel* cu o scrisoare către *Apaffy* rugându-l a judecà şi el acolo pe Stroe. Despre această misiune d-l Iorga zice [1]): „Antonie Vodă trimete în Ardeal, „la 10 Aprilie 1671, pe *Vice-Cancelarul său Radul Năsturel* cu o „scrisoare pentru Apaffy în contra lui *Stroe Leurdénul*".

La 18 Iunie Radul Năsturel Vt. Log. (Condica No. 2, *Cotroceni* p. 544).

La 27 Iunie jupăneasa *Arghira* Vorniceasa a *Radului Vorn. Mihălcescu ot Pătrălage* dă zapis egumenului Mitrofan dela sf. mănăstire *Mărginéni (Condica* p. 113 şi 116 bis) pentru vânzarea părţii sale de moşie. Martorii: *Mareş* Banul, *Gheorghie* Vel Vorn. *Radul Năsturel Logofătul, Gheorghe Grădişténul,* şi *Ilie* biv Vel Armaş.

La 3 Iulie Radul Năsturel Vt. Log. (Condica No. 2 *Tisména* p. 173).

La 8 Iulie hrisovul lui Antonie Voevod dat lui Dumitraşco Vel Sărder pentru 3 pogoane de vie în *délul Bonţeştilor* ot sud Slam Râmnic. *Radul Năsturel* Vel *Logofăt* (Condica M-rii Sf. Ion din Focşani, p. 46).

La 28 Iulie zapisul Predii, snă Stanciulu Cluceriul Zătrénul, cu care vinde lui Dumitraşco Vel Sărdar un sălaş de ţigani. Printre martori este şi *Radul Năsturel* (Condica No. 3 *Cotroceni* schitul Micşani, Dâmboviţa, p. 118).

La 7179 (1671) fără lună. Zapisul lui *Ivaşco Sluger* cu soţia

---

[1]) *Studii şi Doc.* IV. *Prefaţa* p. CCCXII; şi *Despre Cantacuzini* pp. XCVI—XCIX.

www.dacoromanica.ro

sa *Iana* către *Gheorghie* fost mare Ban *Bălénu* prin care îi vinde patru delniţe de moşie dela satul Cătunul din Muscel, martor Radu Năsturel Logof.

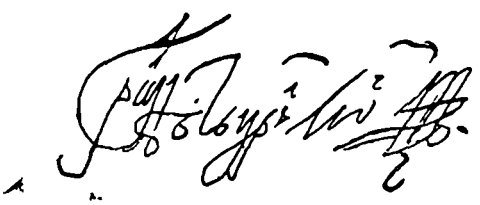

Semnătura lui Radul Năsturel logof. pe zapis lui Ivaşco Sluger cu soţia sa Iana.

Le 28 Decemvrie 7180 (1671). Hrisovul lui Antonie Voevod, dat sf. mănăstiri *Znagov* (Condica vechie p. 58 bis) p ntru moşia *Brăgăreşti* sud Prahova. Isprav nic este *Radul Năsturel* Vtori Logofăt.

La 4 Ianuarie 7180 (1672) întâlnim pe *Radul Năsturel ca* **Vel** *Logofăt* în Condica nouă a m-rii *Znagov* la această dată, pe când în Condica veche (pag. 67 bis) el n'are nici o titulatură.

La 3 Mai 1672 Adecă eu *Paraskiva ot Făurei* dă zapis [1]) d-lui *Hriza Vel Vist.* pentru nişte moşie ce am fost cumpărat eu den Curăteşti ot sud Elh. din parté megieşéscă drept tal 20. Dec(i) fiind d-lui cumpărătoriu încă mai nainte vréme, nu m'au suferit pre mine ci mi-au dat bani aceste tal 20. Dec(i) eu încă pentru credinţă etc.

Eu Paraskiva ot Făurei

Radul Vt. Vist. mart. Barbul Filişanul 3-ti Vist. mart.

Radul Năsturel Vel Serdar mart.

Petraşco Vel Pit. mart.

La 10 Mai 7180 (1672) Radul Năsturel este *Vel Serdar* în actul prin care'i vinde lui satul Pietrile jupăneasa *Elina* Postelniceasa (vezi mai sus *„Doamna Elena Matei Basarab).*

La 7180 (1671—2) Rada şi cu soru-mé *Sofica,* fetele lui *Măciucă Ciochină* din Chiliia, scris-am zapisul [2]) nostru la mâna lui *Mihaiu Capit.* şi *Negoiţă Clucerul* că i am vândut moşia din Chilia etc. etc.

Aci este locul să semnalăm greşéla făcută de *Çonstantin Căpitanul* în «*Cronica Domnilor Ţării-Rumăneşti*» [3]) când zice: «*Radu* «*Năsturel frate* cu *Şerban* figurézá sub domnia lui *Antonie Vodă* «(1669—1672) între boerii de frunte ai Munteniei». In adevăr, fratele lui *Radu,* fiul lui Udrişte învĕţatul, a murit în vĕrstă fragedă pentru ca Istoria să se fi putut interesa de acţiunile lui; apoi, din documente ştim că *Radul* a avut un frate, dér el s'a chiămat Mateiu. Un *Şerban Năsturel* este *unchiul* lui *Radu* şi un altul îi este *fiu:* frate nu a avut *Radul* pe nici un *Şerban.*

---

[1]) Arh. Stat. Mitropolie p. 32 doc. 9.

[2]) Condica domeniului *Fierăşti,* doc. 15.

[3]) în *Magasin istoric,* I. p. 265.

www.dacoromanica.ro

La 1672 Grigore Vodă Ghica redobăndind, pentru a doua óră, domnia (1672—1674) scria din Constantinopole lui *Gheorghe Banul Băleanul*, care se află în capul partizanilor lui Ghica, să-l ştie de Domnu şi, tot-de o dată, să prindă pe căpeteniele partizanilor cantacuzineşti şi a-nume pe *Radul Logofătul Kreţulescul* şi pe fraţii lui *Şerban Spătarul Cantacuzino*: pe *Constantin Postelnicul* şi pe *Matei* (Iordache fugise la Constantinopole) împreună cu alţi 23 de boieri «*băgându-i în obezi*» pănă la sosirea Domnului.

«Băleanul viind noaptea, trimese de strânse Iuzbaşăi şi Căpi-«tanii de slujitor(i) şi pre Boiarii care se întămplase aci: *Radul* «*Năsturel* şi alţiĭ; şi străngêndu-se au trimes pe *Năsturel* cu slujitori «la *Costandin Postelnicul* şi la *Aga Matei* şi la *Iordache* de le-au «ocolit casele şi 'i-au chiemat la Curte[1]). Erau la *Curte* lumănări «multe aprinse, spune Cronicarul, când s'au dus boierii împreună cu «Costandin şi cu frate-său Matei».

In timpul Domniei lui Gr. Ghica se reclădi în Bucureşti biserica catolică «cu ajutoare de la Domn, de la *Radul Năsturel* şi de la vre-uă câţi-va neguţători»[2]).

La 13 Mai 7180 (1672). Cărstea Părcălabul ot Dobréni sud. Vlaşca, dă zapisul lui la măna dumné-lui *Costandin Căpitanul*, sin *Andrei Vornicul*, prin care'i vinde două răzoare de vie de la Pietri. Ca martor figurează şi *Radul Năsturel Vel Serdar*[3]).

La 6 Iunie 7180=1672. Adec eu[4]) *Matei* Postelnicul snă *Hrizii Spăt.* dă zapis la mâna d-lui jupan *Hrizii Vel Vist.* că i-am vândut d-lui parté mé din sat, din Bogdănei $^1/_2$ de sat precum mi-au fost împărţéla cu fratemeu *Barbul Postel*, însă stj. 700 etc. etc. i-am vândut drept bani gata ughi 333 bani 60 etc.

Eu Ilina fata Hrizii Spăt. mart. Matei snă Hrizii Spăt.

Radul Năsturel Vel Sărdar, Stroe Vorn mart, Ventil Vel Ban, Staico Vel Pit., Ventil Armaş., Badé Vel Cluc Bălăcénul, Dumitraşco, Vel Ag., *Radul Vt. Vist Ştirbei* mart, *Ivan Spăt. Rudénul* mart.

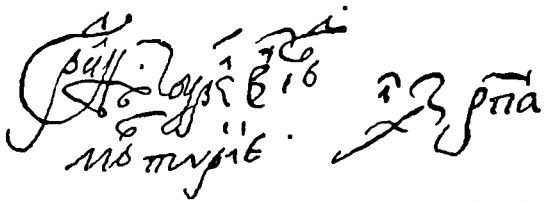

Mitr. Buc. pach. 173. 7 Mart. 7181 (1673).

La 24 Martie 7181 (1673). Hrisovul lui Grigorie Ghica Vodă sf. mănăstiri Radu-Vodă (Condica No. 1 p. 420). *Radul Năsturel* este în Divan ca *Vel Sărdar*.

[1]) *Magasin istoric*, I. p. 365. *Ist. Dom. Ţării-Rom.* publicată din nou de d-l N. Iorga pag. 170 şi *Ist. lit. rom. în secolul XVIII.* Vol. II, p. 623 de acelaş.

[2]) *Istoria Bucureştilor*. Gion p.p. 111, şi 229.

[3]) Arh. Statului. *Condica No. 4 Cotroceni* p. 232 şi pach. 26, doc. 1.

[4]) Arh. Stat. Mitropolia p. 32, doc. 10.

www.dacoromanica.ro

La 24 Iunie 7181 (1673) Mihaiu Logof. dă zapis [1]) dumné-lui *Radul Vel Sărdar* pentru moşia ce avem la Furdueşti-Stălpéni din cât va fi din toată să avem a ţineré din doao: dumné-lui jumătate şi eu jumătate şi din căţi bani va fi dat dumné-lui mai mult să aibu a'i întoarce eu dumné-lui; iar jumătate să ţie dumné-lui cu pace, iar altă jumătate să aiba a m(i)-o ţiné eu; iar din fraţii miei de va zice cine-va că are moşie, să aibă a căuta la mine iar dumné-lui pre jumătate, precum scrie mai sus, să o ţie. Şi pentru credinţă etc. Eu *Mihaiu* Logofătul.

La 16 Ianuarie 7182 (1674) In divanul lui *Duca-Vodă, Radul Năsturel este Vel Medelnicer* (*Condica M rii de un lemn* p. 610).

La 1 Maiu în divanul lui Duca-Vodă, *Radul Năsturel* este *Vel Logofăt* (Condica *M-rii Slobozia lui Ienache* p. 191).

La 2 Iunie Zapisul lui *Papa Vistierul* pentru vinderea moşii *Cervenia* sud Teleorman lui Statie Vel Cămăraşul; ca martor este şi *Vel Logof. Radul Năsturel (Condica No. 4 Cotroceni* p. 165*)*.

La 7 Iunie 7182=1674 Iŵ Duca V. V. dă boiarului D. méle *Pârvului Cantacuzino Vt. Log.* ca să-i fie ocină în sat în Petroaia şi în Lungi ot sud Vlaşca etc. etc. care au fost ale lui *Matei Sluj.* de cumpărătoare dela unchi său *Mihai* Căpit. *de Pătroaia* etc. etc. etc.

Iar când au fost acum în zilele D. Mele pă vrémé ce eram D. Mé purcegători în oaste la Liaşi (Poloni) den porunca puternicului împărat întâmplatu-i-sa boiérinului D. Méle Pârvului log ré primejdie de i-au ars casele den Bucureşti şi alte multe ce au avut în case şi au fost ars şi zapisul cel de vânzare etc. etc.

Divan jupan Kirca *Cortoroşanul* Vel Ban, *Radul Kretzulescul* Vel Dv. i *Radul Năsturel* Vel. Log:, *Vălcul Vel* Vist., *Mihai Cantacuzino* Vel Spăt., Tudoran Vel Cluc., *Laţcarake* Vel Postel, *Vintilă* Pah., *Preda Poenariul* Stoln. *Barbul Milescul* Comis. *Barbul Filişanul* Vel Sluj., i *Padure* Vel Pit., Şi ispravnic *Radul Năsturel Vel Log.* Şi eu *Goran Log. Olănescul* am scris în cetaté Bucureşti.

Pecetia aplicată pierdută [2]).

La 6 Iulie 7182 (1674) aflăm pe Radul Năsturel ca *Vel Logofăt* în (Condica No. 1, *Argeş* p. 1 bis).

La 20 Septembrie 7183 (1674) aflăm două documente [3]) din care resultă că *Radul Năsturel* este în rangul de *Vel Ban.*

---

[1]) Condica domeniului *Fierăşti,* doc. 16.

[2]) Arh. Stat Mitropolia. pach. 57, doc. 27.

[3]) Condica domeniului *Fierăşti,* doc. 19 şi 20.

www.dacoromanica.ro

In primul document «jupănésa *Livera* impreună cu fii-său *Mi-*«*haiu* i *Mihné* dă zapis la mâna fii-sa *Sofiicăi Bănesei* pentru nişte «moşie de la Chiliia, stânjeni 100 ce au fost cumpărat cumnată-mieu «*Şerban* de la Măciucă şi de la frate-său Aliman mi-o au vândut mie «cumnată-mieu Şerban şi noi o am dat fii-mé *Sofica* zestre să fie «moşie dumné-lor coconilor nepoţilor strănepoţilor în veci. Şi măr-«turie Mihaiu Capit. cumnată-mieu şi alţi boieri cari vor iscăli mai «jos etc.»

Eu jupănésa *Livera*, Eu *Mihaiu* Logofătul, *Mihaiu* Capit., *Udrişte* sin *Negoiţă* Vist., martor. Eu *Mihné*.

In al doilea document *Aliman* şi cu nepotă-său *Coman* dau zapis dumné-lui *Radului Vel Ban din Fierăşti* că i-a vândut toată parté de moşie din Chiliia, însă stj. 150, stânjenul po bani 20 etc.

Eu Aliman, Mihaiu Capit, ot Cuşturéni, Mihai Logof. mart. Az Mitré Pah. ot Stoeneşti, Udrişte sin Negoiţă biv. Vist. marturie.

La 2 Aprilie 7183 (1675) pe zapisul *Cernicăi Vornicul* prin care vinde parté de moşie din *Aniniş* (Ghitioara), *Radul Năsturel Vel Ban* iscăleşte ca martor (Condica No. 1 *M-rea Hurez* p. 543 bis).

La 7 Aprilie în divanul lui Duca-Vodă *Radul Năsturel* figu-réză ca Vel Ban (Condica nouă, *M-rea Arnota* p. 78 bis).

La 8 Aprilie 7183 (1675) Mihaiu Logof., feciorul *Savei Şufa-riul ot Furdueşti*, dă zapis[1]) cumnatului său *Radul Năsturel* Vel Ban că, din toată moşia ce au de la tată-său, Furdueştii-Stălpénii, să aibă a ţineré dumné-lui jumătate, precum scrie mai jos, însă de cumpărătoare, de la frate-mieu *Mihne* stj. 130 şi de la soru-mé *Marica* stj. 90, care moşie i-au fost dată ei din parté frăţine-mieu *Oancei* pentru un postav şi un atlas care au fost luat frate-mieu *Oancé* de la soru-mé Marica şi apoi dumné-lui au cumpărat acéstă moşie stj. 90 de la dânsa. Şi iar pentru zestrile soru-mé *Sofiicâi* care nu s'au inplinit de la Chiliia dat-o-i-am de aici stj. 8.

Şi iarăşi din moşia Furdueştilor care au dăruit mama, nepoată-sa *Maricăi*, a treia parte şi cu stânjeni 100 carii i-au cumpărat de la mumă-mé carii să fac preste tot stânjeni 410; însă (în)voitu-ne-am noi de a noastră bună voie să ţinem toată moşia *Stălpénilor* şi a *Furdueştilor* câtă va fi din doao: eu jumătate stj. 410 şi dumné-lui iar stj. 410; şi la câmp fiind mai îngustă iarăşi eu jumătate şi dum-né-lui jumătate. pre cât se va alège.

«Şi moara încă să o facem amândoi, de vom puté face într'a-«mândouă malurile, să ţiu eu 2 roate şi dumnélui 2, iar de vom face

[1]) Condica domeniului *Fierăşti*, doc. 21.

www.dacoromanica.ro

numai într'un mal, atunci să ţiu eu o roată şi dumné-lui altă roată, etc. etc.

Pis Az *Badé* Logofătul.

La 11 Iunie 7183 (1675) Aliman cu nepotu-său *Coman*, feciorul frăţine-său lui Măciucă ot Chiliia, dau zapis [1]) dumné-lui *Mihaiu Căpit. Cuşterénul* şi a nepotu-său lui Udrişte sin Negoiţă Vist, cum că au dumné-lor moşie în Chiliia stănjeni 364 cu ai *Bănesei Sofiicâi* etc.

La 26 August în hrisovul dat de *Duca Vodă* mănăstirii *Plumbuita* (Condica p. 177) *Radul Năsturel* figurează ca *Vel Ban.*

La 15 Octombrie 7184 (1675) Mihaiu Căpit. şi cu nepotu-său *Udré* dau zapis [2]) dumné-ei Bănésa cum să se ştie că pentru stănjeni de ocină dela *Cioran* ce au luat *Malot* de în parté ei dă zestre, datu-i-am la Chiliia stj. 350 să-i fie moşie stătătoare. Şi am scris cu mâna mé şi am iscălit mai jos.

Mihai Căpit., Udrişte sin Negoiţă Vist., *Mihaiu* Logof., Eu *Iane* martor. Eu *Mihné.*

La 9 Martie 7184 (1676) zapisul *Fierii* Logofătul cu nepoţii lui din *Cacova* prin care vând partea lor de moşie lui *Radul Năsturel Vel Ban,* parte ce se chiamă *Cacova-de-sus*, cu 8 capete de români, drept taleri 310. Nepoţii Logofătului *Fierii* sunt: «fec(i)orii «frăţine-său lu *Matei* Logofăt anume: Dima i Vasilie, i Popa Pătraşcu, «i Radul» *(Condica nouă No. 1 Arnota* p. 36 şi *Cartoane Arnota* pach. 3, doc. 4).

La 15 Maiu zapisul lui Dumitru împreună cu fraţii lui anume Ivaşco, i Mihul, feciorii Popii lui Mihul ot Gor. Cacova, la mâna dumnélui *Radul Năsturei Vel Ban* prin care-i vinde viia lor etc. pe bani gata, talere 47. Martori: *Tănasie Vătaful Sărăcinescu, Mihul Vătaful Brătăşanul, Preda Comisul Brătăşanul, Dobrin Căpitanul ot Ungurêni* (Condica nouă No. 1 *Arnotà* p. 108).

La 23 Mai 7184 (1676) Zapisul lui Dumitru împreună cu fraţii lui anume Ivaşco i Mihul, sin Popa Mihăilă ot Cacova, nepoţii lui Dan, şi cu Vladul, sin popa Dumitru, nepotul popii Vladului, i Vlaďul, sin Dumitru, nepotul lui Stan ot tam (tot de acolo) la mâna dumnélui *Radului Năsturel Vel Ban* pentrucă i-a vândut tot plaiul lor care este în hotarul *Cheii-de-sus* de hotarul Cacovei etc. pre bani gata 10 talere etc. (Condica nouă No. 1 *Arnota* p. 37 şi Cartoane pach. 3, doc. 6).

La 29 Mai Radul Năsturel Vel Ban (Condica No. 1, Hurez, p. 371).

---

[1]) Condica domeniului *Fierăşti*, doc. 18.

[2]) Condica Domeniului *Fierăşti*, doc. 22.

www.dacoromanica.ro

La 5 Iunie 1676 într'un document din colecţiunea d-lui Em. Bibescu [1]) *Duca Vodă* dă dreptate lui *Constantin Vtori Logof. Brâncoveanul,* fiul *Papei* Postelnicul, împotriva unor români ce se resculaseră şi voiau a se libera de sub stăpânirea Brâncoveanului. In capul Divanului domnesc aflăm pe *Radul Năsturel* ca *Vel Ban Cralevschi.*

La 10 Ianuarie 7185 (1677) Radul Năsturel Vel Ban (Condica No. 2, Tisména, p. 34).

La 22 Februarie zapisul lui Dumitru Roşu ot *Cacova* prin care vinde dumné-lui *Radului Năsturel Vel Ban* partea toată din munte, care se chiamă *piatra lui Builă,* derept 20 taleri. Martori *Barbul Filişanul* Sluger, *Tănasie Vătaful Sărăcinescul, Tudor Căpitanul ot Greci* (Condica nouă No. 1 *Arnota* pag. 89 şi pach. 8, doc. 1).

La 27 Februarie Radul Năsturel Vel Ban Cralevschi (Condica No. 1, *M-rea Radu Vodă,* pag. 520).

In testamentul (*sul* în Arh. Statului) lui *Tudoran Clucerul* (Vlădescul) şi al soţii lui *Alixandra* la data de *5 Martie 1677* (7185), precum şi în hrisovul lui *Şerban Vodă Cantacuzino* din 21 Mai 7192-1684 (*sul* în Arh. Stat.), se vorbeşte despre *Radul Logof. Năsturel* care vinde lui părintele Teodosie (Tudoran) mai mulţi rumăni din satul lui Drăghici ot sud. Muşcel.

La 30 Martie Cartea lui *Radul Năsturel Vel Ban* pentru cercetarea oamenilor care cunosc afacerea dintre egumenul schitului Crasna şi Căpit. Mihai Ceplénul care, pentru nişte bani luaţi de la schit, zălogise acestuia moşia lui Bălceştii ot sud Gorj. Cu acei bani el plătise datoria ce avea către Banul Ghiorma. In condica No. 2 a Episcopii Râmnicului [2]) la pag. 265, acest document este datat din 30 Martie 7195, ceia ce este greşit.

La 22 Aprilie. Radul Năsturel Vel Ban (Condica No. 1. *Bistriţa* p. 368).

La 3 Mai. In hrisovul lui Duca Vodă dat mănăstirii *Clocociovul* sud Olt (Condica pag. 13) pentru nişte locuri ale mănăstirii, *Radul Năsturel* este Vel Ban.

La 21 Mai. Duca Vodă întăreşte prin hrisov [3]) stăpânirea lui *Mihailă* Paharnicul, feciorul *Predii* Vornicul din Balomireşti, peste moşia Peptea sud Teleorman. Martorii Domnului sunt: *Radul Năsturel Vel Ban,* i *Vlaicul* Vel Vornic, i *Şerban Cantacuzino* Vel Logof., i *Hrizea* Vel Vist., i *Lascarache* Vel Spătar, i *Ivaşco* (Băleanul) Vel Clucer, i *Iordache* Vel Postel., i *Staico* Vel Paharnic, i

[1]) *Studii şi Documente V.* pag. 627, doc. 21.
[2]) *Academia Română.*
[3]) *Academia Română.* doc. 119/LXIX.

www.dacoromanica.ro

Costandin Cantacuzino Vel Stolnic, i *Vladul Cocorăscul* Vel Comis, i *Vaselache* Vel Sluger, i *Mihai Drosul* Vel Serdar, i *Dumitraşco*, Vel Pitar, i *Costandin Brăncovénul* Vtori Logofăt. Şi a scris *Stanciul* la Bucureşti.

La 30 Mai 7185=1677. Iω *Duca V.V.* dă sf. M-ri Glavocioc[1]) şi egum. Ioan să-i fie satul Cernăteştii ot sud Saac tot satul şi cu vinăriciul domnesc şi boeresc, parté sf-ei M-rii etc. pentru că acest sat Cernăteştii este dat sf. M-ri de răpost. Vlad Vodă Călugărul şi de răpos. Radul V.V., sin Vlad V.V. Călugarul, ctitorii sf-ei M-ri Glavaciocul de când au fost curgerea anilor 7015. Iar după aceia, fiind în vremile acelé *Cărstian Vornecul*, ce i-au zis *Mândrescul*, el au fost făcut schimb cu răposatul Vlad V.V. Calugărul dă au dat M-rii Glavacigul alt sat pre nume Călineşti $^1/_2$ pentru Cernăteşti. Şi au fost ţinut sf. M-re Călineşti $^1/_2$ şi *Cărstiian Vornicul* Cernateştii. Apoi s'au fost sculat un *Bolosin* cu pără în zilele răpos. Radul V.V., snă Vladul V.V. Călugărul, pentru satul Călineşti şi au luat satul Călineşti de la M-rea Glavaciocul. Deci răpos. Radul V.V. Domnia lui iar au dat satul Cernăteştii la M-rea Glavaciocul etc. Apoi au fost impresurat satul Cernăteştii şi de alţi boiari de *Cărstiian Vornicul* şi de *Radul Comisul Cepariul* şi de *Balé Spăt.* şi au fost M-rea lipsită de aceşti Cernăteşti etc.

In zilele lui Matei V.V. călugării au avut pără cu *Pavel, fec. Boicăi Şătrariul*, şi cu *Paan* şi cu *Radul* şi cu Stan şi cu Voico şi cu Cărstian şi cu Dragomir Badacé care au şezut în Cernăteşti ce s'au tras de în némul lui *Cărstiian Vornicul Mândrescul*, pentru satul Cernăteştii. Au căştigat călugării procesul.

In zilele lui Costandin V.V. iar egum, Rafail Snagovénul au rădicat pără cu o carte bătrână a răp. Vlad V.V. pretinzând că au fost dat satul Cernăteştii M-rii Snégovul etc. Au rămas de lége etc. etc.

Divan jup. *Radul Năsturel Vel Ban Craiovei*, Vălcul Vel Vorn., Şărban Cantacozino Vel Log., Hriza Vel Vist., Laskarake Vel Spat., Ivaşco Vel Cluc., Iordake Vel Postel., Staico Peh., Costandin Catacozino Stoln., Vladul Vel Comis. Ispravnic Costandin Brăncovénul Vt. Log. i Dumitraşco Log. pisah u Bucureşti.

Pecetie aplicată se păstréză.

La 23 Iunie. Duca Vodă scrie lui *Radul Năsturel Vel Ban de Craiova* (*Studii şi Docum.* V. pag. 627).

La 5 Iulie. Cartea lui *Radul Năsturel Vel Ban* pentru cercetarea plăngerii clisiarhului Partenie de la schitul Tărnaviţa pentru

[1]) Arh. Stat. *Glavacioc* pach. 17, doc. 9, piele.

www.dacoromanica.ro

o moşie a Schitului ce era călcată de 2 boeri (Condica No. 2 Episcop. Rămnicului pag. 381 bis).

La 14 Septembrie 7186 (1677) Voica jupăneasa lui *Gavril Paharnicul ot Tărnava* şi cu coconii ei Mihai şi Stefan dau sf. mănăstiri Sadova (Condica pag. 278) un copil de ţigan în locul unei ţigance de zestre dată de Gavriil fără consimţimêntulŭ jupănesii Voicăi. Martori: *Radul Năsturel Vel Ban*, Stefan Episcopul Rămnicului, Popa Grigorie ot Craiova şi popa Voico ot Urzicuţa.

La 30 Septembrie şi la 4 Octombrie Radul Năsturel Vel Ban. Scriem *Cartea* noastră voă megiiaşilor dinprejurul satului *Cioroiul* şi dăm în ştire ca toţi locuitorii din Cioroi să vă adunaţi acolo ca să arătaţi părintelui episcop kir Ştefan pe unde sunt hotarele cele vechi ale moşii Cioroiului. In *condica No. 2* a Episcopii Rămnicului acest document este datat la 30 Septembrie (p. 22) iar în *Cartoanele Episcopii* pach. 29, doc. 9 el este datat din 4 Octombrie.

Arn. Stat, Ep. Râmnic pach. 11, doc. 8
16 Oct. 7186/1677.

La 4 Iunie 7186 (1678) Zapisul feciorilor lui Dumitru către *Banul Radul Năsturel ot Fierăşti:* «Adecă noi, fec(i)orii lui *Dumitru* „Logof. ot Cacova anume Ion, i Matei, i Preda, i Mihul i Goran", prin care îi vinde partea lor de moşie din hotarul *Cacovii-de-sus* (nepoţii lui Fiera şi veri cu Dima şi fraţii lui) pre bani gata, taleri 50. Martori *Tănasie* Vătaful ot Sărăcineşti, i *Goran* Logofătul *Olănescul*, i *Dima* Capitanul ot Bujorani şi alţii (Condica nouă No. 1, *Arnota* pag. 37 bis şi Cartoane, pach. 3, doc. 7).

La 8 Iunie pe un document din *Arhivele Statului* (M-rea *Radu-Vodă*, pach. 22, doc. 7) semnătura lui Radul Năsturel este: *Radul Năsturel Ban Erăscul.*

La 13 Noembrie 7187 (1678) Noi 12 boiari hotarnici[1]) luaţi de *Mihaiu Capit.* şi de *Udré Clucerul*, nepotu-său, şi de dumné-lui *Radul Năsturel* biv. *Vel Ban* pre răvaşele lui Duca Voevod anume: *Dragul* Capit. ot Osmaşi, *Iacov* Capit. ot Căzăneşti, *Naan* Capit. ot Lămoteşti, *Nedelco* Pah. ot Popeşti, *Stanciul* ot Chiliei, *Limber* Logof.. ot Căzăneşti, *Dumitraşco* Iuzbaşé ot Buciuméni, *Staico* Iuzbaşa ot Lămoteşti, *Ciorica* ot Cuşturéni, *Corné* ot Oreşti, *Hera* ot Popeşti, *Ion* brat Mircé ot Oreşti, ca să hotărâm moşia din Chiliei.

[1]) Condica Domeniului *Fierăşti*, doc. 23.

www.dacoromanica.ro

Dec(i) noi ceşti etc. şi cu Vtori Portar *Marco*, noi ne-am strâns la moşia şi am ales ce au fost pre cărţi şă pre zapise şi au rămas şi lui Mihaiu Çapit. şi nepotu-său Udrii Çluc. peste Dămboviţă la luncă stj. 172 şi am pus piatră.

A doua trăsură pre malul Chiliei din hotarul *Bulucestilor* până hotarul *Banului* stj. 214 şi am pus piatră.

A treia trăsură la *stratul Ursului* rămasu-i-au lui Mihaiu Çapit. şi nepotu-său Udrii, din piatra *Bulucestilor* până în piatra *Banului* stj. 183.

A 4-a trăsură la *Gârniţă* rămas-au lui Mihaiu Çapit. i *vnuc* (nepot) stj. 79.

Al 5-a trăsură la *Mirceni* rămas-au lui Mihaiu Çapit. i vnuc stj. 48 din piatra *Bulucestilor* până în piatra Banului.

Al 6-a trăsură la malul moşii dăspre *Ciocoveni*, rămas-au lui Mihaiu Çapit. i vnuc Udré Çluc., stj. 46 şi am pus piatră.

Dec(i) noi aceşti 12 boiari care sântem mai sus scrişi aşa am aflat pre drept şi am hotărît şi am înpietrit etc. Şi am scris eu *Limber* Logof. cu învăţătura boiarilor.

Tot în această zi, cei de sus, «au ales ce au fost a dumné-lui «*Radului Banului*[1]) de cumpărătoare şi de zestre, de către Mihai «Çapit. Çuşterénul şi de către nepotu-său Udré Clucerul»: Aflat-am dumné-lui Radului Banului preste Dămboviţă la luncă stj. 260 şi am pus piatră. *A 2-a trăsură* la *Gruiu* din mijlocul heleşteului prin vie a lasat dumné-lui Radului Banului stj. 300 şi am pus piatră. *A 3-a trăsură* la stratul Ursului din leghiniţă aflat-am dumné-lui Banului stj. 259 şi am pus piatră. *A 4-a trăsură* la *Gărniţă* aflat-am dumné-lui Banului din Legniţă până în Mihaiu Çapit. 111 stj. *A 5-a trăsură* la Mărăcini a lăsat dumné-lui Banului din Legniţă până iar în Mihai Çapit. stj. 72. *A 6-a trăsură* la capul moşii dăspre Çiocoveni a lăsat dumné-lui Banului din Legniţă până în Mihai Çapit. stj. 70 şi am pus piatră. Dec(i) noi aceşti 12 boiari ce sântem etc. etc.

La 13 Mai 7187 (1679) Zapisul lui Ianache Logofătul ot Cotrocéni la mâna Mării Sale *Şerban Voevod* cu care-i vinde jumătate din *Cotroceni*. (Condica No. 5. *Cotroceni* p. 12). *Radul Năsturel Banul* este martor.

La 17 Mai „Radul Năsturel biv. Vel Ban, fec(i)orul lui *Udrişte „Logofătul*[2]) *ot Fierăşti*, scriu şi mărturisesc cu acest al mieu zapis „ca să fie de mare credinţă la cinstită mâna Mării Sale Domnu nos-„tru Iŵ *Şerban Voevod* cum să se ştie pentru satul *Pietrile* din ju-

[2]) Condica Domeniului *Fierăşti*, doc. 24.
[2]) *Arhivele Stat. Condica No. 5 Cotroceni*, p. ... Cartoane pach. 3, doc. 10.

www.dacoromanica.ro

„deţul Vlăşcei, *însă toată partea mătuşemé Doamnii Elinii a răpo-*
„*satului Matei Basarab Vod(ă)* cari i-au fost şi Dumnea-Ei dă cum-
„părătoare încă din domnie şi tot au fost pre seama domnéscă, iar
„după moartea Dumné-Ei şi a lui Matei Vodă, căzut-au toate satele
„şi moşiile mătuşe-mé, Doamnii Elinii, a fi pre seama domnéscă;
„atuncé au căzut şi acest sat *Pietrili* şi tot au fost pre seama dom-
„néscă la toţi Domnii; iar după acéia, când au fost în zilele Ghicăi
„Vodă eu am mers la răposatul Costandin Cantacuzino biv. Vel Pos-
„telnic, părintele Mării Sale Domnul nostru, de am căzut la dumné-
„lui cu multă rugăciune, de au stătut dumné-lui pentru mine şi au
„grăit Domnului Ghicăi Vod(ă) de au scos toate moşiile mătuşe-mé
„de se-au dat a fi pre séma mé. Iar după acéia din toate satele mă-
„tuşii-mé eu am făcut acest sat *Pietrile* vănzătorii şi am mers de
„bună-voia mé de m'am tocmit cu dumné-lui Costandin biv. Vel
„Post. Çantacuzino, părintele Mării Sale, de i-am vândut dumné-lui
„toată partea a mătuşe-mé, Doamnii Elinii, din satul *Pietrili* ce scrie
„mai sus cu toţi rumânii şi cu viile şi cu tot venitul din baltă, din
„câmp, din pădure, din şăzutul satului dă preste tot hotarul, drept
„bani gata taleri 400. Ça să'i fie dumné-lui şi coconilor dumné-lui
„moşie stătătoare. Şi am luat toţi banii deplin în mâna mé.

„Şi tot l-au ţinut dumné-lui şi coconii dumné-lui cu bună pace
„până la a doa domnie a lui Gligorie Vod(ă), veleat 7180. Deci atunci
„întâmplându-se de au căzut casa dumné-lor la nevoe şi fraţii Mării
„Sale la închisoare, fără de nic(i) o vină, făcut-au acest sat ce scrie
„mai sus, vănzătoriu şi, fiind cumpărătoarea de la noi iar l-am răs-
„cumpărat de la fraţii Mării Sale. Atunce, într'acea vréme, Măria Sa,
„Domnul nostru, fiind pribég într'alte ţări, iar după ce au venit din
„pribegie, de la Crit, aici în ţară la Domnia Măriei Sale Ducăi Vod(ă),
„nu se-au îndurat de acest sat a-l lăsaré, ci mi-au lăpădat banii 'napoi
„şi eu încă de atuncea am fost bucuros şi am priimit ca să'mi iau
„banii. Iar apoi nepriiatenii şi pizmuitorii carii nu pohtesc binele şi
„dragosté nimărui au stătut înpotrivă şi m'au făcut de am ţinut fără
„voia mé şi nu m'au lăsat să'mi iau banii. Iar acum, după ce-l-au
„dăruit Dumnezeu cu Domnia, cunoscând eu că nu mi se cade a
„ţinéră satul făr'dreptate fiind mai volnic a răscumpăra Măria Sa
„moşia fraţilor şi ştiind că încă dintâiu am fost bucuros şi am primit
„să'mi iau banii îndărăt, eu de bună voia mé am venit la Măria
„Sa de mi-am cerut banii carii mi-i-au dat Măria Sa toţi deplin în
„mâna mé pre câţi am fost dat şi eu, taleri 400.

„Şi au rămas acest sat Pietrile, carii scrie mai sus, să fie pre
„séma Mării Sale, însă toată partea mătuşii-mé, Doamnii Elinii, cu
„toţi rumânii şi cu tot venitul dă preste tot hotarul.

www.dacoromanica.ro

„Derept acéià, am dat acest zapis al mieu ca să fie Mării Sale „moşie ohabnică şi stătătoare în véc(i), precum am fost vândut şi „mai dinainte vréme; şi am dat Mării Sale toate cărţile şi zapisele „méle care am fost luat de la „fraţii Mării Sale. Şi se-au scos „numele acestui sat şi din hri- „sovul lui Matei Vod(ă) din „Divanul cel mare din nainte „a tuturor boiarilor ca să-l „oblăduiască Măria Sa de acum „înnainte cu bună pace.

„Şi mărturie mulţi bo- „iari cari vor iscăili mai jos. Şi pentru credinţă mi-am pus pecé- „té mé şi am iscălit cu mâna mé mai jos, ca să se crează. I na pi- „sah az Dumitraşco logof., Mesiţa Mai 17 go dni, Vlét 7187».

Semnează: *Radul Năsturel* biv. Vel Ban. Martori: *Négoe Săcuianul* Vel Ban, *Badé* Vel Vorn., *Vălcul* biv. Vorn., az *Radul Vel Logof. Kreţulescul*, *Hristu* Vel Vist., *Vintilă* Vel Pitar., *Chirca* Logof., *Curné* Vel Cluc., *Stroe* Vel Postel., *Barbul* Vel Peh., *Vladul Cocorăscul* biv. Vel Comis, *Mihul Clucer Brătăşanul*, *Ilie* Vel Medelnicer, *Radul* biv. Vel Comis, *Tudor* Vel Şetrar.

Din acest zapis vedem că *Radul Năsturel* nu mai erà în funcţiunea de *Mare Ban*, de vreme ce iscăleşte *fost=biv.*

La 26 Septembrie 7188 (1679). Hrisovul lui *Şerban Vodă* prin care face danie moşia *Bucul* sfintei mănăstiri *Cotroceni* (Condica No. 5, pag. 200). In divan *Radul Năsturel* este *Vel Ban.*

La 15 Decembrie 7188 (1679). Zapisul lui *Radul Ştirbéiu* Comisul, prin care vinde Mării Sale Domnului nostru Iõ *Şerban* Voevod doao sălaşe de ţigani pre anume etc. Printre martori este *Radul Năsturel Vel Ban* (Condica No. 3. *Cotroceni*, Schit. Micşani pag. 123 şi 125).

La 28 Decembrie Zapisul lui *Răducanul*, sin *Matei Comisul*, *vnuc Stroe* Vornicul den Goleşti, prin care vinde lui *Şerban* Voevod viile din *délul Ţigăneştilor*, etc. Printre martori este şi *Radul Năsturel Vel Ban* (*Condica No. 4 Cotroceni*, p. 39).

La 3 Ianuarie 7188 (1680) (Condica No. 3. *Bistriţa*, p. 58 bis); *la 5 Ianuarie* (Condica No. 1 *Tisména*, p. 48) şi *la 10 Ianuarie* (Condica M-rii Nucetul, p. 39) *Radul Năsturel Vel Ban* este în Divanul domnesc.

La 13 Ianuarie 1680. Pană Clucerul Părdescul dă zapis [1]) lui

[1]) *Studii şi Doc.* V. pag. 138.

www.dacoromanica.ro

Barbul Paharnicul Urdăreanul şi soţii dumné-lui *Ilinii* că i-a vândut moşia Slăvileştii. Printre marturi este şi *Radul Năsturel Vel Ban.*

La 1 Februarie 7188 (1680). Şerban Vodă rânduieşte mai mulţi boeri ca să cerceteze contestarea dintre nişte oameni din satul *Strâmba* şi dintre mănăstirea *Govora* (Condica No. 1 pag. 81). Oamenii pretindeau că au şi ei moşie în *Strâmba* şi că nu sunt rumâni sf. mănăstiri: „Aceşti boieri să mărturisească cu sufletele lor, înaintea cin-„stitului credinciosului boiarinului Domniei Méle, *Radul Năsturel „Vel Ban*, pentru moşia Strâmbă etc."

La 18 Februarie în divanul lui Şerban Vodă *Radul Năsturel* este *Vel Ban Craiovei* (Condica M-rii Câmpulung, p. 396).

La 28 Februarie Şerban Vodă dă *Carte Caplii*, jupâneasa lui *Mateiu Postelnicul Părdescul*, etc. Martor este şi *Radul Năsturel Vel Ban* [1]).

In acest an (1680) Şerban Cantacuzino trimise pe Banul *Radu Năsturel* să priimească pe *George Brancovici*, fratele Mitropolitului *Sava*. „E uşor de închipuit cum primi mâniosul *Şerban Vodă* vestea „că vecinul de peste munţi, pentru care n'avea de cât dispreţ, îi „apasă şi păngăreşte legea. Când, pe calea Craiovei, unde fusese „bine primit de Banul *Radul Năsturel*, *George Brancovici* ajunse «la Bucureşti, Voevodul ţiindu-l la Curte, nici nu voi să audă de «o rescumpărare pentru nevinovatul ce pătimise între *păgâni*. El «somă pe *Apaffy* să libereze pe *Sava*, etc. ete.» [2]) D. Iorga, în *notă*, adaugă că G. Brancovici, ca şi Engel, vorbeşte de *Radu Nestor* (în loc de Năsturel).

Răposatul Episcop al Râmnicului-Noul Severin, Ghenadie Enăceanul, în manuscrisul său [3]) aflător la *Academia Română*, vorbind despre mergerea lui G. Brancovici la *Radul Năsturel Banul Craiovei* şi de acolo, la *Şerban Cantacuzino Voevod* zice:

«Gheorghe Brancovici se gătì de cale, plecând din casa lui din «Vinţul-de-jos. El luă şi pe Ion Brancovici, nepotul lui Sava Bran-«covici, şi alese un conducător, care ştia calea bine, cu câţi-va ser-«vitori bine armaţi şi chemând şi pe Dumnezeu într'ajutor, au plecat «şi trecând hotarăle numite Hatzeg şi mergând pe munţii cei înalţi, «pe la locul numit Vulcan, au venit cu bine şi au ajuns până la «Craiova, unde era Mare Ban, nobilul şi isteţul *Radul Năsturel*. Şi «ospătându-l şi odihnindu-l de ajuns a zis să plece la Domnitorul «Ţărei, în Bucureşti, la Şerban Cantacuzino. Voevodul l-a primit cu

[1]) *Studii şi Doc.* V, pag. 188.
[2]) Iorga. *Sate şi preoţi din Ardeal*, p. 77.
[3]) *Acad. Rom.* Ms. 2529: *Istoria bisericească*, II, fila 487.

www.dacoromanica.ro

„mângăeri nobile şi cu dragoste, ca pe un frate al său, şi a hotărît „pentru dânsul o petrecere plăcută, făcând tot ce-i era trebuitor „(Raicici, ibidem 18).

„Calvinii înţelegând de plecarea lui Gheorghe în Muntenia cău- „tară mijlocul de a atrage pe Sava la credinţa lor, dar el rămâne „nemişcat (Raicici §§. 19-20)".

La 16 Aprilie 7188 (1680). Douăzeci şi patru de boeri în frunte cu *Radul Năsturel Banul,* hotărnicesc moşia Lupeştilor de lângă Bucureşti (Condica No. 5 *Cotroceni,* p. 15).

La 7 Mai 7189=1681 Iŏ Şărban V.V., nopotul lui Iŏ Şerban Basarab V.V., dă [1]) lui *Alexandru Comis* şi jupânésii lui *Elinca,* fata lui *Mihalaşco log.,* nepoata *Mitrii Pit.* şi cu feciorii lor etc., ca să le fie lor ocină în *Vasilaţii-de-sus* ot sud Elh. însă stj. 397. Şi iar să-i fie un vad de moară în apa Dâmboviţii despre Vasilaţi şi cu moşia den moara'n sus ce să chiamă *Unghiu* stj. 190 care merge până în hotarul Popei Stoicăi etc. pentru că iaste a lor direaptă şi bătrână ocină încă de mai nainte de la *Mitré Pit.,* moşul jup. *Ilincăi* etc. Iar în zilele Ducăi Vod au fost mers la divan dinpreună cu părtaşii lui de ocină anume: *Mitré* i *Négul* i *Costandin* i *Albul* i *Mihai* i *Radul,* feciorii lui *Pătraşco Cluc ot Stăneşti,* şi cu *Leca,* feciorul lui *Dumitraşco Comis,* de au luat 12 boiari hotarnici anume: Mihai Cap. ot Cuşturéni, Nan Cap. ot Lămoteşti, Dragul Cap. ot Uscaţi, i Stanciul fratele, Marin Buluciu ot Buciuméni i *Fiera ot Popeşti* i Staico Iuz ot Lămoteşti i Mircé Vorn. ot Oreşti i Iacov Cap ot. Căzăneşti i Iane vnuc Paun ot Fundéni i Tudor Log ot Suharna şi în locul lui Filip Cap., Mané Cap. ot Dobreşti. De au căutat şi au tras etc. etc.

Divan: jup *Radul Vel Ban Fierăscul,* Badé Bălăcénul Vel Dv., Vladul Çocorăscul Vel Log., Barbul Milescul Vist., Mihai Cantacuzino Spat., Stoia Cluc., Ghiné Vel Postel., Barbul Bădénul Vel Peh., Alexandru Vel Postel. Papa Comis. Şi ispravnic Radul Vt. Log. Şi am scris eu Goran Log. Olănescul în cetatea Bucureşti.

Peceté aplicată se păstreză prea bine.

La 5 Iunie (Condica No. 5 Cotroceni, p. 18) şi *la 10 Iulie* în hrisovul lui Şerban Vodă prin care închină moşia *Heràşti* sf. mănăstiri Cotroceni (Condica No. 5, p. 150), în Divan se află *Radul Năsturel Vel. Ban.* Tot asemenea şi la *19 Iulie* (Condica No. 1 Radu-Vodă, pag. 506).

La 28 Iunie 7188=1680 † Să se ştie boiarii hotarnici ai boiarinului Domnii mele *Radul Năsturel* Vel Ban şi cumnatu-său lui *Mihai Log* anume [2]):

[1]) Arh. Stat. Mitropolia pach 15, doc. 8.
[2]) *Aşezămintele Brâncoveneşti.* Cula-Ciumernicu, doc. 15. orig. rom. pe hârtie.

www.dacoromanica.ro

Naan Căp. ot Lămoteşti i Necula ot Stăneşti, Iacov Vornicul ot Glina, Badé Log i Limber Log ot Căzăneşti, Dragné Vist ot Glena i Vladul Vătăşel ot Bobeşti. Fiera Văt. ot Popeşti i *Tănasie* Dărbanţul ot Frumuşani.

Ca să caute aceşti 12 boieri să alégă toată partea de moşie den Furdueşti a boiariului Domnii mele *Radul Vel Ban* câtă va avé de zestre şi de cumpărătoare toată să o alégă den sus de către Stălpéni şi să o hotărască de către *Mihai Log* pre cărţi şi pre zapise şi să-i puie pietri şi sémne după cum este obiceiul şi să facă şi scrisor(i) la mânile lor. Vt. Portar (Marco) Şerban V. V. Pecete.

La 27 Septemvrie 7189 (1680) (Condica No. 5 Cotroceni, p. 43) şi la *22 Octomvrie* hrisovul lui Şerban Vodă dat mănăstirii *Cotroceni* (Condica No. 4, pag. 42) pentru viile ot Ţigăneşti; în divan este *Radul Năsturel Vel Ban.*

La 6 Noemvrie 7189 (1680) Şerban Vodă Cantacuzino prin hrisovul său [1]) acordă milă *Mănăstirii d-un-lemn* şi maicelor, să aibă a lua în toţi anii dela Clucerii de jigniţă, din rânduiala găleţii ot sud Vâlcea, obroace de grâu de 22 oca şi mertic de sare dela Ocna-ceamare, 50 bolovani pe an etc.

In divan: *Radul Năsturel Vel Ban, Badea* Vel Vornic, *Vladul Cocărăscul* Vel Logof., *Barbul* Vel Vist., *Mihai Cantacuzino* Vel Spătar, *Stoica* Vel Clucer, *Ghincea* Vel Postel., *Dumitraşcu* Vel Paharnic, *Alecsandru* Vel Stolnic, *Papa* Vel Comis. . . . . Vel Logofăt, *napisah vă stolniniom (?)* u Bucureşti.

La 11 Decemvrie. Carte de judecată a boerilor din divan prin care dă în stăpânirea boierilor din Cocorăşti Caplii muntele *Bucegiul* partea lor. *Radul Năsturel este Vel Ban* [2]).

La 21 Fevruarie 7189 (1681) hrisovul lui Şerban Vodă M-rii *Cotroceni,* (Condica No. 1, pag. 43) pentru milă de vinăriciu şi de vamă, i de sare i de bălţi. In divan *Radul Năsturel Vel Ban al Craiovei.*

La 20 Martie. Zapisul lui Tudor Şătrarul ot Greci cu care vinde M. S. Şerban Voevod nişte sălaşe de ţigani. Martor *Radul Năsturel Vel Ban* (Condica No. 3 *Cotroceni*, p. 125 bis) şi la *14 Aprilie (Condica No. 1 Bistriţa*, p. 31 bis); *la 5 Mai* (Condica No. 2 *Govora*, p., 213); *la 8 Mai* (Condica No. 2 *Tisména*, p. 37 bis), *Radul Năsturel Vel Ban* este în divan.

La 25 Iunie. Hrisovul lui *Şerban Vodă Cantacuzino* la mâna jupânesii *Despii* etc. *Radul Năsturel Vel Ban Cralevschi* (Condica M-rii. *Cernica*, p. 35).

---

[1]) *Documente Cantacuzineşti*, p. 102—104.

[2]) Arh. Statului. *Condica No. 4 Cotroceni*, p. 18.

www.dacoromanica.ro

La 4 August. Badea Cluceriul din Bucşani şi cu soţia lui *Bălaşea*, fata *Banului Neagoe Săcuianul*, vând viile din délul *Bărbăteştilor* şi cu livezile de acolo şi cu 2 delniţe în sat, egumenului dela *Cotroceni* (Condica No. 4, p. 10 şi 11) iar Şerban Vodă întăreşte *la 22 August*, stăpânirea sf. mănăstiri peste aceste proprietăţi. In divan *Radul Năsturel Vel Ban Craiovei.*

La 7189 (1681) Hrisovul lui *Şerban Voevod* pentru vinăriciu sf. mănăstiri *Mărginéni* (Condica pag. 147) ot sud Prahova, din délul *Ţintea.* In divan *Radul Năsturel Vel Ban.*

La 10 Ianuarie 7190 (1682) Continuă Radul a figura ca Mare Ban în divanul lui Şerban Vodă (Condica No. 1 *Bistriţa*, p. 438 bis) şi *la 20 Ianuarie* (Condica No. 1 Vieroş, p. 13 bis).

La 20 Fevruarie (Condica No. 1 *Govora* p, 249) şi la *24 Fevruarie* (Condica *M-rii Slobozia lui Ianache*, p. 531). *La 26 Iulie* Zapisul lui Preda sin Curii Clucerul cu care vinde nişte ţigani Mării Sale Şerban Vodă (Condica No. 3 Cotroceni, p. 127) *Radul Năsturel este Vel Ban.*

La 9 August 7190 (1682) Zapisul Danciului Căpitanul, sin Colţii Clucerul Doicescul ot Viezureşti, la mâna M. Sale Şerban Vodă, prin care-i vinde moşia în Bucul, stj. 500, etc., care moşie au fost zestre (Condica No. 5 *Cotroceni* p. 201 bis). Şi zapisul jupânesei Stancăi, fata Lecăi Pitarul din Viezureşti (vezi mai sus) etc. la mâna lui Şeban Vodă pentru vinderea a 1159 stânjeni de moşie în Bucul, *Radul Năsturec Vel Ban* figurează ca martor în ambele zapise (Condica No. 5 *Cotroceni*, p. 202 bis).

La 7190 (1682) Hrisovul lui Şerban Cantacuzino de închinarea mănăstirii Cotroceni la Sfet'Agora. *Radul Năsturel Vel Ban* (Condica No. 1 *Cotroceni* p. 8).

La 11 Septemvrie 7191 (1682) Radul Năsturel Vel Ban întăreşte schitului Tărnaviţa ot sud Jiu, care este metoh Episcopii *Rămnicului* (Condica No. 2, p. 393) stăpânire peste moşia Tărnaviţa, schitul fiind făcut de părintele Partenie clisiarhul sf. Episcopii (a se vedeà şi cartoanele *Episc. Râmnic* pach 11, doc. 8 şi pach. 35, doc. 1 şi 7).

La 10 Fevruarie 7191 (1683) Intr'un hrisov dat de Şerban Vodă figurează printre martorii Domnului şi *Radul Năsturel* **biv.** *Vel Ban* [1]).

La 4 August 7191 (1683) Se inaugurează la *Călugăreni* podul de peste Neajlov, făcut de *Şerban Vodă Cantacuzino.* Spre comemorarea acestui eveniment Domnul ridică şi o *Cruce de piatră* la capul podului de pe malul drept, în marginea drumului (azi şosea Bucureşti Giurgiu). Inscripţiunea de pe cruce, în mare parte ştearsă, ne mai

[1]) Arhivele Statului. *Condica No. 1 Cotroceni*, fila 16—23.

www.dacoromanica.ro

permite a citi, pe faţa despre răsărit: „iar aceia ce au stat faţă la „a ei sfinţire au fost şi cinstiţii boerii, neamul Mării Sale, ce se-au „întâmplat la facerea podului acestuia înpreună cu (şters) setoşi cu „multă strădanie şi osteneală dela începerea podului până la săvârşit „care pre nume, sunt aceştia: *Radul Năsturel Vel Ban, Badea Bă-* „*lăceanul* Vel Vorn., *Grigorie Grădişteanul* Vel Logofăt, *Vladul* „*Cocorăscul* biv. Vel Logof., *Costandin Brâncoveanul* Vel Spătar, „*Iordache Cantacuzino* Vel Stolnic, *Alesandru* biv. Vel Stolnic, *Mi-* „*hail* biv. Vel Pitar, *Tănasie* biv. Vel Armaş; *Costandin Bălăcea-* „*nul* Vel Agă, *Şerban* biv. Vel Logofăt, *Fierea* biv. Vel Vist., *Şer-* „*ban* Vel Căpitan za lefegii, *Pârvul Kretzulescul* Vel Postelnic. Fiind „silitori şi râvnitori.....".

La 7191 (1683) Hrisovul lui *Şerban Vodă Cantacuzino* prin care, în calitatea'i de ctitor, înzestrează mănăstirea sa *Cotrocenii*, (Condica No. 1, pag. 16) cu moşii şi robi. In divan este *Radul Năsturel* Vel Ban.

La 17 Aprilie 7192=1684. Adecă eu *Radul Banul Năsturel den Fierăşti* împreună cu fiie-meu *Şărban* dau zapis la cinstita mâna Mării Sale Domnu nostru Iŏ *Şărban V.V.* ca să se ştie că de bună voia mea sculatu-m'am de am mers la Măria Sa de m'am tocmit cu Măria Sa de i-am vândut toată partea mea de moşie den *Furdueşti* ot sud Elfov. însă stînjeni 392 etc. etc. (după hotărnicia din 1 Iunie 7191 pe care n'am reprodus-o aci, doc. 16 şi 17), şi stj. po bani 90 care fac taleri $264^1/_2$ bani 14. Şi iar am mai vândut Mării Sale moşie în *Ciumernic* stj. 300 stj. căte bani 67 care fac taleri 150 etc. Iar Măria Sa au dat şi au miluit cu aceste moşii la mănastirea Mării Sale la Cotrocéni [1]).

Radul Năsturel Banul . *Şerban Năsturel*
Badé Vel Vorn. *Bălăceanu* mărturie, *Pârvul* Log. mart., *Gligorie* biv Vel Logof. mart., *Alexandru* Vel Stol. mart., *Papa* Vel Pah., *Mihalcé* Vel Sluj., *Stroe* Vel Pit., *Costandin Brăncovénul* Vel Spăt. mart., *Costandin Bălăcénul* Vel Agă, *Buné Grădişténul* Vt. Log., *Andrei Brătăşanul* Vătaf za Aprozi, *Şerban* Vel Armaş, *Pătru Milăscul* marturie.

La 15 Mai 7192 (1684) închinarea schitului *Băléni* ot sud Saac la sf. mănăstire *Cotroceni* (Condica No. 2., pag. 6). Martor este şi *Radul Năsturel Vel Ban.*

La 4 Iunie 7192 (1684) Banul *Radul Năsturel* iscăleşte, ca martor, actul de danie făcut în numele jupânesii *Aviiana*, fata lui *Ivaşco Postelnicul Cărpenişanul ot Baloteşti*, pentru moşiile Zemni-

[1]) Aşezământ. Brâncov. *Cula-Ciumernic.* Doc. 18. Orig. român pe hârtie.

www.dacoromanica.ro

cele mari, Zemnicelele, Scăeştii, Crăceştii, Futeştii, Voevodeşii, Baloteştii, Dobroeştii, etc. Aceste moşii se dăruesc sf. mănăstiri *Cotroceni* (Condica No. 4, p. 211)[1]).

La 28 August Velitii boieri dau Carte de judecată prin care întăreşte schitului *Budişténi* ot sud Muscel să ţie moşiile, viile şi moară, în pace de către *Statie Vistierul*, etc. *Barbul Milescul Vel Ban, Radul Năsturel Banul, Badé* Vel Vornic, *Gligorie* Logof., *Mihalcea* (Cândescul) Vel Sluger (Condica No. 4, *Cotroceni*, p. 82).

Din acest act vedem că *Radul* fusese înlocuit în Divan prin *Barbul Milescul* ca Vel Ban.

La 31 August Stanca dinpreună cu fiiu-său Drăghici, fămeia lui *Tudor Logofătul ot Gaia* ot sud Romanaţi, dă zapis mănăstirii *Sadovii* (Condica p. 96) prin care-i vinde partea ei de moşie din Gaia cu ştirea tuturor părtaşilor miei. Zapisul s'a făcut dinaintea Scaunului Craiovei fiind dumné-lui *Radul Năsturel biv. Vel Ban,* i Alesandru biv. Vel Stolnic, sin Ghiormei Banul, şi alţi boieri care vor iscăli mai jos.

La 2 Octomvrie 7193 (1684) Cartea de dania schitului Budişténi. Printre martori *Radul Năsturel Banul* (Condica No. 4, *Cotroceni*, p. 83).

La 9 Decemvrie 7193 (1684) Zapisul lui Statie Vistierul prin care adeverează că a primit 120 taleri, etc. Ca martor *Radul Năsturel Banul.*

La 10 Octomvrie[2]) *7194 (1685) Radul Năsturel Banul* semnează ca martor, zapisul jupănesii Predii, soţia Mantii Cojocariul, la mâna *Doamnei Mariei* a lui *Şerban Vodă*, pentru vinderea moşii *Glodeanul* (Condica No. 5, *Cotroceni*, p. 231).

La 28 Iunie 7194 (1686). Iŵ Şerban V.V. dă jup. *Dona Pepano* să-i fie moşie la *Mărculeşti* de pre Moştişte. Pentrucă au cumpărat *Dona Pepano* dela diferiţi proprietari, etc.

Divan jup. *Radul Năsturel Vel Ban, Badé Bălăceanul* Vorn., *Barbul* Vel Log., *Cârsté* Vel Vist., *Costandin Brâncovénul* Vel Spăt., (alb) Vel Cluc. *Cârsté* Vel Postel., *Papa* Vel Pah., *Alesandru* Vel Stoln., *Şerban* Vel Comis. *Ştefan* Vel Sluj., şi ispravnic *Şerban* Vt. Log. şi a scris *Stanciul* Log. la Bucureşti.

Pecete aplicată căzută[3]).

La 14 Noemvrie 7195 (1686). Eu Zota, fec. Mihalcii croitoriul de aici din Bucureşti, dă zapis la mâna Mării Sale Iŵ Şerban Vodă că

[1]) Vezi mai departe: „*Banul Costandin Năsturel*".

[2]) La 28 Decemvrie acelaş an iscăleşte ca martor Vel Ban Radu pe documentul No. 6 din pach. 117. Cartoanele *Mitropolii Bucureşti* (Arhive).

[3]) Arhivele Stat., M-rea *Bradul* pach. 6, doc. 21.

www.dacoromanica.ro

i-a vândut un loc de prăvălie aici în Bucureşti între *Stanciul Pustiul* şi între casa Sofiicăi; în lat la uliţă stj. 5 până în jumătatea porţii şi în lungu stj. 6½; însă stj. po tal. 8 care fac peste tot tal. 40 etc.[1])

Radul Năsturel Vel Ban. marturie, *Badé* Vel Vorn., *Costandin Brâncovénul* Vel Spăt., *Çârstea* Vel Vist., *Ghiné* Vel Cluc., *Papa* Vel Pah., *Danciul* Vel Armaş, *Alesandru* Vel Stoln., *Ştefan* Vel Sluj., *Cernica* Cluc.

La 14 Ianuarie 7195 (1687). In divanul lui Şerban Vodă aflăm iarăşi pe *Radul Năsturel Vel Ban* (Condica No. 2 *Tisména*, p. 268 bis).

In legătură cu proprietăţile moştenitorilor *Banului Radu Năsturel* trebue să reproducem acì următoarele 3 documente [2]).

La 2 Iunie 7194 (1686) Mihai Logof. dă zapis lui Şerban biv. Vel Cămăraş, să se ştie că fiind viu fratele dumné-lui Costandin Pah., eu am mers la dumné-lui de m'am tocmit de i-am vândut moşie din Chilia stănjeni 158, stj. căte bani 28 şi mi-au dat dumné-lui când am tocmit, lei 15. Iar apoi prinzându-i-se dumnélui moarte de au murit, eu am mers la dumné-lui Şerban Cămăraşul dă mi-au dat toţi banii ce au făcut, pre acéstă moşie, preste tot lei 31½. Drept acéia am dat zapisul mieu etc., etc. Az *Mihai* Logof. Martori: *Şărban* Vel Comis, *Danciul* Vel Armaş, *Buné* Logof., Barbul Brătăşanul, *Negoiţă* Logofătul *Dediulescul*, az *Golescul*, *Vasilie* Logofătul.

La 20 Iunie 7194 (1686) Radul Căpit. Cărstescul ot Dâmboviţă, dă zapis dumné-lor *Manii* şi *Negoiţă Clucerul de pivniţi,* fraţii Radului Vornicul din Ciocovénca şi din Tămăşanca în judeţul Elhovului cum merge moşia în lung şi în lat precum scrie şi în zapisul Radului Vornicul aşà merge şi acéstă vânzare, însă stj. 224, stânjenul po bani 120 care fac tal. 5, afară de ce i-am dăruit Radului Vornicul: din Argeş spre mal la Izvoară a treia parte, etc.

Radul Cârstescul. Martori: *Socol* Vt. Vist., *Pârvul Kreţulescul, Ghiné* biv staroste,. *Apostol* Cluc. ot Poenari, az *Dumitraşco* Părcălab, za Curte, az *Stanciul* Iuzbaşa, *Radul* Logof. za pivniţă.

La 23 Maiu 7197 (1689) Stanciul şi frate-său *Stoian* din Chiliia dau zapis jupănésii *Marii*, fata dumné-lui *Banului Radul Herăscul*, că având ei moşie la Gruiu o au vândut-o dumné-ei 100 stănjeni, etc.

* * *

Filiaţiunea dela biserica *S-fta Vineri* ne arată, între 1628 şi 1693, pe un *Mare Ban Toma* care ar fi avut ca fecior pe *Banul Şerban.*

---

[1]) Arh. Stat. *Episc. Argeş*, pach. 48, doc. 7.

[2]) Condica domeniului *Fierăşti*, doc. 25, 26 şi 28.

www.dacoromanica.ro

Intre aceşti ani însă documentele ne prezintă pe *Banul Radu* zis şi *Radul-Toma*, feciorul lui *Udrişte* Logofătul, iar nu al lui *Banul Radu* dela 1582–1652. Acest *Radul* nici nu a fost *Ban* ci, văzurăm, numai *Mare Logofăt;* apoi, el a avut fiu pe *Udrişte* Logofătul iar acesta pe *Radul Banul* sau *Radul-Toma Banul.*

Deosebit de acestea, documentele ne arată pe *Banul Radu* ca fiind încetat din viaţă între 14 Ianuarie 1687 şi 5 Iunie 1688. In adevăr, la prima dată *Banul Radu* figuréză în divanul lui *Şerban Vodă Cantacuzino*, iar la a doua dată un unchiu al său, *Udrişte Paharnicul*, am văzut, afirmă că *Banul Radul* răpauzase.

Vom admite data de 1688, ca mai probabilă, când Radul se va fi stins în etate de 56 de ani; iar nu 1693 care este un an ales din sentiment de genealogistul dela St. Vineri.

Pe la 1650 *Răducanul*, născut la 1632, intră probabil în funcţiune publică după ce'şi terminase învăţătura. La casa părintească el priimise o educaţiune îngrijită şi fusese trimes în streinătate spre a'şi desăvărşi studiile. După *caligrafia* iscăliturei lui, adică după eleganţa semnăturei se poate, *apriori*, vedeà gradul său de cultură în raport cu smângăliturile de semnături ale boierilor contimporani puţin culţi sau *neumblaţi prin ţări streine.*

Pe la 1660 întâlnim pe *Răducanul* Postelnicul în funcţiunea de *Spătar*, de sicur *Vtori Spătar*, iar nu *Vel Spătar.*

Fiindcă, prin documente, întâlnim adesea pe *Radul* sub numele de *Radul-Toma* sau *Toma-Radul*, această împrejurare poate esplicà eroarea *filiaţiunii dela S-ta Vineri* care ne vorbeşte despre Banul Toma ca de un personagiu deosebit.

Pe când se află ca Spătar, *Radul* contribui cu 20 lei, sumă considerabilă pe acele vremi, la zidirea bisericei catolice din Bucureşti. „Un misionar catolic italian care a petrecut mult timp în Ţara Ro„mânéscă, şi a încercat încă sub *Grigorie Ghica* să zidéscă uă „biserică catolică, scrie în raportul[1]) său, făcut la 1688, către Ministrul „Cardinal al lui *Leopold* I-iu că: a adunat mai mult de 300 de lei „dintre care a dat *Banul Năsturel Românul* 20 lei şi Principele „*Gregoriu Ghica* 40 lei".

In anul 1665 Radul, care erà Spătar încă de pe la 1660, îşi schimbă dregătoria în aceia de *Vtori Logofăt*, ceia-ce ne face a crede că odată cu suirea pe tron a lui Radu Leon Vodă (1664) Năsturel devine *Vice-Cancelarul* Domnului şi «alcătuitorul de hrisoave» domneşti.

Profitând de situaţiunea lui pe lângă Domn, Radul Logofătul

[1]) Original latin publicat de *Engel* şi reprodus în *Magazin istoric* V, p. 64.

www.dacoromanica.ro

cere şi capătă dela Leon Vodă hrisovul din 16 Fevruarie 1665 prin care i se întăreà stăpânirea peste toate moşiile, rumânii, ţiganii etc. cu care îl miluise răposata întru fericire mătuşe-sa, *Doamna Elena*.

Se înţelege uşor că această milă fu pricina unei infamii scornite printre verii lui care, deşi primiseră fie-care diferite mile dela mătuşa lor, totuşi nu erau mulţămiţi de partea ce li se făcuse în raport cu averea lăsată lui Radul. Neavând nici un drept a se jeluì ei nu puteau decât să'şi potolească ura ce încolţise în sufletele lor, ură care nu aşteptà decât ocaziunea favorabilă spre a răbufnì. Această ocaziune li-o prezintă un unchiu comun: Postelnicul *Manta*, feciorul Nécşei sora, Marelui Logofăt Radul Năsturel, bunicul lor.

Acest *Manta*, feciorul grecului Arghiri, cheltuindu-şi avutul său, împins de sărăcie, se călugări. Miluit adeseaori de nepotul său *Radu* se vede că, tocmai din această cauză, el se crezù *obligat* a bârfì pe binefăcătorul său. Intre altele scornì infamia că: vărul său primar *Udrişte*, tatăl lui *Radu*, ar fi falşificat actele prin răsături şi adăogiri. Nu e greu de priceput amărăciunea sufletească a lui *Radul* şi bucuria duşmanilor lui. El nu puté rămâne sub lovitura unei asemenea calomnii şi reîntors în ţară, dela Enişăr, el se plânge Patriarhului *Dosoteiu* al Ierusalimului înpotriva călugărului ingrat, Manoil, şi reuşeşte repede a spulberà născocirile puse pe seama lui şi a tatălui său *Udrişte*. Aceasta se petreceà la 26 Aprilie 1670.

La 8 Ianuarie 1669 Radul se aflà pribeag cu mai mulţi boieri la *Enişăr*, la curtea Sultanului. Acolo fiind el, dede un zapis pentru creiarea unei şcoale la Câmpulung.

Intorcându-se în Ţară cu noul Domn, *Antonie Vornicul din Popeşti* (1669—72), el continuă a se aflà tot în funcţiunea de Vtori Logofăt până la sfârşitul domniei lui Antonie Vodă.

La 10 Maiu 1672 Radul Năsturel semnează ca *Vel Serdar*, ceiace ne permite a crede că sub *Grigorie Ghica* (a doua domnie 1672—74), el nu se bucurà de întreaga încredere a Domnului.

La 1674, sub *Duca Vodă* (1674—79), Radul Năsturel este *Vel Medelnicer* la începutul anului iar la 1 Maiu acelaş an îl aflăm ca *Vel Logofăt* dar nu stătù în această funcţiune nici două luni căci ajunge la cea mai înaltă treaptă a boieriilor: el devine *Vel Ban* şi îşi păstrează *Bănia* pe tot timpul domniei lui Duca Vodă. Erà dar *Radal Năsturel* un partizan a lui *Duca Vodă* şi, prin urmare, indicaţiunile lui *Fotino* [1]) sunt absolut greşite în ce priveşte pe Banul

[1]) *Istoria Daciei*, III, p. 124 şi A. D. Xenopol. *Istoria Românilor*, VIII, pag. 183.

www.dacoromanica.ro

Radu: „Duca Vodă trimese dela Constantinopol cu ferman împără-„tesc pe Slugerul *Costandin*, feciorul logofătului *Stoica Dudescul*, ca „să ia cârma guvernului după datină, dar caimacamii lui Grigorie „Ghica: *Gheorghe Băleanul* cu ginerile său *Hrizea*, Vornicul *Negoiță* „*Secuianul*, **Banul** *Radul Năsturel* și Paharnicul *Stoica Merișanul* „l-a pus la închisoare cu lanțuri zicându-i că minte. Apoi, încre-„dințându-se că într'adevăr vine Duca-Vodă cu domnia au început a „fugì spre părțile de sus ale județului Argeș; ajungând la mănăsti-„rea Argeșului au liberat pe Slugerul Costandin, pe care îi luase cu „ei, apoi Bălénul, Hrizea și Negoiță au trecut la Sibiu în Transilva-„nia, iar *Radul Năsturel* cu Stoica Paharnicul se-au ascuns prin „munți.....“

După Duca Vodă urmă în scaun Șerban Cantacuzino (1679—1688) ér un document din 13 Maiu 1679 ne arată că *Radul Năsturel* este *Ban*, dar nu *Mare Ban;* și, prin urmare, se vede că nu erà agreat de Șerban, și cu drept cuvânt, de altfel, căci făceà parte din partidul opus Cantacuzineștilor. El reușește totuși a intrà în grațiile noului Domn (a se vedeà zapisul lui din 17 Maiu 1679) care îi încredințează iarăși funțiunea de *Mare Ban* în același an (vezi hrisovul lui din 26 Sept. 1679). La 10 Fevruarie 1683 Radul Năsturel este *biv. Vel Ban* și la 4 August acelaș an este din nou în activitate de serviciu. La 28 August 1684 în divan ca Vel Ban este *Barbul Milescul* iar *Radu Nasturel*, prezent și el, este numai *Bàn* ceia ce ne indică, cu siguranță. că el se rătrăsese din cauză de boală. Restabilindu-și sănătatea *Radul* își reià locul în divan și la 10 Octomvrie 1685 îl vedem ca Vel Ban; tot în această calitate îl aflăm la 14 Ianuarie 1687 și credem că el nu a mai continuat să'și servească Domnul până la moartea acestuia de oarece un document din 5 Iunie 1688 ne spune că erà mort. De altfel după această dată, *Radul Năsturel Banul* nu se mai întâlnește prin acte.

Soția Banului *Radul Năsturel* a fost jupânésa *Sofica*, fata lui *Sava Șufariul* din Furduești și a jupânesei *Livera*.

Știm documentat că *Radul* și *Sofica* au avut un băiat *Șerban* și uă fată *Maricuța* pe care a măritat-o întâia oară cu Paharnicul *Constantin Cantacuzino* din șireaua lui *Drăghici* Marele Spătar *Măgureanul*. Că la 5 Iunie 1688 acest *Constantin Cantacuzino* erà mort, după cum se afirmă de *Udriște Paharnicul Năsturel* în zapisul ce dă „dumné-ei jupânései Maricăi Paharnicesei, fata *răposatului Radului Năsturel Vel Ban*“.

In a doua căsătorie *Maricuța* luă de bărbat pe *Grigorie Băleanul* după cum rezultă din zapisul [1]) acestuia către mănăstire Brân-

[1]) Arhivele Statului. *M-rea Brâncoveni*, pach. 22, doc 84.

www.dacoromanica.ro

coveni: „*Gligorie Bălénul* biv. Vel Logofăt dăruiaşte" mănăstirii Brâncoveni uă ţigancă „fiindu-ne nouă acéstă ţigancă dată de zéstre ju„pănésii méle *Maricăi*, fata dumné-lui *Radului Năsturel biv. Vel Ban*, „Fevruarie 28, lét 7233 (1725)".

* * *

Documentul, prin care Logofătul *Radu-Toma Năsturel*, făcù dania, la 1669, pentru prima şcoală românească *cu internat*, a dat prilej prea cucernicului Protopresbiter sf. sa domnul *Simeon Popescu*, profesor la Liceul Lazăr, să publice un articol în *Cronica* No. 1230 din 11 August 1905, care a fost urmat, la mic interval de timp, în acelaş jurnal No. 1244 din 28 August acelaş an, de un al doilea articol intitulat: „*Mitropolitul ţării, ministru şcoalelor*".

In acest de al doilea articol, vrednicul şi învăţatul teolog drept-credincios, publicând hrisovul lui Antonie Vodă din 28 Martie 1670, îl însoţeşte de următoarele cuvinte: „... în vremile trecute nu erà „nimic sigur şi stabil în această ţară decât *sfânta lege*. Aşà fiind, „Domnul ţării simte nevoie să pună sub ocrotirea sfintei legi primul „aşezământ de cultură naţională românească. Prin hrisov domnesc, „el învesteşte pe Mitropolitul ţării cu sarcina de ministru al şcoale„lor, atunci, când se înfiinţează prima şcoală românească. Astfel că, „la noi, când se naşte şcoala şi cultura românească, ea se naşte în „acelaş timp şi ortodoxă, sub egida sfintei legi. Incă o dovadă des„pre intima legătură dintre ortodoxie şi naţionalitate română.

„Rămâne acum ca timpul să ne descopere pe acel Mitropolit, „care a îndrăznit a lăsà întru uitare şi fără de nici o grijă, etc., etc., „eventual: care a fost acel Domn pe care-l privesc cuvintele grele „ale Voivodului Antonie. când zice: iară care Domn va călcà şi va „stricà, etc., etc., etc".

Acestor întrebări s'ar mai puteà adăogà o a treia şi anume: Unde a fost, în Câmpulung, proprietatea lui *Stroe Leurdeanul* cumpărată de *Radul Năsturel* şi hărăzită de el *şcoalei-internat?*

M'am hotărît să răspund însu-mi la aceste trei întrebări şi, prin urmare, să încep cercetările plecând dela aflarea *localului şcoalei*.

Deşi, după o trecere de timp de peste 6 ani, nu am ajuns la vreun rezultat, cu care să mă pot prezintà cetitorului, căci este foarte slab, totuşi cred că câteva puncte, pe care le voiu arătà mai la vale, vor puteà fi de oarecare ajutor unui cercetător mai stăruitor şi mai norocos.

In Câmpulung ceeace am putut aflà dela d-l *Berechet* sau dela d. *Chesat*,—puţin lucru,—mi-a fost totuşi de un oarecare folos: d-l *Berechet* sau d-l *Chesat* a umblat, unul din d-nealor, la *şcoală* şi îşi

www.dacoromanica.ro

reaminteşte când, în ruinele casei *Voroveanului*, se legănau câte doi pe câte o scândură făcând *uţa-uţa*.

Mi-a arătat locul unde veneau casele (dărâmate azi) din care se mai văd temeliile în curtea actualului proprietar d-l Anton Pavel.

Nici prefectura, nici primăria, nici direcţiunea şcoalei primare nu mi-au putut procurà vreo ştiinţă afară de planul de azi al oraşului.

D-l *Fotino*, nepotul *Rucăreanului* din Câmpulung, m'a îndemnat să consult *Istoria Câmpulungului* de C. D. Aricescu[1]). In adevăr, îmi ziseiu, Aricescu este cunoscut în domeniul istoriei, la el pot găsì cunoştinţele pe cari nu mi le-a putut da nimeni acì, nici chiar d. Chesat; dar şi răposatul fost director al Arhivelor Statului, mi s'a înfăţişat cu lucrarea sa ca *„mărul lăudat"* dela care iată ce-am adunat:

„Acì[2]) Doamna Chiajna şi fiul ei Petru aruncară fundamentul „unei biserici, numită până azi *biserica domnească*, la leat 7035 (7060). „Proprietate a acestei biserici erau locurile comunei care la 1552 „erau deşerte, etc., etc. Localul pe care stau casele Voroveanului „cu grădina împreună şi jumătate localul caselor d-lui *Anton Pavel*. „Asemenea şi tot rândul de case şi butice (prăvălii) dela Urianul „până în capul pieţei cele din mijlocul târgului, după lângă gârliţă".

Şi la pagina 150: „In fine, Doamna Chiajna fondă şi o *şcoală „românească* de băeţi sub nume de *şcoală domnească*, al căruia pro- „fesor erà *plătit dela Mitropolie*.

„Şcoala aceasta figură până la finitul secului al XVIII-lea tot „cu acelaş nume pe locul grădinei Voroveanului (*Cartea isprăvni- „catului* din 1800 Martie 22). Pe la 1801 sub *Mihai Suţul*, *Dumitru „Ruset*, fondatorul schitului Mărculeşti (Flămânda), strămută şcoala „domnească într'alt loc, mărind salariul profesorului cu 20 de talere. „(Sub Fanarioţi, afară de suta de lei dela Mitropolie, dascălul aveà „şi câte *o para* pe săptămână dela tot copilul, pe care i-o aduceà „regulat *Luni*, cu începutul săptămânei, când băiatul mergeà la „dascăl cu *panachidă* în subţioară).

In partea II-a a operei sale, Aricescu se *completează* dar nu se *lămureşte*. La pagina 66 el zice: „Sub domnia lui *Mihai Suţu* „(cumnatul lui Rosetti), acesta intră în ţară şi căpătă dela Suţu hri- „sovul din 22 Iulie 1792, prin care i se da schitului pe tot anul 20 „scutelnici, 20 familii de ţigani, 1.200 lei dela vama Dragoslavele „şi 50 bolovani de sare dela ocna Telega.

„Cu aceste ajutoare, cu cele date de mai înainte de creştini, „cu cele date acum de unii-alţii şi cu ceeace mai dăruì Rosetti, se repară

[1]) Tipărită în două părţi: Partea I-a 1855 şi Partea II-a 1856.

[2]) Partea I-a pag. 148.

www.dacoromanica.ro

„biserica (Flămânda) şi chiliile, făcându-se o *şcoală de băeţi* de limba „română în locul *şcoalei domneşti* a Doamnei Chiajna, soţia lui Mir- „cea al II-lea, şi care încetase din cauza tulburărilor politice. (Notă. „Localul şcoalei lui Rosetti erà într'o casă de lângă biserica Sf. Ilie, „dăruită de *Comisul Ioan Craioveanul;* de acì se mută pe localul „de azi de lângă cârciuma din capul ţigăniei, dăruită de egumenul „Dositeu). Se fixă şi o gratificaţiune anuală profesorului, afară de „salariul ce-l primeà dela Mitropolie; în fine, din venitul schitului, „Rosetti regulă legaturile următoare de filantropică memorie:

„1. A se mărità pe tot anul câte 3 fete orfane, etc.

„2. A se îmbrăcà câte 5 săraci din oraş etc.

«3. A se plătì dascălului de copii, la Sf. Dumitru, talere (lei) «20, afară de salariul ce i se dă dela Sf. Mitropolie.

„4. A se cheltuì la cele 2 praznice ale schitului câte 15 lei pen- «tru mâncarea şi băutura săracilor".

La *pag 153* „In hrisovul din 22 Iulie 1792 prin care Şuţu dă- „rueşte schitului cele 20 de familii de ţigani se zice: Acest schit e zi- „dit de biv-Vel Spătaru *Dumitraşcu Rosetti*, nu numai pentru *po- „doabă* şi *închinăciune.* ci mai mult spre a se face într'ânsul *bună- „tăţi,* precum: **învăţătură de copii,** *ajutor de sărmani* şi altele; căci „pentru închinăciuni au creştinii destule biserici în oraş (Câmpulung)...

„La Aprilie 1770. Comisul Ioan Craioveanul dă zapisul lui, prin «care dărueşte Schitului Flămânda (vezi condica schitului) o casă în suburbiul Sf. Ilie.

„La 1 Iunie 1797, Egumenul Dositeiu Câmpulungeanul, dărueşte «schitului 2 ţigani şi un loc de casă în oraş în marginea ţigăniei despre râu (vezi condica mănăstirii").

Aricescu vorbeşte despre un plan al oraşului Câmpulung, ridicat în anul 1855, dar acest plan nu l-am putut aflà încă. Apoi la pagina 159 ne mai spune că: în anul 1856, «*şcoala naţională*» din Câmpulung aveà 140 *elevi*».

Şi acum să ne lămurim.

Hrisovul lui *Antonie Vodă* din 1670 ca şi actul de danie a lui *Radu Năsturel* din 1669 există în original la Arhivele Statului.

Pe ce document se bazează răposatul Aricescu când afirmă că Doamna *Chiajna Mircioaia*, zidind *biserica domnească*, care există şi azi, «fondă o şcoală românească de băieţi, sub numele de *şcoala domnească*»? Şi cum se brodì că *profesorul ei român* erà plătit *dela Mitropolie?* (tocmai ca în hrisovul din secolul al XVII-lea al lui *Antonie Vodă!?)*

Apoi, nu ne-ar fi permis să credem că acì este o confusiune provenită, de bună seamă, dintr'o oarecare doză de presumţiune a

www.dacoromanica.ro

istoricului Aricescu, care se credeà poate, în calitatea-i de învăţat, obligat să dea explicaţiuni şi să facă *legătură* între biserica *domnească* din secolul al XVI-lea cu şcoala *domnească* din secolul al XVII-lea?

Mai departe.

Radul Năsturel afirmă, în actul de danie, că el dărueşte *locul lui Stroe Leurdeanul* pe care l-a cumpărat dela acest boier pe bani gata. Unde este acest loc în Câmpulung? Unde puteà să locuiască un boier ca Stroe Leurdeanul? De sigur, în cartierul boieresc. Mai boieresc cartier ca cel din vecinătatea bisericei domneşti şi a Mănăstirii lui Radu Negru, unde ar fi putut fi? Azi chiar *„Strada Velitilor boeri"*, care trece între casele doctorului Jugureanu şi vechile ruine ale Voroveanului (azi casa Pavel Anton) ar fi o presumţiune, nu fără temei plausibil, că nişte case făcute pe locul lui *Radul Năsturel* din secolul XVII-lea sunt chiar acele care au trecut în stăpânirea *Voroveanului* în secolul XVIII-lea. Este regretabil că n'am putut da de urma *„Cărţii Isprăvnicatului din 1800, Martie 22"*, izvor indicat de Aricescu şi care, cu multă probabilitate, ba chiar cu siguranţă, ar luminà chestiunea schimbării de stăpânire, şi deci a încetării funcţionării şcoalei din 1670 *„din cauza turburărilor politice"*.

Dacă ar fi existat *şcoala domnească* în Câmpulung încă din secolul XVI-lea, mai puteà zice *Radul Năsturel* la 8 Ianuarie 1669: „Ce, ar fi bine să se facă o şcoală pentru învăţătura copiilor, cum „este la Câmpulung, căci este mai în lături, etc."? Şi apoi, *Antonie Vodă*, în hrisovul său din 10 Maiu 1659, zice şi el:

„Dec(i) Domnia Mé socotiiu şi gândiiu întru inima Domnii Méle şi făcuiu Domnia Mé *casă de învăţătură*, adică *şcoală* în oraşul „D-Méle Câmpulung pre un loc ce l-au dat şi l-au miluit cinstitul şi „de bun ném boiarinul D-Méle *Radul Năsturel Vtori Logofăt* ce „i-au fost de cumpărătoare dela *Stroe Vornecul den Goleşti*, za ughi o sută, etc.".

Deci o şcoală domnească a Doamnei Chiajna n'a fost, ci numai neştiinţa hrisoavelor lui Antonie Vodă, a făcut să se creadă şi să se zică despre şcoala *domnească* din 1669 că datează din vremea bisericei domneşti a Doamnei Chiajna Mircioaia.

Rămâne acum să se precizeze locul *şcoalei domneşti*. Şi fiindcă este probabil că acele *case* ale *Vovoreanului* au multe şanse de a fi fost *Casa de învăţătură*, zidită pe locul lui *Radu Năsturel*, ar trebuì să se cerceteze actele de proprietate ale actualilor proprietari, între care cei mai de seamă cred a fi scoborâtorii lui *Pavel Anton*. Personal de câteva ori am cercat la această casă, dar n'am izbutit nici o dată căci deţinătorul actelor se află absent după trebuinţele sale.

www.dacoromanica.ro

Pe planul primăriei Câmpulungului proprietăţile sunt astfel:

Pe strada Negru-Vodă, venind dela gară în oraş, pe dreapta este mânăstirea Câmpulungu; iar pe stânga, mai în oraş, *biserica domnească*, lângă care dă la miazăzi, în strada Negru-Vodă, strada *Urian*. Acì este o răspântie în care dau, la răsărit: strada *Veliţii boieri* şi strada *Lazăr*.

Proprietăţile sunt: Mihăescu, Grecu, Chiriachiţa N. Paul, Măţăoanu etc. Casele Voroveanului sunt a se fixà pe aceste proprietăţi şi peste strada Lazăr; urmele temeliilor se văd în grădina proprietăţei *Pavel*.

* * *

Care sunt Mitropolitul şi Domnul care au căzut sub groaznicul blestem al lui Antonie Vodă?

La aceste întrebări ar puteà răspunde ori Cartea isprăvnicatului din 1800, care nu se găseşte nicăeri, ca şi hrisovul lui Suţu V. V. din 22 Iulie 1792, sau alte documente care ar vorbì despre *turburările politice* cari au făcut să înceteze şcoala, după spusele Aricescului.

Un lucru este de constatat: Oraşul Câmpulung păstrează *pomenirea Clucerului Socol* şi a unui *Urianu*, care nu ştim cu ce se vor fi ilustrat în causa obştească ca *Lazăr;* dar de *Antonie Vodă* şi de *Radul Năsturel*, nu a găsit nimeni cu cale să le dea numele la câtevreo stradă sau şcoală. De sigur din neştiinţa lucrurilor.

Şi, azi, slavă Domnului, sunt şcoli multe în Câmpulung, cari s'ar puteà onorà cinstind pomenirea strămoşilor cari au luptat pentru prosperitatea nu numai a oraşului, ci a întreg neamului românesc. Lumea nu începe doar de azi, ea curge dela Adam!

GENERAL P. V. NĂSTUREL.

www.dacoromanica.ro

DIN ISTORIA FORTIFICAȚIEI [1])

Mentalitatea militarului, prin însuș mediul în care trăește și prin țelul ce urmărește, diferă de aceea a savantului.

Unul, — militarul — iea drept țel al cercetărilor sale intelectuale utilul și oportunul creându-și aforismul „mai bine cevà mediocru dar la timp, decât cevà bine dar târziu"; celălalt, — savantul — își iea drept țel adevărul și preciziunea.

Aceste scopuri finale țermuresc mentalități deosebite și ne orientează pe căi intelectuale în opoziție. Pentru savant, o documentare precisă și amănunțită se impune în orce lucrare ar întreprinde; pentru militar din contra, orce chestiune se prezintă cu mai multe soluțiuni, și nu aceea care corespunde în știință cu mai multă aproximație adevărului ci aceea care ne conduce la rezultate mai în acord cu nevoile momentului reprezintă soluțiunea cea mai bună.

Ne vom resimți dar de această deosebire ori de câte ori vom fi chemați să conlucrăm: savant și militar.

Dela început mărturisesc însă că o asemenea conlucrare, când se face, dă roade din belșug. Și ca să ilustrez această afirmațiune citez următoarele 3 exemple:

Intr'o excursiune militară pe valea Argeșului — fiind cu noi și d-l profesor Apostolescu — am vizitat cetatea lui Țepeș-Vodă. In epoca acestui domn, cetățile se întăreau în sistemul bastionat, pe când cetatea pe care o vizitam prezentà un caracter medieval.

Această cetate nu se poate să fi fost construită decât într'o epocă cu mult anterioară domniei lui Țepeș-Vodă. Mai târziu, d-l Apostolescu într'o foarte interesantă lucrare istorică confirmă pe deplin această părere, documentând epoca construcției și explicând legenda și numirea dată acestei cetăți.

Un alt exemplu:

La poalele zonei muntoase, în regiunea județelor Argeș-Dâm-

[1]) Comunicare făcută la Societatea istorică, București, Fevruarie 1912.

www.dacoromanica.ro

boviţa şi probabil şi în Oltenia, găsim un lanţ neîntrerupt de castre romane. Studiind situaţiunea lor faţă de teren, intervalele ce le despart, mărimea lor, etc., deducem că toate interceptau comunicaţiuni dându-şi sprijin reciproc şi că toate erau aşezate la loc de luptă, nu nu de refugiu ca cetatea lui Ţepeş-Vodă.

O întreabre ce ne punem. Desemnau ele frontiera imperiului? Ce însemnează valurile succesive din ţara noastră, linia de care vorbim având situaţia cea mai nordică? corespund ele fruntariilor succesive ale imperiului? Dece n'au ales Romanii fruntarii naturale: fluvii sau munţi?

Vizitând comunicaţia Branului găsim urme de castre.

Această comunicaţie este apărată în adâncime ca şi aceea a Oltului şi altele. După informaţii, data de construcţie pare mai recentă. Cu alte cuvinte se pare că întinderea împeriului s'a făcut succesiv şi spre nord şi spre est.

Un al treilea şi ultim exemplu: Pe hărţile vechi, drumul Braşov-Vidin este însemnat cartograficeşte prin un semn de aceeaş valoare, din care deducem existenţa unei unităţi în întreaga comunicaţie. Pe acest drum, tras aproape în linie dreaptă, sunt înşirate la distanţă de etapă oraşele Câmpulung, Curtea-de-Argeş, Piteşti, Slatina, Craiova, Vidin.

Prin ce s'a impus traseul acestui drum?

Topograficeşte vorbind pare nenatural. De sigur însă că un motiv politic sau economic a impus acest traseu, precum mai târziu Bucureştii întoarce, resfrânge spre el toate comunicaţiile ţării.

In secolele XI — XII centrul economic atractiv se găseà desigur spre vest, spre Venezzia. La capătul acestui drum Braşov — Vidin găsim portul venezzian important în acea epocă: Nedeea.

Luând în sprijinul meu mentalitatea cu care atac acest subiect şi prin exemplele citate găsind pavăza rostului meu în Societatea Istorică, arăt *trăsăturile caracteristice din istoria fortificaţiei* şi metoda de studiu.

Mai întâiu să arătăm ce se cere dela fortificaţie de către militari şi istorici.

Pentru militari, războiul îşi găseşte elementele de bază în trilogia: om, armă, teren.

Energia unei armate transformată în războiu se poate compară cu o energie mecanică transformată în muncă, pentru a cărei efectuare e nevoie tot de o trilogie: putere, direcţie, punct de sprijin, echivalente respective cu om, armă şi teren.

Orice mijloc pus la dispoziţia armatei amplifică unul sau mai

www.dacoromanica.ro

mulți din acești 3 factori: Fortificația exaltă armamentul, mărindu-i zona de influență și puterea de distrugere.

In războiul defensiv, fiecă organizăm teritoriul țării, fiecă întărim câmpul de bătaie, fortificațiile dau un caracter îndârjit acțiunei, lungind durata luptei de uzură.

In războiul ofensiv, operațiunile își găsesc un excelent corectiv prin asigurarea stăpânirei terenului cucerit și întărit prin fortificație, fiecă e vorba de teritoriul țării sau de câmpul de bătaie și, adeseori constituie unicul mijloc de a face posibilă înaintarea, înfruntându-se astfel focul advers.

Pentru istorici, trecutul cu cât este mai îndepărtat cu atât și cunoștințele ce avem de el se reduc numai la cunoștințele războaielor, cunoștințe pe care le putem posedà sub 2 forme: documente și fortificații.

Fortificațiile ne vorbesc multe; ele ne arată, prin cuvinte moarte pentru mulțime dar pline de viață pentru cunoscători, întreaga carte a vieței.

Aceste prețioase mărturii trebuiesc cercetate și înțelese ca aceeaș îngrijire pe care o punem pentru descifrarea documentelor.

Generalul italian Rocchi spune că fortificația în evoluția ei oglindește admirabil societatea. Naivă și simplă la primele popoare organizate în triburi; splendidă și impunătoare la imperiile antichității; fărămițată și risipită în perioada feudală; reià din nou caracterul de stat cu cetățile comunale medievale, pentru a devenì bogată de frumusețe artistică pe timpul renașterei și în fine termină prin a-și croì forme rigide și în raport cu condițiile social-militare ale epocei moderne.

Țara noastră posedă un bogat material de fortificații vechi. Tocilescu ne vorbește de stațiunile preistorice dela Vădastra, Cotnari, Cucureni, Măgurele, Pietroasa, Slatina, etc.

E. Honzig ne-a lăsat o monografie interesantă asupra stațiunei preistorice dela Monteoru-Sărata, pe care el o fixează cam între anii 1200—1500 a Christ. Epocele romană, medievală, bastionată, sunt însemnate la noi prin nenumărate fortificațiuni. Cu un cuvânt avem un prețios material de monografii.

Pentru oglindirea vieții sociale a acelor epoci este este însă nevoie de o colaborare mai întinsă de specialiști. In studiul acestor chestiuni înțelegem de minune cuvintele lui Emil Picard formulate în scrierea sa „l'evolution de la science" când cere pentru timpurile noastre un complex de savanți și specialiști pentru studiul diferitelor chestiuni.

www.dacoromanica.ro

Acum, când arătarăm ce cer dela fortificaţie militarii şi istoricii, să revenim la subiect.

Fortificaţiile îşi găsesc nota dominantă în cetate. Noţiunea cetate întrupează toate principiile ei; ea oglindeşte puterea industrială, socială, militară a unei epoce. Aceste mărturii se impun prin durabilitatea şi înceata lor schimbare.

O revedere sumară a armamentului epocelor ne dă cheea evoluţiunei cetăţilor.

La început armele în uz permit numai lupta corp la corp, apoi lupta se transportă la distanţe de zeci de metri, mai târziu la sute.

Mijloacele prin care se lărgeşte zona câmpului de luptă depind de capacitatea puterii de elasticitate de care se face uz: muschii omului; elasticitatea coardelor, a resorturilor.

Această epocă este caracterizată şi prin felul luptei.

Fiecare luptător făceà faţă vrăjmaşului dinaintea sa: avem deci lupta frontală. Cetatea acestei epoce poartă numirea de cetatea armelor albe.

După invenţia prafului de puşcă se întrebuinţează puterea elastică a gazelor. Acest nou mijloc lărgeşte cu mult zona câmpului de luptă, dând armamentului 2 calităţi mari: bătaia armei mai mare şi puterea de distrugere cu mult mărită.

Această modificare a armamentului nu schimbă numai caracterul cetăţii dar şi modul de a luà. In această epocă nu toţi luptătorii duc lupta făţişă; o parte din ei sunt însărcinaţi cu lupta pe ascuns, cu lupta de flanc.

Cum această bătaie nu depăşeşte câtevà sute de metri, acţiunea are loc tot în preajma fortificaţiei.

Cetatea care corespunde acestui armament poartă numele de cetatea bastionată şi ea ocupă în istoria omenirei perioada cuprinsă între secolele XIV—XIX.

Industria progresând, dăm peste un armament a cărui bătaie ajunge la câţiva klm.; cu mărirea bătăii, în aceeaş proporţiune se măreşte şi puterea de distrugere. Proiectilele acestui armament se înalţă în cursa lor aeriană trecând peste toate reliefele uvrajelor de fortificaţie. Cu alte cuvinte, acum putem să bombardăm oraşul şi populaţia, ceeace nu se puteà în epoca precedentă.

Mijloacele defensive cer acum să se organizeze aşà cetatea ca să se pună în afară de peripeţiile luptei atât oraşul cât şi populaţia.

Linia de rezistenţă a cetăţii să se îndepărteze dar de oraş ca să-l ferească de bombardament.

Nu ne mai putem gândì a organizà o cetate cu perimetru continuu, căci o asemenea organizare ar fi depăşit puterile economice

www.dacoromanica.ro

care la rândul lor dau măsura celor defensive. O altă soluțiune s'a impus. Cetatea să fie compusă din părți organizate defensiv și părți întrerupte. Această soluțiune este posibilă fiindcă armamentul are puterea de a face inviolabile părțile întrerupte. Părțile organizate port numirea de forturi detașate; părțile libere, de intervale. Cetatea poartă numirea de cetate cu forturi detașate.

Această cetate nu cuprinde în istorie decât o scurtă durată, a 2-a jumătate a secolului XIX, când trecem la cetatea actuală, înăscută din calitatea nouă a armamentului modern: marea sa preciziune pe lângă lungirea bătăii armelor și mai cu seamă prodigioasa putere de distrugere. Tunul cetății actuale își exercită influența cam de pe la 7 klm.

Cetatea actuală își sprijină organizarea pe împrăștierea materialului său defensiv în tot lungul perimetrului cetății, constituind ținte mici și prin invizibilitatea lor dobândind cel mai bun adăpost.

Intervalele sunt dar organizate; forturile rămân în această cetate dar ele își schimbă rolul, acum având să ducă o luptă foarte importantă, lupta flancală, prin care să facă inviolabil intervalul. In cetatea precedentă rolul principal al forturilor era lupta frontală.

Iată cum progresul armamentului, oglindirea industrii și civilizații, se citește în organizarea cetăților tip cunoscute azi.

Trecerea dela o cetate la alta a însemnat în arta militară crize foarte grave, crize care parcă întrerup șirul evoluției, constituind un nou nivel de plecare, simțitor brusc pentru fiecare cetate.

Dar să revenim la studiul fortificațiilor și în special al cetății.

Pentru studiul ei metodic ar trebui să o privim din patru perspective și numai din justapunerea lor să obținem relieful, în cazul de față rostul pe care cetatea l-a jucat în viața omenirei.

Aceste patru perspective sunt:

1. Studiul elementelor constitutive ale fortificației.
2. Studiul organizării cetăților.
3. Studiul organizării defensive a țărilor.
4. Studiul atacului și apărării cetăților.

In studiul elementelor constitutive ale fortificației suntem atrași mai cu seamă de două chestiuni mari de principii: cum se duce lupta de individ, cum se solidarizează luptătorii în apărarea ce-o fac.

Caracterul luptei individuale îl înțelegem, discutând profilul fortificației.

Prin profil înțelegem o secțiune verticală luată în orce punct al cetății, de obicei normala pe linia de foc, adică în direcția în care tragem.

www.dacoromanica.ro

Trei elemente sunt de considerat în studiul profilului: platforma de luptă sau rempartul, protecția apărătorului — parapetul, aducerea atacatorului într'o postură cu totul defavorabilă — obstacolul. Deşi aceste trei elemente sunt esențiale orcărui profil, totuşi încorporarea lor nu s'a făcut decât treptat.

Rempartul este elementul cel mai vechiu; apoi apare obstacolul şi cel din urmă parapetul.

Profile corespunzătoare celor 4 cetăți tip: a armelor albe, bastională, cu forturi detaşate şi actuală, ne permite să înțelegem modificările pe care le-a impus armamentul în uz.

In profilul cetății armelor albe, construit în zidărie, întreaga sa tărie stà în valoarea obstacolului.

Nu atât armamentul cât obstacolul erà acela care puneà pe luptător în cele mai bune condițiuni de apărare. Obstacolul erà bătut direct de către apărătorii însărcinați cu acțiunea frontală.

In profilul cetății bastionate, construit în pământ, material elastic, profilul iea aparența unui câmp de luptă. Obstacolul e de alt gen: şanț adânc şi larg, bătut cu focuri de trăgătorii speciali.

Totul e făcut să se țermurească lupta în zona acestui profil în care sunt mai multe linii de rezistență.

Profilul cetății cu forturi detaşate este mult mai simplu. In acest profil, la distanță se joacă teribila dramă de distrugere.

Asaltul este un episod din întreaga acțiune şi numai în acest din urmă episod obstacolul profilului îşi îndeplineşte rolul său. Un profil trebuie să aibă relief, înălțime însemnată.

In ceeace priveşte flancarea obstacolului, se creează organe speciale numite caponiere, aşezate în şanț; din această cauză, şi altele, dimensiunile şanțului se reduc la dimensiunile strict necesare pentru a păstrà obstacolului o valoare serioasă.

In profilul cetății actuale, din cauza marei puteri de distrucțiune, — obuzele fiind încărcate cu cantități însemnate de substanțe explosibile şi luând foc, după ce intră în pământ, devenind adevărate furnale de mină — ne găsim siliți a asigurà acestui profil în unele părți nedeformabilitate, construindu-l în beton de ciment.

Ințelegem lesne aceasta spunând că armamentul actual sub cupole are nevoie să-şi conserve un nivel, o adăptare constructivă fixă — cupole, — ca să-şi poată continuà acțiunea pe timpul luptei.

Obstacolul în acest profil este constituit în mare parte pe apărări accesorii, mai cu seamă rețele de sârmă, flancate de organe speciale aşezate tot în şanț, dar în contra-escarpă, numite cofre de contra-escarpă. Rempartul are un relief cu mult mai mic, pentru a face fortul cât mai puțin vizibil. Această scurtă recenzie probează

www.dacoromanica.ro

cum mărturiile fortificației, chiar sub forma de ruine, conțin în ele suficiente indicațiuni pentru a ne fixà cu îndestulă aproximație asupra epocei în care ele s'au ridicat.

Studiul luptei solidarizată se face prin traseul fortificației.

Prin traseu se înțelege proecția fortificației pe un plan orizontal.

In cetatea armelor albe traseul erà segmentat prin turnuri. Porțiunea dintre două turnuri se numeà curtină. Pe curtină, toți apărătorii luptau la fel, fiecare înaintea sa.

In cetatea bastionată, traseul erà compus din mai multe fronturi, fiecare adaptat pe câte o latură a poligonului care închideà cetatea.

In fiecare front recunoaștem o strânsă corelațiune asupra modului de apărare a diferitelor părți din care se compuneà frontul. Numele cetății acestei epoci îi este dat de traseul său. Caracterul dominant al acestui traseu stă în modul de luptă ce-l inaugurează.

Acum nu mai luptăm numai lupta fățișă, lupta de front ci și lupta ascunsă, lupta de flanc prin care asigurăm obstacolului inviolabilitatea.

Acest principiu de luptă flancală umple întreaga perioadă de răsboiu până azi și necontenit condiționează și orientează nu numai răsboiul de asediu, dar chiar și pe cel de câmp. Câștigarea acestor proprietăți a fost realizată de frontul bastionat prin trasarea liniei de luptă în zig-zag, după o anumită regulă.

Frontul bastionat se compune din 2 fețe, 2 flancuri și o curtină. Fețele și curtina duc lupta fățișă; flancurile, lupta ascunsă, flancală.

In cetatea cu forturi detașate unitatea de studiu asupra traseului poartă numirea de fort.

In fort găsim toate elementele necesare unei apărări complete.

Observăm însă că acest fort devine el singur o cetate, comparabilă în dimensiuni cu cetatea armelor albe și chiar bastionată.

In acest fort întreaga apărare este așezată la suprafață; fortul exercită apărarea frontală a cetății și apărarea proprie a frontului. In stăpânirea lui cădeà toată zona liberă de jur împrejur.

In traseul cetății actuale puținul armament ce mai rămâne în forturi mai în întregime se găsește în cupole. Fizionomia fortului e cu mult simplificată. Pare că totul este subteran, sub cuirasă.

Din studiul elementelor constitutive ale fortificației și militar și istoric găsesc deopotrivă material pentru cercetările lor. Militarul desleagă din trecut elementele necesare pentru o mai bună înțelegere a prezentului și o îndrumare în viitor, istoricul descifrează în aceaste mărturii trecutul și le face să vorbească despre epoca acelui trecut.

Să studiem a doua perspectivă: organizarea cetăților.

www.dacoromanica.ro

In acest studiu ne interesează organizarea cetăţii ca apărare inertă, pasivă, obstacol ce punem asediatorului.

In cetatea armelor albe obstacolul continuu şi masiv asigură inviolabilitatea.

In cetatea bastionată, tot printr'un obstacol continuu dar mai puţin masiv, asigurăm inviolabilitatea, numai în cazul când cetatea este bine apărată. Organizarea cetăţii bastionată, în adâncime, mai multe creste de foc, aliază admirabil noţiunea obstacol cu noţiunea de apărare activă.

In cetatea cu forturi detaşate nu mai avem obstacol pasiv, continuu. Se menţine cu aceeaş putere principiul apărării în adâncime. Prin puterea armamentului şi organizării cetăţii se impune asediatorului să atace forturile, ca atacul să poată pătrunde prin o zonă destul de largă în linia de apărare a cetăţii.

In cetatea actuală obstacolul inert aproape se suprimă, căci intervalele dintre forturi, care primesc cea mai mare parte din armament, nu sunt asigurate de inviolabilitate prin mijloace inerte ci aproape numai active.

Apărarea acestei cetăţi se face în adâncime, organizându-se mai multe linii de rezistenţă. Atât forturile cât şi intervalele sunt obiective de atac pentru asediator.

Să studiem a treia perspectivă: organizarea defensivă a teritoriului Statului.

In epoca cetăţii armelor albe, exemplul cel mai remarcabil îl găsim în Imperiul Roman.

In organizarea defensivă teritorială a acestui imperiu găsim oarecare dispoziţiuni relative la fruntarii şi la capitala imperiului.

La fruntarii găsim o apărare lineară, mai degrabă de supraveghere, prin ridicarea valurilor în lungul frontierelor deschise, o asigurare de stăpânire, căci obstacolul valurilor nu se ridică la pretenţia obstacolelor pasive în genul zidului chinezesc cu care acest din urmă imperiu şi-a încins hotarele.

Cu totul de alt caracter dăm în epoca cetăţii bastionate, în ceeace priveşte organizarea defensivă a teritoriului. In această epocă se traduce caracterul de interzicere şi de inviolabilitate prin o organizare puternică în cuprinsul zonei frontieră pe o lungime destul de întinsă şi pe care se ridicau trei rânduri de cetăţi în lungul căilor de invazie.

Această organizare defensivă în adâncime sileà invaziunea să execute asediuri în faţa fiecărei cetăţi şi astfel să i se sleiască forţele înainte de a pătrunde în interiorul ţării.

In epoca cetăţii cu forturi detaşate se organizează defensiv întreg teritoriul ţării. Se urmăreşte a se stabili scheletul războiului

www.dacoromanica.ro

defensiv prin ridicarea punctelor de sprijin ale operațiunilor armatei.

In epoca cetății actuale nu se organizează defensiv decât numai părți din teritoriu, acolo unde operațiunile cer acest supliment de forțe, precum pentru acoperirea zonei de concentrare sau pentru asigurarea netulburată a punctelor importante ca încrucișeri de comunicațiuni ferate, etc.

In totul vedem necontenit aplicat același principiu al economiei forțelor, prin care ajungem să ne asigurăm superioritatea hotărîtoare numai unde voim să producem victoria.

A patra și cea din urmă perspectivă ne permite să analizăm rostul fortificațiilor ca organizm activ de războiu: atacul și apărarea lor.

Un numeros material asupra armamentului ofensiv și defensiv ne permit să reintregim caracterul și tactica luptelor de asediu.

Epoca cetății armelor albe se ilustrează mai cu seamă prin lupta corp la corp. Este foarte interesant de urmărit ingeniozitatea atacatorului de a se pune în condițiuni de luptă echivalente cu ale apărării.

La această epocă se cunosc mai multe metode de atac, totuș una pare mai sigură, acea sistematizată și care dă putința atacatorului de a-și asigurà temeinic stăpânirea cuceririlor treptate și încete, dar sigure, pe care le făceà pentru cucerirea cetății.

In cetatea bastionată această sistematizare ne duce dela probabilitatea cucerirei la siguranța ei. Vastele lucrări de sapă cu care se încinge o pozițiune din preajma fortificației, dă siguranța cu care asediatorul se apropie de cetate, chiar cu cel mai vigilent, întreprinzător și energic apărător.

Superioritatea numerică a atacatorului, posibilitatea unei aprovizionări indefinite, paralizează cu totul inițiativă și cerbicia apărării. Capacitatea ofensivei este în strânsă legătură cu vastitatea lucrărilor de sapă care hotărăsc durata asediului. In această epocă trupele de geniu, când ele apar pentru prima-oară, joacă un rol cu totul important.

In cetatea cu forturi detașate, puterea și precizia armamentului de artilerie dau putința asediatorului să dezorganizeze și să anihileze dela distanță puterea apărării, stingându-i focul său de artilerie și dând posibilitatea atacului de a luà contactul fortificației prin ridicarea lucrărilor de sapă.

De remarcat, că în cetatea bastionată, prin lucrările de sapă se asigură putința artileriei să execute opera sa de distrugere; în cetatea cu forturi detașate, din contra, artileria este aceea care dă putința lucrărilor de sapă să se facă și primele coloane asediatoare

www.dacoromanica.ro

să se apropie de cetate. Artileria şi geniul îndeplinesc în această epocă un rol cu totul important.

In cetatea actuală, pentru cucerirea zonei în care ne propunem să producem spărtura liniei de apărare a cetăţei, şi care să constituie baza operaţiunilor armatei asediatoare pentru cucerirea altor linii ce eventual apărarea ar mai ridică dacă nu capitulează, întreprindem acţiuni de forţă în care infanteria, artileria şi geniul deopotrivă îşi dau concursul şi îşi împart sarcina atacului. Atacul actual nu se mai îndreaptă numai asupra fortului ci şi asupra intervalului în care apărarea şi-a instalat mai toată artileria sa de luptă, acoperind şi adăpostind acest organ activ şi capital de apărare înainte prin infanterie şi prin acţiunea de flanc a forturilor.

Sunt deosebiri caracteristice în cele 4 tipuri de cetăţi ce cunoaşte omenirea, ori din ce punct de vedere le-am privi. Ele coprind în timp durate neegale şi în coprinsul fiecărei cetăţi tip putem întreprinde o bogată clasificare, care ne-ar permite să sistematizăm etapă cu etapă mersul lor evolutiv.

Să luăm un exemplu: cetatea armelor albe. Epoca acestei cetăţi, în studiile făcute de militari, a fost subîmpărţită în următoarele subdiviziuni: orientală, a Grecilor, a Românilor, barbară, feudală, comunală, de tranziţie.

In studiul profilului s'au pus pe rând în vedetă următoarele necesităţi: comandament, câmp de luptă, obstacol, parapet, flancarea piciorului zidăriei. Materialul din care se construeşte fortificaţia provoacă o adevărată revoluţie în valoarea fortificativă a cetăţilor, prin zidăria rostuită.

In studiul traseului vedem apărând necesitatea limitării cucerirei prin crearea de redute în lungul cingătorei cetăţii, apoi apărarea în adâncime în dreptul porţilor cetăţii.

In organizarea cetăţii apare pe rând necesitatea organizării apărării prin mai multe cingătorii; apoi aşezarea cetăţilor pe teren încă se înfluenţează de caracterul social al epocei, cum în epoca feudală cetăţile devin locuri de refugiu, nu de luptă ca în epocile anterioare. Şi tot aşă am da de o nuanţare foarte expresivă, dacă am continuă cercetările noastre din punctul de vedere al atacului şi apărării.

Iată de ce această epocă este cercetată cu atâta grijă de militari, fiindcă în ea găsim geneza atâtor principii fundamentale, care şi azi se impun cu aceeaşi tărie în organizarea, apărarea şi atacul modern al cetăţilor.

Această redeşteptare istorică de care ne simţim coprinşi în stu-

www.dacoromanica.ro

diul fortificației, în epoca noastră modernă abia datează de vre-o 50 ani.

Lui Delair, ofițer din geniul francez, îi revine onoarea de a fi întronat cu atâta siguranță, lărgime de vedere și de înțelegere, studiul istoric al fortificației. In clasicul său curs profesat la școala de aplicație de artilerie și geniu dela Fontainebleau el a pus bazele acestui studiu.

Un alt istoric, generalul italian Rocchi, gelos că geniul nației sale nu este îndeajuns de cunoscut de școala franceză, a scos la iveală în frumoase și interesante monografii operele maeștrilor renașterei, ale acelor genii cari au întrezărit și orientat fortificația pe calea pe care geniul francez a dus-o la perfecțiune.

Rocchi și demnul său emul colonelul italian Borgatti dețin azi în Italia cunoștințele cele mai întinse asupra fortificației.

Colonelul Borgatti, în studiile sale asupra fortificațiunilor vechi a reintregit cu o remarcabilă preciziune monumentalul castel San Angelo și prin el întreaga epocă pe care o reprezintă.

La noi, d-l general Crăiniceanu, elev al școalei belgiene a lui Brialmont, a întronat cel dintâiu învățământul fortificației prin istoria sa. Dar a luat atâta din istorie cât ajută la înțelegerea artei fortificative.

In acest sens s'a îndreptat în timpurile recente pretutindeni învățământul istoric al fortificației. Un alt scriitor român, d-l general Hârjeu, elev al școalei franceze a lui Delair, ca profesor a urmat făgașul trasat de ilustrul său predecesor român și a îmbogățit învățământul acestui curs prin monumentala sa lucrare „istoricul armei geniului", în care dă între altele o interesantă relațiune asupra fortificațiunilor noastre vechi.

Incheind această comunicare, oglindesc un colț din ceeace generațiunile viitoare vor descifrà în fortificațiunile noastre recente, starea sufletească ce ne animează reproducând gândirea gloriosului nostru Suveran exprimată în cuvântarea ce a rostit în 1882, spunând: „nimeni nu știe ce viitorul ascunde în sânul său. Noi însă știm că „trebuie să ne pregătim, să ne întărim și să ne rezimăm numai pe „propria noastră putere".

Ințelepte și luminoase cuvinte, cu care simbolizăm idealul nostru sprijinit și el pe mândria și nobleța cu care găsim înscrise în cartea vieții virtuțile și comoara neamului nostru.

Colonel SC. PANAITESCU

www.dacoromanica.ro

CERCETĂRI CRITICE

CU PRIVIRE LA

ISTORIA ROMÂNILOR

CAPITALELE ŞI ÎNTINDEREA MOLDOVEI SUB PRIMII VOEVOZI

Prima aşăzare, reşedinţă sau capitală a Voevozilor Moldovei, adeverită în mod documental, este *Târgul Siretului.*

Acesta este unul din oraşele cele mai vechi din Moldova. Dar aflarea unor monede romane şi hârburi arată că acì a existat dejà o colonie pe timpul Romanilor. S'au găsit chiar pe muntele Ruina din apropiere urme din epoca de piatră [1]). Numele îi vine dela rîul Siret, vechiul *Tiarantos* din Herodot.

Prima menţiune despre Târgul Siretului o găsim la anul 1340 cu ocazia martirizării a doi minoriţi, Blasius şi Marcus, în timpul dominaţiunei tatare [2]). A doua o găsim cu ocazia trecerei, pe la anul 1370, a lui Laţcu Vodă la catolicism. Acesta cerând şi obţinând înfiinţarea unui episcopat catolic al Moldovei întregi = nu e vorba de un episcop numai pentru populaţiunea catolică dintr'un oraş — anume în Târgul Siretului — e natural ca reşedinţa acestui

---

[1]) Despre istoria veche a târgului Siret vezi: Dr. Raimund Friedrich Kaindl, Geschichte der Bukowina, Czernowitz 1895; apoi Prelicz, Geschichte der Stadt Seret und ihre Alterthümer, în analele şcoalei reale inferioare din Siret din 1866; Romstorfer (ca localitate de obiecte archeologice), în Mith. der K. K. Central Commision XVII, 1891, p. 80; Die Bukowina von der K. K. Gendarmerie. Czernovitz, 1899.

[2]) Franz Ioseph Sulzer, Geschichte der transalpinischen Daciens, Wien, 1782 III. p. 444: «Adhuc tamen anno 1340, die 14 Iunii, prout expressit Martinus Baronius cler. Iarosl. in catalogo II fol 26 et 210, sive etiam anno 1378, prout habet Vadingus, duo sacerdotes ordinis Minorum, beatus Blasius et Marcus in civitate Seretensi Martyrium subierunt, eo quod *Idolatriam* obcaecato populo vituperarent» Din cuvântul «Idolatria» se vede că faptul a avut loc la 1340, pe când stăpâneau încă Tătarii, şi nu în 1378, pe timpul dominaţiunei moldovene.

www.dacoromanica.ro

episcop să fie acolo unde rezidà Domnul, adică în capitala de atunci a țărei. Dealtmintrelea Lațcu cere Papei oarecum ridicarea anume la rangul de capitală a Târgului Siret de oarece ar fi un oraș „destul de însemnat, cu o populațiune numeroasă și altfel demn de distincțiuni", căci *„civitas"* în opoziție cu *„oppidum"* nu poate semnificà altcevà decât așezare principală, oraș capital adică *capitală.*

Trecerea lui Lațcu la catolicism cu intenția de a aduce la catolicism și întreaga țară a Moldovei, pe lângă motive politice, se explică și prin faptul că biserica ortodoxă din Moldova nu erà încă de loc organizată, neavând nici cap propriu bisericesc. Din declarațiile lui Lațcu rezultă că Moldova făceà parte din dioceza episcopatului din Haliciu, prin urmare în Moldova nu erà încă un episcop. Pe acele timpuri Episcopia de Haliciu nu fusese încă ridicată la rangul de Mitropolie, ceeace avù loc de abia în 1391, astfel că nu se poate presupune că episcopul ortodox Moldovean ar fi fost sub juridicțiunea acestei Mitropolii, căci Lațcu zice anume că Moldova făceà parte din „dióceza Haliciului" și se plânge chiar din cauza depărtării acestei episcopii „spacio magno terrarum diffuse", ceeace n'ar fi fost un atât de mare inconvenient dacă Moldova ar fi avut dejà propriul său episcop în atârnare de Mitropolia de Haliciu [1]). De acì se vede că Cetatea Albă, unde erà o veche episcopie în atârnare de Mitropolia din Chiev [2]), nu făceà încă parte din teritoriul Moldovei. Pe timpul lui Lațcu nu erau dar decât preoți, nici măcar egumeni așà zișì Vlădici nu par a fi fost, neexistând încă nici o mânăstire în Moldova, căci vechea biserică dela Rădăuți, zidită de sigur, nu numai după tradiție, de întemeietorul statului moldovenesc Bogdan I cel Bătrân, la început a trebuit să fie o simplă biserică de mir. Numai mai târziu ea devenì mânăstire. Cele dintâiu mânăstiri în Moldova au fost zidite de Petru I și ruda sa episcopul și mai apoi cel dintâiu Mitropolit al Moldovei, Iosif, și anume mânăstirea Neamțului și a Bistriței, cea dintâiu pe locul unde, după tradiție trei călugări, Sofronie, Pimen și Siluan, ucenici de-ai lui Nicodim veniți din Țara Românească, făcuse un schit.

In Târgul Siretului erau dar numai popi la singura biserică ortodoxă zidită, după tradiție, de Sas-Vodă. Ea se află acolo unde e azi biserica cu hramul Sfintei Troițe.

Față de această organizare rudimentară a bisericei ortodoxe din Moldova, în atârnare de eparhia ruso-polonă din Haliciu, Lațcu, contrar opiniei generale de până acuma după care el ar fi vrut prin îm-

[1]) Acta Patriarch, Vindobonae, 1860, I, pp. 578—80.

[2]) N. Iorga, Ist. bis. I. p. 37 greșește spunând că ar fi atârnat de Haliciu.

www.dacoromanica.ro

brăţişarea catolicismului a'şi câştigà sprijinul Regilor Catoliçi Poloni, cari prin cucerirea în 1349 a rămăşiţilor din regatul de odinioară al Rusiei mici îi ajunsese vecini [1]), din contră a căutat sprijin lângă Sfântul Scaun atât contra altor duşmani cât şi contra Polonilor, căci altfel episcopia Moldovei n'ar fi fost pusă sub nemijlocita putere a curiei romane ci ar fi fost subordonată unei arhiepiscopii polone. Pe lângă acest motiv politic, Laţcu a făcut acest demers şi din cauza greutăţilor de sigur ce ofereà organizarea bisericei ortodoxe. După cum am văzut episcop nu erà, ci Moldova făceà parte din depărtata dioceză a Haliciului, apoi un cap bisericesc trebuià neapărat. Pentru ca acest cap să fi fost însă independent de altă autoritate spirituală, ar fi trebuit ca Patriarchia să fi acordat Moldovei o Mitropolie; ori din dificultăţile ce au întâmpinat pentru realizarea acestei dorinţi succesorii lui Laţcu, şi anume Petru I şi fraţii săi Ştefan I şi Roman I şi chiar Alexandru cel Bun încă, este de priceput cum Laţcu văzù singurul mijloc pe de o parte de a scăpà de atârnarea de o episcopie sau mitropolie galiţiană iară pe de alta de a dobândì un cap bisericesc de sine stătător, în îmbrăţişarea catolicismului.

Ca o avantgardă a catolicismului Laţcu puteà cu drept sperà să găsească în Papa un sprijin contra tendinţelor de cucerire ale Ungariei şi Poloniei; şi înainte de toate eliberarea bisericească a principatului său de dioceza Haliciului, care ca altă dată principii acestui oraş şi ca moştenitorul acestora Casimir căutà a-şi întinde înrîurirea sa până la talazurile Mării Negre, erà un pas decisiv pentru asigurarea independenţei politice a Moldovei.

Şi în fapt Laţcu a fost cu totul independent de Polonia, iară faţă de Ungaria atârnarea pare a fi fost mai mult nominală. De aceea Ludovic Regele Ungariei, încheiând un tractat de pace cu Impăratul Germaniei în 1372, cuprinse în el şi Moldava, dar stipuià ca dovadă despre slabele legături de vasalitate ca Impăratul să nu consimtă nici odată, chiar dacă Domnul Moldovei ar voi-o, la supunerea ţării sale imperiului [2]).

In anul 1371 fù sfinţit la Cracovia primul episcop catolic al Moldovei anume Minoritul Andrei. Biserica Maicei Domnului, care există de sigur dejà zidită de minoriţi pe cari îi găsim aşezaţi în simplă biserică parochială, şi catedrala fù instalată în noua biserică catedrală sau episcopală. Mai târziu însă pe la 1380, ea rămase iară simplă biserică parochială şi catedrala fù instalată în noua biserică cu hramul Sfântului Ioan Botezătorul, zidită atunci împreună cu o

[1]) N. Iorga, Neamul Românesc din Bucovina, Bucureşti, 1905, p. 184.
[2]) Pray. Hrist. Regn. Hung. II, 121.

www.dacoromanica.ro

mânăstire pentru fraţii Dominicani Predicatori de Margarita, mama lui Petru I Muşat şi sora lui Laţcu. Despre aceste biserici şi mânăstiri azi numai este nici o urmă [1]).

De asemenea nu mai există azi urme despre cetatea ce erà acolo. In anul 1756 se aminteşte încă despre această cetate „Zamka" [2]) care se află pe muntele zis azi „Ruina".

Este dar bine stabilit că Laţcu îşi aveà scaunul de domnie în Târgul Siretului, dar şi înaintea lui şi predecesorii săi, tatăl său Bogdan cel Bătrân, Sas şi chiar Dragoş dela început s'au aşezat în acest oraş ca cel mai însemnat şi mai potrivit pe acele timpuri pentru reşedinţa Voevodului.

Domnul Iorga, în diferite scrieri a emis părerea, admisă în genere de atuncea, cum că prima aşezare, până la Laţcu care ar fi transferat scaunul de domnie în Târgul Siretului, a Voevozilor Moldovei ar fi fost la Baia. Pentru această ipoteză nu avem nu numai nici o dovadă dar nici măcar nici un indiciu. Din contra sunt indicii contra acestei păreri. Baia nu ajunge la oarecare însemnătate decât mult mai târziu decât Târgul Siretului, tocmai pe la începutul domeniei lui Alexandru cel Bun, când acesta, după îndemnul primei sale soţii, catolică Margareta, chemată astfel ca şi prima Margareta, mama lui Petru Muşat, care zidise dejà pe la. 1380 biserica şi mânăstirea Sfântului Ioan Botezătorul în Târgul Siretului, zideşte aici o biserică, ale căreia ruine există şi astăzi, şi o mânăstire a Franciscanilor despre care însă nu mai există nici o urmă. Ba mai mult, înflorirea Baiei coincide cu decaderea Târgului Siretului. Apoi tradiţia atribue zidirea celei mai vechi biserici din Târgul Siretului cu hramul Sfântei Treimi lui Sas-Vodă. Iară dacă acesta rezidà aici nu se explică pentru ce nu s'ar admite că şi Dragoş tot aici ar fi avut scaunul său.

Erà natural că acesta, instalându-se dincoace de munţi, după alungarea Tătarilor sub Regele Ludovic, să se fi instalat în oraşul cel mai însemnat din aceste părţi care erà evidamente Târgul Siretului. Din faptul că primele aşezări catolice avură loc acì rezultă că pe acele timpuri, când s'a înfiinţat Moldova, oraşul Siretului erà cel mai însem-

[1]) Consult. Wickenhauser, Moldau I, 241; Schmidt, Romano-Catholici per Moldaviam Episcopatus. Pest 1887 p. 14; W. Abraham, Gowstanie organizacyi Kos ciolia laciuskiego na Rusi, I, p. 385 apud Radu Rosetti, Despre Unguri, Bucureşti, 1905, p. 47; N. Iorga, Studii şi documente I, XLIX; Czolowski, Iprawy woloskie, Policie 30, 1412, la Ch. Auner, La Moldavie au Concile de Florence, Paris, p. 6, nota 4. Acì se deosebeşte anume biserica Maicei Domnului de acea a S-tului Ioan Botezătorul. Biserica ortodoxă de azi cu hramul acesta din Târgul Siretului n'are absolut nimica a face ca vechea biserică catolică.

[2]) Uric din anul 7264 la Wickenhauser, St. Onufrei, p. 53. Vezi şi N. Iorga, Neamul Românesc din Bucovina, p. 185—186.

www.dacoromanica.ro

nat. Deabea după descălecarea lui Dragoș, odată cu Românii, au început a veni dincoace Unguri și Sași cărora acestora din urmă mai cu seamă le este datorită înflorirea Baiei.

Dealtmintrelea tot domnul Iorga, după ce a emis această părere greșită, despre așezarea primilor Voevozi la Baia, greșește și mai vârtos susținând că reședința dela Baia ar fi fost transferată dela Baia la Volăvăț, de acî Rădăuți, apoi la Siret, și apoi la Suceava [1]). Este inadmisil ca Voevozii Moldovei începând cu Dragoș chiar, în loc de a se stabilî în unul din orașele deja existente în aceste părți, să fi ales ca scaun de domnie al lor un sătuleț ca Volovățul sau chiar un sat ca toate satele Rădăuți. Ca și Latcu, predecesorii săi n'au putut aveà scaunul lor de domnie decât în Târgul Siretului și nici cum la Baia și mai puțin la Volovăț sau Rădăuți. Și de aceia aceste două din urmă localități fiind în apropierea reședinței lor, se explià de ce atât Dragoș după cum zice tradiția își zidî o biserică la Volovăț unde a și fost îngropat, iară Bogdan își făcù gropnița la Rădăuți în biserica care există încă și azi și care de sigur a fost zidită de el. Domnul Iorga [2]) susține fără nici o dovadă că el n'ar fi zidit decât o biserică de lemn și că de abea Ștefan cel Mare ar fi zidit pe acea de peatră. Ștefan s'a mărginit a pune petre cu inscripții peste mormintele strămbunilor săi înmormântați acolo, iară biserica există deja din timpul lui Bogdan. Din forma și felul zidirei ei se vede că ea nu este din epoca și de stilul bisericilor zidite de Ștefan, ci dintr'o epocă anterioară cu mult mai veche. Insuși domnul Iorga este silit să recunoască că „biserica aceasta a fost croită în proporții de tot largi și *are astăzi o formă ce nu-și găsește pereche aiurea*".

Târgul Siretului a fost dar scaunul de domnie al Voevozilor începând dela Dragoș până la Latcu. Fost-a și acea a succesorului său Kneazul litvan Iurie Koriatovici și a lui Petru I Mușat? Documental pe la 1388, acesta rezidà deja în noua capitală, în cetatea Sucevii [3]). Fost-a ea însă strămutată de acesta sau deja de predecesorul său?

După tradiție cetatea aceasta ar fi fost zidită de către acesta [4]). Tot Iurie ar fi zidit și biserica Mirăuților [5]). In fine cronicele lituane zic că el ar fi fost otrăvit la Suceava. Toate aceste indicii fac pro-

[1]) Neamul Român. din Bucovina, p. 184: Căci Siretul e unul din vechile orașe ale Moldovei. Mergând prin Baia, prin Volovăț și Rădăuți, Domnia maramureșană a lui Bogdan a ajuns aici înainte *poate* de a se pogorî la Suceava.

[2]) Neamul Rom. din Bucovina, p. 124.

[3]) Hasdeu, Arh. Ist. l. I, 177.

[4]) Schmidt, Suczawas hist. Denkwürdigkeiten.

[5]) Schematicus der Bukow, gr. or. Archiep. Diözese, Cernauz, 1907, p. 41. Vezi și Is. de Onciul, Biserica Mirăuților, Cernăuți, 1892, p. 2.

www.dacoromanica.ro

babil că este acel Domn care a transferat scaunul de domnie dela Siret la Suceava. Din punctul de vedere strategic această localitate este cu mult mai bine situată decât Siretul.

Cronicarul Ureche ne spune despre acest Domn că el „s'a arătat mai vrednic în toate: *a deścălecat oraşe prin ţară tot la locuri bune*, şi a ales sate, şi le-a *făcut ocoale împrejur*". Aceste toate nu se pot raportà la Iuga, predecesorul lui Alexandru cel Bun, ci la tatăl său Iuga I sau Iurie Koriatovici. Aceasta rezultă mai cu seamă din particularitatea *ocoalelor* împrejurul satelor, sistemul eminamente slavon de întemeiere a aşezărilor lor. Apoi caracteristica dinastiei Koriatoviceştilor, din care făceà parte Iurie, este tocmai zidirea de cetăţi. De acea istoricii ruşi îi atribuesc lor zidirea a o mulţime de cetăţi în Galiţia printre care şi acea a Cameniţei.

Cetăţi, în Moldova înaintea lui Dragoş, n'au existat, şi prin urmare nici cetatea Sucevei, nici cetatea Neamţului nu au fost zidite nici de Unguri nici de cavalerii Teutoni sau Ioaniţi, de oarece aceştia au fost în Ţara Românească dar nu şi în Moldova. Inaintea lui Dragoş părţile aceste erau sub dominaţiunea Cumanilor şi apoi a Tătarilor, încât, în ceeace priveşte pe Unguri, aceştia n'ar fi avut decât un interes acela de a zidì cetăţi destinate de a apărà trecătoarele în Ardeal pentru a împedicà năvălirile Cumanilor şi ale Tătarilor. Dar nici cetatea dela Suceava, nici acea dela Neamţ nu sunt situate la astfel de locuri, ele nu închid nici o trecătoare. Ele n'au putut dar fi zidite decât de către Voevozi Moldoveni. Părerea emisă de domnul Radu Rosetti [1]) că „grijei de a ţineà în respect acest Voevod (pus de Unguri în Moldova) sau de a-i încheziişlui credinţa se datoreşte fără îndoială ridicarea Cetăţii Neamţului, căci altă raţiune de a fi nu are", este foarte ingenioasă dar nu cred că se poate susţineà. Ungurii punând un voevod, pe Dragoş sau pe altu, în părţile Moldovenenşti cucerite, s'ar explicà că să fi zidit vre-o cetate pentru acest Voevod ca de acì să poată apărà mai bine provincia ce-i fusese încredinţată, dar nu pentru ca din ea să-l controleze pe dânsul. Prin urmare şi concluzia domnului Radu Rosetti cum că nişte Cavaleri, după ce fusese alungaţi din Ţara Bârsei şi Ţara Românească ar fi putut să fi obţinut dela Regele Bela învoiri să clădească o cetate pe malurile Ozanei sub condiţiune de a privighià purtarea Voevodului Moldovei cade dela sine. Scoţându-i cu forţa pe aceşti Cavaleri şi nevoind a revenì asupra acestei măsuri cu nici un chip cu toate lungile interveniri ale curiei romane, nu este admisibil ca Regele Maghiar să-i fi instalat în Moldova. Apoi acei cavaleri Teutoni după isgonire dacă au rămas şi s'au

[1]) Despre Unguri, p. 39.

www.dacoromanica.ro

instalat individualmente printre Secuime, după cum conchide domnul Radu Rosetti dintr'un pasagiu din Benkö, şi au zidit nişte localităţi, toate aceste se află situate dincolo dar nu dincoace de munţi. Oraşele, cetăţile iau numele dela rîuri, iară nu aceste dela ele. Târgul şi Cetatea îşi datoresc dar numele lor rîului Neamţ [1]). Numele apei trebuie neapărat să fi fost într'o relaţie oarecare cu vre-un Neamţ oarecare. Târgul Neamţului fiind o aşezare a Saşilor din Bistriţa, lucrul se explică uşor. Este foarte probabil că lângă acest Târguşor sas Petru I Muşat, care zidì în apropiere mânăstirea Neamţului, să fi zidit tot el şi Cetatea Neamţului [2]).

Acest Petru urmând lui Iurie Koriatovici deşì mama lui rezidà în vechea capitală, în Târgul Siretului, îşi avèà stabilit scaunul la Suceava unde îl găsim documental la 1388. Poate că să fi contribuit şi el fie la terminarea fie la mărirea Cetăţii lui Iurie la Suceava de oarece după o altă versiune a tradiţiei, el trece de fundatorul acestei cetăţi.

Dejà pe aceste timpuri apare, menţionat la anul 1395, a treia şi ultima capitală a Moldovei *Iaşii* [3]).

Dar pe cât de neîntemeiată este părerea domnului Iorga despre capitalele Moldovei, cu atât mai eronată este expunerea ocupaţiunei Moldovei de primii voevozi şi a întinderei ei pe timpul domniei acestora. După domnul Iorga, Dragoş sau fiul său Sas au ocupase decât părţile „acelea care răspundeau Maramureşului şi regiunei

---

[1]) Op. cit. p. 39—40. Afirmaţiunea domnului Onciul, Originile Principatelor Române, Bucureşti, 1899 p 93, după care Cavalerii Teutoni din Ţara Bârsei ar fi ocupat apoi şi o parte însemnată din Moldova este cu desăvârşire falsă. Prin urmare cade şi concluzia cum că aceştia ar fi zidit Cetatea Neamţului şi „probabil şi *Crăciuna* în munţii Vrancea". Pe când ei n'au putut zidì Cetatea Neamţului neajungând până acolo este sigur că ei au fost până pe la Milcov prin urmare pentru Craciuna este mai mult decât sigur că ei au zidit-o. Chiar numele „Crăciunea" e o amintire dela vre o «Kreuzburg».

[2]) Uricul Mitropolitului Iosif din 7 Ianuarie 1407, în Hăşdeu. Arhiva istorică I, 1, 40. Vezi şi N. Iorga, Geschichte des rumänischen Volkes, Gotha, 1095, I, 161. Părerea domnului Constantin D. Gheorghiu, Dicţionar Geografic al judeţului Neamţ, Bucureşti, 1895, p. 269, după care părinţii Sofronie, Pimen şi Silvan s'ar fi aşăzat acì la 1392 şi că Ştefan I ar fi zidit la acest an pentru dânşii o biserică de piatră cu hramul Înălţărei Domnului pe locul unde astăzi se află Sf. Gheorghe, este eronată. Mânăstirea se află după crisovul de mai sus deja pe timpul lui Petru I care desigur este primul ei ctitor, poate pe locul unui schit întemeiat mai înainte de cei trei călugări.

[3]) Grigore Goilav, Armenii ca întemeietori de oraşe, în Revista pentru Istorie, Archeologie şi Filologie, Bucureşti 1909, X, p. 245.

www.dacoromanica.ro

ardelenești a Bistriței"[1]). Tot astfel nici Bogdan cel Bătrân n'ar fi posedat decât același teritoriu mult până la Rădăuți. De abea Lațcu ar fi ajuns până la Siret[2]), iară Petru I Mușat ar fi ocupat ținutul cu înălțimi blânde și lungi văi împădurite al Neamțului[3]).

După această expunere, Bogdan cel Bătrân n'ar fi stăpânit încă decât o parte mică de tot din viitoarea Moldovă, regiunea Baia-Câmpulung-Rădăuți. Dacă lucrul ar fi fost astfel, greu ar fi să ne explicăm cum de el cu o țară atât de puțin întinsă, mai cu seamă când populația erà încă foarte rară, a putut să reziste puternicului Rege Ludovic care în diferite rânduri intreprinse expediții contra lui Bogdan[4]) și Regele fu silit a mărturisì însuși într'o diplomă cum că „Bogdan deține încă Moldova spre rușinea mea"[5]). Și mai ales cum ne-am explicà cuvintele cronicarului contimporan Ioan de Küküllo, Notarul Regelui Ludovic, că Bogdan „deși a fost combătut mai adesea de oastea Regelui totuși crescând numărul Românilor locuitori în aceea țară, *în regnum est dilatata,* Moldova a luat proporțiunile unui regnum unui regat"[6]). Apoi dacă primii voevozi au fost siliți să cucerească bucată cu bucată din pământul Moldovei, se impune întrebarea contra cui au luptat ei și dela cine au fost siliți să cucerească aceste părți de țară, căci d-l Iorga nu indică pe acești dușmani? Nu, lucrurile sau petrecut cu totul altfel și anume astfel cum le-au intrezărit cel dintâiu din acei ce s'au ocupat cu această chestiune, domnul Radu Rosetti a căruia părere asupra ocupațiunei și constituirei statului Moldovei este cristalizată în următoarea frază: „Este deci de crezut că această întrunire a părții de sus cu cea de jos a țării dintre munți și Siret a fost îndeplinită în chip pașnic,

---

[1]) Istor. Românilor p. 57, unde mai adaoge „în legătură cu acest oraș (Baia) este și stăpânirea ca Voevod a lui Sas". Aceași zice și în Gesch. d. rum. Volkes, I, p. 267. Dar acì mai adăoge că Ungurii ar fi pus o garnisoană în Cetatea Nemților spre a apără pasul. Care pas! căci după cum a arătat foarte bine domnul Radu Rosetti o. c. acolo nu există nici o trecătoare pe care Cetatea Neamțului ar fi închis-o. Apoi de unde ia d-l Iorga această știre despre lăsarea unei garnizoane maghiare acolo. Nici un izvor nu raportează această. Este dar o presupunere a Domniei Sale care cade de la sine, căci cu ce dovedește că această Cetate ar fi existat dejà pe acele timpuri? In Ist. Rom. p. 64, afirmă singur că Cetatea Neamțului a fost deabea zidită de Petru I Mușat! Astfel de contraziceri nu sunt lucruri rare în scrierile sale.

[2]) Ist. Rom. p. 59. Vezi și Gesch. d. rum. Volkes, I, p. 283 și 284: „Baia-Câmpulung-Rădăuți".

[3]) ibid., p. 64.

[4]) Thurocz 3, III, c. 39.

[5]) Hurmuzaki, Documente, I, 2, p. 94: in contumeliam regis conservare.

[6]) Chronicon Dubnicense p. 191.

www.dacoromanica.ro

mult înainte de războaiele lui Bogdan cu Ludovic. Ea trebue să se fi săvârşit cu voia Coroanei ungare, în vremea ocârmuirei unui voevod care prin slujbele lui, ştiuse să-i inspire încredere[1]).

Ţara Moldovei dar n'a fost cucerită treptat treptat, după cum susţine d-l Iorga, de Români. Regele Ludovic a dobândit aceste regiuni dintre munţi şi Nistru prin diferitele sale expediţiuni contra Tătarilor pe cari îi respinse tocmai peste Nistru. Şi în această ţară dobândită el puse ca Voevod pe Dragoş. Acesta n'a avut dar a cuceri aceste teritorii ci numai a le luà în stăpânire, a le colonizà, a le organizà. Bogdan trecând munţii, alungând pe fiu lui Sas, a ocupat această ţară, zisă dejà a Moldovei, în limitele în care fusese cucerită de Regele Ludovic şi stăpânită de Dragoş şi Sas, adică între munţi şi Nistru. Bine înţeles că această dominaţiune erà pentru părţile mai îndepărtate spre Nistru şi Mare disputată încă de Tătari aşà că atât Bogdan cât şi predecesorii săi dar chiar şi succesorii săi au trebuit să aibe lupte pentru aceste stăpâniri îndepărtate cu Tătarii cari au încercat de sigur a retrece Nistrul. Dar groso modo atât predecesorii săi cât mai cu seamă Bogdan a trebuit să stăpânească dacă nu toată Moldova de apoi, atunci cel puţin cea mai mare parte din ea şi nu bucăţica neînsemnată Baia-Câmpulung-Rădăuţi.

Inspre Nord Moldova ajunsese de sigur până la limitele care au fost fruntaria vechie [2]) între Polonia şi Moldova până pe timpul lui Petru I Muşat, adică până la o linie care mergeà cam dela Vizniţa prin Cernăuţi la Hotin, această din urmă localitate făcând încă parte din Polonia[3]). Căci de abia sub Petru I aşà numită ţară a Şipiniţului „terra Sipinensis sau Sepeniczensis" [4]) fu alipită de Moldova, de sigur cu ocazia recunoaşterei suveranităţii polone în 1387, când Regele i-a dăruit aceasta că feud confirmat mai târziu şi lui Ştefan II în 1433[5]). Fratele lui Ştefan Iliaş zice anume într'o diplomă din 1437 că ţara Şipiniţului cu Hotinul Ţeţina şi Hmielovul Moldova

[1]) Despre Unguri, p. 41.

[2]) D. Cantemir, Descrierea Moldaviei, Bucureşti, MDCCLXXV, p. 4: «Mai înainte ţărmurii Nistrului numai până la Hotin erau ai Moldovenilor, şi di acolo o linie dreaptă trasă prin rîurile Prut şi Ceremus formà marginea ţării în acea parte». El greşeşte însă când atribuie lui Ştefan cel Mare cucerirea «provinciei ce zace despre Podolia până la gura rîului Serafineşti» adică ţara Şipiniţului.

[3]) In anul 1349, Cazimir cel Mare al Poloniei cuceri teritoriul Haliciului de care depindeà şi ţara Şipiniţului. El zidì aice cetăţile Hotinul şi Ţeţina. Vezi Kaindl, Gesch. D. Bukow, II, 10.

[4]) Dlugosz, XII, 277: Silvae erant vastae et in longum porrectae, ... „in terra Sepeniczensi sitae".

[5]) Hurm. Doc., I, 2, 846.

www.dacoromanica.ro

le primise dela coroana polonă [1]). Şi dovadă că Petru primise aceste feude înainte de anul 1388 este actul, din acest an, de împrumut prin care Regele polon se obligă în caz de neplată a-i cedà stăpânirea Haliciului cu teritoriul său ca garanţie până la deplina achitare a datoriei [2]). Această nu se poate explicà decât admiţând că la acea epocă Moldova, prin cedarea ţării Sipiniţului, ajungând până în Nistru, erà limitrofă cu acest teritoriu galiţian amanetat [3]). Apoi există şi altă dovadă despre stăpânirea ţării Sipiniţului, anume inscripţiunea de pe mormântul dela Rădăuţi al Anastasiei, fica lui Laţcu, din care rezultă că i-a dăruit mănăstirea Coţmanul cari se află în acest teritoriu al Sipiniţului.

Despre Ţara Românească, ajunsese cu siguranţă până la fruntaria cea veche dintre ambele ţări înainte de Alexandru cel Bun. Căci până pe timpul acestuia partea inferioară a Moldovei de sud dela munţi până la gurele Dunărei cu Chilia făceà parte din Ţara Românească. Spre apus aceasta ajungeà până la Apa Trotuşului [4]), de acì în jos pe Siret până mai jos de Tecuci ş'apoi o linie care ajungea la mare între gurile Dunărei şi Cetatea Albă. Alexandru cel Bun, în nişte împrejurări ce nu ne sunt cunoscute, reuşì a ocupà atât Chilia cu litoralul dunărean până la mare cât şi teritoriul dincoace de Trotuş înspre Milcov fără a ajunge încă până la această apă care nu devenì fruntaria dintre Moldova şi Muntenia decât sub Ştefan cel Mare în urma cucerirei cetăţei Crăciuna. Această cetate zidită din nou de Radu cel Frumos se află pe malul stâng al Milcovului astfel că e sigur că graniţa Ţărei Româneşti veneà dincolo de acest rîu în Vrancea undevà. Fruntaria între ambele ţări a fost fixată de Alexandru cel Bun şi Mircea cel Bătrân printr'un anume act, zis în documente „privilegium" care n'a ajuns însă până la noi. Cu toate acestea, succesorii celui din urmă n'au voit a recunoaşte această în-

[1]) Hurm. Doc. I, 2, 871.

[2]) Hăsdeu, Arh. ist. I, 1, 177.

[3]) Explicaţiunea dată de N. Iorga, Gesch. d. rum. Volkes I, 286 cum că Petru în locul Haliciului ar fi primit Şipiniţul nu este întemeiată, căci aşà nu se explică cum de Polonia ar fi amanetat Haliciu, dacă Moldova prin ocuparea anterioară a teritoriului Şipiniţului n'ar fi devenit limitrofă cu acel al Haliciului. Despre ţara Şipiniţului consultă şi Hurm. Doc., I, 2, p. 820 şi Hasdeu Arh. ist. I, 1, 172. După Raimund Kaindl, Geschichte der Bukowina, Czernowitz, 1903, II, p. 11, nota 23, amintirea vechei fruntarii polone dela Hotin peste dealurile Bucovina spre Cernăuţi-Ţeţina şi de acì dealungul Siretului până în Ardeal există încă în secolul XVIII. Vezi şi Wickenhauser, Molda III, 175, 183 şi 188.

[4]) M. Kogălniceanu, Cronicele României, I, 162: «că Ţara Muntenească vrea să fie hotarul său până în apa Trotuşului»; şi Cantemir o. c. p. 5. „Mai înainte Siretul şi Trotuşul despărţea Moldova de Muntenia".

www.dacoromanica.ro

voială şi de acolo pretenţiunile lor asupra Chiliei şi aşà ziselor *teritorii basărăbeşti* [1]).

Spre răsărit, Moldova ajunse până în Nistru mai cu seamă în partea de sus. Probabil că partea de jos erà încă în stăpânirea Tătarilor cari stăpâneau încă şi Cetatea Albă. Este ca şi sigur că aceasta nu erà încă a Moldovei sub Laţcu pentru motivele expuse în privirea înfiinţării unui episcopat catolic al Moldovei la Siret. Cetatea Albă fu desigur cucerită de Iurie Koriatovici. Imprejurarea că Petru I, în 1384, prestează jurământul de credinţă Regelui Poloniei în prezenţa mitropolitului de Chiev şi nu a episcopului din Cetatea Albă nu exclude posibilitatea ca această cetate erà dejà a Moldovei. Nefiind un mitropolit Moldovan ci numai un episcop şi încă în îndepărtată Cetatea Albă, este natural să se fi dat precăderea Mitropolitului din Chiev [2]).

Astfel trebue concepută geneza înfiinţărei Moldovei cu primul scaun de domnie la Siret şi în limitele expuse mai sus.

C. KOGĂLNICEANU.

---

[1]) N. Iorga, Istoria Românilor în chipuri şi icoane, Bucureşti, 1905, 92–93, găseşte admiţând că ocuparea acestui teritoriu basarăbesc ar fi avut loc între 1370—1390. In documente Muntenii zic anume că ele au fost luate de Alexandru cel Bun; greşeşte asemenea d-l Iorga susţinând că Moldova pe acea vreme mergeà până în Milcov şi că Crăciuna erà a ei.

[2]) N. Iorga, Ist bis. rom. I. p. 37 scrie că dacă ar fi fost un episcop Moldovenesc Petru n'ar fi jurat în mâinile unui arhiereu străin, «Vlădica de Chiev». Nu înţelegem de ce îl numeşte Vlădică, căci el erà *Mitropolit* şi de aceea jurământul a fost făcut în mânile lui şi nu a unui simplu episcop cum erà încă acel Moldovenesc dela Cetatea Albă. Vezi Hurm. Doc. I, 2, 295–298. Postul de Mitropolit la Haliciu erà vacant căci altfel acesta, în a căruia diecezà erà episcopatul moldovenesc dela Cetatea Albă, ar fi trebuit să oficieze cu ocazia depunerei jurământului. Vezi D. Onciul în Conv. liter. XIX p. 1885 p. 339.

www.dacoromanica.ro

RASA ROMANEASCA

DIN PUNCTUL DE VEDERE ANTROPOLOGIC ŞI ETNOGRAFIC

Dintre toate cestiunile cari privesc originele şi trecutul Românilor, aceea care, cu etnografia, a fost mai puţin studiată, este antropologia. Aceasta rămâne dar nouă, complexă, grea de rezolvit; totuşi am crezut necesar de a mă ocupà de această problemă într'o serie de prelegeri ce am făcut la Sorbona din Paris, în timpul anului şcolar 1909—1910. Cred folositor să rezumez aici trăsăturile esenţiale, rămânând să public în curând întregul studiilor mele în această privinţă. Ori cât de insuficiente sunt materialele ce există, totuşi trebue să cercăm a pune bazele ştiinţei antropologice şi etnografice române, de a formulà legile lor şi de a clădì, aşteptând o soluţiune, cel puţin o ipoteză verosimilă, arătând în acelaş timp şi metoda ce trebue să urmăm pentru rezolvirea acestei grele cestiuni.

Această cestiune este de cea mai mare însemnătate, fiindcă numai dânsa poate aduce adevărata lumină asupra originei rasei româneşti, numai dânsa va puteà stabilì dovada morfologică şi psihologică a daco-latinităţei Românilor. Argumentul antropologic va fi complementul de dovadă pentru argumentul limbistic dejà pe deplin dovedit, precum şi pentru argumentul etnografic aproape dovedit. Antropologia va întărì dovada daco-latinităţei rasei româneşti, dovada de netăgăduit, cheia misterului etnografic, a enigmei istorice care priveşte rasele carpato-balcanice, lucru pe care limbistica nu va puteà nici odată să-l dea ea singură. Dar, pentru antropologia românească, tocmai dovada morfologică rămâne de făcut şi ea trebue să se facă de specialişti. Scopul urmărit este daco-latinitatea Românilor ca substanţă naţională, ca trăsături morfologice, ca instincte, ca moravuri, ca psichologie socială. Pentru acest scop, nu trebue să ne oprim a scoate la iveală osemintele trecutului, de a intreprinde săpături sistematice şi bine conduse ştiinţificeşte, mai ales în munţii noştri, în Carpaţi, cari ascund înăuntrul lor cheia misterului antropologic român. Trebue să se scoată la lumina zilei vestigiile trecutului, mărturisirile materiale şi doveditoare, şi această după pilda dată de alte ţări, a vieţii stinse din trecut a acelei rase carpato-dunărene pe care eu am denumit-o cel dintâiu şi pentru prima oară rasa românească.

www.dacoromanica.ro

Dar de ce rasă, tip, chip, grup românesc! Se poate citì în minunata operă atât de cunoscută a d-lui dr. Topinard, istoricul antropologiei, definiţiunile precise, teoriile, metoadele diferite, rezultatele dobândite. Se va mai consultà cu folos şi lucrările d-lui doctor Verneau, eminentul profesor dela Muzăul din Paris, a d-lui Edmond Périer, a d-lui dr. Manouvrier, ale d-lor Zaborowsky, Capitan, Rabaud, Schrader, etc.; apoi operile lui Hovelacque, Agassiz, André Lefèvre, Gobineau, Lagneau, sir John Lubbock, de Mortillet, d'Arbois de Jubainville, Geofroy Saint Hilaire, operile ilustrului Broca, a lui Quatrefages, Haury, de Morgan, Deniker, Schmidt, etc., şi printre Români, Cobălcescu, Grigorie Ştefănescu, Beldiceanu, dr. Obedeanaru, dr. Felix, dr. Minovici, cercetările d-lui George Cantacuzino, Memoriul meu adresat Societăţii Geografice Române, conferinţa mea din acelaş an făcută la Societatea Istorică Română.

Metoda descriptivă a lui Blumenbach, ori cât de dibace şi de preciză este, nu este totuşi decât un mijloc de cercetare, precum esta asemenea şi mensuraţiunea precum este şi craniologia, care toate nu pot da decât unele date, pe baza studiilor făcute în mod riguros şi direct asupra rămăşiţelor găsite în morminte. Terenului antropologic îi aparţine şi aceeace este sinonim cu istoria naţională a omului a celor trei aspecte ale sale: omul, rasele, popoarele; caracterele fizice de ordine anatomică sau morfologică, caracterele fisiologice ordinare, psihologice, etnografice, şi chiar sociologice; locul omului în natură, originea sa simplă sau multiplă, relaţiunile raselor speciale cu întreg modul lor de grupare, de formaţiune; legile progresului social, moravurile, locuinţa, costumul, limbagiul în sfârşit etc.. Trebuie să aplicăm toate aceste metode ştiinţifice şi la studiul antropologiei româneşti.

Este de nediscutat că trebue recunoscut, cu Broca, că grupul omenesc constitue în mod evident un gen, că sunt mai multe specii, că rasele diferă între ele dar că, câte odată, cu toate că sunt transplantate şi supuse mai multor influenţe, ele rezistă în privinţa unor trăsături exenţiale care rămân permanente sau care nu se pot modificà decât în mod superficial şi numai sub câtevà raporturi. D-l dr. Verneau, care face la Muzeul din Paris un curs de antropologic însemnat, a stabilit că: este mai puţină varietate în rasele primitive, mai puţin numeroase şi mai distincte, că este mai multă varietate în rasele următoare, în acele de astăzi şi că aceste varietăţi merg cu tendinţa de a creà tipuri noi, rase nouă, şi în sfârşit că aceste varietăţi sunt nouă sensibile, aceste diferinţe mai pipăite pe un singur punct dat, într'un singur grup etnic zis omogen, decât la rase sau grupuri distincte, depărtate unele de altele. Vedeţi în Franţa, Britania, Americani din Statele Unite, Hispano-Americani, etc., şi deci, prin analogie şi deducţiune, şi Români.

Ca să vorbim precis, rasa este o concepţiune abstractă şi, spre a nu alunecà pe povârnişul eroarei îmbătându-ne cu cuvinte, trebue să se constate fapte, să fie ele bine stabilite. Rasa este constituită de un tip ereditar, de ordine fizică, fiziologică, psihologică, şi chiar câte odată patologică. Trebue dar să determinăm tipul prin analiza urmată de sinteză a caracterelor care-l compun şi trebue să facem do-

www.dacoromanica.ro

vada continuităţei (urmărei) lui în veacurile următoare. Tipul prin sineşi este foarte greu de definit, de determinat şi el nu se prezintă azi nică eri în Europa în starea sa primitivă de puritate, fiindcă el a fost succesiv modificat, păstrând totuş unele trăsături fugitive permanente. Continuitatea în veacuri a acestui tip, românesc pentru cazul de faţă care ne atinge şi ne interesează, trebue să se dovedească prin trăsături anatomice, morfologice, fisiologice, psihologice, adică pe calea filiaţiunei şi cu ajutorul însuşi a corpului delictului, vreau să zic în mod expres, a craniului, a osemintelor epocelor bine constatate în privinţa originelor şi a afinităţei psihologice a acestui tip actual cu tipurile anterioare, prin documente, scrieri istorice şi lapidare, sau altele. Vom vedeà astfel care este permanenţa caracterelor anatomice, etc., vom ţineà seamă de aclimaţiunea geografică, vom fixà apoi seriaţiunea, gruparea etnografică, istorică.

Spaţiul ne lipseşte aici, fiindu-ne măsurat, pentru studiul amănunţit al cestiunei astfel precum am făcut în prelegerile mele amănunţite dela Sorbona. Mă voiu mărginì dar numai a arătà rezultatele:

Urmarea veacurilor a format, prin unirea graduală, peste primele fonduri ale raselor quaternare, a Pelasgilor şi Iranienilor, a Liguriloı şi Celţilor, a Thracilor şi Geţilor, a Scyţilor şi Agatirsilor, a Dacilor şi Romanilor, a Italioţilor şi Ilirienilor, a Goţilor, Slavilor şi Grecilor, acest tip particular ţărilor carpato-dunărene, ce se poate distinge mai ales la locuitori din munţi, acest tip daco-latin, care formează, prin permanenţa şi continuitatea unor trăsături antropologice rasa pe care eu o denumesc rasa românească, la care am aplicat două legi precize despre care am dat demonstraţiunea şi pe care le-am formulat. Prima lege, care serveşte de bază, este continuitatea în veacuri a unor trăsături speciale anatomice, morfologice, fisiologice, psihologice, care stabilesc permanenţa rasei, a tipului (pentru a vorbì în mod abstract), sau a grupului etnic (pentru a vorbì în mod concret), format de Daci şi Latini, şi pe care l'am denumit rasa românească. A doua lege: amestecurile etnice (care se fac şi pe cale de afinitate electivă) sunt aproape aceleiaşi ca nuanţe care constituesc varietăţi la popoarele mediteraneene, italiote şi carpato-dunărene balkanice. Dar aceste amestecuri s'au făcut proporţiuni diferite şi au fost supuse influenţelor liniei. Aceasta din punct de vedere curat antropologic.

Constituirea naţionalităţii româneşti ca substanţa naţională s'a efectuat în sânul Carpaţilor, acolo unde se întindeà vechia Dacie Trajană. Factorii etnici cari au contribuit a creà naţionalitatea românească, individualitatea etnică, sunt în număr de cinci: 1. Tulpina rasei quaternare, autochtonă, europeană, preistorică, care se pierde în întunericul veacurilor, cu toate că a lăsat vestigiile ce le-am semnalat; 2. Tulpina pelasgică, preistorică, este primul fond comun tuturor popoarelor carpato-dunărene balcanice-adriatice, a Peninsulei Thraco-Iliriene, impropriu zisă Balcanică; 3. Tulpina ariană sau indo-europeană, mai ales a ramurei iranian-zoroastriană a popoarelor care au locuit Dacia înainte de cucerirea romană, este compusă de Agatirşi şi Scyţi absorbiţi de Thraco-Geţi şi de Daci, fraţi lor zoroastrieni şi fraţi ai Thraco-Elenilor şi a Ilirienilor; 4. Pe această tul-

www.dacoromanica.ro

pină daco-scytică au fost grefate elementele latine romanizate (greco-iliriene-italiote şi mediteraneene) aduse de cucerirea şi de colonizarea romană, trăsăturile antropologice şi psihologice ale Dacilor, continându-se pe cale de afinitate cu trăsăturile caracteristice ale Latinilor, pentru a constitui rasa daco-romană sau românească; 5. Acest amalgam al Dacilor şi Romanilor a fost supus sau influenţat pe timpul invaziunilor Barbarilor unei singure influenţe reale mai puternice, aceea a Slavilor, al căror contact de şapte ori secular, chiar cu religia, cu cultura şi cu sângele, nu a putut întru nimica să steargă trăsăturile latine predomnitoare, dobândite în mod definitiv Daco-Romanilor, în sânul cărora acei Slavi înşuşi au dispărut completamente. Aceasta din punct de vedere etnografic.

In cât priveşte continuitatea acestei rase daco-romane în Dacia Trajană, dovezile istorice sunt cele următoare: 1. Românii ocupă astăzi în Transilvania şi în Oltenia exact aceleiaşi regiuni unde trăiseră Daco-Latini şi înainte de ei Daco-Scyţi-Iranieni. 2. Românii au ocupat întotdeauna centrurile muntoase ale aceleiaşi ţări. 3. Românii au primit creştinismul pe timpul când limba lor erà încă cea latină. 4. Dacia, cucerită de Trajan, a fost supusă unei dominaţiuni pacinice, unei colonizări iar nici de cum unei deznaţionalizări. 5. Nu există nici un text scris dem'n de credinţă, nici o inscripţiune în Corpus Inscriptionum Latinarum, nici nicăieri, care să dovedească departaţiunea în masă sau exodul (emigrarea) populaţiunei latine, nici nimicirea ei. 6. Poporul daco-latin erà stabil, nici cum nomad şi prin acest fapt, nu puteà de loc să fugă departe faţă cu invaziunea 7. Proprietăţile pământeşti, indivize, ale francţiitorilor ţărani sau bătrâni au ca origine proprietatea hotărîtă veteranilor romani. 8. Existenţa municipilor la Daco-Latini dovedeşte menţinerea populaţiunei dace alături de coloni, iar nici de cum exterminarea lor. 9. Toponimia geografică este o dovadă a daco latinităţei Românilor, şi 10. Caracterul particular al rasei dela munţii Carpaţi a fost în toate timpurile transhumanţa în viaţa pastorală, alături cu tendinţele stabile în viaţa agricolă. Aceasta pentru argumentul sociologic.

In sfârşit limba românească aparţine ramurei italice a limbelor indo-europeane. Ea este limbă romană, neolatină mai în tot vocabularul său, în expresiunile sale cele mai caracteristice, în formaţiunea sa, în evoluţiunea sa, în anatomia sa, în structura sa, în ritmul său, în melodia sa proprie, în sintaxa sa, şi în primele sale monumente literare scrise sau orale. Ramurile limbei româneşti sunt: 1) aceea a regatului actual al României; 2) a Transilvaniei, 3) a Banatului, Maramureşului, Crişiana; 4) a Bucovinei; 5) a Basarabiei; 6) a Moraviei; 7) a Istriei şi 8) a Macedoniei. Afinităţile limbei româneşti cu cea albaneză şi cu cea macedoniană sunt datorite nu numai primelor elemente latine, dar încă şi fenom'enului limbistic al centrurilor de diferenţiere dialectală, cari au ajutat să le izoleze şi să permită caracteristicile lor proprii. Repet că aplic formaţiunei limbei româneşti teoria limbistică ce Schmidt o întrebuinţează pentru formaţiunea limbilor indo-europeane, cu toate că argumentul meu este cu totul nou.

In sfârşit, încât priveşte pe Aromâni sau Macedo-Români, ace-

www.dacoromanica.ro

ştia sunt Românі de aceiaşi rasă mai mult decât cu limba, a aceluiaş fond primordial etnic pelasg, apoi traco-get, iranian, apoi meso-latin, amestec de daco-latin şi de iliro-latin. In cât priveşte limba Macedonenilor, sunt asemănări, similitudini, diferite puncte de origine comună cu aceia a Românilor, dar, dar nu identitate completă; indentitate de rasă, da; indentitate de limbă, nu!

Acesta este rezumutul cursului meu de istoria etnografică a popoarelor carpato-balcanice, dintre care poporul românesc ne interesează mai în deosebì.

ALEX. STURDZA
PARIS.

www.dacoromanica.ro

DOCUMENTE

PRIVITOARE LA

GRANIȚA DINTRE ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI UNGARIA

La Eforia Spitalelor Civile se păstrează un bogat fond de documente. Intre multe altele de o mare importanță istorică, se află și cele următoare privitoare la granița Țării Românești despre Ungaria. In ele e vorba de niște munți pe cari Sașii puseseră mâna, și pe cari înainte de 1750 Sandul Bucșănescu i-a scos de sub stăpânirea lor. Stăpânirea Românilor n'a fost de lungă durată, căci pe la 1825, zece munți dintr'aceștia trecură iar în stăpânirea Ungurilor.

Dăm mai jos aceste documente.

I.

1750 Maiu 5.

Hrisovul lui Grigorie Ghica Vv., domnul Țării Românești, prin care întărește lui Sandul Bucșănescul biv vtori logofăt de visterie stăpânirea peste 13 munți din județul Argeș, pe care 'i scosese dela Sașii din cetatea Sibiiului.

Milostieiu bojieiu Io. Grigorie Ghica voevod i gospodar vsei zemli Vlahiscoi, — davat gospodstvo mi boiariului domniei meale Sandul Bucșănescul biv vtori log[ofăt] za vistierie, ispravnicul Vâlcii ca să aibă a ținea 13 munți ot sud Argeș, însă muntele ce se chiamă Voinișăscul, ce iaste în obârșiia Voineasii, i muntele Bucegii, i Dobrunul, i Oteagul, i Sticatul, i Furnica, i Balintele, i Haneșul, i Groapele, i Șteaja, i Gonțea, i Sărăcinul, i Balul. Care munți să încep toți din muntele Voinișăscul, din pietrile scrisă, ce sânt hotar țărilor, și de acolea drept în apa Lotrului, care să hotăraște cu muntele Negru, și drept în apa Lotrului, și din apa Lotrului în sus până în muntele Sărăcinul, care să hotăraște cu munții boiarilor Bengești; și de acolo drept în plaiu, în hotarul țării Ungurești, drept piatra albă. Acești munți, după seamnele lor, să-i stăpânească cu bună pace de către trei ceate de oameni, însă ceata cea dintâi: Săteanii din Voineasa i din Malaia, iar ceata de a doao Nicola văt[aful] cu toți plăiașii din Loviște, iar cea de a treia Anghe[l] și Dumitru Pereștii din satul Cârligeii ot sud Gorjiu. Pentrucă s'au judecat de față la divan înnaintea domnii meale, zicând Sandul Bucșănescul, cum că acești munți fiind lângă hotarul țării Ungurești, iera înpresurați de către

www.dacoromanica.ro

unii din Saşii dela Cetatea Sibiului, stăpânindu-să de cătră dânşii în multă sumă de ani, încât rămăsease tocma ca şi un pământ de ţară Ungurească, nesculându-să a face nimeni nici o pâră înpotriva Saşilor până întru a douo domnie a domniei sale Mihai Vodă Racoviţă. Iar atunci fiindu-l fost orânduit domnia sa Mihai Vodă ispravnec judeţului Argeşul, şi întâmplându-i-să călătorie cătră hotar, după cursul apelor luându seama, au fost întrat la bănuială că acesti munţi sânt ai Ţării Româneşti. Şi înştiinţând pe domniia sa Mihai Vodă pentru ačastă pricină, i s-au fost poroncit cu tot adinsul să cerceteaze şi să adevereaze hotarul ţării. Deci Sandul Bucşănescul apucându-să a cercà cu mare silinţă, au fostu găsit o copie după un hrisovu a răposatului Băsărabă Vodă de la leat ——— [1]) când au fost îndreptat domniia sa hotarul ţării cu Ianoş craiul ţării Ungureşti. Care copie de hrisov aducându-o Sandul Bucşănescul, am pus de s-au cetit şi la divan înnaintea domniei meale. Deci Sandul Bucşănescul după ce au fost găsit ačastă copie, cu mare sârguială strângându mulţi oameni, atât din pământul Ţării cât şi din ţara Ungurească, şi cu toată cheltuiala lui mijlocind cătră dregătorii cetăţii Sibiiului, au fost adus pe acei Saşi la hotar. Şi aşa mergând cu toţii după seamnele copii, dovedindu-să munţii că sânt ai Ţării Rumâneşti, s-au lăsat şi Saşii aceia de stăpânirea lor, rămâindu acei munţi până acum supt oare care purtare de grijă şi stăpânire a Sandului Bucşănescul. Dar atuncea s-au fost şi sculat întâi săteanii din Voineasa i din Mălaia cu pricină că acei munţi ar fi fost ai neamului lor. Şi Sandul Bucşănescul ne mai cercetându lucrul sau să fie cerut cu dânşii judecată ca să vază cu ce dreptate cerŭ ei acei munţi, din bună voia lui le-au fost datu supt stăpânire muntele Voinişăscul i muntele Dobrunul cu ţinuturile lor. Iar când au fost acum întru a doao domnie a domniei meale, s-au sculat Nicola văt[aful] cu plăiaşii din Loviştе şi stându faţă cu Sandul Bucşănescul, cerea şi ei, cum ca unii ce sânt păzitorii plaiului să-i împărtăşim şi pe dânşii cu Sandul Bucşănescul la stăpânirea acestor munţi. A cărora cérere s-au cunoscut că iaste făr de cale, şi nu numai cearerea lor, ci încă şi acei doi munţi ce i-au fost dat Sandul Bucşănescul supt stăpânirea săteanilor din Voineasa şi din Mălaia, făr de nici o cale i-au lăsat de s-au întinsu şi ei cu stăpânire într'acesti câţivaşi trecuţi ani. Pentrucă fiind împresuraţi de către Saşi într'atâta sumă de ani şi nesculându-se nimeni a face vre-o pâră înprotiva Saşilor, nici din neamul celor ce vor fi fost vreodinioară stăpâni acelor munţi, nici a[l]ţii din pământeanii ce au stătut după vremi s-au cunoscut că n-au avut dorire de patria lor spre a nu îngăduì pre a[l]tul neam strein să le împresoare pământul ţării, ci atât cei ce nu vor fi ştiut cât şi cei ce vor fi ştiut trecând vremi cu vederea şi cu tăcerea, au rămas munţii împresuraţi şi stăpâniţi de Saşi, tocma ca şi un pământ de ţara Ungurească. Şi măcar că nu era cu cale să-i stăpânească nici o parte, nici alta, fără numai domniia, ca un lucru ce au fost de tot pierdut şi de nimeni într'atâta sumă de ani necăutat,—dar adeverindu-ne domniia mea dela toţi cinstiţii şi credincoşii veliţii boeri ai divanului domnii meale, cumcă Sandul Bucşănescul din sine s-au îndemnat de au

[1]) Loc nescris în original.

www.dacoromanica.ro

descoperit ačasta înpresurare a munţilor şi cu mare strădanie şi cu toată cheltuiala lui au îndreptat hotarul ţării, ca unul ce s-au cunoscut a fi bunvoitoriu patrii sale, şi slujindu domnii meale şi ţării bine şi cu dreptate, m-am fost milostivit domniia mea, de am dăruit Sandului Bucşănescul toţi munţii aceştia, căţi sănt mai sus numiţi, ca să-i stăpânească cu bună pace, atât de către săteanii din Voineasa i din Mălaia cât şi de către Nicola văt[aful] şi de către toţi plăiaşii din Lovişte. Dar, după aceasta n'au trecut multă vreme la mijloc, şi peste şase, şapte luni s-au sculat cei mai de pre urmă din sus arătaţii, adică Anghel şi Dumitru Pereştii din satul Cărligei ot sud Gorju, şi numai cu un hrisov vechiu, fiind de ani 290 a răposatului Radu Vodă, fečorul Vladului Vodă, cu leat 6971 (=1463), dat pe numele unui Ivăniş şi Nan, fečorii unui Neagoe Căneanu, cu acela cerea muntele Sărăcinul şi hotarul Sărăcinului, zicând că au fost a neamului lor. Pe carii poruncindu domniia mea, de i-au scos împreună cu Sandu Bucşănescul la divan înaintea noastră şi întrebându-i domnia mea pentru stăpânire, însuşi ei au mărturisit că nici ei, nici părinţii lor nu i-au pomenit stăpânind fiindcă erau împresuraţi de Saşi. Şi văzându domniia mea că alte scrisori decât acel vechiu hrisov, alt nimic nu mai au, i-am cercetat de este şi hrisovul acesta al lor. Şi măcar că ei întâi cu o gură tot zicea că iaste a lor, dar domnia mea ne-am adeverit dela cinstit şi credinčosul boiariul domniei meale Barbul Văcărescul vel vistier, cumcă acest hrisov nu iaste al lor, ci a boiarilor Bengeşti, pentrucă au fost venit la d-lui cel ce le-au dat acest hrisov, adecă Ioniţă Bengescu biv treti logofăt, de au mărturisit înaintea dumisale cumcă hrisovul iaste a lor, a boiarilor Bengeşti, şi pentru multa lor supărare li l-au fost dat însuşi ei, cu aceasta tocmeală, ca de vor dobândì muntele să-l stăpânească pe din doao cu dănşii. Deci cunoscând domniia mea şi pe aceştia că umblă rău şi făr de cale, iar mai vârtos şi cu vicleşug ca acesta, muncea ca să-şi dobândească moşie deagata, după vina lor, vreadnici era şi de altă pedeapsă mai mare a li se face; — dar domniia mea am poroncit de numai ce s-au ras barba lui Anghel Perescul şi amândurora li sau făcut certare căte cu o sută de toiage, ca să le fie şi lor spre învăţătură, iar mai vârtos ca să să veaghie şi alţi a nu mai urma asemenea lor. Şi am întărit hrisovul acesta cu tot sfatul cinstiţilor şi credincioşilor veliţilor boiari ai divanului domniei meale: pan Grigorie Greceanul vel dvor[nic], pan Costandin Dudescul vel spăt[ar], pan Ianachie Hrisoscoleu vel ban, pan Constantin Brăncoveanul vel log[o]f[ă]t, pan Barbul Văcărescul vel cliucearíu, pan Nicolachi Roset vel post[elnic], pan Thoma Guliano vel pah[arnic], pan Grigorie Topliceanul vel Stol[nic], pan Grigoraşco Ghica vel com[is], pan Ianachie vel sulgeariu, pan Stavro vel pit[ar], şi ispravnic Costandin Brâncoveanu vel log[o]f[ă]t. Şi s-au scris hrisovul manual în anul al treilea din domnia a doao a domniei meale, aicea în Ţara Rumânească, la anul dela zidirea lumii 7258, iar dela naşterea d[o]mnului nostru I[su]s H[risto]s 1750, în luna lui Mai 5.

[Monogram:] Io Grigorie Ghica voevod (P. G. de hârtie) bojieiu milostiiu gospodar.

[Semnătura:] Io Grigorie Ghica voevod.

(Isc.) Constandin Brâncoveanu vel logofăt procitenomu.

www.dacoromanica.ro

II.

1759 Iunie 1.

Cartea lui Scarlat Gr. Ghica Vv., prin care volniceşte pe Bucşănescul ca să ia venitul munţilor de pe apa Lotrului.

Milostiiu bojiiu Io Scarlat Grigoriu Ghica Voevod i gospodin *pisah gospodstvomi* (= scrie domnia mea) să fie volnic d-lui pe care va orănduì d-lui vel stolnic Bucşănescul ca să fie volnic să strângă venitul munţilor după apa Lotrului, care sunt a mănăstirii sfântului Pandelimon, însă după aşăzămăntul şi tocmeala ce au avut cu dumnealui. Poroncim domniia mea şi voao vătaşilor de plaiu să-i daţi măna de ajutor şi plaiaşii, ca să poată strănge venitul şi de către nimeni nici o împotrivire să n'aibă, *Tolico pisah gospodstvo mi.* (= Astfel am scris domnia mea).

1759 Iunie 1.

Io Scarlat Grigorie Ghica Voevod (P. G.) bojiiu milostiiu gospodar.

III.

1759, Septemvrie 5.

Anaforaua veliţilor boeri făcută la pricina dintre Sandul Bucşănescul vel Stolnic cu popa Ilie şi alţi cetaşi ai lui din Mălaia pentru stăpânirea a 13 munţi de pe apa Lotrului, pe care Stolnicul 'i scosese de sub stăpânirea Saşilor din Sibiiu.

Innaintea noastră au eşit dumnealui Sandul Bucşănescul vel stolnic cu popa Ilie i Stan i Dobrotă i Andreiu Vegea ot Voineasa i Părvul Fota i Lazăr i Costandin ot Mălaia, oamenii după Lotru, pentru 13 munţi după apa Lotrului, care munţi fiind cuprinşi de Saşii Sibiiului de 200 şi mai mult de ani, în zilele mării sale răposatului Mihai Vodă Racoviţă, dumnealui stolnicul Sandul, cu ajutorul de către domnie şi cu a domisale cheltuială mergând, au dovedit acei 13 munţi ai ţării noastre pe apa Lotrului. Şi scoţându-i de sub stăpânire streină pentru trei munţi anume Voineşăscul i Buceciul i Dobrunul s'au fost aşăzat dumnealui stol[ni]cul cu sătenii ot Voineasa i Mălaĭa ca după ce să vor scoate să-i stăpânească în doao, iar ceilalţi 10 munţi să-i stăpânească numai dum[nealui] stolnicul singur, după cum aşezămăntul acesta l-au făcut prin scrisoare la măna sătenilor din Voineasa i din Mălaia după apa Lotrului la leat 7252. După aceĭa în zilele mării sale răposatului întru fericire părintelui mării tale Grigorie Ghica v[oe]v[o]d în domnia častă de acum după urmă s'au sculat sătenii ot Voineasa i Mălaĭa şi cu Nicolae văt[aful] de plaiu şi cu toţi plăiaşii ot Loviştе, sud Argeş, ca să ia munţii supt a lor stăpânire. De unde măriĭa sa luând înştiinţare de pricina acestor munţi, au trimis de au adus pe toţi sătenii de acolo şi cu divan cercetându lucru, fiind faţă şi dum[nealui] stol[ni]cul Sandul, aşa au găsit măriĭa

www.dacoromanica.ro

sa cu cale, cumcă acei munți trebue să rămăe pe seama domniei, fiind pământ al țării și domnia să-i dea cui va vrea. Pentru căci lucrul ca acesta stând pământ al țării coprinsu cu stăpânire streină, și nimeni în 200 de ani nu i-au mai dovedit, rămân a fi domnești. Și așa măriia sa i-au dăruit stol[ni]c[ului] Sandului cu hrisov, pentru căci s-au arătat cu dorință de patria sa, neținându-i în seamă nici așăzământul celor trei munți, arătând că n'au avut dumnealui voe a să așezà pentru acei trei munți. Și așa au dat măriia sa și hrisovul mării sale la leat 7251 asupra acestii pricini. Dar numiții Lotreni nu s'au odihnit, ci la leat 1754 în domniia mării sale Costandin Vodă Geh[an] au fost venit de față iarăși la divan înnaintea mării sale, unde fiind și dumnealor veliții boeri s-au cercetat de iznoavă pricina și așa s-au găsit cu cale—acei zece munți să-i stăpânească numai dumnealui stolnicul, iar la cei 3 munți Voinișăscu i Bucecul i Dobrunul să aibă și numiții săteni din Voineasa i Malaïa parte în doao, împărțind și venitul acelor trei munți iar în doao,—numai numiții oameni să aibă a da și ei cheltuiala, ce-i va ajunge pe jumătate la acei 3 munți, dumisale stolnicului, fiindcă dum[ealui] au cheltuit până au dovedit și au scos munții și scrie în cartea de judecată ce din zilele mării sale Costandin Vodă Geh[an], cumcă numiții oameni s-au și așăzat pentru stăpânire i cheltuială, prin zapise cu dum[nealui] stol[ni]cul Sandul. Impotriva căriia cărți întrebând pe dumnealui stolnicul ce are a răspunde, dumnealui au răspunsu că de acea judecată se ține, numai rumăni nu s'au ținut, după cum pricina mai jos ne-au arătat. Și pentrucă nu s'au ținut de judecată ci sau obrăznicit de s'au întins mai mult și cu stăpânirea și cu cheltuiala că n'au plătit, căută și dum[nealui] să nu să ție de judecata mării sale Costandin Vodă, ci cere ca după hrisovul mării sale răposatului Grigorie Vodă să ia și partea lor pe jumătate ce li se dedese dela acei 3 munți, tot supt stăpânirea dum[nealui]. Ale cărora pricini le-au arătat dumnealui stol[ni]cul Bucșănescul întâiu că ei după ce au apucat cartea de judecată cea din zilele mării sale Costandin Vodă Geh[an], n'au mai așteptat să facă zapisul pentru așăzământ și cheltuială, ce-l numește cartea. A doao că ei întracești 5 ani dela judecată încoace nu s'au mulțumit să-și ia numai venitul jumătate ce li s'ar fi venit dela 3 munți, ci s'au obrăznicit de au luat nu numai iarăși tot venitul dela acei 3 munți, ci încă și dela ceilalți zece munți. Care a dumnealui stolnicului zisă fiind de ei netăgăduită, iată că ei s-au cunoscut că nu s'au ținut de judecată, și cu cale iaste să li să ia acea parte pe jumătate dela acei 3 munți, de supt stăpânirea lor, că cheltuiala ce li s'au căzut a da pentru scoaterea munților n'au dat; venitul n'au vrut să și-l ia pe cât li s'au căzut. Numai căzând ei cu multă rugăčune la dum[nealui] stol[ni]cul Sandul și arătând însuși ei greșala obrăznicii cu care s'au arătat și făcând însuși ei foae de venitul munților pe fiște care anu într'acești 5 ani și arătându-se cu ce sănt ei datori a întoarce dum[nealui] stolnicului supt a lor iscălitură la acea foae și rugându-să că va plăti și cheltuiala ce li să va venì la acei 3 munți pe jumătate, și făcând și zapis cu tărie asupra aceștii pricini că nu să vor obrăznicì a să mai întinde mai mult decât li să cade,—așa și noi am făcut pe dumnealui stol[ni]cul Sandul de au primit rugăčunea lor. Și au hotărât într'aces-

www.dacoromanica.ro

taşi chip ca numiţi oameni, după ce-şi vor plăti datoria venitului şi a cheltuelii şi de nu să vor obrăznicì a să întinde mai mult cu stăpânirea ci să vor odihnì şi să vor mulţumì cu partea ce li s'au dat, aşa să aibă a stăpânì şi ei trei munţi, partea pe jumătate în pace, dar de care cumva nu vor păzì acest aşăzământ şi hotărâre, atunci găsim cu cale, cu toată dreptatea să li să ia ačastă parte de munţi de supt stăpânirea lor şi să să dea la mănăstirea S[fe]te Pandeleimon înpreună cu ceilalţi munţi, unde sânt daţi danie de dum[nealui] stol[ni]cul Sandul Bucşănescul şi atunci să să şi pedepsească ei cu târgul şi cu ocna ca nişte nemulţămitori darului şi nesupuşi dreptăţii şi divanurilor. Iar hotărârea cea desăvârşit rămâne la măriia ta.

Leat 1759, luna Sept[emvrie] 5

(s) F[ilaret] al Ung[rovlahiei].
(s) Costandin Dudescu vel vornic.
(s) Costandin C: vel ban.
(s) Costandin Brâncoveanu vel logofat.
(s) Stefan Văcărescu vel spătar.
(s) Mihai C: vel vist[ier].
(s) Νικολαος Παλ.

IV.

1768 Iulie 20.

Anaforaua lui Pârvul vel ban facută la pricina dintre Dumitru Diiaconu şi ceţaşii lui de la Urşani cu egumenul de la schitul Berislăveşti pentru muntele Sărăcinul.

Prea înălţate Doamne,

Innaintea noastră la judecată au eşăt Dumitru Diiaconu cu ceţaşii lui dela Urşani, sud Gorj, cu egumenul ot schitul Berislăveşti, cerând numiţii să ia întru a lor stăpânire muntele ce să chiamă Sărăcinul, zicând că iaste al lor din vechime, stăpânindu-să de neamul lor şi de ei până la leat 1750, când atunci luînd răp[osa]tul Sandul stol[ni]cul Bucşănescu nişte munţi a unor Saşi din judeţul Argeş, şi fiind acest munte al lor lângă acei munţi, li s-au coprinsu de către Bucşănescu şi i-au dat danie la mănăstirea Berislăveştii. Pe care munte ne arătă 3 cărţi domneşti, însă una cu leat 7162 a răp[osa]t[ului] Costandin Şărban vodă întru care scrie şi dă volnicie moşnenilor ot Urşani ca să-şi ţie moşiia lor ce este în muntele Sărăcinul i altă carte iarăşi a răp[osa]t[ului] Şărban Vodă tot cu acelaş veleat întru care iarăşi dă volnicie oamenilor ot Urşani ca să-si ia ori ce venit ar fi după muntele Sărăcinul, i altă carte a răp[osa]t[ului] Grigorie Ghica Vodă ot leat 7171, întru care scrie ca să aibă a ţineà moşnenii ot Urşani muntele Sărăcinul. Intrăbându-să şi numitul egumen ne arată un hrisov al răp[osa]t[ului] mării sale Grigorie Ghica v[oe]v[o]d ot leat 7258 ce iaste făcut pe numele Sandului stol[ni]cul Bucşănescu, întru care-i dă ca să ţie 13 munţi ce sânt în sud Argeş pe anume, între care munţi este şi acest munte Sărăcinul, mai zicând şi acesta, că s-au mai sculat nişte moşneni din neamul acestora de au căutat,

www.dacoromanica.ro

judecată pentru acest munte cu un hrisov vechiu al răp[osatului] Radului v[oe]v[o]d, dar dovedindu-să cum că ei n'au mai stăpânit acest munte au rămas de judecată. Asemenea ne mai arătă şi alită carte de judecată ot leat 1759 a răp[osa]t[ului] Filaret mitropolitul i dumn[ea]lor veliţilor boeri întru care iarăşi dă să stăpânească stol[ni]cul Bucşănescu acei munţi. S'au mai întrebat numiţii Urşani: stăpânit-au acest munte? Ei ziseră că l-au stăpânit, dar fiind aceste cărţi la alt neam al lor şi fiind fugiţi şi neavând cu ce să-şi caute pentru aceia li s'au înpresurat muntele, iar pentru stăpânire aduse doi din Lotreni mărturie, anume popa Ilie i Pătraşco, carii mărturisiră înnaintea noastră cum că acest munte au fost al Urşanilor şi l'au stăpânit şi neamul lor şi ei. Şi ziseră cumcă prin carte de blestem va dovedì şi prin alte mărturii, fiind ştiut la toţi vecinii de acolo din prejur cumcă ei au stăpânit până când li s'au luat muntele de răposatul Sandul Bucşănescu. Deci după cercetarea ce li s'au făcut, după cărţile ce s'au văzut la amândoao părţile, arătăm. Iar izbrănirea hotărârii rămâne a să face din luminat divan al mării tale.

1768 Iulie 20.

(s) Pârvu vel Ban.

V.

1768 August 17.

Mărturia Barbului Grumezea pentru scrisorile muntelui Sărăcinul.

Mărturisaniia Barbului Grumezea ce ştie de mărturiseaşte pentru scrisorile munţilor Sărăcinul şi altor munţi ot sud Gorj, ce le-au arătat Dumitru Diiaconu —— moşneni dela Urşani, sud Gorj, la divan cum arată. August, 17, — 1768.

---

8 Ani sunt de când aflându-să Barbul în Sibii, — iată au venit Vacnăr Sasul dela Sibii cu nişte Ungureni de acolo la judecată, să să judece Ungurenii cu Sasul pentru munţii din sud Gorj, ce să stăpânea de acel Sas în pământul Ţării Rumâneşti, care munţi acum să stăpânesc de schitul Breslăveşti, zicând Sasul, cum că el îi are acei munţi cumpăraţi dela Bengeşti mai dinainte. Iar Ungurenii zicea cum că şi ei îi are cumpăraţi dela moşneni ori iarăşi dela Bengeşti, arătând Sasul 2 zapise ale Bengeştilor şi a unora den moşneni, însă un zapis de zloţi 600 şi altul de zloţi 400, cu care vânduse ei munţii. Şi avea Sasul şi multe hrisoave şi alte scrisori, care cetindu-le logofătul cel rumânesc al Sibiiului şi neputând priceape bine ceale ce scriia în zapise şi în hrisoave l'au fost chemat pe Barbul Grumezea de i'au dat acele scrisori şi le-au cetit. Dar hrisoavele ale cărora domnu au fost, nu poate ţinea minte, fără de cât aicea în divan, întâmplându-se şi Grumezea, când s'au cetit hrisoavele ce le-au arătat numiţii moşneni, pe loc ş'au adus aminte că le-au văzut şi le-au citit în Sibii. Aceasta au mărturisit cu gura lui, fiind şi alţi oameni de credinţă faţă. Care

www.dacoromanica.ro

pentru încredinţarea au iscălit atât Barbul Grumezea cât şi alţii carii sau întâmplat, când au mărturisit mărturie.

August 17, — 1768.

(s) Barbu Grumezea adeverez.
(s) Radu log[ofătul] martor.
(s) Radu log[ofătul] martor.
(s) Vasilie log[ofătul] martor.

Şi am scris cu zisa Barbului Grumezea, Ştefan Lămotescu log[ofăt] za divan în divan.

VI.

1773 Maiu 6.

Cartea divanului Prinţipatului Ţării Rumâneşti, prin care volniceşte pe egumenul de la Berislăveşti a strânge venitul munţilor de pe apa Lotrului.

No. 384.
Poroncă dela divanul Prinţipatului Ţării Rumâneşti.
Dupe cartea domniisale Scarlat Ghica vodă dela leat 1759 Iunie 1, ce este dată la mâna cuviosului egumen Berislăvescul, întru care să volniceşte ca să aibă a strânge venitul munţilor după apa Lotrului, care sânt a mănăstirei sfântului Pandelimon, care carte sau văzut la divan, — deci asemenea carte se dete la mâna cuvioşii sale, ca dupe tocmeala şi învoiala ce au avut cu egumenul să-i apuce să înplinească. Pentru care se porunceşte şi voaă vătaşilor de plaiu ca să poată strânge venitul munţilor.

Vel logofăt.
Vel vistier.
Scarlat Greceanu
Procit vtori logofăt.

1773 Mai 6
Bucureşti.

VII.

1779 Maiu 10.

Zapisul lui Bucur Nan ot Tilişca către egumenul Nicodim dela Berislăveşti relativ la muntele Jidul.

Adică eu Bucur Nan ot Tilişca, ce iaste vechil şi lui Iorodanu, tovaroşu mieu, dat-am zapisul nostru la mâna sfinţii sale părintelui igumen Nicodim dela sfânta mănăstire Berislăveşti, precum să ştie că în vremea răzmeriţii, am cumpărat dela sfinţiia sa păşunea unui munte ce se chiamă Jidul, — şi pentru tocmeala muntelui de anul acela o mai dat taleri 24 prinsoare pe anul viitor. Şi mâncând păşunea pe anul acela, când au fost la anul viitor s'au coprins acel munte de Ţara Ungurească, şi noi am rămas de ne-am căutat în altă parte. Acum am venit la sfinţiia sa şi i'am cerut acei bani, taleri 24

www.dacoromanica.ro

înapoi. Şi sfinţia sa me-au dat aceşti bani, toţi deplin în mâna mea, taleri 24. Drept aceia i-am dat acest zapis al nostru la mâna sfinţii sale ca să aibă pace de către noi, fiind şi alţi oameni de cinste faţă la acest aşăzământ, care să vor iscăli mai jos. Şi noi pentru credinţă ne-am iscălit mai jos, puindu-mi şi degetul mieu în loc de pecete ca să se crează.

Maiu 10, — 1779.

× Eu Bucur Nan ot Tilişca ce sânt vichil şi tovaroşul mieu adeverez.
(s) Ilarion igumen martor.
(s) Nicolae logofătul am scris şi martor.
Mihai Ceauşul za păh[arnicei] martor.
Anania igumenul Trivalii martor.
Acest zapis s'au făcut prin ştirea noastră.
(s) Stan Bucşănescu clucer.

VIII.

1825 Octomvrie 4.

Scrisoarea lui Ianache Pârvan relativ la 13 munţi de pe apa Lotrului

Cu toată plecăčunea mă închin dumitale,

Inştiinţez dumitale că, după cinstita poruncă ce mi s'au trimisu ca să cercetez pricina acelor 13 munţi ai spitalului sfântului Pandeleimon, ce cad pe Lotru într'acest plaiu, următor fiind, am adus pe sătenii Voineşari şi Mălăeni, care săteni stăpânesc 3 munţi dintr'aceşti 13, şi după arătarea bătrânilor dintr'aceste sate, făcui alegere anume, care să stăpânesc de locuitori şi cad în pământul Ţării Rumâneşti, cum şi care sânt peste hotar în ţara Nemţească şi cad cu stăpânirea de sătenii Veştimeni, cari sânt militari în ţănutul Veştimul de lângă oraşul Sibiiului. Şi făcând ačastă copie de alegere o şi trimisei d-lui, din care se va înţelege, cari sânt dincolo şi cari sânt dincoace. Am întrebat şi pe sătenii Voineşari şi Mălăeni, cu ce stăpânesc ei aceşti trei munţi: Voineşăscul ce-i zice Voineagul, Bucegii şi Dobrunul? Şi mi-au arătat o întărire domnească dela Costandin Mihaiu Gehan Racoviţă v[oe]v[o]d cu leatu rumânesc, care s'au însemnat în copia arătări ce trimit, de când s-au judecat cu un Sandul Bucşănescul sărdar, ce pe acea vreme au fost ispravnic la acest judeţ Argeş, care sărdar au fost scos aceşti 13 munţi din stăpânirea Saşilor cu învoirea sătenilor, adică să cheltuiască acest sărdar şi să umble, şi scoţând munţii dela Saşi să stăpânească Sătenii acestor două sate jumătate şi numitul sărdar jumătate. Şi după ce au scos munţii dela Saşi, nemulţumindu-să au eşit la judecata acelui de mai sus domn, şi văz că le dă parte numai la aceşti 3 munţi, care anume îi arată, ca să stăpânească jumătate sătenii şi jumătate acest Bucşănescu sărdarul, iar pe ceilalţi zece munţi îi dă Bucşănescului să facă ce va vrea cu ei. Care carte a sătenilor o am la mine să scot copie întocmai şi să o trimit dumitale. Dar fiindcă ziseră sătenii că au mai dovedit o carte

www.dacoromanica.ro

veche a lor la un rumân ce au fost fugit în județul Vâlcii, își puseră soroc ca, după ăcastă săptămână, strângându-și și ei risipa câmpului de fân și porumb să vor duce a luà și ăca carte. Care văzându-o că face trebuință voi scoate còpii și după acelea și le voi trimite d-tale sau și pe cele adevărate. Asemenea cercetare am făcut și cu părintele Anastase, și mai întâi pentru acei bani ce mi se porunceşte să-i cer, taleri 500, îmi zise că sânt mai mulți, căci pe tot anul are să ia câte 150 lei, embatichiurile bucatelor, care fac taleri 750, din care zice că ar fi răspuns 450 pe trei ani prin d-lui chir Daniil Lipțcanu, care au luat și apodixis dela iconomi, care apodixis este tot la chir Daniil. Și acum îi scrise ca să vie cu acel apodixis chiar la d-lui, iar pentru cusuru de 300, zice că luând răspuns pentru acei 450 de sânt adevărat răspunși, sau aceluia i va scri ca să-i răspunză sau mi-i va numărà mie și-i voi trimite d-tale. Pentru meremetul schiturilor la Cornet dintr'ânsele au făcut atât la mănăstire cum și la casele care sânt peste Olt la moșia Copăceni și la cărcumile ce le are, însă învelite cu șiță mare, după cum obicinuesc pe aici, iar nu măruntă șindrilă de brad. Dar tot mai este și stricăcune atât la casele cele mari ce sânt în mănăstire la o chelărie ce are, cum și alte doao chilii ce sânt jos spre Olt, după cum le știe dumnealui clucerul Dinul. Și tot ar fi mai făcut, dar, de când l'au călcat hoții vara, n'a mai putut șădea pe acolo de frică. Pentru schitul Titiriciu are legătură în scris cu cel care îl are orânduit acolo ca să facă tot meremetul întocmai după legătura ce este în contact. Și într'ăcastă săptămână trimetem un om al părintelui cu unul al mieu ca să mi aducă foaie de orice lucruri sunt făcute și ce mai este rămas, aducând și pe chiar orânduitul acela, care foaie împreunându-să și cu a Cornetului, atât de cele făcute cum și de ce stricăcuni mai este, îndată le voi trimite d-tale. Și de urmarea ce am făcut, nu lipsii a înștiință, rugându-mă să am cinstit răspuns de primirea acestor cărți spre a mă odihni.

1825 Octomvrie 4.

Și cu toată plecăcunea sunt plecată slugă,
(s) Ianache Pârvan.

IX.

1825 Octomvrie.

Arătarea Sătenilor din Mălaia și Voineasa pentru stăpânirea a 13 munți de pe Lotrului.

Arătarea ce mi-au făcut sătenii ot Voineasai Mălaia dintr'acest plaiu al Loviștii, sud Argeș, pentru acei 13 munți ai spitalului ot Sf. Pandeleimon, care acum să stăpânesc de sătenii,—unii din numiți săteni din acest mai sus sat și alții să stăpânesc de militarii satului Veștimu din ținutul Ardealului ce sânt lângă cetatea Sibiului, cum anume la vale se arată după cercetarea ce am făcut.

1825 Octomvrie.

www.dacoromanica.ro

Numele munţilor ce cad în pământul Ţării Româneşti şi să stăpânesc de sătenii Voineşari ot Mălăeni, după o carte domnească ce au la mâni:

1. Muntele Voinăşăscul ce i zice Voinagul, care să începe din obârşia Voinilor şi să stăpâneşte jumătate de Mălăeni şi Voeneşari, iar jumătate de acei militari Veştimeni, şi de la mutarea tablelor care s-au făcut de sânt 22 ani s-au întins cu stăpânirea acestui munte şi au mai luat şi dintr'ăcastă jumătate de munte, puind tablele tocmai jos în apă, fără a fi faţă şi aceşti săteni, ca nişte stăpâni ai munţilor, ci singuri fiind ei.
1. Muntele Bucegii, asemenea să stăpânesc jumătate de săteni şi jumătate de Veştimeni, iar dela o vreme încoace parte sătenilor Voineşari au cumpărat-o un Tudor Borboană tot sătean, care au murit de un an, iar acum să stăpâneşte de muerea şi copiii lui acea jumătate, fiind munte mai mic.
1. Muntele Dobrunu, jumătate acum să stăpâneşte de un Oancea Belul Borozan, tot sătean şi cu alţi cetaşi ai lui ot Voineasa, căci la împărţala lor, li s'au dat de ceilalţi toţi moşnenii, şi la mutarea tablelor atâta s'au mai întins Veştimenii cu jumătatea ceilaltă a lor, în cât le-au luat şi două livezi de fân şi două locuri de arătură, scurtându-i cu totul pe Voineşari dintr'acest munte Dobrunu.

3 Adică trei munţi să stăpânesc de sătenii Voineşari şi Mălăeni cu o carte a lui Costandin Mihai Gehan Racoviţă Voevodu, cu leatu românesc 1754 August 21, în carele hotăraşte ca dintr'aceşti trei munţi de mai sus, să stăpânească aceşti săteni pe jumătate, şi un sărdar Sandu Bucşănescu pe jumătate, căci acest Sandu au scos munţii din stăpânirea Saşilor, fiind munţii atâţia ani, cotropiţi de Saşi.

Numele munţilor ce sânt în pământul ţării Nemţeşti care să stăpânesc de acele catane, militarii din satul Veştimu:

1. Muntele Oteagul întreg să stăpâneşte de Veştimeni şi este alături cu Dobrunu, având faţa spre răsărit ca şi celălalt ce zic, şi cum s'au luat tot, nici sătenii nu ştiu, de cât zic că ei fiind oameni săraci n'au putut a-şi căută, are un izvor între ele, dar după coama plaiului şi după curgerea apelor, toate feţele despre răsărit s'ar cuveni a fi de pământul Ţărei Rumâneşti, şi numai dosurile care povărnesc despre ţara Nemţească ar fi să fie ale lor.
1. Muntele Sticata asemenea să stăpâneşte întreg de Veştimeni iar alături cu Oiteagul.
1. Muntele Furnica să stăpâneşte tot de Veştimeni, alături cu celălalt.
1. Muntele Baletul asemenea împresurat de Veştimeni, este în sus alături cu Oiteagul.
1. Muntele Hanaşul apucă întreg Loviştea mare în sus alături cu Oiteagu.
1. Muntele Groapele ipac întreg la Veştimeni în sus alături cu Hanaşul.
1. Muntele Steaza ipac la Veştimeni întreg în sus, alături cu Groapele.
1. Muntele Gonza ipac la Veştimeni întreg, cade în lături de cei de sus.
1. Muntele Săracinul, ipac Veştimenii întreg.
1. Muntelul Balul, ipac Veştimenii întreg.

10 Adică zece în pământul ţării Nemţeşti, stăpânirea sătenilor Veştimeni Militari.

(Originalele acestor nouă documente se găsesc la Eforia Spitalelor Civile, la partida jud: Argeş, cartonul I).

IULIAN MARINESCU.

www.dacoromanica.ro

TIPOGRAFIA IN SIBIIU

Sibiiul este unul din orașele românești, cari au avut o înrâurire covârșitoare în răspândirea culturii printre Români.

Ací a fost un focar culturai nu numai pentru Românii de peste munți, ci și pentru cei din țară, căci de ací străbăteau lumina și căldura faclelor aprinse de către apostolii neamului nostru. Printre aceștia citãm: pe Dimitrie Eustatievici, Dimitrie Iorgovici, Radu Tempé, Vasile Aaron, Ioan Barac, Timofteiu Cipariu, Munteanu, Aaron Florian, Arhiepiscopul Andrei Șaguna și alții, cari și-au imprimat operele în oficinele tipografice ale familiei Bart, Hochmeister, Clozius, Filtsch, Kraft, Arhidiecesana, etc.

Am spus că Sibiiul a fost un centru cultural și pentru Românii din țară, pentrucă pe lângă operele scriitorilor Ardeleni, cari treceau de ací în țara noastră, înșiși scriitorii noștri de pe vremuri își tipăriau ací lucrările lor, din diferite împrejurări.

Așà Vel Paharnicul Iordache Slătineanu tipărește ací la 1797, pe *Achilefs La Schiro*, Ioan Eliade Rădulescu tipărește prima ediție din *Gramatica* sa la 1828, iar Ioan Văcărescu *Poesiile* sale la 1830.

Dela Sibiiu se îndestulau chiar atelierele noastre tipografice cu diferite materiale trebuincioase, ca hârtie, litere, plumb, etc., după cum o dovedește corespondența dintre comerciantul Constantin Pop din Sibiiu și Iosif, Episcop al Argeșului, către sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea.

Sibiiul a fost înzestrat cu teascuri tipografice încă de pe la 1575. D-nul A. Philippide la pag. 58 a lucrării sale întitulată *Limba și Literatura Română*, precum și d-nul N. Iorga, la pag. 374, din *Noua Revistă Română* No. 44, vol. IV, ne citează un *Catechism luteran,* ca tipărit de Sași la 1544 la Sibiiu. Vasile Pop, doctor în filozofie, în medicină și în bele-arte și fizic cezaro-crăiesc în Zlogna, care s'a ocupat de aproape de această chestiune, fiind și om din localitate, nu pomenește nimic de acest Catechism, și afirmă că înainte de 1575 nu s'a aflat nici un fel de tipografie în Sibiiu, iar urme de tipografie românească abià pe la finele secolului XVII s'au văzut.

Despre acest Catechism pomenesc și Dr. Gaster[1]) și A. Lupu Antonescu[2]), cari-l pun ca tipărit în 1546, iar Aron Densușianu îl pune tot

[1]) Dr. Gaster, *Românul* din 6 Noemvrie 1881.
[2]) A. Lupu Antonescu, *Teza de Licență.*

www.dacoromanica.ro

în 1544. Timoteiu Cipariu, după studii minuțioase, se îndoiește de existența acestei cărți la epoca pomenită [1]). Tot astfel nici B. P. Hasdeu nu admite posibilitatea existenței unei asemenea publicațiuni la această dată [2]).

D-nul Nerva Hodoș în *Prinosul* d-lui D. A. Sturdza merge și mai departe. D-sa susține că la 13 Iulie 1544, autoritățile comunale din Sibiiu ar fi recompensat pe M. PHILIPPUS PICTOR numit și MAER, pentru editarea și tipărirea acestui Catechism. Lucrul nu este cu neputință, dar desigur, că el trebue să fi fost tipărit aiurea [3]).

Dar chiar în tipografia din 1575, despre a cărei existență în Sibiiu sunt date certe, nu se puteà tipări românește, din cauză că până la 1828 Românii s'au servit de literile chirilice, de cari această tipografie nu aveà.

Abià mai târziu, pe la 1655, s'a introdus în Sibiu tipografie românească de către MARTIN de HOCHMEISTER [4]), care fu continuată de familia sa până la 1832.

La 1684 STEFAN JÜNGLING înființează un alt stabiliment tipografic, care trece în posesiunea lui IOAN BART, la anul 1694 [5]).

Ací se tipări la **1696** un *Ceaslovăț* «care are întru sin. Slujba de nópte și de zi. Suptŭ biruința puternicului și încununatului Iosif Leopold, Kraiul Budei și Țărei Ungurești, în Ardél. Tipăritu-sau în vestita cetate a Sibiiului. Anu Domnului 1696 de POPA KIRIAC TIPOGRAFUL MOLDOVEANUL ispravnicu de totu, împreună cu ucenicii OPREA, MIHAIU BANŬ și TOMA».

Această cărticică este o broșură de format in-8°, având numai 4 foi numerotate și 2 fără numerotație. Paginile sunt încadrate într'un chenar de linii și tipărit cu negru și roșu, având 12 rânduri pe pagină *(Bibliografia R. V.)*.

La **1709** se tipărește un alt *Catechism* catolic: (Nilles, in Symbolae ad illustrandum historiam ecclesiae . . . . . in terris coronae St. Stephani, vol. I. Edidit Catechismum Valachicum majorem Romanis Catholicum, typo Valachico Tyrnaviae 1696 et 1726 typo Casino Cibinii 1709).

Până la **1781** nu mai întâlnim lucrări românești eșite din oficinele tipografice ale Sibiiului.

In acest an găsim o dedicație *„Odă la moartea Mariei Tereza"* . Ode | Entru | pomenirea Muteri | tsei dja pururja | A | Augusztei | Marjej Theresjej. | Sibiiu | Tiperit la Martin Hochmeister 1781 Aprile 3.

La **1783** se tipărește un *Abecedar* întitulat: ABC | sáu | Bucavna | spre folosul scolelor niamului românesc.

Acest Abecedar este o broșură de format mic, in-8°2, având 104 pagini, și fiind tipărit în românește și nemțește. Textul românesc este tipărit cu litere latine. Lucrarea este executată în Tipografia lui Martin Hochmeister.

O altă publicațiune eșită de sub presele sibiene, în ordine cronologică este *Norma, adecă rânduiala veniturilor patrahirului,* care s'au hotărît prinŭ milostivulŭ crăescu rescriptum, adeca porunca înpărătiască

---

[1]) *Organul luminării,* din 3 și 14 Ianuarie 1884, Sibiiu.
[2]) B. P. Hasdeu, *Cuvente den Bĕtrâni,* București, Tom. II, pag. 40.
[3]) Nerva Hodoș, *Prinos,* pag. 236.
[4]) Este posibil ca acest Hochmeister să fie continuatorul Tipografiei dela 1575, pe care negreșit, o va fi înzestrat și cu litere cirilice.
[5]) Catalogul Librăriei și Tipografiei W. Kraft, Sibiiu, 1906.

www.dacoromanica.ro

ce s-au datu în 23 de zile a luĭ Septemvrie anulŭ 1784 pentru locuitori neuniţi de legea grecească, fie catane, fie provintialiste şi pentru popiĭ lorŭ, tipărită prin Pătru Bart. (N. Iorga, Scrisori şi Inscripţii, pag 14).

La **1785** apare *Horia und Klotska,* ober haupt Rathgeber der in Siebenbürgen. . . . .

La **1786** tipograful Hochmeister, căsătorindu-se, în ziua nunţii sale i se dedică o poezie întitulată *Pustia dragoste,* şi tipărită în tipografia sa.

Pentru 1787 nu ni s'a păstrat nici o lucrare apărută de sub presele Sibiene, iar pentru 1788 avem o *Bucoavnă pentru pruncii cei Rumîneşti,* carii să află în mare Prinţipatul Ardealului. In Sibiiu, la Petru Bart, tipograful, nemţeşte şi românește.

La **1789** în capul Tipografiei lui Ioan Bart, întâlnim pe Petru Bart, sub a cărui firmă apar chiar în cursul acelui an, următoarele cărţi:

1. *Invăţătură către Preoţi şi Diaconi,* cum să slujască în sfânta biserică. (Ac. R.).

2. *Kleiner Katechismus,* Hermannstadt. (Ac. R.).

3. *Catihisisŭ* | micŭ | saŭ | Scurtată pravoslavnică | mărturisire a Legiĭ Gre-|ceşti neunite | pentru trebuinţa prunci-|lorŭ celorŭ neuniţi rumă-|neştĭ, făcută, | Şi dela Neunitulŭ Episcopesculŭ | î[n] Carloveţŭ la Anulŭ 1774, Ţinutulŭ | Sinodŭ î[n]tăritŭ şi cu î[n]tăriré | Arhiepiscopuluĭ, şi Metro-|polituluĭ tipăritŭ. | Să vinde fără legătură cu 11 creiţ. | *Sibiiu,* la Petru Bartŭ Chesaro-Crăesculŭ Pri-|veligeatul Typografŭ a Cărţilorŭ celorŭ sho-|lasticeşti neunite rumăneştĭ 1789. (Volum in-8° de 163 pagini). Românește şi nemţeşte.

4. *Preoţia* | sau | I[n]dreptaré Preoţilorŭ | Care s'au tipăritŭ acuma de | nou. I[n] zilele Pré Blagocestivuluĭ, Ma-|reluĭ Monarhuluĭ şi Préosfinţitului | şi î[n]tru totŭ Milostivuluĭ I[n]păratu-|luĭ Romiĭ Iosifŭ alŭ doilé, Domnŭ Domnŭ. | Fiindŭ Guvernatorŭ Ţăriĭ Ardéluluĭ | Eselenţia Domnului Georgie Grafŭ Ban-|fi; I[n] vréme aceasta ne fiindŭ Episcopŭ | Neunitŭ î[n] Ardélŭ, fiindŭ Vicariuşŭ Cle-|ruluĭ Neunitŭ C. Ioanŭ Popovicĭ de Hon|dolŭ. Şi cu blagoslovenia C. Consistoriumŭ. | S-au typăritŭ î[n] vestita Cetate Crăiasca | a Sibiiuluĭ, la Typografulŭ Neuniţi-|lorŭ Petru Bartŭ | î[n] Anulŭ 1789.

Sau după cuprinsul titlului al doilea:

Invăţătură | cătră | Preoţi şi Dia-|coni. | Adecă sfătuire, cumŭ să cade Preotulŭ | şi Diaconulŭ să slujască î[n] sfânta | Bisérică, pentru lucraré cé sfân-|tă a ceĭ Dumnezeeştĭ Liturgiĭ. | Şi cumŭ să î[n]dreptéze î[n]tîmplările cé-|le ce să î[n]tîmplă fără de véste, | şi î[n]doiré la această sfântă slujbă. | Tîlmăcită de pre limba slovenéscă | şi cercetată de pré *sfi. ităiu* | Patriarhŭ alŭ Ţarigraduluĭ, Chiriu, | Kyrŭ Calinicŭ | Şi dată î[n] typariu, pentru folosulŭ | şi î[n]dreptaré Preoţilorŭ. | Intâiŭ î[n] Becĭ, la A. 1786. Iară acumŭ în Sibiiu | la A. 1789. Broşură in-8°2 de 111 pagini. Diorthositŭ prin zmeritulŭ între Dascălĭ Gheorghie Hainesŭ, Sybiĭanulŭ.

In **1790** se tipăresc: 1) *Ceasoslov* | întru Mărire sfinteĭ de ofiinţă | făcătoareĭ de viaţă, şi nedes |părţiti troiţĭ Tatăluĭ, | Fiiuluĭ şi Duhuluĭ sfântŭ. | Cu îngăduinţa | Pré înălţatuluĭ I(m)păratŭ | Iosifŭ alŭ doilé. | Şi cu Blagoslovenia | Préosfinţituluĭ Domnuluĭ Gherasimŭ Adamovicĭ Episco-|pului Neuniţilorŭ de légé | grecéscă alŭ Ardéluluĭ, | s-au tipăritŭ întru acestŭ | chipŭ. | Sibiiŭ, I(n) Chesaro Crăiasca Rumînésca Privilegăluita a Răsărituluĭ Typografiie alŭ Petru Bartŭ, la anulŭ dela faceré

www.dacoromanica.ro

lumiĭ 7298 iară | dela Nașteré lui Chr. 1790. Volum de 671 pagini, *(Bibl. Cr.)*

2) *Dezvoltatele și tălcuitele Evanghelii* a Duminecilor a sărbătorilor și a oareșcărora zile spre trebuința cateheților și a dascălilor neuniți ce se află în mare prințipatul Ardealului. Prin Dimitrie Eustathiovici, directorul școalelor neunite naționalicești în limba rumânească puse și întocmite cu blagoslovenia Preaosf. D-lui Gherasim Adamovici episcop neuniților în Ardeal, in-8°2, *Sibiiu,* Petru Bart, 1790.

La **1791**: *Psaltirea Prorocului* și *Impăratului David,* acum într'acestași chipŭ tipărită în zilele pré înălțatului Impărat Leopold al doilea și cu blagosloveniea preosfințitului Domnuluĭ Gherasim Adamovici Episcopul neuniților de légé grecéscâ neunită al Aradului. *Sibiiu* în Chesarocrăiasca Rumânéscă privilegiată a Răsăritului Tipografie a luĭ Petru Bart, la anul dela facerea lumii 7291, iară dela nașterea luĭ Cristos 1791 [1]).

Volum in-4° de 244 de pagini și 4 foi la început. Tipar negru pe 2 coloane. Textul s'a făcut după un exemplar din *Psaltirea* dela Râmnic din 1779, iar culegătorii literelor au fost Mihail chiar din Sibiiu și Radul din sfânta Episcopie a Râmnicului.

La **1792**: *Scurtŭ isvodŭ* pentru lucrărĭ de obște și de chilinŭ în scrisori de multe chipuri. Depre limba slavoniéscă pre limba Rumânéscă scosŭ și întocmitŭ spre folosulŭ Pruncilorŭ Neuniți. Prinŭ Dimitrie Eustatievici, Directorul școlilorŭ Neunite Naționalicești în M. P. Ardélului. Să vinde fără legătură cu 9 creițari, *Sibiiu* în Chesaro Crăiasca Rumînească Privileghiata a Răsărituluĭ Tipografie a lui Petru Bart, 1792.

Broșură in-8° de 124 pagini și 1 foae.

2) *Acatist,* al pré Sfinteĭ Născătoareĭ de Dumnezeu, și alte Acatiste și Rugăciunĭ foarte de folos. Cu Blagoslovenia Préosfințitului Domnuluĭ D. Gherasimŭ Adamovici Episcop neuniților al Ardél. *Sibiiu.* In Tipografia aluĭ Petru Bart, Typograful neuniților, anul 1792.

Volum gros, de format mic, având 622 pagini și 2 foi la început. Textul cu negru și roșu și încadrat *(Bibl. R. V.)*

La **1793**: *Mâna lui Damaschin,* acum întîĭ într'acest chip pe înțeles a se face cu multe alte adaose îmbogățită și typărită pentru folosul de obște al Pravoslavnicilor de Besérica Răsăritului. *Sibiiu.* La anul dela Chr. 1793.

Broșură de format mic, având 82 pagini. *(Bibl. R. V.).*

La **1794**: *Istoriia* a Alexandruluĭ celuĭ mare din Machedonia, și aluĭ Darie din Persida Impăraților cu învoiré celor mai mari? S'au typărit în Typografia lui Petru Bart din Sibiiu la anul Domnului 1794.

Volum in-8°2, 306 pagini, de Dimitrie Iorgovici, translator al gu-

---

[1]) In prefața acestei Psaltiri, tipograful publică următoarea încunoștiințare: Cătră pravoslavniciĭ cetitorĭ | Pravoslavnice cetitoriŭ | Dă laudă lui Dumnezeu, că prin mila pré înnălțatuluĭ și pré milostivuluĭ nostru împărat Iosif al doilé, am dobândit atâta slobozenie ca să pocĭ la légé greciască neunită de tot feliul de cărți a tipărì; însă pe lângă alte cărți, ce spre trebuința Școalelor Normalicești neunite am tipărit, ne-am îndemnat și aciastă psaltire a da în tipariu. Pre care priimiți cu drag, că după izvodul cel dela Râmnic s'au făcut, mai îmbogățind-o la paraclis cu o molitvă a Précistei foarte de folos. Al pravoslaviei voastre bun voitoriu, | Petru Bart, priveleghiatul Tipograf al Neuniților din Ardél, la Sibiiu.

S-au diorthosit însuși prin noi feciorii Typografiei, cari au și zățuit: Mihail din vestita cetate Sibiiu, și Radul din sfânta Episcopie a Râmniculuĭ.

www.dacoromanica.ro

berniei Mare Prinţipatului Ardealului cu cheltuiala dumnéluĭ chir Symeon Panté din Selcioa de sus, tipărită acum pentru întâia oară. *(Bibl. Ur.).*

2) *Cărindariu* | *Rumănescŭ* pe Anul | dela Chr. | 1794 | Care să cuprinde din 365 de zile | Pe Ardél şi pe alte î(n)vecinate locuri î(n)tocmit cu următoarea arătare de céle ce să află î(n) cărindariŭ: | Cele 12 lunĭ. | Săptămînile. | Duminicele. | Sărbătorile. | Fîr(t)acele lunĭĭ cu | schimbarea vremiĭ | Răsăriré şi Apu|né Soareluĭ. | Evangheliile Dumi-|necilor cu glasul | şi cu Vascrésna. | Târgurile peste an. | Învăţături şi po|vestirĭ | pentru | tréceré din vréme foarte folo|sitoare şi ciudate. | *Sibiiu* la Petru Bart Typ. neunit. Broşură in-8⁰ de 48 de pagini *(Bibl. Ur.).*

La **1795**: *Pilde*, | *Filosofeşti*, typărite î(n) zilele pré înălţa-|tului şi pré luminatului I(n)părat | Franţiscus al doilé. Cu Blagoslovenia iubitoruluĭ de Dumnezeu Domnŭ | Gherasim Adamovici, | Episcop Neunit de légé Gre|ceascâ î(n) marele Prinţipat | al Ardéluluĭ. | *Sibiiu.* | I(n) Typografia luĭ Petru Bart. 1795.

Broşură in-8⁰ de 114 pagini. Tipografi au fost Mihail Dir din vestita cetate a Sibiiuluĭ şi Radul din Sfânta Episcopie a Râmniculuĭ cari au şi cercetat. *(Bibl. R. V.)*

2) *Bucoavnă* pentru învăţătura pruncilor edíţia I-a, tipărită la Petru Bart. *(Bibl. Constantinescu).*

3) *Inştiinţarea Societăţii din Ardeal*, broşurică mică de 10 pagini.

4) *Viaţa şi Pildele* préînţeleptuluĭ Esop.

Broşurică in-8⁰, cuprinzând şi alte fabule străine.

Dar în teascurile lui Petre Bart, la această epocă, nu se tipăriau numai cărţile scriitorilor de dincolo.

Petru Bart erà în corespondenţă pentru tipărituri cu perşonagii însemnate din ţară.

Iată, în adevăr, ce-i scrie Iosif, Episcopul Argeşuluĭ, la 3 Iunie 1795, luĭ Constantin Pop din Sibiiu:

«Astăz mă aflu aicĭ la Cornet şi, vrînd D[u]mnezeu, voiu veni şi până la Câineni». A dat bani de hârtie unui «feciorŭ dela tipografia lui chir Petru Bart, viind pe la Argeş cu alt Sas... Hârtie n'are pentru condică... Aŭ rămas lucrul condicii jos în vreamea ernii, când nopţile erau mari, fiindcă iaste lucru mult, de vreame ce ačastă condică iaste să să facă pentru toate cărţile moşiilor, şi de aceia voiam ca să fie niştе hârtie mai aleasă, mai sănătoasă şi mai tare decît ceie ce iaste ordinaricon [1]).

Iar într'o altă scrisoare din aceiaşi epocă, Iosif scrie lui Pop, relativ la Tipografia lui Bart:

«Ca să nu stea tipograful degeaba, iată că trămit această carte de rugăciune, aleasă din toată Psaltirea şi, dacă-i place, poate să o tipărească aşà cum e îndreptată de mine. Şi, pentru munca ce am făcut, rămâne la alegerea lui să-mi dea cât va vrea. Şi poate să ieau şi câte va cu bani, după preţul ce va costà. Nădăjduiesc să aibă trecere pentru că n'a mai ieşit altădată de subt tipar în româneşte, ci numai greceşte, odată, la Mitropolie. Numele tălmăcitorului şi tipografiei am socotit că nu trebue să se puie, ci dacă nu va vrea să o tipărească, mi-o va trimite înapoi cum i-o trimet.» Pentru ceasornic. «Pentru cărticică să nu

[1]) N. Iorga, *Contrib. la Ist. Lit. rom.* p. 20.

www.dacoromanica.ro

iasă vorbă dela tipograf sau dela altul cineva că am trimes-o până nu vedem ce hotărăște pentru Mineie» [1]).

La 25 Iulie acelas an 1795, Episcopul de Argeș, scrie aceluiaș Pop din Sibiiu:

«Am o carte de tipărit, nu numai bună; deci te rog să te întâlnești cu Petru Bart și să-mi arăte cât ar costà coala în bani turcești, căci nemțești nu se află. Și cu luna lui August se gătește cartea de trimes. Hârtia, din cea ce mi-ai trimes vreau să fie și în carte, dacă n'are alta mai subțire [2]).

La 1796 se tipărește: *Alégere* | din toată | *Psaltiré* | caré s-au î(n)tocmit î(n) limba Elinés-|că de pré învățatul Dascăl Dir | Neofit Peloponisios, | iar acum s-au tălmăcit românéște, și | s-au typărit prin osîrdia celor ce | s-au î(n)demnat a să ostenì, ca să fie | pentru folosul | Némuluĭ Românesc. | Cu slobozenia Inălțatului Crăesculuĭ | Gubernií a tot Ardéluluĭ. | *Sibiĭu.* La Petru Bart. 1796.

Broșură in-8°2, de 108 pagini, tiparul negru și roșu. *(Bibl. Ur.).*

După trecerea Mitropolitului Atanasie la *Unire* cu Biserica Romei, Românii neuniți, adică aceia cari nu urmară calea apostasiei, începură a fi prigoniți. Ei perdură chiar dreptul de a aveà Episcopi și implicit și pe acela de a aveà sau a deschide tipografii, spre a-și tipărì cărțile rituale în limba proprie, mai ales că pe acele timpuri meșteșugul tipograficesc erà în strânsă legătură cu Biserica.

Tipografia românească a lui Bart fusese închisă sau se ocupà numai cu lucrări mărunte până ce, în zilele împăratului Iosif II, Românii neuniți, obținând din nou dreptul de a aveà Episcopii lor, li se concese și permisiunea a-și tipărì și cărțile trebuincioase cultului lor, mai ales că începuseră a și le procurà din țară, ceace nu convenià monarhiei vecine.

După redobândirea drepturilor perdute, adecă acelea de a-și aveà Episcopi și cărți religioase în limba lor și tipărite în teascuri românești, Românii făcură primele încercări pentru începerea unui ziar românesc, dar fără succes.

Incercarea aceasta se datorește unei societăți din Sibiiu, ai cărei membrii voiau să scoată un jurnal cu următorul program :

«Națiunea pe seama căreia se va pornì acest ziar nu este la acel nivel cultural, ca întreagă să știe cetì. Deci ziarul este destinat mai ales pentru preoți, cari vor aveà să comunice conținutul cu poporul în fiecare săptămână.

«Obiectul principal ar fi : întâmplările zilei, și deprinderea cu bunele moravuri și în economie, ziarul lor ar începe cu un anumit *Popa Miron* preot în Valea Frumoasă, care ar aveà să povestească: Cum a trăit el în casa sa, între copii și părinții săi; în ce chip a condus economia, cc a muncit în aniii cei rodnici și ce anume în cei nerodnici, în ce măsură s'a supus conducătorilor, cum a sprijinit pe cei săraci, cu un cuvânt un bun povățuitor și părinte a fost poporului. In fața popii Miron va fi zugrăvit un beție iubitor dc gâlceavă și de rea tovărășie, care fuge de muncă, e nesupus și va aveà un sfârșit trist.

«Astfel cetitorul va învățà a da asaltul celor bune, a desprețuì cele josnice și toate acestea prin pilde bune și pilde rele.

«Se vor mai publicà în acest ziar știrile militare, înaintările la guvern și alte lucruri de folos, datoriințele dintre cetățeni și superiori, instrucțiuni privitoare la diferite ramuri ale agriculturii, apiculturii și viticulturii.

«Se vor traduce în limba română toate ordinațiunile. Editorul va fi MARTIN

[1]) N. Iorga, op. cit., pag. 23.
[2]) » » » » » 24.

www.dacoromanica.ro

HOCHMEISTER. Din venite Societatea nu va acoperì decât cheltuelile ziarului, căci remuneraţie nu pretindem. Venitul curat îl va jertfi, pentru răsplătirea agricultorilor celor mai buni şi mai sârguitori, împărţindu-l ani de ani şi publicând aceste şi în ziar.»

D-l Chendi, considerând pe de o parte ideile acestui program, iar pe de altă parte viaţa culturală şi socială de atunci din Sibiiu, crede că prima încercare de a înfiinţà un ziar românesc s'ar datorà lui Ioan Molnar — Morariu — şi Societăţii Francmazone din Sibiiu.

Din lipsa mijloacelor însă ziarul nu apărù, căci Societatea Francmazonilor nu aveà parale, iar pe de altă parte în curând a fost şi ea desfiinţată.

Invăţatul Ioan Molnar a mai încercat să înfiinţeze un jurnal şi la anul 1783, dar guvernul Transilvaniei îi respinge cererea şi opreşte apariţia ziarului.

Incercarea se repetă din nou la 1794 prin aşà numita «Societate filosoficească» din mare Principatul Ardealului. Dar năzuinţa fruntaşilor Ardeleni a căzut şi de data asta, cu toate încercările prea ideale şi necerute de spiritul poporului.

Tot la Hochmeister s'au mai tipărit şi următoarele două cărţi, de sub No. 1 şi 2, în cursul anului 1797: 1. *Achilefs* | *La Schiro.* | Fapta luĭ Kir Metastasie | Chesaricesculuĭ poetic. | Acum întâiu tălmăcită depe | Grecie de cătră dumnélui | IORDACHE SLĂTINÉN | Vel Paharnic. | I(n) Bucureştiĭ Ţăriĭ Rumuneştĭ la a. 1797. | Iară | La sfărşit sau adăugat | Istoria lui | Sofronim Greca Noao. | Sau tipărit î(n) Sibiiu î(n) tipografia lui Martin Hochmeister, cu priv. I(n)pereteşt. Craeşt. măriri.

Broşura in-8° de 130 pagini, cu 4 ilustraţiuni tipărite afară din text, *(Bibl. Gherghel,* Dorohoi. Expoziţia Soc. de Şt. 1903).

2. *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu,* sau carte cu multe rugăciuni, de părintele Samuil Klein de la Szad, tipărit cu litere latine.

La 3 Noemvrie 1796 Iosif Episcopul Argeşului scrie lui Constantin Pop, propunându-i să se înţeleagă cu Bart pentru tipărirea unei cărţi întitulată *Tîlcul Evangeliei*, îndreptată de vestiţii tipografi de mai târziu dela mănăstirea Neamţului *Gherontie* şi *Grigorie*, în care s'au strecurat câtevà critici la adresa Bisericei catolice.

Iată conţinutul acelui document:

«De-ţĭ iaste voia să facĭ o pomenire fără de moarte sufletului, în locul Mineelor să să tipărească tălcul, evangheliei, carele până acum n'aŭ maĭ eşit la lumină în limba noastră românească cu tipariul. Acum, viind aicĭ, am găsit doĭ părinţĭ călugărĭ de la Moldova, cariĭ aŭ tălmăcită ačastă carte maĭ bine, şi voesc ca să o tipărească, dar mâna nu le dă, că n'aŭ de cheltuială. Decĭ, fiindcă la răspunsul ce mi s'aŭ dat de dumneata atuncea, am cunoscut că aĭ prothimisis spre săvărşirea acestui lucru, scriindu-mi-să cum că să puĭ silinţă a să îndreptà izvodul, iată că acum s'au găsit acesta îndreptat, şi unul dintr'acestĭ părinţĭ poate a şi veni aciĭ, să fie pentru diorthosire dela început până la sfărşit. Cartea toată poate să ajungă până la doo coale. De să vor scoate 1.000 de ştucurĭ, 500 iaste gata să le ia un episcopŭ al Romanuluĭ de la Moldova, celelalte 500 socotesc că să vor întreace a le cumpăra, ca un lucru ce n'aŭ maĭ eşit până acuma la lumină cu tipariul. Acest fel de cărţĭ şi aicĭ pot avea trecere. Ci dum. să chemĭ pe tipograf şi să vorbeştĭ, şi să am

www.dacoromanica.ro

răspunsŭ, ca să știŭ să le arăt. În știre să fie dum. și ačasta că în tălmăcirea evangheliei să află și cuvinte multe înpotriva latinilor, ci să nu fie cumva vreo opreală a nu să tipări acest fel de cărți. Cu toate că văz τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν care s'aŭ tipărit la Beč grecește, că cuprinde toate ale lor de când s'aŭ dejghinat de noi, și câte răutăți aŭ pătimit Beserica Răsăriteluĭ de cătră ei; care s'aŭ tipărit acum după ce s'aŭ făcut toleranțiia de răp[o]s[atul] Iosif Înpărat. Pentru ačasta carte trebue hărtieà mai màre decât ceaia ce iaste la Ardeal, fiindcă are multe însemnări pe margine. Ci, de va fi a nu să tipări cu hărtie de la alte Staturi, pentru ca să nu vie tocma scumpă, socotesc că să poate face hărtie înnadins, după măsura Liovuluĭ . . . Răspunsul să nu mi să trimiță slobod, ci să să pue în vreo scrisoare cătră vre un om al dumitale de aici din București. Și mai fără zăbav[ă], de va fi cu putință, căci așteaptă părinții aicĭ.»

La care Pop răspunde Episcopului:

«Văzŭ că îm scriĭ Preaosfințiia Ta ca să întrebi pe tipograful dacă va fi cu putință că să tipărească...; dară el lipsește acum de aicĭ... Nu crezŭ eŭ ca să cuteze, fiindcă sîntŭ multe cuvinte înpotriva Latinilor, după cum sîngur Preaosfințiia Ta îmĭ scriĭ. [Cu toată toleranța], aicĭ în Ardealŭ sîntŭ oameniĭ maĭ minunați, și nu crezŭ să să dea slobozenie de la gubernum. [Va scrie tipografului. Hârtia de Liov e cea bună]. Vine și slove roșiĭ saŭ nu? Și, după socoteala ce am fost făcut eŭ cu elŭ pentru Minee, și va avea și slove roșii, cu hârtie de Leovŭ va ține unu Rf. $^{18}/_{30}$. [Fără slove roșii, Rf. $^{11}/_{2}$, pe 300 de coale. Cât s'ar vinde?] Dară, de nu să va putea tipări aicĭ, nu să va putea în țară ca să să tipărească: orĭ la episcopiia Preaosfinții Tale, saŭ la a Rîmniculuĭ, saŭ la Bucureștĭ?.. Săptămâna viitoare iaste că să plece dumnealuĭ doftorul Manasi [1]).

Iată și devisul pe care Ioan Bart îl trimite Vlădichiĭ de Argeș pentru tipărirea Antologhiilor:

«Catagrafĭ pentru Mineaele, adecă Anthologhiĭ, ca să le facă în treĭ tomurĭ nelegate.

De să va tipări 1.000 de trupurĭ, 600 coale, câte
1 crețarŭ coala, ... Rf. 10 x.
Hîrtie, $1^{1}/_{2}$ risurĭ de Orlat, a f. 4 . . . . . » 6,—
Rf. 16 x., fac leĭ 24,—

De va tipări numaĭ 500 de trupurĭ, atuncĭ trebue să plătim încă de toată coala cîte jumătate de crețarĭ maĭ multŭ, care face . Rf. 5 . 7. 60,—
Suma Rf. 21 lei 31.60

Iară, dacă va fi să se tipărească pe hîrtie maĭ fainĕ, cîtŭ va fi hîrtia maĭ scumpă, atîtŭ se scumpescŭ și ele.

Al doilea, mi-aŭ spus că-ĭ trebue diorthositor, care trebue să să trimită de acolò, și elŭ nu plătește nimic la diorthosit, măcarŭ că elŭ zice că are; și îlŭ are, dară este Sasŭ, și nu pune slovele și cuvintele după rînduială. Și eŭ aș zice ca să să trimiță omŭ de acolò. Și mi-aŭ spus

[1]) N. Iorga: *Contribuțiuni la Istoria literaturii române.* — Analele Ac. R., Mem. Secț. Ist.

www.dacoromanica.ro

și aceasta, precum că în doĭ anĭ și jumătate le va isprăvi: aŭ să facă 500 saŭ o 1.000, tot atîta zăbavă este.

De va fi să se pue hîrtie de Veneția, de Leov, să va sui în ţîrca, adecă scumpi, cu 8 saŭ 9 leĭ turcești, și, de va fi să să tipărească pe Leov, trebue din vreme ca să poruncesc hîrtie la Veneție; și, dacă să va tipări 1.000, cere înnainte, la facerea zapisuluĭ, Rf. 5.000. Iar, dacă să va tipări 500, cere Rf. 3.500 x.

Iată că însămnezŭ și 12 Mineae de lună, cîtŭ arŭ ținea pe hîrtie de Orlatŭ, după mustra care iară o trimit Preasfinţii Sale.

De să va tipări 1.000 de trupuri, 1.120 coale, cîte 1 creţarŭ, face Rf. 18×40 leĭ, $^{21}/_{2}$ ris hîrtie de Orlatŭ a. f. 10. Rf. 28,40, leĭ 43.

De să va tipări numaĭ 500 trupurĭ, să va maĭ încărca de coală cîte jumătate de creţarĭ . . . . . Rf. 9,20 14

La urmă f. 38 leĭ 57.»

21 Decembre 1801. «Johann Barth, k. k. priv. dicast: Buchdrucker». Se îndatoreste a tipări 1.000 de exemplare de Mineie saŭ și 500 (dar atuncĭ un *Bogen* va fi $^{1}/_{2}$ kr., și nu 1).—Petru Barth notează că opera se va vinde cu 60 de Rfl. [1].

3. *Bucoavnă* | pentru | *Pruncii* | *cei Rumânești*, | carii să află | în marele prinţipat | al | Ardélului. | Acum adoao oară typărit în Sibiiu în Tipografia lui | Petru Bart, cu prnc. Ipărătești, | Crăești. Măriri.

Un volum in-8° de 69 pagini, ed. IV.

4. *Gramatică* | *românéscă* | alcătuită | de | Radul Tempé Directorul școalelor Neunite | Naţionalicești prin Mare-|le Prinţipat la Ar-|délului. | Cu Slobozenia celor mai Mari. | *Sibiiu* | In Typografia lui Petru Bart | 1797. Vol. in-8°4 de 236 pagini. *(Bibl. Constantinescu,* Craiova. Expoziţia Ştiinţe 1903).

La **1798** se tipăreste: *Sfânta* | și *Dumnezeasca* | *Lyturghie*, | Intru Măriré Sfintei deofiinţă de viaţă fă-|cătoarei și nedespărţitei troiţă, Ta-|tălui, și Fiului, și Sfântului Dh. | In vrémé Préosfinţitului Inpăratului | Franţiscus Al duoilé. | Fiind guvărnator Ţării Ardélului Exelenţia | sa Domnul Grof | George Banfi, Cu slobozenia înălţatului Crăesculuĭ Gubernium. | Sau typărit în *Sibiiu* în Typografia luĭ Petru Bart. | 1798.

Volum in-4° de 336 pagini și 2 foi, tipar negru și roșu.

La **1799** găsim eșite de sub presele sibiene ale lui Petru Bart, următoarele lucrări: 1. *Viaţa* | lui | *Bertoldo*, | și alui | *Bertoldino* | Feciorului luĭ; | dimpreună și alui | *Cacasino* | Nepotului lui | Acum întâiu culésă din cărţi Isto-|ricești foarte desfă-|tătoare. | *Sibiiu*, în Tipografia lui Petru Bart. 1799.

Această broșurică este un in-8° mic, având numai 44 de pagini și 3 foi nenumerotate.

2. *Psaltiré* | Prorocului | și Ipăratului | David. | Typărită în zilele préluminatu|lui, și pré înălţatului | Ipărat | Franţiscus al duoilé | Sibiiu | ı(n) Typografia lui Petru Bart, dela Naștere lui Xs. 1799.

Un volum in-12° de de 354 pagini, având și o foae la început nenumerotată, fiecare pagină, având 26 rânduri.

La **1800** se tipăresc: 1. *Retorica,* prima încercare în limba română, în acest gen, de Radu Tempé.

[1]) N. Iorga, op. cit. p. 40—42.

www.dacoromanica.ro

2. *Filozofia* cea lucrătoare a rânduelelor dreptului firiĭ, în patru părți de Samuil Klein, in-8° 4. *(Bibl. Crețu).*

La **1801**: 1. *Istorie* | *despre* | *Arghir* | *cel frumos,* | și *despre* | *Elena* | *cé frumoasă* | și pustii-|tă Crăiască. | Adecă: închipuire supt care să înțelege luaré țăriĭ Ardealului prin | Traian Chesariul Romaniei. | Cu slobozenia celor mai mari. | *Sibiiu,* în Typografia luĭ Petru Bart. | 1801.

Volum in-12°, de 104 pagini numerotate și 2 foi la început fără număr, de Ioan Barac.

La 1801 Petru Bart nu mai erà în viață, iar tipografia trecuse asupra fiului său Ioan Bart, cu care Vlădica Iosif al Argeșului continuă a întreține relațiuni de afaceri, după cum rezultă din următoarele scrisori ale Episcopului din 28 Noemvrie 1801:

«Văz că a să maĭ tipări într'ačastă dată Mineele de lună, cu anevoe lucru iaste, însă și de cealelalte Mineae, adecă Anthologhiĭ, cu totul iaste lipsă; ci am socotit că deocamdată ar fi bine ca să să tipărească acest fealiŭ de cărțĭ. Insă maĭ bogate decît ceale de maĭ nainte, și să să cuprinză în treĭ tomurĭ, pentru maĭ lesnirea la purtare. *Ci să vorbești cu chir Ioan Bart,* de să poate apucà de acel lucru, și cîte cît poate a tipări coala, după izvodul acesta ce mi-aŭ fost trimis *răposatul taică-său* prin dumn[ea]ta, adecă cu banĭ turcești, și cîte rînduri poate scoate de odată: 500 saŭ 750 saŭ 1.000, și în cîtă vreme să pot găti toate; care socotesc că un rînd va ajunge pînă la 600 coale... De-mi va da mîna după prețul ce va cere să daŭ cuvînt ca să să apuce de gătire, și eŭ încă să mă apuc de întocmire, a le face după cum îm iaste scoposul. Și, pentru banĭ, la vreamea trebuințiĭ, prin dumn[ea]ta, să vor da... [P. S] Scoposul îmi iaste ca să să pue slujbele sfințil[o]r celor ce aŭ sărbătoare pe deplin, iar a celor din toate zilele, numaĭ stihirile vecerniei: stihirile care va avea și condacele și sfetelnile, iar canoanele de obște, cum iaste în ceale vechĭ anthologhiĭ. Pot să să maĭ adaoge căte cevaș și să vie numărul coalelor ce arăt, cu hărtie maĭ supțire de Ardeal, prețul cite cît coala».

[Pe vo., Pop adauge altă socoteală a colilor].

2. *Acathist* | sau carte | cu multe rugăciuni | pentru evlavia fieștе cărui creștin. | Acum | într'acest chip ashezată dela Părintele Samuil Clain dela Szad.

Sibiiu

Ieromonach din Monastirea Sff. Troitze din Blaju cu Typariu lui Martin Hochmeister Typograful Chaes. Craiesco Dicast.

Un volum in-12° de 197 pagini plus 5 foi, plus XVII pagini, plus 1 foae. *(Bibl. Maria Istrati.* Expoz. 1903).

3. *Psaltiré* | Prorocului | și Inpăratuluĭ | David. | * | *Sibiiu,* | typărită la Petru Bart.

Volum de 382 pagini, in-12°, având și 1 foae la început fără număr, pagina fiind de câte 22 rânduri.

4. *Indreptariu nou,* sau *carte de socotit* pentru cei ce nu sânt deprinși în învățătura aritmeticii, in-folio, *Sibiiu,* la Petru Bart, 1801.

La **1802**. 1. *Acatistul și Paraclisul* | sfintei | *Cruci.* | Tălmăcit din limba Elinéscă în Romînească de Dumnélui | George Nicolau din Brașov. | Și acum întâiașdată dat în Typariu | cu cheltuiala Domniei sale | Hagiul Constandin Popp.

www.dacoromanica.ro

Sibiiu, | în Typografia Romînéscă alui Ioan Bart, 1802.

Un vol. in-4⁰ de 40 pagini + 4 foi + 1 foae, are o gravură semnată de N. P. S.

2. *Calendariu Românesc* | vechi alui Iulian | pă anul dela Hs. | 1803. | Care să cuprinde din 365 de file. | Pă Ardél și pă alte învecinate locuri întocmit | lângă care sau adăogat Calenda-|riul | Nou Nemțesc alui Gregorian.

Sibiiu | In Chesaro Creiasca privileghiata Typografia lui Ioan Bart. Broșurcă in-4⁰ de 28 pagini *(Bibl. R. V.)*.

3. *Istoria Sindipii filosofului* | care mai întâi s-au întors din | limba Persască în Elinească. | Iară acum din limba Elinească prefă-|cută în Românéscă. | Dată în Typariu cu cheltuiala luĭ Symeon Panté | din Satul Sălcioa de pe Ariași.

Sibii, în Typografia luĭ Ioan Bart.

Broșură in-18⁰2, având 108 pagini.

4. *Bucoavnă de Liturgie.*

6. *Patima Mântuitorului*, de VASILE ARON.

La **1803** apar: 1. *Intru* | *slava sfintei cei de oființă* | *și nedespărțită Troițe* | *Tatălui* | *și Fiului și Sfîntului Dh.*

Alefavita | *sufletească*, | Care s'au typărit în zilele pré înălțatului | Inpărat al Romanilor, Franțisk al doilé, | fiind gu-|vernator Țăriĭ Ardélului Exelența | sa D. D. Grof. | George Banfi. | Cu blagoslovenia cinstituluĭ Consistoriumului al neuniților. | Fiind Vicariș Cleruluĭ | Ioan Popovici | De Hondol.

Sibiiu | In Chesaro Creiasca privileghiata Typografia | alui Ioan Bart. | 1803.

In-4⁰, de 267 pagini și 8 foi.

La sfârșitul cărții se află următoarele versuri:

Acéstă alfavită fiind slavonéscă
S'a tipărit în limba rumânéscă,
De Iacob Mitropolitul
Diortosit de Evloghie smeritul,
Atunci în țara Moldovenéscă
Iar acum în țara Ardelenéscă
De Mihail Dir așezător slovelor
Și îndreptător probelor.
Vă rog pe voi pravoslavnici cetitori,
Să fiți greșalelor mele lesne iertători
Nu numai unde va fi lipsa slovelor,
Ci și pentru așezarea slogurilor,
Ca precum ceĭ călători doresc a sa moștenire
Așa și tipograful de a cărții sfîrșire.

2. *Calendar* | Românesc vechĭ a lui Iulian, pă Anul | dela Xs. 1803. | Care să cuprinde din 365 de zile. | Pă Ardél și pă alte învecinate locuri în-|tocmit, lângă care sau mai adăogat Calenda-|riul nou nemțesc a lui Gregorian.

Sibii. | In Chesaro Creiasca privileghiata Typo-|grafia a lui Ioann Bart.

Format in-4⁰ mic, de 18 pagini tipărite și 14 albe, intercalate printre foile tipărite.

www.dacoromanica.ro

3. *Catavasieri* | Grecesc | și | Românesc, | Acum typărit în zilele | Pré Inălțatului Inpăratului | nostru | Franțisk al doilea. | Prin slobozenia cinstituluĭ Conzistorium | al Neuniților. *Sibiiu,* în Typografia lui Ioan Bart. | 1803.

Format in-8°, de 232 pagini și 3 foi, tipar negru și roșu *(Bibl. R. V.).*

4. *Invățătură* | *foarte folositoare* | pentru | faceré răvașelor sau scrisorelor, | Instanțiilor, Die-|ților sau Testamenturilor, și | daré Titulelor fiește căruia | Stat, și altele.

Sibiiu, | în Typografia aluĭ Ioan Bart; | 1803. *(Bibl. Ur.* Exp. 1903 și *Bibl. R. V.).*

Format in-8° mic, de 126 pagini.

5. *Invățătură adevărată* prescurt, a vindecà boala sfrantuluĭ, după esperințiia și ispitirile cele mai noao, in-8°. *Sibiiu,* în cezaro-crăeasca privilegiata tipografia luĭ Ioan Bart. 1803.

6. *Acatist cu multe* alese rugăciuni *(Bibl. Miculescu,* Exp. 1903.)

La **1804**, se tipăresc: 1. *Cuvînt pe scurt despre ultuiré vărsatului de vacă spre întăriré inimii pentru toți Părinții din Ardél,* așezat de Mihail Naïșteter Protomedicul în Marele Principat al Ardéluluĭ. La Ioanŭ Bart, 1804.

2. *Psaltiré* | Proroculuĭ | și Inpăratului | David | typărită, în zilele pré luminatuluĭ, și | pré înălțatuluĭ | Inpărat | Franțisk al douilea.

Sibiiu | în Typografia luĭ Ioanŭ Bart. | 1804.

Format mic in-8°, de 286 pagini.

La 15 Maiu 1804, egumenul mănăstirii Bistrița Constantin Bistričanul scrie la Sibiu pentru tipărirea Acaftistuluĭ Sf. Grigore Decapolitul, zicând, între altele:

«S'a făcut un acaftist al luĭ Grigorie Decapolitul». El, care a tipărit pe al Sf. Cruci, n'ar tipărì și pe acesta, vorbind cu «cel mai mare al tipografieĭ Sibiiuluĭ» de plată pe 300 de esemplare? — Pecete înfățișând mănăstirea cu două turnuri, cu ferești lungĭ, coperiș umflat și pridvor pe stîlpi [1]).

La **1805** se tipăresc: 1. *Ceasoslov* | acum | întru acestașĭ chip | typărit: | în zilele pré luminatuluĭ, și | pré înălțatuluĭ | Inpărat Franțiscus al | douilé.

Sibiiu, | în Typografia lui Ioann Bart. | 1805.

Format in-8° mic, de 365 pagini și 2 foi.

2. *Penticostarion,* | Ce cuprinde întru sine ce isă cu-|vine: din Sfînta și Luminată Du-|minecă a Paștilor, până la Du-|mineca tuturor sfinților. | acum | întru acestașĭ chip | typărit: | în zilele pré luminatuluĭ, și pré înălțatuluĭ | Inpărat | Franțiscus | al | duoilé. | Cu slobozenia C. Conzistorium neunit din Ardél.

Sibiiu | în Typografia luĭ Ioann Bart. | 1805.

Format in-folio, având 362 pagini și 1 foaie. Tipar negru și roșu, pe 2 coloane.

Gravura din fruntea titlului e semnată G. F. Sc.

3. *Psaltiré* | Proroculuĭ | și | Inpăratului | David | acum | a doaoară typărită | în zilele préluminatuluĭ, și pré-|înălțatului | Inpărat | Franțiscus | al | duoilé.

[1]) N. Iorga, op. cit. p. 233.

www.dacoromanica.ro

Sibiiu, | în Typografia luĭ Ioann Bart. | 1805. *(Bibl. R. V.).*
Vol. in-4°, de 4 foi și 230 pagini.
In dosul titlului se află următoarea înștiințare a tipografului:

Cătră Pravoslavnicii Cetitori,

Dobândind încă răpăosatul mieu Părinte P[etru] B[art] dela Pré-înnălțatul, și Prémilostivul nostru Inpărat Iosif al Doilé, slobozenie spre tipăriré Cărților rumânești la Légïa Grecïască Neunită, au dat în typarĭu și Psaltiré cé mare, mai înbogățindu-o cu o Molitvă foarte folositoare la Paraclis. Din care pré înnaltă Ingăduință și eu, ca următorĭul în locul Părinteluĭ mieu Typograf, văzînd pe lângă altele lipsa aceștiĭ Psaltirĭ, m-am îndemnat acuma de a doaoară a o typări; Pre caré priimiți-o cu drag, căcĭ după Izvodul cel dela Râmnic ĭaste făcută.

Al Pravoslavieĭ Voastre bun voitoriŭ
IOANN BART
Privileghiatul Typograf

La **1806** se tipăresc: 1. *Slujbă,* | La | pomeniré celuĭ I[n]tru sfinți Părinteluĭ nostru | Nifon | Patriarhul Țarigradului. | Care acum s-au tîlmăcit dupre Elinie pre limba rumînéscă, | și s-au dat î[n] Typariu | Prin osîrdia și cheltuiala smerituluĭ | Episcop | al Argeșuluĭ | Chir | Iosif. | La aniĭ dela Hs. 1806.

Sibiiu, | I[n] Typografia luĭ Ioan Bart, 1806. *(Bibl. Constantinescu,* Craiova).

Broșură in-4°, de 56 pagini și 2 foi la început plus 4 la finit.

2. *Sfânta și Dumnezeiasca Evanghelie,* acum întru acestașĭ chip typărită. Cu slobozania C. Conzistorium neunit din Ardél, în zilele înpăratului Francisc II. *Sibiiu,* Tipografia lui Ioan Bart, 1806—vol. in-folio de 170 foi.

La **1807**: 1. *Versuri veselitóre* Intru cinsté Pré luminatuluĭ, și Pré sfinczitului Domn Samoil Vulcan Episcopului Graeco-Catolicesc și Orădiei-Mare, quând la anul 1807, în luna lui Mai prin Excellencia sa Ioan Bobb Episcopul Făgărașului s-au sfintzit Episcop în Blas. in-8°, *Sibiiu,* la Ioan Barth, 1807, cu litere latine.

2. *Périre a doi Iubi[ți],* adecă: *[Jalnica întâmpla[re]* a lui PIRAM și TISBE, cărora sau adăogat mai pe urmă nepotrivita iubire a lui ECHO cu NARTIS scrise î[n] versuri, | prin BASILIE AARON Jurat î[n] Marele Prințipat al Ardélului | Procurator alcătuite, și acum î[n]tâia dată cu a aceluiaș cheltuială tipărite. | Cu slobozenia celor mai Mari. Să află de vândut la numitul Procurator Bart 1807.

Sibiiu, | I[n] Typografia lui Ioan Bart 1807.

Broșură in-8° format mic, de 52 pagini.

3. *Acatist* | Al | pré Sfintei | Născătoareĭ de Dumnezeu, | și alte | Acatiste și Rugăciunĭ, foarte de folos.

Sibiiu, | I[n] Typografia lui Ioan Bart 1807.

Volum in-12° de 499 pagini. Tipar negru și roșu.

4. *Ceaslov,* 1807.

La **1808**: 1. *Patima* | *și* | *Moarté* Domnului și Mîntuitorului nostru ISUS HRISTOS de VASILIE AARON | î[n] Marele Prințipat al Ardéluluĭ

www.dacoromanica.ro

Jurat Procurator | î[n] versurĭ alcătuită, de nou prin acelaşi îndreptată, şi acum a doua oară | cu a mai multora cheltuéle | typărită.

Sibiĭu, | î[n] Typografia lui Ioan Bart. | 1808 volum de 360 pagini plus VIII, in-8°.

Bucoavnă pentru | î[n]văţătura *Pruncilor.* | Ce cuprinde î[n]tru sine rînduiala Beséricii şi a Utreniei | şi a Sfintelor Liturgiĭ,·cu | Pricésnele de préste săptămî-nă şi la praznice I[m]părăteştĭ, | Grecește şi Romînește. Şi | céle zécé Porunci ale lui Dumnezeu, şi al-|te I[n]văţături Bi-|sericésti *Sibiĭu,* | I[n] Typografia lui Ioann Bart. | 1808.

Broşură in-8° având 64 pagini şi 2 foi.

3. Cele opt glasuri sau *Ochtoic mic.* Tipăritu-s-au cu cheltuiala lui Simeon Pantea din Sălcioa In-8°. *Sibiiu,* la Ioann Bart, 1808.

4. *Povăţuire* cu pracsis către sporiré Stupilor. Sibiiu 1808.

5. *Synopsis* | adecă | cuprindere î[n] scurt | aceĭ vechĭ si aceĭ noao Scripturĭ | adecă a *Biblii.* Sibiiŭ, | I[n] Typografia lui Ioan Bart, 1808. Volum in-8° mic, de 167 pagini şi 1 foae la început.

6. *Calendar românesc* vechiu alui Iulian pe ano dela H. 1809, in-8°, la Ioan Bart.

La **1809** se tipăresc în Sibiiŭ: 1. *Invăţătură* către dascălii normalicești a scoalelor neunite din mare prinţipatul Ardealului. In dar închinată şi alcătuită prin al acelor şcoale director Georgie Haines, in-4°, *Sibiiu,* la Ioan Bart.

2. *Calendariu românesc vechi* alui Iulian pă anul dela H. 1810 in-8°, la Ioan Bart.

3. *Ceaslov (Bibl. Ac. R.).*

4. *Sfintele Liturghiĭ.* A treia oară tipărită. In-4°, *Sibiiu,* la Ioan Bart.

La **1810**: 1. *Istoria lui Alexandru,* in-8°. Acum a doua oară tipărită

2. *Gramatica germano-română* a lui Molnar, întitulată:

Deutsch-Walachische-Sprachlehre verfasset von Johann Molnar V. Müllershein, K. Landes Augenarzt, und öffentlicher Lehrer der Augenkrankleiten an der Universität zu Klausenburg, zweite, vehrmehrte und verbesserte Auflage. Hermanstadt bei Martin Hochmeister, 1810, 1 vol. in-8° de XVI+413 pagini.

La **1811**: 1. *Patenta* împărătească din 20 Februarie 1811. In cauza cursului bancnotelor in-4°.

2. *Psaltirea (Ac. R.).*

3. *Invăţătură de multe* ştiinţe folositoare copiilor creştinești, ce vor vrea să înveţe şi să ştie Dumnezeasca scriptură. Aşezate de dascălul Polyzòis Contos Iònitul şi tipărite în Viena, 1806. Iar acum tălmăcite dupre cea grecească pre limba românească cu osârdia şi osteneala smeritului Arhimandrit kyr Nicodim Greceanul cu a căruia cheltuială s-au şi tipărit spre folosul neamului românesc, îndreptându-se prin cercetarea prea sfinţitului episcop al Argeşului kyr Iosif, in-4° 4 Sibiiu la Petru Bart *(Catalog Libr. Kraft,* 1905).

In Catalogul Librăriei şi Tipografiei W. Kraft, succesorul firmei Bart, nu se menţionează nici o carte tipărită acĭ pentru epoca dela 1811 până la 1833, şi nici nu se motivează această lacună.

La **1812** se tipăresc în Tipografia lui Bart următoarele cărţi:

www.dacoromanica.ro

1. *Viéța și pildele* pré înțeleptuluĭ Esop, tipărită la Ion Bart, in-8°4, *(Bibl. G. Borisov* din Tg.-Ocna. Expoz. Soc. de Șt. din 1903).

2. *Liturghiile* Sf. Ioan Gură de Aur, Vasile (Vasilova) și Preovestenia mai înainte simțită, in-4°, pag. 316.

La **1813**: *Calendarul pentru 100 ani*, in-8°, 173+19+192, ed. N. Nicolau din Brașov, la Ion Bart.

La **1814**: Floarea darurilor, din grecește, ed. III.

La **1815** se tipăresc: 1. *Vorbire în versuri de glume* între Leonat bețivul și Dorofata muéré sa, de VASILE ARON.

2. *Bucóvnă de Normă*, de MOISE FULE, directorul școlelor naționalicești neunite, din Ardél, in-8° *(Bibl. Crețu,* Expoz. 1903).

La **1816**: *Viéța și pildele pré înțeleptului Esop,* tipărit la Ion Bart, in-8°. *(Bibl. Cr.).*

La **1817**: 1. *Calendar (Ac. R.).*

2. *Catavasier (Ac. R.).*

La **1819** apar: *Cărticica năravurilor bune,* pentru tinerime, tălmăcită din nemțește de MOISE FULE, vol. in-8° *(Ac. R.).*

La **1820**: 1. *Bucóvnă de nume* sau slove românești și latinești.

2. *Calendar (Ac. R.).*

3. *Invățătura teologicească* despre năravurile și datoriile ómenilor.

4. *Anul cel mănos*, în versurĭ. de VASILE ARON.

La **1821**: 1. *Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna*, de Dr. VASILE POPP.

2. *Istoria luĭ Sofronim* și *a Haritei,* în versurĭ, de V. ARON.

La **1822**: *Wörterbüchlein-Vocabularium*, pag. 148+88, ed. Marin.

La **1823**: *Deutsche-Walachische-Sprachlehre*, tipărit la Martin von Hochmeister, în Hermanstadt *(Sibiiu)* cu negru, in-8°6, *(Bibl. Ur.,* Exp. 1903).

La **1824**: *Ceaslov*, la Ioan Bart, in-8°, icoana de la început este semnată de GEORGE LEMENI.

La **1825**: 1. *Ceaslov*, in-8°-4, $^{11}/_{19}$ cm., cu o scurtă pascalie, tipărit la I. Bart.

2. *Psalmii*, tipărit la I. Bart, *(Bibl. Ur.,* Expoz. 1903).

La **1826**: *Psaltirea*, in-4° 2, la Ioan Bart, *(Bibl. Ur.,* Expoz. 1903).

La **1827** se tipăresc: 1. *Catechismul*, *(Ac. R.)*

2. *Liturgii*, *(Ac. R.).*

3. *Predica despre statul milităresc,* de DIM. CAIAN.

La **1828**: 1. *Invățătură despre firea* lăcustelor celor umblătoare și prăpădirea lor.

2. *Cele d'întâiu cunoștințe*, de P. BLANCHARD, tradus cu un adaos de GR. PLEȘOIANUL, in-8°6, cu stampe din Istoria națională.

3. *Bucóvnă* pentru prunciĭ ceĭ românescĭ.

4. *Gramatica românéscă*, de I. ELIADE RĂDULESCU, in-12°, de 166+14 paginĭ, editată de Sc. ROSETTI.

In anul 1828 S. FILTSCH, fiul parohuluĭ evangelic din Sibiiu, înființează în acest oraș o tipografie, căreia i-a adăogat la 1854 și o librărie.

Acest stabiliment, care erà instalat în casa cu No. 24 din Piața mică, trece sub conducerea lui WILHELM KRAFT în anul 1860, iar la 1868 ajunse în posesiunea acestuia prin căsătorie cu fiica lui Filtsch.

Kraft s'a născut în Sighișoara la anul 1833, iar studiile și le-a făcut în gimnaziul din orașul său natal până la anul 1848.

www.dacoromanica.ro

Părăsind școala intră ca ucenic în tipografia lui Ioan Gött din Brașov, unde lucră la *Gazeta Transilvaniei* a lui George Barit, care apăreà acì pe acel timp, cu litere cirilice.

Dupăce mai lucră prin câtevà tipografii din țară, trecù în Germania, unde stete patru ani, și anume până în 1859, când se întoarse în Sibiiu, unde se angajă la Tipografia lui Filtsch.

In anul **1829** se tipăresc în Sibiiu urmàtoarele cărți:

1. *Patima și moartea lui Isus Christos*, în versuri și cu stampe, de Vasile Aron *(Ac. R.)*.

2. *Abecedar francez-român,* de Gr. Pleșoianu.

3. *Versuri* îndemnătoare către deprinderea tinerimii române, de Moise Bota.

4. *Aneta și Luben* din Marmontel, istorie morală, tradusă de Gr. Pleșoianu.

5. *Oglinda sănătății și a frumuseții*, in-8°, de Dr. St. Episcopescu.

6. *Caligrafie*, română, franceză, grécă, nemțéscă și săséscă, in-8° de Gr. Pleșoianu, *(Bibl. Crețu)*.

Dela această dată dispare și firma lui Ioan Bart, și împreună cu ea chiar și numele familiei Bart, care stete în fruntea acestei instituțiuni 136 de ani, adicà depe la 1696 și pânăla 1829.

Pânăla 1833 acest stabiliment rămase în nefuncționare, se vede din cauza lipsei unui descendent de sex masculin, iar la această datá se redeschide sub firma lui George Clozius, un ginere al lui Bart.

La **1830**, se tipăresc în Sibiu, desigur la S. Filtsch, de oarece alte stabilimente nu mai existau, următoarele cărți:

1. *Mitologia* pe limba românească, de Stanciu Căpățineanu din Craiova, cu 63 de icoane.

2. *Perirea a doi iubiți,* de Vasile Aron *(Ac. R.)*.

3. *Anul cel mai mănos*, bucuria lumii, de Vasile Aron, in-12°, *(Acad. Rom.)*.

4. *Istoria prea frumosului Arghir, (Ac. R.)*.

5. *Vorbire în versuri* de glume, între Leonat și Dorofata *(A. R.)*.

6. *Poesii alese* de I. Văcărescu.

7. *Biblioteca desfătătoare* din franțuzește, de Căpățineanu Stanciu in-16°, pag. 96.

8. *Viața Contelui Coming* sau *triumful virtuții* în potriva patimii amorului, roman din franțuzește, in-12°, pagini 84, de Simion Marcovici.

9. *Ceaslov*, in-12°, pagini 395.

10. *Gramatica* francezo-română, după Fournier, in-12°, de Gr. Pleșoianu.

11. *Dialoguri francezo-române,* in-12°, de Gr. Pleșoianu.

La **1831** se tipăresc: 1. *Sadicu* sau *Ursitoarea,* din Voltaire, in-12°, traduse de Stanciu Căpățineanu.

2. *Telemaque* (întâmplările lui) în 4 tomuri, cu stampe, in-8°. Tomul I de 236 pagini cu o hartă; Tomul II, pagini 216; Tomul III, pagini 188; Tomul IV pagini 210, *(Bibl. Maria Istrati)*.

3. *Psaltirea*, in-4°, pagini 228.

4. *Calendar,* cu portretul lui Ladislav Huniad, de Ștefan Neagoe.

www.dacoromanica.ro

La 1832 se tipăresc: 1) *Catavasier* greco-român, in-12°, de 270 pag.

2. *Liturgii.*

3. *Jertfa umilitei naţii româneşti din Transilvania* adusă la serbarea naşterii prea înălţatului Impărat şi Craiu Franţ Iosif.

De aci încolo nu mai întâlnim firma lui Hochmeister.

La 1833 apar următoarele cărţi sub firma lui George Clozius:

1. *Molitvenic bogat.*

2. *Risipirea depe* urmă a Ierusalimului, in-16°, de Ioan Barac, în tipografia lui George Clozius (Expoziţia 1903).

3. *Versuri* în stihuri alcătuite nu de mult, care spre deşteptarea Românilor neuniţi s'au făcut, in-8°.

4. *Acatistier.*

5. *Abecedar moral şi religios*, cu stampe, in-16°, pagini 56, de Gr. Pleşoianu.

6. *Engolpion de aur,* cu o icoană, din greceşte şi franţuzeşte in-12°, pagini 112, traduse de Gr. Pleşoianu.

7. *Octoic mic* cu *Catavasier*, in-12°, pagini 319.

La 1834 se tipăresc: *Floarea darurilor*, foarte folositoare, atât sufleteşte, cât şi trupeşte. Care mai întâi s'au fost tradus din greceşte în rumâneşte şi tipărită în tipografia din Znagov, Ţara Rumânească, iară la anul 1808 tipărită în Braşov după cel original; iară acum a treia oară tipărită în Sibino în tipografia lui G. K. Să află de vânzare la D. Iosif Romanov şi Cumpania, şi la D. V. Rus dela Bărăţie peste drum. in-8°.

2. *Esopu, Viaţa şi pildele lui,* in-8°.

3. *Psaltirea*, in-8°.

4. *Istoria Sindipei filosofului,* a doua oară tipărită *(Bibl. Miculescu,* Brăila).

La 1835: 1. *Păstrătorul prunciei şi tinereţei*, in-8°, pag. 39+6, editor G. Ioanid.

2. *Trei Mentoare* sau *Abecedare*, în trei trimestre, format in-8°, şi anume: Trimestrul I pagini 46; Trimestrul II pagini 47; Trimestrul III pagini 75, de Dim. Jianu.

3. *Halima sau povestiri mitologice arăbeşti*, din greceşte, în patru tomuri, in-8°: Tom I pagini 164; Tom II pagini 240; de I. G. Gorjan, in-12°.

4. *Abecedar moral şi religios*, cu 17 icoane, ed. II, pagini 16, de Gr. Pleşoianu.

5. *Bertoldo* şi *Bertoldino*, in-8°.

6. *Catechismul mic*, ed. II, in-8°, pagini 34.

7. *Elemente de Istoria Sântă, (Bibl. Miculsecu,* Brăila).

8. *Pilde filosofeşti* şi rugăciuni bisericeşti, ed. III, din greceşte.

9. *Priam şi Tisbe,* în versuri, tr. de Vasile Aron, in-8°.

La 1836: 1. *Ceaslov*, in-8°.

2. *Istoria biblicéscă* cu întrebări şi răspunsuri, in-12°.

3. *Manual creştinesc*, cules din diferiţi scriitori bisericeşti, de I. G. Gorjan, in-12°, pagini 66.

4. *Adelaida* sau *Păstoriţa* alpicénă, după Marmontel, de G. Seulescu, in-12°.

5. *Halima*, din greceşte, Tom. III pagini 266; şi Tom. IV, de I. G. Gorjan, formatul in-8°.

www.dacoromanica.ro

6. *Hiromantia* sau ghicirea pe palmă, cu 8 figuri, de A. Genili Lesviodax, in-12°.

7. *Istoria Sântă* a vechiului și noului Testament (elemente), tradusă din grecește de Dim. Jianu, in-12°, pagini 92, editor I. Rudeanu.

8. *Stăpânul și sluga*, după d-na Belment, in-12°, pag. 34, de N. Rudeanu.

9. *Vechiul și Noul* pentru totdeauna ghicitori sau roatele norocului, după Martin Zadeca, in-8°, de C. Aricescu.

10. *Filosoful Indian*, ed. II, de Dim. Jianu.

11. *Gemenii din Bergam*, după Florian, comedie într'un act, tradusă de I. Florescu, in-8°.

12. *Obiceiul ourilor roșii la Pasci*, de A. G. Lesviodax.

13. *Vocabular* român-german și german-român (cu slove și cu litere) de Andras Klemens.

La **1837**: 1. *Noul Erotokrit*, în 5 tomuri cu adaos în versuri din grecește, de Anton Pann, la George de Clozius, in 8°, *(Bibl. Maria Istrati*, Exp. 1903).

2. *Bucoavnă*.

La **1838** se tipăresc: 1. *Psaltirea*, după ediția din 1817, din Rîmnic in-4°, pagini 364, în zilele Impăratului Ferdinand I, editor George de Clozius.

2. *Disertație despre tipografiile românești*, în Transilvania și învecinatele țări dela începutul lor și până în zilele noastre, de Vasile Popp, in-12°, de 106 pagini.

3. *Prietenul sau voitorul de bine* al pruncilor și al tinerimei române, in-12° de I. M. Melchisedec.

4. *Cuvânt*, care s'au făcut la sfințirea Seminariului la 9 Noemvrie 1837, de Radu Tempea, director și profesor de teologie, in 4°, la George de Clozius.

5. *Alfavita sufletească*, in-4°.

6. *Copilul perdut* și *Licuriciul*, povestiri române, morale, din franțuzește, in-16°, cu icoane, editor Iosif Romanoff.

7. *Noul Erotokrit*, vol. IV și V, din grecește, de Anton Pann.

1839: 1. *Alfavita sufletească*, ed. II, in-4°, editor Iosif Romanow.

2. *Oglinda omului din întru*, cu 28 icoane, ediția III.

3. *Calendariu pe anul 1840*, la George de Clozius.

La **1840**: Calendariu pe 1841, la George de Clozius.

La **1841**: 1. *Psaltirea lui David*, in-8°4, în editura lui George de Clozius.

2. *Un Plan de scriere*, cu litere latine, de Dimitrie Baer.

3. *Penticostariu*, in-folio, pagini 269.

La **1842**: 1. *Ceaslov*, in-8°.

2. *Catavasierul* greco român, editura lui George de Clozius.

3. *Propovedanii* la îngropăciunea oamenilor morți, de preotul *Samoil Clain de Szad*, izvodite cu bine cuvântarea episcopului neuniților Vasile Moga, acum a doua oară cu cheltuiala lui Kyr Bucur Bucureanci tipărite, in-4°, la George de Clozius.

4. *Călindariu* așezat pă șapte planete, în care să cuprinde 140 de ani, începându-să dela anul 1816 și slujaște până la viitoriul an 1956. Tipărit a cince oară..... la an. 1842, Fevruarie 20. Să află de vânzare

www.dacoromanica.ro

la librăria rumânească a D. I. Romanow și Popovici și la D. V. Rusovici, librieriu.

La **1843**: 1. *Esopu*, editat de Clozius.

2. *Evanghelia*, idem.

3. *Anrede des röm. diocesan-Bifschofs an die Geistlichkeit und National Versamlung. (Bibl. Gherghel,* Dorohoi, Exp. 1903.)

4. *Culegere a mai multe și de suflete folositoare Rugăciuni* pentru folos fieșcăruia creștin ce voește a o avea de mai ușurință la cetire, culese din alte sufletești cărți și tipărită acum a doua oară cu cheltuiala unui iubitoriu de înmulțirea cărților rumânești (D. Iosif Romanoff și Popovici) la Sibiiu, 1843, in-8° mic, la G. de Clozius.

La **1844**: *Evangelie* acum a doua oară tipărită, in-folio, Sibii, la G. D. Clozius.

1845: *Acatistul* pré curatei și a altor sânți, in 16°, pagini 451.

La **1846**: 1. *Adunare de istorii morale,* alese, Partea I-a, Adelaida sau păstorița alpicească—Văduva betégă sau bunătatea Impăratului Iosif.—Frederic Lannein sau biruința nevinovății, in-12°, pagini 89.

2. *Cazanii* ce cuprind în sine *Evangeliile* tâlcuite ale Duminecilor și ale praznicilor de peste tot anu, in folio, Sibiu, la G. de Clozius.

La **1847** apar: 1. *Călindariu* așăzat pe șapte planete, în care să cuprinde 140 de ani începând dela anul 1816 și slujaște până la viitoriul an 1956. Tipărit a șasea oară, și mai îndreptat și mai adăogat după cum se vede, la anul 1847 Iulie 20. Să află de vănzare în București la librăria românească a D. Iosif Romanow, in-8°, la G. de Clozius.

2. *Epistolarul*, deprindere de corespondență caricrei private și politice, de SAVA POPOVICI, in 8°.

3. *Paraclisul Sf. Haralambie,* și viața lui cu o planșe xilografică, reprezentând pe sfânt călcând ciuma în picioare. Ciuma este reprezentată cu coasa în mână și cu coarne, in-8°2, tipărită la George de Clozius.

La **1848**: 1. *Gramatica română* pentru seminarii și clase mai înnalte (Gramatica Daco-Romană), de NEOFIT BĂLĂȘESCU in-8°, de 224 pagini, la Clozius.

2. *Adunare de istorii morale alese,* traduse de un prieten al literaturii române, Partea II, in-8°, la George Clozius.

3. *Laslo sau Pop Gavrilă, Istoria scurtă a Românilor* dela Almu povățuitorul Ungurilor încoace, scrisă din un fragmențiu de a Părintelui Klein, și cu însemnări însemnată. In-8°, la George de Clozius.

4. *Psaltirea,* in 4°, pagini 364.

5. *Dicționarul latino-român,* de NEOFIT BĂLĂȘESCU.

La **1849**: 1. *Entholgion* adică *Molitvenic bogat,* cu blagoslovenia P. S Domn Andreiu Șaguna episcop diecesan, in-4°, Sibiiu, la George de Clozius.

2. *Octoich mic,* după I. Damaschin, de CUCUZEL, in-8°, 320 pagini, editor Clozius.

3. *Călindariu* pe 1850, la G. de Clozius.

La **1850**: 1. *Psaltirea prorocului* și *împăratului David,* in-8°, la George de Clozius.

2. *Cuvântul de bună venire* a Junimei Române către Prea Sf. Sa Episcopul Andreiu Șaguna, rostit la sosirea sa la Viena, in-8° la Clozius.

www.dacoromanica.ro

La 1851: 1. *Calendar* pe 1852, editat de Clozius.
2. *Alexandria,* ed. V, in-12° pagini 204.
3. *Apostolul,* in-folio, pagini 144.
4. *Aghiasmatar mic,* in-4°, pag. 218.
5. *Abecedar Bucoavnă,* legat.
6. *Catechismul mic,* legat.

Pe acest timp stabilimentul lui Clozius mergeà spre declin, cu toate acestea, tot se mai tipăreşte încă cu destulă activitate, judecând după lucrările eşite de sub teascurile acestei oficine.

Asà în 1852 apar: 1. *Risipirea cea de pe urmă a Ierusalimului,* scoasă din cartea lui Iosif Flavie, prescurt şi în 9 cântări în stihuri, alcătuite de Ioan Barac. In-16°, la George de Clozius. *(Bibl. G. Borisow,* T.-Ocna, Exp. 1903).

2. *Calendar* pe anul 1853, anul I.

3. *Istoria lui Alexandru cel Mare,* ed. VI, tipărită la George de Clozius, cu cheltuiala lui Iosif Romanoff şi tovărăşia, in-8°. 4.

4. *Telegraful român,* de Fl. Aron, anul I.

La 1853: 1. *Calendar* pe anul 1854, anul II.

2. *Telegraful român,* anul II, de Fl. Aron.

La 1854: *Geografia* în 2 cursuri, după Belinger, in-8°, 72 pagini, de Gavril Munteanu.

2. *Calendar* pe anul 1855, anul III.

3. *Telegraful Român,* anul III, bisăptămânal de Fl. Aron.

La 1855 se tipăresc: 1. *Mineiul* lunei Octombre, după al Episcopului de Argeş, Iosif, in-folio, pag. 84.

2. *Telegraful Român,* anul IV, bisăptămânal de Fl. Aron.

3. *Calendariu* pe 1856, la G. de Clozius.

La 1856: 1. *Gramatica română,* pentru şcólele poporale, de Sava Popov. Barcianu.

2. *Calendariu* pe 1857 ed. de George de Clozius.

3. *Biblia,* adică S-ta scriptură a legiĭ vechĭ, după cei 70 dascăli, in-folio, pag. 920, şi celeĭ nouĭ, pag. 248, de E. A. Şaguna.

4. *Geografia* a imper. austriac, cu o introducere în geografie, peste tot, trad. de V. Roman.

5. *Mineiul lunei Noembre,* după orig. Episcopuluĭ de Argeş, in-folio, pag 186.

6. *Telegraful Român,* anul V, bisăptămînal, de Ión Bádică.

La 1857: 1. *Teologia pastorală,* în timpul Mitrop. A. Şaguna.

2. *Psaltiria proroculuĭ şi împăratului David,* in-4°, la George de Clozius.

3. *Telegraful Român,* anul VI, bisăptămînal.

4. *Caledariu* pe 1858, ed. de G. de Clozius, in-8°.

La 1858 apar: 1. *Aritmetica pentru clasele populare,* de V. Roman.

2. *Calendariu* pe 1859.

3. *Telegraful Român,* anul VII, bisăptămînal.

4. *Versuri* sub semn de gratulaţie pe anul nou de M. Bota in-8°, la G. de Clozius.

La 1859: 1. *Acatistul pré S-teĭ Născătoaré de Dumneḑeu.*

2. *Calendariu* pe 1858 la G. de Clozius.

3. *Formulariĭ pentru procedura criminală,* din Iunie 1859.

www.dacoromanica.ro

4. *Telegraful Român,* anul VIII, bisăptămânal.

5. *Indireptariu* în causele urbariani compussu pentru poporul român din Ardealu de unu jurestu practicu, la S. Filtsch, cu litere latine.

La **1860**: 1. *Sfaturile bune* despre foloasele *segregaţiunei* păsciunilor, pădurilor şi trestiilor.

2. *Calendariu* pe 1861—studie über romänische Wehnachtseider, de Iohan Carl Sculer.

3. *Genoveva de Brăbant,* (istorie), cu 6 icoane, traducere de Gr. Plesoianu, in-8°, la G. de Clozius.

4. *Triodu,* in-folio, foi 374 + 2, ed. Ep. Moga.

5. *Actele soboruluĭ bisericeĭ ortodoxe răsăritene* din Ardeal din 1850—1860, in-8°, pag. 132 de Episcop. A. Şaguna.

6. *Memorie pentru restabilirea Mitropolieĭ,* in-8°, pag. 23, de Ep. A. Şaguna.

7. *Calendariul Amicul Poporului* 1861, anul I, de V. Roman, la S. Filtsch, in-8°.

8. *Noua lege industrială Austriacă* (în activ. dela 1 Maiŭ 1860), in-8°, pag. 46, ed. Teod. Ştefănescu.

9. *Amicul şcóleĭ,* scriptură pedagogică pentru învăţător, educatori şi toţi bărbaţii de şcoală, anul I, hebdomadar, Sâmbăta, proprietari V. Roman si S. Filtsch, tip. S. Filtsch. Apărut Ianuar. 1860—31 Dec. 1863.

Dela 7 Ian. 1861 acest ziar se întitulă numai *Amicul şcoalei* şi apăreà odată pe săptămână in-4°4. Dela 5 Ian. 1862 s'a numit *Amicul şcoalei* foaia pentru înaintarea învetiamentului şi a educaţiunii la Români şi numai dela 1865 şi-a luat titlul în ultima formă, pe care-l dăm mai sus.

10. *Telegraful Român,* anul IX, bisăptămânal.

11. *Scriptura pedagogică,* (Amicul Şcólei), pag. 12, de V. Roman.

La **1861** se tipăresc: 1. *Datorinţele pruncilor,* în 80 istorióre scurte cu 4 icóne, lucrate de Pr. Nic. Andreiovici.

2. *Istoria Română naţională,* pentru tinerimea română, fasc. I şi II, in-8°, pag. 180, de Dr. At. M. Marienescu, la S. Filtsch.

3. *Calendariu* pe 1862, la G. de Clozius, in-8°.

4. *Istoriĭ morale spre întrebuinţarea tinerilor din şcólele populare,* in-8°, la George de Clozius.

5. *Athorismos* saŭ deslusire comparativă asupra broşureĭ: «Dorinţele drept credinciosuluĭ cler din România», de Andreĭ Şaguna.

6. *Calendarul Amiculuĭ poporuluĭ,* pe 1862, anul V, de V. Roman, la Filtsch.

7. *Telegraful Român,* anul VIII.

8. *Vocabularul portativ, român-german* şi *german-român,* in-16, pag. 516, de C. S. Petri.

9. *Invăţătura morală* pentru îndreptarea vieţii omului creştinu, din sfintele scripturi culeasă, in-8°, la George de Clozius.

10. *Amicul şcóleĭ,* anul II, hebdomadar, Sâmbăta, de V. Roman.

La **1862** se tipăresc: 1. *Abecedaru* pentru şcólele populare române, de Z. Boiŭ.

2 *Theoretisch practische Gramatik der romän. Sprache,* de Sabas Popov. Barcian.

3. *Carte de lectură* românească pentru şcólele române primare, de V. Roman, in-8°, la S. Filtsch.

www.dacoromanica.ro

4. *Petru Rareș,* Principele Moldaviei, novelă istorică originală, de dr. ATH. M. MARIENESCU, in-8°, la S. Filtsch.

5. *Adunarea generală a societăţiĭ Transilvane* pentru literatură, ţinută în Brașov, dela 28—30 Iunie 1862.

6. *Viața și pildele preaînțeleptului Esop,* in-8°, la George de Clozius.

7. *Programa* a III-a a gimnaziuluĭ din Brașov, pentru anul școlar 1861—62, pag. 4, de G. I. MUNTÉNU.

8. *Istoria biblicească* cu întrebări și răspunsuri, în legea drept credincioasă răsăriteană in-8°, la George de Clozius.

9. *Tabla pitagorică* (mare și mică), cu raportul măsurilor de pondu și monete (dem. docente populi).

10. *Calendarul Amiculuĭ poporuluĭ,* anul III, ed. Filtsch, de V. ROMAN, in 8°, cu litere cirilice.

11. *Amicul școleĭ,* anul III, hebdomadar, Sâmbăta, de V. ROMAN.

12. *Telegraful Român,* anul X, biseptămînal, (Joia și Duminica).

13. *Manuducerea* (Caligrafie), la întrebuințarea abecedaruluĭ, de Z. BOIŬ.

14. *Harta marelui Principatu Transilvanieĭ,* compusă de SPIRIDON FETTI, Litografia CRABS. Comiss. S. Filtsch.

La 1863: 1. *Gramatica română,* pentru cl. gimnaziale inferióre, pag. 8, de GAVR. MUNTÉNU.

2. *Sunete și resunete,* cercări poetice, de ZACHARIA BOIŬ.

3. *Epistolariŭ,* ed. II, de SABA B. PENCOVICĬ.

4. *Purtarea de bună cuvenienția înte ómenĭ,* ed. II, in-8°, pag. 47, tradusă, revăzută și înmulțită de T. Cipariu, la S. Filtsch.

5. *Catalogul librărieĭ,* in-12°, pag. 10, de S. Filtsch.

6. *Programa gimnaziuluĭ greco-oriental din Braşov,* pag. 4, de GAVR. I. MUNTÉNU.

7. *Almanahul „Amicul poporuluĭ",* anul III, in-8°, pag. 40, de B. ROMAN.

8. *Organul pedagogic,* anul I, cu 12 fasc., de I. POPESCU.

9. *Telegraful Român,* anul XI, bisăptămânal, (J. D.), de Z. BOIŬ.

10. *Vocabularul portativ nemțesc român,* de S. PETRI.

11. *Amicul școleĭ,* anul IV.

12. *Calendariu* pe 1864, la G. de Clozius, in-8°.

La 1864: 1. *Carte de lectură română,* de V. Roman.

2. *Elementariŭ,* séŭ *Abecedariŭ pentru școlele românescĭ,* paginĭ 104, de B. PETRI, la S. Filtsch.

3. *Compendiu de Istoria Transilvanieĭ cu distincta privire la Românĭ,* de IOAN V. RUSU, la S. Filtsch.

4. *Din scripturile lui Tacitu, Germania,* saŭ *situațiunea, datinele și popórele eĭ,* in-8°, pag. 72, de GAVR. I. MUNTEANU, la S. Filtsch.

5. *Stenografiă română,* (tractat), după sistema lui Gabelsberger, de DIM. BECUCIN.

6. *Amicul școleĭ,* anul V.

7. *Geografie,* (manual), în 2 cursurĭ, pentru clasele gimnaziale, in-folio, ed. II, de G. I. MUNTÉNU.

8. *Caracterele* și *biografia d-luĭ Ioan Sebeni Moc....* in-16°, pag. 65, de C. BRÂNCEANU.

www.dacoromanica.ro

9. *Carte de exerciţiu* în comptulu celoru 4 speţiï, pentru şcólele poporale, la G. Clozius.

10. *Catalogul librărieï,* (adause şi la Calendarul pe 1865), in-12⁰, pag. 20 (nepag.) de Filtsch.

11. *Calendariu* pe 1865.

12. *Disertaţiune despre împărţirea politică a Ardealuluï,* in-8⁰, de I. S. Puşcaru, la S. Filtsch.

13. *Tabelă de reducţiune a piastrelor şi paralelor* în valoare austriacă şi viceversa.

14. *Amicul şcólei,* hebdomadar (Sâmbăta), de V. Roman.

15. *Telegraful Român,* anul XII, bisĕpt. (I. D.), de Zacharia Boiŭ.

16. *Dicţionarul latino-român,* pentru începătorï, de Ioan M. Moldovan.

17. *Gramatica germană,* teorie practică, ed. II, in-8⁰, pag. 248, de S. Popovici Barcianu.

18. *Die rumänische etn. sprache,* (compendiu de limba română, de I. Puşcariu), in-8⁰, II. Aufl. Hermanstadt, la S. Filtsch.

La **1865** apar: 1. *Elementariŭ* saŭ *Abecedar*, de Vasile Popp.

2. *Elemente de Istoria Transilvanieï*, pentru inveţiatorii şi şcólele populare române, de Ioan V. Rusu, la S. Filtsch.

3. *Peregrinulŭ Transelvanieï*, saŭ *epistole scrise den ţiere străine unuï amicu în patria*, de la anulŭ 1835 pana inclusive 1848. Tomulu I, la S. Filtsch.

4. *Scrierile S-luï Ioan Gură de aur,* pag. 8, de Pr. Iosif Barac.

5. *Carte de lectură,* ed. II, de V. Roman.

6. *Gramatica limbeï române* (compendiu), ed. IV, de T. Cipariu.

7. *Calendarul Amiculuï poporuluï,* anul II, ed. Visar. Roman.

8. *Amicul şcóleï,* anul VI, de V. Roman.

9. *Amicul Familieï.*

10. *Telegraful Român,* de T. Aron.

11. *Gramatica latină* pentru gimn. de diosu, după M. Schinage, Partea I, ed. II, de T. Cipariu, la S. Filtsch.

12. *Formulariï de protocóle şi eshibite judecătoresci civile*, cuprindiendu procedura civilă, norma concursuala şi cambială, procedura cambiala şi procedura în cause necontroverse. După ediţiunea oficiósă de c. r. Tribunalulu superioru din Epiries, traduse sub îngrijirea mai multora juristi practici, la S. Filtsch.

La **1866** se tipăresc: 1. *Statutele Asociaţieï Transilvanieï* pentru literatura română, in-12⁰, pag. 14.

2. *Calendarul amiculuï poporuluï,* anul VI, pag. 96 + 8, foi catalog, de V. Roman, la S. Filtsch.

3. *Progresul,* scriere poporală pentru Românii tierani, hebdomadar, în versuri, de 6 cóle, cu 61 ilustraţiuni, de V. Roman, Anul I, fasc. I, in-8⁰, la S. Filtsch.

4. *Calendariu* pe 1867, de G. de Clozius.

5. *Telegraful Român.*

6. *Directive pentru organizarea comunitaţilor Districtului Tierei Făgăraşului,* in-8⁰, la S. Filtsch.

La **1867** apar: 1. *Calendarul „Amiculuï Poporuluï"*, anul VII, in-12⁰, pag. 96, de V. Roman.

www.dacoromanica.ro

2. *Calendariŭ* pe 1868, la G. de Clozius.

3. *Telegraful Român,* in-folio, editura Tipografiei arhidiecesane.

4. *Apărarea în contra mustrărilor,* de MITROPOLITUL ŞAGUNA.

5. *Archiva pentru Filologia şi Istoria,* in-4°, la S. Filtsch (W. Kraft) în Sabiniu, 1867 71.

Pentru anul **1868** cunoaştem puţine cărţi tipărite în Sibiu. Acestea sunt: 1. *Pedagogie pentru părinţi,* in-8°, pag. 183, de IOAN POPESCU.

2. *Fóia periodică a societăţiĭ Transilvanieĭ,* pentru literatura română, de GEORGE BARIŢIU.

3. *Săptămâna,* fóie periodică a Societăţii Transilvania, de GEORGE BARIŢIU.

4. *Calendarium* pe 1869, la G. de Clozius.

5. *Telegraful Român,* in-folio.

La **1869** se tipăresc: 1. *Geografia,* (elemente), de ZACHARIA BOIŬ.

2. *Calendariu* pe 1870, la G. de Clozius, in-8°.

3. *Istoria revelaţiuneĭ divine a ambelor aşezăminte,* Tom. I şi II in-8°. Tom. I pag. 590, de GAVR. POPU, la S. Filtsch (W. Kraft).

4. *Calendarul Amicul Poporului* pe 1870, in-8°, de V. ROMAN, la S. Filtsch (W Kraft).

5. *Telegraful Român.*

6. *Acte sinodali* ale bisericei române de Alba-Iulia şi Făgăraş la S. Filtsch (W. Kraft) Sibiiu.

La **1870** se tipăresc: 1. *Intâia carte de lectură şi învăţătură,* in-8°; pag. 78+32, de I. POPESCU.

2. *Statute pentru fondulu scolasticu* alu fostiloru granitiari din regim. rom. I, in-8°, Tip. S. Filtsch (W. Kraft).

3. *Carte de cetire pentru şcólele poporale române,* de ZACHARIA BOIŬ.

4. *Calendarul Amicul Poporului* pe 1871, in-8°, de N. ROMAN, la S. Filtsch (W. Kraft).

5. *Istoria Patriei şi Universală,* de ZACHARIA BOIŬ.

6. *Manuducere la aplicarea întâieĭ cărţi de lectură,* de I. POPESCU.

7. *Telegraful Român.*

8. *Calendarul* pe 1871, la G. de Clozius, in-8°.

9. *Vechia metropolia ortodosa romana a Transilvanieĭ,* in-8°, pag. 352, de NIC. POPÉA). la S. Filtsch. (W. Kraft).

La **1871** apar: 1. *Enhirida,* adică carte manuală, in-8°, pag. 518, de EP. A.

2. *Operile lui Caiu Corneliu,* de TACITU, in-8°, de 614 pagini, trad. de GAVRIL MUNTÉNU, *Sibiiu,* la S. Filtsch (W. Kraft).

Tacitu, in-8°, pag. 614, ed. Societ. etc., de GAVRIIL I. MUNTÉNU.

3. *Calendariul Amicul Poporului* pe 1872, compusu de V. ROMAN in-8°, la S. Filtsch (W. Kraft).

4. *Istoria Românilor,* ed. VIII, IX, in 8°, pag. 107, de A. T. LAURIAN,

5. *Practische Grammatik der romänischen Sprache nach Ahn Ollendorff,* in-8°, Hermanstadt, Verlag Filtsch, de I. SPREER.

6. *Calendaru* pe 1872, editat de George de Clozius in 8°.

7. *Acte sinodali ale bisericei române de Alba-Iulia şi Făgăraşŭ,* Tom. I şi II, la S. Filtsch (W. Kraft).

8. *Calendarul „Amicul poporuluĭ"* pe anul 1872, anul XI, in-8°, pag. 92, de V. ROMAN, Sibiiu, la S. Filtsch (W. Kraft).

www.dacoromanica.ro

9. *Telegraful Român.*

10. *Asociaţiunea transilvană.* Regularea medilóceloru, 1871; Statutele, 1874, in-8°, la S. Filtsch (W. Kraft).

La **1872** se tipăresc: 1. *Istoria Românilor,* ed. IX, de A. T. LAURIAN.

2. *Instrucţiune pentru învetiatorii dela şcólele centrale ale reuniunii granitieresci,* in-8°, de BASILIU PETRI, la S. Filtsch (W. Kraft).

3. *Telegraful Român.*

4. *Calendariu pe 1873,* la G. de Clozius, in-8°.

5. *Procedura cărţilor funduarie,* de Gr. T. MICULESCU.

6. *Statutele despre organisarea municipiului distructuale al Făgăraşului. Sibiiu,* in-8°, la S. Filtsch (W. Kraft).

La **1873**: 1. *Scriptologia saŭ modul de a învĕţa cetitul scriind în 2 părţi,* de BAS. PETRI.

2. *Catalog general de cărţi românescĭ ale Librărieĭ S. Filtsch,* (W. Kraft) de IULIUS SPREER.

3. *Calendariu pe 1874,* la George de Clozius, in-8°.

4. *Telegraful român.*

5. *Teoretisch practische Gramatik der rumänischen Sprache,* nach Ahn Olendorfs Method f. 25, de MAXIM I.

6. *Calendarul „Amicul Poporului",* in-8°, anul XIII, ed. Vis. Roman, la S. Filtsch.

7. *Statute, rapoarte, etc.* ale Societăţiĭ «Albina» Institut de Credit în Sibiŭ, la W. Kraft.

Mă opresc cu bibliografia teascurilor sibiene la anul 1873, dată la care m'am oprit şi la celelalte monografii pe cari le-am mai publicat.

Din enumeraţiunea cărţilor publicate în Sibiiu se vede că printre tipografii Sibieni, cel dintâiu loc îl ocupă familia Bart, care a stat în legătură de afaceri şi cu unii cărturari dela noi, precum au fost Episcopul Iosif al Argeşului, Ioan Eliade Rădulescu şi alţii.

Această oficină trecù în posesia lui Clozius.

Apoi urmează Hochmeister, a cărui Tipografie trece probabil la Clozius şi, în fine Filtsch, devenită mai târziu Kraft, care cumpără şi Tipografia lui Clozius la 1890.

Abià mai târziu, la 27 August 1850, Mitropolitul Andrei Şaguna înfiinţează *Tipografia Arhiedecesană,* sub conducerea technică a lui KELBER.

Prima lucrare a acestui Institut a fost o poezie inaugurală de ANDREI MUREŞANU, adresată ca un omagiu lui Andrei Şaguna. După Kelber urmă ca diriginte DIMITRIE LAZAROVICI venit din Viena la 1852, care o administră până la 1859. În timpul administraţiunii acestuia apărù *Telegraful Român* la 1852, sub direcţia lui AARON FLORIAN, care eşì de 2 ori pe săptămână.

La **1884** se înfiinţă în Sibiiu Institutul tipografic *Tribuna,* pe acţiuni sub direcţia doctorului AUREL BROTE, căruia îi succese fratele său EUGEN BROTE. Conducător al acestei tipografii fu un timp şi ION POPA NEACŞA, tipograf, după care venì TITU LIVIU ALBINI.

Dela 1895, acest Institut trecù sub direcţiunea doctorului IOAN RAŢIU, fost preşedinte al Comitetului de acţiune al Românilor de peste munţi, iar astăzi a ajuns stabiliment de speculă în mâini particulare.

† G. IONESCU
Culegător de litere-tipograf.

www.dacoromanica.ro

BISERICILE ARMENE

DE PRIN

ŢĂRILE ROMÂNE.

(Urmare şi sfârşit)

Am lăsat pentru sfârşitul acestei încercări, de ale cărei inegalităţi şi lipsuri de tot felul suntem cei întâi a ne da seama, bisericele din *Botoşani,* deşi cronologiseşte ele sunt dintre cele mai vechi din ţară, aceasta pentru a ne îndeletnici cu ele ceva mai în tihnă. Din marele număr însă de inscripţii, ce se găsesc la ele, şi cari ar puteà alcătuì un volum întreg, vom reproduce aici numai o mică parte, adunarea lor integrală, pe cât se mai poate, după starea lor de ruină, făcând obiectul unei lucrări epigrafice ulterioare.

Armenii din Botoşani au astăzi „două falnice monumente, frumoase şi puternice clădiri în piatră" (Iorga) în oras, şi un frumos paraclis, tot de zid, la cimitirul lor. La descălicarea lor în satul lui Botaş, întemeiând acolo târg, pentru nevoile sătenilor şi celor dimprejur, ei şi-au ridicat, spre a face faţă nevoilor lor religioase, biserici de lemn, înzestrându-le cu cărţile şi odăjdiile aduse de ei, cultul, şcoalele şi ajutorul nevoiaşilor fiind pururea şi pretutindeni grija lor de căpetenie. In scurgerea vremilor însă, învechindu-se aceste clădiri de lemn, iar starea înfloritoare a Armenilor, cari stăpâneau negoţul [1]), meseriile, o parte însemnată a agriculturei şi mai cu seamă creşterea şi exportul vitelor în ţările apusene dându-le mijloacele trebuitoare,

[1]) Aceasta se vede între altele din cântecul haiducesc de pe vremuri:

„Vom coborî noi la ţară
Ş'om îmblăţi la secară
Până'n mândra primăvară,
Ş'om eşì la codru iară
La marginea şesului
La capătul codrului
In calea Armanului".

unde Armean e sinonim de negustor; iar „care armenesti" ajunse ca un fel de măsură; „cai de Misir" erau vestiţi şi dincolo de hotarele ţărei. (Gion, Istoria Bucureştilor). Marian citează un cântec popular: „ş'am văzut'o-n Cernăuţi cu doispre-

www.dacoromanica.ro

ei şi au durat în locul bisericuţelor de lemn, ce cădeau în ruină, „mândrele lăcaşe de peatră, aşà de bine îngrijite şi până în ziua de astăzi" (Iorga, inscripţii botoşenene). Mai întâi, ei au zidit biserica cu hramul „Adormirea Născătoarei de Dumnezeu", căreia îi consacrâ pururea un cult deosebit. Această biserică, cunoscută la ei sub denumirea de biserica veche (hin-jam) le este catedrală; şi multă vreme s'aufol osit numai de ea.

Minas din Tokat, în cântul de jale despre prigonirea sub Ştefăniţă VII Vodă, menţionat mai sus, pomeneşte la 1551 de biserica din Botoşani «care a fost distrusă, vasele şi odăjdiile prădate, între cari a fost arsă şi o icoană cu pervazuri de aur, cu toate odoarele de pe iea, o pomenire a lui Haciadur." Pater Luigi Maria Pindou, trimis de Papa de Roma, spre a convertì la catolicism pe Armenii din părţile aceste, în „breve relazione dello stato, principii e progressi della missione Apostolica agli Armeni di Polonia e Valachia sin al 1 Aprilie 1669", manuscris aflat în biblioteca regală din München, zice la pag. 7: oraşele Valachiei (Valahia este Moldova), unde se află biserici armeneşti sunt aceste: Iaşi, reşedinţa Domnului, are două biserici armene; Siretul una; Suceava două şi o mânăstire; Hotinul una; *Botoşani* are o biserică armeană; toate aceste biserici armene din Valachia au vre-o 20 preoţi sub episcopul Isaac, om de vre-o 50 ani, hirotonisit de către patriarhul actual d. Iacob". (Papadopol-Callimachi).

Data exactă când s'a clădit această biserică, nu se documentează astăzi prin vre-o inscripţie precisă; şi mai puţin se poate şti data exactă a bisericei de lemn, pe al cărei loc s'a înălţat, de oare ce nici o urmă dela aceasta nu se mai află. Tot despre această biserică se zice în „Notions statistiques sur la Moldavie, par le prince Nicolas Soutzo [1]) Iassy 1849 pag. 52, 53 „dès le XI-ème siécle,

zece Arnăuţi ş'am văzut-o în Botăşeni preumblându-se cu Armeni." Hasdeu citează: „la 1670 (Arh. istor. No. I pag. 21): adică noi târgoveţii români şi armeni de trâg de Botăşani mărturisim noi cu ciastă scrisoare a noastră, cum au venit un fecior al lui Gligore Traistă, anume Apostol înaintea d-sale lui Gheorghiţă ce au fost logofăt, şi înaintea d-lui Dumitraşco ce au fost visternic, vornicii din Botăşeni, şi s'au întrebat cu feciorii lui Căldăruşe pentru un loc de casă ce-au fost a lui Traistă, în mijlocul târgului, zicând feciorii lui Căldăruşe că-au cumpărat tată-său, Căldăruşe, acel loc de casă dela Gligore Traistă, iar dela vornicii de Botăşeni cari mai sus sînt scrişi, d-lor ne-au poftit şi ne-au întrebat şi pe bătrâni şi pe tineri, şi pe Armeni şi pe Români, cari dintre noi va mărturisi că i-a dat acel loc al lui Gligore Traistă; iar noi toţi târgoveţii şi Români şi Armeni mărturisim. .."

[1]) Luminăţia sa principele Nic. Sutzo, fostul secretar al lui Mihai Sturza vv. al Moldovei, şi mădular în epitropia şcoalelor naţionale aveà de referendar pe aga Gh. Asachi, de origine armean (vezi arhondologia moldovenească a lui Sion). La 1838 aga Assachi erà directorul şcoalelor.

www.dacoromanica.ro

des Armeniens, abandonnant leurs foyers envahis par les Perses, se refugièrent en Pologne et en Moldavie. Des émigrations subséquentes eureut lieu en 1342 et en 1606. Ils ont des églises en Moldavie, dont les plus anciennes sont celles de *Botochany*, bâtie en 1350, et celle de Iassy, qui date de 1395".

„In 1762, abatele Boskovich, italian erudit, care călătoreşte împreună cu fostul ambasador englez la Constantinopole, găsi în Botoşani 400 case (ceeace se pare cam puţin) şi 5 biserici, adică: Păpăuţi dela Ştefan cel Mare, Uspenia şi Sf. Gheorghe dela Elena Petru Rareş, Sf. Spiridon şi *biserica armenească*". (Iorga). Data cea mai veche ce se găseşte în documentele aflate în această biserică, este cuprinsă într'o evanghelie manuscrisă pe pergament, destul de rău păstrate de altfel, din al căruia memorial de pe pagina din urmă se poate totuş citi foarte bine: „cu frica lui Dumnezeu, a tot ţiitorul, am început, şi cu mila lui Dumnezeu am sfârşit... sfânta şi dorita evanghelie, cu multă osârdie şi cu mare osteneală, după originalul S-lui Sahag (Isaak), traducătorul armean, şi al doilea iluminator al Armeniei la, data armeană 803 [1]), în ţara Crimeei, în capitala Caffa-o-hat, sub umbra Născătoarei lui D-zeu, în vremea Patriarhului, d. d. Mhtar, şi în al episcopatului provinciei noastre, arhiepiscopului d. Ştefan. S'a scris sfânta şi dorita evanghelie prin mâna lui Grigore Sukisian, cel din urmă păcătos şi nevrednic scriitor, după stăruinţele cinstitului preot Thoros (Teodor), care a răscumpărat-o din dreapta sa avere, cu multă ahotă, întru pomenirea lui şi a bunilor săi părinţi, domnul Grigore . . . „Această dată de 1354 se potriveşte cu data lui Sutzu, precum şi cu data unei alte evanghelii de pe aceiaş vreme, aflate în păstrarea bisericei armene din Iaşi, scrisă tot la Kaffa, la 1351, conservată bine şi azi. Ea vădeşte fără doară, dacă nu data clădirei a bisericei Sf. Maria, acea a bisericuţei de lemn al cărei loc a luat.

De-asupra intrărei pentru femei [2]), în partea despre apus a bisericei, este următoarea inscripţie în piatră; „biserica Sf. Maria, care fusese clădită cu vre-o 300 ani înainte, acuma cu atotputernicia lui Dum-

[1]) Adică 803+551=1354 dela Is. Chr. Era armeană se socoteşte dela 551 când catolicosul (patriarhul suprem din Ecimiazin) al lor, Moses II Elivart, a convocat un sinod la Twin; mai exact dela 11 Iulie 552. Kaffa este Feodozia de azi, vechea capitală a Tătarilor din Crimea, unde Armenii au avut cea dintâiu şi îndelungată staţiune după pribegia din patria lor.

[2]) Bărbaţii ocupă în timpul slujbei partea dinainte a bisericei, iar femeile locul din fund; sunt despărţite prin balustrade lucrate în marcheterie, precum şi corul unde stau dascălii şi cântăreţii, de asemenea este despărţit de restul bisericei şi de locul bărbaţilor.

www.dacoromanica.ro

nezeu s'a înnoit, lăsându-se zidurile cele vechi, cu turn şi clopotniţa, cu cheltuiala d-lor fruntaşi şi a poporului din Botoşani, prin osârdia cea mare a d-lui Ştefan Goilav, la 1826 Iunie 21".

Deasupra intrărei pentru bărbaţi, la pridvorul cu paraclis, despre miază-zi, se află următoarele: „s'a clădit acest pridvor vrednic de laudă, pe vremea epitropiei lui Hagi Ocsendi, cu cheltuiala poporului din Botoşani, la leatul armenesc 1232 (1782) şi s'a restaurat la 1826".

Din acestea se vede, că biserica Sf. Maria, ca şi cealaltă de altfel, a suferit în cursul anilor, reînoiri radicale şi adaosuri importante, şi că, prin urmare ea nu înfăţişează astăzi deloc stilul ei primitiv [1]). In

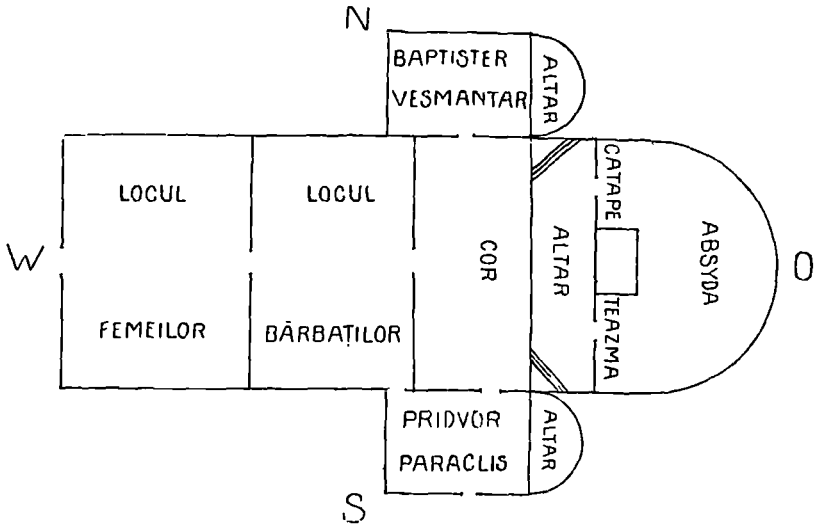

Planul bisericei armene din Botoşani.

adevăr la reparaţia ce i s'a făcut la 1910, s'au găsit sub tencuiala păreţilor, ferestile vechi, înconjurate de chenare în piatră cioplită, în stil gotic; ele au fost acoperite din nou cu mortar. Azi biserica se înfăţişează cam în stil bizantin cu reminiscenţe romanice; turnul şi clopotniţa d'asupra locului femeilor are oarecare caracter de renaissance târzie.

[1]) De aceia Papadopol-Calimaki poate zice: „la 7 Iulie şi 25 Sept. 1886, vizitând Botoşanii, am observat biserica armenească cea veche (căci mai este una, zidită în zilele lui Mihail Sturza) şi observările mele m'au convins, că vechimea este mult mai încoace de pretinsul an de fondaţiune, 1350; această biserică trebue cel mult să fie din veacul XVI, cum dovedeşte chiar arhitectura. (Notiţă istorică despre oraşul Botoşani; şed. Academiei din 17 Martie 1887. Seria II. Tom. IX. Secţia: Memorii şi notiţe). Iar Iorga zice în inscripţii Botoşenene că biserica este făcută după modelul dat de Mihail Racoviţă cu reparaţiunile lui". Armenilor aşezaţi în târgul Botoşani li se zice „breasla Armenilor", cum dovedeşte condica liuzilor a visteriei Moldovei pe anul 1803, publicată de T. Codrescu în Uricarul VII. 242—277 şi ibidem VIII. 242—368. (Al. Papadopol Callimaki).

www.dacoromanica.ro

Altarul bisericei Sf. Maria din Botoșani.

www.dacoromanica.ro

Biserica fusese zugrăvită pe dinăuntru la 1844; azi e restaurată cu desăvârşire de pictorul Stroiny. Pereţii erau şi sunt în parte acoperiţi cu o mulţime de icoane în olei de pe la începutul veacului XVIII, făcute de acelaş pictor care a decorat peste tot cu frescuri interiorul bisericei Frumoasa din Iaşi. Aceste icoane sunt donaţiuni ale credincioşilor, şi la sărbătorile respective ele se aşează la altar; catepeteasma este zugrăvită pe la 1826 de zugravul Vasile Mihai; la două altare laterale *(aedicula)* se află două còpii bune: una după Assunta de Guido Reni, adusă de fostul bogătaş Andrieş Lipscanu din Veneţia; iar cealaltă o copie după Invierea lui Lazăr, de Van Dyk, copie făcută de Vasile Mihai.

La intrarea din partea despre apus a bisericei, rezervată femeilor, se văd pe dinafară cârligele şi verigele d'asupra uşei, de care se atârnă o perdea, sau la vreme de iarnă, o scoarţă sau covor, spre apărarea interiorului; pe amândouă părţile uşei, se găsesc afară amenajate în zidul bisericei şi nişte abside joase, boltite, în care îşi depuneau, pe timp de iarnă sau noroi, credincioşii încălţămintele, spre a nu murdări covoarele şi scoarţele scumpe, daruri de ale credincioşilor, aşternute pe caldarâmul de piatră din biserică; obicei ce se păstrează şi astăzi la Musulmani, cu cari îi compară Neigebauer în „Donaufürstenthümer, Breslau 1854 I. pag. 72: „Man kann die Armenier als christliche Türken ansehen", cu cari ei aveau multe obiceiuri orientale comune. In virtutea aceluiaş obiceiu, preotul, dascălii şi corul de băeţi, scot înainte de slujbă încălţămintele, lăsându-le în vesmântarul-baptister alipit spre miază-noapte; remâind în ciorapi, sau iarna luând anume pantofi, când se urcă la altar.

A doua biseriçă azi în fiinţă este acea cu hramul Sf. Treime (Troiţa), cunoscută ca biserică nouă (nor-jam). Ea este şi mai spaţioasă, decât cea veche, şi mai înaltă, şi s'a zidit la sfârşitul veacului XVIII, în locul unei alte biserici de lemn, cu hramul Sf. Auxentie. Locul acesteia se ştie din tradiţie, deşi ea fiind de lemn, urme nu se mai găsesc;în el se credeà odioară bântuit de stafii, şi azi este cuprins în curtea d-lui Garabed Ciomac; dar până la 1888 erà un maidanaş triunghiular, şi când s'a clădit casele de pe el în acel an, s'a dat de o grămadă de oseminte, provenite negreşit dela cimitirul, ce înconjurà, după obiceiul vechi, biserica.

Din inscripţiile identice, ce se văd pe două plăci de marmoră, aşezate la ambele intrări (spre meazăzi pentru bărbaţi, spre apus pentru femei), ale bisericei Sf. Treime, se vede că aceasta urmà să fie închinată tot sf-lui Axente; şi nu se ştie din ce împrejurare s'a schimbat în ceasul din urmă, patronul: „s'a dat această cruce (relieful de pe placă care se sărută la intrare în biserică) de către Bedros fiul

www.dacoromanica.ro

Biserica Sf. Treime din Botoşani.

www.dacoromanica.ro

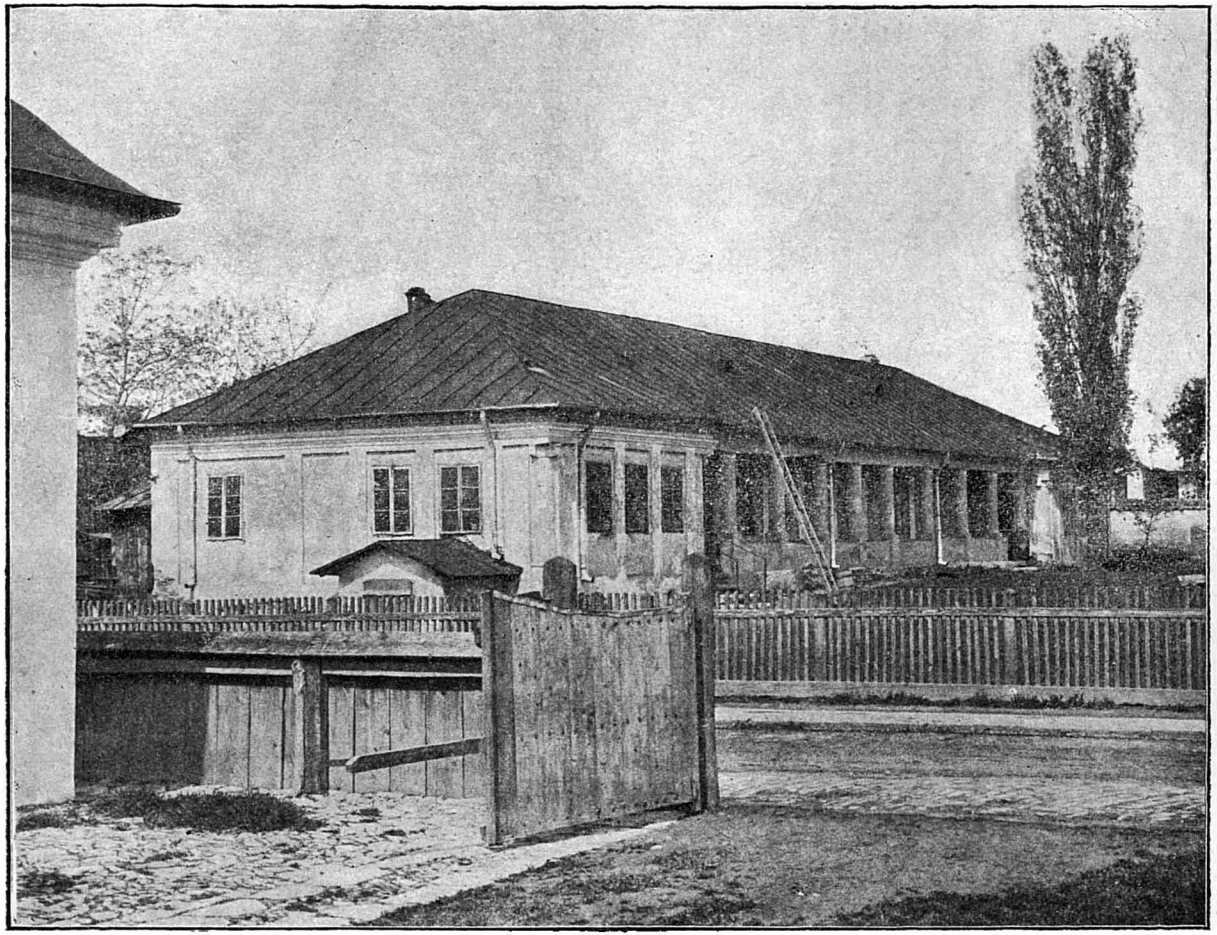

Școala armeană din Botoșani.

www.dacoromanica.ro

lui Ariton, fiul lui Lazăr, din ţara Pazdunik (Asia Mică), spre pomenirea tuturor celor în vieaţă şi celor răposaţi ai săi; s'a dat în numile Sf-lui Oxendi din Botoşani, acum zidită din nou, la data mântuirei 1795 Martie 1".

Pe păretele din lăuntru, spre miază-zi, se află o piatră cu inscripţie: „această biserică s'a clădit din temelie, în oraşul Botoşani, întru numele Sf. Treime, cu cheltuiala lui Axente, fiul lui Anton Hăul, pe vremea supremului patriarh Kir Luca, katolikosul tuturor Armenilor, cu ostenelile şi osârdia preotului Melkhon Treşu Buzatov din Roman, ca să fie această biserică pomenire pentru şapte generaţiuni, din neamul lui. 1795 Septembrie". Deasupra uşei de intrare, în partea despre apus, o piatră cu inscripţia „1832 Mai 16, s'a înnoit această biserică Sf. Treime prin sârguincioasa osteneală a lui d-l Ştefan David Goilav, cu ajutorul poporenilor armeni din acest oraş, întru pomenirea tuturor viilor şi morţilor; şi iarăş cu ajutorul plin de osârdie ale d-lui Andreiaş Focşeneanu şi d-l Andronic Zadighianu, N. Ţăran. Botoşani".

Şi la această biserică este adăogit spre miază-zi un pridvor, în care este înmormântată o coborîtoare a familiei Hăul, din Pocuţia, Maria, soţia lui Luca Goilav, fiul lui David. Altarul din acest pridvor-paraclis este o ctitorie a familiei Missir, şi zugrăvit tot de Vasile Mihai; dar catapeteazma din biserica principală este mai veche, adusă poate din fosta biserică de lemn. In partea despre meazănoapte este şi aici alipit un paraclis cu altar, care slujeşte de baptister şi vesmîntar; acolo se află cristelniţele, vesmintele, vasele, covoarele, odăjdiile, cari sunt de o deosebită valoare istorică şi artistică; se găsesc perdele zugrăvite şi cu inscripţii aduse din Orient.

In fund, deasupra uşei de intrare dela locul femeilor, se găseşte un emporiu de lemn, cum este corul în bisericile greco-orientale; el servea însă în vremea de mult numai pentru popor, când nu mai încăpeà în biserică. Biserica n'a fost zugrăvită, dar are multe icoane în olei dinnaintea cărora se aprind de credincioşi lumănări de ceară.

Clopotniţa dela Sf. Treime, foarte înnaltă, este însă izolată şi departe de biserică, în felul *campanile* lor din Italia, ca şi la biserica din Păpăuţi şi sf. Spiridon din localitate; pe când, la Sf. Maria face parte din trupul clădirei bisericei, asemenea cu Uspenia şi celelalte biserici ortodoxe. Această clopotniţă, în stil baroc, are pe uşă data 1816; „şi Armenii, cari fuseră opriţi întâi, căpătase la 1816 dela domnie voe de a-şi face o clopotniţă de peatră, foarte mare, ba încă cu ceasornic (zugrăvit nu-i vorbă)" (Iorga). Intre Armeni însă tradiţia este, că Nemţii ar fi acei ce au oprit, ca turnul să nu fie mai înalt,

www.dacoromanica.ro

decât al catolicilor, şi să nu aibă ceasornicul, pe care familia Misir vroia să-l hărăzească.

Amândouă bisericile sunt orientate cu altarul spre răsărit, au ferestre mari cu gratii de fer, dar aşezate sus, uşi mari ferecate în fer; au câte două turnuri-cupoale d'asupră-le; sunt acoperite cu tablă de metal, împodobite cu frumoase cruci la toate vârfurile şi turlele; iar crucile sunt înfipte d'asupra semi-lunei, ca semn al biruinţei Creştinismului asupra Islamului. Subt unele cruci însă sunt litere făurite ornamental în fer, inscripţii prescurtate; şi se găsesc de asemenea inscripţii până şi pe acoperişurile făcute în tablă ale turlelor, lucrate tot în tablă aurită. Usorii uşilor sunt de piatră cioplită.

Fiecare din aceste biserici este spre strade imprejmuită cu ziduri tari şi înalte de piatră şi cărămidă; amândouă având eşiri pe câte şi două stradele, str. Armeană, şi str. Războeni; numai spre megieşi nu este zid, ci zaplaz; să priveau ca cele mai de preţ locurile de casă pe lângă biserici. Zidul dela Sf. Maria a fost terminat la 1843 Iunie 15, după inscripţia de pe poarta dela N. O., de către epitropul de atunci Ştefan D. Goilav, iar cel dela Sf. Treime are deasupra porţei spre S.-W. inscripţia: „s'a construit acest zid cu cheltuiala evlaviosului d. Luca Goilav, sluger, pentru pomenirea soţiei sale Maria 1858". In lăuntrul acelor împrejmuiri se află mormintele celor răposaţi, despre cari vorbim mai pe larg la urmă; dar la vreme de rezmeriţă ele puteau da adăpost şi credincioşilor, care-şi ocroteau în lăuntrul bisericilor lăzile cu ce erà mai de preţ, în timpul zaverilor turceşti sau tătăreşti.

Intre anii 1880 şi 1890, s'a zidit la cimitirul armean, ce a fost donat comunităţei de către Gaşpar Grigoraş, vechiu negustor de galanterie din Botoşani, de doamna Ana Toros, fiica lui David L. Goilav, o capelă închinată în numele def. ei soţ Avedik, care este avedum=buna-vestire. In acest paraclis, construit în stil renaissance în zidărie, se ţine slujbă de hramul lui, adică la 7 April; această dată corespunde la Armeni cu 6 Ianuarie (Bobotează), în care zi ei serbează, după antica datină a întregei biserici creştine primitive, naşterea lui Isus, serbare, ce a fost mutată mai târziu de către celelalte rituri mai întâi la Maiu, apoi la solsticiul de iarnă, adică 25 Decemvrie, de către Papa Iuliu I, după calculele stabilite de Ciril, episcopul Ierusalimului.

Odinioară slujba se făceà în cele două biserici de către 4 preoţi, 4 dascăli şi un chor de băeţi. In fiecare Duminică şi sărbătoare, ambele biserici erau pline de popor, care la sfârşitul slujbei îngenuchiă şi cântà odată cu dascălii şi preotul psalmul pe melodii orientale; băteà mătăni, ca şi Turcii. In postul mare, biserica erà cernită tot timpul; mai cu seamă de Paşti bisericile nu puteau cuprinde numărul

www.dacoromanica.ro

credincioşilor. Astăzi stau goale, dacă nu chiar pustii; se mai slujeşte numai în catedrala Sf. Maria, şi doar de Bobotează şi de Paşti se mai adună, de dau contribuţiile lor benevole fiecare după puterea şi voia lui, fie pentru scoaterea crucei din apă sfinţită, fie pentru dezvelirea icoanelor cernite. Şcoalele lor, odinioară singurile în acest oraş, sunt părăsite, iar numărul Armenilor, cari la 1895, după Diaconovich (enciclopedie), erà de 1910 suflete, la anul 1910 numai erà decât de 800, cu un excedent al deceselor asupra naşterilor şi cu foarte puţine căsătorii, ceea ce-i decimează mai straşnic ca cel mai crunt război. Biserica are acarete în oraş şi o moşie în jud. Dorohoi.

In cimitirele celor două biserici din oraş se află, cum am zis, un număr foarte însemnat de frumoase pietre funerare, a căror epitafe prea duioase denotă o intensitate neobişnuită a simţului de familie [1]) care trece dincolo de mormânt. Ele mai vădesc vechimea şi buna stare materială a Armenilor din Botoşani, de oarece la nici unul din celelalte neamuri din acest oraş nu se găsesc de pe acele vremuri aşa de frumoase monumente. Pe la sfârşitul veacului XVIII, se aduceau din Stambul, cu mare cheltuială, plăci colosale de marmoră, acoperite cu inscripţii şi ornamente lucrate cu mare îngrijire în relief, relative la defunct. La cele mai multe din ele se găsesc printre arabescuri şi câte 2 gavane mai adânci, în chip de ochi, inimă, scoică etc., cari aveau menirea de a adună şi păstrà apă de ploaie, pentru folosinţa păsărilor din cer—obiceiu adus din Orient. Cele mai multe pietre tumulare sunt azi distruse, puse ca pardoseală pe cărările cimitirului şi încă multe cu faţa în sus, aşà că inscripţiile cu vremea se obliterează cu desăvârşire.

Un mic număr din inscripţile rămase, şi cari nu sunt, fireşte, dintre cele mai vechi, a fost publicat de către N. Iorga în „inscriptii botoşănene". Ele sânt de un netăgăduit interes, şi de mare ajutor pentru a puteà reconstituì viaţa sufletească, familiară şi socială a generaţiilor din trecut. Alături de oraşul viu, cum zice d. profesor A. Iacobeanu, fiul părintelui Pavel,— după a cărui traducere a publicat Iorga acele epitafe, şi cu a cărui analiză a broşurei d. N. Iorga încheiăm această compilaţie—, alături de oraşul viu avem oraşul morţilor, necropolă cu mult mai importantă decât acesta; căci în el zac numeroase generaţii, de al căror trecut ne leagă pietatea de urmaşi şi interesul ştiinţific.

---

[1]) Este de regulă, că dacă se întâmplă de moare părintele, fiul cel mai mare renunţă la căsătoria sa, până ce nu s'a îngrijit de statornicirea soartei, măritişul etc. a tuturor fraţilor şi surorilor sale. El rămâne astfel adeseori neînsurat.

www.dacoromanica.ro

In prefaţă d. Iorga zice: „de sigur că cei dintâiu naintaşi ai lor (ai Armenilor) n'au venit de a dreptul din Galiţia, unde se opleşise pe la 1550, după primejduirea regatului asiatic al Armeniei Mici. Ei s'au strămutat aici din oraşele moldovene cu negoţul mai vechi decât al Botoşanilor: Suceava, Siretul, Romanul de pildă. Alţi Armeni din aceia ale căror epitafe le am dat, sunt din Basarabia, iar destui din Constantinopole şi din Asia vecine chiar; din cutare ţinut al Armeniei Mari, rătăciţi după agonisită mai uşoară şi mai mănoasă, în Moldova noastră umilită şi scăzută, pe care, ca stăpânii lor Turcii, o numeau „ţârişoara Buhdan". Pela 1530, colonia armenească erà de sigur acum bine intemeiată în Botoşani, căci acesta erà târg, şi târg moldovenesc pe acea vreme nu se puteà fără Armeni. O biserică armenească de zid însă nu se clădì, până ce Românii nu'şi avuseră una. Deci numai după 1550, cultul armenesc a putut pune cele două clădiri de astăzi, şi ele imită biserica lui Ştefan cel Mare. Clopotniţa însă li-a lipsit multă vreme, fiind ai noştri nu îngăduiau ca un astfel de turn stăpânitor să se înalţe, şi pentru ca să arate locul unde „păgânii" îşi au „capiştea" lor . . ."

Am reprodus întreg acest paragraf, deşi după cele arătate mai sus, nu-i împărtăşim în totul concluziile. Fapt sigur însă, constatat de către toţi istoricii armeni, este, că încă din veacul XI Armeni mulţi din cei mai bogaţi ş'au luat averile şi au emigrat în diferite ţări, şi mai cu seamă în Polonia, pentru a-şi scăpà vieaţa, credinţa şi averea de prigonirile asupritorilor lor, când Persienii au cucerit în 1064 capitala lor Anì, pe vremea dinastiei Pakratunizilor. Din faptul că indigenii nu au avut biserică de zid înainte de 1550, nu rezultă că nici Armenii nu le-au putut aveà, de oarece biserica armeană din Iaşi este zidită la 1395. D-l Bogdan în „Istoria Iaşilor" 1904, reproduce înscripţiunea de pe peatra din biserica din Iaşi şi zice că Iaşul este cunoscut ca oraş de seamă din secolul XII, dar cel mai vechi document ce până astăzi poate atestà existenţa Iaşului în veacul XIV este tocmai piatra cu inscripţie din 1395 dela biserica armeană. Aşa dar, de oare ce Armenii din Botoşani au venit cam în acelaş timp ca cei din Iaşi, s'ar puteà că şi biserica lor să fie cam tot aşà de veche ca şi cea din Iaşi, după tradiţia păstrată până astăzi printre ei. Existenţa arhitecţilor Armeni şi a unui stil propriu al lor, lucruri dovedite de Haşdău, Tocilescu, Xenopol şi Odobescu, ne face să credem că ei ar fi putut să-şi construiască în Botoşani biserici de zid, ca şi cei din Iaşi, înaintea autochtonilor, mai cu seamă că aveau şi mijloacele materiale, ştiut fiind că emigranţii armeni de pe atunci erau

www.dacoromanica.ro

bogaţi şi din capul locului au stăpânit tot comerţul din Polonia şi apoi acel din Moldova [1]). Dela început chiar făceau pe bancherii.

Dar, ca să ne întoarcem la epitafele înscrise, în unele, pe lângă data naşterii Mântuitorului mai e pus şi leatul armenesc, sau mai bine zis data calendarului armean; căci adevărata eră armeană începe dela prima lor dinastie, de acuma 4400 ani trecuţi; iar leatul armean este, cum am arătat mai sus, 1912 — 551 = 1361.

In originalul armenesc toate inscripţiile sunt în versuri şi adeseori cu una şi aceiaş rimă peste tot; ele par a fi fost compuse de oameni cu oareş care cultură; aceasta se vede din frumuseţea lor şi din cunoştinţele ce se vădesc din unele din ele; aşà bunăoară la epitaful lui Ştefan Balassan, se face etimologia grecească a cuvântului: *„cunună,* după numele său, de fapte vrednice de lăudat" (στέφανος).

Multe inscripţiuni au caracterul stilului oriental, cu toate comparaţiile, metaforele şi repetiţiile proprii acestui stil; unele sunt adevărate bucăţi literare. La altele este de luat aminte jocul de cuvinte cugetat pe româneşte, când se vorbeşte bunăoară de Niculai Robovici „cu adevărat rob, ce am rămas fără mângâere". La citirea unora din inscripţii ţi se pare că auzi un glas din mormânt: vorbeşte reposatul, preocupat şi în lumea ccalaltă de soarta celor rămaşi; iar din cuvintele „doarme", „doarme Khudret", „s'a căpătat prin moarte odihnă", „se odihneşte", ce se poate înţelege ? Citaţiile biblice sunt nemerit puse, de multe ori bine contopite cu textul, şi produc un efect deosebit.

Vieaţa familiară, legăturile trainice dintre membrii familiei, la acest popor, se pot citì lămurit în altele, de către acel care cunoaşte

---

[1]) Haşdeu zice despre această colonie în jurnalul său Moldova din 1863 No. II pag. 21: „aceea ce se ştie de bună seamă este că înainte de Dragoş, această politie cuprindeà în sine o numeroasă populaţiune armenească." De altfel şi Iorga în conferinţa sa ţinută la 16 Aprilie 1906 la Botoşani, vorbind despre istoria negoţului din Botoşani aduce elogii negustorilor armeni, cărora trebue, zice, să le mulţumim. „Armenii veniţi din împărăţia otomană, din părţile Galiţiei zidind şi biserica lor, clădesc dugheni, alături de ceilalţi negustori creştini, români şi puţini greci, şi după cum sunt mulţumiţi de banul câştigat cu cinste, totuşi sunt răbdători la restriştie. O biserică armeană, zidită la 1530 adeveresţe că vechea colonie îşi aveà loc de închinare. Vedem însă menţionat într'un hrisov dela 1670 pe lângă târgoveţi români şi târgoveţi armeni, avându-şi nemesnicul lor. Uneori nemesnicul ţineà locul vornicului. Acum apar şi Evreii veniţi la început în număr mic din Constantinopole, evrei şpanioli; apoi în pâlcuri mari, mai ales după luarea Bucovinei. Negoţul mic al Armenilor dispare. Ei rămân negustori ce fac daraveri prin vânzarea vitelor peste graniţă în Bucovina, unii prin lucrarea morilor luate în arendă etc. Locul lor e luat de Evrei, vânzători de mărunţişuri, vânzători de toate".

www.dacoromanica.ro

vieaţa sufletească la acest popor; se vede dragostea şi solidaritatea dintre părinţi şi copii. Cu deosebire ne atrage băgarea de seamă, între alte epitete puse întru lauda mortului, vorbele de „părinţi de fii buni, şi-a crescut bine copiii, a îngrijit de fiicele lui, şi i-a povăţuit bine pe toţi". E cunoscută reputaţia de cinste al acestui popor, cinste pe care a căutat totdeauna să şi-o păstreze în toate ispitele vieţei negustoreşti; iar între lucrurile de căpetenie, pe care le recomandă părinţii copiilor, sunt în întâiul loc, numele bun, al doilea sănătatea, în al treilea îngrijirea afacerilor. Aceeaş preocupare a lor de cinstea şi numele bune se vede la cele mai multe din epitafe, în cuvintele „virtuos şi iubitor de bine", „cinstitul Şahanian"; „viaţa întreagă şi-a petrecut-o în cuviinţă şi în linişte", „bărbat de frunte", „vestit negustor", „lăudat negustor", „negustor de neam bun", cinstit epitrop" ş. c. l. Intre însuşirile mortului nu se uită „dragostea şi mila pentru săraci", „făcător de bine şi totdeauna săracilor ajutor", şi „pururea milostiv către săraci".

Dacă s'ar desgropà toate pietrele, cari zac de sute de ani în ambele cimitire armeneşti, s'ar puteà aflà foarte multe amănunte şi s'ar reconstituì multe părţi interesante încă, din viaţa sufletească, familiară şi socială unor vremi apuse pentru totdeauna.

GR. GOILAV.

www.dacoromanica.ro

DESPRE ORIGINEA CUVANTULUI „BOSNIA“ [1]

(Urmare și sfârșit)

III. Asemănarea mărcei vechi a Bosniei cu marca Țerilor Românești.

Acuma, după ce știm de unde vine și ce însemnează „capetele negre de Arapi“ pe marca Țărilor Românești, vrem să știm, care a fost marca veche (istorică) a Bosniei.

Să vedem mai întâiu cum se înfățișează marca Basarabilor.

P. B. Hasdeu în opul sus citat [1]) zice următoarele: „Olandezul *Levinus Hulsius* a publicat la 1597 o marcă a Țerii Românești cu *trei* capete negre de Arapi și totodată o marcă a Moldovei cu *două* capete încrucișate, iar ramurile „les rameaux“, se știe că insemnează în limbagiul heraldic derivațiune adecă: marca Moldovei derivând din cea a Țării Românești [2]).

Hulsius se ocupase mult timp cu heraldica timpului său, și în special cu cele ale Țerilor Românești, scriind chiar și o carte întitulată: „Descriptio Transilvaniæ Moldaviæ et Valachiæ [3]). Acele mărci le luase el doară de undeva și desigur din o fântână consultată. Oricare ar fi fost acea fântână în cazul de față o întăresc după Hulsius două fapte positive:

1. Perceptele blasonului, după care numele „Basaraba“ (tur. „Bas-Arab“=cap-negru), urmează să aibă ca „armes parlantes“ un cap negru.

2. Imprejurarea că dinastia Mușatеștilor [4]) din Moldova erà în adevăr o ramură, o derivațiune, din marca „Basarabilor“.

Această marcă a lui Hulsius este întărită și prin descoperirea făcută de D. A. Sturdza.

In ședința Academiei Române din 12 Noemvrie 1893 a comunicat Dimitrie Sturdza despre o carte și anume: Descrierea consiliului dela Constanța (Constanz) făcută de către *Ulrich de Reichenthal* la anul 1417, care a fost chiar însărcinat din partea municipalității de acolo cu facerea acestei descrieri și cărui i s'a dat chiar spre acest scop și manuscriptul original din archivă.

In cartea aceasta a lui Reichenthal, se află deci între mai multe steme de pe steagurile celor veniți la Constanța și două steme prin-

---

[1]) *P. B. Hasdeu*, Etymologicum Magnum Romaniae. București 1894, lit. B., p. 333.

[2]) Ibidem, op. cit. p. 334.

[3]) *Engel*, Geschichte der Wallachen.

[4]) Despre un *Andrei Mușat*, care erà Român și domn în Berat (Albania), pre care C. Jireček îl numește, în opul său întitulat: „Geschichte der Bulgaren“ 1876. Prag, Musachia, și pre care l-am înfățoșat mai sus ca un descendent din poporul dacic al „Bessi-lor“ prin urmare probabil și descendent din casta nobilitară a „Sarabilor“, am amintit dejà mai sus.

www.dacoromanica.ro

ciare, pre cari le adusese cu sine reprezentanţii oficiali ai României: „Die Wallachen". Ambele sunt sub o coroană ducală şi în ambele ne întâmpină deopotrivă *capete negre de Arapi*, cu deosebire numai că pe una sunt trei capete negre, întoarse spre stânga, pe cealaltă însă două figuri aproape întocmai ca cele publicate de *Boliac.* (Dacoromane No. XXII), care ne arată de unde le-a luat, şi anume: „Doi Arapi întregi goi, fără legătură, totuş cu spatele unul către altul, braţul stâng al fiecăruia fiind ridicat în sus, astfel că ambele se unesc încrucişându-se în nivelul capetelor, iară braţele drepte sunt lăsate în jos şi picioarele au aerul de a dansà [1])." Hulsius a mai publicat şi în anul 1596 o hartă „Opus geographum" după ultimele date culese atunci din Ţerile Româneşti de pe malul stâng al Dunării [2]), ce ne poate servi ca un monument literar din acea epocă pentru cercetări chartografice.

Cum se înfăţişează însă marca veche a Bosniei?

In Fojnica (Foiniţa), un orăşel mic în nord de Saraievo, se află o mănăstire şi în acea mănăstire o carte pe care sunt desemnate mai multe mărci atât ale ţerii (Bosnia) cât şi ale diferitelor familii nobilitare din ţară. Pe fila primă ale acestei cărţi se află următoarea inscripţie scrisă cu litere cirilice: „O compilaţie de embleme ale aristocraţimei bosniace şi serbeşti (? Aut.) din timpurile cele mai vechi, compuse de popa *Stanislau Rupčić*, şi făcută în onoarea lui Ştefan Nemania, ţarul (regele Aut.) Bosniei şi al Serbiei la anul 1340". O copie din această compilaţie se află în archiva Statului din Viena.

In această compilaţie se află între altele şi o marcă (o stemă) a lui *Dušan Stefan* regele Serbiei. Emblema întreagă ne înfăţoşază un scut cu un câmp albastru. Peste acest scut se află un coif incoronat, şi pe el o pajură albă cu două capete. Scutul e împărţit în unsprezece câmpuri. Pe două câmpuri *roşii* se află leul macedonean, pe un câmp *albastru* trei capete încoronate (emblema Dalmaţiei), iară pe un câmp *galben-auriu*, trei căni de aur. Apoi se mai află pe acel scut, *două ramuri puse în cruce, cari se sfârşesc la fiecare capăt cu câte un cap negru de Arap, apoi o stea şi o semilună* [3]).

Aci vedem deci întocmai mărcele vechilor „Basarabi" arătate mai sus, adecă: *„capetele negre de Arapi"*. Literele cirilice cu care e scrisă inscripţia nu are nimic de a face, e numai o înşelăciune istorică, isvorîtă desigur din o prea mare pietate sau chiar, să zicem direct, din prea mare şovinism naţional sârbesc, în lupta de preponderanţă ce o poartă Sârbii de aici deja de secole întregi în contra Croaţilor; e deci un falsificat istoric din partea popei renegat Rupčić [4]), care au scris această inscripţie, sau poate şi a altor urmaşi cari au avut în mână această carte. E deci o încercare prea îndrăz-

[1]) *P. B. Hasdeu:* opul sus citat p. 328.

[2]) Harta Valahiei din opera lui Hulsius conţine numirile localităţilor însoţite de datele evenimentelor sau alte explicări. Tot aici se află stema Valahiei (trei capete de negri). Citat de Al. T. Dumitrescu în studiul său mai sus amintit la pag. 415.

[3]) Johann v. Asboth: Bosnien und Herzeg., Wien, 1888 pag. 444.

[4]) Probabil că de origine român cu numele *„Ruptu"* de unde slavizat Rupčic. Şi astfel de exemple avem multe aici. Tot aşà nu se poate zice ca cuvântul Rupčic ar venì dela cuvântul slav *„rupa"* = gaură, căci atunci ar fi cuvântul după regulele limbei sârbo-croate *Rupic* şi nu „Rupčić" :)

www.dacoromanica.ro

neaţă de a arătà că dejà pe la acel timp, adecă pe la anul 1340 erà în ţară totul slav, respective numai sârbesc.

Şi Voevodul *Niculai Vlahul,* [1]) ce a fost în anul 1473 aşezat de către Mateiu Corvin, ca rege al Bosniei şi care erà voevod român din Transilvania, a avut o emblemă cu aceleaşi insigniei. Aceasta se vede şi de pe piatra sa de mormânt ce se află în Biserica *Minoriţilor din Ilok* (Bosnia) [2]).

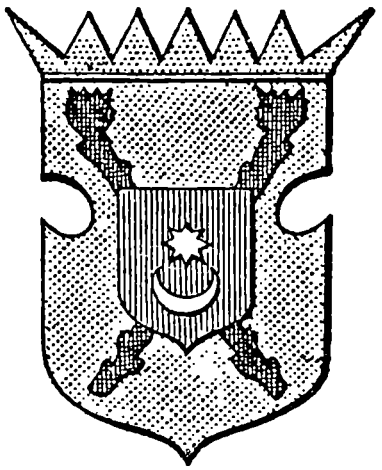

Fig. 1.

Tot aşà se află în Cosmografia lui *Sebastian Münster* (1541), în „Illyricum" lui „Du Cange" (1746) şi pe aiurea cele două capete negre, pre care Hulsius le puse în marca Moldovei şi care sunt atribuite, precum am văzut mai sus, şi Bosniei.

Precum am văzut mai sus şi imperiul romano-bulgar al II sub dinastia română a Asaneştilor au purtat emblema: două ramure în cruc la fiecare vârf cu câte un cap negru de Arap.

In opul mai sus citat a lui *Johann von Asboth,* e arătat la pag. 445 o marcă a Bosniei sub titulul „das bosnische Wappen" (vezi fig. 1) şi anume: un scut a cărui margine de sus se fineşte în o coroană. Pe acel scut se află în cruc puse una peste alta două ramuri, şi fiecare ram se sfârşeşte cu un „cap negru de Arap". Deasupra preste aceste două ramuri, la mijloc, e pus un alt scut mai mic şi pe el o stea, iară sub stea o semilună.

Această marcă se mai află şi în Sarajevo puse deasupra oficiului comunal de taxe accise şi debit alcoholic, ce se află vis-a-vis de gara centrală a oraşului (din centrul oraşului) şi totodată vis-a-vis de *oficiul vamal* din Serajevo. E o tablă oficială de tinichea în formă ovală, precum sunt aproape toate tablele oficiale ale Austriei, pre care e reprodus precis în totul emblama „Basarabilor", arătată mai sus şi care înfăţişează precis aceleaşi semne ca şi emblema arată mai sus de Iohann von Asboth.

In oficiul comunal al oraşului Bihaci (Bosnia) am aflat o *stampilă* (fig. 2), care înfăţişează două chiei în cruce, la ale căror capete externe se află câte un cap negru de Arap. Stampila poartă inscripţia „Oficiul" comunal al oraşului Bihac, adecă *„poglavarstvo-gradska-občina"* în trei ortografii adecă: în cea croată, sârbă şi turcă şi în două limbi, în serbo-croată şi germană „Bihač-Stadtgemeinde".

Fig. 2.

Afară de aceia se mai află la oficiul comunal al oraşului Bihaci

[1]) Scriitorii Unguri sau filo maghiari mai ales Iohann von Asboth, Adolf Krauss (cari nu sunt de loc Unguri) îl fac cu forţă Maghiar, schimbându-i numele când în „Olak" când în „Uilaky".

[2]) Iohann v. Asboth, opul sus citat.

www.dacoromanica.ro

şi o *pecete,* care represintă încă acele două chiei puse în cruce, la ale căror capete sunt înţepate câte un cap negru de Arap, dar spre deosebire de stampila amintită mai sus, se află deasupra acestor două chiei puse în cruce, cetatea oraşului Bihaci, dar nu în forma lor de azi care e dejà cu totul dărămată şi abia de cunoscut, ci în forma care va fi fost odată înainte cu vro câteva sute de ani. Inscripţia pecetiei poartă cuvintele: „Gratsko poglavarstvo u Bihaču" numai în ortografia croată, adecă „oficiul comunal din Bihaci" (vezi fig. 3 şi 4).

Desigur că şi această marcă va fi avut la început ca semne distinctive şi totodată simbolice ale acestei ţării, Bosnia, două *ramuri,* tot aşà ca şi mărcile Ţerilor Româneşti, şi nu chiei, dar cu timpul se vor fi prefăcut aceste ramuri în două chiei. In general e însă tot una, fie ramuri fie chiei, lucrul principal sunt cele *două capete negre de Arapi,* la capătul fiecărei chiee, ce le aflăm acì pe această marcă, atribuţiunea distinctivă şi caracteristică totodată de *„negru"* a *„Negriadici"* ce aparţine poporului român de pretutindeni.

Fig. 3.

Fig. 4.

Istoria acestui oraş e următoare: In anul 1240 năvălesc Tătarii în Europa. Armata ungurească, care se opune Tătarilor, e nimicită la anul 1241 lângă *Sajo.* Bela II fuge în Dalmaţia, Tătarii fac escursiuni de pradă până la Bosnia. *Ninoslav,* Banul Bosniei de pe atunci, îşi strânge paterenii (bogumilii) români din ţară, se apără energic în contra lor, izbuteşte a-i depărtà din ţară şi de a face totodată o alianţă cu oraşul Spalato care se desface de sub domnia ungurească şi împreună cu contele Andrei, duce de Chlum (Herţegovina de azi), se redic în contra regelui Bela II, cu scop spre a se elibera cu totul de sub influinţa ungurească.

Voind Bela II, după plecarea Tătarilor, să recucerească din nou poziţiunea sa de mai înainte în Bosnia, formează el o armată şi o trimite în contra acestei alianţe sub conducerea *Banului Dionisie,* un român transilvănean. Acesta intră în Craina-bosneacă, înaintează pe apa Una, bate pre Ninoslav la anul 1250, descalecă pe şesul Unei astăzi lângă cetatea Socolac; zideşte acì un castru cu ziduri, turnuri şi fortăreţe şi lasă acì o garnizoană puternică de Români împopulând ţara pustiită de Tătari cu o populaţiune română adusă din Banat şi din părţile Mureşului. Această cetate e numită în documentele latineşti *„Castrum bichiciense"*, de unde devenise cu timpul numirea acestei

www.dacoromanica.ro

cetăţi Bihaci. *Banul Dionisie* va fi avut, ca român şi ca principe transilvănean, în armata sa negreşit un puternic contingent de români, şi poporul din Banat şi Maramureş, cu care a împopulat el această ţară, va fi fost desigur încă Români. Totodată va fi adus el cu sine, stabilindu-se acì, desigur şi emblemele sale din ţara sa natală, adică marca românească a „Sarabilor", dacă nu cumva va fi fost existat deja de mai înainte această emblemă în ţară, pre care o vedem şi astăzi încă reprezintată pe pecetea arătată mai sus, numai cu acea deosebire, că în loc de două ramuri puse în cruce, apar acì două chiei puse în cruce la vărful cărora în loc de cap de chiee, stau câte un „cap negru de Arap". Tot aşà corespunde legenda poporală de pe aici, despre originea acestei cetăţi, care zice că această cetate are o vechime de preste 600 de ani, şi că această cetate a zidit-o (marca actuală a oficiului comunal din loc, reprezintă şi cetatea) nu Banul ţării ci un voevod domnitor străin venit din ţerile ungureşti, iară marca actuală a oficiului comunal de aici, ar reprezintà încă numaì emblemele acelui domnitor şi al poporului de pe atunci, care au zidit această cetate, complet cu datele istorice amintite mai sus.

La anul 1326, Croaţii cari stăteau sub dominaţiunea Ungariei se rescoală în contra, Ungariei. *Carol Robert,* regele Ungariei, intră cu o armată condusă de către *Voevodul Micuţ,* încă un român, (istoriograful croat *V. Klaic* îl numeşte în avântul său ultra-slav Mikić), în Croaţia, cucereşte oraşul Zara, lasă o garnizoană acì, apoi reîntorcându-se spre Ungaria înapoi trece pe lângă Bihač, se aşează acì mai lung timp, cu oastea sa tot română, şi o cucereşte păstrând-o lung timp.

Iată deci două probe, după cari se poate presupune cu oareşicare siguranţă, că mărcele arătate mai sus ale acestei comune, sunt, atât după documentele istorice cât şi după cele etnografice făcute mai sus, de origine române, şi că istoriografii slavi, ultra-slavi n'au nici un drept de a susţineà cu atâta putere, că această ţară au fost dejà dela facerea lumei, absolut şi cu totul slavă şi emlemele aceste să poată fi numai slave.

E prea semnificativă deci această asemănare atât de izbitoare între mărcile Ţerilor Româneşti adecă ale „Basarabilor" sau ale „Besilor" români cu aceste mărci vechi ale acestei ţări, pre cari le putem vedeà şi astăzi încă pe acì precum ne probează şi exemplele mai sus arătate şi mai ales insignile egale cu ramurile în cruce ce se sfârşesc cu *„capetele negre de Arapi".*

Dejà pe la anul 1247, se afla după cronica persiană a lui *Raşid,* în munţii Olteniei un stat român liber sub conducerea unei dinastii din casta nobilă a Sarabilor, care dinastie erà dejà destul de forte, spre a se puteà opune cu succes năvălirilor Tartare şi a regelui unguresc *Vladislav;* şi se zice că dejà acest Voevod a posedat această emblemă, adecă aceste capete negre de Arapi, pecând mărcile mai sus amintite ale Bosniei apar de prima dată, după compilaţiunea lui Rupčić arătată mai sus, abià pe timpul lui Dušan 1373.

Se zice mai departe că şi *Stefan Balš III* (1421), ducele de Zeta, (astăzi Muntenegrul) ce erà înrudit cu Nemania regele Serbiei, despre care se ştie că erà român şi pateren şi care domnià preste o populaţiune în mare parte pe atunci încă română, să fi avut încă o marcă

www.dacoromanica.ro

ce purtà acelaşi insignii „două ramuri în cruce cu două capete negre de Arapi la vârful fiecărui ram", pentru ţara sa.

Tot aşà de remarcabil e că atât în compilaţiunea lui Rupcić cât şi la marca cea înfăţişată de Asboth, capetele negre de Arapi nu sunt izolate, ca la marca Munteniei, ci puse pe ramuri în cruc, va să zică este după limbagiul heraldic, o derivaţiune. Deci marca Bosniei, a Serbiei (sub Stefan Dušan) şi a Ducatului Zeta e o derivaţiune: De unde? Evident că precum am arătat mai sus, din Ardeal, respective din munţii Haţegului, deci dară dela Români.

Şi această introducere a mărcei româneşti în marca ţerii lor (în Bosnia), puteà să aibă rost numai prin aceea, că acì a existat un popor român destul de lăţit şi compact, că şi acì s'a aflat casta nobilitară a „Besi-lor" respective a Sarabilor din Dacia Traiană; că acì au impus aceşti nobilitari poporul român, care erà în evul de mijloc acì foarte puternic, prin mulţimea, prin nobilimea şi prin puterea sa civilizatoare acestei ţări limbagiul şi caracterul său român[1]). Aşà fiind uşor ne putem acum explicà derivaţiunea cuvântului „Bosnia" din „Bessi" „Bossi" sau „Basar", „Bosar" în „Bas" sau „Bos" cu sufixul latin sau român „nia"; deci „Besenia" „Bosenia" sau „Basarnia" „Bosarnia", „Bas-nia", „Bos-nia", ar însemnà ţara vechilor „Besseni", „Bosseni" sau ai vechilor „Basarabi". Şi aceasta o putem susţineà şi dinacel punct de vedere că cuvântul „Beseni", „Bessi" sau „Saraba" ori „Basaraba" nu e străin în această ţară, precum am arătat aceastamai susdeja la începutul tratării noastre.

Despre existenţa numirilor topografice din această ţară cari aduc mereu aminte de numele „Basaraba", sau cel puţin de numele „Bessilor", am amintit dejà încă la începutul tratării noastre, la tratarea originei poporului „Bessi" sau Besseni".

Toate aceste date formează deci un material destul de bun şi vast, ca argument puternic pentru cele susţinute de mai sus, cu care se poate arătà până la evidenţă completă romanitatea de odinioară a acestei ţeri, unde chiar şi numele "Bosnia" e o numire română.

Ar trebuì să fie studiată mai profund sigilografia specială a acestei ţeri. Să nu se uite, în orice caz, că din toate regiunile sârbeşti, Bosnia şi Herţegovina, apoi Serbia, Dalmaţia şi Zeta (Muntenegrul) sunt acele ţeri, unde s'au conservat mai mult decât oriunde şi mai lung timp în un mod compact un element român, care a format baza existenţei etnice a acestor ţeri şi care a dat acestor ţeri bărbaţi providenţiali, eroi mari naţionali, cari au format gloria şi mândria ţerii lor.

ISIDOR IEŞAN

---

[1]) Chiar şi astăzi încă posedă limba sârbă-croată, lângă toată munca de purificare ce-şi pun literaţii şi cărturarii serbo-croaţi, o mulţime de cuvinte nu latine ci *direct române* ca d. e. „urlaţi" (urla), „sigurno" (sigur), ctote (cată), „vrga" sau „vargă" (vargă sau vergea) kopila (copil), kopilander (copilandru), etc., etc.

www.dacoromanica.ro

UN SCHIT ISTORIC ÎN CODRUL VLĂSIEI.

SCHITUL BĂLTENII
ŞI
VECINĂTĂŢILE.

(Urmare)

Motto: «Bisericile şi mânăstirile sunt aproape singurele monumente ce ne-au rămas din trecut; ele au astfel o însemnătate deosebită pentru istoria Patriei, căci inscripţiunile păstrate pe zidurile lor au fost de multe ori singura călăuză a istoricului pentru a determină domnia hospodarilor, obârşia neamurilor, cârmuirea vlădicilor şi faptele războinice».

M. S. Regele Carol I.
Cuvântări şi scrisori, vol. III, p. 444.

CAP. IX.

ORIGINEA BOIERILOR HRIZEŞTI DIN SATUL POPEŞTII.

Târnosirea Mânăstirii dela Argeş. Imigrarea în massă a Grecilor, cu prilejul târnosirii. Primii boieri Hrizeşti pomeniţi de istorie. Nicula Vistierul domn al Ţerii Româneşti. Sfârşitul lui Gheorghe Vistierul din Popeşti. Vornicul Hrizea din Popeşti. Isgonirea Grecilor din ţară de către Leon Tomşa. Averile lui Hrizea Vornicul. Din greşalele domniei lui Mihai Vodă Viteazul.

Hrizeştii sunt de origine greacă. Probabil că cei d'întâi membri ai acestui neam, boierit în Valahia, au venit şi au rămas în ţară încă din timpul domniei lui Neagoe Basarab, cu prilejul târnosirii Mânăstirii dela Argeş; căci ni se spune în biografia Patriarhului Nifon, de către Gavriil Protul, autorul numitei biografii, că la sfinţirea acestei mânăstiri a fost prasnic mare cum nu s'a mai văzut; şi lume, atât mireni, cât şi preoţi, au venit din toate părţile, dar cei mai mulţi erau Greci [2]).

[1]) A. D. Xenopol. *Istoria Românilor.* Ed. I: Auszug aus Mihael Weiss, Brevis consignatio tumultum belicorum inde ab anno Christi 1610 ambitione et inquietudine Gabrielis Bathori princ Transmontanorum, in Siebenbürgische Quartalschrift. III-ter Iahrgang, 1793, p. 241—264. Locul reprodus se găseşte la anul 1610.
[2]) *Arhiva Istorică.* Tom I, No. 2, pag. 148 — 149.

www.dacoromanica.ro

Faima clădirii minunate ridicată de Neagoe la Argeș fusese trâmbițată, mai ales de Greci și călugării greci, până în colțurile cele mai depărtate ale creștinătății ortodoxe. De și neisprăvită [1]), Neagoe a ținut s'o sfințească; și a căutat ca târnosirea Sfântului Lăcaș să fie la înălțimea vâlvei ce se făcuse în jurul lui. Pentru împlinirea acestui capriț̦iu, el făcù chetueli nebunești.

Neagoe aduse din Orient tot ce clerul ortodox avù mai ales, în frunte cu însăș Patriarhul Țarigradului, Teolyct, și cu mitropoliții: Mitilenei, Midiei, Sardikiei și al Seresinului. Asemenea a luat parte la praznic tot clerul Țerii Românești, cu egumenii tuturor mânăstirilor din țară.

Cu acest prilej a fost o adevărată năvălire în massă a Grecilor în Țara Românească. După strălucita primire și neașteptata atenție ce li s'a dat, cum s'ar mai fi îndurat oare să părăsească acest pământ al făgăduinței, această țară în care, pentru Greci, plouà lapte și curgeà miere?!...

Cu drept cuvânt se poate zice că târnosirea mânăstirii lui Neagoe a fost cel mai nemerit mijloc de colonizare a Valahiei cu Greci. Dacă apogeul puterii lor a fost tocmai în timpul Fanarioților, pricina e că abià atunci au putut răsbì Grecii la tronul Țerii.

Din vremea acelei imigrări în massă a Grecilor pe pământul Valahiei, trebuie să fi rămas în țară primii strămoși românizați ai boierilor Hrizești.

Cei dintâi boieri din neamul Hrizeștilor, pomeniți de istorie, sunt: Nicula Vistierul, Hrizea Vornicul și Gheorghe din Popești.

Tradiția pomenește și de un Dumitru, din neamul acestor boieri; istoria însă nu ne arată niciun boier cu acest nume, care să fi făcut parte din neamul boierilor din Popești.

Acești boieri au jucat roluri de seamă în epoca lor, lucru ce reiese chiar din slujbele înalte pe cari le-au ocupat în Țara Românească.

Nicula Vistierul a reușit a fi numit chiar și domn al țerii pentru un scurt timp, în locul lui Alexandru al 5-lea Coconul. Astfel, în cronica lui Șincai ni se spune că Alexandru Coconul, fiul lui Radu Mihnea, se luase rău cu Gabriel Betleen, Principele Ardealului. Acesta trimise pe unul din căpitanii săi, anume Paul Iancio, cu o parte din oștire în Țara Românească la anul 1628, spre a detronà pe Alexandru Coconul. In locul lui fu pus Nicula Vistierul, care erà foarte bogat; dar Nicula, drept recunoștință, își dete coatele cu Turcii, și începù a lucrà la Poartă împotriva lui Betleen, lucru ce nemulțumì foarte mult pe Principele ardelenesc, care, și așà, erà destul de nemulțumit, căci Nicula Vistierul nu fusese tocmai darnic cu el, pentrucă-l pusese în tronul Valahiei.

Gabriel Betleen, de ciudă, trimise pe David Zoliomi, căpitanul Haromsechiului și prinse pe Nicula, pe care-l aruncă la închisoare, de unde nu-i dete drumul până nu se răscumpără cu 16.000 ducați [2]).

Nicula Vistierul își găsì sfârșitul într'o luptă pe care au dus-o o parte dintre boierii munteni, în frunte cu Radu, fiul lui Alexandru Iliaș, împotriva altor boieri, în frunte cu Matei Vodă Basarab, la 1633. Deși Radu Iliaș a fost ajutat în această luptă de Mârza, Hanul tătăresc, totuș Matei Vodă

[1]) Biserica mânăstirii Curtea de Argeș a fost terminată din zugrăveală de Radu Vodă dela Afumați, ginerele lui Neagoe.

[2]) *Cronica lui Șincai*, Ed. II, Tom. III, pag. 26, anul 1628.

www.dacoromanica.ro

ieșì biruitor la Plumbuita, lângă București, punând pe goană atât pe Radu, cât și pe boierii rămași în viață. Printre aceștia erà și Hrizea Vornicul [1]).

Intru cât privește pe Gheorghe Vistierul din Popești, cronica ne spune că el a pierit de mâinile dorobanților și seimenilor răsculați împotriva lui Constantin Basarab, cari voià să-i desființeze [2]).

Pe Hrizea Vornicul, restauratorul schitului din Bălteni, îl găsim pomenit în istorie, pentru prima oară, în timpul domniei lui Mihai Viteazul.

Se vede că el se bucură de o deosebită încredere în ochii Domnului, căci fu trimis împreună cu Mitropolitul Țerii, Eftimie, la Belgrad, în 20 ale lunii Maiu, anul 1595, spre a face o învoială de alianță cu Sigismund Bathori, domnul Ardealului [3]).

Hrizea a jucat un rol însemnat în istoria Țerii Românești, datorită, mai ales, diplomației lui fără seamăn.

Prin avuția lui, prin poziția strălucită a rubedeniilor sale, și mai cu seamă prin șiretlicul său, a știut să se facă de trebuință tuturor domnilor ce s'au perindat pe tronul țerii, cât trăì el.

Așà se face că-l găsim pârtaș mai la toate soliile de seamă pe cari domnii Munteniei le trimeteau la vecinii lor.

La 1633, în luna lui Septembrie, Hrizea, împreună cu numeroși boieri greci sau de origine greacă, se răsvrătesc împotriva lui Matei Basarab și a numirii lui ca domn al Munteniei. Din această pricină, ei trec în Moldova și se unesc cu Radu Iliaș, care țintеà pe acele vremuri tronul Munteniei.

Ciocnirea dintre Radu Iliaș și Matei Basarab a avut loc la Plumbuita. Care a fost rezultatul acestei ciocniri, am văzut mai sus.

Pricina pentru care acești boieri se răsvrătiseră împotriva alegerii ca domn a lui Aga Matei Basarab erà că acesta, înainte de a fi ales domn, pusese la cale formarea unui partid românesc protivnic Grecilor, care partid ceruse lui Leon Tomșa (1629—1633), domnul din acele vremuri, isgonirea acestora din țară.

Domnul, ca să împace spiritele boierilor români, dădù un hrisov cu data din 23 Iulie, 1631, în care citim: „*văzând atâta sărăcie și pustiire țerii, căutat-am domnia mea și cu tot sfatul țerii, ca să aflăm de unde cad acele nevoi pre țară; și aflatu-s'au și s'au adeverit că toate nevoile și sărăcia se încep dela Grecii streini, cari amestecă domniile și vând țara fără milă și o precupețesc pre camete asuprite, și dacă vin aici în țară, nu socotesc să umble după obiceiurile țerii, ci strică toate lucrurile bune și adaog legi rele și asupritoare, și unele slujbe (biruri) le-au mărit și le-au ridicat fără seamăn pre atâta greime ca să-și plătească ei cametele lor. Incă și altă multă înstrăinare au arătat către oamenii țeri, nesocotind pre nici un om de țară, înstreinând oamenii despre domnia mea cu pisme și cu năpăști, și asuprind săracii fără milă, și arătând vrăjmășie către toți locuitori țerii.*“ După aceia, Domnul mai spune că a făcut legătură și jurământ mare cu afurisenie în fața Mitropolitului și Episcopilor și «*după jurământ, călcat-am acele*

[1]) *Cronica lui Șincai*, Ed. II, Tom III, pag. 38—40, anul 1633.
[2]) Aceeaș. Tom. III, pag. 100, anul 1655.
[3]) Aceeaș. Tom. II, pag. 406, anul 1595.

www.dacoromanica.ro

obiceiuri rele şi le-am pus domnia mea toate jos şi am scos acei Greci streini din ţară afară, ca pe nişte neprieteni ţerii» [1]).

Probabil că Leon Tomşa a dat acest hrisov mai mult cu intenţia ca să scape de mulţimea Grecilor ce-l împrumutase cu bani, când îşi căpătase domnia; căci ni se spune că nu toţi Grecii au fost isgoniţi din ţară, ci numai unii — probabil, creditorii săi —, de oarece hrisovul se găseşte iscălit chiar şi de Greci, însă de Grecii care erau veniţi în ţară din vremuri mai vechi.

Cu atât mai curios pare acest hrisov, cu cât Leon Tomşa e socotit a fi el însuş Grec, ştiinţă lăsată nouă de Paul Strasburg, trimisul regelui Suediei la sultanul Amurat, care, cu prilejul soliei lui, a trecut prin Bucureşti, găzduit fiind de Leon Tomşa [2]).

Cu tot hrisovul lui Leon Vodă, cu toată duşmănia lui Matei Basarab împotriva Grecilor, Hrizea isbutì a rămâne în ţară, ba încă reuşì a se face de trebuinţă chiar lui Matei Vodă, care mai în urmă îl avù în cinste.

Averea acestui Hrizea trebuie să fi fost nemăsurată, căci cercetând actele de vânzări dintre anii 1627—1638, pe nimeni nu întâlnim mai des, ca pe el, cumpărând, şi de unde puteà, şi de unde nu puteà: moşii, vii şi tot felul de averi nemişcătoare. Cei cu cari-şi încheià el târgurile erau: ba răzeşi, ba boieri scăpătaţi, ba femei văduve de boieri, şi alţi oameni siliţi de felurite nevoi a se desface de bunurile lor.

Pentru a ne da seama ce fel de oameni erau aceia cari-i vindeau lui pământuri, să luăm un document-două din cele ce ne vorbesc despre cumpărăturile sale. Aşà, îl găsim cumpărând moşia Voineşti, dela Pană Armaşul, boier, şi dela Dobra, fata Pârvului, răzăşiţă [3]). Mai îl găsim cumpărând moşia Gemenele, dela Socol Paharnicul, boier, pentru 68 de galbeni, şi dela Marcul Armaşul, tot boier, pentru 12 galbeni [4]).

Documentul privitor la cumpărarea moşiei Gemenele de către Socol Paharnicul ne spune că acesta ar fi cumpărat-o dela Preda Postelnicul, care-i vânduse întâi două părţi de peste tot locul, din satul Gemenele, din câmp, şi din apă, şi din pădure, şi dintr'amândouă siliştele satului, pentru 30.000 de aspri, împreună cu doi rumâni; iar partea cea d'a treia şi c'un rumân din acel sat a ţinut-o pentru el. Peste vreo două luni, văzând că rămăşiţa ce o păstrase nu-i este de nicio treabă, şi mai vărtos trebuindu-i bani, o vinde şi pe aceasta tot Paharnicului Socol pe 6.000 de aspri, în timp ce pe celelalte părţi luase 30.000 de aspri [5]). Acest târg ne face să credem că, ori Postelnicul Preda trebuie să fi fost la mare ananghie de bani, ori că cea d'a treia bucată va fi fost cu mult mai mică decât celelalte două.

Dar, vorba ceia: «*dar, din dar, se face raiul!*»; ceeace fu Paharnicul Socol pentru Postelnicul Preda, fu Vornicul Hrizea pentru Paharnicul Socol.

---

[1]) *Magazinul istoric pentru Dacia*, Hrisovul lui Leon Vodă Tomşa, dat în Bucureşti la 22 Iulie, 1621. Tom. I, pag. 122—125.

Uricarul, în Tom. V. pag 167, publicând începutul acestui document, crede a se referì numai la călugării greci, iar nu şi la boierii greci.

[2]) Vezi *Istoria Românilor* de Xenopol. Ed. I, Vol. III. pag 476.

[3]) *Arhiva istorică*. An. I, No. 1, pag. 8 şi 14. Documente din 1627.

[4]) Aceeaş. An. I, No. 1, pag. 23 şi 32. Documente din 1630 şi 1638.

[5]) Aceeaş. An. I, No. 1, p. 15. Documente din 1629.

www.dacoromanica.ro

Pe acele vremuri, galbenul erà socotit 200 de aspri [1]). Paharnicul Socol dăduse pe moșia Gemenele 36000 aspri, ceea ce ar venì 180 de galbeni, iar dela Hrizea nu luase decât numai 68 de galbeni, adică nici pe jumătate din cât dăduse.

Tot în aceste vremuri îl mai găsim pe Hrizea cumpărând o vie a lui Stanciu Șoimarul [2]), și multe altele. Documentul care ne vorbește de vânzarea viei e datat din 1636, în Târgoviște. In el se spune că Tudoran Județul și 12 pârgari din acel oraș, întăresc jupânului Hrizea cumpărătura unei vii dela Stanciu Șoimarul pentru 110 galbeni ungurești, fiind mulți boieri, și preoți, și bătrânii orașului mărturie; după care înșiră vreo 30 de nume zicând la sfârșit, și alți mulți oameni buni și bătrâni.

Pe Hrizea Vornicul îl mai găsim cumpărând și moșia Sârbenii, pentru care capătă hrisov dela Matei Basarab [3]).

Moșia Micșunești din jud. Ilfov asemenea trebuie să fi fost a lui Hrizea, căci o găsim cumpărată de Nicula Vistierul pentru 400 de galbeni dela înșiș sătenii moșiei, cari s'au vândut lui rumâni, de mare nevoie, căci dela Mihai Viteazul s'au văzut vânduți, răsvânduți, cumpărați, răscumpărați prin fel de fel de tertipuri domnesti, cari-i obligà la dări peste puterile lor, numai spre a-i silì să se vândă robi domnului [4]).

Mihai Viteazul, împlinitorul visului de veacuri al Românismului prin «*Unirea Munteniei cu Ardealul și cu Moldova*», a pierdut mult în ochii istoriei prin faptul că, spre a fi pe placul boierilor cari în cele din urmă l-au trădat, a nesocotit cu totul clasa de jos a poporului.

Aureola în care l-au învăluit laurii câștigați mulțumită îndrăsnelii lui temerare, ne-a făcut să-l vedem și să-l judecăm cu indulgență, însă, Mihai, pe cât a fost de bun general, pe atât a fost de slab cârmuitor.

In acțiunile lui de cârmuitor al poporului s'a lăsat târît în totdeauna de îndemnurile și interesele boierimii, trecând peste nevoile și drepturile celor de jos, ca și cum aceștia nici n'ar fi existat pentru el.

Dacă Mihai erà de partea boierilor și le îngăduià împilarea poporului, apoi aceasta o făceà din pricină că el însăș călcà drepturile celor nevoiași. Când vroià să robească vreun sat, puneà pe el biruri peste biruri în cât le erà bieților oameni peste putință a le plătì; așà că satul: cu oameni, cu pământuri, cu tot, erà trecut în stăpânirea domnească, și sătenii socotiți „*rumâni*" sau „*robi*".

Acest obicei l-au practicat mai târziu și alți voievozi față de supușii lor; cine a fost născocitorul acestui mijloc d'a robì satele și oamenii, prin încărcarea lor cu biruri și angarale de nu erà chip a le puteà plătì bieții oameni, nu se știe!..

---

[1]) *Arhiva istorică*. An. I, No. 1, p. 23. Vezi un document din 1640.

[2]) Aceeaș. An. I, No. 2, p. 19 și An. I, No. 1, p. 15.

[3]) Arhivele Statului. *Condica mânăstirii Radului Vodă*. Pach. 10, act. 12. — Vezi în *Istoria Bucureștilor* de Gion, pag. 160, o podoabă luată depe acel hrisov.

[4]) Vezi documentul publicat de Papiu Ilarian în *Tezaur*, Tom. I p. 387.

www.dacoromanica.ro

CAP. X.

REZIDIREA SCHITULUI DIN BĂLTENI DE CĂTRE HRIZEA VORNICUL.

Pricina pentru care Hrizea Vornicul rezideşte Schitul din Bălteni. Pisania rămasă dela Hrizea. Insemnarea meşterului Stoica pe zidul bisericii. Pământurile dăruite de Hrizea schitului dela Bălteni. Inchinarea schitului Bălteni, prin mânăstirea Radu Vodă din Bucureşti, mânăstirii Ivirului din Sfântul Munte.

Am văzut în ce chip, moşiile din jurul Băltenilor au intrat în mâinile lui Dumitraşcu Clucerul, ginerile lui Hrizea Vornicul. Am arătat mai sus, că schitul din Bălteni, după rezidirea lui de maica Anghilina, a fost ars, jefuit, dărăpănat, cu un cuvânt adus într'un hal că nu mai puteà slujì ca adăpost călugărilor, şi ca urmare trebuie să fi rămas pustiu cu desăvârşire. Mulţumită lui Hrizea Vornicul, acest monument scump nouă, fu scos din năruirea în care-l aduseseră împrejurările şi oamenii, şi înzestrat cu numeroasele moşii din jurul său, cumpărate atât dela megieşi, cât şi dela Dumitraşcu Clucerul.

Suntem însă în drept a ne întrebà: ce l-a îndemnat pe Hrizea ca să poarte de grijă acestei mânăstiri de care nu-l legà decât faptul că întâmplarea o făcuse să fie zidită pe moşia de curând cumpărată de către ginerile său, Dumitraşcu?

Pricina care ne-ar puteà întru câtvà lămurì acest capriciu al Vornicului Hrizea, pare a fi următoarea:

In luptele din acele vremuri pentru întâetate, boierii de frunte au căutat a se ridicà în ochii celor mici şi a celor deopotrivă cu ei, prin fapte şi merite ce trebuiau să-i scoată din ceata boierimii de rând. In acele timpuri robite de fanatismul religios, cea mai de ispravă faptă, şi totdeodată şi cea mai aleasă, erà socotită a fi ridicarea de lăcaşuri sfinte — mânăstiri —, şi miluirea acestor lăcaşuri cu averi Cu cât averile erau mai întinse şi mai numeroase, cu atât fapta erà mai de laudă şi mai de ispravă. Hrizea Vornicul, om ambiţios, avut şi dornic d'a pune mâna pe domnia ţerii, prin rezidirea Băltenilor a urmărit mai mult înălţarea sa în ochii boierimii; iar prin înzestrarea mânăstirii cu numeroase pământuri a vrut să arate marea sa avuţie şi deci vrednicia de a fi domn. Faptul că el a găsit cu cale tocmai rezidirea unui schit bătrân, aruncat în inima nepătrunsului codru al Vlăsiei, ne face să vedem că Hrizea urmăreà şi scopul de a preface lăcaşul sfânt ce-şi alesese ca ctitorie, într'un cuib de retragere, într'o cetate de apărare, când împrejurările l-ar îndemnà să ridice armele împotriva domniei; mai ales că în acele vremuri, cel ce aveà bani puteà să-şi înjghebeze de grabă o oştire plătită, cum avù însăş Matei Basarab, contimporan cu Hrizea.

Dacă Hrizea a ales pentru înălţarea sfântului lăcaş ce plănuise, resturile vechi ale altei mânăstiri rămasă pustie, aceasta socotesc că a făcut-o din şiretlic; şi iată de ce: Voievozii vedeau în toţi boierii ţerii, şi mai ales în boierii de seamă, nişte protivnici la domnie; şi toate urmele şi faptele

www.dacoromanica.ro

acestora erau spionate. Chiar faptul înălțării unei mânăstiri erà socotit ca cevà vătămător siguranței domniei, și deci boierii erau opriți a ridicà astfel de lăcașuri, spre a nu le întrebuința în urmă ca adăpost împotriva oamenilor lui Vodă. Din această pricină boierii recurgeau la șiretlicuri ca cel întrebuințat de Hrizea Vornicul la rezidirea Bălteniior; adică își arătau dorința pioasă de a restaurà ceeace rămăsese dela strămoși, și Vodă se vedeà silit a da îngăduirea sa pentru împlinirea unor astfel de dorințe isvorîte dintr'un simțimânt de pietate către cele creștinești.

Un șiretlic la fel întrebuințau și voievozii față de Turci, cari nu îngăduiau Românilor să ridice întărituri și locuri de apărare pentru vremuri de răsboi. Sub cuvânt că înălțau lăcașuri de rugăciune, lăcașuri dumnezeiești, zideau cetăți în toată regula în jurul mânăstirilor, momind pe Turci că nici nu gândesc la cetăți de apărare; din această pricină, Turcii, mai apoi, în luptele cu Românii, dădeau iama mai mult prin schituri și mânăstiri: prădându-le, dărâmându-le pe cât le stăteau în putință, și dându-le aproape întotdeauna pradă focului [1]).

Dacă sentimentele ce au călăuzit pe Hrizea Vornicul la rezidirea schitului Bălteni au fost isvorîte numai din cuget curat creștinesc; ori dacă, pelângă acestea, vor mai fi fost și alte planuri pe cari nu le-a putut împlinì, nu știm. Că ambiționà a fi domn, asta nu mai rămâne îndoială.

In pisania ce ne-a rămas deasupra ușii, nu ni-se spune scopul zidirii mânăstirii, nici nu ni se arată numele ctitorilor ce au premers lui Hrizea.

Intr'adevăr pisania zice: ACEST SF[Â]NT ȘI DUMNEZEIESC HRAM AL SFÂNTULUI MARE ARHIEREU NICOLAE, ZIDIT-O-AM DE IN TEMEIU EU, ROBUL LUI H[RISTO]S, HRIZEA, MAREA-DVORNIC, DEN CÂT M'AU DAT DUMNEZEU CHELTUELII, ȘI AJUTÂND DUMNEZEU, RADICAT-AM ACIASTĂ SFÂNTĂ RUGĂ ÎN SLAVA ȘI ÎN LAUDA LUI DUMNEZEU CELUI SLĂVIT ÎN TROIȚĂ ȘI ÎN NUMELE MARELUI SFÂNTULUI NICOLAE FĂCĂTORIUL DE CIUDE, ȘI SE-AU INCEPUT ÎN ZILELE LUMINA[TULUI DOMN IO ALEXÀNDRU, FECIOR RADULUI..... 1626 [2]).

De unde am deschis parantesul, literile sunt aproape distruse, așà că abià mai mult se ghicește ce a fost scris acolo, decât se citește; iar punctele le-am pus în locul părții ce nu se poate nici citì, nici ghicì. E mulțumitor totuș, că anul 1626 se poate citì. Textul pisaniei e românesc și scris cu litere cirilice săpate în piatră cu multă regularitate. Piatra pe care e scrîsă pisania, e pusă deasupra ușii de intrare în pronaos, și e sprijinită pe alte două blocuri laterale de piatră. Atât în jurul scrierii, cât și în lungul celor două blocuri de piatră, se află cioplit un chenar nu tocmai artistic, însă întrerupt de frumoase rozete, admirabil sculptate și în așà chip combinate, că nu seamănă una cu alta.

Pe perete, tot în afară, în partea dreaptă a intrării, se mai vede scris cu roșu următoarea însemnare, cu litere cirilice: *† Pis. Stoica, meșterul, ca să să știe de căndu am făcut jețul la sf[ă]nta și dumnezeiască [biserică], și au fost părintele ..... egumen, și au fost*

[1]) Al. T. Dumitrescu. Excursiuni istorice: Târgoviștea, în *Revista pentru istorie arheologie și filologie*, an. 1910.

[2]) Vezi *„Inscripții din bisericile României"* de N. Iorga. Vol II, pag. 109, a LXIV-a inscripție.

www.dacoromanica.ro

Pisania bisericii din Bălteni cu singura pictură făcută pe zid.

www.dacoromanica.ro

[ctitor] Hrizea Vornicul și Dumitra[na], în zilele [lui Alexandru Vodă] [1]).

Astăzi, o parte din această însemnare a fost aproape distrusă cu prilejul reparării făcută bisericii, nu de multă vreme. Dacă avem cuprinsul ei, aceasta se datorește numai d-lui Iorga, care a apucat a o copiă înainte de restaurare [2]).

Pisania mărturisește că Hrizea Vornicul a ridicat această mânăstire din temelie. Am văzut însă că documentul din 1628, Mai 16 [3]), scris la doi ani după terminarea restaurării mânăstirii, ne spune că nu Hrizea a zidit-o, ci Maica Anghilina; iar Hrizea numai o rezidește, lucru pe care ni-l spune un document din 1648, Iulie 20 [4]), adică scris la 22 de ani după restaurare. Acelaș document ne mai spune că Hrizea Vornicul a cumpărat dela ginerele său, Dumitrașcu Clucerul, moșia Bălteni, pentru ca împreună cu alte sate de prinprejur să fie zestre mânăstirii. Deci, moșia de altădată a mânăstirii din Bălteni trebuie să fi cuprins pământurile pe cari azi se găsesc satele: Luceanca-Butimanul, Poenarii-Vulpești, Ciocănarii, Movila, Periș, Brătulești, Cociocul, Tâncăbeștii-Mitropolia, Băltenii, Hărăbocul, Piscul, Herasca, Poenarii-Ralli, Poenarii-Burchii, Podul-Văleni, Văleni-Buriași, Satul-Nou, Cărbunarii, Ologenii, Tătăreii, Dănești și Fântânelele; după cum am zice, moșia Băltenilor se întindeà în colțul a trei județe: Ilfovul, Prahova și Dâmbovița.

Din cele spuse până acum se vede lămurit că mânăstirea din Bălteni a existat și înainte de Hrizea, cum și înainte de Maica Anghilina; și aceștia numai au reparat-o. Ce pisanie va fi pus Maica Anghilina la restaurarea făcută de dânsa, nu știm; însă de va fi procedat tot ca Hrizea, atunci și ea își va fi atribuit sieși ridicarea din temei a sfintei mânăstiri, de oarece e fapt constatat, că ori de câte ori un nou ctitor restaurà un monument religios, căutà să-și pună neamul său în locul vechilor ctitori, dacă nu se înrudeà cu ei.

Dar, de ce am invinuì pe Hrizea, că și-a atribuit lui planurile și munca altuia, când, și în zilele noastre, se procedează mai pe de-arândul cam la fel ?! Câte biserici și mânăstiri nu și-au perdut originea din pricina restauratorilor, cari împinși de ambiția de a lăsà posterității ideia greșită că ei ar fi autorii acelor clădirii sfinte, s'au substituit adevăraților întemeietori, neglijând cu totul a-i numì și pe aceștia ?!.. Se vede că e înăscut în firea omului, ca, dacă se poate, să nu se deà în lături când e vorba să se bucure de munca și lucrul altuia. Orice s'ar zice însă, Hrizea Vornicul are meritul de a fi redat unui monument național de multă însemnătate, putința să pătrunză prin veacuri și să ajungă până la noi.

De vreme ce Hrizea Vornicul erà foarte bogat, de vreme ce face danie mânăstirii din Bălteni atâta întindere de pământ, putem să ne închipuim că și averea din lăuntrul bisericii: podoabele, aurăria, argintăria și icoanele, trebuie să fi fost de mult preț. Aceasta se deduce și din

---

[1]) N. Iorga, *Inscripții din bisericile României.* Vol. II, pag. 109.

[2]) Insemnătatea istorică a bisericii din Bălteni a fost înțeleasă și adusă la cunoștința lumii istorice, în anul 1906, de către d-nu N. Iorga. Acestei biserici i-a închinat și un articol publicat în revista *Floarea Darurilor,* anul 1907. Vol. II, pag. 122.

[3]) Arhivele statului, *Condica mânăstirii Radului Vodă,* f. 184.

[4]) Aceeaș. f. 191.

www.dacoromanica.ro

faptul însemnării depe zid a meșterului Stoica, în care ni se vorbește despre construirea unui jeț în sfânta biserică.

De oarece meșterul Stoica dă atâta însemnătate jețului făcut de el în biserică, încât ne lasă și o știință în scris, apoi trebuie să fi fost un jeț ce nu va fi lăsat nimic de dorit din punct de vedere artistic. Astăzi însă, biserica nu numai că nu mai are jețuri grozave care să încânte ochiul prin arta lor, dar chiar și cele câtevă strănі ce le are, în ce privește măestria cu care sunt lucrate, îți arată ultima expresie a rudimentarității.

Știința lăsată de meșterul Stoica mai are însemnătate și prin faptul că ne pomenește cum că mânăstirea ar fi avut un egumen, al cărui nume nu s'a putut descîfrà; lucru ce ne întărește pe deplin credința că actuala biserică din Bălteni a fost o mânăstire de călugări în toată puterea cuvântului. Tot această însemnare ne mai numește ctitor, pelângă Hrizea Vornicul, încă un nume: «*Dumitra* ...

D-l Iorga socotește că acest nume întregit ar fi «*Dumitrana*», crezând, probabil, că astfel ar fi chemat-o pe soția lui Hrizea Vornicul.

E mult mai posibil însă, ca acest «*Dumitra...*» fără sfârșit, să fie chiar, «*Dumitraşcu*», numele ginerelui lui Hrizea și proprietarul moșiei Bălteni, care erà natural să figureze ca ctitor al unei biserici zidită pe moșia sa și pentru a cărei restaurare va fi făcut și el, poate, multe chetlueli.

Dela restaurare—1626—și până la 1642, mânăstirea din Bălteni, împreună cu moșiile sale, a fost administrată de egumenul său. La 1642, Iulie 28, spre a se conformà obiceiurilor din vremurile acelea cum și înclinărilor sale către foștii săi compatrioți, Grecii dela Aton, Hrizea Vornicul închină schitul din Bălteni, cu toate moșiile și veniturile lor, mănăstirii Ivirului din Sfântul Munte.

Inchinarea o făcù însă, prin mijlocirea mânăstirii Radului Vodă din București, cea începută de Alexandru al 2-lea (1567—1577), fiul lui Mircea Ciobanul și al Doamnei Kiajna. Această mânăstire fiind dărâmată de explozia ierbii de pușcă pusă într'adins de Sinan-Pașa, când venì împotriva lui Mihai Viteazul, la 1595, fu rezidită de Radu Mihnea Vodă la 1614, și terminată din zugrăvit de către fiul său, Alexandru Vodă Coconul, care domnì în Muntenia între anii 1623—1628, dupăce tatăl său, din a 2-a domnie în Muntenia, trece ca domn în Moldova, unde și moare de podagră, în anul 1626, la Hârlău [1]). De acì fu adus în Muntenia, din ordinul lui Alexandru Vodă, de către o delegație de boieri din care făceà parte și Hrizea Vornicul [2]).

Radu Mihnea fu înmormântat cu mare cinste în mânăstirea cea ziditä de dânsul la marginea Bucureștilor.

[1]) *Letopisețul Țerii Moldovei*, de Miron Costin. Tom I, pag. 283. Ediția M. Kogălniceanu.

[2]) Aceeaș. Tom. I, p. 289.

www.dacoromanica.ro

CAP. XI.

FRĂMÂNTĂRILE POLITICE DIN VEACUL AL 17-LEA ȘI URMAȘII LUI HRIZEA VORNICUL.

Influența politică a lui Hrizea Vornicul. Moartea sa. Răscoala seimenilor contra lui Constantin Șerban Basarab. Alegerea ca domn a lui Hrizea Spătarul. Fuga lui Hrizea Vodă. Pedepsirea seimenilor răsculați. Prinderea lui Hrizea Vodă. A doua fugă și spânzurarea lui. Hrizea Vistierul fiul lui Hrizea Vodă. Dușmănia dintre Băleni și Cantacuzinești. Partizanii lor.

Cercetând trecutul Țerii Românești către sfârșitul veacului al 16-lea și începutul celui de-al 17-lea, am vedeà că mai la fiecare pas, istoria ne scoate înainte isprăvile și numele lui Hrizea Vornicul.

Acest Hrizea, fiind Grec de origine, aveà toate cusururile și calitățile acestui neam de oameni oploșiți în Țara noastră. El a jucat un rol de seamă în viața socială a epocii în care a trăit. Trecut prin toate boieriile țerii, mai rămăsese să ajungă doar Vodă, ca să nu mai aibă nimic de dorit în Țara Românească. Cât trăi, idealul său fu domnia țerii, dar împrejurările i-au stat împotrivă și nu-și putù împlinì acest vis de mărire lumească. In schimb însă, știù să facă pe domnii țerii să-l știe de teamă și să ție seamă de el în toate împrejurările.

Cel ce i-a îndurat șicanele și neajunsurile mai mult a fost Matei Basarab. Hrizea dușmăneà pe Matei Vodă nu numai din pricina antipatiei pe care acest domn o manifestà față de Greci în toate împrejurările, ci, mai ales, din cauză că-i fusese rival la domnie. De altfel, Matei Basarab aveà dușmană mai toată șleahta grecească din țară, căci nu se puteà lipì de sufletul Grecilor naționalismul acestui voievod.

Cu toate acestea, Aga Matei Basarab luptă și împotriva lui Leon Tomșa (1629-1633), mazilitul domn al Munteniei, luptă și în contra lui Radu Iliaș, noul numit al Sultanului și fiu al Alexandru Iliaș, domnul Moldovei, luptă și împotriva boierilor greci și români ce-i erau protivnici, și, sprijinit pe pungile sale de bani, sprijinit pe boierii naționaliști și ajutat de Abaza Pașa dela Silistra, puse mâna pe tronul Munteniei.

Cum luă frânele Țerii în mână, Matei Basarab ținù să se afirme ca reformator. El puse să se tipărească cărți de legi și cărți pentru biserici în limba românească; ridică birurile depe veniturile bisericilor și mânăstirilor; dădù înapoi bisericilor și mânăstirilor pământurile și moșiile luate cu japca de boierii atotputernici; și multe alte îmbunătățiri făcù.

Cel mai însemnat act al său, făcut pentru binele bisericii române, fu actul de desrobire al celor mai bogate mânăstiri românești închinate mânăstirilor din Orient. Prin acest act, el a vrut să isbească în partidul grec, care, mulțumită influenței de care se bucură la Țarigrad, cu tot antigrecismul lui vodă, erà încă tare în țară.

Hrizea Vornicul fu un dușman foarte statornic domnului muntenesc, continuând și mai departe a-i fi rival la domnie, și încă un rival de temut din pricina nemărginitei sale bogății. Așà se explică faptul că spre a-i

www.dacoromanica.ro

fi pe voie, Matei îi îngăduește toate cumpărăturile făcute în țară : dela moșneni, dela boieri scăpătați, dela văduve și dela alți oameni doritori a-și vinde pământurile. Ba, spre a puteà lovì mai strașnic în Matei, Hrizea stà chiar în legături cu Vasile Lupu, pe care-l informà de toate hotărîrile și de toți pașii domnului său. Deși Matei simțise cum stăteau lucrurile, totuș, se făcù a nu le băgà în seamă, nădăjduind că cu timpul, Hrizea se va astâmpărà.

In diferite rânduri, Hrizea Vornicul a încercat a răsculà chiar boierimea împotriva lui Matei; ba, și pe mercenarii acestui domn i-a îndemnat la răscoală. De aceea vedem pe la 1653 această oștire de adunătură ridicându-se împotriva lui Matei Basarab. Hrizea Vornicul se stinse în acelaș an cu Matei Vodă. El fu înmormântat la Mânăstirea Radului Vodă din București, conform dorinței sale. [1]).

Deși Hrizea Vornicul se stinsese, totuș își lăsase un vrednic urmaș în nepotul său Hrizea, fiul lui Dumitrașcu Clucerul din Bogdănești și al Alexandrei, fica lui Hrizea Vornicul. Acesta fusese inițiat în toate șiretlicurile și intrigile boierești încă depe când trăià bunicul său. Mulțumită nemărginitei sale averi, fiind socotit ca cel mai bogat boier din țară, el putù ocupà cele mai de seamă funcții. Plăcut la fire, darnic și primitor, el ajunsese a se face foarte iubit de boieri. Fiind iubitor al vieții vesele, el se răsfățà mult timp numai în petreceri cu ceilalți boieri, prieteni ai săi, ajungând a face din palatele sale dela Popești, cum și din cele dela Târgoviște și București, niște locașuri de neîntreruptă petrecere, dorind cu orice chip a da plinire de adevăr zicătoarei: «*Banii agonisitorului în mâna risipitorului !*»

Din toată firea bunicului său, nu moștenise decât ambiția de a se

---

[1]) In diata sa din 1642 (7150), Iulie 28, pe care o dă Sfintei și dumnezeiești mânăstiri dela Bălteni, cu hramul Sfântului arhiereu și de minuni făcătoriu Nicolae dela Mira Lichiei, zice: „Și am muncit din tinerețe până la bătrânețe de o am întărit cu sate și moșii. Iar când au fost acum la vreme de pristăvie, lăsat-am și am învățat cu limbă de moarte de am mai dat la sfânta mânăstire: satele Costici pre Pasărea, Voinești, Bucșani, Butești și Greci — toate cu rumânii lor; moșiile dela Crăsani și Gemenile din Dâmbovița; ocinele din Cocani, Brobodiți (cu două roate de moară, cumpărate dela Stoica Paharnicul din Dragomirești), Dobrești, Fundeni, Dintrelacuri și Glina; viile dela Pronc (?) și din Dealul Bucureștilor; în sfârșit numeroase pivnițe, prăvălii, mori, țigani și dobitoace. Și am învățat să mă îngroape la Sfânta mânăstire dela Sf. Troiță, în București, care este zidită de răposatul Radu-Vodă, unde am fost ispravnic și unde am trudit cu osteneală. Căci fiind eu rob răposatului Radului Vodă și fiindu-i oasele lui odihnind la această mânăstire dela Sfânta Troiță, care este închinată la mânăstirea dela Iveri, unde este hramul Uspeniei, eu încă am poftit să mi-se odihnească oasele într'acest sfânt lăcaș. Așijderea mi-am lipit munca mea de a Domnului meu, răposatului Radului Vodă : am închinat Sfânta mânăstire dela Bălteni cu toate satele, moșiile, ocinele, morile, pivnițele, prăvăliile, țiganii și dobitoacele la Sfânta mânăstire dela Iveri. Și am pus ispravnic pe duhovnicul meu, pre părintele Atanasie, egumenul dela Sfânta Troiță, carele este purtător de grije sufletului meu, ca să fie această mânăstire pre mâna sființiei sale până la moartea sfinției sale, nimeni să nu aibă voie să-l scoată. Iar după moartea sfinției sale, pre cine-i va fi voia a-l lăsà egumen și năstavnic, acela să fie. Și când va fi nevoie a se schimbà egumenul dela Sfânta Troiță și vor trimete egumen acolo dela Iveri, de acolo să se trimeață egumeni și la Bălteni. (Vezi *Buletinul comisiunii monumentelor istorice*, anul I, No 3, 1908. Biserica din Bălteni, note istorice, de Alex. Lăpădatu, pag. 110 — 111).

www.dacoromanica.ro

face domnitor, pentru care pricină, în goana după partizani, începuse acea viață de risipă.

Murind Matei Basarab, după ce fu înmormântat cu mare cinste la biserica domnească din Târgoviște, de unde fu mutat mai apoi la Mânăstirea Arnota din Vâlcea, boierii orânduiră a le fi domn Serdarul Constantin din Dobreni (Ilfov), feciorul lui Radu Vodă Șerban Basarab.

Această alegere mâhni pe Hrizea Spătarul, fiul lui Dumitrașcu, totuș își înfrână nemulțumirea, așteptând alte timpuri mai potrivite pentru împlinirea poftei sale de domnie. Astădată, așteptarea nu ținù mult, căci chiar Constantin Șerban Basarab îi dădù prilejul de a-și vedeà visul cu ochii. Astfel, seimenii [1]) lui Matei Basarab ajunseseră în țară un element de desordine și destrăbălare pentru oștire. Din această pricină, domnul se gândì la desființarea lor. Neavând curajul ca să lucreze pe față împotriva acestor mercenari zurbagii, căută a se înțelege cu ostașii țerii, ca să-l ajute a îndepărtà pe seimeni și dorobanți, făgăduindu-le în schimb că le va da lor lefurile ce li-se cuveneau acestora. Ostașii țerii se prefăcură a primì propunerea lui Vodă; și în cinstea acestei înțelegeri, Constantin Vodă le dădù chiar și un ospăț, făcându-le și felurite daruri, alese după obrazul fiecăruia.

După ospăț, aceștia își uitară de legătura ce făcuseră cu Vodă. Ei se unirà cu seimenii, cu cari, fiind de ani de zile împreună, ajunseseră a se înrudì unii cu alții, așà că se ridicară cu toții împotriva Domnitorului, pe care-l necinstì cu feldefel de vorbe urîte; iar pe boierii cari le fuseseră protivnici îi omorîră fără milă. După aceea se dădură la jafuri cumplite în lungul și în latul țerii: prădând casele boierești, omorînd oamenii, necinstind femeile, prădând chiar și bisericile, jefuindu-le de hainele preoțești, de potire, discuri, argintărie, aurărie; pe mulți preoți scoțându-i din altar, dela serviciul liturghiei, bătându-i, icoanele arzându-le ca să le poată scoate aurul și argintul, prestoalele răsturnându-le spre a găsì moaște sfinte pe cari le aruncau zicând că sunt farmece; și multe alte blestemății, ce nici prin minte nu-ți dă, făcând acești oameni de adunătură [2]).

Văzând Constantin Basarab această urgie neînchipuită, se chibzuì cu boierii asupra celor ce aveà de făcut ca să pună capăt răutății acestor zurbagii. Se luă hotărîrea ca boierii să meargă la Racoți, principele Transilvaniei, și la Gheorghiță Ștefan, Domnul Moldovei, spre a le cere ajutor.

Cum venì vorbă, că Moldovenii și Transilvănenii vin în țară, Constantin Șerban strânse căpeteniile oștilor și le spuse că boierii, fără știrea lui, au fugit în țeri streine, ca s'aducă oști dușmane împotriva țerii, și deci îi îndemnă pe toți, să se strângă ca să meargă în contra dușmanilor. Soldații și mercenarii începură a se adunà din toate părțile țerii la Târgoviște, de unde, sub conducerea lui Constantin Șerban, plecară pe Ialomița, în jos, împotriva Moldovenilor și Transilvănenilor. Constantin Vodă merse cu ei până la Gherghița, unde îi părăsì noaptea pe furiș, fugind cu câțivà credincioși de-ai săi la Pașa dela Silistra.

Hrizea Spătarul, aflând de fuga lui Vodă Constantin, a pornit spre tabăra soldaților rămași acum fără căpetenie. Aceștia, cum l-au văzut, au prins bucuros a le fi Domnitor, cinste pe care Hrizea o primì cu plăcere.

[1]) Seimenii erau soldați de alte neamuri: Muscali, Turci, Sârbi, Unguri, etc., plătiți cu bani din vistieria țerii, ca să slujească domnului.

[2]) Vezi *Istoria Bălăceneascâ*.

www.dacoromanica.ro

Deci, Hrizea Vodă se apucă a-și orândui oștile pentru bătae, și, la Simplea — unde va fi asta nu știm —, pe Teleajăn, în jud. Prahova, oastea muntenească se lovì cu cea ardelenească și moldovenească. Aga Bulega îndreptă tunurile împotriva Moldovenilor și Transilvănenilor, făcând ca ghiulelele să treacă tot pe deasupra dușmanilor. Aflând Hrizea Vodă, despre acest lucru, se mâniè strașnic și în mânie îl spintecă cu paloșul pe Aga Bulega.

In acest timp, mulți din căpitanii lui Hrizea Vodă au dosit-o în oastea dușmană, fapt ce întristă grozav pe Hrizea; totuș ținù piept vitejește dușmanilor: în toate părțile se repezeà, pe toți îi îmbărbătà, el însuș cu dușmanii se războià ca orce soldat; cu toate acestea îi fu scris ca să fie biruit, și vitejia lui cea fără seamăn nu-i fu de nici un folos.

Văzând Hrizea Vodă că alt nimic nu mai e de făcut, cu soldații ce-i mai rămăseseră credincioși, pornì spre Brăila; iar cei nevolnici ce nu-l putură urmà murirà de sabia dușmanului, neputând scăpà nici în gaură de șarpe.

Auzind că oastea de mercenari a fost sfărâmată, Constantin Vodă pornì dela Silistra spre tronul său.

Hrizea Vodă încercă a trimete dela Brăila soli la Sultanul spre a-i cere domnià, însă întâmplarea făcù ca solii săi să fie prinși de oamenii lui Constantin Șerban, care, fiind la Ciocănești, în Ilfov, dădù ordin ca să fie spânzurați.

Intâlnindu-se după aceea cu Gheorghe Racoții și cu Gheorghiță Ștefan îi răsplătì pe aceștia pentru ajutorul ce i-l dăduseră, și se despărțiră, pornind fiecare spre căminul său.

Constantin Vodă, revenind în Târgoviște, începù o goană nebună în contra tuturor mercenarilor ce mai rămăseseră în viață, omorîndu-i pe capete. Mulți din cei scăpați cu viață se îmbrăcaseră în sdrențe, jurând că nu sunt și n'au fost, neam de neamul lor, mercenari; cu atât mai mult erà înfuriat Domnul în contra lor, cu cât complotaseră împotriva vieții sale, lucru ce nu le isbutiseră. Sătul de atâtea măceluri, Constantin Șerban căzù la pace cu seimenii pocăiți, cari dădură Domnului un *„zapis prin care recunoșteau că n'au păzit credința către el cum s'ar fi căzut, ci au umblat după cuvintele unora și altora din boieri și din slujitori, care umblare a lor îi adusese a cădeà dela credința domnului lor, greșind Măriei Sale, iar Măria Sa, ca un domn bun și milostiv, iertându-i de greșala făcută, ei se făgăduesc că nu vor mai umblà după alte răsmeriță* [1]).

In acelaș timp intervenì la Ceauș Pașa dela Silistra, rugându-l să trimită la Brăila, ca să prinză pe Hrizea Vodă cu oamenii săi. Pașa îi ascultă rugăciunea și, prinzând pe Hrizea Vodă, îl dădù lui Constantin Basarab, care îl trimise lui Gheorghe Racoți în Transilvania, cerut fiind de acesta, spre a-l aveà ca o sperietoare împotriva Domnului muntenesc.

Gheorghe Racoți primì pe Hrizea Vodă împreună cu soția și copii lui, cu multă cinste, și-l așeză la Belgrad, unde-l facù căpetenie a 500 de seimeni din cei pe cari el, Racoți, îi prinsese în lupta dela Simplea.

Pe când Racoți plecase într'un războì contra Polonilor, Hrizea Vodă, păcălind pe paznicii săi, fugì într'o noapte cu seimenii lui în spre Mun-

[1]) Document original în românește, din 1656, publ. în rev. *Traian*, 1869, p. 4.

www.dacoromanica.ro

tenia, și pătrunzând în țară pe cursul râului Bistrița, a avut nenorocul ca în luptă ce o avù cu Preda Vornicul Brâncoveanul, cu Radu Stolnicul Fărcășanul și cu Ivașcu Cepariul, trimișii lui Constantin Șerban, să fie prins cu seimenii, lui și spânzurat de o roată ridicată pe o furcă înaltă. In jurul său au mai fost spânzurați încă 24 de inși dintre căpeteniile ostașilor săi; iar ceilalți au fost tăiați grămadă, fără milă, lăsând numai prea puțini dintrânșii, tăindu-le și acestora nasurile.

Așà se sfârșì Hrizea Vodă, în 9 ale lunii Aprilie, 1657 [1]).

Cât jefuiră seimenii țara, schitul din Bălteni scăpă teafăr ; cum pătrunseră în țara Muntenească: Moldovenii, Ardelenii, Tătarii și Turcii, cari veniseră în ajutorul lui Constantin Șerban, totul fu prefăcut în cenușă, și mai ales cuprinsurile lui Hrizea Vodă. Din această pricină, în vremea lui Constantin Șerban fu o foamete în țară cum de mult nu se pomenise.

Acest voievod, spre a stricà cuibul seimenilor, mută de ispravă capitala țerii dela Târgoviște la București; iar mai târziu Gheorghe Ghica puse din ordinul Turcilor de se dărâmară zidurile Târgoviștii și mânăstirile din jurul ei, mânăstiri cari serveau ca adăposturi la vreme de răsboi.

Constantin Șerban Basarab zidì în București, pe faimosul deal,. azi numit al Mitropoliei, mânăstirea cu hramul Sfinții Impărați, pe care Radu Leon o zugrăvì, iar Constantin Brâncoveanu o făcù Mitropolie a țerii, cinste de care se bucură până în ziua de azi.

Mânăstirea din Bălteni, ruinată din nou de jafurile din urmă, fu restaurată iarăș prin stăruința egumenilor dela Radu Vodă din București, cari-i purtau acum de grijă mai mult de hatârul moșiilor pe cari Hrizea Vornicul i le făcuse danie, când o închinase Mânăstirii Ivirului, mai ales că de veniturile ei se folosià mai mult Mânăstirea Radu Vodă din București, decât Mânăstirea Ivirului căreia îi fusese închinată.

Dacă egumenii din București, ai M-rii Radu Vodă, căutau să-și arate dragostea către metohul din Bălteni, o făceau și de ochii urmașilor lui Hrizea, cari încă mai țineau de scurt mersul trebilor schitului ridicat din ruină de bunicul lor.

Prăpădindu-se Hrizea, doamna cu copiii veniră în țară în urma îngăduirii date de Constantin Șerban Vodă. Un fiu al lui Hrizea Vodă luă de soție pe una din fetele lui Gheorghe Băleanu, boier cu multă trecere, și protivnic înverșunat al Cantacuzineștilor.

Sub domnia lui Grigore Ghica, dușmănia dintre Cantacuzinești și protivnicii lor ajunsese, cum zice Românul, la cuțite.

Din pricina pârii acestor protivnici, Postelnicul Constantin Cantacuzin fu prins și trimis într'o noapte la Mânăstirea Snagovului, unde, după ce fu grijit, fu omorît, pe temei că uneltise împotriva Domnului, cu gândul de a stărui să se numească în domnie fiul său Șerban Logofătul, căruia, tot din răzbunare, Grigore Ghica porunci să i-se tae nasul [2]).

In timpul domnilor cari urmară la tronul Țerii Muntenești, o ură tăcută se născù și crescù între Cantacuzinești și Băleni, din pricină că cei dintâi băgaseră de seamă că Bălenii erau cauza tuturor necazurilor abătute peste neamul lor.

Sub Anton Vodă din Popeștii Prahovei (1669—1672), Cantacuzinii

[1]) Szalardi, l. c., part. 9.
[2]) Vezi *Istoria Bălăceneascà*.

www.dacoromanica.ro

ajunseră stăpâni pe împrejurări și, sprijiniți de Mareș Banul și de Radu Kretzulescul, înrâuresc asupra Domnului, învinovățind pe Vornicul Gheorghe Băleanul că, împreună cu ginerile său, Hrizea Vistierul, și cu fiul său, Ivașcu Băleanul, cum și cu alți partizani de-ai lor, ar fi încercat să omoare

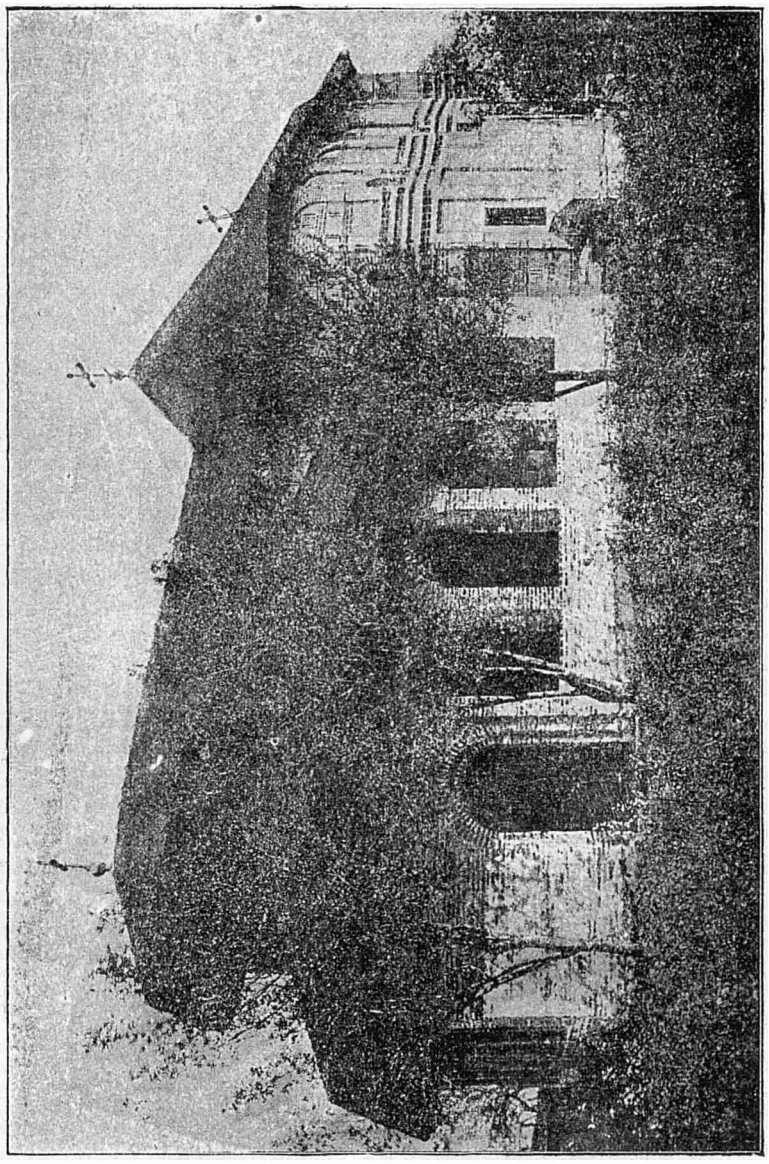

Biserica Schitului Bălteni văzută dinspre miazăzi.

pe sub ascuns mai mulți boieri protivnici, și chiar pe Domnul țerii Din această pricină, în urma unui divan făcut de formă, toți boierii pârîți au fost scoși din slujbe; iar Gheorghe Băleanul și ginerile său, Hrizea Vistierul, au fost trimiși la țară să-și ispășască vina.

www.dacoromanica.ro

Hrizea plecă cu familia la moșia sa dela Popești, sat în apropiere de Capitala țerii, în scop de a urmări mai de aproape iţele intrigilor politice din București, și a fi gata la orice împrejurare [1]).

In acest timp, influența cantacuzinistă adusese pe șovăelnicul domn în așă hal, că acesta nu mai puteà face nimic din ce-i erà voia; ci erà dus de nas de către Cantacuzinești în toate trebile țerii.

Cronica spune că atât de mult îi scurtaseră veniturile, acești boieri, în cât nu-i ajungeau banii, nici de ale gurii ca să cumpere îndeajuns ; de băutură, nici nu erà de vorbit. In zi de dulce, carnea de vită, numai cu apă sărată o făceà; în zi de post, lintea și fasolea, cu apă și cu sare i-o dădeà de o mâncà. Vin, îi dădeau așà de puțin, în cât fiul lui Antonie Vodă, neavând ce beà, erà nevoit să cumpere din târg.

Iată un Domn dădăcit de supușii săi !

Lui Hrizea Vistierul însă, nu-i fu aminte a stà exilat mult timp la Popești, ci lăsându-și jupâneasa cu copiii pe seama socrului său, pornì împreună cu Paharnicul Stancu Buceanul și cu Vistierul Radu Șerbescul la Adrianopol, unde, cu pungi de bani și cu ponoase, pârî pe Antonie Vodă că e nevolnic a domnì; iar în locul lui cerură pe Grigore Ghica, care după mazilirea lui din prima domnie, fugise la Viena, de unde se reîntorsese iarăș la Turci, cari, ca răsplată a destăinurilor făcute cu privire la starea lucrurilor în Austria și în deosebi la Viena, îl ertaseră.

Cu venirea lui Grigore Ghica în a doua domnie, influența Cantacuzinilor pierì, și se ridică influența Bălenilor.

Grigore Ghica începù o goană nebună împotriva Cantacuzinilor și a partizanilor lor. Mareș Banul, Radu Kretzulescul, Gheorghe Vornicul, Mihail Postelnicul, Cantemir Postelnicul, Aga Matei, Iordache Postelnicul, Ghiță Clucerul, Stoian Comisul, Vasile Căpitanul și mulți alți boieri cantacuzinești au avut de înfruntat mânia lui Vodă Ghica, ura Bălenilor, și pedepsele și chinurile cele mai nemiloase prin închisori și ocne.

Mai cu prisosință, această mânie domnească întrecù marginile față de neamul Cantacuzinilor. De-ar fi să credem ce ne spune Del Chiaro, nu știm ce-am puteà zice față de atâta cruzime, care cu atât e mai de mirare cu cât Grigore Ghica fusese ajutat a luà tronul țerii în prima sa domnie, de către Constantin Cantacuzin [2]).

După numirea lui în a doua domnie, Ghica fu chemat de Turci a luà parte la răsboiul ce-l începuseră împotriva Polonilor. Plecând la răsboi, el lăsă caimacami pe Stroia Leurdeanul,—care pusese la cale omorîrea lui Constantin Cantacuzin și care sub Antonie din Popești fusese călugărit cu numele de Silivestru la M-rea Snagov—, pe Gheorghe Băleanul, cel ce complotase împotriva bătrânului Antonie Vodă, și pe ginerile acestuia, Hrizea Vistierul.

Acești caimacami porniră o luptă de exterminare împotriva Cantacuzinilor. Prinse pe cinci din ei, — afară de Spătarul Șerban, care fugì peste hotare prin Moldova, ocrotit de Duca Vodă—, îi puse la închisoare, și în fiecare zi îi scoteà și le dădeà, din ordinul lui Grigore Ghica, câte o sută de lovituri la tălpi, așà încât nu mai puteau merge din pricina usturimii tălpilor, ci erau târîți cu funia la închisoare. Fratele cel mai

[1]) Vezi *Istoria Bălăceneascâ.*
[2]) *Anonimus Valachicus,* în Ms. cap. 44.

www.dacoromanica.ro

mare, Constantin Cantacuzin, se rugă de chinuitorii săi, să-l bată tot pe el pentru fratele lor cel mai mic, care, fiind crud, nu puteà îndurà atâta durere; lucru ce-i fu îngăduit. El suferì cu bărbăție, fără a crâcnì, chinurile hărăzite fratelui său [1]). Acest Constantin Cantacuzin își găsì sfârșitul împreună cu fiul său, Ștefan Vodă Cantacuzin, în Țarigrad la anul 1716, Iunie 7, sugrumați fiind din ordinul Sultanului, care simțind politica șovăelnică și necredincioasă a Cantacuzineștilor față de Turci, dădù ordin să fie omorîți odată cu Spătarul Mihail Cantacuzin și cu Radu Dudescul [2]), ginerile lui Constantin Cantacuzin și fecior al lui Radu Dudescul, ginerile Băleanului.

Multe au îndurat Cantacuzinii cu partizani lor dela Băleni și Leurdeni, însă și aceștia nu mai puțin au avut de suferit, și mai înainte, și mai târziu, dela Cantacuzini, când aceștia au ajuns stăpâni pe putere.

Cât domnì Grigore Ghica, Leurdeanul, Băleanul și Hrizea n'au avut a se teme de furia Cantacuzinilor. Insă, în urma unui răsboi nenorocit al Turcilor împotriva Polonilor, Grigore Ghica fu învinuit de trădare; și fiind săpat la Sultan și de Spătarul Șerban Cantacuzin, el fu înlocuit prin Gheorghe Duca (1674-1679). Nu mult după înlocuire, Grigore Ghica erà să fie numit iarăș domn, dar în 1674 moare otrăvit de D-rul Timon, plătit de Cantacuzini spre a-i răpune zilele [3]).

Venind carte de domnie lui Duca Vodă, boierii atotputernici în timpul lui Grigore Ghica, cum: Gheorghe Băleanul, fiul său Ivașcu, Hrizea Vistierul ginerile său, Stroia Leurdeanul și alți partizani de-ai lor au fugit în Ardeal. Cantacuzinii stăruiră ca să li-se ia averile, însă Duca Vodă se arătă foarte îngăduitor și dădù carte de ertare tuturor boierilor pribegi; ba trimise chiar după ei, legându-se cu jurământ, că nu le va face nimic. Stroia Leurdeanul, Radu Dudescul și Hrizea Vistierul se încrezură în vorbele domnului și se întoarseră; însă Cantacuzinii începură cu intrigi împotriva lor, pe care intrigi, găsindu-le mincinoase, Vodă nu le ținù în seamă. Cu un an și cevà mai târziu venì în țară și Gheorghe Băleanul cu fiul său Ivașcu, și au fost puși în mare cinste de Duca Vodă [4]).

Prin intrigile lor, Cantacuzinii au scârbit pe Domn, lucru ce explică faptul că la plecarea sa spre a da ajutor Turcilor împotriva lui Sobiesky, regele Polonilor, lăsă caimacami: pe Gheorghe Băleanul, pe Hrizea Vistiernicul și pe Stoica Paharnicul. In al doilea an al domniei venindu-i poruncă să plece din nou în ajutorul Tucilor, tot în Polonia, Hrizea Vistiernicul însoțì în această expediție pe Domn, spre a purtà grija cheltuelilor oștirii. Apropiindu-se termenul haraciului, Hrizea se întoarse în țară, ca să strângă bani; însă nu strânse dela popor mai nimica, din pricina ciumii cari secerà lumea d'un cap, așà că dădù el din banii săi, rămâ-

[1]) Del Chiaro. Pag. 126-127. El ne spune că acestea i-au fost comunicate de o persoană demnă de toată încrederea, care a văzut aceste barbarii.

[2]) Acelaș. Pag. 202.

[3]) Cantemir în *Istoria Imperiului Otoman.*

[4]) Lui Duca Vodă i-se atribuie faptul răspândirii portului național românesc în Albania, țara sa natală; căci având rude acolo, le trimeteà din Țerile Românești costume naționale, cari plăcând Albanezilor, le-au răspândit în țara lor. (Anton Maria Del Chiaro, p 129).

www.dacoromanica.ro

nănd să se despăgubească din ce aveà să strângă mai târziu dela oameni. Acestea s'au întâmplat în anul 1676 [1]).

Hrizea Vistierul, spre a nu fi în pericol de ciumă, se retrase la Popești; iar domnul, când se întoarse dela luptă, nu merse la București, ci stătù la Cocorăști, de unde plecă tocmai la Bobotează, când se mai potolì molima.

In acest timp, Cantacuzinii, perzând orice trecere în ochii domnului, începură a-l săpà la Poartă. Aflând Duca Vodă, poruncì să fie prinși și aruncați la închisoare. Spătarul Mihail Cantacuzin, fiind prins, scăpă și fugì în Ardeal.

Domnul, de teamă ca să nu deà naștere la intrigi și mai mari, le dădù drumul la toți, însă se răcì cu totul de ei; așà că în al 4-lea an al domniei, mergând din nou în ajutorul Turcilor, împotriva Cehrinului, lăsă caimacami pe: Gheorghe Băleanul, Hrizea Vistiernicul și Stoica Paharnicul.

Văzând Cantacuzineștii atâta nesocotire din partea Domnului, se hotărîră a pune la cale răsturnarea lui. După multe stăruințe la Poartă, i-se scrise lui Șerban Cantacuzin de către samsarii lui, ca să vie să ceară domnia. Scrisoarea căzù în mâna lui Hrizea Vistierul, care înștiință pe Duca Vodă de planurile lui Șerban Cantacuzin.

Acest Șerban, fiind om voinic, isteț și bine făcut în toate ale lui, a plăcut nevestei lui Duca Vodă. Aceasta erà fata Dabijoaei, fosta doamnă a lui Istrate. Ea se dădù în dragoste cu el, iubindu-se într'ascuns. Această iubire se îngroșase și mai mult după plecarea lui Duca Vodă la răsboi. Șerban Cantacuzin, fiind logofăt mare și purtător de grijă peste niște fabrici ce se făceau în curtea domnească, găsì cel mai bun prilej spre a se întâlnì cu amanta lui în timpul cât se clădiră acele fabrici. El erà aproape nelipsit dela curtea domnească, invocând motivul că supraveghiază lucrările acelor fabrici. Lui nu-i fu deajuns însă numai muerea domnului său, ci umblă și după domnia acestuia.

Duca Vodă aflând planurile lui Șerban Cantacuzin, îi puse gând rău. Doamna Ducăi Vodă, ca să-și scape amantul de pericol, îl înștiință de planurile bărbatului său, și, prefăcându-se că dă un ospăț boierilor mai de seamă, zăpăcì băgarea de seamă a tuturor și înlesnì fuga lui Șerban Cantacuzin. Acesta, mulțumită banilor și prieteniei de care se bucurà la Turci, căpătă domnia Munteniei la anul 1679, în luna Ianuarie 6; iar Duca Vodă fu mutat în Moldova.

[1]) *Codex Bălăcianus* ad 2-dum annum Ducae.

www.dacoromanica.ro

CAP. XII.

RĂZBUNĂRILE CANTACUZINEȘTILOR IMPOTRIVA VRĂJMAȘILOR LOR.

Șerban Cantacuzin ca domn al Munteniei. Inceputul răzbunărilor sale. Jefuirea, chinuirea și omorîrea lui Hrizea Vistierul. Fuga familiei lui Hrizea la Țarigrad. Starea politică a Țerii Românești în timpul domniei lui Șerban Cantacuzin. Inrudirea Cantacuzineștilor cu Bălenii. Birurile și greutățile îndurate de popor. Rolul lui Șerban Vodă la împresurarea Vienei. Planul lui de a cucerì Țarigradul. Brâncoveanu și politica lui. Vrăjmășiile din sânul familiei Cantacuzinilor. Logofătul Radu Popescu, ultimul vlăstar al Hrizeștilor. Averile rămase mânăstirii Radu-Vodă din București dela familia boierilor Hrizești.

Primul gând al lui Șerban Cantacuzin, după ce se văzù domn al Munteniei, fu gândul răzbunării. Incă înainte de a sosì în țară, doi din cei mai urgisiți boieri fugiseră la Duca Vodă, spre a scăpà de persecuțiile Voievodului răzbunător. Șerban însă se prefăcù a nu aveà vrăjmășie împotriva nimănui; ba încă, pe cei mai grozavi dușmani ai lui îi puse în boieriile cele mai de seamă ale țerii, vrând prin acest vicleșug a-i ispitì și pe cei fugiți, spre a-i face să se întoarcă în țară, în credința că domnul nu are gânduri vrăjmășești față de nimeni.

In acest timp murind Gheorghe Băleanul, în fața răzbunării lui Șerban rămase fiul său, Ivașcu Clucerul, care împreună cu Stoica Paharnicul fugise la Duca Vodă, în Moldova, spre a scăpà de urgia noului domn muntenesc.

Pentru a-i ține în țară, Șerban Cantacuzin trimise pe nepotul său, Constantin Brâncoveanul, în Muntenia mai înainte de a sosì el, și-l însărcină a numì ca purtători de grijă până la venirea sa, pe Stroia Leurdeanul și pe Hrizea Vistierul, cei mai mari vrăjmași ai Cantacuzineștilor. Când i-se părù lui însă, că a venit vremea răzbunării, tot ce mintea putù născocì mai grozav ca cruzime și chin, fu întrebuințat de Șerban împotriva dușmanilor săi. Istoricul Bălăcenesc zice: *„Mare și întunecat nor, și plin de fulgere și de trăsnete, au căzut pe Țara Românească. Șerban Vodă, carele cu răutatea și cu tirania lui ca cu niște trăsnete au surpat și au desrădăcinat nenumăratele familii și case de boieri, de slujitori și de săraci; pe mulți cu multe feluri de chinuri și de casne i-au omorît, și pe mulți cu multe nevoi și pedepse i-au sărăcit“.*

In primul an al domniei, merse împreună cu Gheorghe Duca din Moldova a luptà la olaltă cu Turcii, împotriva Rușilor uniți cu Cazacii.

Intorcându-se din Rusia, începù persecuția cea mai nemiloasă împotriva dușmanilor săi. Omorî, puse în obezi, aruncă la închisoare, trimise la ocnă: muncì pe dușmanii săi în chipurile cele mai groaznice ce se pot închipuì. Pe unii îi înnecă, pe alții îi spânzură, altora le luă averile și-i lăsă în sapă de lemn.

Pentru a ne da seama de felul cum a știut Șerban Vodă Cantacuzin

www.dacoromanica.ro

să se răzbune împotriva protivnicilor săi, să cercetăm câtevà din obidele boierilor persecutați. Pe Serdarul Drosu s'a făcut a-l trimite cu solie la Duca Vodă în Moldova, iar slujitorilor ce-l însoțiau le-a dat ordin, ca, mai înainte de a ajunge în Moldova, să-i răpună zilele. Spre a-i pierde neamul cu desăvârșire, pe unica fică a lui Drosu Serdarul a pus de a omorît-o, după ce mai întâi pusese de aruncase într'o ocnă părăsită pe fiul acestuia. Pe Căpitanul Dumitrașcu Urziceanul, prinzându-l, l-a trimis la Mânăstirea Snagovului, și acolo, după ce cu groaznice munci l-a chinuit, a pus de l-a spânzurat. Pe Vornicul Vulcan, prinzându-l, l-a închis la București, și după câtevà închipuite judecări ale Divanului, neaflându-i nicio vină, l-a trimis la Snagov, unde în groaznice munci l-a ucis. Pe Radu Ocneanul a pus de l-a spânzurat de poarta caselor lui, în Târgul Ocnei.

Tot cu aceeași furie s'a repezit și asupra neamului Hrizeștilor. Codicele Bălăcenesc ne spune că în 1680, pela Sântoader, în săptămâna d'întâi a postului mare, din porunca lui Vodă Șerban Cantacuzin, fu prins la moșiile sale și închis în București, Hrizea Vistierul, punându-i vină că a mâncat din banii țerii. Luându-l la socoteală s'a găsit, nu că Hrizea Vistierul a mâncat din banii vistieriei, ci că țara îi datorà lui multe pungi de bani, plătite din vistieria lui proprie, când poporul nu avusese de unde scoate haraciul sau alte angarale puse pe spinarea lui de Turci.

Văzând Șerban Cantacuzin că în acest chip nu isbutește a răpune pe Hrizea Vistierul, îl învinuește că merindele duse în Polonia, când s'au răsboit Turcii cu Polonii, au fost stricate. Asta a fost însă o pricină preà de nimic, fiindcă acele merinde erau date de boieri, și prin urmare, și de Cantacuzinești; iar dacă ele au fost bune sau rele asta nu erà numai vina lui Hrizea, ci a tuturor. Totuș, Hrizea fu îndatorat a plăti din averea sa, ca despăgubire țerii, sau mai bine zis lui Șerban Cantacuzin, 41.000 de taleri. Ingrozit de chinuri, pe cari numai o minte drăcească le-ar fi putut plăsmui, Hrizea Vistierul se împrumută, își vândù satele, moșiile și țiganii, ca să poată rostì atâta bănet. Plătind beleaua aruncată în spinarea lui, i-se dădù drumul din închisoare, însă fu lăsat slobod numai 11 zile, fiind strajnic străjuit pe sub ascuns, ca să vadă de nu cumvà are niscai comori ascunse pe cari ar fi încercat să le desgroape. Hrizea, simțind planurile lui Vodă, s'a ferit a da vreo bănuială; pentru care lucru, Șerban Vodă din nou l-a pus la închisoare, și cu muncile cele mai grozave a încercat să-l facă a-și mărturisì avuțiile. Chiar și otravă i-a dat, și el tot nu mureà. Văzând la urmă Șerban Vodă, că la niciun capăt bun n'o scoate cu chinurile, l-a omorît.

Jupâneasa și copiii lui Hrizea rămânând aproape în sapă de lemn, tot nu scăpară de urgia lui Vodă, căci acesta tot mai cereà bani de la ei; ba pusese chiar să-i păzească ziua și noaptea, doar îi va prinde desgropând vreo comoară ascunsă din alte vremuri. Văzând că în Țara Românească nu mai e de trăit de mânia domnească și de dorul de arginți al lui vodă, și simțind că acesta pusese de gând să-i omoare, cu ce bruma putură strânge la repezeală, se strecurară printre pasnicii ce străjuiau în jurul caselor lor, și încălecând de cu seara, au trecut Dunărea pe ghiață în Țara Turcească. Aflând a doua zi Vodă Șerban, de necaz, porunci ca pasnicii să fie spânzurați pe temei că luaseră mită, ca să-i facă scăpați; apoi dădù ordine, trimițând cercetași după ei, ca, oriunde-i va

www.dacoromanica.ro

prinde, să-i răpue fără milă, lucru ce nu mai fu cu putință, căci ei trecuseră de demult Dunărea.

Trecând în țara Turcească, familia lui Hrizea merse prin Adrianopole la Țarigrad. Acì rămase numai jupâneasa cu pruncii mai mici, iar Radu, fiul cel mai mare, venì în Moldova la Duca Vodă, unde mai erau fugiți de furia lui Șerban, și alți boieri munteni.

Fiindcă Șerban Cantacuzin a jucat un așà de însemnat rol în viața familiei Hrizeștilor, și pentrucă faptele sale ne oglindesc politica Țerilor Românești pe acele vremuri: să stăruim puțin mai mult asupra domniei și politicii lui.

Am arătat mai sus că el erà un om bine făcut, înalt, aproape uriaș: erà un om impunător. Del Chiaro, zice că Turcii cari veniau în solii la dânsul «*se duceau dela el ca și amețiți și înspăimântați de majestoasa lui statură și de teribilul sunet al vocii lui*» [1]). De unul din acești soli zice că «*văzând acea uriașă statură, acei ochi mari, cari produceau înspăimântare, și acel ton grpaznic al glasului principelui, fu apucat de o mare frică și începù a tremurà*» [2]).

El erà plin de multă pătrundere, inteligent peste seamă și cu mult tact în toate ale sale; erà însă, și iute, și foarte răzbunător. Afară de aceasta, erà tare setos de averi și nu se uità la chipul în care le strângeà.

Cantacuzinii, fiind mulți la număr și căsătorindu-se tot cu membrii din familiile boierilor de seamă și cu averi mari, formaseră în țară un partid puternic, și ca număr, și ca avere. Văzând în politica grecească o piedică pentru ridicarea lor, începură a luptà în contra elementului grec, căutând a-l doborî cu orice chip; din care pricină se și începù acea luptă grozavă între Grecii pripășiți în țară, de aiurea, și Bizantinii curați, reprezentați prin Cantacuzinii veniți la noi din Țarigrad, încă din vremuri vechi.

Am văzut că Bizantinii au avut multe de îndurat atât din partea boierilor greci, cât și din partea boierilor români; însă, și când prin Șerban Cantacuzin, aceștia puseră mâna pe putere, își scoaseră din capete, cu vârf și îndesat, suferințele și umilințele trecute.

Citind istoria domniei lui Șerban, aflăm un fapt curios: căsătoria ficei sale, Smaranda, cu Grigoraș Băleanul, fiul lui Ivașcu Băleanul și nepot al lui Gheorghe Băleanul, neînfrântul dușman al Cantacuzinilor.

Acest lucru se tâlmăcește în chipul următor: Șerban Vodă doreà pentru fica sa, pe care o iubià peste fire de mult, un bărbat de neam mare. Toți cei mai de seamă boieri erau înrudiți cu Cantacuzinii, așa că în această parte drumul îi erà închis. Unii din cei mai de seamă, mai bogați și mai cu multă vază boieri din țară, pe acea vreme, erau Bălenii; dar aceștia erau emigrați din țară încă dela numirea lui Șerban în domnie. Smaranda Cantacuzin și cu Grigore Băleanul cunoscându-se încă din timpul copilăriei, probabil că au prins simpatie unul de altul încă din acele vremuri. Se zice că amândoi erau tineri, cuminți, deștepți și foarte frumoși la chip; așà că erà natural să se placă. In fața firii și a înclinărilor ficei sale, Șerban se dădù biruit și aprobă această căsătorie care a făcut atunci multă vâlvă. Grigoraș venì din Ardeal și se căsătorì cu frumoasa Smaranda; însă aceasta, după cinci luni de căsătorie, murì și fu îngropată

[1]) Del Chiaro, pag. 133.
[2]) Acelaș, pag. 141.

www.dacoromanica.ro

la Mânăstirea Cotroceni. La înmormântarea ei au slujit și Mitropolitul Teodosie, cel pus în scaun de Șerban, cu Dionisie, Patriarhul Țarigradului [1]). Această jale negrăită mai astâmpără firea pornită, plină de patimă și ură a lui Șerban Cantacuzin.

In ce privește domnia lui Șerban Cantacuzin, ea a nemulțumit și poporul de jos tot așà de mult ca și pe boieri. *Cronica ne spune că atâtea dăjdii pusese pe popor, că boierii, slujitorii și birnicii nu mai aveau răsuflare, ci în tot timpul, bătuți și căsniți, își vindeau moșiile, țiganii și viile, și toate câte aveau, de le cumpără Șerban Vodă cu ale lui rudenii, pe lucru de nimic. Așà, au crescut dăjdiile în timpul lui, că le măreà pe fiecare an; astfel: în anul întâi de domnie a luat 20.000 pungi cu bani; în al doilea 30.000, în al patrulea și mai mult, și tot așà, din ce în ce mai mult.*

Privitor la politica lui Șerban Cantacuzin, putem spune că totul nu s'a redus decât la un șir de intrigi, care mai de care mai meșteșugite.

Acest Șerban Cantacuzin a întrupat toate aspirațiile familiei lui. Coborît dintr'o familie de împărați, i-se părea a fi prea jos în mijlocul mediului în care se găseà; așà că ținta lui erà să se ridice iarăș la mărirea strămoșilor săi. Pentru aceasta îi trebuià însă o poziție mult mai înaltă decât aceea în care se găseà, și o sferă de activitate mult mai întinsă ca aceea a unui simplu boier de divan. Ajutat de deșteptăciunea sa, sprijinit de rudeniile sale, întemeiat pe averile lui fără seamăn de multe, ajunse a se ridicà deasupra împrejurărilor, a se impune tuturor, a înlătură din cale-i pe toți cei cari-i stăteau piedică, și a pune mâna pe tronul Țerii Românești. Numit în domnie de Turci, el își dădù seama, că nu fiind prieten al acestora își va puteà împlinì visul său și al familiei sale; căci spre a ajunge la stăpânirea Țarigradului, trebuià întâi pe ei a-i înlătură din calea sa. Luând domnia Munteniei, el urmărì o alianță pe sub ascuns cu Nemții, dela care nădăjduià ajutorul trebuincios pentru scoaterea Turcilor din Impărăția strămoșilor lui.

Pentru ca neamul său să fie și mai puternic, căută a pune mâna și pe domnia Moldovei, săpând pe Duca Vodă la Turci și stăruind a fi numit în domnie omul lui de încredere, Constantin Cantemir, dela care nădăjduià el mult sprijin în conducerea politicii ce începuse.

Dacă urmărim pas cu pas politica urmată de Șerban Cantacuzin în tot timpul domniei lui, vedem că el n'a scăpat niciun prilej d'a luptà pentru cauza creștină, încredințat că luptă pentru propia sa cauză.

In luptele ce Turcii au avut cu Nemții, cu Polonii, sau cu Rușii, pe Șerban îl vedem mereu trădând cauza turcească.

La împresurarea Vienei, Șerban Vodă numai de formă erà socotit ca luptând în rândul Turcilor, căci tot armamentul lui erà nevătămător celor atacați. La drept vorbind, nu Sobiesky a fost adevăratul salvator al Vienei, ci Șerban Cantacuzin, care prin științele ce trimiteà din lagărul turcesc Nemților, îi încurajà pe împresurați să adăste până va sosì armata polonă. Ba, se zice că Șerban ar fi înlesnit să intre în cetate, chiar merinde pentru cei din lăuntru.

In toate luptele ce el a dus alături cu Turcii împotriva creștinilor,

[1]) Engel în *Hist. Valachiae.* Part. I. pag. 329.

www.dacoromanica.ro

tunurile lui aruncau ghiulele pline cu pae și pușcile lui, cartușe cu gloanțe de lemn.

In general vorbind, el a înclinat spre cauza creștină cu multă răvnă, însă, din tot sufletul, s'a alipit mai mult de Nemți, pe cari-i socotià mai solid organizați decât pe Muscali sau Poloni; și apoi, Nemții avuseseră meritul a-i făgăduì cei d'întâi, drept răsplată a credinței sale, tronul împăraților bizantini, ținta ambițiilor sale.

Muscalii, văzând înclinările lui Șerban Cantacuzin și nevrând a-și înstrăinà simpatiile Țerilor Românești, au căutat a-și formà o partidă protivnică ideilor lui, lucru ce le-au răușit, în special, prin făgădueli. Cum, Cantacuzinii erau desbinați între ei din pricina ambițiilor personale ce rodeà pe fiecare, geloși de renumele ce Șerban își creiasé în ochii vecinilor și neînclinând spre politica nemțească inaugurată de el, au căutat a-l răpune și, după cum ne spune Dimitrie Cantemir, la un ospăț dat de: Spătarul Mihail Cantacuzin, Stolnicul Constantin Cantacuzin și Constantin Brâncoveanu, nepotul și urmașul său, i-au dat otravă; iar după două săptămâni de chinuri și dureri grozave, Șerban își dete sfârșitul în ziua de 29 Octombrie, 1688, având 55 de ani de viețuire.

Din toate acestea reiese că și'n acele vremuri erau mai multe partide politice protivnice. Felul de purtare al unora față de celelalte însă, se vede că se deosebià întru câtvà de al partidelor din ziua de azi. Atunci, politica o făceau numai boierii, și lozinca lor erà exterminarea protivnicilor, atât moralicește, cum și materialicește, cât și fizicește.

Progresele ce s'au făcut de atunci până în zilele noastre se pot judecà de oricine; și fiecare poate vedeà că și azi, ca și atunci, oamenii au rămas tot oameni.

Azi se face politică într'un chip mai rafinat; înainte, se făceà într'un chip mai brut. Azi, oamenii se conduc în politică mai mult de interesele lor personale, căutând a-și speculà pozițiile pentru ajungerea unor scopuri cari de multe ori nu le fac cinste. Puțini sunt politicianii dezinteresați, călăuziți numai de binele neamului lor, gândind numai la dreptate și luptând numai pentru adevăr; și aceștia sunt așa de rari că se perd în massa politicianilor fără scrupule. Toți urmăresc foloase și mulțumiri personale. Nimeni nu se gândește la zădărnicia lucrurilor și faptelor omenești. Fiecăruia i-se pare că s'a născut spre a moșteni pământul. Numai pe patul morții, când simte cum viața îl părăsește încetul cu încetul, când răceala începe a-i cuprinde mădularele altădată pline de viață, când tot trecutul i-se perindează pe dinaintea ochilor umplându-i sufletul de amărăciunea acestei zădărnicii, când cu lacrămile în ochii ce încep a-și pierde puterea vederii pare a cere ajutorul celor ce-l înconjoară, când simte că nimeni nu-i poate da vreun ajutor, când simte că peste câtevà clipe el nu va mai fi: numai atunci, omul, vede că nu a fost de cât un nimic în Univers, și faptele lui, tot nimic.

Așà a fost, și așà va fi lumea!

Lui Șerban Cantacuzin îi urmă nepotul său, Constantin Brâncoveanul, ales de boierii partizani ai politicii muscălești.

In timpul acestui domn, găsim în boierie mai de seamă, din neamul Hrizeștilor, pe Radu Popescu, fiul lui Hrizea Vistierul, care venise în țară încă dela căsătoria lui Grigoraș Băleanul cu Smaranda, fica lui Șerban Vodă.

www.dacoromanica.ro

Politica lui Brâncoveanu a fost ca și a unchiului său, Șerban Vodă, tot un fel de plutire în mai multe luntri. El fu deochiat în ochii Turcilor prin purtarea lui Toma Cantacuzin, Spătarul muntean, care trecù în partea Rușilor, pe când aceștia se războiau cu Turcii lângă Prut. Dacă războiul nu fu tocmai dezastros pentru Ruși, acest succes se datorește desfrâului Impărătesei Ecaterina, care s'a slujit de grațiile ei spre a îndemnà pe Seraschierul turcesc la pacea ce se încheiè în 12 Iulie, 1711.

Pentru a nu-și desminți trecutul, sfârșitul crud și tragic al bătrânului Vodă Brâncoveanu, om trecut de 60 de ani, fu pus la cale tot de neamurile lui, Cantacuzinii. Aceștia puseră domn în locu-i pe Spătarul Ștefan Cantacuzin, care se sfârșì înainte de vreme, mulțumită tot neamurilor lui.

După o domnie de 25 de ani și 80 de zile, Brâncoveanu își găsì moartea sub satârul călăului; iar trupul lui, odihnă, pe fundul Bosforului, în ziua de 15 August, 1714; împlinindu-se zisele: *„Cel ce sapă groapa altuia, pentru sine o sapă"*.

Perioada domniei lui Brâncoveanu fu perioada scăpătării neamului Hrizeștilor, cari sărăciți de persecuțiile lui Șerban Cantacuzin, se mai țineà în rândul boierilor numai mulțumită numelui și trecutului lor. Odată caliciți, au început a se pierde în lumea mare de boieri scăpătați, neavând poate nici cele de hrană, pe când călugării mânăstirilor Radu Vodă și Ivirul, se răsfățau în pământurile și averile strămoșilor lor.

Cine știe, câți din urmașii acestui neam de oameni, neștiuți de nimeni, și nici ei înșiși neștiindu-și originea, nu vor fi zăcând în cea mai cumplită mizerie, cerșind mila sau sprijinul urmașilor vrcunui neam de oameni ce-or fi fost robii strămoșilor lor!?

Așà e mersul lumii: *«Cel ce se înalță se va umilì; iar cel umilit se va înălțà!»*. A fost, este, și va fi sfânt, cât va fi lumea, acest precept evangelic!

Ultimul vlăstar al Hrizeștilor, pomenit de istorie, a fost Radu Popescu Logofătul, cel care se crede că ar fi scris cronica Țerii Românești în care ni se povestesc vremuriie premergătoare epocii fanariote, cum și începutul acestei nefaste epoci. Dacă într'adevăr el este scriitorul acestei cronici, care mai este atribuită și lui Constantin Căpitanul, apoi vedem că deși trecuseră câtevà secole peste neamul său în Țara Românească, sentimentele cele bune către Greci nu-i pieriseră. Vestea venirii lui Niculae Mavrocordat ca domn al Munteniei a fost primită de el cu mult entuziasm, pe când boierii naționaliști erau foarte scârbiți împotriva acestui Domn, și doriau mai degrab, să închine Țara, Austriacilor, întocmai cum voise să facă Șerban Vodă Cantacuzin la 1687, decât s'o bage roabă Grecilor [1]).

Radu Popescu se retrase la 1722 din slujba de vel Vornic și se călugărì la mânăstirea Radu-Vodă sub numele de Rafailă Monahul [2]); iar după moartea lui, conform diatei lăsată de el, cum și potrivit canoanelor călugărești, toate averile sale trecură, în seama mânăstirii.

Când te gândești că boierii Popești au fost unii din cei mai bogați, dacă nu chiar cei mai bogați boieri munteni, par'că nu te mai

[1]) *Istoria Moldo-Românieì*, (București, 1859). Pag. 316.
[2]) Acțeaș. Pag. 351.

www.dacoromanica.ro

cuprinde tocmai așà mare mirare, de unde se va fi îngrămădit atâtea averi fără număr pe capul mânăstirii Radu Vodă!

Incă înainte de călugărirea lui Radu Popescu, care trebuie să fi fost tot opera călugărilor radulioți, principalele moșii ale boierilor Popești au trecut în mâinile călugărilor dela Radu Vodă, cari s'au folosit de ele, cum le-au plăcut. Pe lângă toate celelalte averi, moșiile Popescu de prin jurul Bucureștilor, moșii ce aveau strânse legături tradiționale cu neamul Hrizeștilor au devenit moșii mânăstirești. Așà, avem Popeștii din josul Bucureștilor [1]), localitate unde voievozii obișnuiau a primì pe trimișii Turci și a-i ospătà pe seama bogaților boieri Popești; acì erà leagănul acestui neam de boieri. Primul Hrizea, cumpărătorul acestei moșii, spre a românizá numele familiei sale și spre a se conformà și unui obicei al vremurilor acelora, adăogă la numele familiei și pe acela al moșiei. Mai apoi numele primei moșii fu dat multora din moșiile cumpărate mai târziu, legând astfel numele localității cu numele familiei.

Numeroase sate, foste proprietăți ale boierilor Popești, poartă numele de Popescu. Astfel avem: Popeștii-Bâcu, — din sus de Dâmbovița, d'asupra Bucureștilor, — Popescu-Balotești, Popescu-Săbăreni, numiți mai târziu (1800) Popeștii-Manuc, după numele celui ce-a cumpărat această moșie dela egumenii radulioți [2]), etc. Cel mai de seamă însă a fost Popeștii-Conduratu, leagănul familiei, moșie și sat foarte aprope de București. In această parte, mai tot Bucureștiul de miazăzi-răsărit erà proprietate a boierilor Popești, purtând numele de mahalua Popeștilor, făcând parte din Plasa Broștenilor și având în al 18-lea secol, aproape 155 case [3]). Azi, această mahalà e aproape în întregime ovreiască și e străbătută de calea Văcărești. Boierii Popești mai aveau case însă și în mahalua Săpunarilor sau Scaunelor Vechi [4]).

Ultimul vlăstar al boierilor Hrizești, Radu Popescu, înainte de a se călugărì fu vornic judecător. La 1722, împins de cine știe ce împrejurări ale vieții intră în cinul monahal. Anul când s'a sfârșit din lume nu-l cunoaștem. Cu el s'a stins unul din cei mai influenți urmași ai lui Hrizea Vodă, fiul lui Dumitrașcul Armașul din Bogdănești și nepot al lui Hrizea Vornicul.

---

[1]) Azi Popeștii-Conduratu.

[2]) Cumpărătorul acestei moșii a fost Manuk-Bei. Vezi Acte și Documente de V. A. Urechiă, pag 725.

[3]) Vezi *Istoria Bucureștilor* de Gion. Pag. 318.

[4]) Aceeaș. Pag 336. Această mahalà se numià Scaunele, dela numeroșii măcelari ce-și aveau acì scaune de carne.

www.dacoromanica.ro

CAP. XIII.

CÂTEVA PAGINI DIN ROBIA RELIGIOASĂ ŞI ECONOMICĂ A MÂNĂSTIRILOR ROMÂNEŞTI.

Egumenul Iacov al mânăstirii Barnovski din Iaşi. Rolul bisericii în menţinerea naţionalităţii Românilor. Incercarea egumenilor dela mânăstirea Sfânta Ecaterina de a pune stăpânire pe Mitropolie şi veniturile ei. Averile mânăstirii Radu-Vodă. Egumenul Isaiia. Incercările lui Vodă Mavroghenii de a readuce lumea la credinţă. Rânduelile lui Alexandru Ion Ipsilante Vodă pentru bunul mers al mânăstirilor. Ploconul Vlădicăi. Viaţa unui călugăr model (?!) din vremea Mitropolitului Dositeiu (1797).

Schitul din Bălteni făcând parte şi el dintre lăcaşurile sfinte închinate, cum de altfel au fost mai toate schiturile şi mânăstirile Ţerii Româneşti, pentru a ne da seama mai de aproape în ce mâini intrau numeroasele venituri ale moşiilor, viilor, caselor, hanurilor, etc, dăruite sfintelor lăcaşuri, de către ctitorii lor, socotesc că e bine a pătrunde puţin în trecutul mânăstirilor româneşti, deşi este anevoie a închegà în câtevà pagini acele vremuri de robie religioasă şi economică, nu numai a mânăstirilor, dar chiar a ţerii întregi.

De unde, la început, mânăstirile şi schiturile române erau conduse numai de egumeni români, pe încetul locul Românilor fu luat de egumenii greci, cari ajunseseră a nu mai fi reprezentanţii Domnului, atât de mult se desinteresau de biserică; în schimb însă se interesau de veniturile ei.

Mulţumită lingusirii lor, ei au ştiut să capete favoruri cum şi întărirea drepturilor date mânăstirilor de voievozii ce se perindaseră mai înainte la cârma ţerii. In deosebi, cele mai multe favoruri făcute mânăstirilor le întâlnim în timpul domniei Fanarioţilor. Dacă am cercetà hrisoavele ce ne-au rămas din al optsprezecelea secol, am vedeà cum domnii ţerilor, nu numai că-şi făceau o plăcere din faptul dărniciei lor faţă de biserică, ci chiar căutau ca actele lor filantropice să întreacă pe cele ale predecesorilor lor.

Mai toate hrisoavele ne arată cum domnul ce urmà la domnie, întărià daniile făcute de predecesorii săi, sfârşind prin a adăogà şi din parte-i cevà la cele orânduite de cei mai înainte de dânsul, spre a-i fi «*domniei sale, fiilor domniei sale şi părinţilor domniei sale spre vecinică pomenire*», rugând şi pe cei ce vor urmà la domnie, să ţie seama de cele orânduite de dânsul şi să nu strice întocmeala pe care el o ă făcut, ci mai cu osârdie să o întărească pre dânsa. Şi într'adevăr că egumenii ţineau foarte de scurt pe domni, ca să nu le calce drepturile. Cu acest chip, bisericile şi mânăstirile din Ţerile Româneşti, nu numai că nu plăteau nicio dare pentru vistieria ţerii, ci dimpotrivă, ele se bucurau chiar de-o parte din veniturile vistieriei. Aşà, întâlnim biserici şi mânăstiri, în tot lungul ţerii, scutite de orice dare; ba bucurându-se încă de dreptul de a încasà felurite venituri publice, ca: veniturile bâlciurilor ce se făceau peste an în anumite localităţii; sume însemnate din dăjdiile domneşti,

www.dacoromanica.ro

orânduite pentru anumite părți ale țerii, cum, din: vinărici, fumărit, oierit, căminărit, pogonărit; scuteli de scaune de carne, de vamă domnească, de vamă agiască, de plocon vătășesc, de ierbărit, stupărit; și câte alte venituri, cu nume cari de cari mai sucite, intrau în pungile cuviosilor călugări greci. Ba încă le mai învoià să se înfrupte și din veniturile țerii, în natură: le da dreptul de a luà un anumit număr de bulgări de sare din ocnele țerii, un anumit număr de ocale de vin din produsul viilor ce cădeau în seama domniei; le dau dreptul a ține scaune de carne, cârciumi la drumul mare, prin târguri și prin bâlciuri; și câte alte milostenii nu făceau domnii în cinstea sfintelor lăcașuri dumnezeești, cari, pe măsură ce aveau venituri mai multe, se dărăpănau mai strașnic; căci veniturile intrau în pungile prea cuviosilor călugări.

Ca pildă a nesecatei sete de aur a soiului acestuia de oameni pot pomeni, pe lângă alți mulți și fără număr, pe fericitul întru pomenire veșnică (? !) Egumenul Iacov al mânăstirii Barnovski din Iași, care, la moartea Mitropolitului Gavril Calimach din Moldova, în 1786, Fevruarie 20, și-a pus candidatura la Mitropolia țerii. Partea ce ne interesează e că în tot timpul egumeniei lui, aproape toate veniturile mânăstirii au intrat în punga particulară a cuviosiei sale, ca după aceia să intre în vistieria lui Alexandru Mavrocordat, domnul țerii. Din pricina multelor focuri ce bântuì în acele vremuri Iașii, acest domnitor mai fu numit și Pârlea Vodă [1]).

Și când te gândești că acest călugăr fusese un simplu aventurier, care, numai ajutat de istețimea lui ajunsese a face atâta vâlvă în jurul său, te apucă jalea de halul în care ajunsese Țara-Românească în acele timpuri. Acest candidat așà de curios la Mitropolia Moldovei erà susținut de domnitor în contra candidaturii Episcopului Leon al Romanului, care și el erà susținut de boierii și clerul țerii. Cum pravilele țerii și canoanele bisericii opreau ridicarea unui strein la slujba de mitropolit, Alexandru I Mavrocordat ridică pe Leon, Episcopul Romanului, la Mitropolia țerii; iar pe Iacob, egumenul, ca să nu-i mai restitue mita îndărăt, îl ridică Episcop în scaunul Romanului, în locul lui Leon. La întărirea lui Iacob nu luă parte decât doui arhierei greci și din păcate, și unul român, iar Mitropolitul țerii nici nu vrù să auză de astă silă domnească.

Murind Episcopul Iacob, Mitropolitul Leon luă socoteală de felul cum întrebuințase el banii episcopiei, și află că dăduse mită spre a fi ridicat acolo unde fusese, mai mult de 100.000 lei și multe alte daruri, iar veniturile Episcopiei au fost lăsate în așà hal de sdruncinare, că le-au trebuit càtevà zeci de ani pentru îndreptare. Noroc că pornì în slava cerească după 8 luni fără 5 zile de păstorie, căci murì în 25 Octomvrie, 1887, la Focșani; altfel, cine știe ce ne-ar mai fi povestit istoria despre păstoria sa.

Asemenea sunt vrednici de pomenire și egumenii mânăstirilor dela Mărgineni, Râmnic, Sfânta Ecaterina, Slătari, Văcărești, Mihai Vodă și Radu Vodă.

---

[1]) In vremea acestui domn a ars curtea domnească, din care pricină fu silit a se mutà în case particulare; dar și acestea luară foc și arseră. Mutându-se în altele, și astea se pârjoliră. La a patra mutare, iar arse curtea domnească, așà că boierii aveau teamă a-și mai închirià casele lui Vodă. (Vezi *Istoria Românilor* de V. A. Urechià. Tom. I, pag. 224).

www.dacoromanica.ro

Toți egumenii furau. In special egumenii greci erau călăuziți numai de gândul de a pune cât mai mulți bani albi pentru zile negre deoparte, de teamă să nu sosească niscai vremuri cari să le sboare din mâini frânele isvorîtoare de aur și argint. Pe acești prea sfinți (?!) nu-i mulțumeà atât de mult mersul sentimentului religios al obștei, cât, mai ales, mersul aducător de câștig al afacerilor mai mult decât negustorești ale mânăstirilor în fruntea cărora se aflau. Când e vorba de egumenii mânăstirilor Mihai Vodă și Radu Vodă, nicio închipuire nu poate fi la înălțimea realității în ce privește viața de desfrău, înșelăciune, minciună, lîrăpeală, lipsă de milă către aproape, dispreț față de semenii lor și celelalte intimități ale traiului lor.

In general vorbind, semnul de deosebire al egumenilor și călugărilor greci era: nerușinarea în cel mai curat înțeles al cuvântului.

Nu știu de s'ar găsì vre un caz mai nimerit drept pildă a fabulei *Ariciul și sobolul* [1]) decât cazul călugărilor greci, primiți la început cu milă frățească de către călugării români în mânăstirile lor, pentruca mai târziu să vază cum acești călugări lipsiți de rușine și plini de vicleșug, fără a ține seamă de prietenoasa ospitalitate a Românilor buni la fire, pun mâna pe conducerea mânăstirilor și a averilor lor, înfundă lăzi cu bani, înfundă și gurile celor atotputernici tot cu bani și jefuesc țara în cea mai deplină libertate, mai grozav decât neamurile barbare ce au cutreerat pământurile românești în prima mie de ani după nașterea Mântuitorului.

Intre pacostele ce au trecut peste capul Românismului încă dela închegarea sa, istoria ne înșiră: îngrozitoarele năvăliri ale popoarele sălbatece venite din întunecimile Asiei și din partea de miazănoapte a Europei; nesfârșitele hârțuieli ale Ungurilor, Austriacilor, Polonilor, Muscalilor și Tătarilor: toți dornici de a pune mâna pe țara și poporul românesc; ticăloasa stăpânire turcească timp de atâtea veacuri asupra pământurilor românești; domnia fanarioților; lăcuste; ciumă; holeră și altele. Cu toate acestea, nici o pacoste, nici o boală, nici o nenorocire n'a fost mai mare pentru neamul nostru, ca ridicarea elementului grec în fruntea instituțiilor religioase române; instituțiuni ce trebuiau să rămână curat românești spre a se fi putut ajunge la ridicarea poporului românesc.

O probă, că ceea ce susțin acì e un adevăr care nu mai are nevoe de dovezi, ne-o dau frații noștri din țerile supuse Austro-Ungariei. Aceștia numai mulțumită bisericii rămasă curat românească au putut ține piept grozavelor persecuții ce au îndurat și îndură dela călăii lor veniți peste ei întocmai ca și călugării greci peste cei români. Așà dar, numai bisericii își datoresc ei afirmarea lor ca neam aparte; și aceasta, numai mulțumită faptului că religia nației stăpânitoare se deosebește de aceea a nației stăpânite.

Rușii, cari, în frățeasca lor dragoste (?!), ne-au luat Basarabia, întâmpină mai puține greutăți cu rusificarea Românilor, de oarece la ei este deosebire numai de limbă, cea de religie neexistând. Acest fapt explică și rutenizarea multor Români din Bucovina.

---

[1]) Se povestește că sobolul primind în gazdă pe arici, acesta, cum se văzù în adăpostul sobolului începù, a-și înfoià ghimpoasa-i piele așà de mult în cât sobolul, văzând că nu mai are loc în lăuntru, îl rugă să se mai strângă. Ariciul însă îi răspunse că dacă nu are loc, n'are decât să iasă afară.

www.dacoromanica.ro

Așà dar, faptul că puterea religioasă nu erà cu desăvârșire în mâinile Românilor, ne-a fost nouă isvorîtor de multe neajunsuri.

Acolo unde erà în joc mâna românească, ori unde mânăstirile erau cârmuite de egumenii români, treburile mergeau minunat și în chipul cel mai cinstit. Dar, oare găseai multe mânăstiri în care să conducă cugetul românesc?!... Toată țara forfăià de potcapuri ce acopereau numai capete de greci; iar Românii erau primiți a se călugărì numai în marginile trebuinței ce egumenii aveau de slugi, ca: văcari, porcari, rândași la grajduri și bucătării, tăetori de lemne, paracliseri în biserică, și alte slujbe în care un grec s'ar fi simțit înjosit.

Atotputernicia egumenilor greci ajunsese așà de mare în cât nici de Mitropoliții Țerii nu vroiau să mai ție seamă. Așà, egumenul M-rii Sfintei Ecaterina din București, cea întemeiată de Pană Vistierul la începutul celui d'al 18-lea secol, cereà, nici mai mult, nici mai puțin, decât ca actuala Mitropolie să fie socotită ca metoh al zisei mânăstiri, împreună cu toate averile ei, cari treceau de o sută patruzeci de moșii, o sută patruzeci și nouă de locuri, case, prăvălii, hanuri, pivnițe în București, opt vii mari, pat.u mori mari și încă douăzeci de schituri cu moșioarele, casele, grădinile și viile lor, plus o adevărată comoară de odoare sfinte ca: mitre, cârje, sacosuri, stiharii, omofoare, epitrahile, rukavițe, bederniță, perizoane, mantii, orare, poale, covoare, cruci de piept, trichere, dichere, evanghelii și câte altele de cea mai mare scumpete, numai în aur, fildeș și pietre scumpe, lucrate [1]). Și, această pretenție o întemeià el pe faptul că colina pe care fusese ridicată Mitropolia erà proprietate a M-rii Sfânta Ecaterina. Procesul s'a sfârșit prin plătirea colinei cu câtevà moșii.

Asemenea, egumenul dela Radu Vodă și cel dela Mihai Vodă, văzând câștigul celui dela Sfânta Ecaterina, s'au ridicat și ei cu pretenții pentru niște vii, prăvălii și alte averi, doar că va scoate cevà dela bogata Mitropolie. Ce-au îndurat Mitropoliții depe vremuri dela acești oameni trufași și vicleni, va rămâne de pomină.

Când te gândești că nesfârșitele averi lăsate de evlavioșii donatori pentru scopuri mărețe erau la cheremul unor astfel de oameni lipsiți de orice scrupul, o revoltă grozavă par'că te cuprinde împotriva lor.

Numai M-rea Radu Vodă apropià frumușica țifră de 150 moșii, 185 locuri, case, [2]) etc, 20 de prăvălii de lipscănie [3]), cârciumi, hanuri în toate părțile Bucureștiului și ale țerii, vii numeroase în dealul Văcărești lor, 125 vii în dealul Lupeștilor [4]) bucureșteni, vii în dealul Piteștilor [5]), numeroase mori în tot lungul Dâmboviței, și câte alte averi. Dar celelalte mânăstiri?... Un potop de averi căzuse pe capul călugărilor greci, cari se mirau și ei de berechetul ce-i găsise în Țara Românească. Și, of, Doamne! câte amintiri triste nu avem despre răsfățații și nesățioșii egumeni ce stăpâneau atâtea bunuri dăruite de bunii creștini pentru slăvirea credinței Mântuitorului, pentru înălțarea religiei străbune! Văduve sărace, orfani,

[1]) *Buciumul* din 1863, Mai 8. Catagrafia Mitropoliei, făcută în Octombrie, 1787.
[2]) Arhivele Statului: *Cartoanele M-rii. Radu Vodă,* pach. 44.
[3]) Aceleaș. Pach. 69.
[4]) Aceleaș. Pach. 49.
[5]) Aceleaș. Pach. 60.

www.dacoromanica.ro

oameni fără ajutor: erau aruncați pe drumuri în toiul iernii din casele mânăstirilor, pentrucă nu aveau cu ce-și plăti chiria la timp. Goi, desculți, flămânzi: chiriașii călugărilor venetici pribegeau pe podurile târgului, blestemând cu sufletele îndurerate amintirea oamenilor cari lăsaseră pe mâinile unor nelegiuiți, avuții nenumărate, fără a se gândi la cei sărmani, neștiind, nenorociții, că într'un fel rânduiseră donatorii, și altfel făceau nemilostivii călugări greci. Când te gândești la toate astea, fără să vrei te întrebi: Cum de a putut, Dumnezeu, suferi atâtea nelegiuiri?!...[1])

Față de noroiul în care era tăvălită Sfânta noastră biserică și credința strămoșilor noștri, Românii ajunseseră a se scârbi, atât de biserică, cât și de cele sfinte.

Mavroghenii, spre a da poporul pe calea bisericii și a credinței, luă aspre măsuri contra celor ce-și uitaseră de lăcașul Domnului.

Dionisie Eclisiarhul ne spune că *„se îmbrăcà uneori, Mavroghenii, în haine popești, alteori se îmbrăcà cu rassă și prodcapeț călugăresc, și mergeà pela biserică de cercà cum slujesc preoții și pe ce vreme săvârșesc slujba. Poruncise a fi pururea, la toate bisericile, ușile*

---

[1]) Felul cum privià și judecà clerul român — puțin numeros dealtfel — pe Greci și faptele lor, se poate judecà din următorul fapt:

Toți egumenii dela Radu Vodă au furat mânăstirea, jefuindu-i veniturile de-au stins pământul; tradițiunea însă ne-a păstrat numai un singur caz din care putem judecà ura Românului față de jefuitorii bunurilor țerii.

Cam spre sfârșitul secolului al 18-lea, în fruntea mânăstirii Radu Vodă erà egumenul Isaiia, care speriase Bucureștii cu desfrâul și hoțiile lui. In zadar, Mitropolitul, Episcopii și boierii au încercat a-l da peste cap dela cârmuirea mânăstirii, căci toate stăruințele lor nu aveau nicio trecere la Vodă, care se îndulcise și el din banii mânăstirii dușì plocon de cuviosul (?!) Isaiia. Sosì însă vremea că Cel Atotputernic socotì cu cale să-l cheme în slava cerească, spre a-i judecà faptele și a-i rânduì drept loc de odihnă sânul lui Avraam, ori smoala lui Scaraoski, după cum ar arătà limba cântarului dumnezeesc.

Moștenitorii lui, încântați de nemărginita avere ce le lăsà, se chibzuiră a-i face o înmormântare să se ducă pomina. Pentru săvârșirea sfintei slujbe a înmormântării, ei chemară chiar pe Marele Kesarie, Episcopul Râmnicului, om impunător, atât ca fizic, cât și ca fire, model al omului menit să reprezinte pe cel Divin, îndeplinindu-i poruncile și răspândindu-i învățăturile, nu cu fățărnicie, ci cu adevărată evlavie. Glasul lui erà trâmbiță, vorba lui erà plină de cevà sfânt și îmbărbătător, întreg el arătà cu adevărat pe omul bisericii. Episcopul Kesarie cunoșteà cu desăvârșire întreaga viață a celui ce se numise Isaiia, totuș primì a-l înmormântà; ba chiar a-i ține și o cuvântare prin care să-i arate meritele (?!) faptelor sale, cât viețuise.

La înmormântare, lume că nu mai încăpeà pe colina Radului Vodă.

Incruntat, Episcopul Kesarie săvârșì slujba înmormântării. Venind vremea cuvântării, cu o voce sticloasă ce răsbàteà până'n măduvă, Episcopul porunci:

— Să se stingă lumânările!..

Așà-și începù Kesarie cuvântarea.

Un vânt par'că suflă peste toate făcliile. Fiorul fu general; toți par'că așteptau să cază asupra pământului o mânie dumnezeească, și priviau cu groază în juru-le.

După aceea, cu glas răsunător de dârdâiau geamurile, urmà:

— Da, să se stingă lumânările, căci nevrednic este acela care, învesmântat în lumină, s'a tăvălit în noroiul desfrânării.

Pe această temă, el zugrăvì viața plină de grozăvii a celui ce se săvârșise dintr'ânsa. Atâta mânie, atâta groaznică ură însufleție pe cei de față, că par'că le venià să se repeadă asupra rămășițelor celui ce fusese atât de nevrednic de viață. (Vezi *Istoria Bucureștilor* de Gion. Pag. 286-287.)

In felul acesta se răsbunà Românul, când îi venià bine, față de lipitorile ce-i sugeau sângele.

www.dacoromanica.ro

deschise, şi ziua şi noaptea, şi preotul cel de rând să se afle nelipsit în biserică peste toată vremea, cu cuvânt că oricine va trece pelângă biserică să intre să se închine, sau să-şi facă paraclis, şi decuseară să se slujească utrenia împreună cu vecernia, cu cuvânt că dimineaţa nu pot veni oamenii la biserică, mergând la lucru; iar la zilele de sărbători, cu mic şi cu mare, cu toţii să vie la biserică, că cel care nu va merge la biserică se va bate rău, fără milă. Şi aşà se umpleau bisericile de oameni, de frica porunici, iar nu pentru dragostea lui Dumnezeu"[1]).

Bieţii oameni îşi făceau planul de acasă pe ce uliţi să meargă ca să ocolească bisericile, spre a sosì mai degrabă acolo unde plecaseră.

Aceasta este pricina că sentimentul religios a mers evaporându-se din acele timpuri către vremurile noastre, şi poate — Doamne fereşte! — de vor merge lucrurile tot astfel, cine ştie ce vremuri grele vor ajunge peste Sfânta credinţă a strămoşilor noştri şi a noastră?!

Ca şi'n zilele noastre, şi în vremurile străbune, capii ţerii s'au încercat, prin feldefel de hotărîri şi legiuiri strajnice, să pună capăt destrăbălării morale ce pătrunsese atât în cler, cât şi'n popor.

Domnii depe vremuri, văzând neorânduelile de prin mânăstiri, au căutat a da rânduieli scrise, după cari să se călăuzească toate aceste sfinte aşezăminte.

Cercetând trecutul religios al ţerii noastre, mi s'au părut mai înţelepţeşti rânduelile hotărîte pentru mânăstiri de Alexandru Ion Ipsilante Vodă, prin hrisovul dat în Bucureşti la anul dela zidirea lumii, leat 7825; iar dela mântuirea ei, 1777.

Fiind prea lung, voiu rezumà acì punctele de seamă ale hrisovului. Scuteşte mânăstirile de orice dări publice, afară de dările rânduite de ctitori pentru întreţinerea şcoliior dătătoare de lumina cea îndeobşte folositoare. In mânăstiri însă trebuie să se ţină seamă de următoarele rânduieli:

1. Kinoviarhul şi proestosul, ţinând loc de tată al kinoviei, e dator a aveà grijă de toate cele trebuincioase călugărilor, ca: îmbrăcăminte şi hrană. El să fie pildă de supunere la toate îndatoririle religioase şi sfetnic înţelept al tuturor. Să aibă grijă de împodobirea Sfântului lăcaş şi de împlinirea sfintelor slujbe de peste an, întocmai după tipic. El fiind capul mânăstirii, i-se datorează de ceilalţi ascultare şi respect ca şi unui părinte.

2. Orice mânăstire trebuie să aibă câte un bătrân plin de cinste şi înţelepciune, numit „skevofilaka", căruia să i-se încredinţeze un catastif iscălit — pentru taină — numai de monahii cei mai vrednici de credinţă, în care să fie trecute toate odoarele mânăstirii: veşminte, cărţi, hrisoave, seneturile mânăstirii, veniturile, fiind toate sub mâna lui şi răspunzător de întrebuinţarea lor. Skevofilaka trebuie să aibă un ajutor, care să ştie toate ale mânăstirii ca şi el, ca, în caz de boală sau de moarte, să aibă cine-i ţine locul.

3. Fiecare mânăstire să aibă şi un econom, crescut în mânăstire, om cinstit, care să poarte de grija cheltuielilor zilnice asupra cărora supraveghiază skevofilaka. Drept de control, asupra treburilor eco-

[1]) *Tesaurul de Mon. Istor.* II, pag. 168. Chronograful lui Dionisie Eclisiarhul.

www.dacoromanica.ro

nomului şi scoaterea la răspundere, să o aibă arhiereul şi cei mai mari ca el.

4. Este oprit ca mânăstirile să mai facă împrumuturi pentru orice trebuinţe de nimic; iar când se vor împrumută, să aibă aprobarea arhiereului şi zapisul de împrumut să fie iscălit de arhiereu, de skevofilaka şi de econom, spre a fi valabil. Asemenea este oprită arendarea moşiilor mânăstirilor pe mai mult d'un an, cum şi ca mânăstirile să mai cumpere moşii cu veniturile ce prisosesc.

5. Egumenul, skevofilaka şi economul mânăstirii sunt numiţi pe viaţă şi nu se pot schimbà decât cu învoiala Domnului, în urma arătărilor arhiereului locului. Aceştia sunt aleşi de obştea călugărească a mânăstirii.

6. Cei ce se călugăresc trebuiesc bine cercetaţi. Nu se primesc la călugărie: slugile fugite dela stăpâni, oamenii fugiţi dela oaste, bărbaţii însuraţi, văduvii cu copii, nevârstnicii şi alţii ce par a nu aveà cuget de călugărie.

7. Cel ce se călugăreşte trebuie s'o rupă cu viaţa lumească şi cu cunoştinţele mireneşti. Averea sa s'o împartă cum va crede rudelor sale, iar ce-i rămâne, să dea mânăstirii, de unde nu va mai aveà dreptul să o ridice dacă la vreme îi va păreà rău de ce-a făcut. La timp de boală, orice călugăr trebuie căutat cu o mai bună îngrijire.

8. Cei trimeşi după căpătat prin ţară trebuie să aibă hârtie din partea proestosului, în care să se treacă numărul zilelor ce are voie a sta afară din mânăstire.

9. Nu e învoită mutarea călugărilor dela o mânăstire la alta, fără ştirea şi îngăduiala arhiereului, care va judecà pricina mutării. Nu e învoit proestoşilor mânăstirilor a primì pe fugarii veniţi dela alte mânăstiri.

10. A zecea şi cea din urmă hotărîre e privitoare la mireni, cărora le este oprit a intrà în mânăstire ca unii ce pot aduce călugărilor obiceiuri nepotrivite cu menirea lor; iar de se va întâmplà să intre vreunii, să şază cu smerenie şi la plecare să lase ce-i va lăsà inima în dar mânăstirii şi călugărilor celor săraci [1]).

Dupăcum vedem, cei ce au rânduit aceste reguli după cari să se îndrumeze conducătorii mânăstirilor au fost călăuziţi de multă înţelepciune. Ţinut-au însă seamă egumenii greci de ele?! Nu numai că nu, dar făceau chiar haz de străduinţele Domnului, Mitropolitului şi Episcopilor români, cari zadarnic se încercau a pune frâu lăcomiei neînfrânate şi lipsită de ruşine a stariţilor greci.

S'au găsit însă, şi mitropoliţi, şi episcopi dornici de aur şi de daruri dela alţii.

Dela unii ca aceştia îşi luase naştere «*ploconul Vlădicăi*», un bir pus pe capul bieţilor preoţi din ţară. Cu cât erau mai mulţi preoţi, cu atât se încasau sume mai mari, căci acest plocon nu erà de curci, gâşte, ouă şi peşte; ci de aur şi de argint.

Pentru a-şi face birnici cât mai mulţi, Mitropolitul preoţià pe oricine, fără alegere, fiecă ştià sau nu carte, fiecă'n satul din care erà noul preoţit se mai găsiau încă o liotă de preoţi.

---

[1]) Vezi *Istoria Românilor* de V. A. Urechiă. Tom. I. Pag. 50-56;

www.dacoromanica.ro

Pela sfârșitul celui de-al 18-lea veac ajunsese un adevărat caraghioslâc cu atâtea hirotonisiri.

Prin Teleorman, Olt, Argeș și alte județe mărginașe Ilfovului se găsiau sate întregi de preoți, cari abern'aveau de rânduiala bisericii; de acì s'au și născocit o mulțime de anecdocte pe seama preoților de felul acesta. Și când te gândești că preoții aveau dreptul a scutì de dăjdii și pe fiii lor, și chiar pe gineri, nu-ți mai pare lucru de mirare că țăranii erau mai bucuroși a se preoți și a plătì plocon Vlădicăi, decât a fi dajnicii vistieriei.

Afară de asta, preotului, ca reprezentant al lui Dumnezeu, i-se dădeà de către popor mult respect; și chiar pravilele țerii, cum și divanurile erau mai puțin aspre, când erà vorba de vina vreunui preot.

In ce privește călugării și egumenii greci, aceștia nu se sinchiseau de nimic și nu aveau nicio teamă de pravilele țerii. Chrisoavele ne arătă învinuiri grozave ale unor egumeni greci, însă tot într'ânsele vedem că pedepsele date sunt niște adevărate copilării.

Astfel, în timpul domniei lui Alexandru Constantin Moruzi, arhimandritul Gheorghe Balamuceanu, egumenul mânăstirii Balamuci din Județul Ilfov, omorî în ziua de Sf. Niculae prin împușcare pe țiganul Anastasie, de meserie lăutar. Cercetările au găsit că Preà sfințitul arhimandrit erà beat și asupra chefului când a săvârșit omorul; deci, Mitropolitul Dositeiu cerù ca arhimandritul să cumpere mânăstirii alt țigan în locul celui mort, să plătească 60 taleri pentru pomenirea sufletului mortului, sumă îndestulătoare pentru un țigan fiind om prost [1]), iar Vodă îl trimise în surghiuni mai întâi la M-rea Cernica și apoi la Căldărușani [2]), spre a-și ispăși păcatul.

In timpul domniei lui Mihail Constantin Șuțu găsim un document care ne vorbește de un preot Gavril Iermonahul dela mânăstirea Radu Vodă din București. Ni se spune că acesta ar fi stricat fecioria unei fete care fusese trimisă de mamă-sa a-i duce chiria caselor în cari stăteau, casele fiind ale mânăstirii. Călugărul a luat jurământ că nu e adevărată învinuirea ce i-se aduce și a rămas socotit ca nevinovat [3]), iar fata, după cererea Mitropolitului Grigorie al Munteniei, a fost surghiunită la mânăstirea de călugărițe, Viforâta, din Dâmbovița, cu pitacul domnesc din 17 Martie, 1785 [4]).

Din 11 Iulie, 1797, avem un act al Mitropolitului Dositeiu al Ungro-Vlahiei către Alexandru Ipsilante, domnul Țerii Românești în vremurile acelea. Din acel act vedem câte fapte au fost tolerate de superiorii lui unui călugăr, fie pentrucă-i îndesà pe toți cu bani, ca să nu-i dea în vileag cele făptuite de dânsul, fie pentru alte pricini.

In acel act, Mitropolitul Dositeiu zice că acel călugăr fiind de mic în Mitropolie a avut o purtare foarte desfrânată. Ajungând în vârsta bărbăției, pe unde a fost numit egumen sau purtător de grijă a făcut dărăpănare caselor mânăstirești și defăimare în cinul călugăresc prin faptele lui defăimate. Mitropolitul Grigorie numindu-l dichiu al casei mitropoliei, dela Cucueți, în doi — trei ani, pelângă

[1]) *Istoria Românilor* de V. A. Urechiă. Tom. 6, pag. 550-551.
[2]) Aceeaș. Tom. 6, pag. 28-29.
[3]) Aceeaș. Tom. 2, pag. 439-440.
[4]) Aceeaș. Tom. 2, pag 439.

www.dacoromanica.ro

că a prăpădit tot venitul, a mai scos Mitropolia datoare lui, ca şi cum ar fi cheltuit el din pungă pentru case.

Făcându-l egumen la mânăstirea Snagov, la fel s'a întâmplat. Mutându-l d'aci la mânăstirea Dealului din Târgovişte, toată mânăstirea a ajuns ca vai-de-lume şi a lăsat-o datoare că nici după zeci de ani încă nu erà plătită; ba fiindu-i încredinţată şi conducerea trebilor Mitropoliei din Târgovişte, în loc de a-i da cevà folos din veniturile sale, a mai scos-o şi datoare lui cu 2000 de taleri. Fiind trecut egumen la Glavacioc, la plecare a lăsat mânăstirea datoare peste 7 pungi de bani; ba prăpădì şi minunata moară pe care o aveà mânăstirea pe apa Argeşului, pentru a cărei bună îndreptare nici 30 de pungi de bani nu ajungeau.

Orânduit egumen la Vieroşu, mânăstire îndestulată cu de toate: vin, rachiu, bucate şi altele, în 6 luni cât stătù egumen acì, el le vândù, le mâncă, le prăpădì, că nu mai rămase nimic dintr'ânsele. In câte rânduri fu orânduit econom la Mitropolie, în Bucureşti, tot de prăpăstenii s'a ţinut; ba într'un rând, fiind mitropolit părintele Cosma, a vândut o sumă de râmători d'ai Mitropoliei, iar banii i-a mâncat.

In vremea lui Alexandru Vodă Moruzi, Mitropolitul Filaret a înduplecat pe arhimandritul Dositei, egumenul mânăstirii Câmpu-Lungu de şi-a dat demisia, iar în locu-i numì egumen pe pomenitul călugăr, punând, drept mângâere a siluirii ce-i făcuse, pe arhimandrit să-l ţină de-aproape. Intr'un an cât stătù egumen acì, prada şi jaful ce-l făcù rămase de pomină, iar spusele arhimandritului Dositei nu au fost deloc ţinute în seamă. Cercetându-se lucrurile deaproape, de către Vodă Moruzi şi de Mitropoliul Dositeiu—cel ce scrie actul—, după canoane îl despreoţì, iar Vodă poruncì să fie bătut şi trimis surghiun. Mitropolitul stăruì de fu scutit de bătae spre a nu se face de râs cinul călugăresc; totuş, fu trimis surghiun la mânăstirea Bistriţei. Ce-a făcut ş'acolo, cu toate că erà trimis la închisoare, a speriat lumea. In urma plângerilor egumenului mânăstirii, fu mutat la mânăstirea Tismana. De acì începù a pisà pe Mitropolit cu scrisori de rugăciune pentru iertare, făgăduindu-se că se va îndreptà. Mitropolitul, înduplecat, stăruì pelângă Vodă şi-l iertă, iar după aceea îl aduse iar la mitropolie unde bägă pe toţi în speriaţi cu faptele lui. Pe toţi îi batjocoreà, îi ocărà, îi înjurà, etc, neţinând seamă de's mari, sau mici, aşà că oamenii mitropoliei, scoşi din răbdări, au spus că ori ei pleacă din mitropolie, ori el. Cu toate astea, Mitropolitul tot nu s'a hotărît a-l îndepărtà. El însă, în loc să se întrepte, mai mari rele făceà; ajunsese chiar cu ţiganii mitropoliei să se certe. Pretinzând, un frate al său, că are a luà nişte datorii dela mânăstirea Glavacioc, el a găsit de cuviinţă a se pune chezaş acestuia, făgăduindu-se a depune chiar şi jurământ. Ştiindu-se cam ce poamă este, i-s'a poruncit ca să steà închis în chilia lui; după 2 zile însă a ieşit din chilie şi plecând din călugăr în călugăr, pe toţi i-a bălăcărit cum i-a venit la gură. Printre toate astea a luat, în sfârşit, un vizitiu ţigan la bătae, pentru care fapt chemându-l Mitropolitul şi cercetându-l, l-a luat şi pe Mitropolit la ocări, din care pricină i-s'au dat 20 de beţe la tălpi, lucru ce-a scos şi mai mult din pepeni pe călugărul nostru, şi scăpând dela falangă a început a ameninţà cu omorul, şi că va da foc

www.dacoromanica.ro

Mitropoliei, din care pricină, Mitropolitul a dat ordin de l-a pus în fiare.

Mai târziu, dând vorbă că frati-său n'are drept la banii ce-i pretindeà dela Glavacioc, Mitropolitul l-a chemat și i-a făgăduit că-l va numì egumen la vreo mânăstire numai să spue adevărul, el însă din nou a început cu gura mare a-i ocărî pe toți; iar Mitropolitul, ajuns la marginile răbdării, cerù lui Vodă Alexandru Ipsilante pedepsirea lui [1]*). Vodă orânduì a fi surghiunit fără termen la mânăstirea Tismana, în 12 Iulie, 1797* [2]).

Din cele arătate mai sus se poate vedeà destul de lămurit câte i-se înghițiau unui călugăr vinovat, și, în special, cât își înghițiau călugării între ei. Și când te gândești că se găsiau atâția și atâțea boieri și domni, cari încredințau — ca să le toace — averi nenumărate unor astfel de oameni, cari în numele Domnului își permiteau și li-se permiteau totul, par'că nu știu cum îți vine!

Astfel de oameni au avut pe mână averile și moșiile cele fără socoteală pe cari Hrizea Vornicul și alții ca el le-au lăsat mânăstirilor, îmboldiți de simțul lor creștinesc și îndemnați de dragostea lor către cele dumnezeești.

CAP. XIV.

VECINĂTĂȚILE SCHITULUI BĂLTENII.

Satele Periș, Cocioc și Brătulești; originea numelui lor. Cea d'întâi biserică a satului Cocioc. Diferite însemnări pe cărțile bisericii numitului sat. A doua biserică ridicată în Cocioc. Pisaniile bisericii. Preoții perindați în satul Cocioc, din cele mai vechi vremuri.

Imprejurimile schitului Bălteni ținând tot de fostele proprietăți ale schitului, socotesc că nu este de prisos a cercetà puțin și trecutul lor, fiind în strânsă legătură cu trecutul Băltenilor.

Nu numai satele, dar nici chiar orașele cele mai vechi nu și-au păstrat prima lor fizionomie, care a evoluat cu progresele artei, arhitecturii, cu un cuvânt cu mersul civilizației. La unele s'au schimbat vetrele, la altele alinierea; cât despre clădiri, nu știu de se va fi găsind vreun oraș din cele vechi, cari să mai posede edificii în bunăstare dela fondarea lor, și nici nu ar fi fost cu putință aceasta, ținând în seamă câte amaruri, și câte jafuri și prădăciuni au trecut peste capul Țerii Românești și a locuitorilor ei.

Nici actualul sat al Băltenilor nu poate să fie cel întemeiat din capul locului; și poate nici vatra pe care se întinde astăzi numitul sat nu este vatra cea veche a Băltenilor din vremea lui Mircea cel Mare și a lui Vlad Dracul. Ceeace nu s'a schimbat și a rămas legat de localitate a fost numai numele «*Băltenii*», nume trecut din generație în generație până în zilele noastre.

---

[1]) Nu rămâne nicio îndoială, că acest călugăr trebuie să fi fost odrasla vreunui înalt chiriarch, căci din atâtea nelegiuirii, din atâtea desfrâuri, tolerate, nu se poate presupune decât că a fost susținut de o propteà strajnică, care propteà sigur că nu puteà fi altcineva decât tatăl său.

[2]) Vezi *Istoria Românilor* de V. A. Urechiă. Tom. 7. Pag. 22-23.

www.dacoromanica.ro

Dintre localităţile din jurul Bălteniior nu găsim pomenit în istorie decât «*Perişul*», cu prilejul unei lupte dintre Mircea Ciobanul şi boierii răsvrătiţi împotriva sa, despre care luptă am vorbit într'un capitol trecut.

In ce priveşte întemeierea satului Periş, tradiţia spune că prima vatră a satului a fost peste linia ferată de locul unde se găseşte astăzi. Unul dintre fraţii vornicului Hrizea, găsind nemerit pentru curţile sale boiereşti vatra în care se află satul, mută pe sătenii din Periş în altă parte şi-şi înălţă în locul satului un palat mândru şi minunat din ale cărui ziduri se mai vedeau urme până mai anii trecuţi. Parte din locuitorii satului se strămutară în actuala vatră a satului Periş, iar parte au pus temelia satului Cocioc depe apa Snagovului. Aceste schimbări se petreceau pela începutul secolului al 17-lea.

Se spune că satul Periş îşi trage numele dela locul primei aşezări, care ar fi fost în mijlocul unei livezi de peri sălbateci. Sătenii strămutaţi şi-au luat cu ei şi numele satului.

Satul *Cocioc* îşi trage numele dela numeroasele cocioace ce se aflau pe gârla Snagovului, în dreptul locului de aşezare al satului, care loc erà pe partea stângă a gârlei, mai sus de actuala vatră a satului Brătuleşti.

Pe la începutul veacului al 19-lea, din ce pricină nu se ştie, satul Cocioc îşî strămută vatra pe partea dreaptă a Snagvoului, unde a rămas până în ziua de azi. O parte din Cocioceni: feciori, gineri, fini, cumetri şi alte neamuri ale unui vătaf al mănăstirii Bălteni, pe nume Bratu, se răsleţiră de ceilalţi consăteni ai lor, şi puseră temelia satului Brăteştilor pe partea stângă a Snagovului, actuala vatră a satului *Brătuleşti*, faţă în faţă cu satul Cocioc.

Pentru nevoile creştineşti, toate satele de prinprejur năzuiau la călugării mânăstirii din Bălteni, cari-i speculau în cel mai neomenos chip.

Pe la începutul secolului al 19-lea, sătenii Cociocului şi Brătuleştilor ridicară o bisericuţă de lemn peste gârlă de sat, lângă care îşi îngropau şi morţii lor. Această bisericuţă erà făcută din bârne de lemn printre crăpăturile cărora, mai ales iarna, şuerà vântul de-ţi erà mai mare dragul să stai s'asculţi la săvârşirea divinulni serviciu. Drept zugrăvială aveà icoane de lemn agăţate de pereţi, pe care icoane când se umflà vântul mai tare, le mişcà întocmai ca pe nişte limbi de clopote, isbindu-le de pereţi şi făcând o plăcută armonie cu cântul preotului şi al dascălilor, pe cari, parcă-i văd sgribuliţi de frig şi de teamă ca nu care cumvà sfântul lăcaş să-i stâlcească sub greutatea sa, când vreun şuerat mai vijelios de vânt l-ar fi prăbuşit la pământ.

Cu timpul, în jurul bisericii, căşuţele începură a se înmulţi. Feciori de-ai Cociocenilor găsiră mai nemerit a-şi durà casele mai aproape de lăcaşul Domnului, aşà că, încetul cu încetul, tot Cociocul din stânga Snagovului se mută peste gârlă de Brătuleşti, în dreapta Snagovului.

Deşi Cociocenii îşi aveau acum biserica lor, touş nu aveau preotul lor propriu, ci în biserică la ei slujiau tot călugării dela schitul din Bălteni, pentrucă egumenul schitului nu le învoià a-şi aduce preot, ca nu cumvà banii sătenilor, pentru plata slujbelor bisericeşti, să intre în punga altuia.

Locuitorii Perişului încă dela formarea satului nu au avut biserică; şi nici astăzi nu au. Ei erau serviţi tot de călugării schitului din Bălteni, orânduiţi de egumenul mânăstirii cu săptămâna pentru fiecare sat depe moşiile schitului.

www.dacoromanica.ro

Ca probă că la biserica din Cocioc slujiau tot preoți, sau călugări cu darul preoției, dela schitul din Bălteni, este și faptul că multe din cărțile bisericii sunt dăruite de călugării ce au servit pe vremuri la această biserică; lucru ce reiese din numeroasele însemnări lăsate pe aceste cărți.

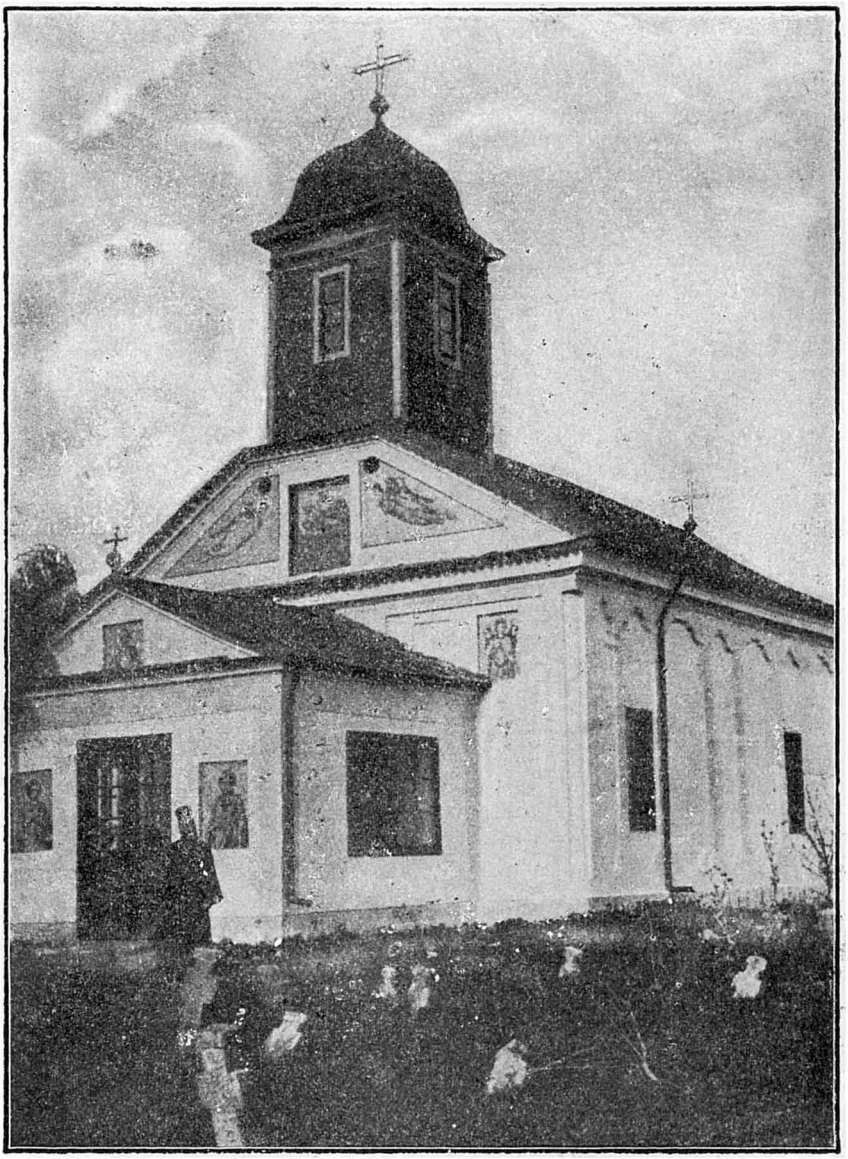

Biserica din Cocioc înainte de restaurare.

Astfel, pe o evanghelie tipărită la 1746, în zilele lui Constantin Vodă Mavrocordat, fiul lui Nicolae Mavrocordat, fiind în a patra domnie în Muntenia (1744—1748), și mitropolit al țerii fiind Neofit, se găsește scris: «*Această sfântă evanghelie s'a cumpărat din strădania robului lui*

www.dacoromanica.ro

Dumnezeu, Monahul Constandie, în bani gata taleri 8;2 dă bani și o am dăruit bisericii din Cocioc, carele este și hramul sfinției Sale, să fie stătătoare în veac, într'altă parte nicidecum, că eu am dat bani curați pe ea, ca să mă pomenească pe mine monahul Constandie, Dobra, Nicolae; niscine ar lua-o să înstrăineze sau să zică că este a lui, piatra să-i fie plata, să nu putrezească trupul lui în veci, până nu o va aduce la locul ei de unde este, și am scris eu, popa Stanciul cu zisa lui popa Marin ot Cocioc » [1].

Aceste rânduri sunt scrise cu slove cirilice. Din felul cum sunt redactate, reiese că alcătuirea lor este opera a trei inși, și anume: monahul Constandie, dăruitorul cărții, care trebuie să fi fost un călugăr ce va fi avut bani, dar nu a știut carte, așà că a rugat pe popa Marin ot Cocioc să redacteze cele scrise, iar acesta, la rândul lui, nefiind tocmai minunat caligraf, va fi însărcinat cu scrisul pe popa Stanciul care probabil că a avut trăsură de condei mai frumoasă.

Pe o cazanie tipărită în Buzău la 1834, în zilele lui Vodă Alexandru Dimtrie Grigore Ghica (1834—1842), la prima foae găsim următoarea însemnare: «*Această sfântă dumnezeească cazanie este a bisericii Cocioc, acum legată de al doilea rând cu cheltuiala părintelui egumen al Mânăstirii Radu Vodă, 1854, August 12. Costandie Dragomir.*» [2] Din această însemnare reiese din nou interesul, silit bineînțeles, pe care mânăstirea Radu Vodă din București îl purtă bisericii din Cocioc.

Probabil că însemnarea a fost scrisă din ordinul egumenului mânăstirii, cari erà prea boieros ca să-și ostenească mâna pentru asfel de nimicuri—mai ales egumenii din secolele al 18-lea și al 19-lea. Numele scriitorului natural că e cel scris subt însemnare, adică Constandie Dragomir.

Egumenia Mânăstirii Radu Vodă din București de care atârnà schitul din Bălteni își căută moșiile mai mult cu arendași. Intre anii 1830 și 1840 aveà cu arendă aceste moșii un oare care boier, Vistierul Andronache.

Venind Alexandru Ghica domn al Țerii Românești, una dintre măsurile de bună rânduială în țară pe care el o luă fu și întocmirea satelor mai cu regulă. Așà că el dete poruncă pe dearândul ca vetrele satelor să fie strânse, iar casele să nu mai fie aruncate fără nici un dumnezeu, care unde s'a brodit. Cu urmare a acestei porunci, sătenii ce mai rămăseseră în vechea vatră a satului Cocioc se mutară, unii lângă Brătulești, formând cotul Gherganilor, iar ceilalți trecură gârla la Cocioceni.

Vistierul Andronache, având ambiția să fie și el ctitor de biserică, se îndemnă cu sătenii a dărâmà biserica de lemn și a face una de cărămidă: mai mare, mai încăpătoare și mai trainică. El silì pe săteni a se înscrie care cu cât voì să fie părtaș la zidirea sfintei biserici.

Spun sătenii, că făcându-și Vistierul socoteala a văzut că banii ce se strânseseră nu se ajungeau pentru sfârșirea sfântului lăcaș. Atunci, ca să nu rămână cu biserica neisprăvită, a prefăcut lista semnată de săteni, fără știrea lor, și a trecut la fiecare de două ori mai mult de cât se legase să deà. Cum sătenii aveau a luà dela Vistiernic bani pentru munci făcute, când fu la socoteală au văzut că au fost trași pe sfoară de boier;

[1] Din Monografia bisericii Cocioc — manuscris — de Preotul Anghel Bujoreanu, parohul numitei biserici.

[2] Aceeaș.

www.dacoromanica.ro

însă, fiindcă erà pentru lăcaș dumnezeesc, au tăcut, deși nu le-a fost bucuroasă tăcerea.

Sfârșindu-se biserica de zidit, pentru știința urmașilor îi scrise în frunte pisania următoare: «*Această sfântă și dumnezeească biserică, din temelie s'au zidit întru cinstea și slava Sfintei Adormiri a Maicii*

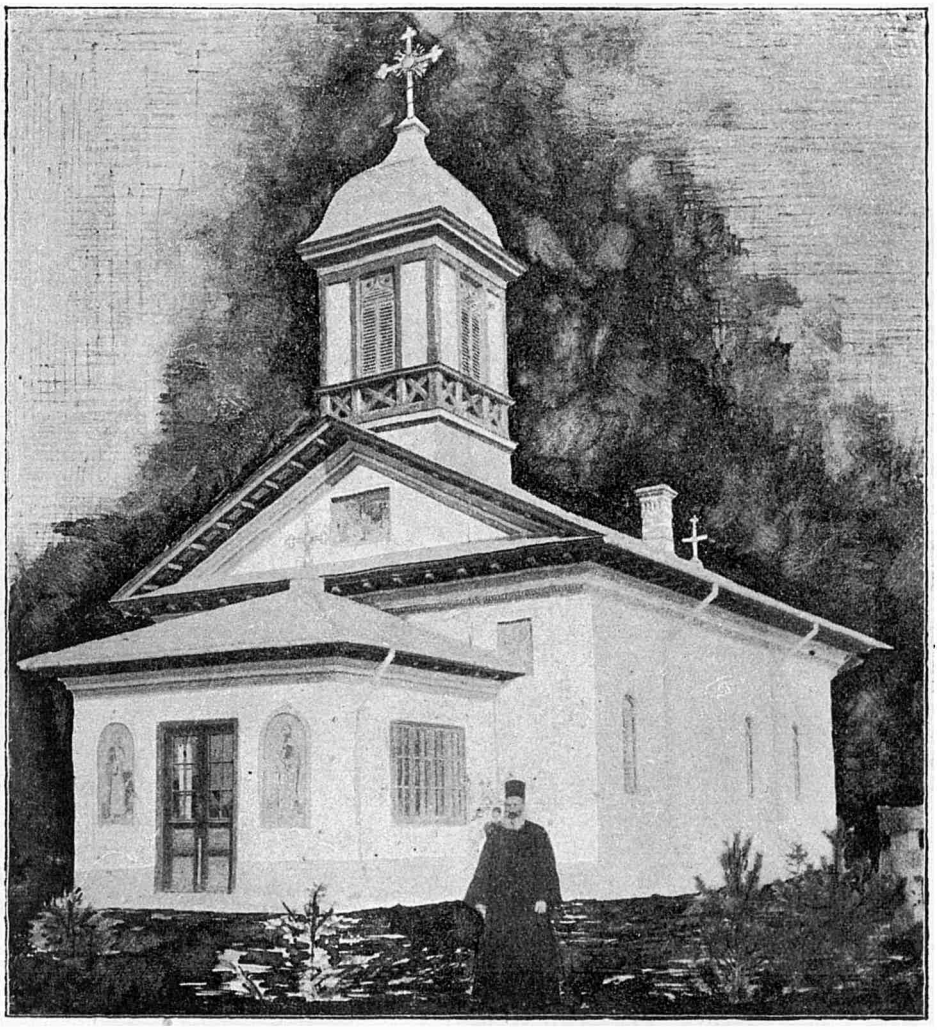

Biserica din Cocioc după restaurare.

Domnului, de zid și înfrumușețată precum se vede de drepți credincioșii săteni, și cu ajutorul altor creștini iubitori de Dumnezeu și cu marea silință și dragoste a dumnealui, Vistierul Andronache, arendașul, la leat 1837, Septembrie 27» [1]).

[1]) Exrasă din Monografia bisericii din Cocioc — mnuscris — de Preotul Anghel Bujoreanu.

www.dacoromanica.ro

La 1884, aceste moșii fiind orânduite ca împreună cu altele din țară să formeze «*Domeniul Coroanei*», instituțiile culturale și religioase ale satelor intrară sub aripa Administrației acestui Domeniu. Biserica din Cocioc, fruct al osârdiei sătenilor, fiind cam dărăpănată, i se făcù la 1894 pe spesele Domeniului din nou un înveliș de șindrilă, îi fură reparate picturile din lăuntru, și i-se mai făcură și alte mici îmbunătățiri. La 1904, biserica fu reparată radical; și, de unde până în acest an aveà o mulțime de lipsuri, astădată, mulțumită interesului D-lui I. Kalinderu, Administratorul Domeniului Coroanei [1]), biserica din Cocioc fu prefăcută într'un lăcaș de rugăciune ce-ar face cinste celui mai de seamă oraș.

Pisania scrisă în tinda bisericii, cu prilejul restaurării făcută în 1904, sună astfel: *„Această sfântă și dumnezeiască biserică, cu hramul*

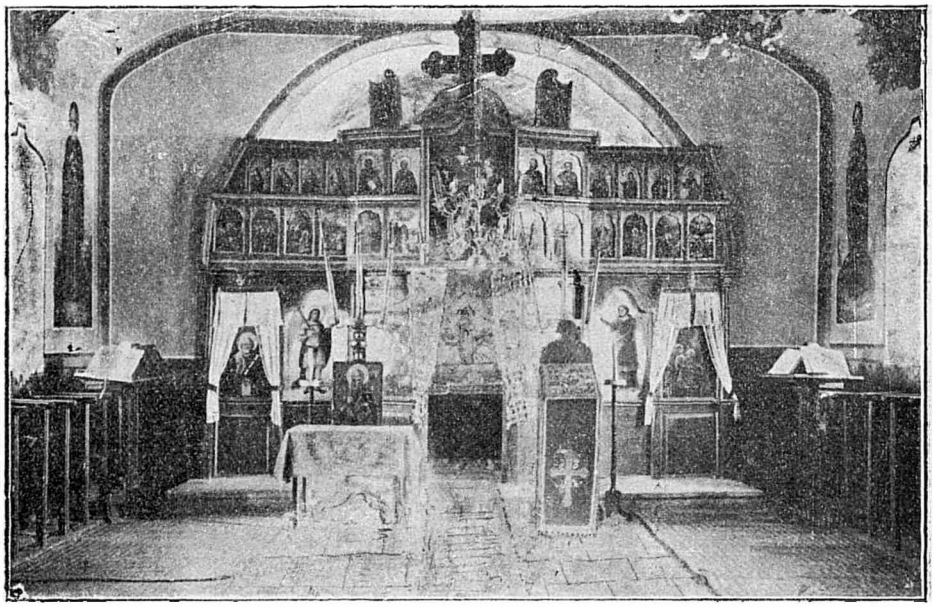

Vederea tâmplei bisericii din Cocioc.

«Adormirea Maicii Domnului» s'a zidit din temelie de credincioșii săteni, la anul 1837, iar la 1904, prin dragostea M. S. Regelui Carol I și a M. S. Reginei Elisabeta s'a reparat de isnoavă de către «Administrația Domeniului Coroanei»; Administrator fiind: Domnul Ion Kalinderu".

Intre preoții perindați la biserica Cocioculuí, cel mai vechi, cunoscut, a fost preotul Dinu, care, murind de bătrânețe la 1828, a fost înlocuit de fiul său Ene. Acesta, după puțin timp se mută la mânăstirea Pantelimon de lângă București, lăsând în locu-i pe fratele său, Ion. Preotul Ion slujì la biserica din Cocioc împreună cu fiul său, diaconul Dinu, care murì fără a se preoți.

[1]) D-l Ioan Kalinderu este primul Administrator al Domeniului Coroanei.

www.dacoromanica.ro

La 1841, murind preotul Ion, venì de aiurea în locu-i preotul Stan, care la 1847 își aduse ajutor pe un cumnat al său de fel din Transilvania, pe nume preotul Slate. Acesta, înainte de a venì la Cocioc, slujise în satul Pașcani ce ține de Com. Mavrodin — azi Căciulați — din Jud. Ilfov.

La 1853, preotul Stan certându-se cu cumnatul său, preotul Slate, care se zice că erà cam colțat din fire, s'a mutat dela biserica Cociocului la biserica satului Balotești, din Jud. Ilfov, unde se sfârși de bătrânețe, singur printre streini, uitat de toți și respectat doar pentru darul său preoțesc.

In vremea părăsirii Cociocului de către preotul Stan, se află în acest sat ca dascăl de copii un fecior al diaconului Dinu, anume dascălul Șerban, care fu hirotonisit preot în locul preotului Stan. Preotul Șerban slujì la biserica din Cocioc până în anul 1889, Decembrie 30, când murì. Timp de doi ani, pân'la 1891, nu mai fu numit nimeni în locul preotului Șerban, ci slujì la biserică numai preotul Slate singur.

La 1891 venì în al doilea loc preotul Alexandru Negoescu. Acesta, intrând în ceartă cu preotul Slate de care erà văzut cu ochi răi fiindcă trebuià să împartă cu el venturile epitrahilului, se mută aiurea din acest sat, în 1892.

La 1893, se hirotonisì preot în locul părintelui Alexandru Negoescu preotul Constantin Bălteanu, fiul preotului Niculae din satul Bălteni. După câtvà timp, murind tatăl său, Preotul Constantin trecù ca paroh al bisericii din Bălteni. De acì, după trei ani de păstorie, se mută la biserica din Com. Roșu de lângă București.

La 1898, Decembrie 4, preotul Slate pornind spre vămile văzduhului, fu numit în locu-i, la 1899, luna Ianuarie, preotul Anghel C. Bujoreanu, venit din satul Stupinele, Com Chirnogi, Jud. Ilfov; și care păstorește până în ziua de azi.

CAP XV.

STAREA SCHITULUI DIN BĂLTENI IN VREMURILE DEPE URMĂ.

Reparațiile și îmbunătățirile făcute bisericii în timpul din urmă. Câteva vorbe despre «Secularizare». Ultimii preoți ai bisericii din Bălteni. Inființarea Domeniului Coroanei. Moșiile ce țin de acest domeniu. Alipirea Băltenilor la Domeniul Cocioc. Legenda stafiei din Bălteni. Scăderea prestigiului credinței din pricina materialismului slujitorilor ei. Măsuri de îndreptare. Ce ar trebuì să se facă pentru biserica din Bălteni, spre a fi la înălțimea importanței sale istorice.

Câte averi fără număr, câți munți de aur și argint, câte comori de obiecte sfinte și de artă trimise de jefuitorii mânăstirilor, nesăturații egumeni și călugări greci, n'au trecut hotarele scumpei noastre Patrii timp de secole, prezintând la graniță, drept pașaport, Numele Sfânt al Mântuitorului !

Cât bănet n'au cheltuit în orgii și desfrâu, acești nesățioși capi

www.dacoromanica.ro

ai mânăstirilor românești, călcând peste toate îndatoririle puse de ctitorii dăruitori în actele de danie, acte ascunse într'adins de acești depravați conducători ai credinței și ai moralei în Țara Românească, spre a nu fi trași la răspundere de către Stăpânire de felul cum ei își împlineau acele îndatoriri!

Cât e de dureros și de rând faptul că egumenii dela Radu-Vodă din București, îmbuibați cu atâtea averi de boierii Hrizești, au lăsat totuș în părăginire ctitoria Bălteniior, interesându-se numai de veniturile ei!

Ca și Snagovului, tot astfel și schitului din Bălteni i-au pierit, rând pe rând, una câte una, clădirile ce făceau odinioară podoaba sa și-i dădeau impunătorul aspect al unui adevărat lăcaș schimnicesc de rugăciune. Totul s'a făcut una cu pământul.

Cine știe dacă și biserica n'ar fi luat-o pe urma dependințelor, de nu s'ar fi unit sătenii la 1836, spre a-i mai îndreptà, pe cheltuiala lor, neajunsurile făcute de vremuri.

Aceasta ne-o spune piatra plină cu săpături de nume ale celor ce-au pus mână dela mână pentru ajutorarea Sfântului lăcaș, piatră așezată în mijlocul bisericii.

După tradiție, ultimii călugări ce-și mai văcuiră la Bălteni au fost puși pe goană de Iancu Jianu [1]) cu ceata lui, din pricină că speriaseră satele vecine mânăstirii, cu blestemățiile lor.

După părăsirea mânăstirii de către călugări, egumenii dela Radu Vodă numai de formă se mai interesară de oropsita biserică dela Bălteni. Dependințele mânăstirii din Bălteni nemaiputând fi folosite pentru adăpostul călugărilor, iar biserica fiind aproape de ruinare, la 1851, egumenul mânăstirii Radu-Vodă din București, arhimandritul Serafim, puse de i-se repară acoperișul de șindrilă și rânduì ca să rămână biserică de mir, hotărînd în acelaș timp a ține loc de preot câte un călugăr, trimis lunar dela Radu-Vodă din București.

Incă dela 1836, de când se făcuse reparația de către săteni, biserica rămăsese nezugrăvită, și nezugrăvită e până în ziua de azi.

Indemnați de polcovniceasa Ștefana, probabil soția vreunui arendaș al Bălteniior, sătenii pardosiră biserica cu cărămidă, în 1855, lăsând la locul ei piatra dela 1836.

Afară de cărțile bisericești, cari mai toate sunt tipărite prin al 18-lea secol, cel mai vechi obiect din biserică—lăsând la oparte tâmpla bisericii, care e făcută la 1836—este o icoană împărătească a D-lui Christos, făcută, după cum stă scris în dosul ei, pe cheltuiala unui oarecare Kir Nikita, în 1856, Octombrie 24.

Dela 1855, biserica din Bălteni fiind neregulat servită de mânăstirea Radu-Vodă din București, locuitorii își aleseră un preot statornic. Acesta fu un oarecare popa Dumitrache, Oltean de fel, venit din București. In timpul scurtei sale păstoriri se făcù pardoseala bisericii, din îndemnul polcovnicesei Ștefana. Popa Dumitrache nu stătù însă mult timp la Bălteni. Viața retrasă, singurătatea și pustiul Codrului Vlăsiei se vede că nu se

[1]) Probabil că cel ce a jefuit schitul a fost vreun sătean de prin împrejurimi, ori chiar vreun tâlhar de meserie, care-și va fi înjghebat o ceată de jefuitori spre a prădà mânăstirea, dându-și numele de Iancu Jianu; orică, poporul având în minte isprăvile lui Jianu de peste Olt, atribuià orice faptă îndrăzneață acestui haiduc național.

www.dacoromanica.ro

potrivì cu firea lui deprinsă cu sgomotul și veselia Bucureștilor, căci chiar în anul venirii, părăsì Bălteniì, mutându-se la biserica Pantelimon de lângă București.

Sătenii, după plecarea părintelui Dumitrache, porniră cu jalbă, cerând să li-se deà alt preot.

Cum pe acele vremuri, toți cei știutori de carte și de nițică rânduială a bisericii puteau fi hirotonisiți preoți, un oarecare Nicolae, logofăt de moșie la Mălăești, de fel din Șirna Prahovei, fu hirotonisit preot pe seama bisericii din Bălteni. Inainte de a venì acì, slujise șase luni la Răsâmnici, de unde, în 1855, după plecarea lui popa Dumitrache, venì la Bălteni. Sosit acì, i-se dete loc de casă aproape de biserică.

Popa Nicolae dărâmă cu sătenii ultimele rămășițe ale ruinelor ce altădată făcuseră podoaba Sfântului lăcaș. El își făcù din cărămida ruinelor, nu departe de biserică, o pereche de case destul de încăpătoare. Aceste case există. In timpul și prin stăruința acestui preot, sătenii făcură pe a lor cheltuială, la 1858, o cutie de argint pentru sfânta masă, cum și o candelă de argint.

In vremea domniei lui Alexandru Ioan I Cuza Vodă, hotărîndu-se secularizarea averilor mânăstirilor închinate și neînchinate altor mânăstiri streine de țară, cum și alungarea călugărilor greci din mânăstiri și scoaterea limbii grecești din biserică, scăpă și biserica din Bălteni de tutela mânăstirii Radu Vodă; iar numeroasele moșii mânăstirești intrară pe mâna statului.

Acest act neasemuit de însemnat pentru Neamul Românesc, datorit Marelui Ioan Cuza, trebuiește slăvit întocmai ca și o cucerire. Lui i-se datorește desrobirea Țerii Românești din mâna celor mai grozavi jefuitori ai ei. El a smuls-o dela gura lipitorilor grecești ce au supt-o atâtea mari de veacuri. El a cucerit-o dela cei mai îndârjiți vrăjmași pe cari i-a avut vreodată Neamul nostru, dela destrăbălații călugări greci.

Cu drept cuvânt dar, Cuza Vodă, fie-i țărâna ușoară și memoria veșnică, trebuie trecut în rândul marilor cuceritori români.

Lui îi datorăm punerea temeliei libertății economice a Poporului Român; lui îi datorăm întinderea teritoriului Țerii Românești prin secularizarea averilor mânăstirești; lui îi datorăm naționalizarea religiei și libertatea ei prin isgonirea călugărilor greci și introducerea limbii române în toate bisericile românești din țară; lui i-se datorează desfundarea isvorului de lumină și știință, lăsându-l să curgă din belșug peste popor, căruia i-a îngăduit a se adăpà dintr'ânsul fără a-i pretinde în schimb cevà; prin el s'a întrupat începutul aspirațiunilor Neamului Românesc, adică *Unirea a două din cele nouă surori, fice ale bătrânei Dacii: a Munteniei cu Moldova.*

Dela secularizare, biserica din Bălteni trecù la stat; iar grija bunei întreținerì fu lăsată cu totul în seama bieților săteni.

Aceștia, îndemnați de preot și încurajați moralicește și materialicește prin faptul împroprietăririi, au pus mână dela mână și au început a înjghebà odoarele și lucrurile cele mai de trebuință pentru biserica lor.

Printre altele multe, în anul 1869, ei cumpărară și un policandru de alamă cu 12 lumini, pe care-l agățară în mijlocul bisericii ; au mai cumpărat și veșminte preotului; au pus de au făcut strănì; au reparat cloponița și acoperișul, pe unde se stricaseră; în sfârșit au făcut și ei cât i-au tăiat puterile.

www.dacoromanica.ro

La 1876 numindu-se și la Pisc preot părintele Costache Popescu, biserica din Pisc fu trecută ca filială a bisericii dela Bălteni.

In 1893, preotul Nicolae din Bălteni murì, iar în locu-i slujì până la 1897, fiul său, preotul Constantin Bălteanu, care erà în acel timp preot supranumerar la biserica din satul Cocioc. Preotul Bălteanu puse de se făcù în locul dărâmăturilor fostelor clădiri ale mânăstirii din Bălteni o grădiniță de flori și de lemn câinesc. Această grădiniță însă s'a cam părăginit, întocmai ca și monumentul ce se ridică impunător alături de ea.

De s'ar săpà prin acele părți, cine știe câte lucruri noui nu s'ar aflà! Azi, cine vede acel gard viu, nici nu gândește că sub el zac rămășițele unor palate ce altădată dădeau un deosebit farmec pădurii de copaci uriași cari stăteau ca niște bătrâni soldați în jurul măreților zidiri!

La 1897, preotul Constantin Bălteanu, scârbit de intrigile locale, se mută la parohia Roșu de lângă București; iar în locu-i fu numit părintele Costache Popescu dela Pisc, care având locuința în Pisc, deși parohia e la Bălteni, slujește când la una, când la alta din bisericile acestor două sate, până'n ziua de azi.

Deși biserica din Bălteni scăpă din ghiarele călugărilor greci prin secularizarea averilor mânăstirești, totuș, până la 1884 avù de îndurat tot vremuri de nevoi.

La 1884 înființându-se „*Domeniul Coroanei*" din moșiile secularizate [1]), cari acum trecuseră în stăpânirea statului, între cele douăsprezece corpuri de moșii, la moșia Cocioc fu trecut și satul Bălteni cu pământurile ce nu fuseseră date sătenilor la împroprietărire, așà că biserica din Bălteni, intră subt aripa protectoare a Capului Țerii.

---

[1]) Domeniul Coroanei coprinde douăsprezece moșii, și anume: 1) *Segarcea*-Dolj cu satele: Segarcea, Lipovu, Calopăru, Dâlga și Panaghia; are o suprafață de 14.707 hectare, din cari 12.399 ha. câmpie, iar 2.308 ha. pădure. 2). *Sadova*-Dolj cu satele: Sadova, Damian, Pisc și Grindeni; are o suprafață de 19.411,9 ha., din cari 16.972,9 ha. câmp și 2.439,8 ha. pădure. 3). *Cocioc*-Ilfov cu satele: Cocioc, Brătulești, Bălteni, Pisc, Burias și Periș; are o suprafață pe 3.674,37 ha., din cari, câmp 1.387,25ha. și pădure 2.287,12 ha. 4). *Gherghița*-Prahova cu satele: Balta-Doamnei, Lacul-Turcului, Curcubeu, Ciumați, Olari, Fânari, Gherghița, Ungureni, Belciug, Independența, Merii-Petchii și Sudiți; are o suprafață de 5.197, 40 ha., din cari 3.508,81 ha. câmp și 1.688,59 ha. pădure. 5). *Bușteni*-Prahova cu satele: Bușteni, Predeal și Azuga; are o suprafață de 2.555,90 ha. pădure. 6) *Rușețu*-Brăila cu satele: Rușețu și Largu din Buzău; are o suprafață de 6.132, 81 ha., din cari 5.668,81 ha. câmp, iar 464 ha. pădure. 7). *Domnița*-Râmnicul Sărat cu satele: Domnița, Pisc, Ciupercarii sau Boarca și Corbeni; are o suprafață de 7.631,43 ha., din cari 7.276,43 ha. câmp, iar 355 ha. destinate pentru împădurire. 8). *Dobrovățul*-Vaslui cu satele: Dobrovățul-Moldoveni, Dobrovățul-Ruși și Dumasca; are o suprafață de 6.727,96 ha., din cari 5.047,04 ha. pădure și 1.680,92 ha. câmp. 9). *Bicaz*-Piatra Neamț cu satele: Bicaz, Cârnu, Ciungii, Capșa, Tașca, Secu, Hămzoaia, Isvorul Muntelui, Dodenii și Ticoșul; are o suprafață de 13.185,72 ha. pădure. 10). *Mălini*-Suceava cu satele: Găinești, Suha, Văleni, Pâraele, Mălini și Drăceni; are o suprafață de 25.081,60 ha., din cari 24.655,60 ha. pădure și 426 ha. câmp. 11). *Borca*-Suceava cu o suprafață de 14.344,78 ha. pădure; și 12) *Sabasa-Fărcașa*, tot Suceava cu suprafața de 11.178,30 ha. pădure, amândouă la un loc coprinzând satele: Stejarul, Pârâul-Pântei, Soci, Poiana-Borcii, Pârâul-Cârjei, Haleasa, Frasin și Neagra-Broșteni.

In total, cele douăsprezece domenii ale Coroanei au o suprafață de 129.829, 17 ha., sau 259.658 pogoane, din cari, aproximativ, 49.319,32 ha. câmp și 80.509,85 ha. pădure.

Aceste date le-am cules din *Monografiile Domeniilor Coroanei*, editate de Administrația acestor Domenii.

www.dacoromanica.ro

Cu toate că după înființarea Domeniului Coroanei parte din moșii au rămas tot în seama arendașilor până la expirarea contractelor ce aveau cu statul; cu toate că această moșie abia dela 1893 a început a fi căutată în regie: totuș atenția M. S. Regelui s'a îndreptat asupra avutului Coroanei chiar din momentul ce acest avut i-a fost încredințat. In primul loc Înalta Sa atenție a fost îndreptată asupra școalei și bisericii, asupra templului luminării minții și asupra templului înălțării sufletului.

La 1884—85, D-l I. Kalinderu, vizitând Domeniile Coroanei spre a le cunoaște de aproape, a întâlnit în calea sa și biserica din Bălteni, care erà doar la un pas de ruină. Dându-și seama de însemnătatea istorică a acestui sfânt lăcaș și îmboldit de dragostea către cele sfinte, cu aprobarea M. S. Regelui, la 1885 puse de se repară acoperișul de șindrilă al bisericii, acoperiș ce erà cu totul putrezit; asemenea se repară și pardoseala, pe care o făcù cu piatră în loc de cărămidă cum erà mai înainte. Incetul cu încetul, întregul lăcaș, din ruină cum ajunsese, fu adus într'o stare mai mulțumitoare. In reparațiile pe cari Administrația Domeniului Coroanei le-a făcut bisericii din Bălteni, s'a păstrat drept normă respectarea notei originale a bisericii, cum și a vechii arhitecturi.

In curgerea vremii, M. S. Regele, prin Administrația Domeniului Coroanei a dăruit sfântului lăcaș mai multe obiecte absolut trebuincioase bisericii. Astfel, i-a dăruit două sfeșnice împărătești făcute din lemn de frasin și vopsite în culoarea lemnului, un baptisteriu de aramă, o pereche de veșminte preoțești și un steag având picturi pe ambele părți.

La 1901 a mai dăruit două icoane împărătești: una cu chipul Maicii Mântuitorului, iar cealaltă cu chipul Sfântului și Marelui Arhiereu Niculae dela Mira-Lichiei, la al cărui prasnic se sărbătorește hramul bisericii.

E de mirare cum acest bătrân lăcaș, înconjurat de atâta indiferență din partea tuturor încă dela întemeierea lui și până în zilele noastre, a putut răsbì prin secoli privind trufaș cum toate cele din jurul său piereau una câte una, intrând iarăș în pământul din care căpătaseră plăsmuire! Totuș, cred că de n'ar fi fost lăcaș dumnezeiesc, dedemult n'ar mai fi rămas nici urmă despre el și din el. Oare, nu au fost zidite din acelaș material și de aceiași meșteri toate clădirile din jurul bisericii? Sigur că da! Călugării însă au îngrijit de dependințele mânăstirii atâta timp cât aceastea au putut fi folosite la cevà fără a mai necesità îmbunătățiri; cari cum se dărăpănau nițel, erau lăsate în voia soartei.

Dacă biserica a răsbit prin veacuri și a ajuns până în zilele noastre, pricina a fost numai groaza pe care sătenii au avut-o de pedeapsa dumnezeească, dacă se vor atinge de sfântul lăcaș. Teama de acea ființă nevăzută, însă existentă în închipuirea lor, spaima de chinurile iadului înfiorător, pe care în imaginația lor și-l zugrăviau în cele mai îngrozitoare chipuri și cu care tot călugării îi speriau, nu ca să-i îndrumeze spre cinstirea și respectarea celor dumnezeești, ci spre a-i puteà speculà în numele lui Dumnezeu pe care ei îl reprezentau: acestea au fost pavăza bisericii din Bălteni în lungul veacurilor.

Greșala cea mare, și care, de nu va fi îndeptată, va duce la prăbușire pe cea mai perfectă dintre religiile pământului, și va face ca să piară încrederea în cea mai înțeleaptă credință din câte mintea omenească a putut plăsmuì, este că prea se măsoară în monedă nevoile formelor religioase impuse de credință drept credincioșilor. Din această pricină, reli-

www.dacoromanica.ro

gia trece în ochii popoarelor ca mijloc de speculă în mâinile reprezentanţilor lui Dumnezeu, fapt ce îi scade foarte mult din adevărata ei valoare. Totuş vina nu e a clerului actual. Cei de astăzi n'au făcut altceva

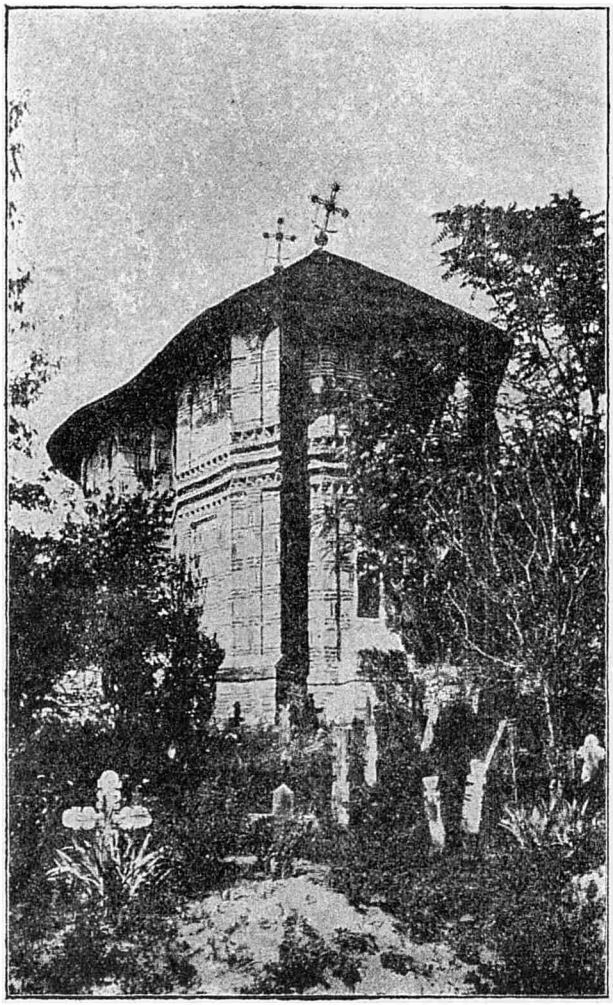

Biserica din Bălteni văzută dinspre altar [1]).

decât au menţinut ceeace au moştenit dela predecesorii lor, dela Greci [2]).

Interesul şi materialismul în religie, la noi Românii, l-au introdus Grecii, după cum la catolici l-au introdus Iezuiţii.

[1]) Vederile exteriorului bisericii din Bălteni sunt reproduse după Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.

[2]) Orice om are teamă de necunoscut, pe care Christos ni l-a tălmăcit în cel mai magistral chip. De aceea, religia Lui a prins rădăcini mai temeinice, fiindcă a fost mai perfectă ca oricare din cele existente.

La început, cât timp formele cultului au fost efectuate fără a fi echivalate

www.dacoromanica.ro

Revolta împotriva acestui materialism, din care a isvorît cea mai condamnabilă destrăbălare morală, a făcut pe marii reformatori să pună pe alte temelii mai temeinice și mai apropiate de prima concepție a întemeietorului ei, Sfânta — prin ideile ce ea întrupează — religie a lui Christ.

Așà s'a întâmplat că la catolici, unde moralul clerului decăzuse cu totul, religia lui Christ a dat naștere la mai multe ramuri religioase, după numărul căpeteniilor celor revoltați împotriva stării credinței creștine, re-

---

în bani, prestigiul religiei a rămas nestirbit. Cu timpul, reprezentanții religiei au devenit un fel de funcționari foarte interesați în săvârșirea misiunii lor, fapt ce a scăzut mult prestigiul religiei în fața credincioșilor.

Și e drept, că orice serviciu al cultului religios are, de multe veacuri chiar, tarifuri după cari se prețuesc toate slujbele ce se fac de către reprezentantul dumnezeesc muritorilor de rând.

Astfel: botez, cuminicătură, spovedanie, cununie, sfeștanie, maslu, etc., etc, înmormântare, totul e plătit cu bani, ca și cum acei bani ar fi pretinși de însuș Dumnezeu. Natural, că dacă pentru un serviciu religios, pe care vrei să-l învălui într'o haină mistică, pretinzi a fi răsplătit în monedă sunătoare, ca și cum fără aceà plată, slujba săvârșită nu va mai aveà efectul dorit, fără să vrei îți pierzi încrederea în puterea serviciului și în misterul pe care închipuirea te face să crezi că-l învălue.

Cunosc preoți cari nu se duceau cu botezul la dușmanii lor; cunosc preoți cari nu se duceau cu botezul la oamenii cari în rândul precedent nu avuseseră cu ce plăti; asemenea cunosc preoți cari cu prilejul pomenirii generale a întregului norod, pe anumiți săteni nu-i pomeniau, pentrucă nu-și plătiseră pomelnicul; sau, de Paște nu le învoià să ia anafură numită „Paște", pentrucă nu plăteàu zece bani de bucată; ori că la înmormântare nu citește toți stâlpii, ori toată slujba, pentrucă nu-i plătește întreg; sau că de mortul mare se plătește atâta, și de cel mic, atât; și multe altele, știute și neștiute de mine, cari isbesc grozav în prestigiul sfintei noastre religii.

Socotesc că n'ar fi rău—căci trebuie să ne gândim că și preoții sunt oameni și au nevoi ca oricare—ca, plata serviciilor preotului să se facă prin organele administrației civile într'o sumă globală, anuală, care să se înmâneze preotului, fie lunar, fie în alt chip; sau să se găsească orice altă măsură, numai să se sfârșească odată cu tristul spectocol de până acum.

Nimerit ar fi ca preoții să fie plătiți c'un salar fix, îndestulător nevoilor lor, întocmai ca orice funcționar; iar sumele pe cari orice creștin are evlavia a le da pentru anumite servicii făcute de biserică, să se verse la cutia bisericii. Din sumele adunate, să se dea o parte — ca remiză — preoților, sub controlul epitropilor, iar restul să se întrebuințeze pentru întreținerea și alte nevoi ale bisericii. Cu chipul acesta, fiecare creștin va da bisericii atât cât îl tae puterile și cât îl lasă inima, nemaifiind jenat de controlul preotului; iar preotul va fi scutit de jignitoarea așteptare a primirii plății pentru serviciul făcut.

Și catolicii primesc bani pentru serviciile religioase, însă ei primesc și cer pentru biserică, nu pentru ei. Că banii primiți, în mare parte sunt folosiți de ei, asta o știu toți; dar, cel puțin, ei zic că dau bisericii, iar nu preotului, cum este la noi.

Cu aceste măsuri luate s'ar evità impresia neplăcută de a se da plata serviciilor religioase chiar în mâna reprezentantului religiei, și deci critica la care dă naștere aceste obiceiuri ruginite pentru vremurile din ziua de azi.

Aceasta e o părere, care nu esclude altele și mai nimerite. Dacă mi-am luat îngăduiala a atinge în treacăt chestia răsplătirii serviciilor religioase, n'am făcut-o din răutate, ci din dragostea ce o am către Sfânta noastră religie și pentru înălțarea prestigiului preoțimii noastre, preoțime pe care o iubesc, atât pentru misiunea ce-i este încredințată, cât și pentru faptul că sunt vlăstarul a mai bine de cinci generații de preoți, cinci generații de oameni ce-au reprezentat pe Mântuitorul blând, semănându-i învățăturile în sufletele semenilor lor.

www.dacoromanica.ro

voltaţi cari au avut cutezanţa de admirat de a sta proptă atotputernicului cler catolic, în frunte cu infailibilul (?!) Papă dela Roma.

Ca mărturie că teama superstiţioasă de supranatural a ţinut nevătămată decătre oameni biserica din Bălteni este şi credinţa sătenilor despre puterile suprafireşti ce ţin sub scutul lor acest Sfânt şi bătrân lăcaş.

Cu prilejul culegerii notelor ce mi-au slujit la alcătuirea prezentei lucrări, am întrebat pe unii din sătenii dela Bălteni, cum se face că n'au dărâmat şi biserica, cum au făcut cu celelalte clădiri din jurul ei, spre a-i folosi cărămida la nevoile lor; şi mi-s'a răspuns:

— *„Vai-de noi, Domnule! Cum poţi să te gândeşti la una ca asta?! Nu ne trăsneà Dumnezeu, pe loc, cum ne-am fi atins de Sfânta Biserică?! Ei, d'alilalte ziduri nu erà niciun păcat, că erau ziduri goale şi pustii; şi apoi,doar nu stătuseră sfinţi în ele, ci nişte blestemaţi de călugări, cari, câte ticăloşii au mai făcut p'aici cu fetele şi cu femeile oamenilor, te ia groaza. Numai Iancu Jianu, săracu, — Dumnezeu să-l ierte! — le-a dat de cap, că i-a pus pe toţi pe goană; şi d'atunci ne-am scăpat de ei, c'a rămas sfânta biserică pe seama satului"*.

„Ş'apoi, să mai vezi un lucru: biserica are stafii! Poate-i fi auzit că popa Niculae şi-a făcut casele din cărămizile luate dela dărâmăturile zidurilor din faţa bisericii? Ei, popa Niculae numai de nadins şi-a făcut casele, ca să'nşele ochii oamenilor că dărâmă zidurile, spre a-şi face din ele adăpost; popa însă umblà după comori, umblà după banii lui Radu Negru, vreà să găsească cùlele de bani ale lui Radu Vodă.! Şi a dărâmat popa, şi a săpat pân'a dat de o pivniţă boltită în colţul dinspre biserică, înspre soare răsare, în partea dinspre gârlă. D'acolo, ci-că se făceà o grămadă de pivniţe cari mergeau la cùlele cu bani ale lui Radu Negru, şi peste care dăduse numai Cristea Vodă, când a dres biserica".

„Popa, când a dat peste pivniţ-aia boltită, n'a avut corajul să meargă mai departe; orică, de şiret, să meargă numai el, n'a mai lăsat oamenii să sape mai departe, şi a oprit lucru. Peste noapte, unu din oameni, mai îndrăsneţ, şi'a luat inima'n dinţi şi a mers să intre singur în cùle. A doua zi l-am găsit ţeapăn lângă ziduri. Abià-abià şi-a venit în fire, după multe descântece şi căutături".

„Până să ne spue el ce i-s'a întâmplat, ne-a spus Popa Niculae, cum, în noapte-aia, a visat că nimeni — dacă ţine la viaţă — să nu caute a pătrunde mai departe în lăuntrul pivniţelor, că nu mai iese de acolo, nici viu, nici mort. D'a doua zi chiar, s'a apucat bietul popă şi a astupat p'acolo pe unde dărâmase, şi'n câtevà zile a făcut pământul tot una, şi cùlele lui Radu Negru au rămas înghiţite de pământ".

„Cine ştie, când, şi de cine vor fi scoase la ivială băneturile ce-or fi zăcând în cùlele-alea?!".

„Când s'a însănătoşit omul nostru, ne spuneà cum venise cu gândul să intre în pivniţe. Cum sosì la gura deschizăturii, văzù venind din fund o matahală lungă, îmbrăcată în alb, care-i strigă: „Ce cauţi să turburi liniştea morţilor?!". Par'că l-au pătruns până'n inimă cuţite de ghiaţă, ne spuneà el. Ce-a mai zis stafii-aia, că stafie trebuie să fi fost, nu ştie, şi nici de el nu ştie ce i-s'a mai întâmplat după aceea".

www.dacoromanica.ro

„Du-te, domnule, dacă-ți dă meșii, de mai ia cărămidă dela biserică! E'n stare stafii-aia, pentru-o cărămidă să-ți ià sufletul: Doamne iartă-mă!".

„O fi așà, n'o fi așà, lucru e că lumea a prins frică, dar oamenii mai zic că ăla îmbrăcatu'n alb a fost popa Niculae, care a intrat la cùlele lui Radu Negru, de unde a luat cât bănet i-a trebuit. Tocmai când se întorceà dela cùle, s'a întâlnit cu omul nostru; iar a doua zi, ca să nu mai intre și alții, și ca să nu deà de bănuit lumii, a pus de s'a astupat gura pivniței! Așà crede lumeà. Dacă o fi așà, Dumnezeu știe!".

Unii se jură că chiar ei au văzut stafia umblând pe brâul bisericii. Alți zic că e lungă și slabă; unii, că e ca un copil mic. Adevărul e că nici unul nu știe ce spune, și că tot ceeace spun ei, sunt plăsmuiri ale închipuirii lor, sprijinite pe feldefel de fapte și împrejurări nepricepute sau bănuite de ei ca pricepute.

Pentru biserica din Bălteni, superstițiile sătenilor au fost un bun ajutor în menținerea întregității ei; căci de teama răzbunării dumnezeești și de groaza stafiilor, n'au îndrăsnit să se atingă de o bucățică din molozul ei. Așa se explică faptul că azi ni-i dat a vedeà o zidire măreață, din cale afară de trainică, înălțându-și încă falnic fruntea printre lăstarii secularilor copaci ai faimosului codru al Vlăsiei.

Câte ziduri ce atâță curiozitatea trecătorilor nu se întâlnesc mai în toate părțile! Câte gropi ce arată a fi fost odată pivnițe, beciuri de case, de hanuri, nu găsim și azi aiurea, pe la încrucișarea drumurilor, prin inima pădurilor! Ce nu ne-ar puteà povestì acele urme ale unor locașuri ce trebuie să fi fost pline de multă însuflețire în alte vremuri! Dar..., n'au gură! Ce minunății n'am știì! Câte grozăvii n'am aflà! Ce întâmplări dureroase nu ne-ar auzì urechile! Câte lucruri neștiute, neînchipuite, neauzite, n'am aflà dela ele!?.. Dar..., n'au grai!...

Cunoșteam în satul Balotești din județul Ilfov niște ziduri din cari n'a mai rămas aproape nimic. Acum douăzeci de ani, zidurile erau complecte pe tot lungul temeliei lor, așà că s'ar fi putut reconstituì starea lor de altădată. Treptat—treptat, câte-un colț, câte-o bucată, au fost dărâmate pe întrecere de săteni; ba să-și facă un cuptor, ba să-și facă o șoseluță prin curte, ba mai știu eu ce!

Mi-aduc aminte, cum aceste ziduri erau dărâmate pe capete de niște oameni din satul Căciulați, vecin cu Baloteștii, și dărâmăturile erau cărate la fostul palat de vară al lui Alexandru Ghica[1]), în satul Căciulați, unde se întrebuințau pentru nivelarea diferitelor poziții în parcul acestui palat. Mai acum 6—7 ani, parte din zid a fost dărâmat de soldații companiei din Balotești, spre a-și lărgì câmpul de exerciții, care erà în apropierea zidurilor.

Acum, din aceste ziduri n-a mai rămas decât un peticuț spre drum, restul a fost dărâmat pentruca în locul lor să facă localul de primărie al comunii Balotești[2]).

Nimeni nu știe ce-au fost, și ale cui au fost aceste case din cari rămăseseră doar zidurile despre cari vorbii.

---

[1]) Azi, acest palat este proprietatea d-nei Maria C. Blaramberg, născută Băleanu.

[2]) Moșia Balotești este astăzi proprietate a d-lui Ioan Lahovary.

www.dacoromanica.ro

O tradiție nesigură spune că ar fi fost ale unui oarecare „*Ban Cornea*", l oier foarte bogat; și atâta tot. Zidurile erau așà de trainice, în cât concurau piatra, totuș au fost biruite de târnăcopul omului.

Și câte ruine presărate în lungul țerii nu vor fi având însemnătăți pe cari nici nu le bănuim privindu-le scheletul plin de mușchi și bălării?!...

Așà pier toate, și cu cele pierite, piere și faima legată de ele. Sunt unele lucruri al căror trecut nu prezintă nicio importanță; sunt însă altele, cari interesează așà de mult, încât pentru o prețioașă informație ai fi în stare să dai cine știe cât, dar n'ai de unde s'o iei. In special monumentele istorice au o capitală importanță în cunoașterea unui popor, căci în ele poți citì originea, trecutul, prezentul, firea și aspirațiunile luí, și după ele îi poți ghicì viitorul.

Ce bine ar fi, dacă cei ce află sau cunosc fapte importante pentru trecutul poporului nostru, ar așterne științele lor pe hârtie, spre a rămâne posterității, căreia îi poate folosì.

Cunoștințele folositoare, ascunse, sunt întocmai ca pietrele prețioase în fundul pământului: niciunele, nicialtele nu aduc nici un folos.

Dacă în țara noastră dispar multe lucruri ce-ar trebuì păstrate cu sfințenie, pricina e și lipsa de educație a simțului național.

Și dacă nici la mânăstirea din Bălteni, nici la cea din Snagov, vecine una cu alta și bătrâne tot cam de-o vreme, n'a mai rămas nimic din ceeace înconjură sfintele lăcașuri, aceasta se datorește numai lipsei sentimentului național în popor.

Și trebue ținut seamă că mânăstirii din Snagov i-au avut de grijă atât voievozii depe vremuri, cum și călugării, și chiar stăpânirea mai de acum câtevà zeci de ani. Cu toate acestea, ajunsese cuibarul ciorilor și pepinieră de bălării; iar dintre dependințe, nu-i mai rămăsese decât clopotnița, în ruine.

Cu durere trebuie să recunoaștem că Românului îi lipsește dragostea, evlavia și respectul către cele rămase din străbuni.

Cine știe, dacă și biserica din Bălteni n'ar fi ajuns o ruină de-al cărei rost nimeni n'ar fi știut să-și dea seama, dacă întâmplarea nu făceà ca la Domeniile Coroanei să fie alipit și trupul de moșie, Băltenii! Până a i-se aflà însemnătatea istorică, Administrația acestui Domeniu a luat toate măsurile de îndreptare a stricăciunilor făcute de timp, sfântului lăcaș.

Este drept că în reparațiunile și îmbunătățirile ce i s'au adus, s'a respectat foarte mult nota caracteristică, forma veche și ornamentele exterioare ale bisericii; ba, s'a mers încă până acolo că s'a menținut chiar nezugrăvită, cum a fost aflată de Administrația Domeniului Coroanei la luarea moșiei în primire. Cred însă, că de s'ar luà măsuri ca biserica să fie zugrăvită și împodobită cum se cuvine, nu s'ar călcà întru nimic originalitatea sa, mai ales că interiorul lasă foarte mult de dorit, fiind într'o absolută stare de lipsă și sărăcie, atât ca mobilă, cât și ca odoare.

Spoiala cenușie e drept că îi dă un aspect de vechime și o notă neobișnuită față de alte sfinte lăcașuri; dar pictura, alături de stilul impunător al bisericii, ar oferì privirii aceà măreție înălțătoare pe care numai frumosul, combinat cu originalul și cu pitorescul, e în măsură a-l produce.

Socotesc că acum, când schitul din Bălteni a fost trecut în rândul Monumentelor Istorice, se vor luà măsurile trebuitoare de către Comisiunea Monumentelor Istorice, ca să i-se aducă toate îmbunătățirile de cari are nevoie.

www.dacoromanica.ro

Biserica din Bălteni, și ca poziție, și ca plan de aranjare, și ca stil, este unica în țară. Istoricul ei este destul de interesant și merită toată băgarea de seamă a celor ce se îndeletnicesc cu cercetarea trecutului neamului nostru.

Dacă împrejurimilor li s'ar da îngrijirea ce o merită, înlăturându-se aceà notă ce caracterizează dărăpănarea, părăginirea și lipsa de interes; dacă exteriorului i s'ar mai îmbunătăți puținele lipsuri ce au rămas neîmplinite cu prilejul ultimei reparații; dacă în interior, pardoseala—care, fiind schimbată în atâtea rânduri, nu se mai poate considerà ca notă originală a clădirii—, ar fi înlocuită printr'una mai durabilă și mai plăcută privirii, dacă zidurile i s'ar zugrăvì într'un stil potrivit cu vechimea ei; dacă lipsa de odoare de preț, cum: candele, sfeșnice, policandre, etc., i-ar fi împlinită: biserica din Bălteni ar fi un monument românesc cu care ne-am puteà fălì, și care ar puteà să fie dat ca pildă pentru vechimea lui, pentru arta cu care a fost lucrat și pentru trăinicia de care a dat dovadă în lungul veacurilor.

Biserica din Bălteni nu e mare, totuș s'ar puteà transformà într'un adevărat sanctuar al artei, într'un lăcaș care să facă cinste și Țerii și Sfintei noastre credințe.

Nu trebuie să se aibă în vedere că împrejurările i-au creiat o poziție geografică nefavorabilă, nefiind la îndemâna vizitatorilor; nu trebuie să se ție în seamă că acest colț al Codrului Vlăsiei mai mult înspăimântă decât încântă ochiul; dimpotrivă, trebuie să se ție socoteală că strămunii noștri, când au ridicat schitul din Bălteni, nu s'au gândit că ne va venì odată, nouă, urmașilor ieșiți din griji, peste mână să-l cercetăm. Ei s'au gândit la nevoile și durerile lor, la necazurile și chinurile lor; s'au gândit cum să fie mai ascunși ochilor vrăjmașilor ce nu le mai dădeau pace.

Drumurile, potecile, colnicele, sunt lucrări ale omului, nu ale naturii. Omul trebuie dar, să-și croiască drum și să-și pună la îndemână ceeace-i vine peste mână [1]).

Acest monument strămun e vrednic de văzut. Din el se resfrâng glorioase, razele de mărire și restriște ale vremurilor de demult apuse peste umbrele strămoșilor noștri; ale acelor vremuri petrecute într'o veșnică grijă, într'un veșnic sbucium. Nu trebuie să uităm că «*la umbra turnurilor bisericii și a crucii strălucitoare au trăit strămunii neamului. s'au întărit, au luptat, au învins și au trecut la veșnicie, lăsând o frumoasă și înfloritoare moștenire urmașilor lor:* ***întreg pământul țerilor locuite de ei!***» [2]).

I. POPESCU-BĂJENARU.

---

[1]) S'ar puteà croì o șoseà care să plece din Cocioc-Brătulești, prin satul Bălteni, până la mănăstirea Țigănești, care e foarte mult vizitată. Lumea ce ar trece spre Țigănești, prin Bălteni, ar aveà prilejul să viziteze și acest monument național, rămas ca o amintire scumpă din vremuri necunoscute pe pământul țerii noastre, monument în ale cărui cărămizi și tencuială e închegată sudoarea și amarul trecut al strămoșilor noștri.

[2]) Din cuvântarea rostită în fața Marelui Colegiu, în ziua de Marți, 14 Februarie, 1912, de către I. P. S. S. Conon Arămescu-Donici, Mitropolit Primat, cu prilejul alegerii Sale ca Primat al Ungro-Vlahiei.

www.dacoromanica.ro

ROMÂNII INAINTE DE 1222

— NOI CONTRIBUŢIUNI —

Până nu de mult diploma din 1222 dată cavalerilor Teutoni de regele Andrei II se amintea ca cea dintâi diplomă din Ungaria, care arată Români la stânga Dunării. Protivnicii stăruinţei elementului roman de stânga Dunării tocmai de aci îşi luau pretinsele lor temeinice argumente.

Daniil *Cornides* copiase, ce-e drept, în 25 Februarie 1779 un document (20 Aprilie 1611) al lui Gavriil Bethlen, în care se află intercalată o diplomă dela *Coloman* Cărturarul (1095—1115), care într'o transcriere (1227) dela Andrei II vorbea, după cum cetea şi înţelegea Cornides, de scutiri acordate unor Români, de o „ţară a Românilor“ [1]). Toţi, cari s'au ocupat mai târziu însă de acest document, îl considerară falş, fiindcă fragmentele ajunse până la noi—încă în 1227 documentul lui Coloman erà foarte deteriorat—vorbesc de lucruri, cari nu puteau fi pe timpul lui Coloman. Istoriografii unguri ca *Pauler* [2]) şi alţii nu admiteau între altele nici posibilitatea menţionării Românilor sub Coloman. Cu toate că tocmai pomenirea Românilor nu poate fi invocată ca un argument contra diplomei. Doar cucerirea şi anexarea definitivă a Transilvaniei nu s'a făcut de către Unguri în epoca „voevozilor“, nici chiar în cea a lui Stefan I, ci mai târziu. Ştefan I a cucerit numai unele părţi vestice limitrofe ale Transilvaniei între Someşuri; din Ungaria sudică încorporase numai Cenadul, voivodatul lui Othum, care stăpânia până la Mureş [1]). Un studiu comparativ asupra situaţiunei de mai târziu a Românilor din Transilvania, părţile adiacente ei şi Banatul de mai pe urmă dovedeşte cu prisosinţă, că regii Ungariei au câştigat aceste părţi abia în secolul XII şi XIII, când fură nevoiţi să recunoască starea de drept, ce au găsit-o la Români, aşà zisul *ius Valachicum* sau *Olachale,* care s'a menţinut până târziu şi-l abroagă legi ungureşti abia în secolul al XVI.

Cronicari arpadieni amintesc sporadic neamul autochton româ-

---

[1]) E publicat în *Fejér, Codex Diplomaticus* III/2, 484.

[2]) *Pauler Gyula, A magyar nemzet története az Árpádok korában* I—II, Budapesta 1899.

[1]) Cf. *Karácsonyi I.*, A székelyek eredete pag. 66 şi urm.; *idem* in *Századok* 1901 pag. 1039, apoi *A. honfoglalás és Erdély* p. 14 şi urm.; *A. Bunea, Incercare de istoria Românilor până la 1382,* ed. Acad. Rom. Bucureşti 1912 pag. 106 şi urm.

www.dacoromanica.ro

nesc. Numai *Anonimul* a început—copia de pe cronica lui nu e complectă—să culeagă o parte din tradiţia istorică existentă.

Adevărul nu rămâne sub obroc, căci cu vremea documentele ungureşti treptat, ce se descoperă, confirmă indiscutabila continuitate a Românilor în Dacia Traiană.

Astfel documentul următor ne comunică preţioase informaţiuni: „Când Asan Burul, răposatul împărat al Bulgarilor pe baza prieteniei imploră ajutor dela tatăl nostru [scrie in 23 Iunie 1250 regele Bela IV (1235—1270) despre tatăl său Andrei II (1205—1235)] contra necredincioşilor săi din Vidin, regele trimise pe *Ioachim*, comite de Sibiiu, punându-l în fruntea oştirei compuse din Saşi, *Români*, Săcui şi Pecenegi. Aceştia, când ajunseră la râul Obozt întâlnind trei comandanţi din Cumania au dat cu ei luptă; doi dintre aceştia au fost omoriţi, iar pe al treilea cu numele Karaz comitele Ioachim l'a trimis legat la rege. Ajungând la castrul Vidin se luptă vitejeşte, îmbărbătând în faptul luptei armata încredinţată sieşi aşa că au ars prin foc două părţi ale cetăţii; în sfârşit după o luptă foarte straşnică dată acolo, deşi el abia rămase în viaţă omorîndu-i-se calul sub sine şi deşi primise lovituri mortale, cu toate că patru rude şi alţi soldaţi ai lui fură omoriţi acolo de Bulgari, totuşi el restituì castrul Vidin în mânile lui Asan Burul [2]).

Documentul din 1250 astfel rezumează privilegiul donaţional făcut de Andrei II pentru Ioachim, comitele Sibiului. Privilegiul nu e reprodus din vorbă 'n vorbă, ci-i se redă numai conţinutul. De aceea trebue stabilit aproximativ anul acelei expediţiuni la Vidin, în care Românii transilvăneni au avut rol mai mare decât Săcuii şi Pecenegii.

---

[1]) S'a publicat întâiu în *Starine*, XXVII, (1895) 28 de *Kukuljevic* cu data de 1259. Tot astfel îl reproduce *T. Smičiklas* în Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae V. Zagrabiae 1907 pag. 132—33 şi nu de mult în organul Academiei din Sofia [Списание на Българската Академия на наукитѣ. III. 2. (1902): *П. Никовъ*, Царь Борилъ подъ свѣтлината на единъ новъ паметникъ pag. 121 şi urm.] După originalul dela Arhiva din Budapesta reproduce o parte din document *Karácsonyi* în *Századok* 1912 p. 292, dând data corectă: 1250, 23 Iunie. Şi fără să fi controlat originalul putea însă şti Karácsonyi, că data din urmă e corectă, dacă ar fi cunoscut următorul pasagiu din *Wenzel, Codex diplomaticus continuatus* VII pag. 310: pe timpul regelui Matia adecă diploma a figurat într'un proces, cu care ocaziune i s'a însemnat în procesul verbal data: „scilicet anno Dominice Incarnationis millesimo ducentesimo quinquagesimo, nono Kalendas Iulii, *regni autem sui quintodecimo* Geurini privilegialiter emanate".

[2]) *Századok* l. c.: .. „Cum Ascenus Burul imperator quondam Bulgarorum auxilium a patre nostro contra infideles suos de Budino ex amicitiae fiducia implorasset, rex ipse Iwachinum comitem Scibiniensem associatis sibi Saxonibus, *Olacis*, Siculis et Bissenis in subsidium transmisit, eum in ductorem exercitus preferendo. Qui cum supra fluvium Obozt pervenissent, tres duces de Cumania ipsis occurentes cum eis prelium commiserunt, quorum duobus occisis tertium nomine Karaz comes Iwachinus vinctum transmisit ad regem. Perveniens ad castrum Budin viriliter pugnando exercitum sibi subditum in facto prelii laudabiliter confortando, ita quod duas portas civitatis igne combussisset, tandem post forte prelium ibi commisum, licet equo, cui insidebat occiso sub eo, ipse acceptis letalibus plagis vix vivus remanserit, tamen quattuor cognatis et aliis militibus suis ibidem per Bulgaros occisis castrum Budin ad manus ciusdem Burul Asceni restituit."

www.dacoromanica.ro

In textul documentului[1]) se spune imediat mai departe, că comitele Ioachim după expediţia la Vidin şi-a mai câştigat merite şi'n expediţiunea contra lui Roman Igorevici din Galiţia „în care Roman a fost decapitat". Această expediţie a fost în 1211[2]). Ioachim a fost deci la Vidin înainte de 1211, căci afară de aceasta pe timpul expediţiei cavalerii cu crucea neagră nu erau în *Ţară Bârsei. Terminus post quem* e 8 Octomvre 1207, când a fost asasinat Ioniţă romaioktonos, învingătorul dela Adrianopol (15 Aprilie 1205), spaima Latinilor, cari aşa de uşor ajunseseră stăpâni în Constantinopol. Numai moartea prea timpurie împedecase pe acest domn român, ca să înfăptuiască pentru întâia oară în istorie *uniunea popoarelor balcanice.*

Ce s'a întâmplat adecă după asasinarea lui Ioniţă?

Urmaşul legitim al tronului, Ioan Asan, minor încă, ajutat de profesorul său abia poate scăpa la Cumanii totdeauna prieteni gata de ajutor ai împărăţiei româno-bulgare. Adăpostirea tânărului principe nu erà însă sigură aici; de aceea se refugiază în Rusia[3]).

Uzurpatorul tronului, *Asan Burul* sau *Burilă* (aşa-i zic cronicarii bizantini) ia în căsătorie pe văduva lui Ioniţă, care erà fata principelui Cumanilor, crezând că astfel îşi va menţine stăpânirea şi cu ajutorul Cumanilor şi astfel el, nepotul de soră, va da aparenţă de legalitate uzurpării sale.

După asasinarea lui Ioniţă imperiul româno-bulgar trece prin o grea criză. Duşmani avea la nord pe Unguri, la sud pe Latini, cărora înfrângerea dela Adrianopol şi moartea lui Bonifaciu, marchiz de Montferrat şi rege al Salonicului, nu le secase puterea de rezistenţă, la vest pe Sârbi, unde nu mult după moartea lui Ioniţă, în 1208 Ştefan unise toate jupanatele sub a sa singură stăpânire.

Cu Ungurii Ioniţă avusese neînţelegeri mari. Emeric (1196—1205), regele ungur, căutase să se întindă în dauna împărăţiei româno-bulgare. In 1202 intrase în Serbia şi ocupase un teritoriu de lângă Morava; pentru acest fapt luă titlul de stăpânitor al Ramei[4]). In acelaş an în titulatura sa figurează şi *Bulgaria,* din al cărei teritoriu propriu zis nu ocupase nimic, ci numai unele părţi din Serbia; pentru aceea încă în acelaş an înlocueşte *Bulgaria* cu Serbia în titulatură[5]). Precum făcuseră odinioară Germanii contra Slavilor nordici, Emeric căută a-şi pune noile teritorii sub scutul scaunului papal. In atari împrejurări Ioniţă îşi arată geniul său politic: el prinde pe papă în mrejile sale. Se apropie de papa: îi promite trecerea la biserica Romei: să i se dea titlul de împărat şi să se numească în ţara sa un patriarh. Aşà ar fi ajuns independent de biserica grecească, care reprezenta pretenţiunile vechi de suzeranitate ale imperiului romeic—bizantin, iar regele Ungariei îşi vedeà dejucate planurile, fiindcă

[1]) *Starine* l. c.

[2]) *Saranievicz,* die Hypatios Kronik; *Pauler* op. cit. II 50—51.

[3]) Cf. *C. Jiriček,* Geschichte der Bulgaren, Praga 1876 pag. 243 şi urm.; *A. D. Xenopol,* Istoria Românilor l 591.; *D. Onciul, Titlul lui Mircea cel Bătrân şi posesiunile lui* în *Convorbiri literare* 1902 pag. 35 şi urm.

[4]) *Hurmuzaki-Densuşianu, Documente* I_2 la acest an.

[5]) cf. *D. Onciul,* Titlul lui Mircea cel Bătrân etc. [*Convorbiri literare* 1902 (XXXVI) pag. 38 şi nota dela pag. 37]; *Fejér, Codex Diplomaticus* II 395, 411, 414.

www.dacoromanica.ro

de acì 'nainte papa va aveà să apere imperiul româno-bulgar de *cruciatele egoiste* ale Ungariei. Supărarea lui Emeric fu mare. La început nu lăsă pe trimisul papei, cardinalul Leo, să treacă în Bulgaria cu coroana regală pentru Ioniță și *pallium* pentru primatul țării. Emeric pretindeà, ca mai întâi să se aranjeze chestiunile de litigiu pentru niște hotare între Ioniță și Ungaria [1]). Ioniță nici în cursul tratativelor cu papa nu lăsase nerăsbunată aventurarea războinică a regelui unguresc din 1202, căci în 1203 el pradă și recucerește teritoriul, pe care Emeric crezuse, că-l va stăpâni definitiv.

Papa intervine în timp ce relațiunile erau atât de încordate și încă în sensul arătat, care puteà fi pentru regele Ungariei un avis, că orice estindere spre sud a dominațiunei ungurești nu e permisă și că moștenirea imperiului bizantin o va aveà imperiul româno-bulgar.

In 4 Octomvre papa auzise, că cardinalul Leo a putut pleca la Ioniță, în 15 ale aceleeaș luni Leo erà în Târnova. Incoronarea lui Ioniță se făcu cu mare pompă la 8 Noemvrie 1204 [2]). In acelaș timp tratativele papei cu regele Ungariei nu încetară, pentru ca să stabilească în interesul bisericei romane un modus vivendi între cei 2 domnitori. Nainte de încoronare vedem pe Ioniță scriind papei Inocențiu III o scrisoare [3]) despre raporturile cu Ungaria: el lasă în grija papei, ca să conducă corect și drept tratativele de împăcare, ca să înceteze măcelul între creștini. Dar regele Ungariei ține și a luat în stăpânire 5 episcopate ale Bulgariei dimpreună cu teritoriile lor, episcopatele chiar le-a nimicit [4]).

Nici faptul încoronărei n'a îmbunătățit raporturile între Ungaria și imperiul româno-bulgar. Iată, ce scrie Ioniță și atunci papei: regele ungur caută să facă pagube regiunilor imperiului dela sud, deși imperiul româno-bulgar n'are nici o legătură de regiuni sau vr'o daraveră cu el. Regele ungur îl disconsideră. Cardinalul Leo a văzut de altfel toate. Să scrie papa regelui Ungariei, ca să se țină departe de imperiul lui Ioniță. „Dacă însă el va veni contra țărilor imperiului meu — adăoga Ioniță — și-mi va ajută D-zeu să-l înving, să nu aibă Sfinția ta nici o bănuială asupra imperiului meu [5])". Andrei II (1205—1235) avù aceeaș atitudine dușmănoasă față de Ioniță [6]), fără să îndrăsnească deocamdată a porni contra imperiului româno-bulgar. Deși papa n'a putut fi un protector eficace, așà cum sperase Ioniță. Ii dase numai titlul de rege, pe când Ioniță ceruse să fie recunoscut împărat, nici patriarh n'a voit să-i întărească în imperiu. Un factor nou, neașteptat

[1]) Fejér, Codex Dipl. II 425, 431.

[2]) *Theiner*, Monumenta etc. I 39 (= *Wenzel*, Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, VI, 204).

[3]) *Wenzel* op. cit. nr. 174.

[4]) Acestea nu pot fi cele 5 episcopate amintite de Jirecek (op. cit. p. 424). Niș, Vidin sunt posesiuni bulgare în 1203—4 (*Wenzel*, VI, 281). Și Barinciu erà posesiune a lui Ioniță în 1204, ceeace se vede din aventura lui Leo. Aici e vorba probabil de posesiunile vechiului imperiu bulgar. Cf. *Pauler*, l. c.

[5]) *Fejér*, Codex Diplomaticus, II, 446.

[6]) Relațiunile lui Ioniță cu Ungaria le lămuresc documentele din *Wenzel* op. cit. VI pag. 201 (trebue 1200 în loc de 1199), pag 227—8, apoi n-rii 146—150, 162, 163—4, 165, 168—174, 175—182.

www.dacoromanica.ro

intervine în desfăşurarea evenimentelor. Prin trecerea la biserica Romei Ioniţă socotise să-şi facă biserica şi poporul neatârnat de biserica şi patriarhia vecinic în serviciile împăratului grec din Constantinopol. Din 12 Aprilie 1204 însă Constantinopolul erà în mâna cruciaţilor, cari au crezut, că au nimicit fără speranţă de reînviere imperiul bizantin şi şi-l-au împărţit între ei, cel puţin pe hârtie în conformitate cu ideile lor feudale. In Constantinopol e acum un împărat latin, care reià toate pretenţiunile imperiului bizantin. Latinii „din Constantinopol" nu voiră să recunoască aşàdară legalitatea imperiului româno-bulgar şi'n loc să se alieze cu Ioniţă contra resturilor dominaţiunei greceşti, ei îl tratează, drept „sclav revoltat" şi încep cu el luptele, cari le fură fatale. Cum cruciata se făcuse sub protectoratul papei, cum papa s'a arătat favorabil, sau cel puţin fără energie faţă de „Latinii" din Constantinopol, e firesc, că se răcesc raporturile dintre Ioniţă şi papa. Papa îşi propuse de aceea să facă pace între Ioniţă şi „Latini".

Ioniţă dovedi „Latinilor", că e o forţă de temut. In lupta dela Adrianopol (Aprilie 1205) chiar împăratul latin Balduin, cade în prinsoare, unde-şi termină şi zilele. Urmă apoi noua biruinţă a lui Ioniţă la Rossa (Ianuarie 1206). Auzind de captivitatea lui Balduin papa trimite lui Henric de Flandra ordinul laconic şi imperativ, să semneze pace cinstită cu ilustrul rege al Bulgarilor şi Românilor. Imprejurările cer fapte, nu vorbe. In acelaş timp scrie papa şi lui Ioniţă amintindu-i că numai o pace cu Latinii l-ar scăpa de pericolul, ce-i ameninţă ţara din partea Ungurilor şi Latinilor coalizaţi. Ioniţă răspunde papei, că încă imediat după căderea Constantinopolului a trimis scrisori Latinilor pentru încheerea unui tratat. Latinii au pretins cu trufie restituirea părţilor din imperiul grec, pe cari el le ţine pe nedrept. Ioniţă le-a răspuns: „eu am cu mult mai mult drept asupra acestei ţări, decât voi asupra Constantinopolului: eu am reluat, ce posedau odinioară strămoşii mei. Voi, voi aţi atacat o cetate şi un imperiu, care nu vă aparţinea sub nici un titlu. De altfel eu am coroana din mâna pontificelui suveran, pe când cel ce se întitula „basileus" al Constantinopolului (Alexe III) îşi uzurpase pe a sa. «Latinii» l-au provocat, el s'a apărat, iar Dumnezeu îi dădu o victorie neaşteptată[1]) Oastea lui Ioniţă în anul, viitor, asediază Tessalonicul, în jurul căruia se dau lupte crâncene. Această parte din imperiu o primise ca feud marchizul Bonifaciu, un bătrân cu temperament romantic, care, deşi în vârstă, luà în căsătorie pe văduva lui Isac Angelos, pe frumoasa Margareta, sora regelui Andrei II. In lupta dinaintea Tessalonicului cade şi Bonifaciu (sfârşitul lui Iulie 1207 [2]) In zadar încearcă papa să împace pe Ioniţă cu „catolicii" din Constantinopol, în zadar îi scrisese şi lui Henric, fratele lui Balduin.

Latinii au însă noroc. Mâni ucigaşe răpun viaţa lui Ioniţă înaintea Tessalonicului. *Burul* [3]) alias Burilă ajuns prin uzurpare la tron

[1]) Cf. A. Luchaire, Innocent III. La question d'Orient. Paris 1911 pag. 174 şi nrm.

[2]) Martin, L'histoire de France, III, 331.

[3]) In *Banat* sunt familii române cu numele *Burul*.

www.dacoromanica.ro

începe, par'că, a da o nouă orientare politică imperiului său. Nu ştim, care va fi fost preţul prieteniei cu Ungaria. Dar vedem, că pentru a puteà înăbuşì răscoala internă, isbucnită în părţile nordvestice ale împărăţiei, în Vidin, el recurge la ajutorul regelui unguresc.

In baza prieteniei Burul cere ajutor dela regele Andrei II. Acesta trimite pe comitele de Sibiiu, Ioachim, cu Saşi, Români, Săcui şi Pecenegi, ca să redee lui Burul Vidinul rebel. Armata a eşit probabil pe la Turnul-Roşu apucând laturea dreaptă a Oltului în direcţia Craiovei spre Vidin. La râul Obozt le-a eşit în cale ca să-i împedice a merge spre Vidin, trei comandanţi cumani. Cumanii sunt bătuţi; un comandant cuman, Karaz, e prins şi trimis legat la rege. [1]) Ajungând la Vidin, îl ocupă numai după lupte sângeroase, în cari însuşi Ioachim e rănit.

Prieten cu Ungurii, Burilă a continuat lupta contra imperiului latin. Henric rămâne însă învingător la Berrhoea, iar Burilă însuşi suferă o mare înfrângere la Filipopol (31 Iulie 1208).

După înfrângerile acestea vor fi crezut duşmanii uzurpatorului că-l pot detronà şi aşà a isbucnit răscoala în Vidin, pentru potolirea căreia Burilă fu nevoit să ceară ajutorul regelui unguresc, care pe vremea asta trăià bine şi cu Sârbii.

Impăcat cu vechii duşmani, fără să mai aibă concursul Cumanilor nici al Românilor din stânga Dunării, de prin Oltenia, restul domniei lui Burilă e fără importanţă. Două fapte sunt de remarcat numai: goana contra bogomililor, ale căror învăţuri le anatemizează un sobor ţinut din ordinul uzurpatorului în Târnova, şi expediţia făcută în tovărăşia împărătesculuì său ginere, Henric de Flandre contra Sârbilor: rezultatul fu înfrângerea dela Niş [2]).

Domnia lui Burilă înseamnă o epocă nouă în istoria imperiului româno-bulgar. Sub el se începe bulgarizarea rapidă a imperiului continuată şi sub Asan II, care bulgarificare însemna a-şi uità de slava vremii lui Ioniţă. Cumanii şi dimpreună cu ei Românii dela cursul de jos al Dunării îşi despart şi desfac drumul de acela al imperiului în forma cea nouă, care încheiase pace cu Ungurii. Pacea

---

[1]) *Karácsonyi*, l. c. crede că Obozt=Ogozt, râu, care se varsă din partea bulgărească la Rahova în Dunăre. Nu înţelegem, de ce să nu fi atacat Cumanii oastea lui Ioachim în drum mai sus şi de ce o fi urmat până la Ogozt-ul delá Rahova. Să nu fie oare acest Obozt *Jiul* de azi, care erà în calea spre Vidin?.

[2]) *Pauler*, op. cit. II, în special nota 46 pag. 493 susţine că încă 'n 1212—3 s'ar fi stricat prietenia între Burilă şi Andrei II pe baza unei diplome din 1218, în care regele răsplăteşte serviciile unui castrens din Zala făcute „iuxta castrum Boronch" (Wenzel, ibidem XI, 141). Nici o altă diplomă mai apropiată nu aminteşte însă această expediţie. Aserţiunea lui Pauler o susţine şi Karácsonyi, l. c., ba amintind, că Andrei iea în căsătorie pe nepoata împăratului latin zice, că devine duşman firesc al imperiului româno-bulgar. Nici acest adaos al lui Karácsonyi nu menţine aserţiunea împrumutului dela Pauler. Căci căsătoria lui Andrei II cu nepoata împăratului latin strânge şi mai mult prietenia cu Burul. Cu doi ani mai nainte (1213) Henric din Constantinopol luase de soţie pe frumoasa fată a lui Burul tocmai din motive politice, ca să-şi asigure prietenia socrului său. Lupta unei oşti ungureşti „iuxta castrum Boronch" a putut fi foarte bine în 1217—8 când Asan II încearcă şi răuşeşte să iea tronul părintesc şi când oastea ungurească a putut intervenì în favorul lui Burul şi contra lui Asan II.

www.dacoromanica.ro

şi prietenia cu Ungaria impuneà Dunărea ca hotar nordic ceeace nu puteau admite nici Cumanii, nici Românii, contra cărora regele Andrei II recurse la înfiinţarea de colonii privilegiate printre locuitorii băştinaşi şi ridicarea unor burguri, cari să ţie în frâu pe Români şi Cumani.

Ioniţă ţinuse morţiş la un imperiu mai latinizat, care în momentul oportun să fie marele imperiu balcanic dela Carpaţi şi poate de mai sus până la Constantinopol, ba chiar mai jos. Dar spre nenorocul imperiului româno-bulgar se aşează imperiul francez în Constantinopol, care perpetuă domnia bizantină. Indepărtat de papa şi biserica romană prin îngâmfarea şi pretenţiunile, cari le-au fost nefaste Latinilor înşişi, imperiul îşi închide tot mai mult neatârnarea în biserica slavă, elementul bulgăresc se ridică tot mai la suprafaţă aşà că atunci, când Francii se epuizaseră: Românii se desfăcuseră de Bulgarii carè singuri niciodată n'au făcut nici-o ispravă. Ioniţă în biserica latină vedeà farul, care va arătà imperiului viitor civilizaţia scoţându-l din întunericul excluzivist al slavismului bogomilic.

Un imperiu balcanic latinizat stăpânind ambele laturi ale Dunării ar fi fost primejdie pentru părţile sudice şi estice ale Ungariei şi Transilvaniei, în cari părţi noul imperiu puteà revendicà drepturi vechi şi fraţi număroşi. Regii Ungariei instinctiv prevăd pericolul; atât Emeric, cât şi Andrei II îi sunt duşmani.

Deci după ce Românii dela stânga Dunării cari ajutaseră şă-şi facă imperiu, îi lasă pe Bulgari, asemenea şi Cumanii, regii unguri pândesc toate ocaziile ca să-şi cucerească elementul român, şi pe Cumani să-i atragă. Aceasta va fi politica regilor Ungariei în tot cursul secolului XIII.

* * *

Care erà situaţiunea Românilor după diploma amintită? Românii, de cari face amintire diploma, sunt din Transilvania; ei formează un element ostăşesc important, mai important decât Săcuii, înaintea cărora îi aminteşte diploma. Ei locuiau în „ţările" lor: ţara Haţegului, Oltului, Oaşului, Bârsii etc., căci vorba *ţară* numai în limba românească, tradus apoi în limba Saşilor veniţi mai târziu, însemna aşezarea etnică a unui popor şi organizaţia lui particulară.

Erau judecaţi şi cârmuiţi de „cnezii" şi „voevozii" lor, cari reprezentau comunitatea faţă de rege având întocmirile lor proprii administrative, judecătoreşti şi ostăşeşti cuprinse în *dreptul românesc, ius Valachicum* [1]).

---

[1]) Cf. *A. D Xenopol.* Starea Românilor în cele dintâiu veacuri ale stăpânirei ungureşti, *Ţara Nouă,* an I, No. 2—3. *Petrovay* în *Századok,* (1911. pag. 611—1) arată, cum Românii aveau o autonomie proprie în Maramureş şi Bereg, care autonomie, adăogăm noi, trebue să fi fost mult mai întinsă în părţile dela sud, în Banatul de mai târziu, Ţara Haţegului şi Ţara Făgăraşului, unde Românii aveau importantă destinaţie militară. Părere contrară, care însă nu o documentează prin nimic, are *G. Müller* în *Die ursprüngliche Rechtslageeder Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande* (Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde Neue Folge. fas. 1, 2. 1912). Situaţiunea juridică veche a Românilor o vom trata într'un alt studiu.

www.dacoromanica.ro

Documentele de mai târziu ne arată, că moşia românească *possessio Olachalis* erà legată de anumite privilegii: majoritatea poporului forma clasa socială a *oamenilor de cetate, castrenses*, iobbagiones castri, element privilegiat ostăşesc. Autonomia acordată Saşilor în aşa zisul *Andreanum* e ceva asemănător cu *ius Valachicum*. Pe când însă Românii înaintând în timp perdeau din drepturi, Saşii ca element orăşenesc afară de favorurile speciale se mai bucurară şi de privilegiile burghezimei, statului al treilea.

Diploma ne mai spune, că comitatul de hotar la sudestul Transilvaniei erà *Sibiul*, care nu devenise Hermannstadt, adecă oraş săsesc, iar comitele sibian, Ioachim nu e Sas, ci erà de prin Croaţia. De altfel ştim, că Ţara Bârsii fu acordată cavalerilor Teutoni tocmai cu scopul, ca aceştia să o afirme ca posesiune transilvană faţă de incursiunile Cumanilor, pentru cari pare că erà un teritoriu neutru (1211).

Ce concluziuni putem face pentru *Ţara de sub munte* (=Havaselföld), cum i-au zis Ungurii Ţării-Româneşti de mai târziu? La est de Olt erà stăpânirea cumană. Aceşti Cumani însă spre vest dela Olt caută să nimicească armata regelui ungur, care mergeà în ajutorul lui Asan Burul şi'n contra Vidinenilor. Prin urmare teritorul spre vest dela Olt erà teritoriu prieten Cumanilor şi duşman Ungariei. Cancelarul regelui Andrei în diploma rezumată de documentul lui Bela IV are grijă să ne spună, că cele trei cete de Cumani nu erau din partea locului, ci din „Cumania" (=*de Cumania*).

Aici era adecă acel teritoriu românesc Valahia *mică*, numire păstrată până în secolul XIX, faţă de Valahia *mare* din Balcani, de aceea numită de popoarele turanice şi mongolice *Kara* Ulagh, mai târziu *Kara* Iflak), unde alăturea de Cumanii vecini îşi aveau primii împăraţi româno-bulgari rezervele puterii lor la vreme de nevoie. Din vremea lui Burilă vedem, că Românii dela Nord şi Cumanii nu mai sprijinesc imperiul, la a cărui zămislire avuseseră cea mai importantă parte. Contra acestor Români şi Cumani, regii Ungariei recurseră nu peste mult la un întreg sistem organic de colonizare aducând pe Saşi, pe cavalerii Teutoni şi mai târziu pe Ioaniţi.

Tendinţele de întindere spre sud ale regilor Ungariei s'au început abia după moartea lui Manuil Comnenul, după ce-şi terminaseră războaiele de hotar la vest. Din nenorocire n'am avut, cine să ne însemneze mai pe larg luptele continuate cu înverşunare timp de două secole, cari lupte regii Ungariei le reluau cu insistenţă, de câte ori le dădeau răgaz trebile lăuntrice ale ţării lor, până ce se ivì în conştiinţa unei părţi din Românime necesitatea unirii întemeindu-se la sfârşitul secolului 13, primul principat românesc, care prin titlu-i *Ţara Românească* arăta, că aici singuri Românii sunt stăpâni faţă de *Ţara Ungurească*, în luptele cu care s'a închegat o parte din neamul românesc ca stat independent.

I. MINEA

www.dacoromanica.ro

IDEILE ŞI FAPTELE
LUI
BOGDAN PETRICEICU HAŞDEU

Moto: Moartea schimbă scaeţi în tulipe
Viaţa schimbă tulipe 'n scaeţi,
Numai moartea dă râmei aripe
Numai moartea e viaţă 'ntre vieţi.

Să vedeţi din scaeţi o tulipă
Răsărind prin al morţii altoi,
Din omidă eşind o aripă
Şi un suflet eşind din noroi.
Haşdeu: Inedită.

I.

INCHINARE

Această lucrare apare abea în 1912 şi cu cale ar fi fost să fie gata în 1907, anul morţii lui Haşdeu. Ce hasard a întârziat apariţia prinosului care se aduce astăzi unui fiu al Basarabiei până acum, când toate inimile româneşti, se strâng de durere?.

Se împlinesc o sută de ani dela răpirea Basarabiei!

Şi ce alt omagiu se poate aduce sorei noastre captive, decât glorificarea vieţei sublime şi faptelor incomparabile cu care un Basarabean s'a distins pe cerul întregei Românii! A fost dat unui Basarabean să înalţe cultura românească, a fost dat unui Basarabean să fie cel mai mare dintre Românii veacului în care Basarabia a suferit impilarea moscovită.

Haşdeu a avut conştiinţa sa plină de această dramă sguduitoare a României noastre şi în totdeauna s'a zbătut cu durerea şi cu surda ei revoltă. Sfâşietorul cântec al României el nu l'a ascultat decât prin glasul Basarabiei şi nimeni nu l'a înţeles atât de mult. Ochii inimii sale moldoveneşti au fost totdeauna atentivi spre răsăritul nordic şi parcă o groapă adâncă sau o rană mortală el a purtat toată viaţa în sufletul lui: *Basarabia.*

Autorul închină acestui mare praznic opera lui.

www.dacoromanica.ro

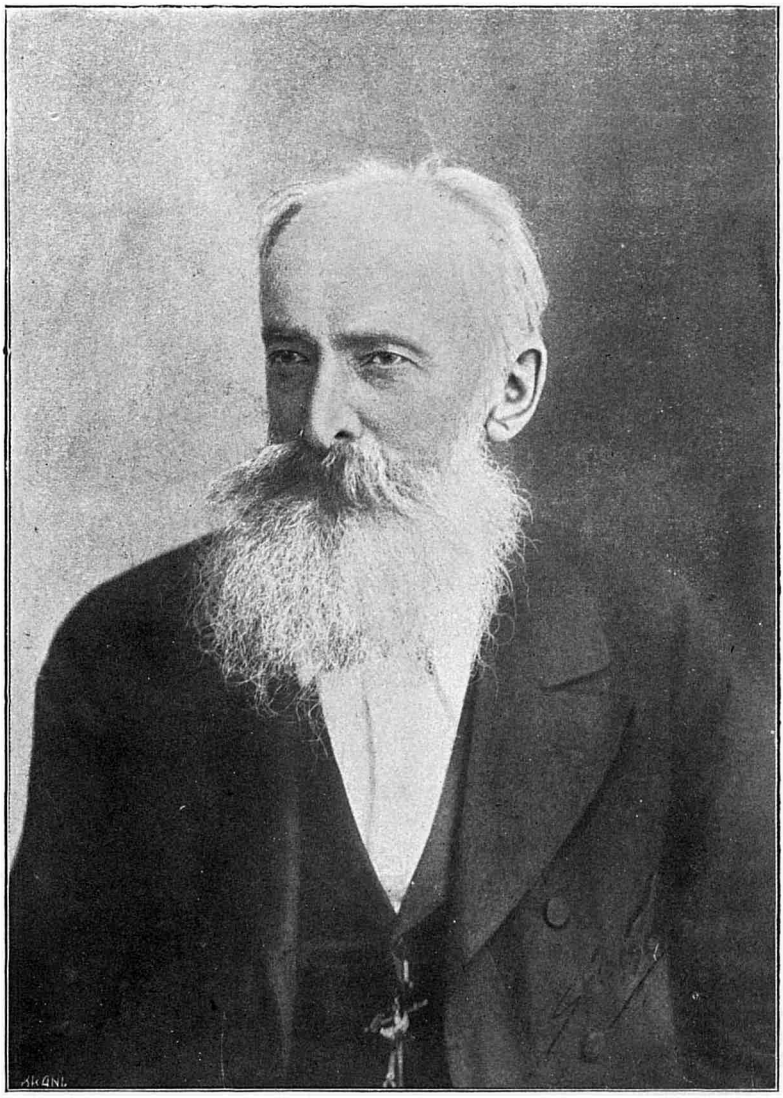

Bogdan Petriceicu Haşdeu.

www.dacoromanica.ro

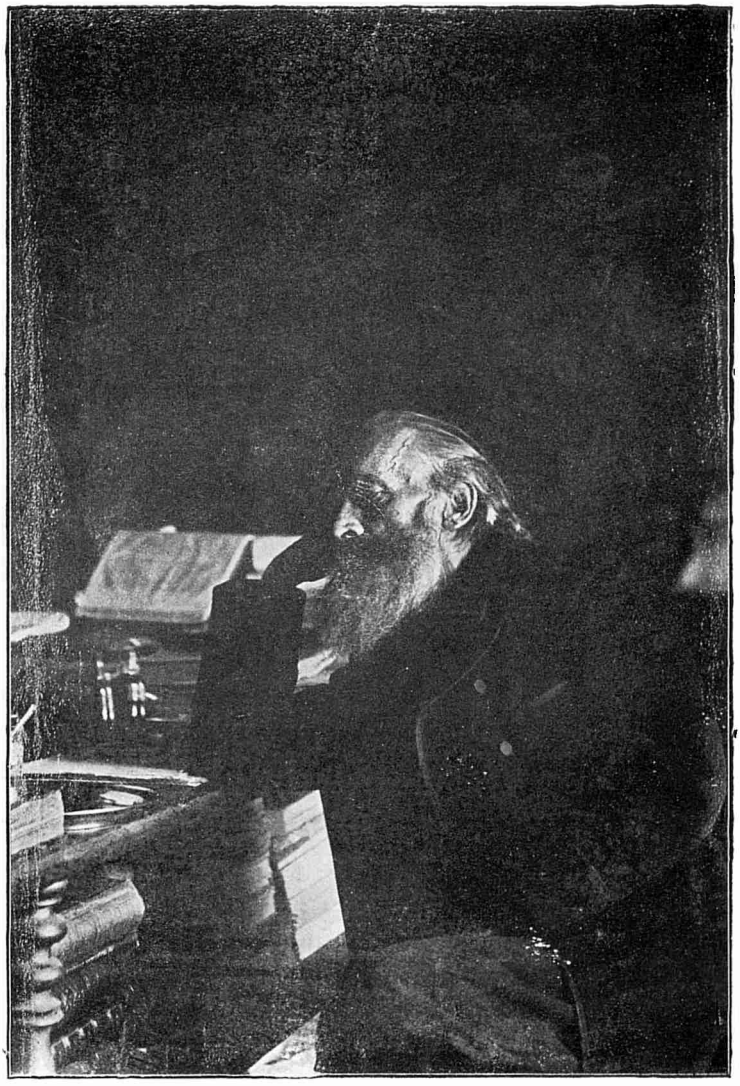

Bogdan Petriceicu Haşdeu.
(după moartea Iuliei).

www.dacoromanica.ro

Moto: Dix-neuf ans après la mort de sa fille Julie
B. Petriceico Hasdeu
Sans avoir physiquement souffert
Vient d'abandonner son séjour terrestre.
A ceux qui l'ont conu, il dit: Au revoir
Croyez
Aimez.
Haşdeu: Epitaf inedit.

II.

REQUIEM

Incă nu se isprăvise această povestire când Haşdeu a intrat în eternul viitor. A fost dorinţa lui cea mai mare şi s'a îndeplinit în împrejurările pe care le voi arăta la locul lor.

Cu el s'a stins cărturarul cel mai de seamă al României moderne, inteligenţa cea mai vie, spiritul cel mai pătrunzător, inima cea mai românească, urzitorul cel mai meşter, în sfârşit, cel mai sublim fenomen individual pe care l'am avut dela Cantemir până în zilele noastre.

După moartea Iuliei sale, Haşdeu ar fi trebuit să nu mai trăiască. Dacă ar fi crezut că nimicirea absoarbe pe cei ce ne dispar, viaţa nu ar mai fi fost cu putinţă pentru Haşdeu.

Străbătând însă adâncimile marelui întuneric, cu ochii lui puternici a zărit—*laetari!*— în regiuni depărtate licărind o lumină — lumina speranţei—şi tatăl a sperat.

El a sperat în viaţa viitoare.

Şi la chemările lui dureroase Lilica a răspuns şi tatăl a îngenuchiat în religiunea ei. Şi apoi vreme multă el a trăit în necromanţia ei încântătoare, el a primit sărutările ei ideale, el s'a consolat la soarele amintirilor ei nemuritoare.

Speranţa teurgului a fost apoi cântec. Durerea şi lacrămile lui se plăzmuiră în poezie. Şi acela care a trebuit să o cânte până în paradis a alcătuit un mare număr de opere în care misticismul ideei consternează inimile cititorilor.

Rămas singur pe căile vieţii, moartea celeilalte Iulii, a doamnei Iulia Haşdeu, a fost pentru el o uimire şi mai mare. El a plâns-o ca un orfan şi *O nevastă românca* a fost cel din urmă prinos pe care Haşdeu, în zelul lui de foc, l'a mai adus unui suflet omenesc. Căci din vremea aceea el a început să survieţuiască propriei sale făpturi.

In cei cinci ani în care şi-a mai purtat umbra pe cărările pământeşti, pustnicit în castelul lui singuratic, el îşi sufereà puterea picurând, el îşi simţeà braţul obosind.

De multe ori a pus mâna pe armă, dar graiuri ascunse îl mustrau din eternitatea lor; dar fiinţe nevăzute îi şopteau alunecându-i tainicele incantaţii.

www.dacoromanica.ro

Şi cu cât vremea treceà, cu atât acest profet de Israel se simţeà mai întârziat într'o epocă vlă. Golul se lărgeá mereu mai mult, rândurile se răriseră, ostracismul începuse. Şi tăcerea, dar nu meditarea, ci degradarea, tindeau să'l cuprindă în braţele sale.

Haşdeu şi-a dat sufletul în gheena uitării şi caiafii i-au prelungit martiriul.

Pe vreme ce clipele lui se scurtau, doar ochii lui se extaziau de bucuria eternităţii. Şi vlăstarul voevozilor moldoveni, spre care convergează ştiinţa şi toată literatura română, a trecut *dincolo*, fără nici un suspin.

Prin liniştea în care a pornit, cu fruntea plină de cugetări sublime, păcatele sale omeneşti au fost ertate. Şi sus, dar foarte sus, primeşte răsplata incomparabilelor servicii pe care le-a adus României.

Sub ogiva castelului dela Câmpina, sfincşi crestaţi cu aur sfidează priceperea omenească. Naintea lor, pe lespezi încrustate deviza: *Pro fide et patria!* tălmăceşte taina magului urzitor. Ferestre violete şi săli cu ecouri lungi, culoare şi cântec înfioară totul în vis şi reverie. E o epopee de piatră care cuprinde tot geniul acestui om, supra-om, pe care ni l'a hărăzit Dumnezeu.

E cu neputinţă să cuprind în această funebră cuvântare toate meritele lui Haşdeu. Ele intră în lucrarea ce urmează, cea mai mare—dar cea mai uşoară!—operă de recunoştinţă pe care un discipol a adus-o vreodată Părintelui său sufletesc şi păstorului său. Ele grăesc României, ele grăesc omenirii. Ele sunt încrustate în cer *în abstracto* precum pe pământ *în concreto*, şi obârşia lor pare a fi cu totul cerească.

I. D.

www.dacoromanica.ro

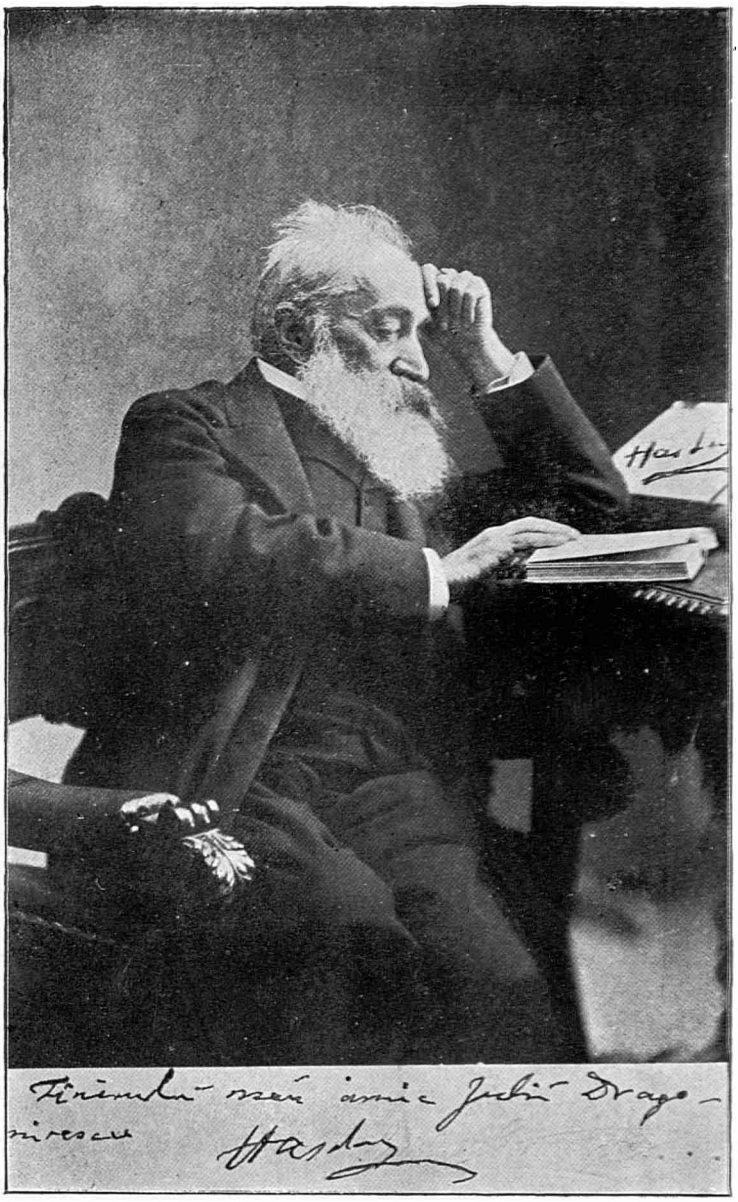

Fiindului meu amic Jachi Dragomirescu

Eîrem Haşdeu.

www.dacoromanica.ro

I.

PRECURSORII

Moto: A crede şi-a iubi e una
Eu cred, d'aţi zice că-s nebun,
Căci arde'n peptu'mi totd'auna
Văpaia pentru tot ce'i bun.
Haşdeu: Inedită.

După teoriile psicho-fiziologice, talentul este o prelungire sau o desăvârşire a unei lungi serii de însuşiri ancestrale. Din acest punct de vedere, psicho-fiziologia ar află nenumărate lămuriri ale geniului lui Haşdeu în mulţimea considerabilă a strămoşilor săi. Ar dovedì astfel puterea sa intelectuală şi sufletească, firea sa de o energie sălbatecă, dar plină de capricii, însuşirile sale fantastice de împărat intelectual şi structura sensibilităţii sale deosebite. Să ne oprim o clipă asupra acestor faimoşi precursori, căci ei alcătuind o tulpină puternică, fără a ei cunoştinţă dovedită, n'am putea pricepe cranghinele şi creşterile sosite mai târziu.

Un belşug de cauze a stârnit, negreşit, puterea acestui uragan care a biruit multe zăgazuri ale priceperii omeneşti.

Bogdan Petriceicu Haşdeu a fost feciorul lui **Alexandru Haşdeu,** (Александръ Гшждеу) cunoscut cărturar şi mare patriot băsarabean. In vremea sa Alexandru Haşdeu nu a fost numai cel mai ilustru român din Basarabia; el erà cunoscut în Rusia întreagă.

Despre Al. Haşdeu vorbeşte în mod admirativ Kogâlniceanu [1]) şi mai pe larg biografia sa e întocmită de Pop [2]) după Iosef Vulcan, care o tipăreşte şi în fruntea nuvelei lui Alexandru Haşdeu [3]) *Domnia Arnăutului,* pe care o editează [4]) şi care s'a publicat întâi în *Columna lui Traian.* Au mai scris despre Al. Haşdeu: Aron Pumnul, [5]) N. Petraşcu şi mai toţi *biografii lui B. P. Haşdeu,* autorii manualelor didactice, Iosif Vulcan în *Familia, Calendarul Wartha* (1866) şi alţii, a căror listă completă nu e locul să o fac.

Afară de Domnia Arnăutului de Alex. Haşdeu s'a mai tipărit în româneşte: *Cuvânt către elevii şcoalei ţinutului Hotinului Ruşi şi Moldoveni,* tălmăcit în româneşte de către cavalerul Costache Sta-

---

[1]) *Dacia literară,* vol. I. pag. 480.

[2]) Vasile Gr. Pop: *Conspect asupra literaturii române şi literaţilor.* Ed. I. 1875. Ed. II. 1876 pg. 247.

[3]) *Pateonul literar.*

[4]) Alexandru Petriceicu Haşdeu: *Domnia Arnăutului,* nuvelă istorică cu pórtretul şi biografia autorului de Iosif Vulcan (1878).

[5]) *Lepturariul* Tom. IV partea I, pag. 121.

www.dacoromanica.ro

mati [1]) şi care a fost imprimat întâi în *Foaea pentru minte, inimă şi literatură* [2]).

Alexandru Haşdeu s'a născut la anul 1811. El a învăţat la Universitatea din Harkof, deosebindu-se în litere, drept şi ştiinţă în acelaş timp. Studiul său *Despre influenţa legilor împăratului Alexandru I asupra instrucţiunii şi obiceiurilor Ruşilor* (1830) a fost încoronat de către Facultatea de litere, iar disertaţia sa despre *Nutriţia plantelor* (1831) de către Facultatea de ştiinţă. A trecut apoi la Lemberg şi la München şi a fost ucenicul renumitului Görres. El s'a făcut cunoscut ca publicist şi ca avocat. Erà un jurisconsult aşà de isteţ încât chiar din alte părţi ale Rusiei veneau împricinaţi să consulte pe Alexandru Haşdeu.

Ca publicist Alexandru Haşdeu a alcătuit o mulţime de scrieri, toate în ruseşte, dintre care cele mai multe au fost tipărite în ziarele ruseşti între 1830—1840, şi anume:

1. *O idee despre filosofie ca ştiinţa vieţii;*
2. *Duca Vodă,* nuvelă satirică publicată în revista *Vestnik Evropy.*
3. *Dabija Vodă;*
4. *Hâncu;*
5. *O judecată în Sărdăria de Orhei* în revista *Molva.*
6. *O legendă despre Petriceicu Vodă;*
7. *Cugetările moldovene publicate în revista Molva* (1834).
8. *Scrisoare asupra însemnătăţii limbii române pentru studiul istoriei Rusiei; în Listki selskago obscestva v. Odesie.*
9. *Epistola către Alex. Sturza, despre economia agrară a Basarabiei;*
10. *Elena, fica lui Ştefan cel Mare;*
11. *Flora Basarabiei,* în româneşte şi latineşte;
12. *Gregor Skoworoda's Lebenswandel und Wirkungskreis oder historisch-kritische zu einer Geschichte der slavischen Volksweisheit in briefen an. J. J. Görres,* al cărei rezumat s'a publicat în revista *Telescopul.* [3]) (Григорій Варсава Сковорода, Историко Критическій Очеркъ).

A zugăvit faptele glorioase ale strămbunilor noştri în mai multe *sonete* ruseşti, a alcătuit o mare lucrare în ruseşte: *Problema vremei noastre* (1842), rămasă în manuscris, şi a publicat în revista *Vestnik Evropy* (Вѣстникъ Европы) din 1830: *Cântecele populare ale Moldovei sub raportul istoric,* o foarte însemnată operă filologică.

D-l Zamfir Arbure publică şi o inimoasă epistolă trimisă de

---

[1]) Tipărit în Iaşi de către Balica.

[2]) Despre acest *Cuvânt* vorbeşte Felix Colson în scrierea sa: *De l'etat prèsent et de l'avenir des Principautés. etc.* Paris 1830 pg. 26. Tot despre Haşdeu-tatăl iată ce spune Kogălniceanu în *Dacia literară* apud *Foiţa de istorie şi literatură* (Iaşi, 1860): „D. A. Hajdău, eforul şcoalei ţinutale din Hotin, carele au făcut atâta „senzaţie prin cuvântul ce au rostit sunt acum doi ani la prilejul unui examen, „la 24 Iunie 1840, în seanţa publică anuală a aceeaşi şcoală au cetit un nou cu„vânt intitulut: „Suvenire de cele trecute, idee de cele de faţă, şi arătare de cele „viitoare a Moldaviei". Urmează în această revistă întregul articol plin de laude pentru marele Al. Haşdeu.

[3]) ТЕЛЕСКОПЪ ЖУРНАЛЪ, Москва. 1835. (In posesiunea noastră).

www.dacoromanica.ro

Alexandru lui Bogdan Haşdeu, iar mai multe patriotice scrisori, împreună cu tot materialul ştiinţific şi literar rămas dela dânsul se află în posesiunea noastră [1]).

Alexandru Haşdeu erà un om de o cultură nemăsurată, cunoscând limbile clasice, germană, franceză, slavonă, rusă, polonă, boemă, italiană, spaniolă şi persană. El aveà mai presus de toate simţiri adânci româneşti.

In Cuvântarea asupra vechii glorii a Moldaviei el a sprijinit cu îndrăzneală, deşi se află în mijlocul Ruşilor, slava ţării sale în cuvintele următoare:

„Drept aceea Moldavia odinioară a avut şi ea slava sa şi res-
„pectată de puternice şi străine stăpâniri; dar însă n'au apucat şi
„nici au putut să dăsvelească pe deplin a sa domnească statornicie
„sau a sa politicire, pentrucă ea niciodată, după poziţia sa, nu au
„putut trăi în desăvârşita ei îndeletnicire şi învăţare. Istoricească
„viaţă a poporului nostru toată îi amestecată cu jalnice scene, pre-
„cum despre aceasta se poate lămuri cinevà din însăşi geografi-
„ceasca poziţie a Moldovei, în care se poate privi că această ţară
„după însăşi împoporarea ei, nu putea să se facă desăvârşită. Şi
„tocmai pentru aceasta istoria ei îi pătrunsă de adânci tânguiri că
„nu aveà pe nimeni protector şi apărător fiinţei sale".

Pentru aceste merite, prin decret domnesc a fost numit membru al *Societăţii academice române* din partea Basarabiei, împreună cu Stamate şi S. Străjescu [2]), singurii români naţionalişti şi luminaţi din Basarabia.

Ca întâmplări însemnate ale vieţei sale caznice trebue să arătăm că s'a fost căsătorit de două ori.

Din căsătoria sa cu **Elisabeta Daucsza,** fica unui nobil litvan şi nepoata *generalului Bistram* († 1848), a cărei mamă **Melania**, născută Morţun, a murit în vremea din urmă la mănăstirea Pasărea, s'au născut doi fii: **Nicolae** (1840—1859) şi **Tadeu (Bogdan Petriceicu Haşdeu).** Nicolae a cărui amintire a purtat-o până în zilele din urmă fratele său Bogdan, umplându-i de poezie reveriile sale spiritiste, a fost un tânăr plin de insuşiri artistice. El a murit în închisoare, unde fusese depus ca răsvrătitor.

Din a doua căsătorie, care nu ştiu dacă a fost legitimă, s'a născut o fată **Alexandra** prin căsătorie **Iavorowski,** care a murit la Odesa.

Marele patriot a murit la 9 Noemvrie 1872, la moşia sa din Basarabia, Cristineşti, mâhnit de despotismul străin şi plin de misticismul care i-a inspirat admirabile imnuri către dumnezeire şi moarte.

Spre a vedeà chipul său de gândire, tălmăcim următorul [1]):

---

[1]) *Chevalerie*, pg. 264, notiţa lui B. P. Haşdeu. Vezi *Anexe.*
[2]) *Analele Academiei* 1867.

www.dacoromanica.ro

Cântec al Moldovei

«De ce oare aş cânta totdeauna acelaş lucru, totdeauna sfânta «Moldovă? E ostenitor să asculţi mereu acelaş motiv. Cântă mai «bine, iubirea, vinul, cărţile, veselia tinereţei, decât totdeauna acelaş «şi acelaş lucru, totdeauna sfânta Moldovă.

«Da, cânt totdeauna acelaş lucru, căci sfânta patrie mi-a dat o «insufleţire unică şi ar fi un sacrilegiu de a o înlocui printr'un vis «arbitrar; iată de ce cânt totdeauna acelaş, sfântul cântec al ini- «mii mele.

«Da, cânt totdeauna acelaş cântec, dar sunetele cântecului sunt «fragezi şi noi. Văzut-ai prundul Prutului? Nedespărţit şi unic sub «curentul care trece pe de asupra.

„Apele şi undele lor nu sunt aceleaşi, cu toate că aceiaşi îi «curgerea lor eternă; apele se renoesc, undele sunt totdeauna fragezi».

Notez ca o particularitate a lui Alexandru Haşdeu eleganţa slovei sale. Manuscrisele sale sunt capodopere de caligrafie şi miniatură şi ele sunt împodobite uneori cu chipuri şi icoane. Pe lângă ocupaţiunile sale filologice, literare şi juridice, Al. Haşdeu aveà înclinaţiuni şi spre istorie. Un frumos manuscris a rămas dela dânsul în care povesteşte pe larg epopeea familiei sale, cu o listă completă a documentelor familiare [1]).

O cultură atât de întinsă nu şi-ar fi însuşit Alexandru Haşdeu, dacă ar fi fost născut în împrejurări mai puţin favorabile. Dar tatăl său **Tadeu Hasdeu** (1769—1835) a fost în vremea sa un om tot aşa de destoinic.

Parucicul Tadeu a fost feciorul lui **Ion Evangelistul Hasdeu** şi al *Margaretei Piorkuszewski* [2]) şi frate cu *Ioan şi Felix* care cu toţii trăiau de multă vreme în Polonia, unde li se serveà o pensie anuală de 20.000 galbeni. Această pensie se cuvenea Haşdeilor încă de pe vremea lui Petriceicu Vodă, după cum vom vedea, şi li s'a ridicat atunci când Polonia a fost nimicită.

In urma unei aventuri amoroase, Tadeu a fugit din Polonia şi întorcându-se în ţară cu multă greutate şi cu multă energie şi-a putut redobândì o parte din patrimoniul strămoşesc, stabilindu-se astfel la satul Cristineşti, lângă Hotin.

---

[1]) Исторіко Генедическопа Записка о дваргисѣзвѣ рода Гикдеу (Hasdău).

[2]) Iată actul său de botez, care se află în posesiunea noastră:

Infrascriptus recognosco in libris metricalibus Ecclesiae praeposituralis Moscicensis R. Latini reperiri sequentia. Anno Domini 1769 Die 5-ma Maii. Ego Joannes Lopacki baptisavi infantem nomine Thadaeum Nobilium Joannis Hizdeu et Margaritae Piorkuszewska conjugum legitimorum. Patrini fuere Mgferus ac generosus Dominus Jeannes Bromirski Ensifer et D-na Theophilia Alszewska notarissa Aulae Moscicensis. Quod fidele testimonium manu propria subscriptum Sigillo Ecclesiae parochialis communiri feci.

www.dacoromanica.ro

Spirit aventuros, fantastic şi de un cavalerism medieval, cum îl numeşte nepotul său [1]), la vârsta de şeaptesprezece ani a intrat în armată. Slujind sub mareşalul Laudon, în războiul cu Turcii, a fost rănit în 1788 la asaltarea lui Novi Bazar. După ce s'a tămăduit, a luat parte la cucerirea Belgradului. După mai multe peripeţii, s'a întors în Polonia, s'a căsătorit cu o domnişoară din renumita familie Denhof, şi din această căsătorie s'a născut un fecior, anume **Tadeu.** El a fost colonel în garda împărătească şi a murit fără posteritate, într'o izolare desăvârşită, legându-şi întreaga avere unui slujitor. Acesta şi-a însuşit apoi numele de Haşdeu, şi urmaşii lui infami au incercat să se dea drept reprezentanţi ai voevodalei familii.

Dintr'o a doua căsătorie cu evreica **Valeria**, mai zisă şi *Crisanta*, adică *Floare de aur* » — spune nepotul său — au rezultat doi copii: Alexandru, a cărui viaţă am examinat-o, şi **Boleslas**, naturalist, mort la Viena în 1886, fără posteritate, lăsând prin testament toată averea lui, moşia Cristineşti, lui Bogdan Petriceicu Haşdeu. Acest Boleslas a fost un om cum se cade, cu dragoste pentru neamul lui şi chiar pentru nepoata sa Iulia [2]).

Tadeu Haşdeu a fost şi el o personalitate literară; a fost cărturar şi mai ales poet. A scris poezii în limba leşească şi a tradus în limba leşească comediile lui Kotzebue şi Pravila lui Andronache Donici. Manuscrisele sale se află la Academia Română, la Biblioteca

[1]) Nota lui B. P. H. în *Chevalerie*, pg. 233.

[2]) Săracul unchiul! El, pe care l'am iubit aşa de puţin şi care erà aşa de rece în aparenţă, dar un adevărat cavaler în fundul inimei,—nu mai este—scrie Haşdeu „dragelor sale Iulii". Astăzi s'a citit testamentul. Bani câţi erau în casă, amândouă vilele din Viena şi mobilierul le-a lăsat mătuşei. Mie mi-a lăsat ceasornicul, două ţigarete, două peceţi, toate documentele familiei Haşdeu şi moşia din Basarabia...

La care Iulia răspunde:

Cher père, la nouvelle de la mort si brusque de notre oncle nous a, je l'avoue, non seulement frappée douloureusement, mais aussi fort étonnée; elle a même éveillé en nous quelques soupçons. D'abord, on attend, pour te télégraphier que l'oncle est malade, on attend qu'il soit à l'agonie; et ensuite, non seulement on ne t'envoie pas immédiatement une dépêche pour t'avertir de la mort et pour te dire de te dépêcher afin d'assister à l'enterrement, mais encore on n'annonce pas même le jour de l'enterrement, ni à toi, ni à nous autres! Tu nous écris que notre pauvre oncle est mort vendredi, on ne t'a donc pas attendu „quatre jours" mais bien deux jours, ce qui n'a rien d'extraordinaire. Quoique tu puisses dire, on a voulu t'empêcher de le voir dans ses derniers moments, et moi je le regrette d'abord pour lui, a qui l'on a ôté la suprême consolation d'embrasser une dernière foi son neveu, et ensuite, pour nous, qu'il n'a pas pu bénir,—car sa bénédiction m'eût été plus précieuse que tous ses châteaux et toute sa fortune ensemble.

Tu as tort de dire que l'oncle n'as pas été aimé de nous; je ne sais pas ce qu'il en était quant à toi; mais moi, je l'aimais sincèrement, d'abord parcequ'il était le seul parent que j'eusse connu, avec grand mère; et ensuite parcequ'il m'a toujours paru bon, et qu'il a toujours eu l'air de m'aimer. Aussi je t'assure que je ressens un profund chagrin de le savoir mort, de penser que je ne le reverrai jamais, du moins en cette vie. Si les prières d'une pauvre petite fille peuvent quelque chose pour son âme, il ne m'est pas donner de le savoir; mais il ne se passe pas de soir que je ne demande à Dieu de l'avoir en sa miséricorde.

www.dacoromanica.ro

din Iaşi şi în Galiţia profesorul Migdalem a Tarnón posedă un volum, care a fost comunicat lui Bogdan Haşdeu de către Vladislas Seredynskì. Noi de asemenea posedăm un mare număr de manuscrise, şi material istoric dela Tadeu precum şi testamentul său original în limba poloneză.[1]) Asupra acestor opere manuscrise, B. P. Haşdeu face observaţiunile sale în Chevalerie şi reproduce o odă şi trei fabule, care denotă mult patriotism moldovenesc şi o deosebită cunoştinţă a istoriei naţionale. Tot B. P. Haşdeu a publicat în *Revista Nouă* o nuvelă inedită a bunicului Tadeu: *In două Fiinţe* (scoasă din manuscrisul unui călugăr) tradusă din limba polonă de A. Koczanowski şi Z. Arbure.

Intrăm în sfera documentelor, şi documentele Haşdeilor sunt destul de numeroase. Ele au fost păstrate în această familie şi în special Tadeu a adunat mult material istoric, relativ la familia sa, material care i-a servit la revendicarea averei părinteşti, cutropită de rudele prin alianţă. El a alcătuit o mulţime de tabele genealogice, care au fost utilizate şi sintezate în mai multe manuscrise preţioase, în expuneri şi în studii monografice neexploatate până acum.

Urmărind aceste note şi documentele familiare putem înainta până la obârşia familiei.

Am spus că Tadeu a fost feciorul lui Ioan Evangelistul Haşdeu[2]) (1754—1812). Impreună cu fraţii săi **Carl Stanislas** († 1826) şi **Toma** şi surorile sale **Kunigunda, Victoria** şi **Agnes**, Ioan Haşdeu se coboară din **Ştefan Dominic Haşdeu.** Tulpina Haşdeilor s'a despărţit deci prin cei doi fraţi ai lui Ioan Haşdeu, şi prin copii lor şi anume:

Carl a născut pe **Stanislas Haşdeu**; Toma a născut pe **Simion, Nicodem** şi **Honorata**; toţi au rămas în Polonia.

Ştefan Haşdeu a fost fiul paharnicului **Gheorghe Lupaşcu Hasdeu** (1663—1713) care a fost un mare patriot şi a avut o inimă mare. Dela dânsul a rămas un testament puternic şi plângător[3]) în care sărmanul paharnic arată pribegia sa în Polonia, arată măreaţa avere pe care au stăpânit-o strămoşii săi şi chipul cum s'a împărţit la coborâtori.

---

[1]) Testament W. Imie Przenayswietszéy i Nierozdzielnéy Troyey! dyea i Syna i swietego Ducha! Amen.

Ja nizéy na podopisie wyrazony. to iest: Ia Tadeusz Hyzdeu, syn Iana Hyzdewa Z Matgorzaty Pierkuszewskiey; Wnuk Stefana Hyzdewa z Barbara Paszkowskiéy. Prawnuk Irzego Lupaszki Iankula Hyzdewa, z Konstancyi Krzywkowskiey. Pra prawnuk Stefana Hyzdewa poharnika moldawskiego z Alexandry Petryczeykowny Górki Teodora Petryczeyki a rodzoney siostry Stefana Petryczeyki Hospodara ziemi Moldawskiey. Zas Pra-pra-prawnuk Ifryma Hyzdewa Parkataby Chocinskiego wiadomo czymię ninieyszym dobrowolnym Testamentem moim ostatnia wolę morą osznaizaiaajm w następuiącyeh punktach.

[2]) Actum in castro Camenciensi Podoliae. Feria tertia post festum nativitatis beatissimae Virginis Mariae, proxima Anno Domini millessimo septingentesimo sexagesimo quinto. Videatur hoc loco manifestatio Gssi. Georgii Hiszdeu, in et contra Grsum Simonem Mierzejewski Ratione per ipsum rerum variarum fatis olim magnifici. Joannis Hisdeu ensiferi Pomeraniae derelictarum, consortem sui respicientium, dispersionis. transactionum variarum manualium im rem sui, cum fictitiis subscriptionibus confectionis, in aliisq. circumstantiis facta.

Jzy. Hizdeu.

[3]) Publicat în *Arhiva istorică* 1, 1.53.

www.dacoromanica.ro

Patru băeţi şi şease fete au rezultat din căsătoria paharnicului Gheorghe Lupaşcu cu **Constanţa Krzywkowska**, şi anume: **Ştefan**, a cărei genealogie am văzut-o; **Francisc** din care s'a născut **Casimir**, fost căpitan de guardie în Rusia, şi **Maria**; **Maceu, Caterina Martin, Mariana, Varvara, Sofia, Brigita** şi **Gaspar**. Din acest din urmă s'au născut: **Petru, Vincent,**[1] **Ludovica**[2] şi **Voicieh**, care au rămas în Galiţia.

Gheorghe Lupaşcu, cu fraţii săi **Nicolae** şi **Iancu** şi sora sa **Mariana**, căsătorită cu **Vasiliu Balş**,[3] au fost prin logofătul *Ştefan Haşdeu* (1618 — 1673), nepoţi de fiu ai lui **Efrem Haşdeu**,[4] pârcălabul Hotinului, şi nepoţii de soră ai lui **Ştefan Vodă Petriceicu** (1672—1684).

Iată genealogia lui Efrem:

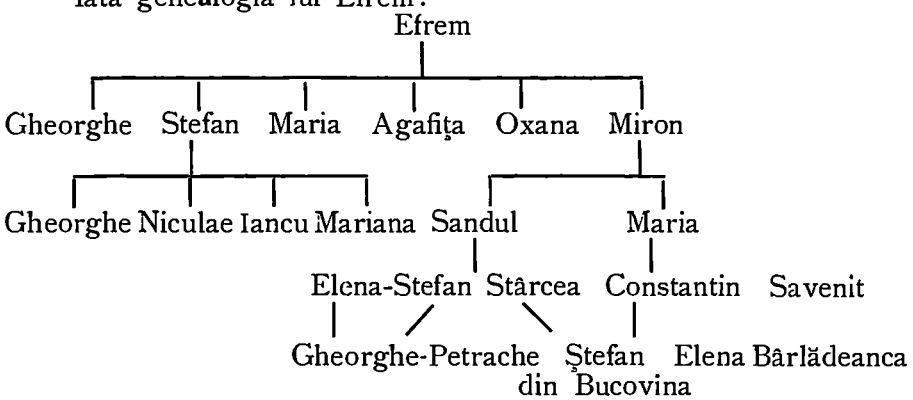

După cum vedem din genealogia de mai jos Vasile Haşdeu

---

[1]) Infrascriptus testor in libris metriçalibus Ecclesiae Parochialis Drohobyecensis rit: Latini, sequens benedicti matrimonii reperiri testimonium: anno videlicet 1790 die 31-ma, mensis Maii. Perillustris Adm. Añdus Ignatius Iarocki praepositus ac decanus Joraneus Drohobycensis, servatis ex lege servandis, beneditit in Ecclesia Drohobycensis Matrimonium inter nobilem *Vincentium Hizdeu* annorum 38, juvenem catholicum, et nobilem Marianam de Korezynskie annorum 27 virginem catholicam (Aflat în posesia noastră).

[2]) De la această Ludovica noi posedăm mai multe scrisori intime foarte preţioase în limba polonă.

[3]) Din Maria şi Vasiliu Balş s'a născut vel spătarul **Andrei Balş** (1720) **Katerina**, căsătorită cu **Teodor Cuza**, vel-postelnic, şi **Rocsandra.** Urmaşii lui Andrei Balş au fost: vel spătarul **Grigore Balş, Constantin** şi **Vasile,** iar urmaşul lui *Grigore* vel vornicul **Teodor Balş.**

[4]) In istoria Moldovei Efrem Haşdeu (1571—1664) a fost un chip original. Până la el se ridică cu cea mai mare certitudine documentele timpului. Posteritatea lui se poate stabili astfel: afară de Ştefan, din cele două ale sale neveste: **Capoticeanca** şi **Fata Vornicului Hruş**, Efrem Haşdeu a mai avut trei fete: **Maria, Agafiţa, Oxana,** precum şi pe **Velarmaşul Gheorghe Hasdeu** şi pe **Miron** (1673). Din armaşul **Gheorghe Haşdeu** şi **Antemia Vartic,** fata lui *Vasile Vartic*, descind: **Vasile Haşdeu** şi **Maria Bainska**; şi acest Vasile a fost succedat în linie dreaptă de către cei trei copii ai săi: **Grigore, Ion** şi **Gheorghe**. Printr'o a doua căsătorie a vel armaşului cu *Angelusa,* fata lui *Miron Stârcea,* Haşdeii au intrat în alte familii. Prin fata lor Ruxandra s'au aliat cu familia *Lepădaţilor Basarabeni* şi cu alte neamuri: *Borcea* şi *Metaxa.* Iată genealogia:

www.dacoromanica.ro

a fost şi el continuat prin fiul său Ioan şi prin fata sa Francisca şi a intrat în familia *Merzejewski*, aflându-i şi în multe documente moderne [1]).

Miron Haşdeu e pomenit şi în testamentul paharnicului Gheorghe Lupaşcu, ca stăpânind uricele ce alcătuiau imensa avere a lui Efrem Haşdeu, urice care acum au eşit la iveală.

Efrem Haşdeu a fost un viteaz semeţ şi vrăşmaş de moarte al Grecilor, cu care Vasile Lupu năpădise ţara. Arta ostăşească o învăţase la Cazacii Zaporogeni. Despre isprăvile lui se află o povestire întreagă în cronica lui Miron Costin [2]). Pe când Vasile Lupu se fugăreà izgonit de ostaşii lui Ştefan, Hotinenii, împreună cu pârcălabul lor Efrem Haşdeu, i-au închis porţile cetăţii. Carele voevodului fugar şi ale sfetnicilor săi se îngrămădiseră în vălmăşag pe malul drept al Nistrului.

In această stare primejdioasă aflându-se Vasile Lupu, tot n'a fost ertat de Efrem Haşdeu. Târgoveţii lui s'au asvârlit în tabăra domnească, au descărcat mai multe săcăluşe şi au făcut o pradă îngrozitoare.

Când mai apoi, în 1653, Cazacii lui Timuş au izbutit să izgonească pe uzurpatorul tronului, cu toate că Vasile Lupu îşi reluase domnia, înclinând trufia răzvrătiţilor, numai târgoveţii Hotinului şi pârcălabu Efrem Haşdeu s'au închis înapoia zidurilor. In zadar Vasile Lupu a trimis la el cu jurăminte, în zadar a căutat să'l supună cu făgăduinţi. Efrem Haşdeu n'a mai primit nici într'un chip suveranitatea desfrânatului albanez. De atâta energie însuşi cronicarul se miră şi nu crede, mai ales că Miron Costin erà un vrăjmaş neîmpăcat al Haşdeilor. Zice:... „şi îndată au trecut Nistrul la Zvancea, că Cetatea Hotinului nici într'un chip n'au vrut să o dea târgoveţii cu Hajdeu, pârcălabul lor. Ori că au vrut aşà de credincioşi să hie lui Ştefan Vodă; care lucru n'aşi da să hie între ai noştri, până într'atâta nevoinţă, pentru singura credinţă; ori că s'au suit pentru jacuri ce făcuse târgoveţii la carele boierilor, precum s'au

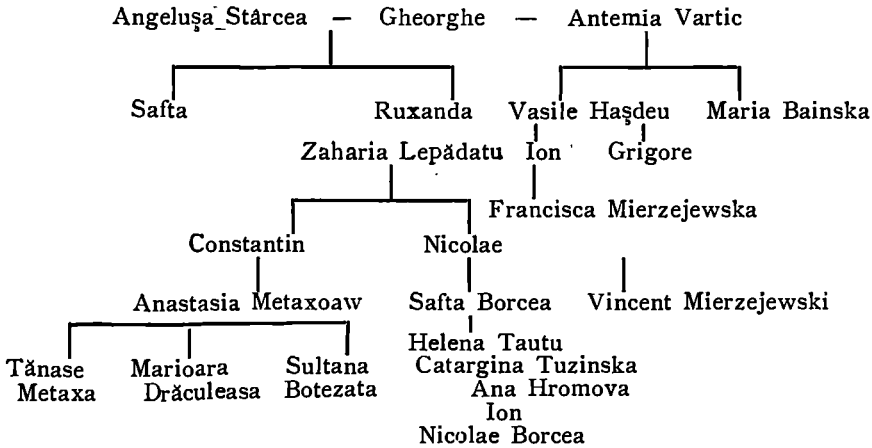

[1]) *Basarabia* pg. 753 ssq.
[2]) *Letopiseţi* I, pg. 331.

www.dacoromanica.ro

pomenit, şi sloboziră câteva săcăluşe în singur Vasilie Vodă. Şi aceasta este toată pricina, nu alta; şi în câteva rânduri au trimis Vasilie Vodă la Hajdeu, carele era pus de Ştefan Vodă, şi la târgoveţi, cu mari jurământuri».

Domnul Ştefan înălţând la logofeţie pe fiul lui Efrem, anume **Ştefan,** tatăl paharnicului Gheorghe Lupaşcu şi al lui Nicolae, despre care am vorbit, i-a dat de nevastă pe sora sa Ruxanda. Prin Ştefan familia Haşdeu s'a aliat cu ilustrul neam Petriceicu, întrucât Ruxanda Haşdeu a fost nepoata acestui logofăt, şi anume, fica lui **Todiraşcu Petriceicu** şi a **Saftei.**

Ştefan Haşdeu luptându-se ca un leu şi fiind rănit în lupta dela Hotin între Poloni şi Turci, şi-a dat obştescul sfârşit; copilaşii săi orfani anume **Gheorghe şi Nicolae,** au fost înfiaţi de Vodă Ştefan Petriceicu, el însuşi pribeag în Polonia, şi lor le-a rămas subvenţia de 20.000 galbeni pe care Camera polonă n'a încetat să le-o servească, distribuind-o între membrii familiei [1]).

Intru'un uric dela Vasile Vodă, aflat la Arhiva Statului, se întăreşte lui Efrem Haşdeu, fraţilor săi *Dumitru* şi *Andronic,* proprietatea asupra jumătăţii satului Nesvoea, pe temeiul zapiselor şi ispisoacelor, pe care au dovedit că le-au avut încă dela «Alexandru Vodă» [2]).

Cum vedem neamul Haşdeilor are o vechime şi mai mare şi se afundă cu mult în negura vremilor.

Inaintând pe linia sa ascendentă, aflăm pe **Gavril Topa Haşdeu** (născut în 1547) fost vornic al ţării de jos sub Ioan Potcoavă. El fusese pârcălab de Roman şi se retrăsese peste Nistru de frica prigonirei lui Petru Şchiopul.

«Documentele din 1572, Decemvrie 13, şi din acelaş an, De-«cemvrie 20, ambele în condica Ms. moldovenească sub no... 1015, «în Arhiva statului pg. 119, 130, unde el este specificat ca unul din «pârcălabii de Roman, celalt fiind un Toader, scrie despre el Haşdeu «în Ioan Vodă cel cumplit [3]). Un portret antic pe pânză al acestui «strămoş al familiei Haşdeu se află în judeţul Hotinului, Basarabia, «în satul Cristineşti, moşia părintelui meu: întru cât îmi aduc aminte,

---

[1]) Ştefan Petriceicu s'a retras în Polonia cu o seamă de boeri ca: *Apostol Catargi,* cu care era cumnat, *Turcul Vasili, Gr. Hăbăşescul, Chalepinscki,* despre care se vorbeşte în *Actele diplomatice ale dietei polone* (1674—1690).

[2]) Tradus din sârbeşte în moldoveneşte şi din moldoveneşte în rusеşte dela Vasilie Vodă, din 1147 Mart, a 20-a zi.

„Io Vasilie Vodă, cu mila lui Dumnezeu, Domn al ţării Moldovei. Au venit înaintea noastră şi înaintea tuturor boerilor noştri, mari şi mici, sluga noastră Efrem Haşdeu, cu fraţii lui Dumitru şi Andronic, şi au adus mărturia multor oameni buni, vecini şi slugi domneşti, care au mărturisit înaintea noastră şi au spus că: au avut Efrem Haşdeu, cu fraţii lui, multe drease dela Alexandru Vodă şi dela alţi domnitori peste jumătatea satului Nesvoea, şi peste alte părţi de ocină şi ţigani, care acum sunt în ţinutul Hotinului, şi ale cărui ispisoace i s'au furat din cetatea Hotinului, cu alte lucruri. Deci şi noi văzând depunerea mărturiei a atâtor oameni buni, ne-am încredinţat cu toţii, ne-am sfătuit şi i-am dat lui acest uric al nostru ca să stăpânească Efrem Haşdeu mai sus scrisele părţi de moşie şi ţigani, netulburat şi cu tot venitul lor. Şi nimeni să nu cuteze a strica privilegiul nostru. Noi poruncim.

[3]) Bucureşti 1865 pg. 183.

www.dacoromanica.ro

«este o figură foarte brună, şi cu o manta roşie. Vechea genealogie «a familiei noastre, depusă din parte-mi la biblioteca din Bucureşti, «şi pe care confruntând-o cu documente originale, a confirmat-o gu«vernul moscovit, îl numeşte: Gavrilă Haşdeu, poreclit Ciampa. In «Engel t. 2. p. 22 stă Ţampă; Urechia t. I. p. 197 îi zice Cepla. Noi «însă preferim forma Ţopa ce ne întâmpină în toate documentele şi «pe care o adoptase şi Miron Costin Letop. t. I. ap. p. 96».

El a jucat un rol însemnat în istoria Moldovei şi cu ajutorul lui Haşdeu Ţopa a fost izgonit Petru Şchiopul şi s'a suit Potcoavă pe tron.

Tatăl lui Gavrilă Ţopa Haşdeu a fost **David Haşdeu** (1502), el însuşi feciorul unui viteaz adevărat, al lui **Ştefan Haşdeu** (1457) dela care nu avem însă veşti istorice documentare. Avem însă o sabie istorică, încrustată cu litere de aur sub chipul săpat al Craiului Mathias Corvin şi sub literile «Rex Hungariae» în relief, în fier. Astfel:

MATTHIAS
HUNGARIAE
ET
BOHEMIAE
REX

Această inscripţie se află pe o parte a sabiei pomenite. Pe cealaltă parte, sub chipul gravat al spătarului «Hizdeu» şi sub literile «pro merito» în relief, se află:

MCDLXXV
STEPHANO HIZDEU
M. SPATARIO
MOLDAVIAE [1])

Spătarul Haşdeu este cel mai vechiu Haşdeu, cunoscut istoriceşte. Inaintea morţii sale Bogdan Haşdeu ne înştiinţase că are dovezi despre existenţa lui *Grigorcea Haşdeu*, de pe vremea lui Petru Muşat.

O privire generală asupra acestei familii antice ne conduce la următoarele observaţiuni, care se pot aplica tuturor Haşdeilor, ca un mănuchiu de însuşiri specifice.

1. O îndrăzneală războinică şi o semeţie sfidătoare, observăm la toţi Haşdeii.

2. Evlavia s'a unit cu misticismul spre sfârşitul vieţii.

3. Inteligenţa s'a unit cu fantazia, ştiinţa cu poezia.

4. Patriotismul: iată o caracteristică specială

In cele ce urmează vom povesti viaţa celui din urmă vlăstar al acestei familii. El a întrunit toate augustele însuşiri ancestrale şi le-a încununat cu altă calitate şi mai puternică, şi anume cu *conceptivitatea.*

---

[1]) *Trompeta Carpaţilor.* Profesorul Onciul, ale cărui impresii, bănueli sau păreri proprii i se par chiar dovezi infailibile, ne afirmă verbal că această sabie ar fi falsă. Remarc această observaţie ca o curiositate.

www.dacoromanica.ro

II.

COPILARIA

Moto: Când lung a fost rezboiul
Se 'ntâmplă câte-odată
Călare veteranul
S'adourmă zdruncinat,
Dar gându'i fără voiă
Şi-atunci bătae cată
Şi chiar dormind să'l ducă
E calul său dedat.
Haşdeu: Visul lui V. Alexandri
Inedita.

Bogdan Petriceicu Haşdeu s'a născut la 16 Fevr. 1836 în oraşul stămoşesc Hotin. Biografiile nu se potrivesc în privinţa acestei date. Ion Lăzăriciu [1]), Enea Hodoş [2]), G. Adamescu [3]), şi celelalte manuale, care se repetă fără cercetare, susţin că s'a născut în 1836. Cu aceştia se uneşte şi N. Petraşcu [4]). Zamfir Arbore [5]), Radu D. Rosetti [6]), Frederic Damé [7]), Iosif Vulcan [8]), Calendarul Varta [9]), susţin ca an al naşterei 1838, care se află şi la cavoul dela Cimitirul Şerban Vodă.

In vremea din urmă Haşdeu însuşi erà dispus să afirme că s'a născut în 1834. Veteranul se amăgeà singur. El îşi înmulţeà numărul zilelor pământeşti de sub povara cărora voià bucuros să pornească.

Anii copilării i-a petrecut la Cristineşti, în Hotin şi în Chişinău. Şi aerul jalnic al Basarabiei i-a lăsat urme adânci.

Provincia melancolică fusese zmulsă cu douăzeci de ani în urmă. Lanţurile robiei sale îĭ zugrumau suspinele armarnic. Ea sângerà destrupată de mama ei, şi în sufletele moldoveneşti se înecau suspinele fără putere.

Cu simţirea şi închipuirea lui, copilul Tadeu erà pătruns de jalea ascunsă ce se simţeà pretutindeni. Ochii săi albaştri îşi oglindeau limpezimea în apele Nistrului. Ruinele Hotinului, mărturisindu-i vechea slavă moldovenească, îi trezeau în suflet ecouri ancestrale. Visător pe marginea râului care numai despărţeà Moldova de stepele căzăceşti; sau năzdrăvan ingenios pentru lipovenii şi ovreii locului; sau numărând norii — şerpii mărilor — alungaţi de uragane spre adâncimile Bugeacului, copilul Tadeu îşi încleştà pumnii de ură sălbatecă în potriva despotismului asupritor. El îşi jurà răsbunare crâncenă în viitor.

---

[1]) *Istoria literaturii române* 1884 Sibiiu.
[2]) *Manual de istoria literaturii române* 1893 Caransebeş.
[3]) *Noţiuni de ist. limbei şi lit. rom. Ed.* I, 1898 Ed. II, 1898. Ed III 1899.
[4]) *Scriitori români contimp.* în Lit. şi artă rom. 1896.
[5]) *Basarabia* p. 752 şi urm.
[6]) *Dicţionarul Contimporanilor.*
[7]) *Notice Biographique în Histoire critique.*
[8]) *Panteonul literar* 1867.
[9]) 1866.

www.dacoromanica.ro

Caracterul lui erà de altfel puternic pregătit. In mulţimea strămoşilor săi eraŭ numeroase însuşiri, după cum am văzut, care transmise şi culminând în ultimul lor vlăstar, au dat naştere unei covărşitoare puteri. Pe această putere nativă aveà s'o coloreze mediul înconjurător prielnic revoltelor permanente. El a cunoscut-o, el şi-a dat seama de nativitatea lui, şi-a cântat-o, precum Goethe îşi cântà influenţa sângelui:

Vom Vater hab'ich die Statur
Das Lebens ernster Führen
Von Mütterchen die Frohnatur
Und Lust zu fabulieren.

Urahnherr war die Schonsten hold
Dasspukt so hin und wieder,
Urahn frau liebte Schmunck und Gold
Das zuckt Vold durch die Glieder [1]).

Cu cevá mai multă solemnitate Haşdeu făceà reflecţii intime asupra acestor înrâuriri în următoarele versuri:

Din tată, din al tatei tată
Noi toţi Haşdeii moşteneam,
Prin muzica cea ne'ncetată
A sângelui de neam,

Trei lucruri mari ce'n lumea mică
P'un ticălos atom,
D'asupra firei îl ridică
Făcându-l om.

Pe zeu, pe ţară, şi femee
Iubeam aceste trei,
Aceste trei în cari se'nchee
Mii de idei.

Aceste trei focoase stele
Isvoare de minuni,
Cari scot eroi, scot sfinţi din ele,
Şi scot nebuni.

Eroi, nebuni şi sfinţi aceea,
Pe cari de jos aici,
Nu-i urcă banul, ci ideea
Şi-i face mucenici [2]).

Iată moştenirile sale ereditare: *Dumnezeu, Patria* şi *Femeia!* E influenţa ereditară care nu se poate tăgăduì, nu numai la fe-

[1]) Dela tatăl meu am moştenit înfăţişarea. Şi a'mi călăuzì viaţa în mod serios. Dela măicuţa veselia. Şi darul de a povestì.
Bunicului meu i-au fost dragi femeile frumoase. Ceeace şi mie când şi când mi-se întâmplă. Bunicei mele i-au plăcut juvaere şi aur. Ceeace şi mie îmi trece prin cuget.
[2]) Inedită.

www.dacoromanica.ro

nomenul admirabil ce-l constitue omul de geniu, dar nici chiar la cel mai neisprăvit insect.

E un fenomen biologic pe care cărturarii îl tălmăcesc în deosebite chipuri. Francezul Ribot tâlcueşte astfel ereditatea: „Ereditatea e o lege biologică, după care toate fiinţele vieţuitoare tind să „se repete în coborâtoarele lor şi să le transmită însuşirile lor".

Recunoaştem şi noi această tendinţă cercetând vieţile înaintaşilor învăţatului care ne preocupă.

De altfel din punct de vedere psichologic, înrâurirea eredităţii e lămurită în manifestările tuturor oamenilor de geniu. Familia lui Bach a numărat 57 muzicanţi. Pictori, oameni de ştiinţă literaţi, poeţi, au numărat mulţi predecesori cu aptitudini speciale. [1]).

Toţi învăţaţii care s'au îndeletnicit cu cercetarea acestui fenomen susţin că nu poate fi vorba de o teorie a eredităţii; cel mult de ipoteze. O ipoteză primită în deobşte de ştiinţa pozitivă a vremei noastre ar fi următoarea:

„Inteligenţa este o funcţie a cărei organ este creerul; creerul este transmisibil ca orice alt organ, ca stomacul, plămânii şi inima; funcţiunea este transmisibilă cu organul; inteligenţa este deci transmisibilă cu creerul; ereditatea fiziologică are drept urmare, ereditatea psichologică sub toate formele sale".

In privinţa chipului cum se face această transmisiune se află mare dezbinare în părerile cercetătorilor. Darwin, în ipoteza sa, a *perigenezei* susţine că se transmit toate ţesăturile organismului. Spencer susţine o ipoteză dinamică. Naturalistul Haeckel îşi botează teoria „perigeneza plastitudelor" adică, plastitudele, care sunt molecule de protoplazmă, transmit nişte mişcări ondulatoare, de o natură specială.

Mare neînţelegere e printre savanţi asupra „însuşirilor câştigate" de un individ în timpul existenţii sale. Şcoala evoluţionistă, —Lamark, Darwin, Spencer şi Haeckel,—susţine că şi aceste însuşiri se transmit. Insă un cărturar serios, întemeiat pe cercetările embriologice, restrânge despotismul teoriei evoluţioniste şi ne dă o teorie mai luminoasă.

Acest savant, Weissmann, porneşte dela observaţia că de mii de ani Evreii se circumcid şi totuşi această mutilare nu a avut nici o înrîurire asupra posterităţii lor: nici un Evreu nu s'a născut circumcis. Sau, am putea adăoga noi, de milioane de ani, la un moment dat, fecioarele sunt desvirginate şi totuşi nici-o fecioară nu s'a născut direct femee.

Pentru limpezirea acestei cestiuni Weissman face o deosebire între *celulele germinative,* care reprezintă *continuitatea speciei* şi *celulele somatice,* care reprezintă *continuitatea individului.* Celulele germinative sunt nemuritoare, oricât s'ar împărţi şi s'ar răspândi; celulele somatice se sting însă cu moartea individului. Cu alte cuvinte, această teorie, susţinută şi de marele naturalist Walace, deosebeşte *individualitatea* de *personalitate.*

Individualitatea e totalitatea însuşirilor unei specii, unui neam,

[1]) In cartea sa *Hereditary Genius* Galton citează o mulţime de cazuri de ereditate intelectuală (pag. 228).

www.dacoromanica.ro

unei familii întregi, alcătuită din celule germinative, transmisă prin ereditate şi atavism; personalitatea e o dispoziţie specifică şi tranzitorie.

Intr'un chip grafic individualitatea e o linie generală, pe care vin, trăesc, şi de pe care pornesc deosebitele personalităţi, fie-care modificând-o întru câtva, culminând însă într'o singură energie, în ultima şi cea mai înaltă sinteză a ei.

Haşdeu poartă pecetea personalităţilor tuturor Haşdeilor, care au fost strămoşii săi.

Mediul în care s'a desvoltat această admirabilă închegare de însuşiri a fost cu desăvârşire cumpănitor în direcţiunea ce a avut Haşdeu.

Clima Basarabiei de miază-noapte i-a înrîurit caracterul: nestatornică şi înşelătoare, aci frig îngrozitor, aci cald excesiv, pare asemenea cu firea sa de extrem: mai bine foarte rău, dacă nu foarte bun, niciodată însă, dar niciodată, mediocru, iată o hotărâre care pentru Haşdeu a fost ca o deviză.

Norii, ca şi cristalul ceruleen, iernile crâncene ca şi verile arzătoare, troenele de zăpezi ca şi uscăciunea întinsorilor secetoase, vuetele viscolului descătuşat năpraznic peste ape şi munţi din cavernele Uralilor, ca şi acalmia mortală a Cuptorului, toate, toate, toate se încuibară cu desăvârşire în firea lui.

Şi în casa părintească icoana jalnică a despărţirii de patria moldovenească erà de tot vie. Cărţi româneşti se mai aflau în biblioteca lui Alexandru Hajdeu. Icoane româneşti împodobeau biserica veche din sat. Grai românesc răsună melodios în preajma copilului; în cât micul Tadeu aşa de vremelnic a aflat cine este şi unde merge, şi de unde vine şi ce datorii are.

Educaţia ce i se dădeà nu era de tot disciplinară. Limbile străine ocupau primul plan, alături de cunoştinţele de istorie naţională. Ştiinţele matematice, astronomia, literatura, filozofia, botanica şi zoologia îi erau cu prisosinţă tălmăcite de dascăli specialişti.

Părintele său avea o statornică grijă ca Tadeu să cunoască desăvârşit limba românească. Om învăţat în adevăratul înţeles al cuvântului, patriot nestrămutat, cunoscând cu prisosinţă vraja limbii populare, puterea doinelor româneşti şi frumuseţea fantastică a basmelor eroice, l'a trimes într'adins şi l'a ţinut mulţi ani la ţară, la moşia străbună Cristineşti, în mijlocul naturii şi al Moldovenilor nemuscăliţi.

Şi în acest sat a petrecut multă vreme.

Închipuirea lui Tadeu a luat proporţiuni uriaşe şi sentimentele sale româneşti s'au înflăcărat şi mai mult.

Poezia populară cu răsunetul ei misterios i-a legănat cerurile copilăriei. El a ascultat *doina*, el a plâns cu *lacrimosa* săteanului şi fetelor din Basarabia, doina ale cărei „melancolice accente se confundă cu tristul murmur al Prutului ce curge încet, încet şi limpede, limpede, ca ultima rază pe obrazul unui muribund“ [1]).

---

[1]) B. P. Haşdeu: *Costachi Stamati*, Românul 13 Mart. 1868, revăzut în *Columna lui Traian*.

www.dacoromanica.ro

Frunză verde de pelin,
Tu străină, eu străin,
Amândoi ne potrivim.
Hai în codru să trăim.
Hai în codri Bâeului,
Pe marginea Prutului;
Să ne facem bordeeş
Cu uşorii de cireş
Şi cu patu de măcieş;
Când vom vrea ca să dormim
In departe s'auzim
Buciumile păstoreşti
Din câmpii moldoveneşti.

Şi cu multă emoţiune îşi aducea aminte în 1868 de bătrânul Costache Stamate „de acele momente neuitate pentru mine, când mă ţineà copil în braţele sale povestindu-mi vitejiile lui Ciurbă-Vodă". Iar în 1886 cu privilegiul morţii unchiului său din Viena şi intrării în stăpânirea moşiei Cristineşti el scrie „dragelor sale Iulii", care erau la Paris:

„Să ştiţi că la Cristineşti vara e admirabil. Călduri tocmai mari „nu sunt. Apoi avem lângă casă o grădină colosală, în care eu când „eram de 7 ani, făceam 7000 de nebunii pe zi, urcându-mă pe co- „paci şi jucându-mă cu un ariciu, dela care au rămas poate nepoţi „său strănepoţi. Va fi treaba lui Mignon [1]) să-şi găsească...."

In criptele lor seculare din grădina castelului, strămoşii săi îşi odihneau vechea slavă, iar în odăile albe portretele castelanilor se iveau în cadrele lor. Dar mai presus, izbitor prin agerimea sa, un portret se impusese închipuirii lui Tadeu. Inveşmântat în hainele sale boereşti de cel mai înalt dregător al slăvitei Moldove, cu blana de samur în jurul gâtului, cu mantia de purpură pe umeri, părea un profet ebraic sau un sfânt fanatic în mijlocul unei glorii. Lunga sa barbă albă se ascuţea către vârful ei. Ochii săi scăpărau ca săbii de fulger subt lungi sprincene sălbatic de stufoase. Şi ochii şi nasul, nasul în care fiziognomoniştii întrupează toată energia, nasul, uşor arcat, se deosebeau printr'o fineţe extraordinară: erà nasul unui condur neînblânzit.

Erà Efraim Haşdeu.

Am înaintea mea o copie depe acest interesant portret. Deşi pare zugrăvit la vârsta de nouăzeci de ani, totuşi înfăţişează desăvârşită asemănare cu chipul din urmă al lui B. P. Haşdeu. Aceiaşi ochi, acelaş nas, aceiaş arătare. Doar fruntea savantului nostru pare mai largă la bază, fruntea lui de o enormă capacitate.

Nu e fără însemnătate să adaog că tot în această epocă şi tot în acest sat, în copilul de zece ani, dar de o precocitate neînchipuită, s'au trezit cei dintâi fiori ai iubirii.

Ce e dreptul, harpista sa n'a fost vr'o senzuală Doamnă de Warens, nici vr'o Krimhilde, nici vr'o Lucinde, nici vr'o Corisandră.

[1]) Un căţeluş al d-şoarei Iulia Haşdeu.

www.dacoromanica.ro

A fost o brună ţărăncuţă, care, când apele nopţilor vrăjite îşi închegau somnul, îşi părăsia culcuşul nevinovat şi venea în patul lui impudic. Iubirea aceasta nu avea însă nici o soluţie. Şi sărutările erau fără păcăt. Iar despărţirea ca şi uitarea au fost nepângărite.

Epizodul cu donzela pe care ni l'a povestit, după şeaizeci de ani dela întâmplare însuşi eroul, poate să aibă oarecare însemnătate, spre a caracteriza firea sa de o senzualitate precoce. Căci cu toată această senzualitate, care mai târziu a luat proporţii maladive, geniul lui a păstrat întotdeauna înălţimi majestoase.

Haşdeu nu era nici vaporos, nici sentimental. De o luciditate cristalină, inteligenţa lui îşi însuşea tot pitorescul şi tot sublimul, şi tot ce vedea şi tot ce auzea, într'un chip cu totul aparte. El avea mai mult emoţiuni intelectuale. Cel mai neînsemnat cutremur sufletesc se intelectualiza numai decât, se traduceà printr'o zguduire cerebrală.

Şi astfel Nistrul singuratic purtându-şi văluroasele ape până în mare; ruinele Hotinului [1]), ruinele turceşti, dărămăturile năruite ale băilor, chiar ale haremurilor turceşti; holdele Basarabiei călcate în atâtea rânduri de seminţii păgâneşti, de Tătari, de Turci, de Lehi, de Cazaci; podoabele învechite ale bisericilor; nopţile, poezia şi duhul lor tainic; glasul războinic sau suspinul de martir ce se ridicau din codrii orheeni, din pământul obidit; toate acestea nu atingeau atât de mult inima copilului Tadeu, cât zguduiau creerii lui, inteligenţa lui, prefăcându-se în tot atâtea motive de opere.

Şi peste zece ani, aducându-şi aminte de slăvita Basarabie, iată cum o ridică Haşdeu în epopee prin *Ioan Vodă cel cumplit*:

«Natura Basarabiei diferește și diferea totdeauna de aceea a «celorlalte ţări române. In loc de majestoase păduri şi daurite holde- «nu vezi acolo de cât monotoane deşerturi, aşternute cu luciul nisi- «pului, sau presărate cu debile arbuste, păducei sau măcieşi, şi cu «sălbatice erburi sau buruene, iar între ele, ceva carateristic, fan- «tasticul scaete, al cărui cap rotund ca o minge, spinos ca un ariciu «şi uşor ca puful se deslipeşte toamna de putrezitul său trunchiu, şi «apoi, gonit de cea mai slabă suflare a vântului, roteşte mereu d'a- «lungul pustiului, pân'ce se îneacă în Nistru sau în Dunăre.

«In loc de posomorâţii Carpaţi, uriaşe sentinele ale Moldovei, «nu vezi acolo de cât pitulate şi împrăştiate grămăjoae de pământ, «care se par a fi înălţate cu mâna omului, căci producerile naturii, «nu pot fi atât de meschine.

«In loc de nenumărate ape şi râuleţe, vezi câte-o baltă sărată, «câte un pârâu efemer, ce nu-l vei mai găsi mâine, sorbit de arşiţa «soarelui; sau dai din întâmplare peste un puţ... vei umblà mult, «sărmane, până a'i descoperi o pereche».

De o emotivitate intelectuală, Haşdeu a fost cutreerat în viaţa sa numai de puterea, numai de energia, numai de lirismul inteligenţei. Ceea ce se poate înţelege chiar din următorul fapt: din toată această epocă nu'i se întoarnă inima şi suferinţa decât spre tatăl său Alexandru, muntele de putere şi de inteligenţă. Pentru mama sa, frumoasa Elisabeta Dauksz, pentru această nesecată fântână de inimă şi de iubire, Haşdeu n'a avut decât sentimentul datoriei filiale.

[1]) N. Iorga: *Neamul românesc în Basarabia*, pg. 26 ssq.

www.dacoromanica.ro

Tatălui său îi păstrează şi admiraţie şi respect. Pe tatăl său îl înţelege. Lui îi se prosternă. Şi când într'o împrejurare tatăl loveşte cu palma pe copilul nebunatic, el nu se răzvrăteşte; Tadeu îi prinde mâna sfântă în micile lui mâini, Tadeu îşi pleacă nevinovata gură pe mâna crudă şi exclamă cu satisfacţie şi veneraţie profundă:

—O, tatăl meu! Pe altul l'aş ucide.

Mama nu-i puteà grăi decât inimii şi inima acestei mici lumini erà mai prejos de creerul lui. Nu e vorbă, el nu aveà decât doisprezece ani când s'a stins mângâerea ei. Şi această lipsă de onctiune maternă care te umple de mângâioase lacrămi, lipsa de duioşie —duioşie care înfrânge firea omenească, înmlădie fulgerile izbucnite şi robeşte ferocitatea, această lipsă se resimte în toată viaţa lui. Se resimte în cruzimea polemicilor, arde în răutatea iadului său, se alungă pe bucuria ca şi pe desnădejdea lui.

Filius leonis paruit pardus! Şi crâncena lui natură s'a ascuţit ca sabie cu două tăişuri. Nici o generozitate, nici o indulgenţă, nici un semn de slăbiciune nu i-a frânt îndrăzneţul braţ. Adevărul, adevărul şi numai adevărul, ca un Lohengrin învingătorul lui Frederic de Telramund, Haşdeu, a căutat să smulgă din tifosul vremei în care s'a războit. Intelectivitatea lui a fost în stare să calce chiar peste demnitate, chiar peste amor propriu, chiar peste ambiţie, numai şi numai pentru opera sfântă şi mare şi augustă.

Eram într'o Vineri seară împreună cu Haşdeu. Erà una din acele seri ale Saharei sale sufleteşti, când nimeni nu-i mai linguşeà inrâurirea la Hotel Splendid, când nimeni nu-i mai puteà exploatà protecţia şi punga, când nici-un postulant satisfăcut nu-şi mai manifestà recunoştinţa, când nici un critic nu-l mai loveà chiar. Eram într'o seară singuri, într'una din serile spiritiste, despre care voi vorbì cu multe amănunte în cursul acestei expuneri. Venise vorba despre un ticălos, care, după el, erà un vânzător al patriei sale. Şi bătrânul şoim închizitor începù să-mi înşire o serie de cazne la care mizerabilul ar fi trebuit osândit: mai întâi o groapă adâncă; în groapă un spaţiu restrâns; acolo să se îngroape trădătorul, lăsându-i-se apoi încet, încet aer, spre a i se prelungì agonia; şi plăsmuì o mie de cazne cu atâta imperturbabilă ferocitate, în cât nu mai puteam pricepe cum e cu putinţă ca o fiinţă omenească să fie în stare de un estetism atât de sângeros. Şi cu un zâmbet de vulpe, şi cu ochii de hidră, înălbitul călău recoltà par'că voluptate din spaima în care mă aruncase privelişte evocată.

Tot astfel şi natura nu prea lăsà urme în sufletu-i închis. In toate operele lui Haşdeu nu vom aflà o singură descriere mai plastică. El nu analizează, el sintezează. El trăeşte ascuns în sine şi numai din propria sa viaţă sufletească. Capricios; aci visător şi tandru, aci pervers, brutal şi violent; Haşdeu a frământat totuşi în sufletul său epopei solare; geniul său pătrundeà cerul altor constelaţii; vibraţiunile sale erau alcătuite numai şi numai din abstracţii.

Sfârşind cursurile elementare şi liceale, la paisprezece ani trecu la Universitate; cunoştinţele îi se înmulţiseră; inteligenţa îi se ascuţise; ingeniozitatea îi se afirmase; învăţà într'un an cât alţii în zece, ca un

www.dacoromanica.ro

voinic din basme, şi, de multe ori, aşa spunea dânsul, nimic nu i se părea nou: aveà impresia că pe toate le mai trăise, că pe toate le mai ştiuse, că pe toate le mai dezlegase şi altă dată. Senzaţie aşà de ciudată!

In această epocă fu trimis de tatăl său la Universitatea din Harkof, unde şi el căpătase învăţătură. Şi acì începù pentru Haşdeu o viaţă cu totul nouă.

Harkoful este în Rusia un oraş pestiferat, cu o reputaţie detestabilă de răsvrătire şi independenţă. Cuib de nihilism şi de intelectualism, Universitatea acestui oraş varsă şi astăzi lumina libertăţii, consfinţeşte şi astăzi un mare număr de martiri prin spânzurătoare sau exil. In această pepinieră de idei cutezătoare, în acest cuptor de ură nebună şi dezordine, ancorează zvăpăiatul Tadeu. Pentru un temperament ca al său mediul era priincios.

Indată îşi luă cu emfază titlul de prinţ: «le prince Dieu-donné Petriceico-Haşdeu» şi pe lângă cursurile universităţii se mai ţineà şi de alte isprăvi.

Căci Tadeu nu puteà să rămâe obscur şi ignorat. El trebuia să se impună atenţiunii tuturor. Şi el căutà să atragă băgarea de seamă asupra lui şi să se vorbească despre el, prin toate mijloacele: prin dandysmul său exagerat, prin sibaritismul lui prefăcut, prin inteligenţa lui, prin puterea lui de percepţie neobicinuită.

Profesorii lui erau: Al. Mickiewicz, fratele marelui poet, pentru dreptul roman; Anton Stanislawski, pentru enciclopedia dreptului; Alfons Walicki, pentru literatura grecească; Petre Lawrowski; iar dintre colegii lui nu s'a deosebit decât renumitul slavist Potewnia. Dar nu putea suferì pe rectorul Universităţii, grecul Catacazi, în potriva căruia urzì o răzvrătire, din care abià a scăpat cu bine, după intervenţia profesorilor săi.

Pe lângă agerimea minţii se mai bucură şi de o memorie nemai pomenită, însuşiri cari l'au ajutat atât de mult în cercetările sale ştiinţifice. Următorul fapt va confirmà aceasta: pe când era la Universitate, un însemnat personaj turc trebuia să treacă prin oraş. Profesorii universitari, cercetară printre studenţi dacă ştie vr'unul turceşte, spre a ţine o cuvântare de ocazie. Dintre toţi „Kneazul Tadeu Haşdeu", deşì nu ştià de loc turceşte, s'a oferit să aducă la îndeplinire obligaţia. Având vre-o zece zile disponibile, el a luat o gramatică turcească şi un dicţionar şi a şi gătit limba turcească aşà de bine, încât nu numai că a ţinut discursul, dar a şi putut conversà convenabil cu solul turcesc.

Isprava dovedeşte nu numai puterea lui de voinţă dar şi cât de uimitoare erà memoria lui. Şi într'adevăr chiar până în ultimele şale zile Haşdeu povesteà cu bogăţie îndepărtate întâmplări din trecutul lui.

După ce a sfârşit studiile juridice Haşdeu a intrat cu gradul de sublocotenent şi cu acelaş nume de „Kneaz Tadeu Hizdeu" în regimentul de husari imperiali Contele Radetzki, mai numit şi Bieloruski, care nu a întârziat să'l dezguste.

Cazarma erà pentru el un vulcan în care inteligenţa omenească piere. Acolo oricare caporal striveşte sub cismă un sfânt sau un geniu. Oare nu un soldat a asasinat pe Arhimede? Şi Haşdeu nu erà un Hercule să poată rezistà.

www.dacoromanica.ro

Mai ales ofiţerii oştirii muscăleşti, camarazii şi superiorii săi, îl indignau, îl revoltau, îi repugnau prin imbecilitatea lor categorică, prin corupţia lor inconştientă.

Şi mai mult decât ori unde, acolo unde domnià desfrâul şi beţia, Haşdeu sufereà; cazarma, atrocitatea ei, marele Ramolot şi risipa banului public au îndepărtat sufletul Kneazului Haşdeu spre alte orizonturi. Baluri, cancanuri, dueluri, ceaiuri, cavalele grajdului şi curtezanele divinizate, iată supremele idei ale acestor războinici ineluctabili.

Spre a se răzbunà, prinţul Haşdeu îşi luă ca şi ei amantă, râzând cu ei, râzând de ei!

Dar Kneazul nostru erà departe de a fi un oştean. El era un fumist în materie soldăţească şi se ilustrà mai mult cu alte isprăvi. Şi până în vremea din urmă Haşdeu repetà o năzdrăvănie din această epocă. Intr'una din nopţile Harkovului, după îndemnul unei frumoase doamne, Haşdeu s'a încercat la joc de cărţi şi hazardul l'a ajutat să câştige o sumă considerabilă. Văzându-se în stăpânirea ei neaşteptată, tânărul ofiţer o priveà cu groază, neştiind cum să se scape mai repede de povara sa. Multă vreme n'a stat pe gânduri. El îşi chemă gazda, un otelier, şi îi dădu poruncă să caute opt ovrei.

Indată ce ovreii fură aflaţi, Haşdeu se învoi cu fiecare pentru 25 napoleoni să se înhame în locul cailor şi să-l plimbe astfel prin oraş. Ovreii se înhămară deci la trăsură şi o porniră cu mare alaiu pe uliţele oraşului, locuite în mare parte de ovrei.

In uniforma sa de ofiţer al armatei imperiale „prinţul Hizdeu" îşi plesneà biciul d'asupra capetelor lor; ei fugeau de rupeau pământul; lumea alergà după ei; şi totul alcătuia o caravană de un caraghioslâc indescriptibil.

Vă închipuiţi revolta şi scandalul ovreilor din Harkoff. Şi ar fi sfâşiat pe infamul prinţ, dacă o escortă de camarazi nu ar fi fost gata pentru orice apărare.

Astfel a străbătut tot oraşul până când a fost arestat de un aghiotant al guvernatorului, la care mersese vestea isprăvii.

Eu cred deci că este un capriciu afirmările lui de mai târziu că ar fi fost un excelent oştean. In conferinţa pe care a ţinut-o ofiţerilor de Stat-major în ziua de 9 Mai 1895, adică peste patruzeci de ani de atunci, Haşdeu îşi rememorează acele vremuri în cuvintele următoare:

„Sunt acuma patruzeci de ani, o viaţă de om în secolul nostru, „pe când eram şi eu ofiţer ca dumneavoastră, dar ce deosebire! O „deosebire care tocmai ea mă emoţionează şi mă amărăşte astăzi. „D-voastră serviţi sub steagul strămoşesc, în ţara strămoşilor, eu ser- „veam sub Muscali, un neam străin pentru mine şi care mi-a fost tot- „deauna mai urât de cum este temnicerul pentru cei închişi în puş- „cărie, şi totuşi, cu toată ura contra Muscalilor, am fost cred un bun „soldat. Erà războiul Crimeei în care am îndurat multe neajunsuri, „mi-am expus viaţa pentru Muscali; cum aşà?. Trebuia să fi fost o „cauză. Da, Domnilor, era o cauză; din copilărie auzeam necontenit „dela tatăl meu, că fiecare întâi născut în familia Haşdeu a fost ostaş „şi s'a luptat bine. Aşa dar cea ce ma făcut pe mine să fiu bun sol- „dat, era istoria familiei mele. In Rusia pe atunci . . . nu era dator „să servească şi foarte mulţi se fereau mai cu deosebire în timp de

www.dacoromanica.ro

„război. Istoria familiei mele, deşi uram pe Muscali m'a silit să mă „pun sub steagul muscălesc şi să mă lupt, cum zic, destul de bine".

Pe lângă toate acestea Tadeu Haşdeu îşi cultiva şi înclinările literare, din ce în ce mai pronunţate. Se svoneşte de o societate literară pe care Haşdeu a înfiinţat-o în Harkoff. Un biograf vorbeşte chiar de un volum pe care Haşdeu l'ar fi posedând în manuscris, încă din acea epocă. De unde a luat el această ştiinţă? E drept că e adevărată.

Cevà mai mult: încă de acum câţiva ani Haşdeu ne-a pus la dispoziţie acest volum manuscris. E un caet îngălbenit de vreme, din care n'au mai rămas în totul decât 46 pagini.

Pe întâiele pagini se află o disertaţie asupra lui Petru cel mare scrisă cu litere cirilice. La pag. 9 se află titlurile mai multor lucrări sau proecte de opere, dintre care unele par a fi publicate.

Aceste lucrări sunt:

1. O lucrare în ruseşte asupra *Doinei.*

2. *Un mot inedit sur l'existence de Dieu.* Lettre a Mr. C-g-n-o, par le prince Bogdan Petriceico-Hazdao (publ.)

3. *Coup d'oeil généalogique sur l'organisation dela nationalité roumaine en géneral et sur celle du peuple moldave en particulier.* Pour servir à l'intelligence de notre position extérieure et interieure vis-à-vis des étrangères. Par le prince Bogdan Petriceico Hazdao.

4. *Codex dipolomaticus daco-romaniae. Chrisobulaire Daco-roumain. Uricariu daco-românesc* (cu cirilice) de Bogdan Petriceico Hajdao. Partea I-a Genealogia (roumain et français).

5. *Essai sur l'état primitif des ancêtres des Slaves, des Grecs, des Roumains, des Germains, des Celtes, des Albanais, etc.*, par le prince Bogdan Petriceico H.

6. *Georges Cuvier: De l'ésprit dela paléontologie.* Etude philosophique par le Prince.

Tot în acest manuscris mai aflăm o lucrare întitulată: *Infini, ébauche d'un diagnostic de l'astronomie* par le prince Dieu-donné (sic) Petriceiko-Hizdeu.

Urmează un ciclu de opt poeme şi sonete, toate în ruseşte, sub titlul general de *Dragoş* (1352-1354) şi alte poeme cu diferite subiecte istorice româneşti, pe care le vom publică la o eventuală ediţie a operelor lui complete.

In sfârşit tot în acest caet mai aflăm şi o lucrare întitulată: *Loi de l'infini,* probèlme d'astronomie „purtând nota:" inseré sous le pseudonyme P. B. Petrhaz dans la feuille belgique *„Avancez No. 9".*

Toate acestea datează din anii 1852-1854, adică de când Haşdeu nu aveà decât 14—16 ani.

Unii biografi mai pomenesc două opere manuscrise alcătuite în timpul şederii sale în Rusia: *Domniţa Voichiţa şi Mitologia Dacilor,* care însă nu ne-au parvenit până acum. Nu le-am aflat nici printre manuscrisele lui Haşdeu.

Din simpla enunţare a titlurilor, cititorii îşi pot da seamă că nu numai spre alcătuiri lamartiniene erà înclinat copilul Haşdeu. Filologie, istorie, poezie, literatură, economie politică, ştiinţă, deodată şi cu o putere expansivă, iată ce vom întâlni în cursul celor cincizeci de ani de radiere intelectuală pe care ne încumentăm să o descifrăm.

www.dacoromanica.ro

III

IN MOLDOVA

Moto: Om de treabă 'ntr'un oraş
Giaba 'şi caută lăcaş,
Vicleniа'i ciumă,
Cel vârtos pe cel slăbuţ
Cel deştept pe cel prostuţ
Vinde şi zugrumă.
Haşdeu: Inedită

Asemenea lui Ulise zărind fumul nălţându-se pe coperişul ancestral, Haşdeu ajunse în 1856 pe pământul Moldovei, îmbrăţişându-l cu misticism.

Şi sub cerul patriei sale începe pentru dânsul viaţa largă şi armonioasă, viaţa puternică de muncă, de luptă şi de răbdare. El a trecut adeseori prin index şi defăimare. El poartă încă povara tăcerii.

Se poate povesti viaţa unui om ilustru în două moduri: 1) Înşirând evenimentele personale ale evoluţiei sale omeneşti şi în urmă studiindu-i operele; 2) Studiindu-le simultan şi tălmăcind pe cele din urmă prin cele dintâi.

Urmăm acest metod.

Vom puteà mai uşor să ne dumirim în complexul unei vieţi, pline de variaţii, de contradicţii, de soare şi chiar de întunerec, şi vom puteà păşind treptat, treptat, împreună cu eroul să-i înfăţişăm întreaga personalitate.

Din toate producţiunile lui luate în parte ca şi din fiecare eveniment al vieţii lui se cuvine să întregim totalitatea lui de însuşiri fulgerătoare; opera s'a manifestat în afară potrivit cerinţelor vremelnice locale, ea s'a manifestat într'un mod determinat, ea s'a dezvoltat într'un mod fatal. Sau cum spune însuşi Haşdeu într'un manuscris rămas dela el, ce'l am la îndemână:

„In istoria scriitorului *celui dat*, fiecare producţiune a lui cată „să fie judecată ca o parte dintr'un tot; în fiecare producţiune cată „să se recunoască o intimă misterioasă necesitate, care o duce ca pe „o singură parte, către o mândră totalitate, întipărită cu sigiliul iden„tităţii. Din dată ce o producţiune particulară izolată va fi luată drept „măsură pentru toate celelalte, sau drept totalitate, drept reprezentant „al întregei economii a doctrinei, atunci în istoria scriitorului spiritul „va rămâne o enigmă; după cum rămâne spiritul în psichologie, pen„tru toţi aceia care'l localizează ici-colo în sistema nervoasă a omului. „Cea ce am spus despre operele scriitorului trebuie să se aplice şi la „împrejurările vieţii lui".

www.dacoromanica.ro

„Numai astfel va fi posibil în istoria scriitorului a cimentà toate „formele într'o unitate şi a fixa în existenţa exterioară întregrală a „lui, toate câte s'au născut într'însul parţial în conştiinţa cea interi- „oară, aşa ca aceste naşteri parţiale să se contopească lesne şi liber. „Numai astfel cu un tact fericit, va fi posibil a clădì din mari blocuri „un edificiu, peste care cugetarea să se legene într'un frumos şi si- „gur echilibru, în care ochiul cel ager să despartă lumina şi umbra, „în care formele să se rotunjească şi cu uşurinţă să se resolve una „într'alta".

Suntem în anul 1856. România se află într'o clipă măreaţă de nădejde şi prefacere. La 30 Martie 1856 s'a încheiat tractatul din Paris, care prevedeà pentru ţara noastră dispoziţiuni politice de cea mai mare însemnătate. În urma acestui tractat Principatele dunărene, intrară într'o cumplită fază de svârcolire electorală. Mai ales Moldova căzuse pradă agenţilor caimacanului Vogoride, care a rămas de pomină tristă în istoria noastră electorală.

In această vreme tânărul Tadeu află prilej a-şi da demisia din armata rusească unde îşi făcuse de altfel o situaţie imposibilă. Fusese la Crimeea şi se spune că a pălmuit un căpitan în front pentru care ispravă îl aştepta Siberia. Trecând în Moldova, tractatul din Paris, îl află la Cahul, în partea retrocedată, şi s'a grăbit să renunţe la protecţia rusească şi să-şi însuşească pe cea română.

Ceva mai mult: el luă paşaportul măscălesc, şi îl trimise sfâşiat la Consulat, declarând că ar vrea să facă tot aşa toţi Românii din Basarabia. Pentru acest fapt guvernul moscovit îl osândì chiar, în lipsă, la exil în Siberia, desmoştenindu-l de drepturile ereditare asupra averei părinteşti şi asupra averei unchiului său care n'avea urmaşi, în total vre-o 30.000 galbeni [1]).

Ori poate au fost şi alte pricini cari l'au determinat să părăsească oştirea muscălească. E sigur însă că pentru toate aceste fapte binecuvântate, şi mai ales pentru satisfacerea fanteziei sale capricioase, Haşdeu şi-a schimbat numele de botez din rusescul Tadeu în românescul istoric Bogdan.

Şi tot aşà de sigur e faptul că pentru cele povestite guvernul rusesc a stăruit cu energie şi în repetate rânduri pentru extrădarea lui. Insă diplomaţia lui Kogălniceanu a izbutit să-l acopere cu diferite şicane şi sub noul său nume de Bogdan. De vre-o patrusprezece ori s'au încercat Muscalii să pună mâna pe dânsul, fără însă a ajunge la scop [2]).

Prin adresa No. 2.379 din 8 Martie 1858, i se înmânează opisul No. 80 al prinţului Niculae Conachi Vogoride, prin care e numit judecător la Cahul. Ca licenţiat în drept dela facultatea juridică din Harkof, era chemat să isprăvească după legislaţia şi jurisprudenţa din Rusia, afacerile litigioase începute în timpul captivităţii. Insă n'a stat mult în această slujbă. El a fost destituit ca nedestoinic de către agenţii lui Vogoride, a căror unealtă n'a primit cu nici un preţ să fie.

---

[1]) *Santinela română*. Vineri 30 Sept. 1866.
[2]) V. Gr. Popp: Op. citat pag. 249.

www.dacoromanica.ro

Fantastic ca un trubadur şi fecund ca un ogor, el a debarcat apoi mai departe în Iaşi, purtându-şi cu emfază titlul de „prinţ" şi dând dovezi de uşurinţă risipitoare într'adevăr princiară. Deşi nu sta tocmai pe trandafiri, totuşi află de cuviinţă să-şi dăruiască toate cărţile, vre-o 4.000 volume Bibliotecii din Iaşi. Drept curiozitate reproduc întocmai adresa pe care a primit-o cu această ocaziune:

„Principatele unite-Moldova şi Terra românească.

„Ministeriulu Moldovei.

„Departamentulu de Culturi şi Instrupţiune publică.

„D-s. Comis. Petriceico-Hijdeu. No. 8076 Septiunea I, anul 1859 Septemvrie 28 zile.

„Asupra declaraţiunei din 23 curent, prin care dăruiţi biblio-„ticei şcoalelor osebite scrieri tipărite şi manuscrise, ce se recomînd „prin însemnătatea lor în materie pentru Istoria naţională ; Ministeriul „apreţiuind tot meritul donaţiei făcute şi a sentimentelor de care „vă arătaţi insufflat, se grăbeşte prin aceasta a vă exprima mulţu-„mirile sale pentru asemenea patriotică hărăzire publicându-se şi prin „Monitoriu spre obştească apreţuire; subscrisul are onoarea a vă in-„vita să depuneţi cărţile dănuite la bibliotica şcolilor, unde veţi fi „înscris în numărul dănuitorilor ei şi veţi avea dreptul de vizitare „prevedvit de § 24 din Asiediamentul ei.

(ss) *Dm. Alexandresco.*

Ca orice prinţ care se respectă însă nu întârzie să se decaveze în curând şi să recurgă la cămătari. Ba unul dintre creditorii săi, care s'a nimerit a fi şi un cunoscut colector de documente, îl apostrofează astfel, cu mulţi ani în urmă:

„D-l Hajdeu, când au venit în Iaşi în 1857, sub titlul prinţului „Petriceiko-Hajdeu, trăsese la hanul lui Evangheli, în dosul Mitropo-„liei. De acì, călăuzit de cele patru volume din Uricariu s'a îndrep-„tat către mine. După putinţa mea l'am îmbrăţişat, ba l'am împru-„mutat şi cu 25 galbeni spre a-şi puteà urnì nevoile ce le aveà în „han. Pe atuncea colecţiunea mea aveà mare trecere înaintea d sale; „astăzi e o lucrare rea. Ii mulţumesc de amabilitate" [1]).

Nu ştiu întru cât e îndreptăţită tânguirea bătrânului Codrescu. Nu ştiu întru cât poate necinsti pe Haşdeu. In orice caz: e foarte ciudat ca cinevà să-şi acopere greşelile cu motive de ordin sentimental. Relaţiunile private ale unui scriitor, nu justifică de loc reciprocitatea intelectuală. O simplă opiniune şi opiniunile variază!

In Iaşi Haşdeu s'a împrietenit cu Anastase Panu. Pentru a trăi, a solicitat o catedră ; şi prin adresa No. 383 din 18 Ianuarie 1860 către „Profesoarele B. Petriceico Haşdeu" i se comunică ordonanţa de numire. Printre hârtiile lui Haşdeu am aflat şi următoarea adresă a Ministerului „de culturi şi instrupţiune publică din Moldova" din 8 Octomvrie 1859 pe care, o reproduc ca o curiozitate documentară.

„Onorat d-sale B. P. Hajdeu.

„In viderea raportului presentat de Consiliul Scolariu sub

[1]) *Uricariu* vol. XIII, pg. 111.

www.dacoromanica.ro

„No. 164 vi se recunoaşte toate însuşirile cerute pentru a vi-se încre-„dinţia o catedră de Istorie şi Geografie; Ministeriul se grăbeşte a „exprimă dorinţa de a vă puteà chemà la un post unde terrà să poată „trage foloase din talentele prin care vă diosebiţi; şi deci Subscri-„sul are onoare a vă propune ca, până la altă ocaziune, să primiţi a „vă însărcinà cu catedra de istorie, geografie şi statistica la şcoala „reală din Iaşi, având a primì dela 1 Ianuarie 1860 onorariul ce se „va previde pentru asemine catedră prin budgetul şcoalei; iar pentru „restul anului curent veţi primì o remunerare de 2.000 (două mii lei).

„Dacă această propunere vă poate convenì, sunteţi invitat a răs-„punde şi a începe lecţiunile respective.

(ss) *Dm. Alexandresco.*

In 1862, prin adresa No. 572/22 Ianuar, i se comunică de către Minister că desfiinţându-se şcoala reală este numit profesor de istorie în cursul superior al gimnaziului; el a stat în acest post până în 1863 şi l'a pierdut în împrejurările pe care le vom vedeà [1]).

După cum vedem, Haşdeu a izbutit să-şi capete un nume şi să concentreze asupra lui atenţiunea lumei ieşene. Prin spirale de stil şi elocinţă se vădi ca scriitor şi conferenţiar; el publică mai multe periodice şi anume:

In 1858 tipări patru numere din *România* „revistă ebdomadară sub direpţiuné d-lui Bogdan Petriceicu Haşdeu".

Despre această Românie, despre acest „proemium" al activităţii lui ştiinţifice scrie Kogălniceanu [2]) numind-o; „campion al ideilor naţionale şi constituţionale liberale", în realitate însă un organ al lui A. Panu, cu care am văzut că Haşdeu era în strânse legături.

Această publicaţie este deci aşa de interesantă.

Alexandru Haşdeu-tatăl, publică sub pseudonimul de "Hotinescul", o entuziastă epistolă către Români, relativă la unire. Bogdan publică studii savante şi variate. In primul rând aflăm studii *etnografice: Vechile aşezări române în Londomiria*, după circulările birnice din 1552—1629 cu date extrase din Alexandru Stadniki. Face comunicaţiuni asupra povestei lui *Craiul Marco'n tera română*, cântec bulgăresc, cercetare alcătuită în Odesa şi dezvoltată şi mai târziu. Ca *paleografie* aflăm: *uricele române aflătoare în Sfetiagora*. Haşdeu arată anume ce hrisoave sunt la Zograful, Cutlumuşul, Rusicul, Lavra, Hilandarul, Simonopetra. Tot aici Haşdeu publică articole politice, un cântec bănăţean, şi restălmăceşte o carte de judecată dela Mitropolitul Varlam din 1646.

Ca scriitor el îşi impuse deci adânc stăpânia. El impresionă prin originalitatea observaţiunilor lui, prin puterea stilului, prin varietatea şi siguranţa cunoştinţelor şi prin savantismul lui slavo-rus. In atmosfera latinistă a ştiinţei transilvănene, care îşi exagerase însemnătatea, Haşdeu a ridicat cutezător cu totul un alt steag. De peste Prut şi de peste Nistru el aduse mărfuri noi şi preţioase!

---

[1]) A se vedeà mai departe.
[2]) *Steaua Dunării*, 18 Noemvrie 1858.

www.dacoromanica.ro

In 1859 România continuă sub titlul *Foaea de istoria română* „sub redapciuné lui Bogdan Petriceico Hajdeu; iese de patru ori pe lună, închipuindu-se douăsprezece broşuri pe an, fiecare din opt foi». Ca înştiinţare prealabilă ziarul poartă: «Redapciuné primeşte supra'i însăşi tălmăcirea tuturor documintelor ce i se vor trimite în limbile franceză, germană, italiană, şpaniolă, engleză, latină, elenă şi în toate dialeptele slavone». Şi se înţelege Mitridatele care avea să facă tălmăcirea tuturor acestor documente era însuşi Haşdeu, care în 1859 nu avea decât 23 ani!

„Le terrible enfant» deschide sipetul unei vaste erudiţii. El îşi începe revista cu un studiu, de toată însemnătatea: *Negoţul moldovean sub Alexandru cel Bun*, în care examinează cu multă preciziune, cu o bogăţie de amănunte extraordinară şi cu faimoasa lui putere de asociaţie întâia convenţie comercială încheiată între Moldoveni şi Leşi; e un document foarte preţios, care datează de pe vremea lui Alexandru cel Bun, din anul 1407, şi care prevede condiţiunile de schimb dintre Moldoveni şi Lembergieni. Cu acest prilej Haşdeu desfăşoară nu numai cunoştinţe de istorie ci şi întinse cunoştinţe de economie politică, ştiinţă care i-a plăcut în deosebi. El arată mai toată starea economică a Moldovei în veacul XV, slujindu-se de toate operele cu putinţă, şi studiază: greutăţile, monezile, postavurile, vitele, mărunţişurile, caii, arginturile, ceara în sfârşit istoricul tuturor mărfurilor care se importau în Moldova, prin vămile sale şi pe deosebitele sale căi. Astfel acest studiu alcătueşte în literatura noastră istorică, singura monografie serioasă, de o covârşitoare însemnătate pentru istoria noastră comercială.

Mai aflăm în această revistă studii despre *Literatura istoriei*, despre *Iohann Schiltberger*, o analiză a *Pomelnicului Domnilor Moldovei de Mitropolitul Dosofteiu*, şi o serie de documente, tocmeli, cărţi domneşti, ţidule, zapise şi adeverinţe, toate analizate, criticate şi ordonate într'o disciplină uimitoare şi asupra cărora Haşdeu revine în publicaţii posterioare.

Şi Haşdeu nu aveà decât 23 ani!

In Martie 1860 revista îşi schimbă şi titlul şi formatul şi ortografia. Devine: *Foiţa de istorie şi literatură* [1]), publicând documente, fragmente documentale, etc. Aici întâmpinăm pentru prima oară faimoasa diplomă bârlădeană a lui Rotislav din 1134, asupra căreia vom reveni cu amănunte.

Imbărbătat de senzaţia ce făceau lucrările sale, Haşdeu începe un studiu intitulat: *Perit-au Dacii?* care studiu a provocat o vrajbă vijelioasă.

El se împotriveşte categoric baronilor istoriei noastre, care o făuriseră după aberaţiunea şi interesul lor personal. Şi ca oricare reformator, pentru a-şi edifica sistemele sale, Haşdeu începe să dărâme, să năruească şi să pulverizeze, izbind mai ales în istoricii ardeleni şi anume:

«Pogorându-se de peste plaiuri, începe cutezătorul tânăr împreună

[1]) «Tot ce priveşte redacţiune se va adresa D. B. P. Hâsdâu, Iaşi, casele D. Cazacliu, în ulicioara dela Feredeulu turcescu».

www.dacoromanica.ro

«cu cărţile sau chiar cu persoanele lui Klain, Maior Laurian, Papiu «şi ale altor doctori ardeleni, un vârtej de buimăcie a fost buimăcit «minţile noastre întru a ne socoti de Români curaţi, puind între alte «temeiuri, fără temeiu, şi acela, cum că toţi Dacii ar fi perit până «la cel din urmă sub armele lui Traian. Apoi dă!»

In acest studiu Haşdeu nu cruţă pe Ardeleni, fapt care i-a provocat învinuiri de antipatriotism. El le arată rătăcirile istorice şi ignoranţa lor. Ei se intitulează *doctori* «cu vorbe afară din cale lungi" şi se făleşte că nu este ardelean şi că nu este doctor.

«Voi cumpăni fără oca mică cuvintele fiecăruia în deosebi, şi «ale tuturor împreună, şi apoi.... şi apoi.... cine ştie dacă în loc de «Bastila, cei nenumăraţi doctori, cu mantii, diplome şi vorbe lungi «şi paralungi din cele şapte cetăţi ungaro-secuio-saso-austriaco-slavo-«române, apărându-şi purismul, nu mă vor chema bună oară la K. K. «Agenţie».

Şi, mai departe aruncă imprecaţii teribile bieţilor cărturari ardeleni, care aveau marele cusur că prea erau glorioşi şi laurii lor nu-l lăsau să doarmă.

«Crăpar-ar toţi umbraticii doctores din ardeal, după nimerita ex-«presie a şagalnicului Petroniu, şi tot încă va rămâne învederat că *sunt* «nu este *a fost,* că *a cuceri*, nu seamănă *a stinge*".

Haşdeu cercetează pe Pausania şi Diodor, insistând asupra războiului Dacilor cu Lisimac; trece apoi la Appian şi spune: «de ş'il «*cită* oarecând arhidoctorul Petru Maior-ardeleanul, însă să însemnaţi «bine, il cită fără să-l fi citit, căci citindu-l, de sigur nu l'ar fi citat, «sau de l'ar fi şi citat, apoi numai doară pentru a arăta cât de fără «de ruşine minţea până a nu'l citi». El continuă tot astfel cu Dione Casiu şi cu Eutropiu.

Această isbucnire înpotriva Ardelenilor i'a atras răspunsuri amare din partea lui Hrisoscoleu şi a lui Neofit Scriban, publicate în *Steaua Dunării*[1]) Ei sprijineau vechea teorie a lui Şincai şi Petru Maior, fără a nu recunoaşte, de altfel, uimitoarea ştiinţă a lui Haşdeu.

Apoi îşi însuşeşte cutezător o idee ciudată în vremea aceea şi anume ideia că nu numai urmaşii lui Romulus respiră sub stelele României, ci şi urmaşii lui Decebal, care n'au putut fi exterminaţi. Şi aceasta idee el o va dezvolta şi mai târziu, va face originalitatea lui şi se va impune în ştiinţă, după cum vom vedea.

Paralel, şi pentru a învedera universalitatea spiritului său, Haşdeu mai publică şi alte lucrări ca: *Bulgarismul limbii române,* în care rezumă teoria lui Szafarjk, asupra acestei cestiuni. Şi printre toate Haşdeu publică şi versuri, însă nişte versuri care nu au nimic, nici din preciziunea, nici din sborul liric al celor de mai târziu, precum ar fi următoarea poezie:

MUZA

In ţări nebătute de-a soarelui cái,
Unde ursul calcă peste munţi de gheaţă,
Se pogoară muza învălită'n ceaţă
La ai friguroase Kanade copii.

[1]) No. 98. Sâmbătă 20 Aug. 1860 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Iată că din fundul vechilor păduri
Cântec se strecoară'n valuri întrerupte,
Zugrăvind cu duşmani sângeroase lupte,
Oglindind nespuşii frumuseţii nuri.

.

Astfel lumea'ntreagă falnic străbătând
Ori-unde s'avântă cântăreaţa zână,
Dragostea şi slava ca un ec suspină
Către ceruri sboară al omului gând.

Revista e tipărită în slove amestecate cirilice şi latine. Stilul lui Hasdeu e încărcat de arhaisme, dar limpezit de orice urmă de neologisme. Oarecare particularităţi, deprinse de prin Basarabia, îl fac uneori obositor şi chiar ridicul, cum ar fi vecinica prefacere a lui *c* în *p*: *redaptoriu, apte*, etc.

Revista încetează în 1860 şi rămâne nesfârşit: *Periţau Dacii?*

Alegerea lui Cuza fù urmată de mari privaţiuni pentru tânărul cărturar. Prin modul lui cel abrupt de a discută izbutì să-şi facă o mulţime de vrăjmaşi. O ploae de ticăloşie, o ţesătură neînchipuită de intrigi, îl scoaseră treptat, treptat din posturile sale în cât căzù într'o mare lipsă. Fără avere, fără cunoştinţe, vrăjmăşit din toate părţile cu ura implacabilă a celor răniţi în vanitatea lor, Haşdeu cunoscù dureros pământul gol şi negru al sărăciei. A fost redus adeseori în aşà stare în câtă vreme de mai multe zile erà lipsit chiar de hrana zilnică.

In 1861 îl aflăm iarăşi în publicistă.

Vasile Alexandrescu (Urechiă) tipărì în Iaşi pe lunile Mai şi Iunie întâiul număr din revista sa *Ateneul Român.*

In fruntea acestui număr, Haşdeu publică o examinare a cronicei putnene *Cronicon putnense*, pe care a aflat-o în colecţia bibliografului polon Kazimir Vojcicki, şi pe care o documentează definitiv în Arhiva istorică. Urmează apoi cu o disertaţie asupra lui *Spiru Palauzow*, cu diferite urice, şi cu poezia *Ştefan cel mare şi hatmanul Arbure*, republicate cu modificări şi în alte reviste.

O altă întâmplare îi fu de mare folos.

In acest an fu trimes de guvern împreună cu pictorul Panaiteanu, într'o misiune istorică, prin Polonia şi la Cracovia, unde a fost foarte bine primit, şi de unde s'a întors cu un vast material ştiinţific.

Până în ultimul timp Haşdeu a păstrat amintirea acestei călătorii, despre care ziarele poloneze au vorbit cu măgulire în acel timp. Iată cum o anunţă ziarul *Czas* informaţie pe care o reproducem întocmai:

„De câtevà săptămâni se află la noi d-l Bogdan Haşdeu, bi-„bliotecarul bibliotecei publice din Iaşi, sosit în vremea expoziţiunei „archeologice şi însărcinat de către principele Cuza cu căutarea, co-„pierea sau cumpărarea rămăşiţelor istorice, scripte, documente, etc., „atingătoare de istoria Moldovei şi a României. Spre acest scop îl „întovărăşeşte un pictor fotograf specialist. D. Haşdeu a strâns până „acum un mare număr de extracte şi de facsimile, cercetând biblio-

www.dacoromanica.ro

„teca ossoliniană, arhiva magistraturei, arhivele oficiale şi cele pri-„vate. A izbutit chiar să cumpere mai multe lucrări din mâinele par-„ticularilor“ [1]).

Cu prilejul acestei călătorii Haşdeu a fost ales membru al *Societăţii jagelone* din Cracovia, şi materialul adunat, care este încă păstrat şi se află în posesiunea noastră sub titlul: *Excerpta ad historiam daco-romanam pertinentia Leopoliensia,* a fost parte tipărit în grandioasa operă *Arhiva istorică a României.*

La Lemberg a stat două luni, cercetând bibliotecele şi arhivele. Şi întors în ţară în Septemvrie 1861, dădu publicităţii întâia redacţie a studiului său *Luca Stroici,* cu subtitlul: *Fragmente de călătorie în părţile Galiţiei* [2]). Tot în această revistă mai aflăm şi poezia: *Iveala şi Visul,* nepublicată în colecţiunile posterioare.

Ceeace încarcă pe cercetătorul operelor lui Haşdeu, e nu numai fecunditatea lui uimitoare, ci şi necontenita revenire ce o face asupra operelor sale anterioare, în alte publicaţii şi chiar cu alte titluri. Şi în fiecare el aduce date şi noi lumini, schimbă stilul, taie şi cioplește în cât lucrarea pare a fi cu totul o zămislire nouă. Nu există în ştiinţă o altă pildă de atâta răbdare şi de atâta onestitate. Schimbând, refăcând, îndreptând, controlând, numai în cea din urmă redactare operele lui Haşdeu, au siguranţa încremenită a marmurei. Iată ce ar trebui să slujească drept exemplu forfanteriilor multor scriitori care se avântă pe tramplinul idealităţii. Puterea se acumulează din suferinţa din răbdare, muncă şi cazină. Purgatoriul geniului este suferinţa în viaţa socială; suferinţa în viaţa sufletească; suferinţa în viaţa intelectuală.

In 1862 Haşdeu îşi recapătă postul de profesor colegial superior şi de bibliotecar al Universităţii, retribuit cu o mie lei pe lună, din care a fost însă mai târziu destituit pentru scrieri pornografice după cum vom vedeà [3]).

---

[1]) *Czas* no. 192 din 1861. Sierpnia 23. Oa kilku tygodni bawi tu p. Bohdan Hyżdeu, bibliotekarz biblioteki urzędowéj w Iassuch. Przybyt on tutaj podenas wystawy starożytnicrej z polecenia księcia Kuzy dla poszuniwania. kopiowania lub nabycia zabytków historyeznych, pamiąten, dyplomow i tp., sciągaiących sie do hystoryi Multan i Wotoszczyzny. P. Hyżdew przywiozt z sobą malarza i fotografa. Zebrat kopie i podobizne wielu dokumentatow, cziniąc poszumwania w Zantadzie narim. Ossolinskich, w archiwum magistratu, w archiwach rządowych i prywatnych. Wiele też dziel i dokumento'w nabyt na wtasność Z vąk prywatnych. Z końcem bieżącego tygodnia p Hyzdeu odjeżdża do Krakowo.

[2]) *Ateneul Român* pg. 157.

[3]) Adresa Ministerului Cultelor şi al Instrucţiunii Publice din Moldova, No. 572 din 22 Ianuar 1862.

Catedra de istorie, cursul superior la gimnaziu, găsindu-se vacantă, subscrisul pe temeiul formalităţilor îndeplinite după cerinţa legii după care sunteţi recunoscut în calitate de profesor de istorie şi a domnestei ordonante No. 209 din anul 1860 după care a-ţi fost numit în asemenea calitate la desfiinţată şcoală reală din Iaşi, are onoare a vă invità să ocupaţi mai suscitata catedră la gimnaziu cu toate drepturile şi îndatoririle prevăzute de legi, pentru care tot acum am referit şi I S. P. Domnitoru, rugându-l să binevoiască a vă da o nouă sencţionare pentru acest post, în funcţiune să binevoiţi a raportà pentru cuvenita regulă (ss) Cantacuzino.

www.dacoromanica.ro

Totuş acest interval de vreme a fost cu prisosinţă recumpărat de către tânărul cărturar.

Intâia sa grije fu de a scoate iar o gazetă. Gazeta conveneà firei sale de crâncen polemist. El ştià că gazeta contribuià să'l facă nu numai cunoscut, dar chiar temut. El publică deci gazeta, *Din Moldova* (Iaşi 1862) „Redaeptorul B. Petriceico Haejdeu", care în 1863 şi-a schimbat titlul în *Lumina,* [1]) şi care a continuat să apară până la sfârşitul anului 1863, când în urma afacerii cu nuvela sa pornografică Haşdeu a părăsit definitiv Iaşii.

Ceea ce l'a îndemnat să schimbe titlul gazetei «Din Moldova» în «Lumina» a fost şi polemica ce s'a iscat asupra acestui titlu. «Din Moldova» a fost bănuit de «separatism», şi în această privinţă s'a ridicat o mare vrajbă în coloanele Românului, provocată fiind de V. A. Urechia. Tot atunci s'a tipărit în Românul şi o scrisoare a lui Haşdeu, ca răspuns la învinuirile de separatism [2]).

In *Precuvântarea* revistei, Haşdeu îşi stabileşte câteva norme ortografice. Insă, din acest punct de vedere, nu putem ajunge la o deplină încheiere, întrucât el şi-a schimbat ortografia, după capricii In menţionata gazetă, care mai toată era redactată chiar de către Haşdeu, directorul, redactorul, corectorul, administratorul şi a toate făcătorul ei, s'au publicat o sumedenie de lucrări ştiinţifice şi literare de o mare însemnătate.

. In întâiul număr, sub rubrica *Diplomatologia* aflăm un uric de la Vladislav, regele polono-ungar, din 1444, pe care îl însoţeşte, [3]) după obiceiul său, de un comentar amănunţit, şi două documente de la regele englez Enric VI din 1427 şi 1434 despre Radul, ban de Craiova căruia 'i acordă o pensiune anuală de 40 marce de argint, documente scoase din colecţiunea lui Rymer [4])

Mai aflăm şi poezia *Ionaşcu Vodă* (1574) într'o formă cu desăvârşire deosebită, de cea tipărită posterior [5]).

Ca studiu propriu zis istoric publică o remarcabilă monografie concepută pe temeliile cele mai întinse şi intitulată *Desţărarea lui Petru Vodă Rareş* (1538—1541) continuată şi în *Lumina,* unde încetează. Din pricina erudiţiei colosale, care că'ăuzindu-l prin legătură de idei, la noi şi noi descoperiri, genialul autor pare a se fi perdut ca Edgard Pöe cu Aventurile lui Arthur Gordon Pym.

Haşdeu, după ce arată ce zvoană pornise în Europa centrală pregătirile de expediţiune ale războinicului sultan Suleiman, atât în potriva Ungariei cât şi a Poloniei, iritat fiind de tratatul dela Urbea mare ce 'l încheiase Ioan Zapoly al Ungariei cu Ferdinand şi Carol V, descrie în pagini minunate pornirea la tabără a Sultanului şi a armatei lui, alcătuită din trei sute de mii ostaşi.

„Armata otomană înfăţoşa spectacolul unui mândru corp de „două sute cinci zeci mii de ostaşi, al căror strălucit port oriental

[1]) *Lumina* 1863 No 17 pg. 66.
[2]) *Românul,* 1862 No. 297 şi 298.
[3]) Republicat în Arh. ist. Cod. diplom. vol. IV p. 487
[4]) Foedera, conventiones, literae et cujuscunque generis acta publica inter reges Angliae et alios quosvis..
[5]) Din Moldova p. 12.

www.dacoromanica.ro

„întrecea prin varietatea culorilor pe cel mai frumos smoc de flori. „De'ntâi priveai pedeastra enicerime, în lungi haine verzi de postav, „rivalizând cu covorul câmpului; o preurmau cinci zeci de ceauşi, „în mantale de catifea, blănite cu samur; apoi se vedea ceata „muh„zaragească" întrarmată cu lănci şi îmbrăcată cu pieì de tigri; de „aci apărea însuşi enicer-aga, întovărăşit de căpitanii şi cioglanii săi; „steagurile, trâmbiţele, ţimbalele şi cimpoaele încheiau mersul.

„Dar iată că ochiul se desträgea dela pâlcul enicerilor, între„văzând o nouă splendoare. Floarea călărimei, Spahii, înaintau acum, „parecă un tablou, în care nu scieai sau să admiri frumuseţia cailor, „sau să te uimeşti la felurimea praporelor, mohorâte, roşii, galbene, „fălfâinde d'asupra lăncilor.

„După spahii se arătau trupele vizirilor; pedestrimea, învestită „dela cap pân la picioare cu postav purpuriu; călărimea şi drăgunii „învăliţi, cai şi oameni, în piei de tigri, de leoparzi, de samuri, pe'ntre „care, ici-colo ţi se părea măestreşte presărate împodobiri de aur, de „argint, de pietre scumpe".

Această glorioasă gloată din splendoarea imperiului turcesc, care contrastează în mod dureros cu starea de degradare şi ticăloşie în care se zbat astăzi sărmanii aziatici, era pornită numai şi numai în potriva Moldovei.

Haşdeu studiază politica lui Petru Rareş şi uneltirile lui în potriva Ungurilor, cărora voia să le răpească Ardealul romanesc. El cercetează vrăjmăşia lui Rareş cu greco-veneţianul Gritti, despre care ne dă îndestulătoare amănunte şi arată cum a pierit prin trădare acest bogat aventurier, a cărui moarte s'a hotărât acum s'o rescumpere sultanul Suleiman. Aci se opreşte povestea. Dar ea denotă o erudiţie colosală şi cunoaşterea deplină a trebilor secolului XVI, pe care Haşdeu l'a studiat în deosebi.

Această erudiţia a făcut mare vâlvă. Pe lângă izvoarele interne şi documentele originale consultate de Haşdeu, aflăm ca izvoare externe următorii autori citaţi: Cantemir, Verancsics Antal Oszes, Munkai; Акты Западной Россіи, Guer, Hamer, Ferdi, Daru. Uberto Foglieta, Bethlen, Paulus Jovius, Ulloa, Lelewel, Ricaut, M. Bielski, Wojcicki, Veget, Malte-Brun, Aaali Mustafa Ben Ahmed, Boué, Fesler, Acta Tomiciana, Monumenta Hungariae historica Diplomataria, Kromer, Banke..... şi lista este lungă, lungă.....

In numărul următor publiçă şi comentează: *Documentul lui Petru Vodă Schiopul* din 1579 [1]) aşa de însemnat pentru comerţul polon şi cel jidovesc cu Moldova, pe care l'a aflat în arhiva municipală din Leopol, precum şi fabula *Femeea înecată* pe care iarăşi, cu modificări, o vom reaflà în *Poezii*.

Tot în această revistă îşi tipăreşte şi cursul de istorie predat la colegiul superior din Iaşi şi anume: *Conspectul studiilor arheologice în legătură cu istoria universală şi a Românilor*, silindu-se a se slujì mai mult, în primul rând, de pilde arheologice, de pe monu-

[1]) Reprodus şi în *Arhiva istorică* (T I. 58).

www.dacoromanica.ro

mentele româneşti. Astfel Haşdeu examinează inscripţiunile din 1342 dela Biserica armenească din Botoşani, şi arată ce însemnătate are arheologia pentru istorie. Urmează apoi trei poezii: *Portretul, In memoria Raisei Chod... ska şi Râvna*, şi aflate de către Haşdeu poate slabe, căci în exemplarul lui Haşdeu, aflat în posesiunea noastră, pe cea dintâi o văd ştearsă, iar pe celelalte două temeinic schimbate chiar de către Haşdeu, după cum vom vedeà.

Sub titlul: *Glosologia*, publică: *Rugăciunea Domnului scrisă româneşte cu litere latine în 1593 de către vel logofătul moldovean Luca Stroici, adnotată şi publicată în 1594 în Cracovia de către Stanislav Sarnicki.* Şi pentru a se învedera chipul cum lucrà Haşdeu, trebue să ne reamintim că această lucrare a fost tipărită în *Ateneul Român* şi posterior în broşură,[1]) în trei redacţiuni cu totul schimbate şi deosebite una de alta. Redacţiunea publicată în *Din Moldova* poartă în frunte, în plus, următoarele versuri:

Progresul omenirii se pare-a fi grădină,
In care nu s'aclimă d'odată orice flori,
Căci are mii de pofte născânda rădăcina,
Sunt viermi în sol, în ceruri de grindină sunt nori:
Ideea că sămânţa pân'ce-o priveşti deplină
Se'ncoalţă, se usucă, se pierde adeseori
Căci predomneşte'n lume a celor mulţi rutină
Strigând la propăşire: în faţă, drace, mori!

Lung timp răbdat-am vorba şi slova moschicească
De'mpiedicam pe înşişi neo-latinii fraţi
In trupu-ne un sânge d'o mumă să ghicească
Păstrat în strecurarea-i prin vecine număraţi:
Dar şi atunci, o, Stroici, pătrunzătoarea-ţi minte
Cea'ntâi în loc de „Tatăl" a încercat „Părinte".

Insă în broşură studiul se iveşte cu o ortografie scuturată de multe slavonisme.

Acest monument de limbă românească a fost descoperit de către Haşdeu în cursul călătoriei pe care a făcut-o în Polonia, în cartea lui Stanislav Sarnicki: *Corpul legilor polone.* O analiză, chiar succintă a întregului studiu, ar fi de tot grea, dată fiind într'o asemenea împrejurare, însemnătatea tuturor amănuntelor.

In partea întâi Haşdeu arată, cine a fost Luca Stroici. Detalii biografice. Logofătul lui Despot Vodă în 1562 Stroici, numit şi Lupul, om învăţat la şcoalele Germaniei şi de un duh ager s'a răzvrătit în potriva voevodului şi n'a mai văzut dregătorie până pe vremea lui Iancu Sas şi Petru Schiopul. In 1591 a pribegit în Polonia, în 1593 se împrietenì cu Sarnicki.

Revenind sub domnia Ieremiei Vodă, iarăşi ca logofăt, moare

[1]) Studii critice asugra istoriei române: *Luca Stroici*, părintele filologiei latino-române, Bucureşti 1864.

www.dacoromanica.ro

în 1611: „Isteţ, sucit, ascuns, viclean fără religiune, el îşi schimbă masca pe toată ziua, îmbrăcând haina împrejurărilor".

Cercetând operele lui aflăm:

1. Tatăl nostru

2. O notă polonă asupra obârşiei limbii noastre.

Haşdeu arată cum a aflat oraţiunea, cine a fost Sarnicki, în ce împrejurări a scris-o cu litere latine. El studiază apoi: ortografia monumentului limbistic în alăturare cu cel din 1580 al diaconului Coresi şi ne dă o mulţime de preţioase informaţiuni de interes extraordinar pentru filologia şi istoria română.

Putem constată chiar din această epocă varietatea cunoştinţelor cu care se îmbogăţise Haşdeu: el ştia chiar fisiognoomnie şi grafologie pe care aplicându-le personagiilor istorice, scoteà o mulţime de concluziuni, foarte ingenioase. Aşà ie în *Filozofia portretului lui Ţepeş* şi tot astfel procedează cu iscălitura lui Stroici din curbele căreia deduce întregul lui caracter:

„Iscălirea lui Stroici a cărei întregime are o formă cam echi-„laterală, aşà zicând cu patru feţe, prezintă o oarecare asemănare „cu geniul prea elastic al acestui Ministru: literele sunt mai supţiri „mai bizantine, (rotunde sau cupolice) mai mărunte, mai încurcate, mai „alunecânde, grifa e de tot labirintică!.... iscălitură lui Stroici, cara-„terizează viclenie şi abilitate".

Din zece rânduri o operă întreagă.

In domeniul filologiei Haşdeu mai publică subt titlul: *Biblio-logia: Legenda Sfintei Paraschiva, patroana Iaşului.* In literatură publică: *Răposatul postelnic*, tragedie istorică într'un act, în care cărturarul adânc, nu opreşte vădirea celor mai strălucite calităţi literare. In „Precuvântarea" cu care o precede, Haşdeu dă socoteală de exacitatea, valoarea şi puterea lucrării lui.

Ziarul continuă în 1863, după cum am spus sub titlul: *Lumina*, şi conţine o mulţime de opere diferite, cu care Haşdeu uimeà pe contimporani: nu a rămas un gen al cunoştinţelor omeneşti, nerelevat cu îndrăzneală de către Haşdeu.

Aflăm literatură: *Duduca Mămuca*, din memoriile unui *student* şi *Mişcarea literelor în Iaşi.* Aflăm poezii: *Adevăratul poet, Testamentul poetului. Idealul poetului, La Leonora, Ştefan Tomşa şi Vornicul Motoc, La deschiderea reuniunii române de leptură dela Cernăuţi, Ştefan cel Mare şi Hatmanul Arbore, La Victoria, Un tablou flamand, Bradul.* Bibliografie: *Legenda sfintei Paraschiva a mitropolitului Varlam*, şi comentarea scrierii *De morini* sau *Scurta şi adevărata povestire despre luarea Terovanei şi a Hesedinului despre lupta déla Renty, şi despre toate cele cu schimbări petrecute între imperiali şi Franci până la acest an 1555; de marchizele Iacob Basilic, Despota Samosului;* a lui Despota Eraclidul; Arheologie: *Prelegerile dela Colegiu;* polemică, odoperică, izografie şi alte multe „tutti frutti".

„Duduca mămuca" publicată mai târziu sub titlul de *Micuţa* i-a provocat de altfel o mare neplăcere; plină de pasagii licenţioase a ridicat indignare gravilor... şi cât de nobili! critici literari.

D-l Titu Maiorescu, tânăr fiind şi de curând membru în comitetul de inspecţiune al şcoalelor din România de dincoace de Milcov,

www.dacoromanica.ro

printr'o adresă oficială pe care i-o trimite îi spune că „are dreptul de a vă sfătui cu autoritate oficială să părăsiţi calea pe care aţi început a păşi în ultimele numere".

Haşdeu introdusese un pasaj în care o mamă descoperă că fică-sa şi-dat întâlnire la miezul nopţii cu amantul ei; aflând acest fapt ea se culcă însăşi în patul fetei şi restul...

In urma intervenirii d-lui Titu Maiorescu, Haşdeu a fost destituit şi din postul de profesor şi din postul de bibliotecar, căzând iar în neagra mizerie.

Şi tot în urma înverşunării acestuia—şi din această epocă durează lupta titanică ce Haşdeu a dus o în potriva junimismului—procurorul curţei criminale i-a făcut proces de presă, care s'a desfăşurat în ziua de 8 Iunie 1864, Haşdeu s'a apărat singur şi pledoaria lui publicat în *Lumina* [1]) e un capo-d'operă de paradoxe şi de ironie:

„După toate legile, Domnilor,—spune Haşdeu—o singură vină, „fie cât de grea, numească-se ea o crimă, delict, contravenţie sau „altfel; o singură vină, fie ea cât de pipăită, nu poate atrage asu„pra-şi două pedepse. Bazându-mă pe acest principiu juridic univer„sal, aş fi în dreptul meu a respinge din capul locului, în câteva cu„vinte, procesul ce mi se ofereşte prin bunătatea d-lui Procuror. „Aş puteà să vă spui că fiind profesor la Colegiul superior de acì, „am fost destituit încă dela 18 a lunei trecute, tocmai din cauza foei „mele, pentru care voiţi să mă judecaţi odată: nenorocitul pasaj „despre Emilia şi mama sa; nefasta pag. 43. Destituţia mea, Dom„nilor, este o amendă mai mare de toate câte le prevede o lege de „presă, şi pe d'asupra ea este pentru mine un fel de pedeapsă cu „moarte. Dumneavoastră ştiţi că după legile scolastice profesorii „colegiali se numesc pe viaţă. Oare-i aşà? Deci destituţia unui ase„menea este curmarea vieţei lui ca şi tăerea capului. Tot după acele „legi, ca profesor colegial superior, eram îndreptăţit a aveà până la „moarte câte 1.000 lei pe lună.

„Acum am 26 ani şi prin urmare, după teoria probabilităţilor, „şi după tabelele de mortalitate, lesne pot să mai trăesc, cu voia „D-lui procuror, cel puţin 24 ani. Aşà dară destituţia mea este ca „şi o amendă de 280.000 lei, cuveniţi pe 24 ani...."

Haşdeu a fost destituit din profesorat, dar achitat de către judecători: D. Gherghel, L. Catargiu şi F. Forescu.

Nu e vorbă, nici Haşdeu nu cruţa pe tânărul filozof. Nu survenise încă nenorocita afacere Rueckert, care la rândul ei a scos pe d. Maiorescu din slujbele sale, şi el îl atacă cu nenumăratele sale săgeţi de spirit. Dând seama despre cursurile acestuia, audiate mai mult de femei, Haşdeu spune cu sarcazm: „Eşencele noastre trebuie „să se bucure cu atât mai mult, că pân'acum ele n'au avut *en propre* „de cât pe *doftori*, care îi făceau nu cursuri publice, ci doară curse „private, pe când noul lor profesor nu le va aduce lumini, învăţân„du-le a se feri de ori-ce *negură*. In adevăr, însăşi forţa de atracţie „a d-lui Maiorescu, elocinţa sau *gura* (puteţi adăogi „de aur" ca în „porecla sfântului Ion) e în contrazicere diametrală cu *ne-gura*".

[1]) Vol. III pag. 65.

www.dacoromanica.ro

Tot în această publicaţie (No. 13—14) Haşdeu reproduce din Engel portretul lui Vlad Ţepeş şi subt titlul: *Portretul lui Vlad Vodă Dracul* (Haşdeu nu e precis, confundă pe Vlad Dracul cu fiul său Ţepeş) îi consacră o vastă analiză frenologică, asupra căreia revine în *Buciumul român* şi o îndreptează şi o revede în broşura sa *Filozofia portretului lui Ţepeş*, pe care o vom întâlni mai departe.

O înflorire de lirism împodobeşte ştiinţa tânărului maestru. Când clipele lui de libertate îşi aşterneau calmul împrejurul lui, atunci mintea i se smulgeà din abstracţiunile grele şi totul azurându-se şi subţiindu-se din ce în ce, revine în stihuri ideale. Şi cu o mare grije şi mai ales cu o mare dragoste revede aceste poezii. Iată o strofă din poezia:

Un tablou flamand

Fata, dulce floare, ne-atinsă de albine
Şedeà lângă-o masă cu faţa la mine
Cu foc de purpură pe obraji-i de crin;
Eu ţineam în mână o carte uitată
Când priveam la mama, când priveam la tată
Şi'notam cu ochii 'n al copilei sân.

Spre a se vedeà chipul cum lucrà Haşdeu, iată cum e modificată această poezie de însuşi Haşdeu, în exemplarul său personal:

Fata, dulce floare care tot visează
Că'n veci o s'o scalde rază după rază,
Neştiind de iarnă, de brume şi nori,
Priveà pe fereastră în mica grădină
Urmărind cu ochiul şireata albină,
Care după miere colinda pe flori.

Şi încă odată mai e modificată în *Columna lui Traian* şi în *Poezii* şi aşà cu toate scrierile lui Haşdeu. Sau poezia:

La deschiderea reuniuni române [1])

Vreau să cânt deşteptul mândrei Bucovine,
Unde Dragoş-Vodă frăţiorii sei,
I-aşează'n speranţă de 'nsuflări străine
D'a-i scăpà 'n adâncul codrilor merei;

Unde neuitatul Ştefan înecase
In şivoi crusiţe falnici megieşi,
Unde înainte'ţi trebue ca să ése
La tot pasul oase de Tătari sau Leşi.

Râs îşi face soarta ţara ce din veacuri
Inspăimà pe oricine nu erà Român
S'o arunce jertfă prăzilor şi jacuri
Supuind'o unui venetic stăpân. etc.

Care iată cum este modificată ulterior în notele marginale din exemplarul personal al lui Haşdeu:

[1]) *Din Moldova* pag. 74.

www.dacoromanica.ro

Cânt reînvierea dulcei Bucovine,
Unde Dragoş Vodă avù cuibul său,
Căci sperà c'acolo de urdii străine
Va scăpà Românul în codrul mereu.

Ţara, unde Ştefan Vodă înecase
În şivoi de sânge falnici megieşi;
Ţara unde omul nu poate să iase
Făr să calce oase de Tătari şi Leşi,

Tocmai astă ţară, ţară ce odată
Spăimântà p'oricine nu erà Român,
Soarta o făcuse jertfă îngenunchiată
La voinţa unui venetic stăpân.

Aici încetează preludiul. Cum vedem, uvertura e foarte sonoră. De acum încolo începe opera.

Opera se continuă la Bucureşti, unde Haşdeu s'a stabilit pentru totdeauna la sfârşitul lui 1863, după pierderea funcţiunilor ce le ocupase în Iaşi.

Urmând cu stăruinţă povestirea, va trebuì să trecem prin întreaga dramă socială a României contimporane. Pentru aceasta e trebuitor să arătăm pe ce temelii se sprijineau ştiinţa română, istoria şi filologia mai ales, a căror greutate năpraznică, fiind lăsată pe umerii de oţel de mii de ori călit în foc ai lui Haşdeu, a fost purtată până în vârful muntelui, dincolo de care nu mai există desăvârşire.

IULIU DRAGOMIRESCU

www.dacoromanica.ro

ANEXE.

Publicăm în cele ce urmează o serie de scrisori traduse din limba rusă, care au fost trimise de către Alexandru Hajdeu tatăl, fiului său Bogdan. Din ele se degajază şi mai precis extraordinara personalitate a lui Alexandru Hajdeu.

I.

Draga fiica!

Pentru portreturi de fotografie, din care v'am cunoscutŭ, fórte vĕ mulţĕmescŭ, póte că bunulŭ D-zeu îmi va da prilejŭ de vĕ cunóşte şi personalŭ! Cu tóte aceste, deşì vĕ cunoscŭ acumŭ fórte puţinŭ, numai după unŭ izvodŭ a fotografului, dar vĕ estimŭ pré multŭ fiindcă fiiulŭ meu se laudă, că amorulŭ vostru îlŭ face norocitŭ.

Primiţi binecuvêntarea cea mai sinceră dela părintele Vostru.

Alecu de *Haşdeu.*

Prietene *Todea!* Scrisoarea ta, pe care o primii acum dela directorul poştei noastre, d-l Bieloţercovschi, cunoscutul tău din gimnaziu şi din militărie, m'a bucurat cu acea bucurie, pe care n-am aflat-o niciodată în această singurătate de sat. Aproape în aceiaş vreme *K. T. Stamate,* fiul bătrânului meu prieten, care s'a întors din străinătate, m'a bucurat mult cu declaraţiunile de laudă despre tine. Acum, la bătrâneţe, când văd înainte-mi mormântul deschis, numai de tine singur pot să am bucurie.... unicul meu copil!

Ceiace priveşte pe d-l *Ociapovschii,* despre care întreabă d-l *Kazimir?* El este nepot al *Marii Haşdeu,* sora căpitanului guardii polone, *Kazimir Haşdeu,* fica lui *Franţ,* nepotul lui *Gheorghe Haşdeu* din care şi noi ne tragem. El îi doctor în medicină, medic pe lângă viceregele împărăţii polone, trăeşte în Varşovia cu îngăduirea senatului; el a început să. cerceteze în Basarabia, vechile moşii ale Petriceicilor Haşdăi, 37 de moşii părinteşti (votcina).

In esenţa lucrului cercetarea lui este din cele mai fără de rost, n'are să câştige nimic, deşì s'a legat şi de două moşii părinteşti ale lui *Teodor Petrovici-Kazimir*; d-l Kazimir poate să rămână liniştit. De altfel această cercetare a făcut mare sgomot, amintind la noi de vechea şi uitata însemnătate a neamului nostru, pentru că d-l Ociapovschii, citând documentele regale şi faptele istorice, a înfăţişat în cercetarea sa următoarele argumente: a). Că neamul Petriceico se trage din dinastia domnească a lui Dragoş, încă din jumătatea veacului al XIV; b) Că neamul Haşdeu a fost din cele mai vechi neamuri boereşti ale Moldovei fiind cunoscut din anul 1400 în numărul „celor mari" cum n'au fost în acea vreme nici Sturzeştii, nici Balşii; c). Că neamul Haşdău, prin înrudire este legat cu casele princiare ale lui Movilă, Barnovschii, Brâncoveanu şi altele, cari au intrat în veacul al XVII-lea în rudire cu casa lui Petriceico; d) Că Sturzeştii şi Balşii numai prin înrudirea cu Haşdău au ajuns în urma la însemnătate, şi sub

www.dacoromanica.ro

Mult dorita, draga fiică! Scrierea D-le am primit'o
eu cea mai mare. Îmi [illegible] în diua Crăciu-
nului; şi d-deul părinţilor noştri să Vă binecuvan-
teze pe'ntru amorul ce'l arătaţi către mine. C'
aţi fost orfană d'in copilarie, să nu Vă tânguiţi
d' aceea; scumpa soţiea-me, mamă a unicului fiiu
al-meu Bogdan, aşijderea fu orfană, şi noi am
fost bine norociţi. Aştept timpul, când Vă voi au-
neuşte mai-d'aprópe; socotesc d'a veni la Romanie,
şi să nu me mai întorc d'acolo, c'îi mai dulce
să moriu pe'lânga oşiii-mei. Dée d-deu mai grabă!

Iubitoriu părinte Aleco Hâjdeu

Другъ мой Тодя! Вызовъ отъ правительства румынскаго,
я ожидаю съ нетерпѣніемъ; старайся, чтобы онъ незадержинался:
потому-что для полученія нашего паспорта мнѣ выгодъ надо будетъ
употребить, по крайней мѣрѣ, недѣль до шести. Съ какимъ восторгомъ
полечу я въ святую землю, чтобы тамъ умереть при дѣтяхъ моихъ,
нарадовавшись вдоволь славою сына! Да, мой Тодя; передъ тобой от-
крытъ путь длинный и пространный, и какой-то свыше-вдохновенный
инстинктъ предвѣщаетъ мнѣ, что ты пойдешь далеко и высоко, пока
общая всѣмъ людямъ судьба воскликнетъ тебѣ: nec plus ultra! Я уже
готовъ сойти съ поприща земнаго, но надѣюсь, что добрый Богъ

www.dacoromanica.ro

O scrisoare a lui Alexandru Hașdeu.

acest motiv, folosindu-se de emigrația neamului nostru în Polonia, și-au însușit moșiile celor din urmă; e) Că Hatmanul *Ioan Sobietschi*, apoi regele *Ioan* al III-lea, niciodată n'ar fi câștigat slăvita biruință de sub întăriturile *Hotinului* dacă nici Petriceicu, nici Hașdău nu i-ar fi dat ajutor; f) Că domnul *Ștefan, Petriceicu*, fiind încă în Polonia a înfiat pe *Niculae Hajdău*, care după aceia a perit sub zidurile Vienei și *Gheorghe Hajdeu*, din care noi toți în linie femeiască și d-l Ociapovschii ne tragem, și așa mai departe *Sic transeat gloria mundi!*

Asta-i tot și pentru aceasta îi mulțumesc că a amintit de neamul nostru. Uite pentru ce se vorbește despre noi....

Privitor la Academia română, guvernul vostru să trimeată o invitație oficială, cu iscălitura primului ministru, prin poștă, cu numele meu: „în *Hotin*, „prin Austria. In însăși invitație să fie următoarea frază: „După porunca înăl- „țimei sale Domnitorul Principatelor unite" și invitația să fie scrisă în limba franceză cu adresa: „Monsieur le Chevalier *Alexandre* de *Higedeo*, proprietaire en Russie" și după aceasta poate să urmeze iscălitura și rusește „Domnului Alexandru Tadeevici Hâjdeu, fost supraveghetor de onoare al școalelor din ținutul Hotinului". Eu atunci mă voi duce de grabă în Odesa, la generalul Cozebue și voi primì pasportul pentru plecare prin Bucovina și Transilvania, voi vorbì cu fratele meu Boleslav despre veniturile moșii, și în luna lui Maiu voi sosì în București și.... voi rămâne acolo pentru totdeauna ca să mor în sîntul pământ al lui *Ștefan* cel *Mare* și *Mihai Viteazu*.

După genealogie nici Cuza nu-i strein de neamul nostru: o fică a lui Nicolae Costin a fost căsătorită după Cuza, iar alta după Hașdău.

De mult, de mult; totuși, după proveniență, noi suntem „ai noștri".

Despre ovrei caută notițe. Intre altele citește expunerea lui *Cetchi* și la *Schulzer*, de asemenea și la *Mayer* este ceva. Mi-am format iar biblioteca, am mai mult de 2000 de volume pe cari le voi aduce pentru Academia română. Ea are toate materialele istorice.... slavone pentru istoria românească.

Dar despre aceasta mai târziu.

De ce la voi nu se pomenește nimic despre o carte foarte veche cu titlul „Duret Cl.: *Tresor de l'histoire des langues de l'Univers, hebraïque, tartaresque valachienne, iuerdan*, 1619 în 4°)? Părerea europeană despre limba noastră de 250 de ani are însemnătatea sa. Ii cunoscută la voi cartea: Сокровище Словенскаго языка или словарь языковъ словенскаго, латинскаго и *Дакийскаго* [Tezaurul limbei slavone sau dicționarul limbilor slavonă, latină și dacă], lucrarea iezuitului Iacob Micalia, Loreta 1649 în 8°?.

Dar eu te întrerup atât dela scumpa Iulia și dela prețioasele tale ocupațiuni. Binecuvinteze-vă pe amândoi D-zeu așa cum vă binecuvintează tatăl.

Aleco.

P. S. Pachetul tău cu cartea n'a sosit încă.

Inchinăte din partea mea tuturor bunilor Români, cunoscuți mie după nume și mai cu seamă generalului Florescu pe care-l respect mult ca pe un excelent talent administrativ și d-lor Ilarian, Bolintineanu, Sion Laurian — progresiștii noștri.

II.

Prietene *Todeal* Iată lista scrisorilor, pe care ți le-am trimis după anul nou, prin *Cernăuți*: cea dela 3 Ianuarie recomandată, cea dela 18 francată, cea

www.dacoromanica.ro

dela 28 iarăş recomandată. Din ele prima şi ultima ca asigurate, n'au putut să se piardă: informează-te la expediţia poştei austriace.

Coup-d'état săvârşită în *România* m-a frapat: mi-a părut rău de bietul *Cuza* o rudă după legăturile vechi familiare, şi m-am bucurat, ca român, pentru că el nu făcea de domnitor.

Dar ce va mai fi de acì înainte? Dea Dumnezeu să fie spre mai bine. Publiciştii noştri îşi dau cu părerea că Herţogul *Nicolae Lichtenberg* are să fie „regele României". Acesta-i nepotul lui *Eugène Beauharnais.*

Vedea-ne-vom oare în curând? Eu tocmai la aceasta mă gândesc, ca înaintea morţii să sărut pământul strămoşesc şi fiul meu să-mi închidă ochii. La sfârşitul lui Mai socotesc să plec neapărat, chear de aş merge şi pe jos şi totuşi mă voi întinde la drum: *omnia mea mecum porto!* Gândul acesta îi acum viaţa vieţii mele.

Binecuvinteze-te Dumnezeul nostru.

Tată: Aleco.

P. S. Inaintea sfintelor Paşte voi fi în *Kameniţa* unde-i un excelent fotograf... artist al Academiei din Petersburg, şi el îmi va fotografiă chipul. Aceasta trebue chear acum, pentru că eu ca şi tine voi purtà barbă.

1866 Martie 6/18
Kiretinţii.

III.

Draga, scumpa amică! Pe cât te'am cunoscut din scrisórele, eu te iubesc acum ca pe o copila drépt'a mé. Se te binecuvinteze D-zeu, pönĕ când voiu puté să te îmbrăţoşez cu amorul unui părinte. Dacă fiul meu nu va avé îndestul timp a'mi scrie, te rog sĕ scrii şi sĕngură mai ades şi mai prelarg.[1])

Alecu Petriceico'Hajdeu

Prietene *Bogdan!* N-am răspunsul la scrisoarea... dar eu trebuie să-ţi comunic, că după ultima mea scrisoare către tine, am primit dela „noul" nostru Ministru o telegramă, pe care ţi-o trimet.

Să treacă holera la noi, să treacă şi la voi, ferească-ne Dumnezeu . . . . . Eu voi venì neapărat la iarnă. Intre altele scrie'mi mai des; trimete-mi mai des broşurile şi cărţile; continuă Arhiva românească?

Ce mai e nou? Ce fel de domnitor e Carol I!?

Sărută soţia. Al tău tată

Aleco.

IV.

Kiretinţi, 1866, Mai 24/Iunie 5.

Prietene *Bogdan!* Am primit scrisoarea ta dela 5/17 Mai în aceiaşi vreme cu cărţile dela Pardini. Iţi răspund peste patru zile, căci în aceste patru zile ţi-am

[1]) In românește.

www.dacoromanica.ro

cetit lucrările tale despre domnitorul Ion [Vodă cel cumplit] şi ediţia Arhivei tale istorice româneşti. Eu sunt foarte, foarte mulţumit şi de una şi de alta: în cea dintâi adaptările vechilor evenimente la manifestaţiunile vieţei celei nouă, făcute de tine, cari numai jurnaliştilor voştri nu le-au prea plăcut, mie însă, din potrivă, îmi place grozav. Aceasta însemnează, după expresia lui Niebur: „a învia trecutul prin viaţa scriitorului". Da. Ediţia Monumentelor istorice, încă, nu-i ceva mai puţin important. Eu n'am cunoscut încă ediţia ta, şi de aceia am scris înainte, că pe d. Papiu Ilarian îl socotesc cel dintâi la voi în literatura istorică; acum însă văd că amândoi staţi pe acelaş plan: acest plan este cel mai just. Când toate materialele vor fi adunate, atunci se vor găsì lucrători — artişti şi lucru va merge fără întrerupere. Dar despre aceasta mai în urmă; acum la lucru.

Adresa mi s'a trimes cu poşta austriacă, dar aş fi dorit să-i văd dinainte cuprinsul, ca s'o fi putut înfăţişà slobod generalului nostru politmaestru pentru primirea paşaportului. Să fie (scrisă) în franţuzeşte, iar nu în româneşte, fiindcă Laders şi Coţebue nu ştiu limba noastră. Grăbeşte de-mi trimite copia; şi să nu fie în ea nimic înţepător pentru Rusia. Eu în aceiaşi clipă voi răspunde — să expediezi!

Bani pentru călătorie nu-mi prea trebue, voi găsì şi la mine ca să viu la voi, prin Iaşi şi Braşov. Informează-te şi scrie-mi itinerariul pe care drum e mai aproape şi mai profitabil şi mai ieftin. Între altele, banii dela Minister 80 ## nu-ţi voi dărui ţie; căci îi voi da Iulii tale, care cu aceasta împreună este şi Iulia mea.

Trimite-mi nota pe numele Alexandrescu prin poşta voastră, că îl rog ca să-ţi transmită banii ţie pentru venirea lor la mine iar tu îi vei înmânà Iuliei noastre.

Eu voi venì înainte de întâiu August; pe cine mai chiamă încă din Basarabia? Bătrânul Stamate, care a trecut de mult de opt zeci de ani, se pregă. teşte să moară, şi m-a rugat să vă scriu să nu-l mai cheme. Nu cum-va se chiamă în adevăr şi Stretchi? Ăstă-i un flecar, fără orice ştiinţă; ar fi o ruşine pentru Academie. Eu aş sfătuì ca în locul aceluia să cheme pe valorosul Stamate, fiul lui Constantin; el e un bun patriot, cu iubire către ştiinţa Patrii, care are în sufletul său toate elementele trebuitoare pentru progres. Vorbeşte despre acesta acolo, căci de! o Academie nu-i scenă pentru saltimbaci şi adunările de învăţaţi nu sunt arenă pentru paeţe.

Moşia mea se află în arendă, continuându-se contractul încă pe trei ani. Eu primesc dela arendaş cu totul, dar bani curaţi, fără reţinerile pentru gospodărie 1200 ruble pe an; pentru grădină cu vie primesc, după recoltă. anual dela 135 până la 200 ruble; iată toţi bani mei.

Voesc să vând acestă moşie, cu atât mai mult că şi fratele mau Boleslav s'a gândit să părăsească Rusia şi să emigreze în Viena. De altfel îi mult mai bogat de cât mine, pentrucă totdeauna a fost mai econom şi n'a jucat niciodată în cărţi; el are un capital de 20.000 dat cu procente, ba şi-a mai clădit şi o fabrică de bere bavareză excelentă şi o seră, dela care primeşte de asemenea un mic venit. Noi avem în vedere [termenul] sfârşitul d. Rafailovici, a cărui moşie este împrejurul moştenirei noastre părinteşti, pentru că această moştenire părintească îi trebue ca aerul pentru viaţă. Eu pot să iau pentru partea mea cu totul şase mii de [cervanţi] ducaţi; ce se poate cumpărà la voi cu o asemenea sumă? Şi n'ar fi mai bine oare să pun această sumă în circulaţie pentru procente? Despre aceasta vom mai vorbì personal, ca să fie mai avantagios şi pentru Iulia.

www.dacoromanica.ro

Spune-mi o să fie destul, dacă voi avea la mine două sute de ducaţi pentru ca să viu la voi? Mai mult n'o să am; lasă că la voi voi primi în curs de două luni, o diurnă de câte doi ducaţi. Mi se pare că-i destul! In cărţi, încă de mult, nu mai joc; cumpărături n'am să fac!....

Apropos! Pardini mi-a trimes cărţile tale neîmpachetate. Nu ştiu vor fi toate! In Arhiva românească primul volum este în două părţi, dar din vol. II-lea sunt numai 13 coale, cari se termină la pagina 104; ultima coală îi dela 20 Decembre 1865. Văd că vol. II-lea nu-i întreg. Dă-mi lămuriri despre aceasta.

In Cernăuţi a murit Aron Pumnul, mare prieten al fratelui meu, Boleslav, care în fiecare an se duce prin Bucovina de câte opt sau zece ori. Eu n'am ştiut de loc; dar după cererea fratelui meu, i-am trimes câtevà hârtii din arhiva familii, pentru istoria neamului nostru, cu care se ocupă după documente galiţiene şi bucovinene. Pumnul a dat fratelui meu două caete pentru citire, dar el avea cinci caete gata. Cele dintâi două caete le-am tradus în ruseşte şi le-am prescris pe curat citeţe; sunt o besnă cari nu's prescrise de mine, căci eu am voit să-le copiez împreună toate la sfârşitul cărţii şi să le trimet pentru editare la vre-un ziar rusesc. Boleslav i-a înapoiat pe cele două dintâi, ca să primească dela el alte două, cari urmează, dar l'a găsit mort şi văduva răposatului a pretextat că hârtiile bărbatului sunt în cea mai grozavă dezordine şi cu greu s'ar pune în curând în ordine. Mi se pare că multe vor perì sau se vor însuşì de alţii. Păcat mai cu seamă de istoria neamului nostru întreprinsă de el, deşì nu întru totul sunt de acord cu el. Iţi trimet traducerea mea poate, îţi va face trebuinţă, ca un fel de introducere la articolul biografic despre mine, pentru care [articol] nu pot trimete repede portretul pentru că la noi nu-i fotograf distins.

Scrie-mi mai des şi mai mult. Trăiască Unirea Românilor!

Trăiască Domnitorul Carol I.

Părintele-prieten, care te binecuvintează
Alexandru.

V.

Prietene *Todea!* Iţi trimet două articole, pecare le vei folosì pentru jurnalul tău; cu poşta de Duminică vei primì câte-va articolaşe, ca să ai material de rezervă pentru umplerea coloanelor şi să nu fi silit, pentru lipsa materialului, să umpli coloanele cu arătarea „greşalelor de tipar". Asta nu-i cuviincios, căci abonaţii nu plătesc pentru greşalele de tipar, şi jurnaliştii arată greşalele de tipar totdeauna pe o coală specială suplimentară, care nu intră în socoteala coalelor *obligatorii.*

Observă privitor la articolele trimese:

1) In articolul cel mai mare, darea de seamă a mitrop. Varlaam despre Năsturel să mi se copieze cu vorbele originale ale lui din Cronica Românilor de Şincai, pe care o vei găsì uşor în Iaşi. Vol. 3 pag. 45.

Mai departe — nu-mi amintesc anul ediţii Poleografiei greceşti a lui Monfocon dar este o notiţă în extractele mele luate de tine; dar de altfel informaţia despre aceasta nu-i greu de luat în Iaşi.

Mai departe, — dacă vrei să adaogi locul şi vremea ediţii lui Kipsa, lui „Oriens Christianus" de Lekien şi Chronicon Ecclesiae, atunci cred că în Iaşi vei găsi lămurire despre aceasta, dacă nu chiar în aceste ediţii, dar la Petru Maior în lucrarea: Istoria bisericească a Românilor.

2) In articolul cel mai mic să *extragi* titlul lucrării a doua a lui Cantemir

www.dacoromanica.ro

Eremy o Stefo
dziad pod kabłąkiem
[illegible]
[illegible]
[illegible]

din Descrierea vieţei lui Bautăş-Camenschii pe care ai luat-o cu tine; în acel loc foaia este îndoită de mine, pe care trebue să o citezi la observaţii (note).

Anul ambelor ediţii a Descrierii Moldovei de Cantemir îl afli în Iaşi. Astă carte este cunoscută şi îi tipărită, mi se pare, după a doua ediţie a lui Codrescu.

Astăzi în anul nou. Bine cuvinteze-vă D-zeu cu fericire.

Al tău tată şi prieten
A. Hăjdău

Bunul şi dragul meu Todea, te felicit de anul nou şi îţi doresc multă multă fericire şi bani şi onoruri sau dacă tu eşti vrednic de toate acestea.

Iţi doresc din suflet, că te, ştiu

A ta mamă vitregă care te iubeşte.

Arătarea ediţiilor (locul şi vremea) vei găsi în Conversations-Lexicon, cel nemţesc sau în dicţionarele franceze historiques, biographiques.

www.dacoromanica.ro

MATERIAL DE LIMBĂ
DIN
„CODICELE DE PETROVA“

Pentru a puteà tipări „Fragmentul-Todorescu“ (Budapesta, 1911), a trebuit să facem călătorii la Dobreţin (Debreczen), Cluj (Kolozsvár), Târgul Murăşului (Marosvásárhely) şi Şimleul Ciucului (Csiksomlyó). Călătoriile aceste au fost foarte rodnice pentru literatura română. In coloanele revistei Societăţii Istorice Române, nădejduim să avem prilej a publicà întreg materialul adunat. Deocamdată ţinem să aducem la cunoştinţă, că în biblioteca Franciscanilor din Şimleul Ciucului se păstrează manuscrisul de mare preţ pentru istoria musicei noastre poporale, manuscrisul lui Ion Caioni. Pe lângă numeroase cântece maghiare, etc. mai conţine acest manuscris şi melodia, pusă pe note, a unor jocuri româneşti. Şi ne grăbim a vestì, că franciscanul Caioni este folklorist get-beget, o adevărată minune a veacului său (veacul XVII.). Deşì, trecând la catolicism, a fost pierdut pentru neamul românesc, totuş ne rămâne mândria, că acest bărbat, care numai de aici înainte va fi preţuit în istoria folklorului, a ieşit din sinul poporului nostru. El însuş accentuează în cartea sa „Hortulus Devotionis“ că e de obârşie Român, zicând că e scrisă: „per me fratrem Joannem Kaioni de Küs Kaion Ord. frm. minor. str. observ. *Valachum* et in Monasterio Czikieñ Organistam“.

Biblioteca gimnasiului calvinesc din Cluj, una dintre cele mai bogate biblioteci din Ungaria, conţine numeroase tipărituri vechi şi manuscrise ungureşti. Intre cărţile sale numără şi câtevà tipărituri vechi româneşti şi două manuscrise: 1) Psalmii traduşi de Ion Viski la 1697; 2) Psalmi şi cântece bisericeşti.

Traducerea lui Viski (208 foi, fără foaia pe care se află titlul) a fost începută la Boldogfalva şi sfârşită la Gioagiul de jos (die VI. Augusti, dimineaţa). A doua traducere, scrisă tot cu litere latine şi cu ortografie ungurească (cvart, 422 feţe), n'are însemnat anul şi nici nu i se ştie autorul. Pănă nu vom face studiile necesare, nu ne putem rostì asupra timpului; atâta însă ne încumetăm să zicem că *în nici un cas manuscrisul nu e mai tinăr de veacul XVII.* Mai

www.dacoromanica.ro

adaogăm că manuscrisul, pe care-l botezăm „Codicele de Cluj", e unicul *Graduale* românesc cunoscut şi se deosebeşte de traducerile calvineşti cunoscute („Fragmentul-Todorescu", Viski, Agyagfalvi, etc.), că e scris anume pentru preot (predicator), ca să-l folosească în biserică, pe când celelalte traduceri erau pe seama laicilor.

Căutând între manuscrisele bibliotecii gimnasiului calvinesc din Cluj, am dat şi de un manuscris unguresc, numit „Petrovai codex" (Codicele de Petrova). Acest codice, scris în veacul XVII., conţine cântece istorice maghiare din veacul XVI. şi XVII. Pe foaia 135 (faţa *a* — *b*) se găseşte o poesie românească (două feţe), apoi „Tatăl nostru" în româneşte şi un fragment dintr'o poesie poporală română. După „Tatăl nostru" e scris următoarea însemnare: „In Petrova die 18 Mensis Octobris 1672". Notăm că limba „Tatălui nostru" din „Codicele de Petrova" se potriveşte cu limba din „Tatăl nostru" ce se află la Viski.

Iată materialul de limbă scos din „Codicele de Petrova" şi transcris cu ortografia de azi:

Kenték Rúménveszk de dragoszte Szkrisz.

1. En Pare de fok arde inima me Prin tine
2. Deákem aduk áminte de kuventele tale,
3. Ku mine de preune fekute multeori
4. De multe ori pre obrázul mieu lepite szerútéri.
5. Des aczundse oáre Kend aczele dsile,
6. Sze poczi fi ku facza ta cze mendre depreune.
7. Portul mieu Czel negru szare albi Prin tine.
8. Dela mine trekúte Viacze szare entoárcze
9. Szokásul Gruelor Toámna iele mergu
10. Yare primeváre en cze Vreme bune·
11. Ku szoczia sza pre kempury iake sze búkure
12. Necze átuncz noi ave Viacze fere tine.
13. Multe Nopczí Treku fere szomn de la mine,
14. Deake sze Timple szomnu si atuncz mie.

Cîntec rumâńesc de dragoste scris.

1. In pară de foc arde inima mę prin tine,
2. Deacă-m aduc aminte de cuventele tale,
3. Cu mine depreună făcute multe ori,
4. De multe orĭ pre obrazul mĭeŭ lepite sărutărĭ.
5. Dc-ş ağunge oare-când acele ţile,
6. Să pocĭ fi cu faţa ta cę mândră depreună,
7. Portul mĭeŭ cel negru s'ar albi prin tine,
8. Dela mine trecută viaţă s'ară întoarce.
9. Socaşul gruălor toamna ĭele mergu,
10. Ĭară primăvară în cę vreme bună
11. Cu soţia sa pre cîmpurĭ ĭacă să bucură;
12. Nece atunč n'oĭ avę viaţă fară tine.
13. Multe nopţi trecu fără somn dela mine,
14. Deacă să tâmplă somnu şi atunč mie

www.dacoromanica.ro

15. Pre tine te ved si te pipeyeszk umpáre mie
16. Cze deake me szkol nui nime longe mine.
17. Fokul ne potolit deakeszáre potoli
18. Din inima benàtul száre resfhira
19. Márœ marœ deake fze melkómeste
20. Si obrázul mieu Czel Vestedzit sze bukure,
21. Sztrenste re Cze te bukury reuteziyey mále,
22. Cze nuczi myle de oky myey Czey szlaby.
23 Oáre asava Tretze Vreme cze bűne,
24. Doamné kénd Va fy kapét gendurilor mele.
25. Ka dela Soym Alesz Szots asa szemt akmu,
26. En aiszt fok si en kin nu may Czesz muhnith
27. De viacze bűne bukurie nu aud.
28. Pené nu Voi fi ka tine nu voi fi bukurosz,
29. Ruse rosie kuszte si miem iàrte
30. Ke de yeszte en yaszta Szkripture gresále,
31. Ke en Yeszte rendury de tine Yeszte szkriszoaré.
32. Dragoszta ta mau adusz pre acszázta mine,
33. Dragoszta ta ieu nuó poczi tegedui,
34. Facza ta Cze mundre numay Czey ôe sz'szpiny
35. Doá obrazéle tale kond le gendeszku
36. Krede nu de parte umble moárte de la mine,
37. Nu gendeszk Dzudeketorilor ku reutat'a lor,
38. Kari me pre mine dzudeke ku hir reu
39. Numay sze kuszt ku drágha me cze endredsite,
40. Pene la moarte me voi alegedui ku tine
41. De Czàs ieú pute pyeptul teu diz bumba.
42. Frumoasze doáe Cziczele fze le Pypeyeszk

15. Pre tine te văd și te pipăĭesc îmi pare mie;
16. Ce deacă mă scol nu-ĭ nime lîngă mine.
17. Focul nepotolit deacă s'ar potoli
18. Din inimă bănatul s'ar răș'ira;
19. Mare mare deacă să mîlcomește,
20. Și obrazul mĭeŭ cel veștedit să bucură.
21. Strînște rę, ce te bucurĭ răutățĭeĭ meale,
22. Ce nu-ți milă de ochi mĭeĭ ceĭ slabĭ?
23. Oare așa va trece vreme cę bună?
24. Doamne, când va fi capăt gândurilor mele!
25. Ca dela șoĭm ales, soț așa sîmt acmu,
26. In aist foc și în chin numai ce-s mâhnit;
27. De viață bună bucurie nu aud,
28. Până nu voĭ fi cu tine, nu voĭ fi bucuros.
29. Rujă roșie custă și mie-m iartă,
30. Că de ĭeste în ĭasta scriptură greșală,
31. Că în ĭeste rînduri de tine ĭeste scrisoare.
32. Dragosta ta m'ąŭ adus pre ačasta mine,
33. Dragosta ta ĭeŭ nu o pocĭ tăgădui.
34. Fața ta cę mândră numaĭ ce ĭeŭ o suspinu;
35. Doă obrazele tale când le gândescu,
36. Crede, nu departe umblă moarte dela mine.
37. Nu gândesc ğudecătorilor cu răutatea lor,
38. Cari mă pre mine ğudecă cu hir răŭ;
39. Numaĭ să cust cu draga mę cę îndrăgită,
40. Până la moarte mă voĭ alegădui cu tine,
41. De ț-aș ĭeŭ putę pĭeptul tăŭ disbumba,
42. Frumoase, doaă țițele să le pipăĭesc,

www.dacoromanica.ro

43. Frumoasze doáe menucze szele pocz sztrincze.
44. Frumosz si dragh obrázul szel pocz szerutá,
45. Kete sztele szimt drághe noapte pre Czéry,
46. Ateta bine szecz deye Dúmnedzeu Czie
47. Ket pyszokui pre Czermurele mereyey,
48. Ateta bine deszkalecze dela inime voi Czie.

43. Frumoase doaă mânuţă să le poč strînge,
44. Frumos şi drag obrazul să-l poč săruta.
45. Câte stele sîmt, dragă, noapte pre cerĭ,
46. Atâta bine să-ţ deĭe Dumneḑăŭ ţie.
47. Cât pisocu-ĭ pre ţărmurele măreĭeĭ
48. Atâta bine descalece, dela inimă voiu ţie!

Azbukile Rumenysti. Oczinasile Rumst.

Tatel nostru cze yessti in Czeruri Szfinczaszkesze numele teu, sze fie imparaczia ta fie voie ta, kumuy en Czery asa si pre pemvnt Pene noasztre detoáte dzilele denio noae asztedz, si ne járte noae pwkatele noasztre kum jertem si nooi Gresiczilor noszţri, Si nune ducze pre noi en nepászte Cze ne izbeveszte pre noi de reul ke ata jeszte empereczie si putere si slava entru viak. Amin.

Azbuchile rumâńeşti. Ocinaşile rumşt.

Tatăl nostru ce ĭeştĭ în ceruri, sfinţască-să numele tău, să fie împărăţia ta, fie voĭę ta, cumu-ĭ în cerĭ aşa şi pre pământ. Pâne noastră de toate ḑilele dă-nĭ-o noaă astăḑ şi ne ĭartă noaă păcatele noastre, cum ĭertăm şi noĭ grăşiţilor nostri. Şi nu ne duce pre noĭ în năpastă, ce ne izbăveşte pre noi de răul, că a ta ĭeste împărăţie şi putere şi slava întru vĭac. Amin.

Czi undecz kat enfacze fate dalbenacze inima me envacze kum secz fak viacze szare diminacze.

Ci-unde-ţi cat în faţă,
Fată dalbenaţă,
Inima mă învaţă:
Cum să-ţ fac viaţă,
Sară-diminaţă.

Din cercetările de până acum, ne-am încredinţat că toţi câţi scriu în Ungaria cu litere latine în cursul veacurilor XVI şi XVII sunt Români calvini. Iar că scriu cu ortografie ungurească, dovedeşte că au umblat în şcoală la Unguri şi prin urmare au cultură maghiară. Autorul „Fragmentului-Todorescu", Agyagfalvi, Fogarasi, Viski, etc. scriu cu ortografie ungurească şi îşi traduc lucrările din ungureşte.

Poesia din „Codicele de Petrova" – cea mai veche poesie de dragoste cunoscută în româneşte—încă e scrisă cu litere latine şi cu ortografie ungurească, ortografie obişnuită în acele vremuri la Unguri. Imprejurarea aceasta a făcut să se încolţească în noi bănuiala, că poesia noastră încă va fi fost tradusă din limba maghiară. Şi într'adevăr, răsfoind colecţiile de cântece ungureşti, în colecţia lui

www.dacoromanica.ro

Coloman Thaly: Cântece vechi viteşti maghiare şi cântece diferite[1]) (vol. II. p. 47.) am dat de original. Cântecul maghiar a fost făcut în cetatea Sibiiului la 1660. Noi îl dăm în traducere cât se poate de credincioasă, păstrând şi unele cuvinte, ba chiar fraze din traducerea românească dela 1672.

«Cantio de amore»,

In pară de foc se învârte inima mea, crede mă, pentru tine,
Dacă-mi vin în minte cuvintele tale,
Frumoasele tale petreceri, petrecute cu drag cu mine,
Frumoasele şi gingaşele tale sărutări, aruncate pe obrazul mieu.
Obiceiul cocorilor e: să se ducă toamna,
Primăvara însă, când îi vreme bună, iarăş se întorc,
Cu soaţele lor pe câmp frumos se bucură:
Nici atunci nu va aveà veselie sărmanul capul mieu!
Ca şoimul părăsit de soţul său,—aşa sunt,
In chinul mare şi în necaz, iată, numai ce oftez,
Nu-mi pasă de loc de libertate şi de veselie:
Până ce drăguţa mea nu va fi cu mine, nu mă schimb!
De-aş ajunge oare când iarăş aşa un timp,
Ca să pot fi faţă în faţă eu fiinţa ta frumoasă!
Portul mieu groaznic de negru s'ar albi,
Dela mine trecută veselia mi s'ar mai redà.
De ţi-aş putea pipăi ale tale două ţiţe frumoase şi fragede,
Ale tale două frumoase şi albe sânuri de le-aş puteà descopcia,
Obrazul tău frumos şi trandafiriu de l-aş putea mlădià,
Buzele tale de coloarea coralului de le-aş puteà sărutà!
Câte stele sunt noaptea de alungul şi de alatul pe cer,
Cu atâta bine să te binecuvinte Dumnezeu, trandafirule al mieu roşu şi frumos;
Cât nisip e de alungul şi de alatul pre malul mării,
Cu atâta bine să te binecuvinte Dumnezeu, trandafirule al mieu drăgălaş!
Trandafirule al mieu roşu, te părăsesc, să mă ierţi deci,
Dacă în aceste câteva versuri se află lipsuri;
Dar vezi, în aceste câteva versuri despre tine s'a scris,
Nu alta, numai dragostea către tine m'a îmboldit să fac aşà.
Biet capul mieu n'a putut rămâneà în pace de mulţi pismaşi,
Până nu m'am aruncat în pribegie;
Pribegind prin multe locuri, am să trăesc sălbăticit,
Căci s'a despărţit de mine dulcea mea.
De-aş putea vedeà frumoasa fiinţă a mândruţei mele,
Ori de-aş putea auzi cuvintele ei alese;
De-aş putea ţineà în mâni ale ei două ţiţe albe şi frumoase,
Şi de-aş putea sărutà cu buzele mele faţa ei de înger!
Flacăra iute a parei dacă se potoleşte,
Dela inima mea bănatul mult se răsfiră;
De furtuna mare valul mării dacă se mâlcomeşte,

[1]) Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok, Peşta, 1864.

www.dacoromanica.ro

Poate atunci și inima mea tristă se va înviora!
N'aș fi gândit că voiu păți așa,
Pentrucă n'am știut cum se schimbă norocul;
Spre paguba mea însă am fost pus la încercare,
Și m'am încredințat despre nestătornicia și viclenia lui.
Strînște rea, ce te bucuri de primejdia mea,
Ce nu ți-i milă de lacrimile acestor doi ochi frumoși ai miei!
Oare, așa trebue să treacă viața mea?
O, Doamne, fi va oare capăt zolirilor mele?
Nu doresc glasul drag al priveghetoarei
In grădina mea, cântecul ei pe chiparosul mieu;
Doresc numai graiul limbii tale,
Să văz zimbirea spre mine a frumoaselor tale buze.
Multe nopți trec fără somn dela mine.
Dacă mi-s'ar și întâmplà să adorm, și atunci
Mi se pare că pe tine te văz și te sărut, mândruța mea,
Dacă mă trezesc — nu-i nime lângă mine!

Cântecul unguresc s'a păstrat în „Codicile Mátray", o antologie mai ales de cântece de dragoste din veacul XVII. Adunătorul, zice Thaly [1]), pare a fi fost calvin: în codice, adecă, se găsesc trei rugăciuni protestante și un cântec despre prigonirea Protestanților.

O altă colecție de cântece ungurești din veacul XVI. și XVII. „Codicele-Vásárhelyi" [2]), încă cunoaște acest cântec de dragoste. Din poezia de 32 versuri ce se află aici (p. 89—90) cele dintâiu 16 versuri se potrivesc cu desăvârșire cu cântecul românesc; restul are alt conținut. Publicăm în traducere și cele dintîiu 16 rânduri din „Codicele-Vásárhelyi":

In pară de foc se învârte inima mea, crede-mă, pentru tine,
Dacă-mi vin în minte cuvintele tale,
Multele petreceri făcute cu mine adeseori,
Dulcele sărutări aruncate cu dragoste pe obrazul mieu.
De-aș ajunge oare-când iarăș așa timp,
Ca să pot fi față în față cu ființa ta frumoasă,
Portul mieu de jale groaznică s'ar albi,
Dela mine trecută veselia mi s'ar mai întoarce.
Obiceiul cocorilor e: că se duc toamna,
Primăvara însă, cînd e vreme bună, și ei se întorc,
Cu soațele lor pe cîmp frumos se bucură;
Nici atunci nu va aveà veselie sărman capul mieu.
De ți-aș putea pipăi frumosul și fragedul tău trupușor,
Ale tale două frumoase și albe sinuri de le-aș putea descopcia,
Buzele tale trandafirii de le-aș putea săruta,
Aș putea atrage la mine veselia trecută dela mine!

[1]) Introducere, p. 15.

[2]) Ferenczi Zoltán: Vásárhelyi daloskönyv (Régi magyar könyvtár, XV.), Budapesta, 1899.

www.dacoromanica.ro

Câteva versuri din cântecul nostru seamănă cu unele părți din mai multe bucăți ale colecției „Vásárhelyi daloskönyv". A sa bună-oară strofa V. (p. 131) cu versurile 13—16 din poesia noastră:

Ba și în somn,
De multe ori în patul mieu,
Guralivule dulce puișor,
Atât de dulce
Pe sânul mieu
Fața ta, inima mea, frumos (odihnește);
Iar dacă mă trezesc,
Privesc pretutindinea, —
Nu te văz, față de înger.

Versurile 45—48 seamănă strofei VI. (p. 96.):

Câte stele sunt pe cer,
Câte flori și ierburi pe câmp,
Cât nisip mărunt în marea mare,
Cu atâta bine să te înzestreze Dumnezeu!

Aceaș idee exprimă și strofa V. (p. 64—65):

Câte stele sunt pe cer,
Câte flori și ierburi pe pământ,
Cât nisip în fundul mării,
Cu atâta bine să te binecuvinte Dumnezeu!

Autorul acestor versuri este renumitul poet maghiar din veacul XVI., Balassa Bálint (Valentin Balașa).

E foarte probabil că sub influența poesiei „Cantio de amore" s'a scris frumosul cântec unguresc: „Cu flacără arde dragostea în inima junilor" din „Vásárhelyi daloskönyv" (p. 66—70), căci unele părți seamănă foarte mult:

Fiind în pat, prin somn adeseori te chem,
Arată-mi voie bună și bucurie, ființă dulce,
Fiind în pat, prin somn adeseori te chem.
(Cele din urmă 3 versuri din strofa VII.)
Și de multe ori îmi vin în minte sărutările tale,
Cum atârnau pe umerii miei brațele tale,
Pe fața și pe gura mea erau sărutările tale,
Și mi-ai arătat din sânul tău frumoasele tale țițuțe,
Pe fața și pe gura mea erau sărutările tale.
(Strofa IX.)

Interesant e, că în strofa din urmă (XIX.) a acestui cântec, găsim în forma „daĭnă", cum zic ai noștri în părțile ungurene (comitatele Sătmar, Bihor și Arad), cuvîntul românesc „doină". Țăranii depe acolo cântă (e un fel de refren tot după două versuri ale horei):

Aĭna, daĭna și daĭna, mă!
Sau:
Aĭna, mă și daĭna, mă!

www.dacoromanica.ro

Din forma din urmă s'a născut apoi:

Aĭnam, daĭnam şi dăĭna, mă!

Cuvântul „doină" a trecut în poezia ungurească din dialectul unde s'a rostit „daĭnam" şi „dăĭnam (=daĭna, mă! dăĭna, mă!):

Vigasséggal mondhatnám: dejnàm, dejnám, dejna!

Adecă:

Cu veselie aş putea spune: dăĭnam, dăĭnam, dăĭna!

Intocmai refrenul românesc: (Aĭnam), dăĭnam (şi) dăĭna (mă!). In ungureşte tot ca refren obvine. Sunetul *ă* Ungurul de obiceiu îl aude ca *e*, ceea ce încă dovedeşte că dela noi a fost împrumutat „dejnám" şi „dejna".

Originalul unguresc „Cantio de amore" al poesiei noastre din anul 1672 a fost un cântec foarte plăcut: cunoaştem chiar şi melodia. In „Codicele-Vietoris" s'a păstrat tabulatura de organe a acestui cântec. Modul de a notà melodia cu litere se mai foloseşte şi azi de cantorii bătrâni (Unguri) în Ardeal. Notele se numesc *„lókótàk"*, vrea să zică (după explicarea lui Ştefan Bartalus): atât de uşor le poţi însuşi, încât şi un cal fără multă bătaie de cap învaţă din ele să cânte la orgă. O cărticică: Indrumare practică pentru învăţarea meşteşugului de a cântà la orgă, a apărut în Cluj (1856); din ea şi-au câştigat pe vremuri cantorii dela sate cunoştinţele de musică.

Publicăm şi melodia poesiei „Cantio de amore" cu tabulatură de orgă şi transcrisă pe notele de azi, [1]), pentrucă tot pe acelaş glas s'a cântat şi traducerea românească:

Tabulatura de orgă. Égö lángban forog szivem. (=In pară de foc se învârte inima mea) [1])

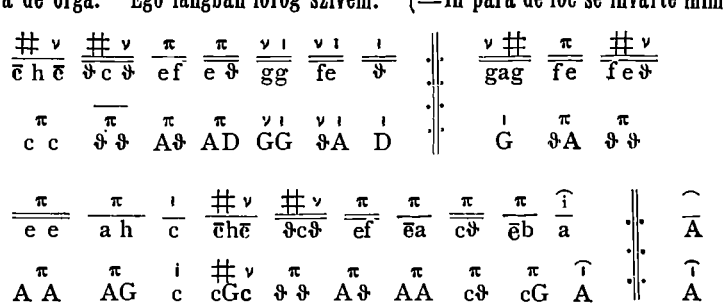

[1]) Suntem foarte recunoscători d-lui Ion Seprödi, profesor la gimnasiul calvinesc din Cluj: ne-a ajutat cu sfaturile sale în cursul cercetărilor şi a avut amabilitatea să ne transcrie melodia din „Codicele-Vietoris". D-l Seprödi e cel mai temeinic cunoscător al musicei vechi ungureşti. Cartea sa (Cluj. 1908): „Desvoltarea musicală a versului poporal unguresc" (A magyar népdal zenei fejlödése) e o lucrare indispensabilă pentru a studià în mod comparativ musica popoarelor din orientul Europei. Tot spre acest scop se poate cetì cu folos şi cartea d-lui Fabó B. cu acelaşi titlu (Budapesta, 1908).

[1]) Din „Codicele-Vietoris", foaia 4 b şi 8 b Cfr. în cartea lui J. Seprödi, pag. 31.

www.dacoromanica.ro

Transcrierea:

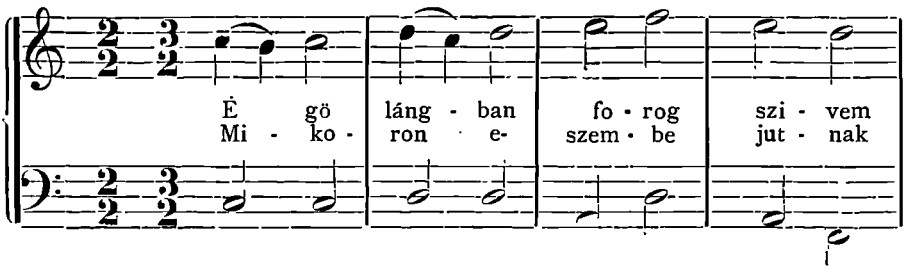

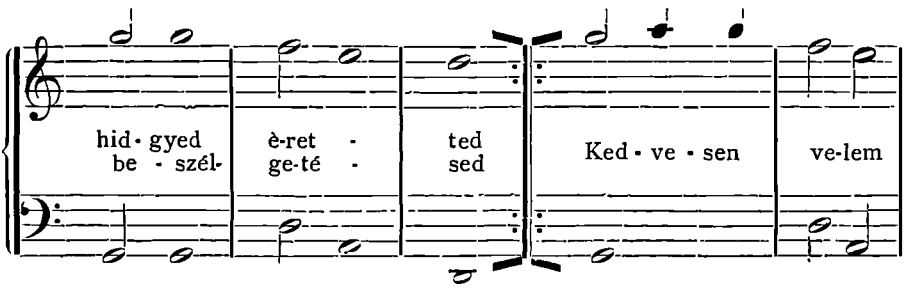

www.dacoromanica.ro

In ceeace priveşte ritmul poeziei ungureşti, deşi ici-colea e cam grunţuros, totuş se poate deosebì destul de bine următoarea schemă:

4+4+2+3
or: 4+4+4+1

Adecă, un şir conţine 13 silabe, care se împart astfel, că într'un tact se cuprind 4 silabe, iarăş 4, apoi 2 şi 3 silabe. Bine înţeles, obvin şi alte combinaţii, a bună oară: 4+4+3+2, etc. Uneori poetul foloseşte şirul Alexandrin compus din 12 silabe, care se împarte astfel: 6+6, or 3+3+4+2, or 4+2+2+4, etc. Vom vedeà mai la vale, că traducătorul nostru şi în privinţa ritmului urmează cu credinţă originalul maghiar.

Nainte de a trece la traducerea românească a poesiei „Cantio de amore", trebue să mai spunem câteva cuvinte despre „Codicele de Petrova". Colecţia aceasta nu e edată încă; a mai fost studiată şi de preotul calvin din Halas, academicianul Aron Szilády, cel mai de frunte cunoscător al vechei literaturi maghiare, care are de gînd să o tipărească. Noi, având-o în mâni la faţa locului, iată la ce resultate am ajuns:

„Codicele de Petrova" este scris dela început pînă la sfârşit de *aceaş mână*. Textul român a fost scris tot de acelaş om. Pe foaia 134 b cetim: „Nicolaus Petrovay Año 1671. die 4-ta Aprilis"; iar pe foaia 135 b (deci tocmai cu o faţă înainte de unde se începe textul românesc): „Szatmár Várt. (In cetatea Sătmar) 15 Ianuary 1672". Prin urmare, adunătorul versurilor ungureşti, care şi le-a scris într'un caiet, este Nicolae de Petrova, de aici şi numele manuscrisului „Petrovai-codex".

In revista ungurească „Turul" (anul 1897) arhivarul comitatului Maramureş, D-l Gheorghe Petrovay, şi-a scris istoria familiei sale. Familia Petrovay este o familie veche românească, ai cărei membrii erau nobili de frunte şi purtau deregătorii înalte, mai ales în comitatul Maramureş, de unde îşi trag şi obârşia. Un Ion Petrovay a fost între anii 1612—1639 viceşpanul (subprefect) comitatului Maramureş; el avea trei feciori: pe Gheorghe, Ilie şi Ştefan. Acest Ştefan (prim-pretor—fisolgăbirău, cum zic ai noştri în părţile ungurene<ung. *főszolgabiró*—în com. Maramureş între anii 1675—1685) avea un fiu: pe Nicolae (jude, asesor la tabla comitatensă la anul 1685), de al cărui nume se leagă poesia noastră. Iată arborele familiar al lui Nicolae de Petrova:

www.dacoromanica.ro

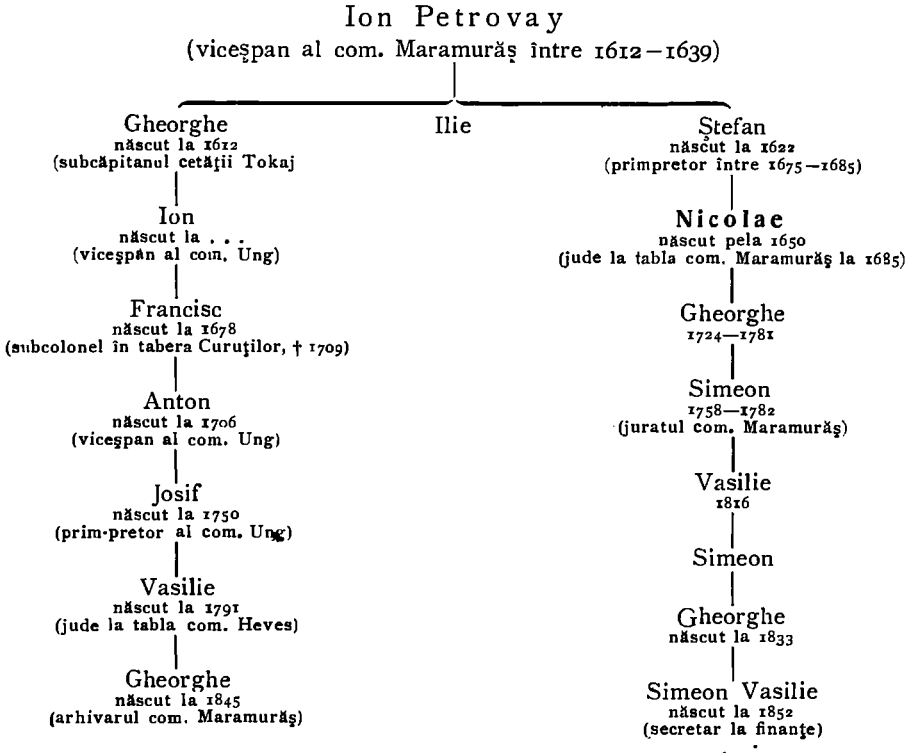

Din datele familiare ale lui Nicolae, care prin lucrarea de faţă aparţine şi literaturei române, ne încredinţăm că s'a născut cam la anul 1650 (deci când notează poezia e în vârstă de 22—24 de ani), la 1685 ocupă un post ales în comitatul unde s'a născut: este jude la tabla comitatului Maramurăş; la 1712 trăeşte încă şi moare cam pe la anul 1723 (când e de 73—75 de ani), căci actele din 1724 îl pomenesc ca răposat [1]). Din urmaşii lui numai singur Simeon Vasilie s'a destoinicit de a aveà poziţie în societatea cultă a ţării (e „secretar la finanţe"); ceilalţi sunt toţi ţărani, care altă limbă decît românește nu ştiu.

Nicolae, ca Român de obârşie, deşi avea o cultură ungurească, ştià binişor şi limba moşi-strămoşilor săi. Dovadă tocmai acest cântec şi fragmentul dintr'o horă poporală ce şi le-a notat. Scrutările viitoare, nu ne îndoim de loc, vor aduce încă la lumină nou material. Căci şi nemeşii (boerii) Români, întocmai ca compatrioţii lor Unguri, ca bărbaţi culţi, iubeau cântecile; şi precum între Unguri se

[1]) Datele aceste le mulţumim d-lui arhivar al comitatului Maramurăş, Gheorghe Petrovay, care acum la bătrîneţe a învăţat românește şi cu mîndrie vestește obârşia sa românească.

www.dacoromanica.ro

găseau unii cari şi le notau într'un caiet, fără îndoială şi între ai noştri vor fi fost asemenea oameni. Din şirul acestor Români, iubitori de cântece, cunoaştem acum pe Nicolae Petrovay. Mai amintim că el a trebuit să fie calvin, nu numai pentrucă scrie cu litere latine şi cu ortografie ungurească, deci şi-a însuşit cultura în şcoală la Calvini, ci pentru că pe vremea aceasta nobilimea de obârşie românească în Ardeal şi în Maramureş este calvină cu desăvîrşire.[1]) Pentru cele zise grăeşte şi „Tatăl nostru" scris de Nicolae, care e formula rostită de calvinii Români.

Pe temeiul celor înşirate putem spune acum, că poezia românească din „Codicele de Petrova" nu e numai cel mai vechiu cântec de dragoste cunoscut al nostru, ci tot odată şi *cea mai veche traducere artistică*.

In „Cantio de amore" fiecare strofă (de 4 versuri) are o singură rimă:

a
a
a
a

Aproape toate poesiile ungureşti din veacul XVI şi XVII erau aşà întocmite: în traducerea noastră rimă nu găsim de loc. Ritmul traducerii noastre e foarte variat: aflăm versuri care se compun din 11—17 silabe. Din tabela ce urmează se vede din câte silabe e compus fiecare vers:

Şirul	1=14 silabe	Şirul	25=12 silabe
„	2=14 „	„	26=12 „
„	3=13 „	„	27=13 „
„	4=15 „	„	28=14 „
„	5=12 „	„	29=12 „
„	6=14 „	„	30=13 „
„	7=13 „	„	31=14 „
„	8=15 „	„	32=13 „
„	9=12 „	„	33=12 „
„	10=12 „	„	34=13 „
„	11=14 „	„	35=12 „
„	12=14 „	„	36=14 „

[1]) Cfr. teza de doctorat a lui Alexandru Ţiplea (Budapesta, 1910): „A máramarosi püspökség kérdése" (Chestiunea episcopiei maramureşene). O lucrare tendenţioasă.

www.dacoromanica.ro

Versul	13=12 silabe	Versul	37=15 silabe
„	14=12 „	„	38=11 „
„	15=15 „	„	39=13 „
„	16=12 „	„	40=15 „
„	17=13 „	„	41=11 „
„	18=12 „	„	42=13 „
„	19=11 „	„	43=13 „
„	20=13 „	„	44=12 „
„	21=14 „	„	45=11 „
„	22=11 „	„	46=13 „
„	23=12 „	„	47=12 „
„	24=13 „	„	48=17 „

Adecă: cele dintâiu două versuri arată următorul ritm: 4+3+4+3; versul al treilea: 4+3+3+3; versul al patrulea: 4+4+4+3; versul al cincilea: 4+2+4+2; versul al şaptelea: 3+3+4+3; versul din urmă, cel mai lung: 3+2+4+2+4+2, etc. Find atâtea varietăţi de ritm, bine înţeles şi melodia dată mai sus a trebuit să fie ici-colea alternată. In ungureşte poezia se compune din 12—13 silabe; unde deci în româneşte numărul silabelor e mai mare de 13, melodia va fi fost cântată cam trăgănat.

Ortografia ungurească de care se foloseşte traducătorul, îl încurcă mereu când trebue să întrupe sunetele *ă* şi *î*. Pentru celelalte sunete ale limbii române găseşte litere corespunzătoare în ortografia ungurească. Sunetul *ă* îl scrie consecvent cu „e", iar pe *î* cînd cu „e", cînd cu „v"; *ë* închis odată cu „œ" (marë), cea ce pe semne, trebue atribuit cunoştinţei sale de limba latină; ę deschis totdeauna cu „e". Pe *ĭ* îl redă cu „i" şi cu „y". Dintre consonante pentru *č* (ce, ci) foloseşte „cz" (odată „tz" în „tretze"), aceeaş literă şi pentru sunetul *ţ*; pe *s* îl întrupă cu „sz", iar pe *ş* cu „s". Sunetele *ḑ* şi *ğ* (ge, gi) le scrie cu „ds" şi „dz"; pentru *ń* are „ny". Aşa dar literele „y, cz, s, sz, ny" sunt aceleaşi semne, care s'au folosit în veacul XVII şi de Unguri pentru întruparea sunetelor *ĭ*, *č*, *s*, *ş*, *ń*.

Fonetica cântecului din „Codicele de Petrova" nu tradează de loc fonetica graiului maramureşan. Ne-am aştepta să găsim, de pildă cuvinte cu labialele schimbate, consonantele *d* or *g*, *l*, *n*, *t* muiate nainte de „e" şi „i"—nimic din aceste toate. In două cuvinte apare *ń*: rumâńesc" şi „suspiń"; atâta însă nu ne împuterniceşte să spunem că traducerea s'a făcut în dialectul maramureşan. Singură forma „răşfh'ira" (răsfira) ar mai cumpăni în favorul acestui dialect, unde guturalul spirant *(h')* se aude des. Apriat, pentru obârşia maramureşană a poesiei vorbeşte cuvântul „pisoc". In original se spune:

www.dacoromanica.ro

„Cît *nisip* e pe malul mării", iar în traducere (vers. 47): „Cât *pisocu-ĭ* pe ţărmurile măreţeĭ". Ei bine, *pisoc* (=nisip) este forma malorusă („pisók") a cuvîntului vblg. *peskz*, deci întrată în dialectul maramurăşan dela vecinii lor Ruteni [1]). Ungurismele: *alegăduesc*, *hir*, etc. asemenea glăsuesc în partea Maramurăşului. Faptele că 1. întreg codicele (textul unguresc) a fost scris în Sătmar şi în Petrova; că 2. şi traducerea tot în Petrova de un om marămurăşan asemenea ne-ar sili să declarăm că poesia e tradusă în graiul românesc din Maramurăş, limba traducerei însă stă în contrazicere hotărît cu această părere. Suntem într'adevăr în faţa unei enigme greu de resolvat. Urmează: ori că Nicolae Petrovay nu e autorul traducerei; ori că pe timpul acesta, în veacul XVII, s'a format dejà un dialect literar, în care scriau o mare parte a Românilor din Ungaria. A doua posibilitate o formulăm mai corect, astfel: calvinii Români.

Elementul nostru istoric din Ungaria, floarea neamului românesc, *inteligenţa*, o alcătuiau nobilimea română şi elementul dintre noi care locuia în oraşe. Nobilimea aceasta se afla în număr covârşitor dela Haţeg (com. Hunedoarei) începând, până jos în Caraş-Severin, apoi în Făgăraş şi în Maramurăş. Şcoale româneşti-calvine se găseau în Caransebeş, Lugoş şi în Făgăraş; despre Marămurăş ne lipsesc datele. Se poate că aici, în lipsa de şcoală română, boerimea noastră va fi umblat în şcoalele calvinilor Unguri, unde va fi fost profesor anume pentru limba românească. Orcum, fapt positiv rămîne că dela „Molitvelnicul" lui *Coresi* pînă la traducerea lui Agyagfalvi, în toate lucrările aceiaş limbă se vedeşte: dialectul din preajma Haţegului, sau mai bine zis: *dialectul bănăţean*. Părerea noastră e prin urmare, că pretutindenea în şcoalele româneşti calvine s'au propus studiile în acest dialect, în care au fost edate şi cărţile de cult folosite de ei. Astfel s'ar putea explica pentru ce n'a fost tradusă poesia „Cantio de amore" în dialectul maramurăşan.

Şi totuş suntem siliţi să-l cvalificăm pe Nicolae Petrovay copist ori adnotator, şi să-i răpim mărirea de cel dintâiu traducător de poesie de dragoste al literaturei noastre.

Şi iată de ce:

Sunt unele semne care arată cum dibue Nicolae Petrovay când scrie româneşte: odată are „multeori", altă dată „multe ori"; când „de preune", când „depreune"; „vmpáre" în loc de „vm pare"; „deakeszare" în loc de „deake szare"; „nucczi" în loc de „nu czi"; „asava" în loc de „asa va"; „nu may" în loc de „numay"; „czesz"

[1]) Cfr. teza de doctorat a lui Alexandru Bonkáló: Fonetica dialectului rutean din Rahó, Gyöngyös, 1910, p 31.

www.dacoromanica.ro

în loc de „cze sz"; „ka" în loc de „ku"; „miem" în loc de „mie m"; „nuó" în loc de „nu o"; „gvnd" în loc de „kvnd"; „szecz" în loc de „sze cz"; „pyszokui" în loc de „pyszoku i", etc. Şirul 34: Facza ta Cze mvndre numay *Czey ôe szúszpiny*, după părerea noastră trebue cetit: „....numaĭ ce ĭeŭ o suspin". Greşelile de condeiu amintite nu dovedesc îndestul că nu N. Petrovay este traducătorul. Sunt însă alte două împrejurări care ne fac să înclinăm a privi cântecul în forma păstrată copie ori adnotarea unui cântec ce trecea din gură în gură:

1) Nici poesiile ungureşti nu sunt creaţiunile lui N. Petrovay; ca om iubitor de cântece le-a adunat într'o cărticică, şi le-a însemnat parte din auz, parte din cărţi tipărite. „Cantio de amore", poesie făcută la Sibiiu în anul 1660 de un anonim, a fost pe vremea lui un cântec la modă, cunoscut pretutindenea în ţară. La 1672, când şi l-a copiat N. Petrovay, era cântat şi pe la casele nemeşilor de obârşie românească, atunci deja trebuiau să existe şi variante. Căci 2) fonetica şi unele forme gramaticale hotărît arată că poesia a trebuit să fie tradusă în dialectul bănăţean. Labialele neschimbate, sunetele *ḑ* şi *ğ* carecterizează dialectul bănaţean, precum şi preposoţia „pre" (în loc de „pe"), apoi auxiliarul „ĭeste" (în loc de „é" şi „ĭĭ"). Se poate foarte bine, prin urmare, că N. Petrovay din caietul vre unui prieten bănăţean să-şi fi copiat cântecul, care în timpul acesta, cine ştie din ce împrejurări, se afla ori trăia în Sătmar sau în Maramureş.

Trebue să mai remarcăm în fonetica traducătorului nostru păstrarea lui „u" întreg în trei verbe: gândesc*u*, merg*u*, trec*u*. Dacă fenomenul ar fi fost general, ne-am aşteptă în loc de „pipăiesc" să scrie „pipăiesc*u*", cea ce ne împuterniceşte să credem că ritmul melodiei l-a silit să folosească „gândesc*u*" pentru „gândesc". In „merg*u*" şi „trec*u*", fiind persoana treia a plurulului, se poate că *u* s'a păstrat încă întreg pe timpul şi în locul când s'a făcut traducerea.

Articolul masculin aproape în toate cuvintele se sfîrşeşte în *l*: obrazul, portul, .socaşul, focul, bănatul, pieptul; numai odată găsim „somnu" (vers. 14). Formele feminine: mę, cę, rę se rostesc cu ę deschis lung; tot aşa viitorul auxiliarului: [oĭ] avę. Gramatica limbagiului traducătorului nu represintă ceva bătător la ochi, ce n'am întâlni şi la alţi scriitori din veacul XVII, şi mai ales la scriitorii noştri calvini cari scriu cu litere latine şi în dialectul bănăţean. In sintaxă însă găsim fraze curioase, care arată că gândirea traducătorului a fost influenţată de limba maghiară. Cel ce ştie ungureşte şi aseamănă traducerea cu originalul, numai decât vede că traducătorul nu s'a putut emancipà de loc de influenţa covârşitoare a originalului,

www.dacoromanica.ro

şi că a fost un bărbat pătruns pînă în măduvă de limba maghiară. Cetitorul, care nu vorbeşte ungureşte, încă va simţì la fiecare pas că în traducere pâlpâie un duh strein de limba sa.

Cuvintele ungureşti (provincialisme) sunt următoarele:

alegăduesc: mă mulţumesc, mă îndestulez.

bănat: necaz, amărăciune.

hir: veste, faimă.

socaş: datină, obiceiu.

Cuvinte mai rari:

custă: să trăieşti!

grue < lat. grūs: cocor.

strînşte < vblg. *stręšta. In text

strînşte re = nenoroc, năpastă [1]).

Acest cuvânt interesant mai apare în „Molitvelnicul" lui Coresi: Pre ŷa nu voĭu lăsa pînă la moarté mé, nici în *strînşte* ré, nici în bună (Prinos lui D. A. Sturdza, p. 265).

Budapesta. Dr. GHEORGHE ALEXICI.

[1]) Cfr. studiul lui *Dr. O. Asbóth* în revista „Nyelvtudomány" (Budapesta, II. 101. şi III. 200).

www.dacoromanica.ro

DOCUMENTE
DIN
COLECȚIA D. Z. FURNICĂ [1]

1650 (7158) Ghenarie 15.

Zapisul jupănesei Ioana către Parasco cupeţul ot Cosoba, prin care'i vinde 500 stânjeni ocină din Cosoba.

Adecă eu jupăneasa Ioana, carea am fost jupăneasa Udrei post[elnicul] ot Cosoba, înpreună cu fiiu mieu Alexandru, scriem şi mărturisim cu acesta al nostru zapis ca să fie de mare credinţă la mâna jupânului Parasco cupeţul ot Cosoba, ca să să ştie: când au fost acum în zilele mării sale domnu nostru Io. Matei Basarab Voevod, eu i-am vândut dumnealui 500 de stânjăni de ocină den Cosoba toată partea soţului mieu Udrei post[elnicul] cătă se va aleage den cămpu, den pădure, den apă, den şăzutul satului şi cu vad de moară şi cu baltă şi cu tot venitul despre tot hotarul, însă stânjănul câte o jumătate de taler, fac taleri 250. Şi o am vândut noi de a noastră bunăvoe, făr de nici o silă, cu ştirea tuturor oamenilor miei şi a tuturor boiarilor şi a tuturor vecinilor. Şi o am vândut cu bir cu tot, însă birul de ruşală ughi 3 pol, pentru că i-am fost vîndut şi mai denainte vreame ocină acolo în Cosoba, noi de a noastră bună voe, fără de nici o silă şi ne-au dat d[u]mn[ea]lui toţi banii gata ca să-i fie dumn[ea]lui moşie ohabnică, coconilor în veacu. Mărturie frate mieu Radul post[elnicul], nepoţii noştri Necula post[elnicul] i Radul vtorii com(is) sin Albului comis ot Breazoe, i Riga arm(aşul), i Ven-

1) *Nota Redacţiei.* Publicăm cu plăcere aceste documente din colecţia d-lui D. Z. Furnică, membru al Camerei de Comerţ din Bucuresti şi al societăţei noastre. D-l D. Z. Furnică este autorul unei frumoase şi preţioase lucrări despre istoria comerţului şi în acelaş timp organizatorul Muzeului de acte, documente şi diferite publicaţiuni privitoare la viaţa noastră comercială din trecut, de pe lângă Camera de Comerţ din Bucureşti. Dorim ca iniţiativa atât de lăudabilă a colegului nostru să fie încununată de cea mai deplină isbândă, iar exemplul d-sale să-şi găsească cuvenitul răsunet în toate Camerele de Comerţ din ţară.

www.dacoromanica.ro

tilă vătaful i sinovi ego Calotă comisul i Dragomir peh[arnicul], i Mihalaşco log[ofătul], i Curt steg[arul], i Dobre ceauşul, i Dragomir ot Dol Cosoba şi alţi boiari, cari iş vor pune ei peceţile şi iscal ego. Aceasta am scris ca să să ştie; şi pentru mai adevărată credinţă, ne-am pus pecetea mai jos. Pis Dumitru logofătul u Trăgovişte, mesiţa Ghen(arie) 15 dni, veleat 7158.

(Pec.) Eu jupăneasa Ioana.
(Isc.) Eu Vintilă vataful.
„ Eu Radu post[elnicul].
„ Eu Necula post[elnicul].
„ Eu Radu com[isul].
„ Gheorghe vistiar.
„ .... μαρτηρηρ.
„ Radu logofătul Dudescul.
„ Eu Calotă comisul.
„ Radu logofătul Kreţulescul.
„ Dragomir peharnicul.
„ Mihalaşco logofătul.
„ Damaschin vor[nicul] marture.

1660 (7168), Aprilie 20, Iaşi.

Hrisovul lui Ştefan Voevod, fiul lui Vasile Lupul, domnul Moldovei, prin care întăreşte stăpânirea lui Pascal al treilea vistier peste satul Târnauca, cumpărat dela Radul marele stolnic şi frate-său Nicolae Abăza al doilea stuger.

**М[и]л[о]стїю в[о]жію мы Иw Стефан воевода г[о]сп[о]д[а]рь земли мwлдавскои знаменито чинним сь сим листом н[а]шим вѣсѣм кто на нем вѣзрит или чтѧчии его wуслишит wжже придоше прѣд намѧ и прѣд ѳсими н[а]шеми молдавскими болѣри великиχ и малиχ болѣри г[о]сп[о]д[ст]ва ми радѧла великии столник и брат его некѧлаи абѣза фторіи сѧлуѣрю по иχ доброю волѣ и продали своиχ права wтн[и]нѧ и викѧпленіе село тернавка сь сѣсиди и сь вес приχод wт χотар до χотар что ест тот село wу в[о]лост чернѣѧцскою и бѣше им за викѧпленіе wт илиана кнетинѣ Костантин чоголѣ бив вел спѣтарю та wни продали болѣринѧ г[о]сп[о]д[ст]в[а] ми паскал третіи вистѣрник ради четири сто и пет дѣсат wуγарски и вѣсталѣ болѣринѧ г[о]сп[о]д[ст]в[а] ми више писани паскал третіи вистѣрник и платили тиχ п[и]нѣзи више писании ѮN вѣ рѹки болѣри г[о]сп[о]д[ст]в[а] ми радѧл великіи столник и брат его абѣза сїове Гаврiил Хатман wт прѣд нами и от прѣд н[а]шеми болѣри тѣм ради и г[о]сп[о]д[ст]в[а] ми ако ѕ видѣχом междониχ за иχ добродолною токмеждо и испѣлнои заплат а ми такождере и wт нас дадохом и потв[ѣ]рдиχом болѣринѧ н[а]ше писани паскал третіи вистѣрник на тот село тернавка како да бѣдет емѧ права wтн[и]нѧ и викѧпленіе и ѳрик и потврѣжденіе непоколѣвимѧ николиже на вѣки емѧ и дѣтим его и ѳнѧчатом его и прѣѕнѧчатом и прѣцюратом его и вѣсѣмѧ родо его кто сѣ извереτ наближнiи. Я χотар тое село тернавка да естъ емѧ wт ѳсиχ

www.dacoromanica.ro

сторони а wт къ инїх по старомъ хотари по кѹда из вѣка wжикали Ѩна то́ ест вѣра н[а]ше г[о]сп[о]д[ст]ва више писаного мы Iw Стефанъ воєвода сїѫ бл[а]гочистиваго Iw Василіе Воєвода и вѣра болѣри наши вѣра пана Тома катакозоно великаго дворника долнѣи земли, и вѣра пана нѡн пръжескѹла великаго дворника вишнѣи земли и вѣра пана Иліе шептелича Хатмана и паркалаб сѣчавскои и вѣра пана мирон чоголѣ и тодерашко Ишрдаки пъркълабове хотински и вѣра пана некѹлаю бѫхѹш и иліе Ѩрапѹл паркалабове немецски и вѣра пана Ѩндроник пъркълаб романски и вѣра пана дима портарѣ сѣчавски и вѣра пана андроник постелник и вѣра пана некѹлаи раковиц спътарѣ и вѣра пана глигорїе хѫбѫшескѹл чашника и вѣра пана Ишрдаки вистѣрника и вѣра пана радѹл столника, и вѣра пана б... комиса и вѣра вѫсиҳ болѣрин н[а]шъ молдавскиҳ великиҳ и малиҳ апо н[а]шим животѣ и г[о]сп[о]д-[ст]вание кто бѫдет г[о]сп[о]д[а]рь wт дѣти н[а]шиҳ или wт н[а]ш... рода или пак бод кого б[ог]ъ изберет г[о]сп[о]д[а]рь бити ѕ н[а]шеи земли мѡлдавскнн тот бн емѹ непорѹшнл н[а]шего wустроеніе и потврѫжденіи нъ али би ем далу и ѹкрѣпили заниже е[с]тъ емѹ права викѹпленіе на свои правиҳ п[и]нѣзи. Ѩ наи колш и крѣпост и потврѫжденн томѹ вѫсемѹ вѫше пи[са]номѹ велѣли есми н[а]шемѹ вѣрномѹ и почитеномѹ болѣринѹ панѹ раковиц чеханѹ великшмѹ логофетѹ писати и наши печати превѣсити къ сѫмѹ истиномѹ листѹ н[а]шемо. писа цѣфанѹ корлатѹ вѫ настолнїи градда ѩшскои вл[ѣ]то wт сѫзданіе мирѹ ѧзрѫи а wт вѫплъщепіе Христова ѧхѫ м[е]с[и]ца апрїлиє к̃ дн̃и.

(s.) Iw Цѣфан вшевѡда

(P. G. atârnată în hârtie)

Cu mila lui Dumnezeu Io. Ştefan voevod, domn ţării Moldovii, facem ştiut cu această carte a noastră tuturor cui va vedea-o sau o va auzì cetindu-se, că a venit înaintea noastră şi înaintea tutulor boerilor noştri moldoveni, a mari, şi a mici, boerii domniei mele Radul marele stolnic şi fratele lui Niculai Abăza al doilea sulger, de a lor bună voe, de nimeni ne siliţi şi neasupriţi, dar de a lor bună voe, şi au vândut a lor dreaptă ocină şi cumpărătoare satul Ternauca cu vecinii şi cu tot venitul din hotar până în hotar cât este acest sat la ţinutul Cernăuţi. Şi le-a fost lor de cumpărătoare dela Ileana, soţia lui Constantin Ciogolea biv bel spătar, — acesta l'au vândut ei boerului domniei mele Pascal al treilea visternic pentru 450 [ughi] ungureşti. Şi s'a sculat boerul domniei mele mai sus scris Pascal al treilea vistiernic şi a plătit aceşti bani mai sus scrişi 450 [ughi] în mânele boerilor domniei mele Radul marele stolnic şi fratele lui Abăza, fii lui Gavril hatmanul, dinaintea noastră şi dinaintea boerilor noştri. Pentru aceasta şi domnia mea, dacă am văzut între ei de bună voe tocmeală şi plată deplin, noi asemenea şi dela noi, am dat şi am întărit boerului nostru mai sus scris lui Pascal al treilea vistier ca acest sat Ternauca să-i fie lui dreapta moşie şi cumpărătoare şi uric şi întăritură nestricată niciodată în veci, lui şi co-

www.dacoromanica.ro

piilor lui, şi nepoţilor lui şi strănepoţilor lui şi reştrănepoţilor lui şi întregului neam al său ce se va alege mai de aproape. Iar hotarul acestui sat Ternauca să-i fie lui despre toate părţile şi de către toţi pe vechiul hotar pe unde din veac au fost. La aceasta este credinţa domniei mele mai sus scris Io. Ştefan Vv, fiul bine cinstitorului Io. Vasilie Vv., şi credinţa boerilor noştri: credinţa panului Toma Cantacuzino marele vornic de Ţara de jos, credinţa panului Ion Prăjescu marele vornic de Ţara de sus, credinţa panului Ilie Şeptelici hatman şi părcălab al Sucevei, credinţa panului Miron Ciogolea şi Toderaşco Iordachi părcălabii Hotinului, credinţa panului Neculai Buhuş şi Ilie Arapul părcălabii Neamţului, credinţa panului Andronic părcălabul Romanului, credinţa panului Dima portarul Sucevei, credinţa panului Andronic postelnic, credinţa panului Neculai Racoviţă spătar, credinţa panului Gligorie Hăbăşescul paharnic, credinţa banului Iordachi vistiernic, credinţa panului Radu stolnic, credinţa panului B . . . . comis, şi credinţa tuturor boerilor noştri moldoveneşti mari şi mici. După viaţa şi domnia noastră, cine va fi domn din copii noştri sau din neamul nostru sau iarăşi pe cine Dumnezeu va alege a fi Domn ţărei noastre a Moldovei, acela să nu strice a noastră întocmire şi întăritură, dar să-i dea şi să-i întărească pentru că-i este dreaptă cumpărătură pe drepţii săi bani. Iar pentru mai mare putere şi întăritură acestor mai sus scrise, am poruncit a lui nostru credincios şi cinstit boer pan Racoviţă Cehan, marele logofătul, să scrie şi a noastră pecete să atârne lege la această adevărată a noastră carte. A scris Ştefan Corlat în scaunul de cetate Iaşi, în anul dela zidirea lumii 7168, iar dela întruparea lui Cristos 1660, luna Aprilie 28 zile.

(Isc:) Io. Ştefan Vv. (Pecete atârnată)

Opt scrisori relative la comerţ.

(Din corespondenţa lui Hagi Constantin Pop).

1.

1778 Iunie 9.

Cu frăţească pragoste mă închin dumitale şi tot bine pohtesc la tot cuprinsul dumitale. Mehadia.

O frăţească scrisoare a dumitale la 20 Iunie, 2 scris(ori) am primit şi cele (ce) scrii toate le-am înţeles. Pentru bumbac l-am încărcat, acel dintă(i) suma saci 108 cu acei 2, cari i-am trimis la Sibii şi au mai rămas 8 povări din suma cea dintă(i) şi mai sunt încă

www.dacoromanica.ro

36 saci care au fost trimis chir Iordache pe urmă, acea sunt care face saci suma 52; mai mulţi nu me-au scris chir Iordache că sunt numai aceştia şi gândesc că acum Marţi, nu Miercuri voi încărcà şi aceştia toţi la Peştia şi încărcându-i îţi voi scrie cu poşta şi îţi voi trimite toată socoteala şi cheltuiala. Şi iată că astăzi am primit o carte dela chir Iordache dela Vodiţa şi-mi scrie că nu cutează să vie la Ruşava de frică, căci că au fugit chir Crăciun cu nevastă cu tot dela Ruşava. Şi acuma, fiindcă va venì la Ruşava, că-l vor apucà Turcii au voivoda pe el în locul lui chir Crăciun. Şi pentru banca . . . scrii, poţi să-i trimiţi iar ca şi pe ceilalţi cu ţedulă pe cum ai fost scris aceia. Şi destulă grijă am avut şi cevà dăruială la prietenii. Aceasta ; şi rămân al dumitale de binevoitor

(s) Dimanciu Ioanu.

(Adresa:) Hernn Haggi Costantin Popp. etc.
Hermannstadt.

2.

1779 Martie 17.

Cinstite dumneata chir Hagi cu frăţească dragoste mă închin dumitale.

1799 Martie 17, Braşov.

Cu frăţeasca scrisoarea mea întâi cercetez de a dumitale bună sănătate; acea înţelegând că iaste întreagă, să mă bucur. Al doilea fac dumitale supărare pentru care supărare voiu rămâneà dator a slujì dumitale. Frate, eu am o porunceală dela un obraz pentru 2 perechi telegari, adică 4 cai şeargi, co(a)dele negre, co(a)mele lor negre şi pe spinarea lor dungă neagră; să fie potriviţi, tineri ca de 4—5 ani. De s'ar găsì acì la cei domni mari, nefiind 4 fie numai 3 nefiind 3 fie măcar numai 2. Aflându-să de vânzare, mă rog să cercetezi ce preţ s'ar aflà şi de ai socotì că ar fi buni şi fără năravˌ ai face dragoste să-mi scrii în grabă să ştiu şi eu cu ce preţ ar fi buni, ori de-nu s'ar aflà şeargi fie măcar potriviţi . . . de nu vor fi 4 să fie 3, de nu vor fi 3 fie măcar 2, adică o păreche telegari. Şi mă rog în grabă să am frăţesc răspunsul dumitale.

Chir Dumitru Petrovici scrise mie ca să primesc prin dum(nea)ta un pachet cu nişte şireturi şi eu să i-l trimeţ la Bucureşti. Şi când va venì şi le voi trimite prin mine, l-oi chivernisì cât şi ale altor fraţi şi prieteni care ne vor porunci. Paştele, sfânta *Inviere a Domnului* nostru I(su)s H(risto)s să ajungeţi cu sănătate, să petreceţi cu bucurie; rămâind întru toată dragostea al dumitale ca un frate

(s) Vasile Vlad.

www.dacoromanica.ro

Mă rog dumitale, acesta scrisoare să o dai numai decât la chir Ghiorghiţă Ţohani, şi vei luà crăiţari dela dum(nea)lui că am socotit să nu să perză şi mă erte căce te supără. Dumnealui jupănu Dumitru fratele nostru să află la ţară să închină dumneavoastră cu frăţească dragoste; după sărbători va venì la lazaret.

(Adresa:) Cinstitului dum(nea)lui chir Hagi Const. Pop cu cinste şi cu frăţească dragoste se i se dea.

La Sibii.

3.

1778 Iulie 17.

Cinstitului şi de bun neam dumnealui Hagi Constantin Pop cu cinste şi cu dragoste mă închin, cu sănătate la tot cuprinsul dumitale.

1778 Iulie 7, Mehadia.

Cu frăţească scrisoare de alta n'am a lungì cu scrisoare, numai făr decât iată că te înştiinţez pentru toate, adecă întâi pentru poliţele care mi le-ai trimis: le-am primit dimpreună cu o majă de săpun şi dintr'acele 4 poliţe am dat la chir Nicea Ţircă, 2 şi mai sunt încă 2, şi acele făcând chiverniseală, le voiu da. Dece iaste foarte din toate părţile cu frică şi despre lotri aşijderea, dece s'au întâmplat dela Mehadia până la Jupanic de au prins un negustor din Tufări, adecă pe Răspopul Nicolae şi l'au batjocorit, cum nu să cade; şi astă săptămână mă voiu duce şi cu mila lui Dumnezău voiu isprăvì şi pentru acele două cam cu frică din doo părţile. Şi săpunu şi sfoara am dat'o la prăvălia, numai cam cu multe ciuruite. De ce n'au avut bani nemţeşti, aveà bani turceşti şi puteà să-i dea leu florint. Şi iată că'ţi trimit şi socoteala vinului preţu şi toată cheltuiala lui.

18 hacoave de vin câte 3:24	61:12
1 vas de oţet cu totul	4:36
Armiţia pentru vin şi aţe la Mehadia	1.58
Am dat cărăuşului de cheltuială şi să plătească vama .	24.—
Um mers la Jupanic cu carul, cheltuială s'au făcut . .	1:54
Viza pentru săpun la Mehadia şi Jupanic	24.—
Am dus acele 2 poliţe şi la 1 om, care vream să am scârbă	3:11
2 vase care au fost cu vin am dat pentru ele	9:—
2 Bancoţidule căte 100 iaste 1	200.—
Şi rămâne la mine încă 100:42	100:42
Total . . .	413:51

www.dacoromanica.ro

Din tot ce am primit dela dumneata şi pentru vin aşa gândesc că vei mulţămi, dece iaste foarte bun şi acel negru şi acel şchiér, numai din cărăuşi să nu fie ceva meşteşug. Dece eu le-am pecetluit amăndoua vasăle: numai acel de óţet nu l'am pecetluit. Şi să n'ai ceva gând rău pentru acele 2 poliţe, că şi acele le voi chivernisi.

Şi iată că ne rugăm cătră dumneata, care mai jos num'ţi titori ai bisereci lui sfeti Nicolae ca să-ţi fie întru ajutoriul casi(i) dumitale, din ce te va îndura Dumnezeu ca să dai la sfănta biserica, că cu mila lui Dumnezeu ne apucă măna să o facem noo, şi au făcut şi alţi negustori milă cu ce s'au îndurat.

(s) Petco Petrovici
(s) Gheorghe Ion

Aice însemne(z) ce am primit dela dum(neata) care şi anume:

Ce au rămas la mine dinainte	102:48
Am primit dela chir Velea	297: 3
O maje săpun am primit	12
Am primit dela Constantin	2
	413:51

(Adresa:) Mehadia
Herrn Haggi Constantin Popp, etc., etc.
Hermannstadt.

4.

1778 Noem. 19.

Cinstite dum(neata) jupâne Constandine: cu sănătate mă închin dum(itale).

Cu frăţască scrisoare de alta n'am cătră dum(neata) fără cât înştiinţez că miţele au venit de pe cum am zis dum(itale) deplin şi li-am făcut meşterilor teslim şi iată şi zapisul iscălit de dănşi şi cu peceţile lor trimişi dum(itale). Alta, poftesc pe dum(neata), de s'o putea să faci o tocmeală cu miţele care am aici. Şi pentru banii de vor fi o(ameni) de treabă să mi-i dea la Crăciun la târgul Săbiiului sau măcar la Fevruar, să mi-i pue sau la Peştea sau la Beci. De care vom aştepta un răspuns dela dum(neata) şi iartă de supărare. Te poftesc să mai întrebi pe jupan Vărtan de-i va trebui să-i mai dau vro căteva cutii de stafide frumoase. Aceasta, şi rămăn al dum(itale) de binevoitor gata spre slujbă

(s) Ioan Vlad.

www.dacoromanica.ro

Braşov, 1778 Noemvrie 19.

Cu frăţeasca dragoste mă închin şi eu dum(itale), jupan hagi Costandine. Treaba s'au făcut, bani vor da ei. Frate, mă rog, de iaste acii Damalu Andrei cel nebun, pune vrun ficeor să-i zică să dea banii din cărţile greceşti ce i-am dat şi 'i voi trimite şi scrisoarea lui.

Ca un frate gata,

Dumitru Vlad.

La d-ei cinstita jupănească mă închin cu frăţeasca dragoste.

(Adresa:) Cinstit dum: dum: chir hagi Constandin Pop să se dea cu sănătate.

5.

1779 Fevr. 26.

Cinstite dum(neata) chir Hagi, cu frăţească dragoste mă închin dum(itale) şi la toţi iubiţii casei.

1779 Fevr. 26.

Cu aceasta de alta n'am făr decât însăşi al doilea te mai înştiinţez pentru că nu ştii cum că au venit scrisoarea ce ţe-am trimis; au eu nu poci lua răspuns pentru acea putinţică marfă ce te rugasem să mi-o vinzi sau să se schimbe. Am văzut schimbul ce'mi arăţi cu 3 şifturi care mi le-ai trimis, la care lucru este de mirare că nici jumătate capetele nu prinz şi mai ales pânza sfabici mai jos de 60 de bani vine cotul, ci eu tot nu sunt încredinţat că va fi aşà dat, ci mă mângâi eu singur că dor m'ai înştiinţat pentru ca să vezi de-mi dă mâna, mai luând răspuns dela mine apoi să o dai. Ci, frate, eu de loc te-am înştiinţat să nu o dai cu acest schimb ci pănza să mi-o trimiteţi pe chir Dumitru afară şi voiu plăti osteneala atâta şi mesele cu şervetele; iar postavurile ce-mi le-ai trimis, au vândut 2 ştucari, iar unul ce seamănă cu iţari, care n'am mai văzut aşà prostie şi şift să-i dea Dumnezău noroc să vă vânză, dar nu ştiu când; ci pentru acele ce s'au vândut rândueşte-mă să dau bani la cine vei socoti, dar aşà marfişoara poftesc pe dumneata să nu să dea tocmai aşà pe nimic, că este şi păcat. Iar mă rog, jupâne Hagi, pentru un brâu ce este la dumneata legat cu sirmă, găitanu negru, de nu-va fi dat, după cum am scris, să mi-i trimiţi la naşul Iordache, fiindcă mi-ai scris dumneata că acel feliu nu să treci acolo. De aceasta mă rog şi să nu te superi pe mine ce să am răspuns de bucurie.

Al dumitale ca un frate.

(s) Ştefan Pop.

(Adresa): Cinstitului dum: dum: chir hagi Const. Pop. cu cinstit să să dea.

La Sibii

www.dacoromanica.ro

6.

1778 Mai, 26.

Cu frăţească dragoste mă închin dum(itale) cu sănătate şi la tot cuprinsul.

1778 Mai 26, Mehadia.

Cu frăţeasca scrisoare cercetez pe dum(neata) şi dau în ştire pe cum că am primit acei 2 saci care sunt de măsură. Aceia au plecat la Mai 25 şi iată că acum am încărcat. Astăzi trec dela Mehadia saci 106 de Beci şi am lăsat din marca aceasta X K II saci 16 şi iată că te înştiinţez cum am tocmit de sac 1.33 la Peştea, mai lesne n'am putut, dece alţii au tocmit şi mai scump; şi iată că te înştiinţez pentru banii care scrii să primesc 481:30 — dumnealui me-au zis că nu-i dă acestia care-mi scrii dum(neata), numai îmi dă mai puţin, iar dum(neata) scrie-i cum ştii, că de nu-mi va da toţi (bani), nu-mi ajung ca să pornesc toată marfa care iaste.

Şi iată că-ţi trimet socoteala pentru acei 2 saci:

Am dat armiţie pentru 2 saci	3
Pentru 106 saci armiţie	151:13
Le-am dat capară câte 8 suma	72
Pentru schelă le-am dat	9
La Mehadia la pod pentru car.	4: 3
De băut lor şi la arvunaşi	37
	239:12
Am dat cărăuşului pentru treaba lui la acest, care au venit la acei 2 saci	1: 7
Pentru reghia sfoari	12
	241:12

Aceasta am scris cam cu grabă, dar pe urmă dacă voi primi bani dela care-mi scrii te voi înştiinţà pentru toate.

(s) Dimanciu Ioan.

(Adresa:) Hern Haggi C. Pop etc.

Hermannstadt.

7.

1778 Dech. 2. Braşeu.

Cinstite dum[neata], jupâne Constantine, şi împreună şi la toată cinstita familia dum[itale] cu frăţească dragoste mă închin.

Cinstită scrisoare 27 Noe[mvrie] am primit şi am înţeles toate cele scrise. Pentru meşterii din Cernădie că au venit şi poftie miţele

www.dacoromanica.ro

câte am acolo şi aici negre şi albe ce vor fi bărsane şi dau pă maju de ... 100... 15 cu acel preţ nu-mi dă mâna să i le dau, dar le lăsasem întâi cu bani 40 ocao, iar acum cu cuvântul din urmă dau răspuns dum[itale] ca să-i spui mai jos de 36 de bani oca nu pociu să dau. Şi acum, la această vreme le las aşà, dar mai încolo de va trece Crăciunu nu le voiu da nici aşa şi în bani nemţăşti de ai ţării noastre de voevod da, cu o mână să dau şi cu alta să iau. De aceasta înştiinţăz pe dum(nea)ta ca . . . . după cum pohtescu răspunsul dum(nea)lor, le ceteşti cartea aceasta şi de voar priimi, când îmi va veni răspuns a doa zi voi şi trimite ficeorii miei călări să vie acum la Cernadie să deschiză şi să le tragă, carii vor fi aciia nişte ţurcane negre şi albe şi câte am aicea, iar le voiu încărca şi le voiu trimite acolo. Şi de vreme ce le-au plăcut acelea de aci, le va plăcea şi acestea, căci tot de unile sănt cumpărate di peste Olt dela . . . . . numai omul ce am avut acolo a trimis o parte la Boiştea şi o parte la Bran. Iar pentru sumă de căte-s negre şi căte-s albe, eu n'am căntărit să ştiu anumi, tocma jumătate negre, după cum pohtesc socotesc că nu voar fi într'aceste de acum, iar acolo nu ştiu căte sănt negre căte sănt albe, că va fi ştiind mai bine dum. muşterei, carii s'au întâmplat la încarcat în magazie. Şi acest răspunsu îl pohtescu să am curat dela dum(neavoastră) răspuns, ori că priimeşti dum(neata) ori că nu, să nu trapăd ficeorii miei cu cheltuială . . . . acolo. Spun ficeorii că mai sănt vro ohă 200 miţe, stogoşe. Ci acelea de să va găsì muştiriu, ori cui voar găsì a le vinde bine,—de nu le voar aduce aicea.

Pentru chir Vartan m'am înţeles pentru stafide şi că priimeşte cu 16 maja, dar nu mă înţeleg cu chiria dum(nealui) au cu a mea să fie pentru acea tocmeală până aici şi căte căt i-ar trebuică eu am vro 20 de cutii. Socotescu că voar fi vreo 18 măji şi sănt frumoase. Ce de ar purta şi chirii a dum(itale) până aci, i le-aş trimite toate sau câte . . . . ar pohti. Pentru un . . . l'am dat, n'am nimic dar să află la alţii de ai noştri, cu un cuvânt aci pe loc mai jos. de 16 nu-i dă că şi la ţară s'au scumpit de ar aveà lipsă şi să-l trimeată aici cu b(anii) ce scriu, i-aş lua şi i-aş trimite. Pentru acestea pentru toate vei face bine dum(neata) şi vei spune cum mă închin de sănătate dum(itale). Şi iartă dum(neata) de supărarea ce te supăr cu aceasta. Şi mila lui Dumnézeu să fie împreună cu toţi ai dum(itale).

Rămăind de tot binele voitor gata spre slujbă
(s) Ioan Vlad.

Chir Hagi, fiind trebuinţa de niscai tuns de capră la niscai Armeni sau niscai cordoane de Focşani, să le spui.

www.dacoromanica.ro

Pentru jupăn Ciuchi Todor au fost să vie dela Beci cu marfă şi am avut comision. Te pohtesc să întrebi au venit, ca să avem răspuns.

Adresa: Dum. Dum(nealui)
Chir Hagi Constantin Pop cu fericită sănătate să să priimească.

8.

Cinstit dum(itale) chir hagi Constandin Pop, cu frăţească dragoste mă închin dumitale. [1778—1780].

O frăţească scrisoare ce mi-ai trimis dum(neata) la Dechemvrie 23 am priimit şi am înţeles de toate ce mi-ai scris şi eu iată că-ţi fac şi dumitale pe cum că până astăzi n'am încărcat, dece nici un cărăuş nu să apucă nice până la Seghedin, dar până la Peştea, dece este calea grea tină mare şi nu să apucă nimenea să încarce, deci şi docu-i şi găsi, găsesc numai până la Seghedin. Şi acest preţ ce scrii dumneata încă şi mai mult, dar eu să ştii că nu voiu încărca până nu vei scrie la ce vreme să încarc şi eu să ştii că-'ţi voiu scrie, dacă să va mai îndreptà vremea şi cum va încărcà alţii. Dece este şi alţi negustori care au marfă. Este 1 negustori anume Paraşcheva şi acela mi se pare că are bumbac şi văzând că-l va încărcà dumnealui şi ce preţ au dat până la Seghedin au la Peşta, eu să ştii că te voiu înştiinţà pe dum(neata). Dece astăzi s'au dus arvunaşii până la Jupanic să tocmească şi întorcându-să eu hăi voiu întreba în preţ au tocmit de teanc şi până unde, şi-ţi voiu trimite răspuns Miercuri. Şi o carte ce mi-ai trimis a lui chir Crăciun am trimis dumnealui aceasta. Şi rămăi al duminale de bine voitor

(s) Dimancea Ioan.

Şi banii ce mi-ai trimis de poştă i-am primit 201:30.

(Adresa:) Hernn
Herrn Haggi Const. Popp. etc.
Hermannstadt.

www.dacoromanica.ro

LER IMPĂRAT

IMPĂRATUL GALERIUS, DAC ŞI RECUCERITOR AL DACIEI, APOTEOZAT DE STRĂMOŞII NOŞTRI: «LER» IN COLINDE ŞI DESCÂNTECE; «BRAZDA LUI LER ÎMPĂRAT» (VALUL ROMAN SAU TROIANUL MARE, IN PARTEA OLTENIEI); «CURŢILE LUI LER ÎMPĂRAT» (RUINELE DELA REŞCA-HOTĂRANI, COLONIA ROMULA, IN CARE SE NĂSCUSE ŞI A FOST INMORMÂNTAT IMPĂRATUL GALERIUS).—MITUL «DOMNUL DE ROUĂ», TĂLMĂCIND INMORMÂNTAREA LUI GALERIUS IN ROMULA.

— *Lero împărate*, Tu iubeşti o Scită,
Dulce ca un vis.
Cum se face noapte, dela Istru mare
Către Olt te duci,
Ca să ştergi de lacremi cu o sărutare
Ochii ei cei dulci.....
Află că odată, soarele pe cale
De te va găsi,
Intr'o *rouă* dulce cu zilele tale
Te va risipi.

(Prevestirea *Domnului de Rouă*, după legenda oltenească versificată de Dimitrie Bolintineanu, 1855).

(Urmare).

CAP. VI.

Relaţiunile scriitorilor străini şi români despre ruinele dela Reşca, dela începutul secolului al XVIII-lea până la 1878 (până la relaţiunea lui Odobescu).

Voiu urmà şi aici ordinea cronologică a relaţiunilor:

1. *Relaţiunea lui Michael Schendo de Vanderbech, 1720.*

In scrisoarea către Köleseri (op. cit.), Schendo dă o relaţiune generală despr antichităţile din Romănaţ, fără a pomenì însă numele cetăţii dela Reşca, aşa zisa Antina, care probabil nici nu se fixase îndestul în mintea poporului, fiind un nume nou, făurit ad-hoc, sub influenţa cărturărească a Alicsăndriei, precum vom vedeà în partea II-a a acestei lucrări.

Din cuprinsul relaţiunei, se constată totuş că este vorba în special de ruinele dela Reşca, privite în genere cu celelalte urme vechi de pe aceeaş linie a Oltului: castre, măguri şi morminte. Iată această relaţiune în latineşte:

www.dacoromanica.ro

«Tandem ubi fluvius *Aluta* in Danubium exoneratur, haud procul locus est, *Ghirle* vocatus, in cuius vasta planitie usque longe distans oppidum *Caracalla*, spatiosa visuntur Romanorum Castra, et amplissimae eorundem metae ac stationes, quibus tergum fluvius Aluta claudit, frontem vero innumeri artificiose dispositi colles, seu in fortalitiorum formam exstructi monticuli defendunt, in quorum prominentiis Romani exercitus collocatas excubias, aut Ducum elevata tentoria fuisse opinandum. Cuprea hic frequentissime effodiuntur numismata, Romanos castra hic metatos olim fuisse abunde testantia: quod et arcis ad castrorum latera exsurgentis, Romanoque more (ut passim in Dacia), quadrato lapide exstructae rudera satis evincunt.

«Quas vero praeter impolita opera neque ulla artis industria conspicua, reliquas per transennam attritas spectavimus statuarum exuvias et cadavera, magni olim ac illustris corporis miserabile sceleton, aut Romanae vetustatis vestgia non pauca hinc inde dispersa reperimus: licet non contemnendas veterum monumentorum reliquias, easdem temporum iniuria et crebris Tartarorum desolatoriis excursionibus adeo vitiatas ac mutilatas scias, ut *in* illa *incolarum mendaciis et superstitionibus* enutritorum caligine vix aliquid certi ac praeuidiciis liberi ex illis tristis ruinae vestigiis referri posse arguendum remaneat». (Schendo, Historico-physico topographica Valachiae Austriacae subterraneae Descriptio.... (1720) f. 11).

2. *Relaţiunea unui ofiţer anonim austriac (1720—1726).*

Acesta dă numele cetăţii Antina, care apare şi la Marsigli.

Vorbind despre Olt (Althfluss) şi Olteţ, anonimul arată că: «ausser bey der Oltez die bey Falckoy einflüsset, wo nahe unter dessen Einfluss eine Römer Stadt gewesen, so die Bauern daselbst *Anthien* nennen, wovon man noch die Rudera und Gemäuer an verschiedenen Orthen gar deutlich siehet.» (Hurmuzachi IX, 1. pag. 241)

3. *Relaţiunea Contelui Marsigli, 1726.*

Aceasta e prima descriere clasică a ruinelor, graţie căreia numele cetăţii noastre a ajuns la cunoştinţa învăţaţilor din Apus. Iată relaţiunea lui Marsigli în latineşte:

«Ad Alutam flumen investigia denique maximae quondam urbis incidimus, quae recenti nomine *Antina* vocantur, et sunt inter alia maximè conspicua Fortalitia quadrilonga è puris lateribus coctis, et talibus quidem, quales in hac secunda parte characteribus insigniti conspiciuntur, exstructa, quae Teglui (recte Teslui) Fluviolus interluit, et via partim à Turri (= Turnu Măgurele), partim à Gieli (recte Celei) veniens, ibidem conjuncta transit. Quae enim murorum ab aedificiis reliqiuae, ac fragmenta hinc inde inordinatè dispersa, ibidem reperiuntur, ea non jam delineari, at solummodo commemorari necessarium duximus, dum interea magnàm Romanorum coloniam olim hic stetisse testentur» (Marsigli, Danubius, etc. Haga, 1726. tom II. p. 69).

La aceste cuvinte, ca o ilustraţie, Marsigli dă cel dintâiu plan al cetăţii, într'un spaţiu mai mare, aşa ca să se se poată vedeà atât zidurile cât şi cele două căi ce vin, una dela Turnu-Islaz şi alta dela Celei, de se împreună la Reşca.(Vezi planul şi harta).

www.dacoromanica.ro

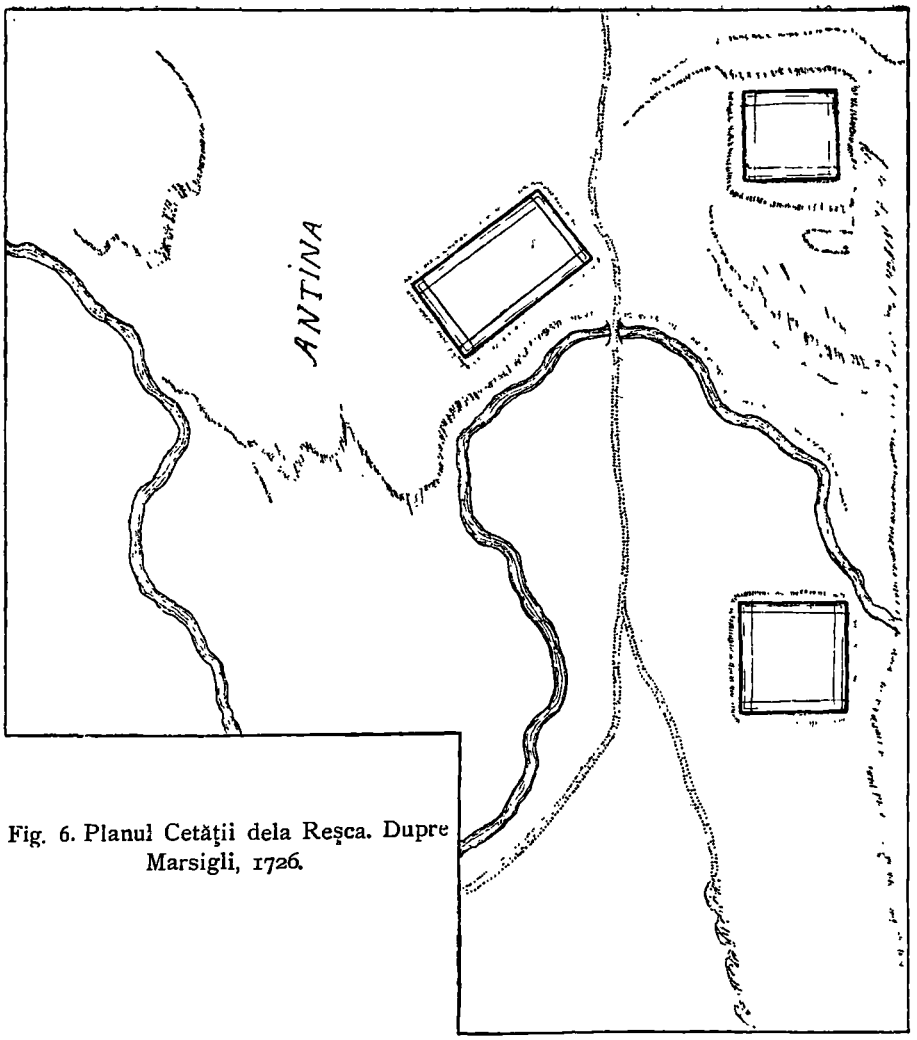

Fig. 6. Planul Cetății dela Reșca. Dupre Marsigli, 1726.

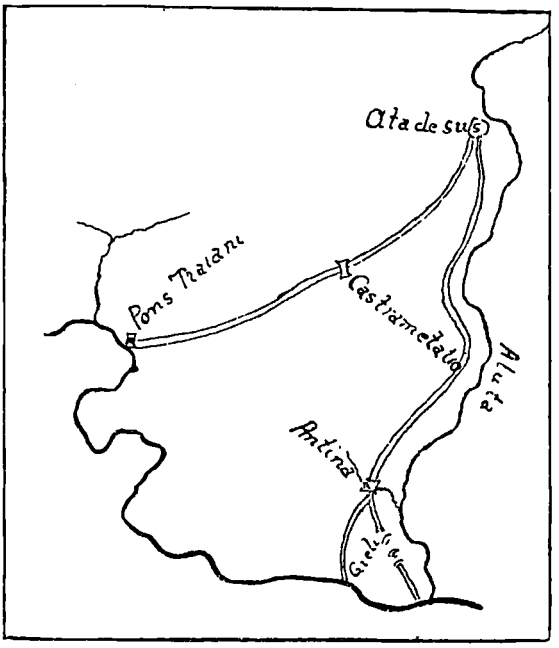

Fig. 7. Drumurile romane din Oltenia. Dupre Marsigli, 1726.

www.dacoromanica.ro

4. *Relațiunea lui Sulzer (c. 1781)*
(Versiunea greacă Fotino).

Manuscrisul grec Băleanu din Biblioteca Academiei Române, n-rul 24, ce reprezintă un extras în grecește dintr'o scriere pierdută, probabil a lui Sulzer [1]), cuprinde două părți: una istorică, ce se aseamănă cu compilațiile celor doi Fotino, despre cari voiu vorbì îndată, și alta, unică, geografică. Pasagiul din partea istorică îl voiu reproduce mai pe urmă, alături de compilațiile celor doi Fotino; iar pasgiul din partea geografică vine îndată:

I. In «Περιγραφὴ τῆς Βλαχίας» din manuscrisul grec Băleanu, la fila 72 v, făcându-se descrierea județului Romănaț, ni se arată că: la marginea acestui județ, curge Oltul, ce se varsă în Istru (Dunăre). aproape de Turnu numit în limbagiul comun Cùle (Κοὺλε) adecă turn (Πύργος); și alături de Olt merge drumul așternut cu piatră al lui Traian (via strata Trajani). Acesta însă este întrerupt în unele părți, dar ajunge până la schela de comerț a Islazului. Intre Olt și Olteț se află satul Brâncoveni, iar în apropiere de acest sat, tot pe lângă malul Oltului sunt satele Reșca și Slăveni, unde (la Reșca) se află în vechime cetatea Tià sau Antina adică, cum se numește și acum, și alte cetăți romane (una la Slăveni); drept aceià indigenii săpând găsesc multe antici vechi (pleonasmul este al scriitorului) și monezi, și mai cu seamă în dealurile cu vii, din care ese un vin mediocru. Se găsesc și ziduri de cărămizi și alte multe urme de acestea foarte vechi. Acest județ ține de scaunul Craiovei».

II. In *Istoria Daciei* dela 2000 înainte de Christos până la 1204 după Christos din manucrisul grec Băleanu, la fila 39 v., ni se dă următoarea relațiune despre ruinele dela Reșca, pe care o pun paralel cu versiunea Theodor Fotino, și spre comparare cu versiunea Dionisie Fotino:

A. Versiunea Theodor Fotino (1795). (Traducerea Baronzi)

«*Notiță.* Lângă Romanați, pre malul Oltului, se văd urmele unei cetăți romane, care e făcută din pietre pătrate; coprinderea acestui loc se numește de către pământeni Reșca, iar cetatea Antina sau Tia, unde se găsesc mulțime de monete romane; și cei din partea locului spun, că în cetatea Antina a fost odinioară o împărătească, care aveà răsboiu cu Impărații Romani. Adevărul însă este astfel: Impăratul Justinian, răsboindu-se cu Anții, cari locuiau odinioară în Sarmatia spre Lacul Meotic, i-a învins pre ei, dar a fost nevoit a-i lăsà să lăcuiască în părți.e Daciei; din care se dă cu socoteală că această cetate a Antinei și-a luat numirea dela dânșii.

B. Versiunea din manuscrisul grec Băleanu.

Aproape de Romanați, pre malul Oltului, se văd urmele unei cetăți romane, făcută din pietre pătrate. Și cuprinderea acestui loc se numește de către pământeni Recica (Ῥέτζκα), iară cetatea Antina sau Tia (Ἀντίνα ἢ Τιά), unde se găsesc mulțime de monete romane. Și cei din partea locului povestesc că la Antina a stat odată o împărătească, care aveà răsboiu cu Impărații Romani. Adevărul însă este astfel: Impăratul Justinian, răsboindu-se cu Anții, cari lăcuiau odinioară în Sarmatia spre Lacul Meotic, i-a învins pre ei, dar a fost nevoit a-i lăsà să lăcuiască în părțile Daciei; din care se dă cu socoteală că această cetate a Antinei și-a luat numele dela aceștia (adecă dela Anți).

[1]) Vezi asupra acestei chestiuni nota mea din Revista p. Istorie, etc. vol. XI, pag. 410 «*Despre o scriere a lui Sulzer*» (c. 1781), unde arăt că scrierea a fost prescurtată în grecește de Serdarul Thcodor Fotino din Hio (1795) și tipărită apoi de Dionisie Fotino în compilațiile sale (1818).

www.dacoromanica.ro

«Dicțion. Geograf». Sandova.

«Nu departe de Austria, ca la cinci ore, zace Sadova [1]) pre lângă râul Jiul, care seamănă că a fost o veche cetate romană, fiind-că se găsesc urme de pietre pătrate și multe monete romane, despre cari pământenii spun, după tradițiune, că acolo se tăiau monete».

(Istoria Daciei, adică a Valachiei, Moldaviei și a Transylvaniei, compusă de dumnealui Serdarul Theodor Fotino din Chio. — 1795. Tradusă din limba greacă de George Baronzi, în Trompeta Carpaților, VII (1869) nr. 778).

«Nu departe de aceasta (Οὐ μακρὰ δὲ ταύτης), cale de cinci ore, zace Sadova sau Sandava (ἡ Σάδοβα ἤ Σανδάβα) din vechime, aproape de râul Jiu, care se vede că a fost odată cetate romană, fiindcă se găsesc urme de pietre pătrate și multe monete romane, despre cari pământenii spun, din tradiție, că acolo odinioară se băteau monezi(ἀργυροκοπεῖον).

(Ms. grec Băleanu. Bibl. Acad. Române. No. 24 fila 39. v.)

C. Versiunea Dionisie Fotino. 1818.

«Dicțion. Geograf».

«Sadova este în județul Romanați, aproape de râul Jiu. Aicea se vede că a fost o veche cetate romană, fiindcă se găsesc ruine de pietre pătrate și multe monete romane. Țăranii zic, după tradițiune, că acolo a fost vărsătorie de bani. Nu departe de aici, cale ca de 5 ore, aproape de Romanați, se văd iarăș în malul Oltului ruine de cetate romană făcută din pietre pătrate; cuprinsul locului acestuia se cheamă Rețca, iar cetatea Antina sau Tia, unde se găsesc multe monete romane. Țăranii mai spun că la Antina ar fi stat o împărătească, care ar fi avut războiu cu Impărații Romani. Adevărul însă este că cetatea aceasta a luat numirea dela Anții, cari veniseră de pe lângă Lacul Meotide în Dacia, și pe cari apoi Justinian, de și i-a învins, i-a lăsat să șază aici». (Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei de Dionisie Fotino. 1818. Traducere de George Sion. București 1859. Tom. I. p. 60.)

5. *Relațiunea lui Iosif Genile. 1835, 1836.*

A. In. Geografie: «Mai spre miază noapte (de Caracăl) este Antina numită tot după Antonin Caracal ziditorul ei, într'a cui ruine din pietre pătrate, într'un loc numit Recica, se află iar multe monede, antice, statui mici, bătării și alte monumente romane prin tot județul». (Geografia, București, 1835, pag. 209).

B. Aceeaș relațiune în «România», cu adaosul: «Acum (în 1836), prin neobosită îngrijire și învățăere națională a d. Marelui Dvornic Mihail D. Ghica, ș-au pus în lucrare a săpà (la Reșca) prin acele semne romane, din care s-au și găsit multe lucruri vrednice de mare preț, ce aduc(e) patriei o mare laudă între neamurile luminate că și Românii

[1]) Nota. In loc de Sadova aș cetì mai de grabă Jidova, cetatea de lângă Câmpulung, care se află menționată la Marsigli sub numele de Sidova: de unde confuzia de nume cu Sadova și strămutarea ei greșită, datorită compilatorilor cari au avut înaintea ochilor un «Dicționar geografic» al Țerii Românești, alcătuit probabil de Stolnicul Cantacuzino, informatorul lui Marsigli.

www.dacoromanica.ro

iubesc strălucirea culturii». (România sau Țara Românească, tradusă de d. Iosif Genile, Profesor de Geografie și Hronologie în Colegiul Sf. Sava». Reprodus în Almanahul Statului, pe anul 1837, de Zaharia Carcalechi, Buda, pag. 197).

6. *Nota lui Thouvenel. 1840.*

Despre săpăturile Banului Ghica, întreprinse mai ales la Reșca, menționează în treacăt, însă cu mult entuziasm, Thouvenel în timpul călătoriei sale; pe care o făcù la noi în 1840: «. . . on rencontre des vestiges de voies militaires. . . *Des médailles, des tombeaux*, des meubles, ont été *découverts récemment* dans les fouilles opérées sous la surveillance de M. Michel Ghika, frère de l'hospodar».

Apoi plin de entuziasm și de iubire către populația latină dela Dunăre, Thouvenel se întreba:

«N'est-il pas étrange de trouver dans une contrée si lointaine une petite nation qui, pour ainsi dire, égarée au milieu des Slaves et des Musulmans, n'a cependant adopté qu'un nombre assez borné de mots des idiomes de ces peuples; *une colonie romaine qui a conservé son chachet;* deux millions d'hommes, *enfants perdus dela famille* dont, *avec les Espagnols et les Italiens, nous sommes les membres les plus heureus?*» (Edouard Thouvenel, La Hongrie et la Valachie. Souvenirs de voyage et notices historiques. Paris, 1840, pag. 189—190).

7. *Relațiunea lui Aug. Treb. Laurian. 1846.*

După 10 ani dela săpăturile Banului Ghica, bătrânul Laurian însă constată:

«Aici (la Reșca) se văd urme de ziduri vechi nespus de multe, însă mai toate fundamentele caselor s-au săpat, atât în timpurile de mai nainte — și materialul s-a întrebuințat pentru zidiri în alte locuri, mai ales în Caracala — cât și în anii trecuți prin Domnul M. Ghica la căutarea prețioaselor antice: astfal s-au dărâmat, s-au desgropat și s-au îngropat, încât abia se mai cunosc pe alocurea.»

Apoi adauge: «Păcat, că prin o lucrare regulată s'ar fi putut desgropa vechia cetate, încât drumurile, forma și împărțirea caselor s'ar fi putut prezentà ca și cele din Pompei, și noi am putea să avem înaintea ochilor noștri cea mai credincioasă imagine a locuințelor străbunilor noștri.» Mai urmează și alte amănunte prețioase. (Magazin istoric. II, p. 96).

8. *Relațiunea unui anonim c. 1846.*

Anonimul, despre care a fost vorba mai mai sus, în cap. II, scrie:

«. . . Iar (cetatea) cea dela satul Recica, de lângă Caracalu, s-au fost chemat «*Antica*», dar nu știu, de ce i s-au fost dat acest nume, ori că au găsit-o Romanii veche făcută ce Dachi, sau că a fost niscareva fabrici de antice, și de aceea i-au dat acest nume, căci în tot locul ce au fost cuprins de dânsa să găsescu și până astăzi o mulțime de antice—feliu de feliu—de unde să înțălege că ar fi fost fabrici; și când s-au dărâmat de barbari prin foc și alte mașine, s-au răsipit și acea mulțime de antice, din care și eu (=povestitorul închipuit al anonimului, Ioan Că-

www.dacoromanica.ro

rămidă) de multe ori am cumpărat sume de la lăcuitorii acelui sat, și le dam în daru pe la boeri și pașii turci. Aceste antice le găsesc lăcuitorii, când ară cu plugurile, când sapă porumbul; și când dau ploi furtunoase, spălându-se pietrișul pe locul unde au fost această cetate mare, pe a căruia mijlocu au cursu râul Tezluiul.

«Și afară de ocolu zidului, au mai fost ocolită încă cu trei șanțuri grozave [1])

«Apoi de la dânsa până la malu Dunării la Izlazu, unde este schelă, stau înșiruate doă rânduri de măguri mari, însă un șir pe malul Oltului și altul mai pe dealu luncii Oltului.

«Dacă vei trăi și te va duce vre-o trebuință pe acolo, să nu uiți a nu privi aceste — uriașe odată — monumente ale strămoșilor tăi; și, gândindu-te la acele ce-ți povestesc eu acum, să lași două trei lacrămi pe țărâna strămoșilor. [2])

(Ms. 1782 din Biblioteca Academiei Române cu titlul: «Anul 1846 Fevr. 10. Din tradiții. Povestiri ale moșului Ioan Cărămidă la anul 1799 Mai. In Valea Laloșului, județul Vâlcea». pag. 140—142).

9. *Oda lui Papazoglu la ruine. 1864.*

Bătrânul Papazoglu este, după cât știu, singurul scriitor, care s'a încercat să preamărească în versuri ruinele dela Reșca. El a cântat «o noapte pe ruinele cetății Antina», și încă «o noapte prin mormintele Romanilor dela vechia cetate Antina, azi Recica din districtul Romanați». Versurile se află tipărite în publicația ce-i poartă numele, «Muzeul Papazoglu». Citez din «O noapte pe ruinele cetății Antina» strofele:

Ești frumoasă și'n ruină,
Veche falnică cetate!
. . . . . .
. . . . . .
Parcă-ți văd turnul în slavă,
Parcă simț zgomotul tău,
Parcă auz oștirea-ți bravă
Strejuind pe zidul tău,
O! ruină dărâmată!

(Muzeul Papazoglu, 1865, p. 138).

In oda a doua, poetul arheolog descrie cum întunericul învălue

---

[1]) Nota anonimului: «Le am văzut, atât pă cea dela Celeiu la anul 1807 (data arhaizată intenționat. Nota Aut.), cât și pă aciasta de multe ori. Din carea încă sta până atunci câteva bucăți din pereții ei de zid, înnalți ca de doi stânjeni. Aici să zice că ar fi fost rezedența și politicească și besericească, pă vremea lui Justinian Impărat și pă vremea săborului bisericesc făcut la Constandinopoli, și că și Consta, fiul Sfântului Costandin, ar fi împărățit aci șase ani și jumătate».

[2]) După aceste frumoase rânduri, anonimul continuă spre a explică numele cetății dat ad-hoc de el, *Antica:* «Și să știi că această cetate s-au numitu *Antira*, iar nu *Antina* sau Antonina, precum îi zice lumea cea de astăzi, carea s-au împrumutat cu atâtea ziceri dela barbari — carii au schimbat nu numai numele cetăților, popoarelor, în anii cei mai din urmă ai nenorocirilor, după ce s-au împărțit țara în staturi mici — ci și chiar numele nații noastre în Vlahi, Blahi și al.»

Cu aceste cuvinte, puse fictiv de anonim în gura unui povestitor, se termină și manuscrișul.

www.dacoromanica.ro

măgurele cu morminte, din cari i se pare că iese o jună eroină, Vrolutris, ce fusese îngropată alături de Drussus.

Intr'o notă arătată, cine erau aceia, scriind: «Vrolutris, acest nume se citește pe inelul de aur ce am găsit în mormânt, și s'au dat la Muzeu; Drusus, acest nume se citește împrejurul acelui inel pe dinafară».

(Muzeul Papazoglu, 1865, p. 143).

10. *Relațiunea rezumătoare a lui Odobescu, 1878.*

La 1878, Odobescu publică o relațiune despre localitățile semnalate prin aticuități în județul Romanați. (In Annalele Societății Academice Române. Tom. X, Secțiunea II. Memorii și notițe. București 1878, pp. 173—339).

In anexe, reproduce relațiunele anterioare:

1. Colonelul Vladimir de Blaremberg («Muzeul Național», gazetă I (1836), n. 27 și 28). p. 206—215.

2. Inginerul Alex. Popovici (1836—1840). (Extracte din condica tipărită în «Trompeta Carpaților» 1870, n. 869. Idem din condica inedită). p. 215—218.

3. A. Treb. Laurian. (Istriana, în Magazinu listoric pentru Dacia, II (1846) p. 88—100). p. 218—227.

4. Cesar Bolliac, mai multe articole publicate între anii 1858—73. p. 256—265.

5. Maior D. Papazoglu (Muzeul Papazoglu 1865 p. 108 și urm.) p. 227—232.

6) V. A. Urechia, (Informațiunile, ziar, București, an, II. (1870) n. 188. p. 265—270.

7. D. A. Sturdza, Note manuscrise asupra unor anticuități din județul Romanați culese în 1872. (p. 232—233).

CAP. VII.

1. Relațiunea inedită a inginerului Polonic din 1900. — 2. Nota marginală a lui Grigore G. Tocilescu despre „Cetatea lui Ler Impărat". — 3. Insemnările mele din 1901—1911.

Dela relațiunea rezumătoare a lui Odobescu, din 1878, până la săpăturile întreprinse de neuitatul Tocilescu prin inginerul Polonic la Reșca, în 1900, numele acestei cetăți s'a pronunțat de multe ori, grație descoperirilor lui Alfred de Domaszewski, Schuchhardt și Tocilescu, despre cari voiu vorbì la locul lor. (1). Aici voiu dà, într'un capitol, relațiunile inedite ale inginerului Polonic, aflate într'un raport adresat lui Gr. Tocilescu; apoi nota marginală a acestuia, prin care se confirmă teoria mea că tradiționale curți ale lui Ler Impărat trebuesc căutate la Reșca; și, însfârșit, o parte din însemnările mele, culese la fața locului, în decursul anilor 1901—1911.

(1) O mențiune onorabilă merită și cercetările d-lui August Pessiacov. «O escursiune în Romanați, 1887»; cu adaosul din 1908 în «Acte și note istorice (1546—1761) precedate de o escursiune la Recica-Romula în Romanați», Craiova, 1908,

www.dacoromanica.ro

1. Relațiunea Inginerului Polonic, 1900.

(Extras din «Raportul general asupra săpăturilor dela Reșca, orașul antic Romula, executate dela 17 Iuni până la 8 Septemvrie 1900. Ms. în Biblioteca Academiei Române. Hârtiile Tocilescu, pachet 6).

Insemnătatea ruinelor.

Dirigintele săpăturilor dela Reșca din 1900 constată chiar dela început că acolo, «într'adevăr, găsim cele mai întinse urme ale unui oraș roman, cum altul nu se mai găsește în România». Apoi urmează:

Tradiția.

„Locuitorii povestesc că aci a fost în vechime un oraș foarte mare care se numeà «Antina»; că a fost bătut de vrăjmaș șapte ani de zile și apoi dărâmat cu desăvârșire».

Descrierea topografică și arheologică o face astfel:

a) *Valuri*:

„Ruinele orașului antic Romula sunt situate chiar în rayonul comunei Reșca, județul Romanați, pe ambele maluri ale râului Teslui, la sosirea lui din platoul câmpiei Romanațului, în terenul de inundație al Oltului și Oltețului.

„Așezată sus pe marginea platoului, această cetate domineză spre nord Oltețul până la revărsarea lui în Olt.

„Ruinele orașului se găsesc pe ambele maluri ale Tesluiului, pe o întindere de aproape 1 km. pătrat (sic); el este înconjurat cu șanț și val puternic, și arată o formă aproape triunghiulară.

„In partea despre nord, orașul se mărginește pe malul abrupt al platoului; valul înconjurător în această parte a dispărut, dărâmându-se malul prin carierele de prundiș, ce s'au făcut la construirea drumului de fer Piatra-Corabia.

„In partea despre nord vest, este împrejmuit cu val înalt și șanț adânc așezat sus pe platou cu front deschis înaintea sa; face apoi un unghiu de 120° (interior) și se scoboară pe lângă gura unei vălcele, care vine despre apus în satul Reșca. Cotește apoi într'un unghiu drept spre răsărit și merge bine pronunțat prin grădinile locuitorilor. La scoborîșul lui în valea Tesluiului, cotește puțin, trece peste râu și, suindu-se pe malul lui drept, duce în linie dreaptă pe marginea ridoului prin satul Reșcuța, până ce se termină in dreptul podului drumului de fer, iar la râul numit.

„Controlând terenul înconjurător, am dat, în partea de sud pe malul drept al Tesluiului, la o distanță de $^1/_2$ km. de oraș, de un alt val care are aceeaș formă și dimensiuni. El începe pe marginea ridoului, de de malul drept al Tesluiului, merge pe 70 m. lungime în direcțiunea spre sud est; aci este tăiat la mijloc prin drumul roman care vine dela Celei; cotește apoi brusc spre nord est și merge în linie dreaptă până în apropierea drumului de fer; și această latură este tăiată mai spre sud de colțul sud estic, prin un drum roman care vine dela Izlaz; cotește apoi drept spre nord, intră în satul Reșcuța și se leagă aproape de podul drumului de fer cu valul orașului.

„Vedem dar că orașul a fost în partea de sud întărit prin un adaos de fortificație. Cred însă că adausul de cetate a fost întărit și pe

www.dacoromanica.ro

marginea Tesluiului, unde pe coastă se cunoaște urma unui șanț; în cât putem zice că orașul erà întărit în partea de sud prin o cetate deosebită, care arată o formă patrată.

„Toate profilele luate pe acest val arată în mijlociu o lățime de 20—30 m, și o înălțime de 2—3 m; șanțul o lărgime de 20—30 m. și o adâncime de 1—1 $^1/_2$ m. In val nu se găsește nici o urmă de zid; cred că a fost întărit numai cu palisade.

„Curios este că găsim în partea de nord vest, afară din circonvalațiune, urme de numeroase clădiri, ce ne-ar arătà că orașul a fost înnainte deschis și că mai târziu i s'au făcut acest val, lăsându-se o parte din oraș în afară, nefiind poziția ei proprie pentru apărare". . . .

b) *„La gropi"*.

„In centrul orașului antic, unde s'a lăsat islaz pentru vite, la locul numit „la Gropi", se văd o mulțime de șanturi și scobituri, care s'au făcut de locuitori pentru exploatarea cărămizii antice. Mai ales în linia sau grădina văduvei Anica State se văd cele mai mari săpături, ce mi au dat de bănuit că aci vor fi construcțiile cele mai mari ale orașului antic; și în adevăr că aci, ca nicăerì, se găsesc prin șanțuri, afară de dărămăturile și fragmentele obișnuite, o mulțime de marmoră, multă tencuială și bucăți mari de mortar roșu, făcut din var și cărămidă pisată".

c) *Bazinul din grădina lui Stan Baron.* Deasupra malului Tesluiului un bazin pentru apă, zidit cu cărămidă romană. 5: 10 m. In acelaș loc s'au descoperit obiecte antice și fragmente de pietre cu inscripțiuni (Templul Dianei).

d) *Zidurile din grădina lui Moș Strechie.* La o adâncime de 3 metri, 2 ziduri puternice ce au grosimea de 1.50. Tot acolo mozaic.

e) *Locul zis «La Biserică».*

„Mai spre nord-est, pe coama dealului dintre Teslui și pârîul Potopinului, aproape de șoseaua care duce la gară, se găsește în porumbiște un loc pe care locuitorii îl numesc «La Biserica veche». Ei spun că acì s'au făcut în mai multe rânduri săpături și că s'au dat de ziduri foarte groase de cărămidă, dar pe care nu le-au putut sparge; și că acì, acum zece ani, a făcut un locuitor săpături; că se scoborà cu scara în jos, dar că n'a putut dărâmà zidul; ar fi găsit însă o mulțime de bucăți de bronz aurit, unele cu desenuri pe ele, probabil fragmente de statui. Cred că acì a fost în vechime un templu».

f) *Drumurile romane.*

„In partea de sud a orașului sus pe ridou, pe malul drept al Tesluiului, se vede cum eșià prin val un drum antic șoseluit. La 200 m. mai spre sud, el se bifurcă în 2 ramuri:

1. Unul numit «Drumul Domnului de Rouă» duce prin câmpie în linie dreaptă spre sud, trece la răsărit pe lângă Caracal și se finește la satul Celei, unde se găsesc iarăș ruinele unui însemnat oraș roman, iar la marginea Dunării urmele unui pod stătător, care aveà picioare de piatră. (Podul de aramă, numit de locuitori).

2. Celalt drum tot șoseluit cotește spre răsărit, trece pe lângă satul Otărani și duce pe malul drept al Oltului, pe lângă satul Slăveni, unde este castru roman, la gura Oltului, unde cred că se leagă prin o trecătoare cu Nicopolis. Acest drum se recunoaște foarte bine dela Reșca și până la Scărișoara; de acì înainte este rupt de Olt»,

www.dacoromanica.ro

3. «In partea despre nord-vest vedem cum iasă prin valul orașului, aproape de marginea rîdoului de nord, un drum vechiu, pe care locuitorii asemenea îl numesc «Drumul Domnului de Rouă». El duce pe malul drept al Oltului, trece prin Drăgășani și Râmnic. La sud de Călimănești el traversează Oltul și merge pe malul stâng până la satul Boița, unde iarăș trece peste râu și duce drept spre Sibiiu.

«Acest drum este continuarea drumului care vine dela Celei. El făceà legătura cea mai dreaptă și mai importantă între Provincia Dacia și Imperiul Roman, dovadă un pod stătător peste Dunăre, la Celei, și așezarea a o mulțime de cetăți și orașe pe lângă el».

g) *Un drum ipotetic.*

Spre răsărit: «Este aproape sigur că și spre răsărit duceà de acì un drum peste Olt, spre a se legà cu lagărele valului ale cărui urme se găsesc încă bine păstrate dela marginea Dunării la satul Flămânda de lângă Turnu-Măgurele, până la Câmpulung, și care servea ca frontieră răsăriteană a Daciei».

h) „*Drumul Muerei*».

„In partea despre apus iese din oraș un drum antic, care poartă numirea de «Drumul Muerei». El duce pe culmea dealurilor dintre Teslui și Olteț până la «Cetatea Muerei», care se află lângă satul Grădiștea din județul Vâlcea. Se zice că el continuă înnainte pe malul drept al Oltețului și sue munții între Băile de fer și Polovraci, și çă duce în Transilvania. Acest drum se cunoaște bine în teren, nu este însă șoseluit».

i) *Măguri.*

„Afară din oraș, mai ales în partea despre sud, între și pe lângă drumurile antice, se găsesc o mulțime de movili dela 1—5 m. înalte, în care locuitorii au găsit sarcofage de piatră sau cărămidă. Mai ales pe lângă drumul roman, care duce la Islaz, în dosul satului Otărani, se văd, în partea despre răsărit a drumului, vre-o 20 de movile așezate una lângă alta, în care s'au găsit cele mai multe sarcofagii».

j) *Vârtaope.*

„Intre drumul roman dela Otărani și Drumul Domnului de Rouă, se văd niște gropi mari naturale, unele până la 10 m. adâncime numite «Vârtoape», și despre cari locuitorii spun că au fost făcute în timpurile vechi spre a se adăpostì armata. Pe malul «Vârtopului mare» s'au găsit o mulțime de zgură de cărămidă și cărămizi lipite una de alta, încât cred că acì a fost o fabrică de cărămidă antică».

k) *Morminte.*

„Printre vârtoape se văd o mulțime de movile, în cari s'au găsit sarcofage de piatră (de var cum le zic locuitorii). Tot terenul, până la 3 Km. spre sud de oraș, în ambele părți ale Drumului Domnului de Rouă, este acoperit cu movile. Cred că acì a fost poarta principală a cimitirului antic . . . . . .

. . . . . .

In partea de nord a orașului se găsesc asemenea pe lângă Drumul Domnului de Rouă movili, unde s'au descoperit sarcofage. Chiar pe malul înalt al Oltețului, în dreptul podului drumului de fer, s'au găsit într'o movilă un sarcofag de piatră».

www.dacoromanica.ro

Devastarea ruinelor.

„Moș Strechie, cel mai vestit devastator al zidurilor antice, ne spune că oricând ai săpă în interiorul orașului, dai peste ziduri, și că sunt două rânduri de temelii suprapuse, încât chiar el este convins că aici avem două epoci de construcțiuni de distins».

Profanarea mormintelor.

„...Iar locuitorii desfac mereu pe ascuns aceste morminte, pe cari le jefuesc de conținul lor : ornamente de aur, inele, cercei, monete, etc.

„De remarcat este că aproape toți locuitorii sunt prevăzuți cu fiare pentru sondat terenul după morminte».

2. Nota marginală a lui Gr. G. Tocilescu scrisă pe raportul Înginerului Polonic.

Primind raportul despre care a fost vorba mai sus, neuitatul meu profesor a scris pe margine următoarele cuvinte, care vin să confirme teoria mea—cum că tradiționalele curți ale lui Ler Impărat nu pot fi într'altă parte decât în Reșca Hotărani (1). Iată într'adevăr aceste cuvinte, pregătite ca subtitluri pentru tipărirea raportului rămas inedit, în cartoane: «Descrierea topografică. Resumatul aflărilor de pene acum. **Cetatea lui Ler Impărat**. Din istoricul cetății. Starea ruinelor. Vandalismul».

3. Insemnările mele din 1901—1911.

Privire generală.

Privit în întregime, planul fostei colonii se poate divide, pentru descriere, în trei părți și anume: acropolea sau cetățuia, numită azi «Cetatea Antinei» care, împreună cu orașul propriu zis, cu πόλις sau urbs, se întindeau peste locul ocupat astăzi de vatra satului Reșca, compus din cătunele Reșca Mare și Reșcuța; și necropolea, adică cimitirul coloniĭ, care începe din marginea satului Reșca și se continuă în satul Hotărani; așa încât Romula de odinioară se poate indică mai exact prin Reșca-Hotărani.

Lăsând descrierea mormintelor dela Hotărani pentru altă dată, voiu vorbì numai despre cele două părți principale ale coloniei, adică despre cetățuia sau acropolea și despre orașul cu valurile înconjurătoare; apoi despre drumurile romane. Incep cu orașul.

1. Orașul cu cetățuia și cu valurile înconjurătoare se întind pe un teritoriu cam de 64 hectare, având forma unui pentagon. Prin mijloc se strecoară râul Teslui, ce nu seacă nici odată.

(1) Adaug totuș, că în privința identificării ruinelor dela Reșca cu cetatea lui Ler Impărat, Tocilescu,—care aveà cunoștință de lucrările mele tipărite, încă dela 1901 și în care am susținut de mai multe ori această indentificare până la moartea lui,—nici o dată însă nu mi-a spus o vorbă despre Ler al meu, cu toate că în ultimul timp i-am fost secretarul intim la «Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie»; ba chiar m'a dojenit aspru în Analele Academiei, pentru identificarea Alanilor cu Valahii, la care am ținut și țin morțiș. Se vede dar că prudentul arheolog avea înaceastă privință încă oare-care îndoială, pe care eu simțind-o, nu am căutat s'o ascund, nici acum, de și este vorba de susținerea unei teorii, care mi-e atât de scumpă.

www.dacoromanica.ro

Teritoriul a fost întărit cu două valuri, având ele ridicătura în unele locuri până la 2 metri, iar șanțul fiind până la 1 metru și jumătate de adânc. Aceste întăriturí de pământ poartă în graiul poporului numirea de «Șanțurile Cetății».

In vara anului 1911, am mers pe urmele lor, însoțit de Moș Mihalache Gongea, bătrân de 65 de ani din Reșca, și având cu noi planul de parcelare al terenurilor locuitorilor împroprietăriți la 1864 pe moșia Statului Reșca, ridicat la 1894 de inginerul hotarnic Spiridon Niculescu (azi la primăria comunei Reșca).

Intâiul «șanț» începe, mergând dela răsărit spre apus, din grădina lui Matei Pescaru, care dă cu capul în Teslui; trece drumul în grădina lui Florea Cucu, dă iar în locul lui Matei Pescarul; apoi, urmând prin locurile sătenilor Stan Baron, Ion Baron, Ion Tudorică, Stan Mihalache Gongea, Mihalache Gongea (călăuza mea), Florea Ștefan, Ion Ștefănache, Niculae Mitrache, dă în răscrucea drumului ce vine dela Caracăl de se încrucișează cu cel ce duce la primărie; trece drumul la Ion Dinu Voicu, mergând prin grădinile locuitorilor Marin Stancu Năstase, Ion Iorgu Sârbu, pe lângă școală, la Ion Tieanu, unde se face drumul la ruscă spre pădure. Dela Ion Tieanu, se îndreaptă spre miază noapte, alături cu drumul, ce duce spre gară; intră în grădina lui Nicolae Vijelie, tae drumul dela marginea satului dinspre Olt și face colț pe locul lui Mihalache Ioniță; de aci merge spre Olt la «poarta cetății» și dă în drumul de piatră în capul ruscii. Atât se cunoaște.

Al doilea «șanț», și mai distrus, începe din hotarul moșiei Hotărani, intră prin grădina lui Dumitru Țenea, trece drumul din sat pe la Călin Butușin și se isprăvește la Vasile Guran.

Acestea sunt valurile, pe cari autoritățile le-ar putea salvà dela o distrugere completă, înlesnind sătenilor plantarea duzilor sau a altor arbori din pădurea Statului, vecină, pe toată întinderea lor, din distanță în distanță. Atuncea s'ar putea ridicà și un plan al lor cu ușurință, după aceste indicațiuni.

II. *Acoropolea sau cetățuia orașului* se află pe un platou ceva mai ridicat, spre nord, pe malul stâng al Tesluiului, în care dă pârâiașul Potopinului.

Intinderea terenului ocupat, este cam de 4 hectare, iar forma geometrică tot pentagonală. Zidurile cetății sunt distruse.

Printre ierburi și burieni se poate distinge un șanț între două puncte caracteristice: adică între locul numit «Biserica» (urme de zidiri tari), la răsărit, și «movila» din grădina lui Ion Tudor la apus. Ipotetic socotesc că pe aci a fost «via principalis» a castrului roman. Rămâne a se face săpături, spre confirmarea acestei presupuneri.

2. Drumurile de piatră ce se întâlnesc la Reșca ori pleacă de aci.

Insoțit iarăș de Moș Mihalache Gongea, am mers pedrumurile de piatră ce se întâlnesc la Reșca ori pornesc de aci în alte părți. Am recunoscut *cinci drumuri* (în loc de *trei*, câte se știau până acum) și anume:

1. *Drumul dela Celei* prin Vișina, Comanca la Reșca, așa numitul «Drumul Domnului de Rouă», despre care a fost vorba mai sus.

www.dacoromanica.ro

2. *Drumul dela Islaz*, prin Slăveni, Fărcașe, Hotărani la Reșca. Venind din marginea satului Hotărani, pe lângă casa lui Ilie Istrate, se îndreaptă spre Reșca, dar este tăiat de linia drumului de fier; apare însă printre porumbiști drept la o movilă, ce servea ca hotar între moșiile Hotărani și Reșca. De aci direcția lui se distinge printre niște salcâmi, prin grădini, drept în capu locului lui Mărin Florea Stancu Mănoiu, unde se împreună cu drumul dela Celei (No. 1).

3. *Drumul din Reşca la munte.* (Tot Drumul Domnului de Rouă în continuare). După împreunarea acestor două drumuri, chiar la întrarea lor în satul Reșca, se continuă printr'o singură cale, care ar putea fi ori care din ele în prelungire spre nord. La început, calea este distrusă, din cauză că s'a făcut o șosea paralelă și s'au îngrădit locurile pe unde trecea, dar ea se poate distinge pe o ruscă ce se vede prin curțile locuitorilor Stan și Matei Pescaru, alături cu șoseaua actuală Corabia-Râmnicu-Vâlcea. Dela Matei Pescaru, drumul continuă pe sub casele comerciantului Bădescu din fața locului în care am făcut săpăturile în 1911, și ajunge la podul vechiu al Tesluiului, ale cărui urme se văd astazi la câțivà pași depărtare de actualul pod peste care trece șoseaua Reșca—Râmnicu-Vâlcea.

Dela podul vechiu al Tesluiului, drumul se ridică pe un deal unde apare în bună stare, în toată frumusețea lui clasică, și, ținând tot spre nord, ajunge la podul Potopinului, sub care mitul așează potopirea Domnului de Rouă; iar de acì mai departe, spre munte.

Drumul acesta păstrează și deșteaptă atâtea amintiri, mai ales în sufletul călătorului, care-l străbate noaptea sub farmecul poveștilor tăinuitoare, al lunii ce împrăștie lumină și al stelelor strălucitoare.

4. *Drumul dela Rusca cu două guri spre Olt.* Al patrulea drum de piatră începe Reșca mare, dela Rusca cu două guri, ce dă în drumul bătrân dela Reșca la Râmnicul-Vâlcea, despre care fu vorba mai sus (n-rul 3), și se scoboară în vale, îndreptându-se către Olt; trece Potopinul, și ținând direcția mai spre nord de gara Romula, intră în pădurea Satului Reșca, unde se perde pe o mare întindere, până ce se arată iarăș la livezi, în livada lui Păun Niculae, către Olt, spre Mărunței.

La livada lui Păun Niculae, se împreună cu un alt drum de piatră ce vine Reșcuța. (No. 5).

5. *Drumul din Reşcuţa spre Olt.* Acest drum de piatră pleacă din Reșca Mică sau Reșcuța, trecând prin locul lui Călin Butușin,; este tăiat de calea ferată mai jos de podul cel mic; merge alături cu drumul dela «Rusca cu două guri», până intră în pădure, unde se pierde, apoi se arată iar la livadea luiPăun Niculae, unde se împreună cu drumul dela ruscă. Aceste două drumuri romane erau necunoscute până acum.

CAP. VIII.

Rezumat despre descoperirile arheologice la Reșca-Hotărani; numele cetății în decursul vremei.

Nu voiu da aici decât un simplu rezumat al descoperirilor de seamă făcute la Reșca-Hotărani, adăugând câteva note inedite despre cercetările mele de acolo, întreprinse în timp de 10 ani și aceasta numai întrucât ele ne-ar puteà aduce o lumină în chestia ce ne preocupă.

www.dacoromanica.ro

1. **Numismatica.** Prin mâini mi-au trecut mii de monezi. Cele mai vechi datează din epoca macedoneană mai, ales Filipi și Alexandru cel Mare. Paralel cu acestea, monete dace; apoi cele bătute de orașele Dyrrachium și Maronea, din cari unele de argint căptușite cu aramă (falsificare din vechime). La Hotărani am aflat o monetă din epoca republicană romană. Monetele imperiale încep cu August și termină cu Constantin cel Mare [1]). Seria împăraților, se înțelege, nu este completă. La monetele imperiale romane se adaugă monetele bătute, după legenda lor, de «Provincia Dacia», în realitate, cred, de «Colonia Romula». Apoi cele bătute de orașele grecești din Moesia. Foarte frequentă este moneta orașului Nicopolis ad Istrum (StariNikiup de lângă Balcani), ceeace ne arată legăturile comerciale dintre Romula și acest oraș, grație situațiunei agricole excelente în care se află cetatea noastră, și mulțumită căilor de comunicație, despre care a fost vorba mai sus.

Fig 8. Monetă dacă și alta străină, cari au circulat înainte de cucerirea Dacici.
(Colecțiunea Cotovu, Hârșova)

Fig. 9. Monetă romană bătută de «Provincia Dacia» în timpul împăratului Filip, restauratorul coloniei sale Romula. Idem monetă romană cu capul împărătesei Marcia Otacilia, soția lui Filip Dacul.
(Colecțiunea Drăgănescu, Reșca)

2. **Epigrafia.** Descoperirile epigrafice dela 1836 până la 1878 sunt rezumate de Odobescu în memoriul său publicat în Analele Academiei Române seria I, tom. X. Cele făcute dela 1878 încoace, parte s'au publicat de regretatul Tocilescu, [2]) și ele se află reproduse în Corpus Inscriptionum Latinarum [3]), parte sunt încă inedite.

---

[1]) Cesar Boliac afirmă însă că a văzut monete datând și după Constantin cel Mare.

[2]) Vezi *Tocilescu*, Monumente epigrafice și sculpturali ale Muzeului Național de Antichități. Partea I—II, București 1902—1909, pp. 49, 52, 170, 197, 211, 225, 223, 256, 283, 285, 318, 539. Vezi și addenda la partea II, 636, unde Tocilescu rectifică opinia că Malva ar fi la Celei „înclinând a crede că, ea trebue căutată aiurea, tot în Oltenia, dacă nu cumva ea nu este de cât numirea indigenă, dacică, a coloniei Romula, singura colonie (afară de Drubeta) ce cunoaștem în Dacia sudică".

Idem, Fouilles et recherches arhéologiques en Roumanie. București 1900, p. 92 — 104, unde se dă o descriere a ruinelor și se comentează cărămida ca versuri din Homer, descoperită la Reșca.

[3]) C. I. L. III. Suppl. p. I. Alfr. de Domaszewski, Dacia, Romula, No. 8023—8036.

www.dacoromanica.ro

Dintre inscripțiunile publicate, nu voiu reproduce pentru chestia, ce mă preocupă decât primul mărgăritar desgropat al ruinelor, și anume inscripțiunea împăratului Filip din anul 248; apoi o cărămidă cu versuri din Homer, ce ne dovedește strălucirea culturei clasice, și fragmentul unei inscripțiuni comemorative, pierdută ori rătăcită la Prefectura jud. Romănaț. Iată întâiu inscripțiunea împăratului Filip, descoperită la poarta de est a cetății în 1883:

Imp. Caesar M. Iul(ius) [Philippus] Pius F[e]lix, invi[c]tus, [A]ug(ustus), tri[b](unicia) pot(estate) V, c[o]s. III, [p(ater) p(atriae)] procos; et M. Iu(ius) Philippus iunior, imp(erator), cos II, procos. Princeps juventutis, filius P[hilippi] Aug(usti); et M(arcia) Otacilia Severa, sanctissima, Augusta nostra: r[e]stitutores orbis [t]otius, ob tutelam civit(atis) coloniae suae Romul(ae) circuitum muri manu militari a solo fecerunt. (C. I. L. III. Suppl. I, 8031)

Inscripția dovedește în mod lapidar că «municipium» în urmă «Colonia Romula», a înflorit pe locul ocupat astăzi de ruinele dela Resca—Hotărani, printre care ea s'a găsit. Apoi prin ea se constată, că primul restaurator al cetății este Impăratul Filip, Dac de neam, precum pe drept îl socotea rubedenia sa de mai târziu Dacul Licinius, prietenul din copilărie și poate chiar ruda lui Galerius, și acesta tot Dac.

Mai mult încă, Impăratul Filip Dacul, căruia pe nedrept i se spune Arabul, afară numai dacă nu cetim Sarabul, precum conjecturează Hasdeu, spre a întrezări casta nobilă a Dacilor, pe Sarabi, — el, restauratorul cetății noastre, numește Romula «colonia sua», și se pare chiar că i acordă dreptul de a bate monete în numele întregii Dacii [1]).

Din inscripție, se mai constată în sfârșit că zidul cetății s'a ridicat din temelie «manu militari», ceea ce ne arată că motivul întăriturii a fost provocat de invaziunea Carpilor, cu cari Impăratul Filip a avut lupte în aceste părți, de oarece pe lângă ziduri, constatăm că orașul a fost întărit și cu valurile despre cari a fost vorba mai sus.

2. *Cărămida cu versuri din Homer*, descoperită, publicată și comentată de Gr. G. Tocilescu (în Fouilles et nouvelles recherches p. 37—104).

Conține începutul unui exametru:

Τοῦ Τρωικοῦ πολέμου καθ' Ὅμηρον...

Adică: «A războiului Troian (poveste învață-o) din Homer».

Această cărămidă cu versuri din Homer s'a întrebuințat într'una din școlile Romulei dela sfârșitul secolului al II-lea și începutul celui de al III-a după Christos.

---

[1]) Numismatica «Provinciei Daciei» începe, precum se știe, dela Impăratul Filip. Dreptul de a bate monete îl aveà Statul Roman și unele orașe din provincii. O provincie întreagă, care să aibe dreptul a bate monete, afară de Dacia, nu cunoaștem. De aceia cred că e de fapt colonia Romula a bătut monete cu legenda „Provincia Dacia".

www.dacoromanica.ro

3. *Fragmentul unei inscripţiuni comemorative.*

Alături de aceastea, am prilej să amintesc de o altă inscripţiune care, după arătarea lui Domaszewschi, s'ar afla la Prefectura din Caracăl unde, căutând-o, n'am putut-o găsi până acum.

Fig. 10. Cărămidă cu versuri din Homer descoperită la Reşca. (Dupre Gr. G. Tocilescu).

Iată copia:

Λ NNIANo PRAef

VOTIS X FELICIT.

= votis decennalibus feliciter.

Caracterele literilor şi cele lalte semne ne-ar puteà călăuzì să determinăm epoca acestei preţioase inscripţiuni, ce ne dovedeşte neîndoios că la Romula s'a serbat jubileul de 10 ani de domnie al unui împărat. Să fie oare acela Constantin cel Mare, precum ne arată monetele sale bătute într'o asemenea ocaziune şi cari au circulat şi în cetatea dela Reşca-Hotărani? Câtă lumină s'ar face atunci! De aceia atragem cuvenita atenţiune d-lui Prof. V. Pârvan, distinsul Director al Muzeului Naţional, ca prin mijloacele de care dispune, să dea de urma acestei uitate pietre ce nici în beciurile prefecturii din Caracăl, se vede, că nu şi-a găsit siguranţa!

Material nou şi inedit. In afară de coloanele cu frumoase capiteluri clasice, descoperite la Reşca, în 1911, cu sprijinul şi cheltuiala d-lui Em. Kretzulescu, Preşedintele Societăţii Istorice Române (Vezi această Revistă, an. XII), amintesc o inscripţie descoperită de mine la 1909, ce se află depusă în Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti. Ea conţine o închinare a unui localnic din «Numerus Syrorum sagittariorum» către zeul «Sol invictus Mithras». Apoi:

1. *Monumente publice:* un deget dintr'o statue de bronz. (Fig. 11).

2. *Monumente creştine.* Acestea sunt într'adevăr rarităţi, căci până acum nu s'au descoperit la nordul Dunării alte monumente creştine din epoca

www.dacoromanica.ro

romană; de aceia se și îndoiesc unii dintre învățații noștri că ele ar fi creștinești. Eu însă susțin că sunt creștinești. Primul monument repre-

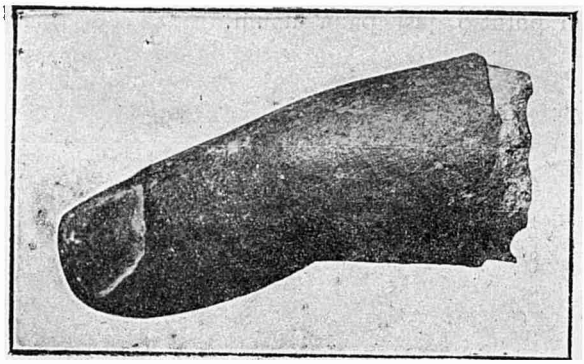

Fig. 11. Un deget dintr'o statue de bronz descoperit la Reșca, 1908.
(Colecțiunea mea).

zintă o columbă (porumbiță) fenerară creștină, săpată pe o bucată de marmură (fig. 12).

Iar al doilea monument este un sacrofag cu inscripție, datând după Constantin cel Mare, de oarece personagiul poartă numele de familie al împăratului Constantin, Flavius. (Fig. 13 și 14).

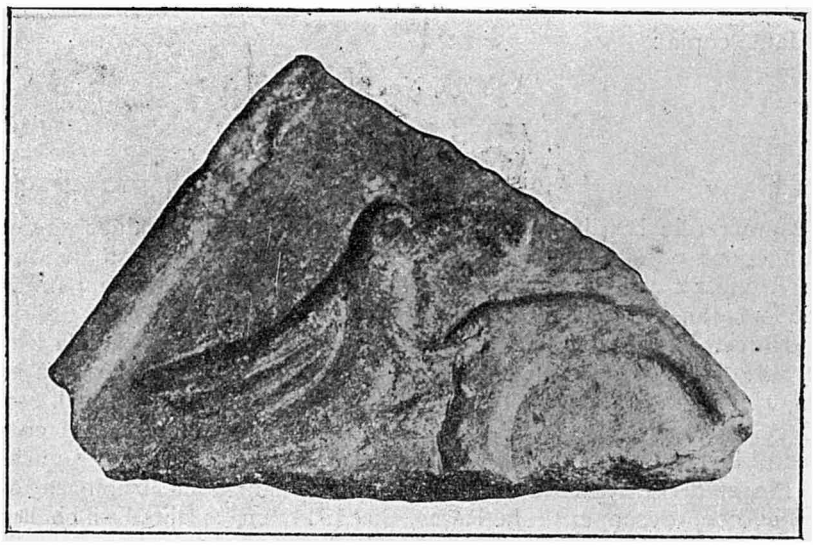

Fig. 12. Columba fenerară de pe un monument creștin descoperit la Reșca. 1906.
(Colecțiunea mea).

Lucruri de lut: am descoperit o aquilă și o candelă: (Fig. 15 și 16).

Gliptica. La Reșca-Hotărani se găsesc multe și frumoase gemmae, numite în graiul sătenilor «antici», spre deosebire de «mangâri» și «bladaneți», cu cari ei designă monetele vechi. Exploatarea lor a început încă din secolul al XVIII-lea, de vreme ce atunci s'au publicat hărți cu

www.dacoromanica.ro

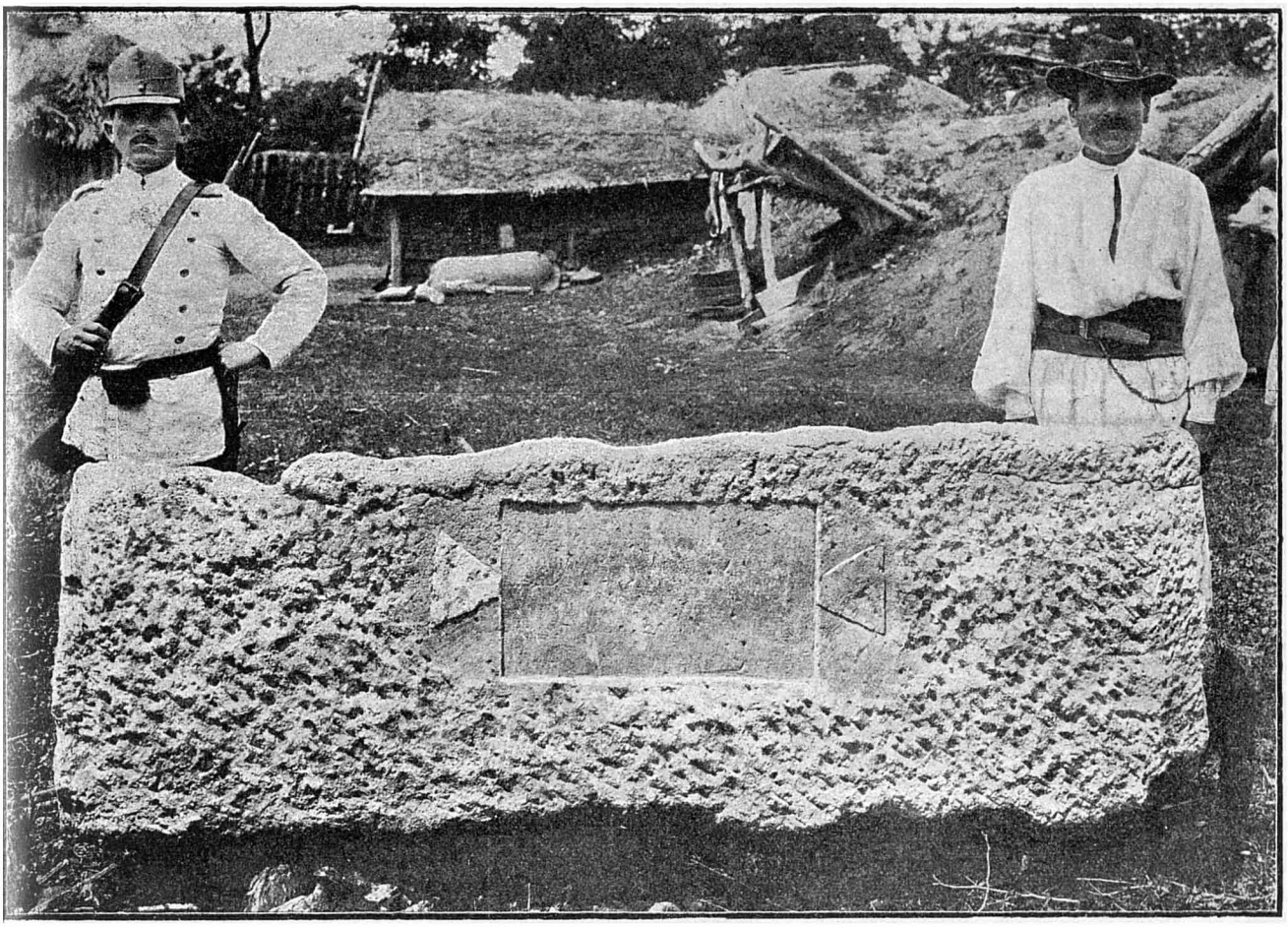

Fig. 13. Sarcofagul dela Hotărani.

(Colecțiunea D-lui Em. Kretzulescu.

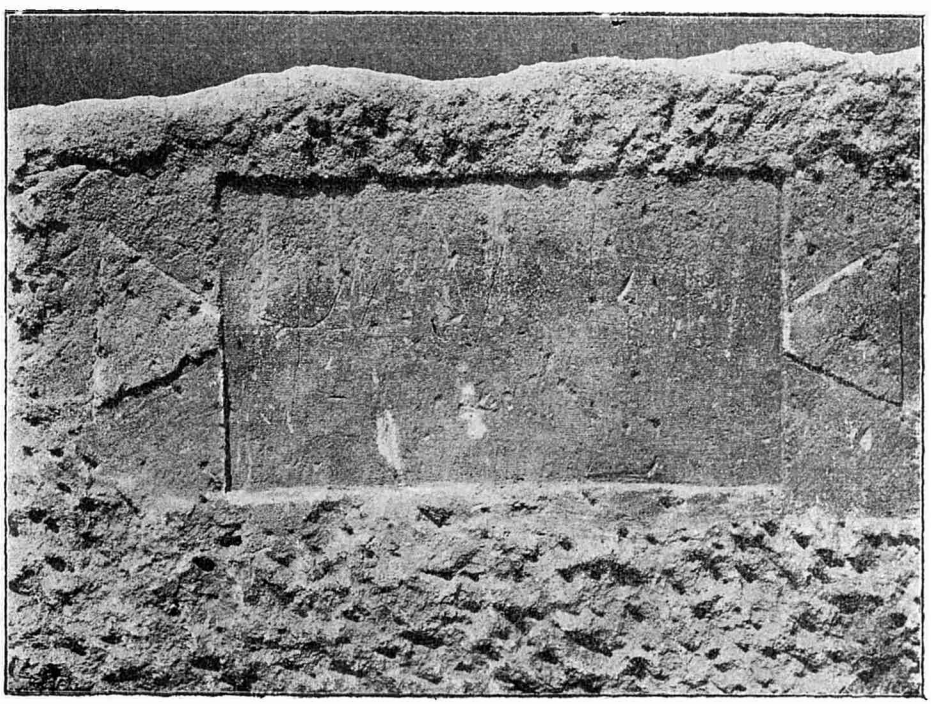

Fig. 14. Inscripția sarcofagului dela Hotărani cu numele: ΦΛΑΒΙΕ

(Colecțiunea D-lui Em. Kretzulescu).

www.dacoromanica.ro

indicațiune specială «Antina, unde se găsesc multe antichități», iar în

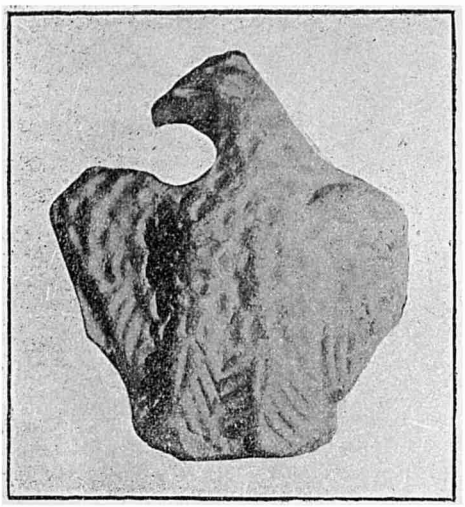

Fig. 15. Aquilă română descoperită la Reșca. 1901.
(Colecțiunea mea).

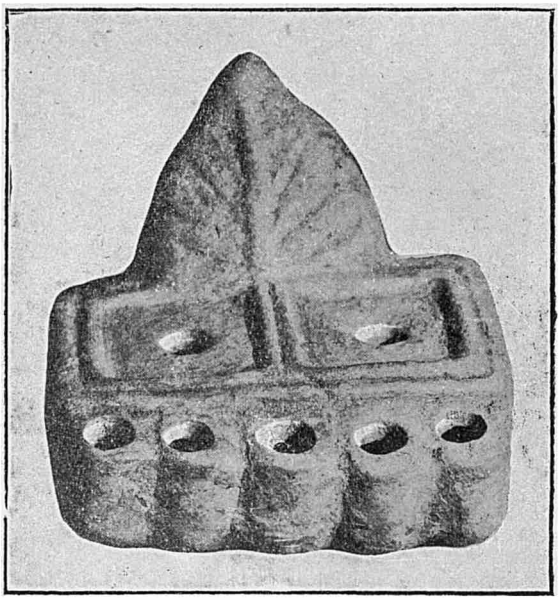

Fig. 16. Candelă descoperită la Reșca. 1902.
(Colecțiunea mea).

vremea ocupațiunei rusești, sub Chisselev, s'au trimis «antici» dela Reșca și la St. Petersburg [1])

---

[1]) Intre hârtiile d-lui Pavel Brătășanu, dăruite Academiei Române prin d-l Prof. I. Tanoviceanu (ms. 1729 din Biblioteca Academiei), se păstrează corespondența în privința găsirii și înstrăinării unei antice pe care, cumpărând-o mai întâiu vechilul moșiei m-rei Reșca dela un sătean de acolo, a trimis'o în dar Episcopului Neofit al Râmnicului. Acesta, la rându-l său, s'a grăbit s'o dea iarăș în dar deplin înputernicitului Prezident Chisselev, cu toată protestarea tardivă a Ministrului de Interne Cornescu, care voia s'o iea pentru Stat. Cine știe dacă Chisselev, la rândul său, nu o va fi trimis în dar mai departe Țarului sau Țarinei Rusiei.

Nouă ne-au rămas descrierea acelei antici, în scrisoarea vechilului dela Reșca către Episcopul Râmnicului (fila 30), precum și urma ei imprimată în ceară roșie la sfârșitul scrisorii.

Iată cum o descrie vechilul: „o antică legată în aur, care, trăgând-o cu vizineaoa cu galbeni înpărătești, vine mai grea de șapte galbeni. Cu două fețe: mijlocul albastru și mărginele negre.

„Chipul: un bărbat ține o pasăre în mână cu aripile întinse, care vine o aripă de trece peste umeri".

„Și precum se vede este vrednică de toată lauda. Această antică s'a găsit acum de curând în Rașca, de către un oarecare locuitor. Și o asemenea ca aceasta încă până în ziua de astăzi nu s'a arătat, fără aceasta întâi și pe urmă. Dela care am cumpărat o eu".

Mai interesantă de cât descrierea cu vorbele vechilului este imprimarea anticei în ceară, unde distingem adevărata reprezentație, și anume o scenă picantă: seducereca Ledei, cu totul goală, de către Jupiter prefăcut în lebădă-masculus.

www.dacoromanica.ro

Avem apoi probe că aici, în cetatea noastră, se aflau bijutieri renumiți, cari gravau cu multă artă, pietrele prețioase aduse din Orient.

In acest sens, adică drept nume al unui asemenea gravor, bijutier, înțeleg pe acel «Εὐόδιος Ἀκάκιος», despre care d l August Pessiacov (în «Acte și notițe istorice... precedate de o escursiune la Recica-Romula, Romanați, Craiova 1908, pag. 8—9) scrie, vorbind de obiectele de podoabă descoperite la Hotărani, următoarele: «două ineluțe de aur, unul având trei peruzele, iar cellalt o singură piatră rubinie purtând două rânduri cu litere microscopice frumos săpate. Pe rândul dintâiu se atestă acest cuvânt. «EVOΔI» iar pe cel de al doilea «AKAK», iar împreună,

EVOΔI
AKAK

La care, d-l Pessiacov mai adauge: «Și forma, ca și lucrătura acestor obiecte, nu sunt lipsite nici de artă nici de gust; ele trădează o epocă în care arta bijuterii nu era grosieră».

Artiștii își luau subiecte din mitologia greacă, precum se constată, în cazul amintit în nota de mai sus, din reprezentarea lui Jupiter seducând pe Leda, și se inspirau din poemile homerice, ce se învățau în școală, precum de asemenea ne dovedesc versurile din Homer, săpate pe cărămida descoperită la Reșca, despre care iarăș a fost vorba mai sus.

Dar mai interesantă pentru chestiunea noastră decât gliptica politeistă, ce ne arată totuș o parte din strălucirea Romulei, ni se pare fără îndoială gliptica creștină, începând dela Constantin cel Mare.

D-l Em. Kretzulescu, Președintele Societății Istorice Române, posedă într'adevăr o gemă creștină găsită la Reșca, de mare însemnătate pentru istoria noastră: pe ea se află gravați însiși Sf. Impărați Constantin și Elena, ținând crucea între dânșii.

Observație generală.

Din cele rezumate până acum, se constată neîndoios că cetatea dela Reșca-Hotarani a fost un adevărat oraș, cu vieață culturală și artistică înfloritoare. Pot adaugă chiar, că de fapt Romula a fost singurul oraș, în înțelesul complet de urbs, πόλις, din toată Dacia Maluensis (Oltenia), a cărei capitală erà, fiindcă celelalte așezări romane din Oltenia erau sau colonii mai mici (Drubeta) sau teritorii depinzând de colonii, cum erà Sucidava (Celeiul), ce ținea de Romula; ori simple castre militare, cu turnuri de apărare, cum se prezintă toate celelalte cetățui romane de pe valea Oltului. Romula rezumă oareșcum întreaga veață romană din Oltenia.

Nu se va părea dar exagerată afirmațiunea mea, că istoricul acestei cetăți din vremea romană stabilește legătura între epoca romană si cea românească, așa precum comemorarea lui Ler Impărat, nedespărțită de această cetate, unește sufletelele noastre de astăzi cu cele ale strămoșilor noștri de acum 16 veacuri.

Diferitele numiri ale cetății de Reșca-Hotărani.

Iată mai întâiu lista lor. In mod sigur: 1) Municipium și apoi «Colonia Romula» a Impăratului Filip Dacul; și 2) «Locus Romulianus» al Impăratului Galerius»; iar în mod ipotetic: 3) «Civitas Velanorum» în zilele împăratului Constantin cel Mare; 4) Cetatea Turris (Turnul) concesionată

www.dacoromanica.ro

de Justinian Anților; 5) «Turnul Sfântului Constantin» cucerit de Unguri; apoi: 6) «Curțile lui Ler Impărat» (prin tradiție) și 7) «Cetatea Antinei» (printr'o localizare naivă cărturărească).

Nu este locul aici să insist asupra fiecărei din aceste numiri, ci, numai în treacăt, notez că: despre «Municipium», în urmă «Colonia Romula», complet «Colonia Romula Maluensis» iar prescurtat și «Colonia Maluensis ex Dacia», ne atestă inscripțiunile; despre «locus Romulianus» ne amintește scriitorul latin Sextus Aurelius Victor, într'un pasagiu, ce se va lămuri mai departe; iar despre identificarea Romulei cu «Civitas Velanorum» din edictul lui Costantin cel Mare dela 1 Martie 320 (Codex Theodosianus VII, 20, 2), ca și despre identificarea aceleiași cetăți cu «Cetatea Turris» concesionată de Justinian Anților, și cu «Turnul Sf. Constatin», ca parte din cetatea «Velangrad», am vorbit în coloanele acestei reviste. (Cu prilejul etimologiei toponimului «Floci», orașul Flocenilor: din Ifloci, Iflaci, adică Vlaci sau Valahi; iar acesta din Velani, sau Valani, o variantă a numelui clasic *Alani*. Revista pentru Istorie etc. vol. XI p. 420—432).

Reproduc în întregime, ca document, edictul împăratului Constantin, dat la 1 Martie 320, în *cetatea Velanilor:*

«...Cum introisset **principia,** et salutatus esset, a praefectis et tribunis et viris eminentissimis acclamatum est, *Auguste Constantine, Dii te nobis servent, vestra salus nostra salus; vere dicimus, iurati dimus.* Adunati veterani exclamaverunt: *Constantine Auguste, quo nos veteranos factos, si nullam indulgentiam habemus?* Constantinus A. dixit: *Magis magisque conveteranis meis beatitudinem augere debeo, quam minuere.* Victorinus veteranus dixit: *muneribus et oneribus universis locis conveniri non sinamur.* Constantinus A. dixit: *Apertius indica; quae sunt maxime munera, quae vos contumaciter gravant?* Universi veterani dixerunt: *ipse perspicis scilicet.*

«Constantinus A. dixit: Iam nunc munificentia mea omnibus veteranis id esse concessum perspicuum sit, ne quis eorum ullo munere civili, nec in operibus publicis conveniatur, nec in ulla collatione, neque a magistratibus, neque *vectigalibus*, în quibuscunque *nundinis* interfuerint, nulla proponenda dare debebunt. Publicani quoque, ut solent agentibus supercompellere, ab his veteranis amoveantur; quiete post labores suos perenniter perfruantur. § 1. Fisco nostro quoque eadem epistola interdiximus, ut nullum omnino ex his inquietaret, sed liceat eis emere et vendere, ut integra beneficia eorum sub saeculi nostri otio et pace perfruantur, et eorum senectus quiete post labores perfruatur.

«§. 2. Filios quoque eorum defendant decertationes, quae in patris persona fuerunt, quosque optamus florescere sollicitius, ne si contumaces secundum eosdem veteranos comprobari potuerint, decimentur his sententiis, cum *praesidali officio* adiungentur probabilius, iussionem meam.

«Curabunt ergo *stationarii milites cuiusque loci cohortis*, et parentes eorum desperationem, et ad sanctimoniam conspectus mei sine ulla deliberatione remittere, ut sint salvi, cum senuas consequuntur poenas indulgentiae.

«*Dat. Kal. Mart. in civitate Velanorum, Constantino A. VI. et et Constantio C. Coss. (320).*

www.dacoromanica.ro

(Codicis Theodosiani liber VII, tit. XX. De veteranis, 2,; Id. Cod. Just. XII, 47. 1).

De cuprinsul acestui preţios document mă voiu servì mai mult în partea a III a lucrării. Iar, spre a terminà acest capitol, notez că despre cele din urmă două numiri ale ruinelor dela Reşca-Hotărani, «Curţile lui Ler Impărat» şi «Cetatea Antinei» — ele trecând din domeniul istoriei într'al tradiţiei şi al legendelor mitice—voiu vorbì în capitolele următoare, după ce se va cunoaşte tradiţia păstrată de Cantemir şi miturile etiologice făurite, după uitarea tradiţiei, de popor, pentru tălmăcirea rostului acestor ruine.

CAP. X.

Stăpânii moşiilor din vatra coloniei Romula. Judecia lui Farcaş; — Moştenirea Basarabilor.

Dela relaţiunea Impăratului din Bizanţ Constantin Porforogenitul (sec. X), despre năvălirea Ungurilor în ţinuturile noastre, unde se mai păstrau din vremea Romanilor podul lui Traian şi Turnul Sfântului Constantin din Cetatea Velanilor (Βελάγραδ), numai cunoaştem nici o mărturie istorică directă, fie chiar ipotec, despre cetatea dela Reşca-Hotătani. Aşa încât dela această epocă, voiu face apel la izvoarele istorice indirecte, depărtate, la tradiţie precum şi la poveştile locale.

Printre isvoarele istorice documentare, în primul rând ne stau la îndemână privilegiile regilor Ungariei şi hrisoavele voevozilor noştri; alături de ele, vechile hotărnicii privitoare la stăpânirea moşiilor din vatra fostei colonii Romula.

Cercetând acest fel de material istoric, între altele, constatăm că până în ajunul întemeerii Principatelor, Ungurii şi-au păstrat dominaţiunea lor în părţile Zevrinului, adică în ţinutul oltenesc din nordul Dunării, unde-i menţionează Constantin Porfirogenitul, încă dela năvălire.

Din 1247, ni se păstrează un act, prin care Bela al IV, regele Ungariei, concesionează Cavalerilor Ioaniţi jumătate venitul din «tot pământul Zeurinului cu munţii ce se ţin de dânsul, aşişderea cu chenezaturile lui Ioan şi al lui Farcaş, până în râul Oltului, exceptând pământul chenezatului voivodului Lynioiy, pe care îl lăsăm Olatilor (adecă Românilor), precum l'au avut aceştia şi până acuma» (Hurmuzchi, Doc. I, part. I, pag 249—53; Şincai, Cronica I, 427—428)

In acelaş privilegiu, regele mai împarte cu numiţii Cavalerii pescăriile din Celei, hotărând: «Pescuitul din Dunăre şi pescăriile din Cheley (recte Celei), le ţinem pentru noi cu zişii fraţi în comun».

Din acest document maghiar, reţin ca puncte principale «chenezatul lui Farcaş» şi «pescăriile din Celei», spre a le raportà la mărturiile hrisoavelor şi hotărniciilor româneşti.

I. Să încep întâiu cu «chenezatul lui Farcaş». Numele Farcaş, păstrat în toponimele românăţene «Fărcaşe», două sate din vecinătatea cetăţii dela Reşca-Hotărăni, este de provenienţă maghiară şi înseamnă «lup» (cf. şi slavon *vâlc*, lup, de unde numele judeţului vecin cu Romănaţul, Vâlcea). Chenezat este o tălmăcire slavonă a cuvântului vechiu românesc «judecie» şi înseamnă stăpânire ereditară peste unul sau mai

www.dacoromanica.ro

multe sate. Intr'un anumit sens, «judecia» ar fi tot una cu «boeria», dar se pare că se deosebește de aceasta, prin aceia că «boeria» se dobândià ca privilegiu, pe când «judicia» se moșteneà ab antiquo.

Țăranii moșneni puteau fi socotiți «judeci», adică urmașii unui «județ», pe câtă vreme «boerii» fără moșie, nu.

Ei bine, dacă această formă socială ereditară «judicia lui Farcaș» din diplomatica maghiară, prin însuș caracterul ei conservativ, ne poate îndreptăți s'o recunoaștem în diplomatica și toponimia română, atunci iată punctele din isvoarele documentare românești, cari ne dovedesc că «judicia lui Farcaș» din 1247 s'a întins și peste ruinele dela Reșca-Hotărani.

1° Din actele moșiei Reșca, se constată că proprietarii locului au fost boerii Fărcășani (1).

2° In cea mai veche mânăstire din cuprinsul coloniei Romula, și anume în biserica schitului Hotărani, zidită de Mitrea Vornicul la 1588 și restaurată de Boierii Fălcoieni la 1708, se află zugrăvit printre ctitori și boerul Radu Fărcășanul, acela pe care nici informatorul lui V. A. Urechia, care a comunicat notele sale lui Odobescu (Analele Academiei Române, s. I, tom. X. p. 196), nici autorul Dicționarului geografic al județului Romănaț, C. I. Locusteanu, nu l-au recunoscut, cetind greșit pe perete: Fălcoianu, în loc de Fărcășanu; tot așa cum greșit au cetit și în pisania de deasupra ușei: «și au înfrumusețat-o cu zugrăveală (biserica) și au făcut altele **asemenea un omu** ca să-i fie de veșnică pomenire» (Analele Academiei Române s. I, tom. X; II, 195), în loc de: «și au făcut clopotnița și **slomnul**, ca să-i fie vecinică pomenire», cum se spune într'adevăr în pisania schitului dela Hotărani.

3° In sfârșit, în cuprinsul moșiei Reșca-Hotărani se află toponimul semnificativ «Balta Judelui», în graiul sătenilor de astăzi, «Balta Județului», în hotărniciile mai vechi ale moșiei.

Această «Baltă a Judelui» s'ar află, după constatările Inginerului Popovici din secolul trecut, chiar în locul în care s'a lucrat cărămida pentru zidirea cetății dela Reșca-Hotărani. Ea vine așezată în pădure, unde se găseau în belșug lemne și apă, ca și pământ bun de cărămidă.

---

(1) Fărcășanii sunt boeri vechi:

Stolnicul Constantin Cantacuzino, în răspunsul la întrebările generalului Marsigli, arată că, alături de Basarabi, «Si trovavano ancora et altere nobili famiglie in questa provintia di quei Bulgari, come Craiovesti, et altre, delle quali pochissime ne sono adesso, e fuora di queste sono state altre famiglie conspicue, o in nobilità, o in valore, come Buzesti, Calofiresti, o Farcasani, quali s'hanno acquisitato a costo del proprio sangue quella nobilità, etc».

(Opere publicate de N. Iorga, București 1901, p. 52—53).

Hasdeu, Cuvente den bătrâni, I, 82—91, publică un zapis de danie din 1599, cum emendează el, în loc de 1641, cum se cetise de condicari mai nainte.

Intre martori figurează Nicolae Armaș și Farcaș Aga, generalul lui Mihai Viteazu din 1597 (Walter, în Papiu, Tesaur de monumente I, 25; Fotino, Ἱστορια τῆς Δακίας, Viena, 1818, t. 2. p. 128).

Deasupra numelor se află imprimat cu fum peceții, reproduse de Hasdeu în fotografie. Sub numele lui Nicolae Armașul o camee ce reprezintă pe Diana cu arcul la spate. (Recunosc o antică din cele ce se găsesc la Reșca).

Cea laltă pecete, scrie Hașdeu, este a lui Farcaș Agă, corespunzând pe deplin prin emblemă cu caracterul vitejesc al acestui general: «o mână cu iatagan, iar deasupra scris ФРКАШЪ».

Acesta este, poate, vestitul Popa Stoica din Fărcaș, care sare șapte Pași, din cântecul oltenesc.

www.dacoromanica.ro

Astăzi pe acel loc se întinde o livadie, care totuș mai păstrează numele de «Balta Judelui».

Fără îndoială, nu poate fi un simplu hazard că «Balta Județului» se află pe «moșia Fărcășenilor». Acel Județ a fost negreșit un Farcaș.

Iată dar una din cele mai vechi «judecii» cunoscute întinzându-se peste ruinele dela Reșca-Hotărani, înainte de înființarea Principatelor. Cu aceasta ne apropiem de epoca Principatelor române, și trecem la al doilea punct însemnat din privilegiul regelui Bela IV ce are, precum vom vedeà, o oarecare legătură cu chestia ce ne preocupă.

II. Pescăriile dela Celei. In timpul Romanilor, ținutul Coloniei Romula se întindea până la Dunăre, așà încât, după cum arată o inscripție, Celeiul de odinioară erà un teritoriu: «Territorium Sucidavense», care depindeà de Romula.

In privilegiul din 1247, regele Ungariei își rezervă jumătate din venitul pescăriilor dela Celei. Localitatea devine astfel foarte interesantă, căci ea ne arată atât importanța comercială, cât și însemnătatea drumului roman dela Celei—Reșca—Râmnicul Vâlcii, prin Boița în inima Transilvaniei: cunoscutul «drum de piatră» sau «Drumul Domnului de Rouă», despre care a fost vorba mai sus. La marginea Celeiului se află apoi un vad vechiu pentru corăbii, numit în hrisovul lui Mihaiu Viteazul din 1598 «Vadul Corăbii», care corespunde astăzi cu locul din dreptul «Corăbii vechi», mahala așezată între Celei și Corabia, orașul nou de astăzi.

Aci, la Celei, se împreună «drumul de piatră», al carelor din Transilvania, cu «drumul de apă», al corăbiilor de pe Dunăre.

Ací, precum arată privilegiul regelui Bela IV, a fost un târg vestit de pește, din venitul căruia regele își oprește o jumătate, dând pe cealaltă numiților Cavaleri

Nu cunoaștem schimbările petrecute dela Bela IV până la Craioveștl, în ceeace privește stăpânirea locurilor din regiunea Celeiului, dar în secolul al XV-lea, stăpânitori apar o ramură a Basarabilor, și anume Banul Barbu Craiovescu, acela care dăruiește o parte din moșia Celeiului mânăstirii sale dela Bistrița (Vâlcea).

Dar numai atât, ci iată-i pe Craioveștl stăpânind chiar la un pas de ruinele dela Reșca:

Potopinul sau Ghindenii, moșie ce se întinde dincolo de ruinele cetății lui Filip Sarabul, și în care legenda așează potopirea Domnului de Rouă, a fost moștenire Basarabească, căci întru aceasta se aduce «un hrisov al Mării Sale, răposatului Matei Vodă Basarab cu leat 1634 Martie 13, prin care dă sfintei Mânăstiri Bistrița satul Ghindeni cu tot hotarul i cu toți rumânii i cu tot venitul din hotar până în hotar, care moșie o arată că este danie de *răposații părinții Mării Sale*, anume Banul Barbul Craiovescu cu frații lui Parvul Dvornic, i Danciul Armașul i Radul Postelnicul, ctitorii acestei sfinte Mânăstiri (Bistrița, Vâlcea).

(Act de confirmare din 1668. Arhiva Ministeriului Domeniilor).

Căminul Basarabilor. Cu acestea mă apropiu de o constatare, pe atât de interesantă, pe cât pare de surprinzătoare, și anume, că vatra coloniei Romula, cetatea lui Filip Sarabul, ce se întindeà până la Celei, răsare în epoca românească, când ne stau la îndemână hrisoavele, ca moștenire ori întins cămin al Basarabilor. Incepând, într'adevăr, dela

www.dacoromanica.ro

Celei„ de unde pornește și «Drumul Domnului de Rouă», în sus, spre nord, constatăm între altele că: moșia Celeiului a fost a Banului Barbu Craiovescu; moșia Plăvicenii a fost a Banului Dobromir (Kretzulescu); moșia Reșca-Hotărani «judecia Fărcășenilor»; Potopinul sau Ghindenii moșia Craioveștilor; Lehăcenii, dintre Reșca și Vlăduleni, moșia lui Mihai-Viteazul; Brâncovenii ai lui Matei Basarab; și în fine, aproape de pragul nordic al județului Romănaț, unde s'ar puteà limità vatra coloniei Romula, se află căminul Buzeștilor dela Strejești și Căluiu. Toți acești boeri erau Basarabi.

La acestea mai adaug, că Mihai Viteazul, eroul neamului nostru, născut pe malul Oltului, din neamul Basarabilor, a fost stăpânul «Drumului Domnului de Rouă» dela Hotarani în jos, până la Celei, însă prin cumpărătoare de moșii, moștenire având totuș în Lehăceni și, după soția sa Doamna Stanca, la Plăviceni, iar case chiar în Caracăl, la câțivà chilometri departe de ruinele dela Reșca.

Să fie oare și această stăpânire basarabească iarăș o întâmplare? Dar atunci, cum ne explicăm oare, că mai toți Marii Bani ai Olteniei au avut, ca și Domnii, moșii în această parte? Cum se întâmplă, că tocmai din această întinsă vatră a coloniei Romula de odinioară, depe marginea Oltului, totd'auna turbure, s'au ridicat, ca și Galerius, atâția eroi ai neamului nostru, în frunte cu Basarab, învingătorul lui Carol Robert, cu Mircea și Mihai? Cum se explică, de asemenea, că tot din această parte s'au ridicat viteji neîntrecuți, ca Buzeștii, și acel popă vestit din Fărcașe despre care cântecul spune:

Popa Stoica din Fărcaș,
Care sare șapte Pași,
Șapte iepurași.

Cum se explică iarăș, că tot de pe malul Oltului s'au ridicat haiduci ca Jianu, moșnean din Romănaț, și alții?

Cum se întâmplă, însfârșit, că tot dintre ruine, dela Celei, se ridică la timp un om, care să înalțe crucea către cer, spre a croì un rost nou în vieața poporului român, precum făcù acel Popă Șapcă din Celei, când sfinți steagul revoluției naționale dela Islaz?

Toate acestea sunt fapte, pe cari nimeni nu le poate tăgăduì, dar pe care iarăș nu le putem pe deplin înțelege, fără a simți și fără a cumpăni tăria sufletească a neamului nostru, păstrată în veacuri în cuibul Basarabilor, în vatra românismului, de lângă Oltul totd'auna turbure și neîmpăcat, ca și sufletul nostru.

Venì-va, oare, tot din acest colț al țării, omul acela care să împace întreg sufletul românesc, împlinindu-ne tot ceeace ne-a mai rămas de trăit, de dorit, de sperat, visul de aur: Unirea mare?

www.dacoromanica.ro

PARTEA II.

MATERIAL FOLKLORISTIC.

In partea I a lucrării, unde am grupat un material istorico-geografic, s'a văzut, în genere, ce legătură şi chiar indentitate există între «Troian», «Brazda lui Ler Impărat» şi «Brazda lui Novac»; apoi ce importanţă prezintă ruinele dela Reşca-Hotărani, în legătură cu «Drumul Domnului de Rouă» şi cu «Mormintele Strigoilor» din vecinătate.

In partea II a lucrării, va veni rândul materialului folkloristic despre Ler Impărat comparat cu: Troian, Crăişorul, Novac, Domnul de Rouă, King Leir etc.

O descoperire fericită, făcută în cursul lucrării, şi anume constatarea reminiscenţei, astăzi uitată, despre Ler Impărat, în epoca lui Şincai şi Petru Maior, la Ioan Budai-Deleanu, intervine ca să dau primului capitol din această parte un subtitlu mai complet:

CAP. I.

„LER IMPĂRAT" în vechia tradiţie transilvană, în descântecele bucovinene şi în zicalele muntene. Mituri şi poveşti despre „Troian şi Vidra"; „Crăişorul"; „Măiaş-Măienaş" ori „Loian-Troian"; Novac.

a) *Ler Impărat în tradiţia transilvană.* — Ioan Budai Deleanu (1770—1820) în Lexiconul românesc-nemţesc, II (ms. din Bibl. Academiei Române, n. 3729, f. 568), scrie la cuvântul Ler:

«лѣрѫ (leru) ein Wort, welches bey dem Volk in Siebenbürgen besonders in *Colenden* oder Weihnachtsgesängen noch üblich ist als лѣрѫ дѫмнє, welches nach einem jedem Satz oder Strophe wiederholt wird; auch ist es ein *nom. pr.* eines der reichsten der Sage nach glänzensten und mächtigsten Kaysers eigentlich eines *Chroesus* Лѣрѫ ѧпѫратѫ (vulg. Siebenbürgen). Adică în românește:

«*Leru*, un cuvânt obişnuit încă la poporul din Transilvania, în deosebi în *colinde* sau cântece de Crăciun, în forma de *Leru doamne* care se repetă după fiecare vers sau strofă; mai e şi un *nom. pr.* al unuia dintre cei mai bogaţi, după tradiţie (legendă), al celui mai strălucit şi mai puternic împărat, propriu zis al unui *Cresus:* «*Leru împăratu*» (vulg. Transilvania)».

www.dacoromanica.ro

b) *Ler Impărat în descântecele bucovinene.* — Ler Impărat apare și în descântece:

Iată câteva bucăți din colecția regretatului *S. Fl. Marian*, Descântece poporane române, Suceava 1886.

p. 141. De întoarcerea laptelui:

Iar voi Strigoae, [1])
Voi Muroaie,
Voi fermecătoare,
Voi diochitoare,
Voi vă pierdeți,
Și vă duceți
La Ler împărat
La al vostru palat.

Pag. 134. De întâmpinătură:

Iar voi Muroi,
Și voi Strigoi,
Voi fermecători,
Și diochitori,
Mergeți la *Ler împărat*,
Unde-i blidu de furat
Și lingura de aflat.
Acolo voi să vă duceți,
Mana vacilor mele s'aduceți
Și'n aste tărâțe și sare s'o puneți.
Descântecu din capu meu,
Leacu dela Dumnezeu.

De ceas rău. pag. 69:

. . . . . .
Voi să vă pierdeți,
Și să vă duceți,
La *Ler împărat*,
Că acolo vă așteaptă
Cu *mesele întinse*,
Cu *făclii aprinse*,
Cu pahare pline.

Compară și colindul:

Doamne Ler,
Icea 'n ceste *curți*
Și 'n ceste domnii
Sunt tot *mese 'ntinse*
Și *făclii d'aprinse*.

(G. Dem. Teodorescu, Poesii populare, 1885 p. 23.)

Mai reproduc un fragment, spre a se învedera *roua* ca element în descântece, în legătură cu farmecele și cu Strigoii.

Pag. 123 și urm. De întâmpinări:

Pe'ntunecat
M'am mânecat,
Pe la zori,
Pe la cântători,
Cu ale mele vaci,
Cu ale lor pripași,
La *Câmpu cu rouă*
La iarba cu mană.
Dar când au fost
La mijloc de cale,
De cale și cărare,
Inainte ni-o ieșit
Și'n cale ni-o oprit
Nouă nurori,
Nouă surori,
Nouă fermecători
Nouă deochtori,
Și cum ne-o întâmpinat
Vacile rău le-o stricat
Laptele li-o luat etc.

[1]) Nota culegătorului: «Unii zic cu Strigoaecele sunt niște fete frumoase de boeri și împărați, cari încă ies seara spre Sf. Andreiu câte mai multe la un loc și cari fură mături și limbi de melițoaie și cu acelea încep a se bate până ce cântă cucoșii de a treia oară, atunci de odată dispar toate». (p. 144).

www.dacoromanica.ro

c) *Ler în zicale*: — 1. «*Par'c'ai fi Ler Impărat*», (varianta: «Par'-c'ai fi Liră Impărat»). Am auzit această comparație în Strejești, jud. Romănați, și în Drăgoești, Olt. Ea se întrebuințează de obiceiu în sens bun, ca expresiune de admirație pentru un tânăr frumos și bine îmbrăcat. Am prins acest dicton din graiul unei bătrâne, care privea un astfel de flăcău gătit de horă, în sărbătorile Paștilor. Are aceeaș tărie ca și expresiunea: «Par'c'ai fi Machidon» (adică Alexandru Macedon din poveste).

2. «*I-a trecut Leru*». Am auzit această expresiune în mai multe județe din regiunea munților (Vâlcea, Dâmbovița, Prahova). Are cam acelaș înțeles cu «i-a trecut vremea», «i-a trecut epoca de înflorire».

2. Troian și Vidra.-Crăișorul.

1. *Troian și Idra.*

Baladă poporală din Maramureș.

Merge Troian cu Idra
Amândoi alăturea.
Troian către Idra zise:
« — Idra, Idra,
«Doamnă mândro,
«Trage-mi tu o horicea,
«Barem cât de mitutea
«Să-mi fie pe voia mea.
— Troian, Troian, Domnuț mare,
»Ba eu ție nu ți-oiu trage,
«Că de-oiu prinde a tragană,
«Văile s'or turbură,
«Copacii s'or răsturnà,
«Și pe noi ne-or auzì
«Vătavii pandurilor
«Și voinicii codrilor;
«Și deaca ne-or auzì,
«Ei la mine vor veni,
«Pe câta frunzuța'n fagi
«Pe atâția voinici pribagi,
«Cari cum ei or veni
«Da pe noi ne-or omorî.
— Idra, Idra,
«Doamnă mândro,
«Trage-mi tu o horicea
«Să-mi fie pe voia mea.
Când ea prinsè a tragană
Frunza prinse a picà
Copacii a se răsturnà
Văile a se turburà...
Și atunci la ei a venitu
Pe câta frunzuța'n fagi
Pe-atâția voinici pribagi;
Deaca la ei a venitu
Cătră Troian au vorbitu:
« — Troian, Troian, Domnuț mare,
«Ce moarte ție-ți voești,
«Ori din pușcă împușcat,
«Ori din sabie tăiat?
Troian cătră dânșii zise:
« — Voi voinicii codrilor,
«Vătavii pandurilor,
«M'omorâți voi cumu-'ți vree,
«Numai mă lăsați a scrie,
«Să-mi bag mâna'n pălărie,
«Să scot peană și hârtie,
«Să bag mâna în puzunariu,
«Să-mi scot peana, călimariu,
«Ca să-mi scriu păcatele,
«Că n'oiu face altele!
Băgă mâna în puzunariu,
N'a scos peana, călimariu,
Ci a scos o săbiuță,
La tăiuș cam luciuță;
Când odată a lovitu,
O parte a omorîtu;
Când lovi a doua oară,
Nu rămase de ocară.

(Teodoru Michnea, Familia, Budapesta, anul IX, 1873, pag. 45).

2. *Crăișorul.*

Baladă poporală din Banat

Frunză verde fuișor,
Fostu-mi-au un crăișor
Tinerel, mândru fișor,
Ca și puiu bradului

www.dacoromanica.ro

Pă sprinciana muntelui
Și soție și-au luat
O fetiță de'mpărat,
Așa mândră ce-mi erà,
Ca și floarea câmpului
La lumina soarelui.
Pornia s'o căsătorească,
Păste voia părintească.
Când el nunta c'o gătà,
Carte mică că-mi sosà:
Trupele ca să-și gătească
La bătae să pornească.
Nevasta din graiu grăia:
— „Dragu mieu, sufletul mieu,
„Na mărămă de mătasă,
„Pă margini cu aor trasă,
„Când aoru s'o topì,
„Să știi, dragă, c-oiu perì"
Crăișorul că-mi grăià:
— „Draga mea, sufletul mieu,
„Na tu inelușu mieu,
„Când inelu s'o topì,
„Să știi, dragă, c-oiu perì".
Ei să sărutară
Și că mi-și plecară.
Merge cale jumătate,
Că mai multu nu mai poate,
Că sânu i se aprindea.
Lui în minte că-i venea,
Mâna în sân că își băgà
Și marama o scoteà
Și la ea că se uità,
Sărmanu el ce videa
Că aoru să topea.
El din gură așa grăià:
„Dragi miei, ostașii miei,
„Voi aicia 'm odihniți,
„Că eu 'napoi că mă-ntorc,
„Că planu l-am zăuitat
„Pă masă verde rotată".
Și el 'napoi să întorcea.
Acasă când ajungea,
Un ginărari 'nainte-i ieșà
Crăișorului spunea:
„Doamna p-un *pod* a călcat
„Și în râu mi s'a 'necat".
El când așa auzà,
Carte mică că-mi scriea,
Ginărariului dădea.
Ginărariul se'ntorcea,
Cartea la părinți preda.
Craiu în apă că-mi sărià
Și acolo se 'necà.
Dumnezeu-i împreunà,
Pă el cu soția sa.
Impăratu mi-ș plecà,
Poruncă 'n țară 'mi dădeà
Și țara se adunà,
Și apa că-mi-'și oprea
Și pă ei că mi-i aflà
P'amândoi îmbrățoșați.

(Din Straja, Comitatul Timiș. Tipărită în gazeta „Poporul". Budapesta. An. V 1898) p. 397).

II.

Varianta.

Pe drumu Aradului
Merg fii Impăratului,
Tot mergând și-și făcând cruce
Ca Dumnezeu să le-ajuce.
Pân'la Țara Rumânească,
Este o'grădină domnească,
Nu-i stăpân s'o stăpânească.
O fost unu de-'mpărat
Ș-acuma el s'o 'nsurat;
Nici ospățu n-or gătat,
Până carte î-au picat,
Carte dela 'mpărăție,
Să meargă la cătănie.
El din grai d'așa-i grăià:
«Maică, maică, draga mea,
«Grijește nevasta mea
«Cu colac, cu lapte dulce,
«Doară că ea nu s'o duce.
«Că de-o fi d'o pace'n țară,
«Eu pă sar-oiu veni iară,
«Da d'o fi de-o răutate
«Eu, maică, oiu trimite carte».
Și când sară s'o făcut
El acasă c'o venit,
Nevasta nu o văzut,
Pe maică-sa o 'ntrebat-o:
— «Maică, maică, draga mea,
«Da unde-i nevasta mea?

www.dacoromanica.ro

— «Hei, fiule, dragu meu,
«Ia'am mânat-o după apă
«Și-o picat și s'o 'necat».
— Hai d'arată-mi mormântu,
«Să-mi astâmpăr eu sufletu;
«Hai d'aratăm-mi cruciţa,
«Să-mi astâmpăr eu inima.
— «Hei, fiule, dragu meu,
«Multe ploi că mi-o ploiat,
«Mormântu i s-o-șezat,
— «Adă, maico, cheiţa,
«Ca să-i scot eu ţoalele,
«Să-mi astâmpăr boalele.
— «Hei, fiule, dragu meu,
«Mulţi pruncuţi că mi-am avut
«Și cheile le-or pierdut.
— «Pagubă-i de Dumnezeu
«Că ţi-am supt eu pieptu tău;
«Da tu, maică, ai trăbui
«Colo dusă 'ntri hotară,
«Și să-ţi dee foc și pară,
«Să meargă fumul pă ţară,
«Să se 'nveţe maicile,
«Cum să ţin nurorile.

(Căpălnaș, comitatul Caraș-Severin. Spusă de o fată tânără).
(Tipărită în gazeta «Poporul», Budapesta, anul V (1898) p. 638-398).

3. Povestea lui Măiaș-Măienaș porcariu, ori a lui Loian-Troian.

Învăţătorul din Scrioștea, Teleorman, răspunzând la chestionarul lui Odobescu, relatează următoarea poveste despre cetăţuia de lângă Bălţaţi, cătunul Gresia, și despre Troian (drum):

«Zic că cetăţuia este făcută de un porcariu, pe care porcariu îl numesc Măiașu, alţii Moiașu-Moenașu, Loianu-Troianu (1). Tot de acest porcariu zic că este făcut și Troianul în modul acesta.

«Acest porcariu ar fi avut o amantă peste fluviul Dunărea, în cetatea Nicopole, din Turcia, și că având necesitate a se duce mai de multe ori la amanta lui (ibomnică) dela cocină peste Dunăre, a fost silit a face această șosea, care se vede și astăzi.

«Alţii zic că, plecând dela cocină să meargă la amanta sa, a sărit cu ciomagu și, de unde a sărit, a plecat târând ciomagul, și pe dâra ciomagului s'a ridicat valul; și (în) punctul unde a proptit ciomagul s'a ridicat o mică măgură, care în adevăr se vede și acum, la mijlocul distanţei dintre ușa cetăţei și punctul de unde începe troianul. Apoi ajungând înserat aproape de Dunăre, vede lumânarea aprinsă (semnul prin care ibomnica îi arată unde să vină). Merge drept la ea, dar din voinţa amantei sale (voind a-l răpune), lumânarea a fost pusă pe piciorul unui scaun, și scaunul dat în cursul apei. Și Măiașu, crezând că lumânarea se află la amanta sa, a înotat spre a ajunge la ea; și fiindcă lumânarea mergea în cursul apei, el n'a putut ajunge și s'a înecat în Dunăre».

(Învăţătorul I. Niţulescu din Scrioștea, Teleorman. Răspuns la Chestionarul Odobescu. Bibl. Acad. Rom. ms. 229. f. 422—3).

Cf. în Oltenia: «Piatra Purcarului», «Calea Purcarului», în aceeaș regiune cu «Măgura Dracilor», trecute ca semne de hotar într'un document din 1679.

(Condica Episcopiei Râmnic. Bibl. Academiei Române, ms. 2082, f. 20 (Cioroiul).

---

1) Variantă: Acelaș învăţător, într'o relaţiune mai scurtă, din colecţia citată, fila 643, arată că: „Spusele bătrânilor cât și ale populului de azi asupra cetăţuei și Troianului sunt acestea: zic că cetăţuia este făcută de un purcar... și pe acest purcar îl numesc *Moiaș, alţii Loian, Croian și Troian...*“

www.dacoromanica.ro

4. Novac.

In literatura populară română se face o deosebire între Novac viteazul, tatăl lui Gruia[1]) și între Novac-jidovul, căruia i se atribue valul roman, zis acum «Brazda lui Novac».

Despre Novac-jidovul, un bătrân din Romănaț, mi-a istorisit pe scurt acestea:

«Novac a fost un jidov puternic, dar cam ne-à 'ntr'o parte, fiind un om prea pornit, peste fire. El a înjugat doi bivoli albi (alții spun că înjugat 100 de boi) la un plug de aramă, și cu el a tras o brazdă dela apusu până la răsăritu soarelui».

Un învățător mi-a tălmăcit aceleași cuvinte în acest chip: «Novac a fost un uriaș din vremea de demult, cam prostănac, fiindcă se zice că a tras o brazdă fără nici un căpătăiu, și a făcut dar un lucru mare fără nici o socoteală».

Iar un folklorist, Părintele T. Bălășel din Stefănești-Vâlcea, îmi răspunde la întrebările mele despre Novac acestea:

«Despre «brazda lui Novac» poporul Vâlcean nu vorbește nimic. Dar supt numele lui «Novac» înțelege un om mare, voinic foarte. «Par'că e Novac», «e cât un Novac de mare», «nu te apuca cu el, că e Novac gol», etc. sunt ziceri uzitate în poporul de pe aici. Supt numele de «Novac» se înțelege și un om iubeț, înamorat, cum se poate vedea din versurile următoare, aflate în colecția mea de cântece populare, culese din comuna Ștefănești, Vâlcea»:

— „Măi Novace, Novăcele,
„Ce cați noaptea prin argele?
— „Țițișoare de muiere,
„Pânzișoară de izmene".

Prin urmare, personagiul acesta aproape mitic, Novac-jidovul, nu se bucură de mare considerație la poporul nostru, din contră a spune cui-va «Novac» înseamnă a-i lăuda puterea, dar a-i și persiflà isprava. Fără îndoială că acest personagiu este o creațiune streină, slavo-bulgară, căci el nu se aseamănă câtuș de puțin, ba din contra este chiar opusul personagiilor proprii române din basme, cum sunt: Făt-frumos, Sdrângu spaima smeilor, Neghinuță și alții, cari ne uimesc, nu prin puterea trupurilor, ci prin iscusința minților. Novac-jidovul reprezintă tipul slavo-bulgar, și se pare chiar că a trecut Dunărea la noi odată cu poveștile slave, acum cătevà sute de ani cel mult. In această privință am aveà chiar două date, cari ne determină epoca în care a pătruns Novac-jidovul în literatura noastră populară.

Iată prima informațiune, prin care ni se atestă existența unui Novac la Bulgari, pe la 1578, deci înainte de Mihaiu Viteazu.

---

1) Intr'o baladă populară, culeasă din jurul Aradului, în care se cântă «Gruia lui Novac», ni se povestește, între altele, cum Gruia, de și erà un «voinic din vița cea novăcească», a fost totuș prins la Țarigrad, la crâșma Impăratului, fiind el amețit de vin și de mrejele Aniței crâșmăriței. Apoi, ni se istorisește, cum a fost dus Gruia în robie departe, într'o temniță, la «margine de Dunăriță», unde a stat trei ani, până ce un corb trimis de Novac a dat de urma lui. Novac îl scapă din robie. (Ungaria, revistă, an. III, p. 219—222).

www.dacoromanica.ro

«Călătorul german Stefan Gerlach, carele vizitase Bulgaria tocmai pe la *1578*, a văzut în Balcani niște *vechi ruine*, unde i se ziceà că a fost oarecând reședința eroului bulgar Novac cel gros (Gerlach, Tagebuch, Frankfurt a. M. 1674 in f. p. 517). Apud Hașdeu, Baba Novac, în Columna lui Traian an. VII, 1876. p. 156).

Reamintesc că Mihaiu Viteazu a avut un general cu numele Baba Novac, venit de peste Dunăre. Acesta însă pare a fi mai de grabă Novac-viteazul, tatăl lui Gruia, despre care a fost vorba mai sus.

Iată însă și a doua dată, care ne atestă fixarea numelui Novac în toponime, la noi, dincoace de Dunăre, mai întâiu în denumirea măgurilor, și apoi, printr'o generalizare, în denumirea valului, a «Troianului».

Numele lui Novac, după documentele cunoscute, apare la noi mai întâiu în denumirea unei măguri din Romănaț, ce servea ca hotar între moșiile Ianca și Potelul, adică «băsicuța lui Novac», trecută în hotărnicia acestor moșii, cu data din 26 Noemvrie 1642 (= 7151). (Documente în Arhvia Ministerului Domeniilor). Mai adaog că satul Novaci din Gorj se află trecut în hărți abia pe timpul ocupațiunii Austriacilor.

Din toate aceste considerațiuni și date se învederează bine că făurirea denumirei de «Brazda lui Novac», care în planuri și hotărnicii, ca și în hărți, nu apare decât foarte târziu (in secolul al XIX-lea), nu poate trece dincolo de epoca lui Mihaiu Viteazu, dar nici chiar de acea a lui Brâncoveanu, când fără îndoială valul roman din Oltenia purtà peste tot numele de «Brazda lui Ler Impărat», cum de altfel se și constată parțial, prin hotarnica Popânzăleștilor din 1761, reprodusă în partea I, cap. II.

CAP. II.

Cetățuia de lângă Râmnicu-Vâlcii.

In cursul lucrărei am extras din documente următoarele mențiuni despre această cetățuie, pe cari le dau aici:

1671 (= 7180) Sept. 1, Zapisul unui orășan din Râmnic, la mâna lui Varlaam Episcopul Râmnicului, prin care îi vinde o «ogradă, care este din sus de oraș, lângă *Cetățuie*, și ține din Valea Cetățuii până în valea...» (Cop. din Condica Episcopiei Râmnicului, no. 1, în Bibl. Acad. Rom. mss. 2532. f. 52).

1680 Iulie 7. Zapisul altui orășan la mâna Mitropolitului Theodosie, prin care îi vinde «un loc de după *Cetate*, alăturea cu locurile schitului sf. sale». (Ibidem, f. 206).

1680 Aug. 3. Idem, alt zapis pentru vânzarea unui loc din câmpul orașului de sus, în potriva *Cetății*, peste drum, și cu căpătâiul până în drumul Oltenilor». (Ibidem, f. 207).

1700 Fevruarie 10. Jupâneasa Stanca Coțofeanca, dinpreună cu fie-sa Maria, dăruiesc un copil de țigan «Părintelui nostru Chir Theodosie, Mitropolitul Țării Românești, și dumnezeescului schit, carele iaste din sus de Râmnic, *la Cetate*, ot sud Vâlcea, carele iaste și făcut de Sfinția Sa». (Ibidem. f. 700).

www.dacoromanica.ro

Din Marele Dicționar Geografic, reproduc următoarea descriere însoțită de tradiția locului:

Cetățuia, schit, jud. Vâlcea, la 1 kil. spre N. de orașul Râmnicul-Vâlcea, pe șoseaua care merge la Călimănești. Este situată pe vârful unui deal, în forma unei căpățâni de zahăr, înconjurat cu castani sălbatici; schitul domină pe o întindere de mai mulți kil., întreaga vale a Oltului. Acest schit, metoh al Mitropoliei din București, a fost reîntemeiat de Mitropolitul Teodosie, în anul 1680, și restaurat în zilele noastre, la 1853, de răposatul Mitropolit Nifon. Prin poziția sa, menită de a se ridică o biserică, a fost cetate întărită de unde și numele de Cetățuia.

Tradiția spune că ar fi existat din vremi, ba chiar ar există și acum, o comunicație subterană între Cetățuia din Vâlcea și Fedelețoiul din Argeș, o altă mânăstire de peste Olt (jud Argeș). In adevăr, pe malul opus al Oltului, se află mânăstirea Fedelețul, în apropiere de care se zărește și azi ruine de vechi întărituri de zid. Existența acestui colosal tunel pare a fi dubioasă, dar ceea ce nu lasă nici o îndoială este că atât Cetățuia din Vâlcea cât și Fedelețul din Argeș, formau un sistem de apărare a Văii Oltului de invaziunea vrăjmașă.

Relativ la bisericuța Cetățuia tradiția spune că vremile vechi de tot ședea un Domn numit Basarabă etc. (Marele Dicționar Geografic al României, la cuv. Cetățuia).

Iată tradiția (culeasă de părintele Teodor Bălășel, din gura mamei sale, în comuna natală, Bogdănești, Vâlcea).

Tradițiunea despre Cetățuia de lângă Râmnicu-Vâlcea.

«In vremile vechi de tot ședea un Domn numit Basarabă, în chiliile bisericei Cetățuia. El avea cu sine tunuri și ostaș, cu cari se păzea de vrășmași. Ast Basarabă era în mare vrăjmășie cu un alt Domn numit *Olea*, ce se așezase în mânăstirea Fedelețiu de peste Olt, ce este în dreptul Cetățuiei (în Argeș). Și ăl Olea avea asemenea tunuri și ostași. Basarabă și Olea, de vrăjmași ce erau, slobozeau de multe ori tunuri unul asupra altuia, cu gând să se omoare, ca să rămână unul stăpân peste toată țara. Basarabă se spune că era mai dibaciu de cât Olea și-i făcea mari pagube. Pentru această dibăcie poporul scornise următorul cântec:

Olea face oale,
Basarabă 'i le sparge;
Olea oale o mai face,
Basarabă i le-o sparge.

(Apud Hașdeu, Etymologicum magunum Romaniae. Negru Vodă p. CCXXXIX).

Hașdeu crede că «Olea era un *Olan* cumanic», cuvântul ulan însemnând tătărește un principe sau un crăișor.

Eu cred însă că mai de grabă ne putem gândi ori la Oler, adică la Ler Impărat, ori la Alion Vodă (în loc de Leon Vodă: hrisov din 2 Sept. 1687, Condica M-rei Sadova, 262), acelaș «Alion (variantă Talion) fecior de Domn» din cântecul copilăresc cunoscut, și care Alion Vodă, precum se știe, a avut mare vrajbă cu boerii de peste Olt, în frunte cu Matu Basarabă din Brâncoveni, jud. Romanați. In județul vecin cu Vâlcea,

www.dacoromanica.ro

în Olt, am auzit chiar o înjurătură legată de numele Basarabilor.

Iată și această mărturie, din domeniul folklorului, în ce împrejurare am auzit-o rostindu-se:

Pe un ger aspru, doi săteni din Donești, com. Dejești jud. Olt, veneau cu săniile cu lemne dintr'o pădure din județul Argeș.

Unul din ei, frecându-și mâinele, exclamă:

— «Mă, crapă lemnele de ger!

Celalt, vrând să-l îndemne la drum, îi răspunde:

— «Nu mai avem mult. O să dudue focu 'n sobă, f. tu-mi-i Basarabii mă-sii!»

Ea exprimă, fără îndoială, o mărturie trivială, însă demnă de crezut, despre strășnicia și groaza ce însuflau odinioară neînvinșii Basarabi.

CAP. III.

Curţile lui Ler Impărat.

Iată și steaua descoperirilor mele, adică punctul de orientare dela care am pornit acum zece ani pe calea cercetărilor. Ea se datorește patriarhului istriografii române, neîntrecutului Cantemir, care scrie:

«Și de iaste să putem amestecă cuvintele prostimei între doveadele Istoricilor, ce ni-au povestit un voinic: Preda Stambol Român din Țara Munteniască, carile apoi din mila împărătească și Sotnic la târgul Harcovului au stătut. Acesta dară ne spunea, precum în *Țara Românească aproape de Dunăre, pre malul Oltului, să se fie văzând nişte temelii ca de cetate cărora ţăranii de pre acolo lăcuitorii*, din **bătrânii lor apucând**, le zic **Curţile lui Ler împărat**, precum și în colendele anului nou și astăzi au luat de pomenesc: Ler Aler Domnul, care nume sună : Avrelie Avrelan».

(*Cantemir*, Hronicul vechimei a Romano Moldo-Vlahilor, publicat de pe originalul autorului de Gr. G. Tocilescu, București, ediția Academiei Române, 1901, pag. 217).

Să cercetăm îndată înțelesul vechiu al cuvântului curte : *a)* la Bizantini ; *b)* la Cantemir ; *c)* în graiul poporului.

b) Cantemir, în «Scara a numelor și cuvintelor streine ticluitoare»: «Palat (ellinesc) = Curte domnească, împărătească».

(Operele Principelui Demetriu Cantemiru publicate de Academia Română, București, 1883, Tom. VI. Istoria ieroglifică, pag. 16).

a) *La Bizantini.* Ducange, Glossarium ad Scriptores mediae et infimae graecitatis, Lugduni 1688, la cuvântul Κόρτη, κόρτις, arată că acest termen este egal cu Tentorium, Castrorum impedimenta: «Τοῦ Βασιλέως αὐλαίς, ἤτοι κόρτης». Și citează, între altele, următorul pasagiu:

Chronicon M S. Georgii Hamartoli in Constantino M. κτίσας καὶ ἱππικὸν, καὶ παλάτιον, καὶ τοὺς μεγάλους ἐμβόλους, καὶ τὸν φόρον, ἐν ᾧ τόπῳ ἡ Κόρτη αὐτοῦ ἔστησεν, ἐπανελθὼν ἀπὸ Ῥώμης.

Prin urmare la Bizantini, κόρτη, κόρτις însemnă curtea sau palatul împărătesc. Cu acelaș înțeles îl întrebuințează și eruditul Principe la noi.

c) In graiul poporului nostru există ghicitoarea:

«Domnu roșu, curtea verde» (Pepenele verde).

www.dacoromanica.ro

CAP. IV.

Domnul de Rouă.

Bibliografie. Lămuriri. Legenda Domnului de Rouă s'a cules mai întâiu de către un anonim pe la 1846, dar ea n'a putut ajunge la cunoștința cercetătorilor, de oarece scrierea anonimului a rămas netipărită. Din manuscrisul 1782 dela Academia Română, voiu reproduce mai jos această primă variantă inedită. Cel care a publicat mai întâiu legenda, versificând-o, a fost poetul Dimitrie Bolintineanu care, la poezia sa «*Domnul de Rouă*» tipărită în volumul din 1855, Poezii vechi și nouă, ediția București (p. 77-80), adauge și următoarea notă: «Sujetul acesta (adică legenda) îl știu de la D. N. Ruso (Locusteanu) din Romănați. Mă asigură că locuitorii acelui județ îl cântă încă în versuri foarte stricate. Locuitorii zic că Domnul de Rouă ar fi fost Aurelian înpăratul, născut în Transilvania; și se dă cu bănuiala că de acolo vine numele Lero-Impărat sau Lero-Doamne ce se repetă în acest cântec. [1]) Credința poporană este că drumul de piatră ce merge dela Dunăre la Olt (recte paralel cu Oltul) prin Caracal (recte pe lângă Caracăl) ar fi făcut de acel domn *Lero*, ca să poată merge mai 'iute la amanta sa». Din versificarea lui Bolintineanu, dela 1855, am reprodus câtevà rânduri ca motto la începutul lucrării, fiind cea dintâiu relațiune publicată.

După Bolintineanu, care numai a versificat o poveste culeasă de sus numitul N. Ruso, bătrânul Pappazoglu (în Muzeul Pappazoglu, p. 107 și urm.), află legenda Domnului de Rouă, la fața locului, la Celei, unde aude refrenul colindelor «Ce sunt d'aste siese (= case?) albe, albe mari și daurite, Reloi Doamne», pe care-l amintește însă numai în treacăt, crezând că este vorba de Marcu Aureliu.

O relațiune, propriu zis, ne dă Frunzescu în Dicționarul său tipărit în București la 1872, și anume la cuvântul «Romanați». Grație acestei lucrări, ce se consultă atât de des și cu folos chiar astăzi, povestea Domnului de Rouă a pătruns bine în literatura noastră istorică și geografică (Vezi și Dicționarul geografic al județului Romanați de Locusteanu).

Ca material folkloristic în amănunțime, legenda s'a publicat foarte bine la 1899, în «Șezătoarea» d-lui Gorovei, de către bunul meu prieten, părintele T. Bălășel din Ștefănești, Vâlcea.

Această povestire a părintelui Bălășel, despre potopirea Domnului de Rouă lângă Reșca, alături de tradiția transmisă de Cantemir despre Curțile lui Ler Impărat pe marginea Oltului, ca și numele lui Ler, m'au apropiat de ruinele coloniei Romula de odinioară (dela Reșca-Hotărani), spre a preconiză încă din 1901 teoria mea, cum că atât legenda cât și tradiția nu tălmăcesc altceva de cât înmormântarea împăratului Galerius în Romula, fapt atestat istoricește de către scriitorul latin Sextus Aurelius Victor. De aci legătura între Domnul de Rouă, Ler Impărat și Galerius, ca numiri distincte numai prin natura isvoarelor ce ni le transmit, dar câteștrele ilustrând unul și acelaș fapt: moartea lui Galerius la Romula. Aceste sunt motivele ce mă determină să pun alături de materialul istoric și geografic, ca mărturie vrednică de consulat, legenda cu tot cortegiul ei mitic, căruia nu i s'a dat până acum cuvenita atențiune.

[1]) Aceasta erà teoria istoricilor, iar nu spusele poporului. Nota mea.

www.dacoromanica.ro

După aceste lămuriri, iată legenda mitică a Domnului de Rouă, mai întâi în varianta Bălașel [1]).

1. *Relațiunea Preotului Bălășel.*

Sub acest titlu, bunul meu prieten și cel mai distins folklorist din Oltenia, Preotul Econom Teodor Bălășel din Ștefănești - Vâlcea, a publicat în «Șezătoarea» d-lui Gorovei din Fălticeni, la pag. 19 și următoarele din volumul V (1899), mitul Domnului de Rouă astfel:

«In vremea veche, de mult, de mult, de când minte nu se ține, erà pe aici pe la noi un Domn de-i ziceà lumea Domnul de Rouă. Și de ce, machea, îi ziceà lui lumea Domn de Rouă? Să vă spui tărășenia cum este.

«Ast Domn de Rouă — nu-ș ce fire de om o fi fost — că ci-că toată ziulica ședeà într'o casă de piatră, aproape de Dunăre, cu ușile și ferestrele încuiate și perdelele lăsate, ca nu cumva să-l vază sfântu soare, că, zice-se, o rază de soare numai să-l fi văzut, haitil pe loc l-ar fi topit, cum se topește roua când dă soarele de ea. Și Domnul de Rouă s'a căznit el, măre, să scape netopit de soare, dar de geaba, ce erà rânduit să petreacă, tot a petrecut.

«Și să mai ascultați cum:

«Domnul de Rouă» zice că erà un Domn aspru, aspru de tot. El munceà lumea ca la robie: îi puneà de zideà la cetăți, făceà la podvezi și la drumuri lungi așternute toate cu piatră, în toată țara.

«Și când s'a apucat să facă un drum lung dela Dunăre la munte, adică pe Olt în sus până spre Râmnic, a ajuns cuțitul la os bieților oameni, n'au mai putut răbdà; și și-au pus în gând să-l piarză după lumea cu lumina. Și să vedeți Dumneavoastră cum.

«El aveà o ibovnică tocmai în Râmnic, că d'aia vrea el să facă șoseaua, și ibovnica i-a pus capu. Că vedeți Dumneavoastră, ibovnicile la multă suflare a pus capu, că omul se lasă în credința ei, și credința femeii nu plătește o ceapă degerată.

«La ibovnica asta «Domnul de Rouă» veneà în toate nopțile, și când cântà cocoșii plecà dela ea, ca să aibă vreme să sosească la casele lui dela Dunăre, până nu apucă să răsară soarele. Azi așà, mâine așà, până când căzù vremea de numai fu tot așà. Boerii Râmniceni vorbiră cu ibovnica «Domnului de Rouă» și îi deteră bănet mult, ca într'o noapte să pitule cocoșul subt o albie în pivniță și nici să nu-l scoată la vreme. Ea așà făcù.

«Domnul de Rouă», culcându-se și neauzind cocoșul cântând, dormì buștean până se apropie ziua bine. Când se deșteptă și văzù ziua gata, îl bătù Dumnezeu! Vizitii puseră iute caii lor la călească Domnului și o porniră mai mult în sbor, că doar va puteà ajunge la Dunăre până să nu răsară soarele. Dar vorbă să fie! Soarele își văzu de cale mai iute ca «Domnul de Rouă» și-l ajunse înainte de a ajunge

[1]) Această variantă am controlat-o la fața locului. Ea nu se deosebește de cât prin oarecari înfloriturì de cea publicată de mine în traducere franceză, în revista d-lui Virgil Arion «Revue de Roumanie».

www.dacoromanica.ro

la Dunăre, îl ajunse la *Potopin*. Domnul de Rouă, văzând soarele răsărind, intră subt un pod, crezând să scape acolo; dar de geaba. Soarele îl ochie prin crăpăturile podului, și acolo îl topì: parcă n'ar fi fost de când lumea «Domnul de Rouă».

«De atunci a rămas și numele locului de Potopin, fiindcă acolo s'a potopit Domnul de Rouă, și tot de atunci a rămas și vorba: «A fi ca Domnul de Rouă» și «Parcă ești Domnul de Rouă», ce se zice oamenilor prea delicați, slabi și fricoși».

La această relațiune, distinsul folklorist adauge nota următoare:

«Istoricii pretind că «Domnul de Rouă», din legendele populare, reprezintă pe Aurelian Impărat, care a stricat și ceeace făcuseră alții, perind și el și faptele lui, cum pere roua dimineții în răsăritul soarelui.

«Aurelian apare în vorba poporului, cu deosebire a celui oltean, sub numele de *Ler*, ce se găsește în cântece de colinde. Osebit de aceasta eu am prins din graiul zilnic al poporului și aceasta zicală: «I-a trecut Leru», adică numai are nici o valoare, nu mai e bun de nimic, care zicală socotesc că trebue să se fi zis pentru prima dată în pofida lui «*Ler-Impărat*», ale cărui fapte au trecut, au perit ca roua dimineței».

2. *Relațiunea învățătorului din Stoenești.*

Invățătorul din Stoenești răspunde la chestionarul lui Odobescu:

«De acest drum se povestește de locuitori că au umblat pe el Domnul de Rouă, care a avut amanta la munte; și plecând de acolo spre Celeiu, la reședința sa de noapte, fiindcă numai noaptea puteà umblà, ca unul ce erà format din rouă, l-au apucat ziua, și răsărind soarele l-au topit. Și [în] locul acela, unde l-au topit, s'au format sat și i s'au dat numele de Potopini, care este și până în ziua de astăzi». (Biblioteca Academiei Române, ms. 229, fila 154).

3. *Relațiunea unui anonim c. 1846.*

In Biblioteca Academiei Române se află manuscrisul cu chirilice, amintit mai sus (part. I. cap. II.) inventariat la N-rul 1782. El provine din Biblioteca fostului Mitropolit al Moldovei Iosif Naniescu, care pe vremuri fusese și Episcop la Râmnic.

Pe prima foaie se vede titlu cu data: «Anul 1846 Fevruarie 10. Din tradiții. Povestiri ale moșului Ioan Cărămidă la anul 1799 Mai. In valea Laloșului județul Vâlcea».

Alcătuirea este cât se poate de romantică și ea ne arată pe cărturarul dela mijlocul secolului trecut cu etimologii fantastice, precum ar fi: Craiova din Ioan Corvin, sub cuvânt că acesta Ioan este tot una cu Iorgovan, și Iorgovan foarte aproape de Craiovan.

Scrierea este apoi tendențioasă, întru cât autorul pune in graiul unui bătrân părerile sale despre Ioan Corvin, cari însă nu se potrivesc nici cu istoria nici cu mentalitatea unui bătrân sătean din Vâlcea.

Din această compunere se pot extrage totuș acele elemente pe cari autorul le-a cules din popor, negreșit urmărindu-l cu mare băgare de seamă, și controlând spusele lui cu alte relațiuni mai puțin alterate.

www.dacoromanica.ro

Voiu lăsà deci la o parte combinațiunile fantastice de rudenie pe care autorul le stabilește între Ioan Corvin, care ar fi mai bătrân, și «Domnul de Rouă» ce-i vine un fel de strănepot. Dar nu avem nici un motiv să ne îndoim de existența locului, pe unde s'a făcut drumul pe care a mers cutare personagiu mitic, și anume de locul însemnat, «pe unde este acum orașul Craiova, tocmai pe unde au trecut odinioară nemuritorul *Ler*, Impăratul Romei, cu plugul său cel minunat, tras de 200 de perechi de boi, făcând cu dânsul o brazdă prin mijlocul țării .... care până astăzi se vede pe multe locuri ca un șanț». Scăpându-ne de acel personagiu mitic, fie el chiar Iorgovan, ne rămâne «*Brazda lui Ler Impărat*» zisă acum și «Brazda lui Novac», adică valul roman, care trece în adevăr și astăzi pe lângă Craiova, precum am dovedit în partea I a lucrării; în acelaș timp, alături de această noțiune, mai reținem numele nemuritorului Ler-Impărat, pe care autorul nu l-a putut născocì din imaginația lui, fiind un nume propriu.

Cu mult mai ușor se pot recunonoaște elementele poporane introduse de acest anonim în alcătuirea sa, când ne relatează povestirea despre «Domnul de Rouă», pe care o voiu reproduce întocmai.

Ca și părintele Bălășel, care e folklorist adevărat, și anonimul relatează că «Domnul de Rouă» erà un craiu care sta la Celeiu și «carele prea arare ori să vedeà de oameni, petrecând cea mai mare parte din vreme în cetatea și palatul său ascuns cu totul de ochii lumii; și acestui craiu i-au zis Românii «Domnul de Rouă». «El au fost un tânăr prea delicat — frumusețea locului. — Și aerul cel curat ce-l răsuflà el în cetatea aceasta au trebuit să-i mai adauge delicatețea ce o aveà înnăscută cu sine .... ».

Apoi ne povestește moartea Domnului de Rouă, în această variantă: «Și prea firește erà unui asemenea tânăr, ce nu aveà alte greutăți, a aveà numai grijile amorului.

«El cu adevărat au fost căzut în cursele amorului cu fata unui alt Domnitor în cetatea Sibiiul.

«Și în toate serile, după sfințitul soarelui, încălecà armăsarul său, cel ager, iute ca fulgerul, eșind din cetate și de acolo singur singurel apucà șoseaua lui Traian, ce să numește până astăzi «Troianul lui Traian», care erà făcut de pietriș, din cetate dela Celeiu până la Sibiiu. Și ajungând la iubita lui, petreceà cu dânsa câtevà ceasuri din noapte, până ce cântà cocoșii de trei ori. Și atunci numai decât iarăș plecà înnapoi, ajungând la palatul său până a nu răsărì soarele . . .

«El mergeà noaptea și prea tainic se întâlneà cu iubita sa. Dar părinții și toate rudele acei fete doreau să afle cine va fi acel cavaler care vine la dânsa în toate nopțile; dar nu puteà aflà, nici a-l vedeà. Și după întunericul vechilor basme, ce încă nu se sfârșesc, ei credeau că acesta ar fi un om de o altă fire, pentru că nici fata nu au voit a le spune, ori că în adevăr el nu se destăinuise cine este, sau poate că el așà o povățuise. Insfârșit, după multe cercări și ispitiri ce au făcut ei, au dovedit că el este un craiu și că noaptea vine de petrece câtevà ceasuri, foarte păzit, cu fecioara, și după cântatul cocoșilor pleacă, făcându-se nevăzut ca un meteor, în lărgimea cerului.

«Și ca să-l înșale a-l al apucà lumina zilei să-l vază, din porunca

www.dacoromanica.ro

polițienească dată pe tainã au închis toți cocoșii din cetate, pe subt ălbii, căldări, baniță și alte de acest fel, ca să nu cânte.

«Craiul nostru cu amoreaza petrecând în dulcețile amăgitorului amor, cocoșii n'au cântat, ca să-și aducă aminte de plecare, până ce au văzut ivindu-se lumina zilei la răsărit. Spăimântat craiul s'au zmâcit din brațele iubitei sale și ca un desnădăjduit au alergat la armăsariu, s'au asvârlit pe dânsul, pornind în fuga cea mai mare, ca vulturul când să sloboade în jos la prada sa despicând aerul în două.

»Așà alergă acesta la cetatea și palatul său. Au ajuns la satul *Recica* lângă Caracal. Acolo ajungând el, s'au și ivit soarele pe șina orizontului său. Și acesta, ca un Domn de Rouă ce se ziceà că este, s'au și topit de razele soarelui. Și locul(ui) acela de atunci în coace i s'au dat numele «Potopinul», care nume și până astăzi îl poartă».

CAP. VI.

I. Alte poveşti spre comparare cu legenda Domnului de Rouă.

1. *Palatul din Valea Sălcii.*

La chestionarul lui Odobescu, un învățător dă o scurtă relațiune «despre poveștile cele ce mi-au arătat locuitorii din comunele Valea lui Petre și Sălcii, plasa Jiu de sus, județul Dolj»:

«Pe vremea când au fost spânzurătorile aici în pământul României noastre, au șăzut un Domn». Palatul acelui Domn este lângă o fântână, într'o vale care să numește Valea Sălcii. Acolo, unde au fost palatul, se află zid de cărămidă acoperit de pământ, pentrucă se agriculturează de locuitori pe acolo. Și s'au găsit cioburi de cărămidă chiar în acel loc, unde au fost palatul, în grosime de 3 degete, iar lungu latu nu se știe.

«Lumina acelui palat este: lungu, 10 stânjeni către miazăzi și miazănoapte; largu, 8 stânjeni... «Tot pe acea vale și în dreptul acelui palat se află 2 lespezi» ..

«Una dintre lespezi părea a fi «picior de pod, căci pe vremea acelui Domn ar fi fost acolo pod de piatră», lângă un râu ce curgeà pe acea vale. Pe acì călătoreà «Domnul», trecând pe acel pod, mergând pe un drum ce-i zice *Roşioru*, unde se află și un pisc lângă acel drum, purtând numele de «Spânzurătorile», făcute acele spânzurători de Domnul ce au avut acel palat.

«De acì, spre miazăzi, drumul trece printr'un câmp numit «Via domnească».

In sfârșit, despre «Domn» se mai povestește că el s'ar fi bătut cu Turcii, și că de atunci se mai văd și alte semne, între cari locul unde au pus masa etc.

(Biblioteca Academiei Române. Mss. 225, fila 377).

2. *Lacul Doamnei.*

Despre acest lac, învățătorul din Ocnele Mari, județul Vâlcea, răspunde la chestionarul lui Odobescu, că se află «la o distanță de 5 klm. de oraș, spre miazăzi, situat între două dealuri, la est și nord»; că unul dintre dealuri, cel dela est, poate se aibă o mărime aproape de 15

www.dacoromanica.ro

klm.», și că «pe coama (mijlocul) lui, se vorbește, că pe timpul domniei lui Traian, ar fi fost o șosea lucrată chiar de dânsul».

Pe acì: «o Doamnă, voind a fugì de barbari..... se sculă și, luând cu sine toate tezaurile domnești, le puse într'un car și purcese spre Caracal [1]), unde voià să-și afle azil, scăpând de cursele păgânilor. Ea venì până la mijlocul acestui deal, împreună cu toată *curtea* sa. Și în carul, în care erau sculele domnești, se vorbește de un butoiu cu bani, ce ar fi fost pus de dânsa tot în acel car. Care butoiu, la urcare pe acest deal, căci pe acì treceà șoseaua — se zice că, alunecând din car, se duse în vale, și intră în lacul care pe atunci purtà alt nume. De atunci se numește «Lacul Doamnei».

(Biblioteca Academiei Române. Mss. 231, fila 153).

3. *Craiovița.*

Cu povestea de sus se aseamănă legenda lacului Craioviței, care de altfel poartă acelaș nume însă în limba slavă (Cralevița = Domnița). Iată și această pòveste publicată în limba franceză de d-ra Lucila Chițu:

«La Petite Roumanie» București. No. 15 (24 Ianuarie 1900):

Enfants, n'approchez pas de l'eau qui dort!

A trois ou quatre lieues de Craïova, s'étend vers l'occident dans une plaine bornée à l'horizon par une chaîne de collines que la distance fait paraître d'un bleu vaporeux, l'étang de Craïovitza.

Presque entièrement envahi par une végétation aquatique, cet étang se confond à première vue avec la campagne voisine; on n'aperçoit que ça et là des flaques d'eau dormante, sur lesquelles les roseaux inclinent leurs tiges longues et minces.

Pendant la journée, des essaims de moucherons et de libellules bleues et vertes viennent y danser leurs rondes folles, tandis qu'au bord de l'étang le coassement des grenouilles leur sert de musique.

Le soir, quand les teintes du crépuscule deviennent de plus indécises, quand la fraîcheur tombe avec l'ombre et le silence, ce paysage prend un aspect mélancolique.

Les flaques d'eau, frappées par les rayons de la lune, ressemblent aux fragments d'un miroir brisé; les arbres, qu'un vent humide fait tressaillir, s'agitent comme des fantômes noirs; des vols de corbeaux viennent se poser sur les branches mortes, en poussant des croassements lugubres; le hululement des chouettes leur répond, puis tout bruit cesse et le génie de la solitude reprend possession de son empire. Alors le passant attardé se sent frémir, en se remémorant la légende de Craïovitza.

Et voici cette légende, telle que la racontent les *babe* d'Olténie

*

Il y a longtemps, bien longtemps, une ville s'élevait à la place où ce trouve aujourd'hui l'étang silencieux, une grande ville aux hautes

---

[1]) Deci, Doamna călătoreà pe Drumul Domnului de Rouă, și se îndreptà chiar spre Potopin-Reșca, mergând, precum se spune, către Caracăl, unde voia să-și găsească azil.

www.dacoromanica.ro

maisons, à la vieille forteresse dont les tours rondes étaient baignées par le Jiu... Enfants, n'approchez pas de l'eau qui dort!

Une peuple hereux habitait cette ville; un voévode puissant la gouvernait. Chaque jour, les cloches des belles églises appelaient les chrétiens à la prière; les boutiques du quartier marchand étaient remplies de tout ce que l'on peut imaginer de plus beau; le pleuple mangeait tout son soûl, et les boyards ne siégeaient pas souvent au divan, faute de procès.

Or le bon voévode avait une fille qui passait pour une merveille de beauté, quoique personne *ne l'eut jamais vue*, à l'exception de son père et de sa nourrice qui la servait. A sa naissance, on avait oublié de préparer un festin aux *Ursitoare*, et pour punir cette offense, les trois sœurs avaient lié le sort de la ville au sort de la princesse, en déclarant que dès que celle-ci franchirait le seuil de la chambre où elle était née, Craïovitza et ses habitants disparaîtraient. Aussi la pauvre *domnitza*, devenue fille à marier, se mourait d'ennui à filer la laine entre ses quatre murs.

Un jour, un jeune empereur, allié du voévode, vint lui demander la main de la belle princesse. C'était en avril; les rouge-gorges gazouillaient dans les buissons d'aubépines et les petites violettes souriaient à l'ombre des bosquets verts; le soleil brillait joyeusement et les vaguelettes du Jiu fredonnaient une gaie chanson.

La belle recluse aperçut son prétendant à travers une fente du volet. Monté sur un cheval du Boudjeac richement caparaçonné, le jeune empereur, précédé de trompettes, s'avançait au milieu d'une brillante escorte. Son habit était brodé d'or et de perles, une longue plume blanche flottait à son casque d'argent. Ne pouvant résister à la curiosité, la *domnitza* entr'ouvrit la fenêtre pour mieux le voir.

A ce moment, le jeune empereur leva la tête, et la princesse, sur qui se portèrent ses regards, lui plut infiniment, car il s'arrêtta soudain et, après l'avoir profondément saluée, lui lança adroitement un bouquet qu'il tenait à la main.

Toute troublée, la *domnitza* ferma la fenêtre, mais prit le bouquet, qu'elle porta à ses lèvres en rougissant, tandis que le jeune empereur montait les degrés qui conduisaient au palais du voévode. Hélas! sa joie devait être courte, car le bon voévode lui apprit que sa fille était condamnée à une prison perpétuelle, et que si elle venait à franchir seulement le seuil de sa chambre, Craïovitza et ses habitants disparaîtraient: ainsi avaient décidé les *Ursitoare* offensées.

Cependant le jeune empereur ne se découragea pas. Il feignit de se rendre aux bonnes raisons de son allié, mais il gagna une des femmes du palais, qui parvint à communiquer avec la princesse, pendant que la nourrice dormait.

Il fut décidé que, dans la nuit du Vendredi saint, à l'heure où le voévode et son peuple seraient à l'office, la *domnitza* viendrait rejoindre le jeune empereur au bas de l'escalier et qu'ils s'enfuiraient ensemble de la ville.

Cette nuit devait être fatale à Craïovitza. Sous le ciel étoilé, les sonneries des cloches montaient dans l'air pur et leurs harmonies semblaient porter vers le ciel les prières des chrétiens prosternés.

www.dacoromanica.ro

Au bas de l'escalier, tandis que la nourrice, enfermée dans la chambre, se tordait les mains de désespoir, les bras d'un cavalier se tendirent vers la princesse; son vainqueur l'assit devant lui sur le cheval du Boudjeac et la bête éperonnée prit un galop furieux. Mais ils n'avaient pas encore traversé la cour du palais, qu'un vent terrible se déchaîna; les cataractes du ciel s'ouvrirent, le Jiu déborda et la terre trembla, tandis que la ville s'enfonçait lentement.

L'eau montait, montait toujours; elle s'éleva au dessus des maisons, bientôt au dessus des coupoles des églises, tandis que les cloches mêlaient encore leur glas funèbre aux plaintes des mourants. Tout avait disparu; le clair panache du jeune empereur et la robe blanche de la *domnitza* émergeaient seuls des vagues; puis ils tombèrent dans l'abîme... Enfants, n'approchez pas de l'eau qui dort!

*

Les vieilles des villages affirment que, même de nos jours, pendant l'office nocturne du Vendredi saint, les enfants, à cause de l'innocence de leur âge, peuvent entendre les cloches des églises de la ville submergée sonner dans les profondeurs de l'étang de Craïovitza. Il est vrai que les enfants dorment à cette heure, aussi n'est-on pas bien sûr de la chose.

4. *Povestea lui Troian la Slavi.*

«Craiul Troian în fiecare noapte plecà în Sirmia, unde se iubea cu o nevastă sau fată, și se întorcea de acolo înainte de zori, căci ziua el se temea a eși la lumină, ca să nu-l topească soarele. Cum sosià la iubita sa, îndată dedea cailor ovăs, și apoi petrecea drăgostindu-se până ce caii isprăviau nutrețul și până ce cocoșii începeau a cântà. Într'o noapte însă fratele sau bărbatul acelei muieri a legat limbele tuturor cocoșilor ca să nu poată cânta, și a dat cailor năsip în loc de ovăs. Când dar craiul, simțind vremea de plecare, întrebă dacă caii au isprăvit ovăsul, sluga i-a răspuns că nu. Mai târziu, înțălegând cursa în care a căzut, craiul a încălecat în pripă ca să fugă spre orașul său, dar în cale l-a ajuns soarele. Ca să scape de raze, el s'a ascuns sub un stog de fân; însă vitele, din nenorocire, au împrăștiat fânul și astfel soarele a topit pe Troian». (Reprodusă de Vuk Karagič, Lexicon, p. 750, v. Troian. Tradusă de Hasdeu, Cuvente den bătrâni, II, pag. 305).

Hasdeu notează: «transformarea lui Troian la Olteni în «Domnul de Rouă».

II. Povești și obiceiuri din Reșca.

1. *Fata cu părul de aur țesând o pânză de aur, în „cula cetății dela Reșca"*

(Poveste locală)

In ziua de 30 August 1911, moș Mihalache Gongea, bătrân din Reșca, în vârstă de 65 de ani, mi-a povestit următoarele:

«Inainte, într'o vreme, s'a auzit urlând în ziua de Paști. Oamenii

www.dacoromanica.ro

auzind, au dat fuga la boeri să le spue că urlă cetatea, dar boerii n'au vrut să-i crează, zicând că-i amăgesc sătenii cu «bou bălții». Acolo unde urlà, era cula (vistieria) cetății. Ion Tudor, cumnat cu Pârvu și Ion Coteț, a intrat în culă și a spus ce a văzut el în ea. D'asupra a găsit un lanț. Și s'a dus pe el, până s'a lăsat în jos, sub pământ. Acolo, a dat de ușa cu lacătul cât fedelesu. Ușa era de fier, și n'a putut s'o deschiză. După 15

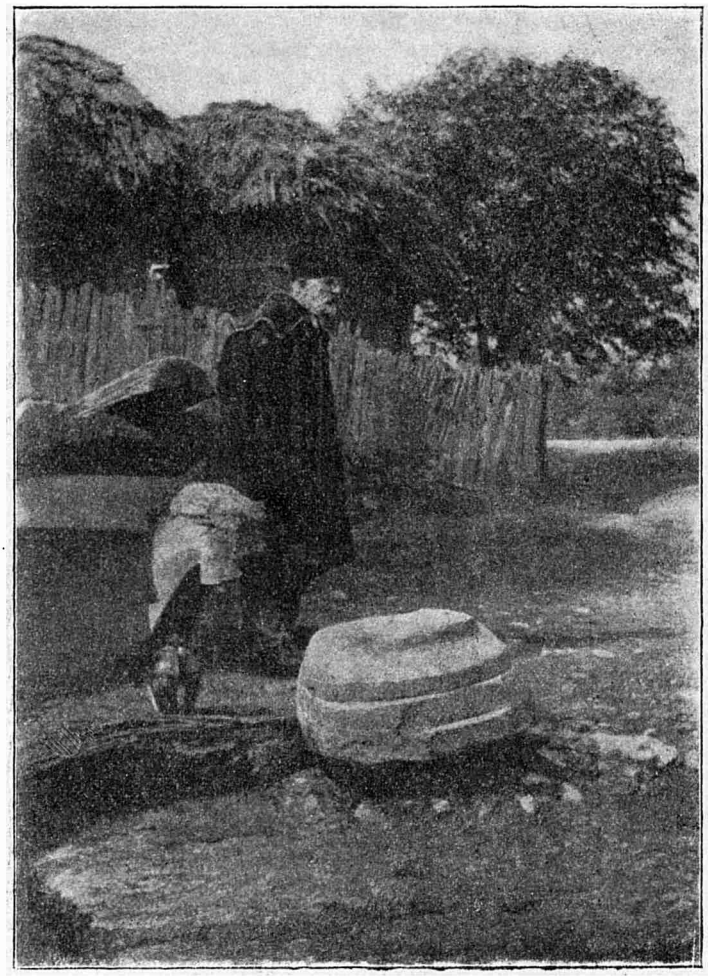

Fig. 17. Mihalache Gongea, călăuza mea la Reșca, cel mai bun știutor al drumurilor și valurilor romane, povestitor neînduplecat despre «cula» cetății.

(Colecțiunea d-lui Em. Kretzulescu).

ani au găsit iarba fiarelor în Bulgaria și au deschis cula. Și au intrat în ea 7 inși. Și acolo au văzut ce este, tot:

«Intâiu, cum au deschis ușa, au văzut două foale de bivol pline cu bani. Unul era plesnit, și a curs din el cinci baniță de bani.

«Al doilea, au văzut grămezi de bani, sumedenie, și stânjeni de treapuri (bucăți) de aur și de argint.

www.dacoromanica.ro

«Al treilea, au tras la masă. Masa era de «săricică» (marmură). Pe masă era un ceaon de aramă. In ceaon era nu clondir de sticlă, plin cu apă galbenă. Și în apă erau trei pietre de diamant sau năstimate, care luminează ca soarele acolo, înnăuntru.

«Tot pe masă era cloța (closca) de aur cu puii de aur.

«Al patrulea, mai înnăuntru, era răsboiul de aur cu firele de aur, și bătale și tot numai de aur. Și la războiu țesea fata de aur, cu părul de aur, o pânză de aur, ce nu se mai isprăvea. Și alături de ea, în partea dinspre apus, pe peretele vistieriei, era un cuer. Și acolo erau atârnate țoalele (hainele) *Impăratului.*

«Nu se mai cunoștea de cât epoleții și gulerul de aur. Altceva n'au mai văzut.

«Oamenii se vorbiră să dea cula Impăratului rusesc, ca să le dea moșia Hotărani și Reșca cu pădurile. Și au făcut jurământ să tacă: «Băgați mei în foc, să nu mai fie nici o vorbă, cu afurisenie!» — Și de atunci au tăcut toți». Așa a aflat povestitorul dela tatăl său.

Intrebându-l la urmă, unde este cula, Moș Mihalache mi-a dat a înțelege că asta nu se poate arătà, doar mi-a spus, că este în afară de cetate, dincolo de Hotărani, spre Ghimpați; că lumina ei sub pământ este de un pogon, în pătrat, și că locul ar fi al unui oarecare Vasile Mihăilescu, care însă nu știe nimic de această avuție ascunsă. Aflasem prea mult dela bătrân, de aceea s'a oprit a mai vorbì; totuș am mai rupt ceva din graiul lui și anume că «palatu cetății» este la Ion Tudor din Reșca Mare, adică în proprietatea aceluiaș bătrân, astăzi mort, Ion Tudor, care după spusa lui Moș Mihalache, aflase cula cetății și văzuse ce erà în ea: năstimate, aur, fata de aur, o pânză de aur ce nu se mai isprăvea, și hainele Impăratului.

Vom vedeà în studiu, în partea a III-a a lucrării, ce interpretare putem da acestei povești, care de pe acum mi se pare interesantă prin elementele ce ni le procură și în special prin cula subterană, cu hainele Impăratului, care ar puteà tălmăcì cavoul, catacomba sau mormântul împăratului Galerius din Romula. Iată de ce i-am dat toată atențiunea cuvenită și acestei povești locale, pe cari numai Moș Mihalache Gongea o știe, ca un creziu, mai bine ca toți.

Dau și chipul povestitorului.

---

2. *Caloianul* [1]).

D-l Petre Ionescu-Romula, învățătorul diriginte din Reșca, îmi comunică următorul obiceiu, peste care n'am putut trece cu vederea, fiind vorba de o datină veche ce se practică și în localitate:

«In urma propunerii Dumneavoastră de a vă da câteva lămuriri asupra Caloianului, vă comunic ceva despre urmàtorul obiceiu care, după părerea mea, nu poate fi alt de cât *Caloianul*—pe care sătenii însă îl numesc «Muma ploii.

«Iată, mai întâi în ce împrejurări am dat atențiune acestui obiceiu:

[1]) In jud. Ialomița, *Caloianul* se zice și *Scaloianu.* (Comunicat Gh. Dobrin).

www.dacoromanica.ro

«Acum câțiva ani, întâmplându-se o secetă grea, toată lumea desnădăjduită făceà rugăciuni către cel Atotputernicul de a vărsà ploaia binefăcătoare asupra câmpiilor arse de soare. Nu li se păreà în de ajuns aceste rugăciuni și căutau niște mijloace, pe cari le pomenise din moși strămoși. Intr'o seară, deci, din acea vară, după scăpătatul soarelui, văd strânși în drum ca la vre-o 20—30 fete și tot cam atâția băeți, în vârstă dela 10—12 ani, cari așteptau încă puțin, ca nu cumvà să vadă vre-unul din cei strânși măcar o licărire din apusul soarelui. In sfârșit, toate fetele luate braț la braț, urmate de băeți cu căldările în mână, merg la cișmeaua din capul satului din spre apus. Acolo fetele fac din trențe o păpușă, căreia i se spune: —«iată muma ploii». Păpușa aceasta are înfățișarea unei femei îmbrobodite, încinsă cu un șorț—fără a i se vedeà picioarele. In acelaș timp băeții fac și ei din humă un chip de om, așà cum pot, căruia îi spun: «iată tatăl soarelui». Mărimea lui obișnuită e de vre-o 2 sau 3 dm.

După ce le-au terminat, atunci le udă, aruncând apă întâi pe muma ploii, după care apa se scurge pe tatăl soarelui, ce este așezat dedesuptul acesteia. Apoi băeții udă toate fetele aranjate iarăș la braț, în timp ce ele jelesc pe muma ploii și se vaită că a înviat tatăl soarelui în felul următor:

—«Aaaa, a murit muma ploii și a înviat tatăl soarelui; ploauă Doamne, ploauă.»

«Terminându-se și de udat toate fetele, pornesc pe drumul care străbate satul până în capătul de la răsărit, un băiat purtând pe tatăl soarelui iar altul pe muma ploii. Toate femeile, câte una din fiecare casă, ies cu căldarea cu apă la drum și aruncă apă peste fete.

«Li-se pune în vedere fetelor de către mame ca să plângă în adevăr cu lacrimi, pentru ca Domnul să verse ploaia.

«Ajungând la capătul celălalt al sătului din spre răsărit, băeții îngroapă pe tatăl soarelui cât pot mai adânc, groapa fiind făcută dinnainte, iar fetele dau drumul mumei ploii pe pârâul Tesluiul, care trece prin apropiere de capul satului (la câțiva metri). După aceia toți strigă:

—«Aaa, a murit tatăl soarelui și a înviat muma ploii, ploauă, Doamne, ploauă.

«Cu aceste strigăte repetate, copiii se împrăștie pe la casele lor.»

Comp. T. T. Burada, O călătorie în Dobrogea Iași, 1880. p. 27; S. Fl. Marian, Descântece, Suceava 1906, pag. 298—300.

CAP. VII.

Ler în colinde.

Intr'un loc din precuvântare, vorbind despre Ler în colinde, am zis: «Iată-ne dar ajunși să recunoaștem în colinde floarea tuturor reminiscenților, fiind-că ele și astăzi, după 16 secole, sunt încă vii, iar numele lui Ler se cântă, fără întrerupere, de atâta vreme, tot d'auna, la Nașterea Domnului».

Apoi, după câteva rânduri, ceva mai jos, afirmam că ele, colindele, nu reprezintă la noi de cât cultul public însă popular al împăratului ca și ecteniile oficiale din biserica de astăzi. Ce comemorare mai sfântă de cât asta!

www.dacoromanica.ro

Pe când frământam în minte asemenea idei, în față îmi stăteau, ca documente vii, teancurile de hârtii cu colinde și alte cântece de Crăciun, pe cari îmi întemeiam opiniile mele. A le reproduce acum pe toate aici, cu note și lămuriri, ar însemnà să fac o lucrare specială de câteva sute de pagini; a da însă numai câteva, la întâmplare, înseamnă iarăș a le scădeà valoarea și farmecul, care constă tocmai din prezentarea lor într'un mănunchiu.

Voiu căutà dar să dau aici, ca material, pentru înțelegerea lui Ler din aceste producțiuni proprii ale poporului nostru, mai întâiu literatura chestiunei; apoi vor urmà întrebările: ce sunt colindele, la noi și la Slavi. Cum se colindă; ce se cântă, când se colindă. Modele de colinde. Voiu dà apoi o listă de refrenuri și voiu căutà să explic, în mod semantic, înțelesul lui Ler în colinde. Față cu atâta material, negreșit că și capitolul acesta, al VII-lea, va fi mai mare de cât celelalte. Iată acum materialul enunțat.

1. *Colindele noastre.*

1. *Literatura.* Acest gen de literatură populară a atras de timpuriu atențiunea scriitorilor noștri din trecut, cari au fost isbiți tocmai de prezența lui Ler în refrenurile colindelor. Cel dintâiu, Cantemir, patriarhul istoriografiei române, și după el istoriografii ardeleni, Șincai și Petru Maior, apoi primii dascăli din Țara Românească, Gr. Pleșoianu, cum și din Moldova, Seulescu au căutat să explice pe Ler prin Aurelian. Nici unul însă din aceștia, afară de Seulescu, care din nenorocire păcătuește în ceeace ar fi putàt excela, nu ne-au dat o colindă din timpul lor, ci numai două trei vorbe din refrenuri.

Cea dintâiu colindă publicată, pe care o cunosc, a tipărit-o Seulescu în «Almanahul de învățătură și petrecere pe anul 1847» din Iași, de unde a fost reprodusă în «Foaia pentru minte, inimă și literatură» a lui Barițiu, no. 4 din 27 Ianuarie 1847.

Dela început însă, zelosul scriitor moldovean a preconizat o cale greșită, la modă atunci în Moldova, de a corige, adică, colindele, scriind: «Pentru atare poezii antice, carele, precum monetele de rugină, sânt rapsodite, sgăriete și sfășiete de gurile ignoranței, mai vârtos a cliserilor, cari figurează și la noi între popor ca rapsodistii omerici, ori trubadurii mezevului, că la ei sânt colindele, conăcăriile, orațiile vechilor sărbări romane, — de dorit ar fi ca să se înfățoșeze diaschevasticii și critici, adunători și *îndreptători* ai unor astfel de scule naționale». Ideea aceasta, porntă din Moldova și răspândită prin gazeta lui Barițiu în Transilvania, a fost înbrățișată, din nenorocire, de d-l At. M. Marienescu, care ne-a dat la 1859 cea dintâiu colecție de colinde, însă cu îndreptări.

Profesorul G. Dem. Teodorescu, unul dintre întemeetorii societății «Românismul», are meritul de a fi arătat (mai ales în Noțiuni despre colindele române, București, 1879), greșeala ce se face când se publică producțiunile populare, colindele, cu îndreptări. Lui îi datorăm în acelaș timp și cea mai bună colecție de poezii populare, tipărită la 1885, în care există și multe colinde. Frâncu și Candrea, (Români din munții Apuseni) București, 1880, publică 20 colinde ardelenești.

In Bucovina, d-l Dr. I. G. Sbiera a publicat, la 1888, o colecție de câteva colinde, cântece de stea și urări la nunți; iar în 1890, învățătorul Teodor Daul a publicat la Arad o altă colecție de colinde și cântece

www.dacoromanica.ro

populare. D-l I. G. Bibicescu (Poesii populare din Transilvania, București 1893) ne dă 12 colinde. Tot 12 colinde aflăm și în colecția d-lui Dr. G. Alexici. (Texte din literatura pororană română, Budapesta 1881). In acelaș timp, gazetele și revistele de peste munți deschid coloanele lor, mai ales în numerele de Crăciun, pentru tipărirea colindelor și altor cântece populare. Acestea constitue o neprețuită comoară a sufletului nostru.

Pentru colindele cântate de Românii răsleți avem relațiunile cât se poate de bune ale neobositului profesor Burada, care i-a cercetat mai pretutindeni.

La 1900, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii a publicat sub îngrijirea regretatului Gr. G. Tocilescu 2 volume cu materialuri folkloristice, în care aflăm și colinde, iar acum în anii din urmă Academia Română a dat cuvenita atențiune acestui gen de producțiuni populare, tipărind trei lucrări cu poezii populare și colinde din: Maramureș, Oltenia și Țara Românească. (A se vedeà colecțiile d-lor Tit Bud, Rădulescu Codin în colaborare cu D. Mihalache,și Păsculescu).

Cu toată îmbogățirea materialului publicat, o ediție critică, completă, cu adnotări și glosar, a colindelor române ne lipsește până în prezent.

Ca studii despre colinde, tipărite în broșuri, notez scrierea unui sas, Joh. Carl Schuler: Colinda, etc. Hermannstadt 1860; apoi studiile lui G. Dem. Teodorescu, Incercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului român, București 1874, și Noțiuni despre colindele române, București 1879. In sfârșit, studiul aprofundat al lui Simeon Mânguiaca «Colinda» în Călindaru pe 1882, Brașov 1881.

2. *Ce sunt colindele?*

La această întrebare a răspuns Gr. G. Tocilescu, încă din 1870 următoarele:

«Sunt cele mai vechi cântece ale poporului român, cari s'au păstrat din generațiune în generațiune ca niște sfinte și străvechi documente de domeniul avitic al neamului românesc.

«Autorii colindelor este însuș poporul, care nu numai n'a știut prin teorie ce era vers sau poezie, dar nici chiar nu puteà scrie sau citi. El cântând, satisface o trebuință a imaginațiunii sale, o emoțiune a inimii, cântă pentrucă părinții săi au cântat.

«Epoca, când ele s'au făcut, este foarte depărtată de noi, este etatea de ferbere, de luptă, între păgânism și creștinătate; și, judecând după esclamațiunea din colindă: *Leru-mi, Aurel* sau *Rel Doamne*, putem zice că colindele s'au făcut în cel mai apropiat timp de Aurelian împăratul Romanilor».....

«Unele din colinde sunt adevărate balade». (Gr. G. Tocilescu, Poesia popularia a Românilor, în Foaia Societății Românismul, an. I, n. 3. (1870) pag. 119—120).

După opinia lui G. Dem. Teodorescu, colindele ar fi vechile saturnale romane, în cari ideea creștină de opulență, de abundență, de vieață patriarhală și religioasă apare amestecată cu ideile de felicitare predominante în imnurile ce se cântau de junii Romani la calendele Ianuarie [1]).

[1]) G. Dem. Teodorescu, Incercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului român. București, 1874, p. 20.

www.dacoromanica.ro

Cum se colindă?

1. *N. A. Bogdan.* «Mai la altă casă, iar vezi cum se coase și cârpește o veche pele de urs, cu care are să se îmbrace Ichim flăcăiandrul cel mai guicăuș din sat—, ca să meargă cu ursoaica pe la toate casele sătenilor: apoi alții cari pregătesc «căpriția», alții învață «plugușorul», alții «florile dalbe», alții «Velerim și Vele— Doamne».

Câte doi câte trei se unesc pentru a porni cei dintâi cu urarea de ajunul Crăciunului. La fereastra cumătrului T., ei se apropie tiptil și apoi deodată într'un glas strigă, pe cântecul obișnuit: Florile dalbe!

Apoi cel mai isleț dintre toți începe urarea. . . .

Și stăpânul, adică cumătrul cutare . . . ese în prag . . . și întinde câte un colăcel cald și rumen de fiecare colindător, și apoi iea din poale Ruxăndriței câte o mână de nuci și iar la urmă dă de fiecare; și la urmă le mai dă câte un pităcel sau doi,— care după cum îi dă mâna și chimirul». N. A. Bogdan, Colindătorii, în Familia, an. XXVII, p. 606).

2. *Theofil Frâncu* (Rotacismul la Moți și Istrieni, București, 1886), spune că din copilărie i-a rămas «o colindă cu care luăm în râs pe Moții bătrâni pentru rotacismul lor și care colindă o pun aici în vederea citiforilor:

«Noi umblăm a ptyițăra (pițăra)
«Țorul (Moțul) de *mnyre* (mire)
«Dintr'o casă într'altă casă;
«Gazda casei nu-i acasă
«Să facă scară de ceară,
«Să urle (coboare) în jos la țară,
«Cu doriți (doniți) și cu cuibere,
«Să adune (adune) bucățele
«La coptgii (copii) și la muere (p. 15) In notă, autorul arată că:
«Pițărăii se numesc băeții cari colindă în ajunul Crăciunului».

3. *In Bran* este un obiceiu, care datează din timpurile cele mai vechi, când copiii înspre seara de «anul noul» umblă pe la case colindând. La fereastră întreabă: «Răscovăivom Lele?!» la care de cei din casă li-se răspunde: «Roscovoiți»; apoi încep pe o melodie, cam monotonă, dar totuș plăcută:

I-a sculați sculați
Voi boeri bogați . . .

La sfârșit culegătorul observă: «După cât se vede, întreaga colindă este o urare. Poporul brănean fiind mai mult econom de vite, iată că și în această colindă— urare își dorește tot vite. Că ce însemnează cuvântul «răscovăim» n'am putut află. Poporul el folosește fără de a ști sau a cunoaște însemnătatea lui. (Ungaria, Cluj an. III (1909) No. 1. Comp. In *Muscel*, M. Lungeanu, In sărbători, p. 64—79.

4. *La Românii din Istria.* In ziua de Anul Nou mai mulți băeți merg prin sat în cete pe la casele locuiturilor cu *coledva* (colinde) pocnind din bice, sunând din clopoțel și zicând către gospodarul casei: *se mira vai!* (să trăești); când tot atunci îl seamănă aruncând peste el *grâu,* precum se obișnuite și pe la noi în ziua de anul nou.

(Teodor T. Burada. O călătorie în satele românești din Istria, publicată în Gazeta Poporului Timișoara an. VIII, (1892) No. 4.

5. *La Românii din Bulgaria,* după cercetărilor mele, copiii colindă, însă poporul român de acolo nu cunoaște vorba colind ori colindă, ci se spune că atunci merg copiii cu «gmiuitu» ori «gniuitu».

www.dacoromanica.ro

Cum se cântă colindele?

Dau melodia unei colinde din popor armonizată de d-l Liviu Tempea, distinsul pianist ardelean.

Umblă Maica după Fiu.

Colindă din popor armonizată de Liviu Tempea.

Allegro.

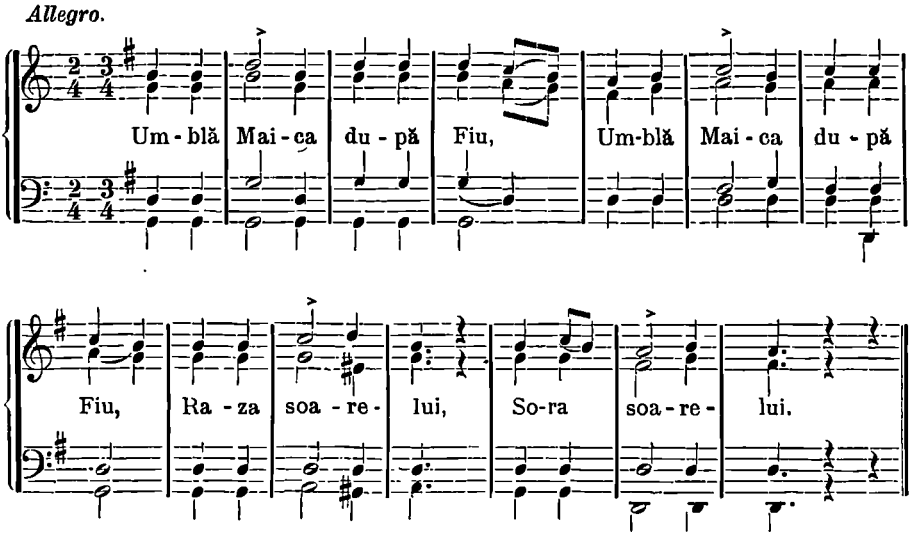

Cuvintele la Marienescu, pag. 51:

Umblă Maica după Fiu,
Raza soarelui, [Sora soarelui]
Tot plângând și întrebând:
—«N'ați văzut pre Fiul sfânt?
—«Poate că noi l'am văzut,
«Dară nu l'am cunoscut.
—«A-l cunoaște ați putea,
«Căci pe fața Fiului
«Scrisă-i raza soareleui,
«Și pe frunte luna plină,
«Luna plină cu lumină,
«Iar pe ai lui umerei,
«Strălucesc luceferei.
etc.

Un mănunchiu de colinde românești.

Colindele, ce urmează, mai toate au fost culese din București, în chipul următor:

Dintre numeroșii colindători, am ales pe unul care mi s'a părut mai destoinic și l'am pus să-mi scrie într'o săptămână toate colindele pe care le știa el, din bătrâni.

Numele acestui colindător bucureștean este Iancu Popescu, tânăr, de meserie tinichigiu, și cu domiciliu, acum câțiva ani, în Fundătura Nicu Florian, No. 15.

Iar colindele, ce mi-lea comunicat dânsul atunci, sunt acestea toate câte urmează fără vre-o indicațiune; pe când, cele luate din alte părți, au arătarea provenienței.

www.dacoromanica.ro

I. Colindul care se cântă la fereastră.

Refrenul: Florile dalbe de măr.

Astă seară seara-i mare, sara mare a lui Ajun și mâine-i sfântul Crăciun. Noi patru colindători, noi plecăm să colindăm pe cea noapte întunecoasă, pe poteca lucioasă, nemerim la astă casă, la astă casă, la domn bun, la domn bun, domnul cutare. Ăst domn bun, domnul cutare, el de veste a prins și înainte ne-a eșit, de mâini drepte ne-au luat și în casă că ne-au băgat; ne-au cinstit, ne-au omenit, pe urmă ne-au dăruit cu o piesă de argint. Ăst domn bun, domnul cutare din guriță așa-mi grăià: «Voi, patru colindători, alegeți-vă din voi doi, din voi doi mai tinerei, doi nainte botezând, doi pe urmă colindând. Botezați pe sfânt Ion, că-i lăsat de Dumnezeu. Voi, patru colindători, treceți, mergeți mai nainte, mai nainte la grădină, rupeți fir și un galonfir și o stemplă de busuioc. Voi, patru colindători, treceți mergeți mai nainte, mai nainte la fântână, la fântâna lui Iordan.

«Luați apă în căldărușe, botezați pe sf. Ion, că-i lăsat de Dumnezeu.

«Stropiți casă, stropiți masă, stropiți fața lui Christos.

«Stropiți feți la coconi creți.—Coconi creți s'or pomeni, mai frumos ne-or dărui cu'n bacșiș dela părinți.

«Stropiți feți la fete mari.—Fete mari s'or pomeni, mai frumos ne-o dăruì cu'n argint dela părinți.

«Stropiți feți la cei bătrâni.—Cei bătrâni s'or pomeni, mai frumos ne-or dăruì c'un colac de grâu curat. Pe fața colacului scrisă-i fața Domnului; pe colțul colacului pusă'i vadra vinului.

II. Colindul lui Dumnezeu.

Refrenul: Doamne milostiv.

Intreabă—se, întreabă sfinți pe Dumnezeu: — «Din ce mi s'a faptu vinul și cu mirul și rumenul grâu?—„Ce voi, sfinți mărunți, ce mă ispitiți, că voi bine știți din ce mi-s'a faptu vinul, și cu mirul și rumenul grâu. Când pe mine m'a prins, sus la Rusalim câinii de jidovi și m'au răstignit pe cruce de măr, cruce de măr dulce; și unde îmi băteau prin talpe, prin palme cuie de fer, ținte de oțel; și unde mă îmbrăcà cu cămașe verde, verde de urzică, rău trupu îmi bășică; și unde mă isbeà sudori mă treceà: tot mir se făceà. Dar în cap ce-mi puneà? Coroană de spin, spin și mărăcin; și unde mi-o îndesà, lacrămi mă treceà, la pământ cădeà, se rostogoleà: tot grâu se făceà. Cu ce mă încingeà? Cu brâu de măciș; și unde mă strângeà, sânge mă treceà, la pământ cădeà: tot vin se făceà.

«De atuncea mi-s'a faptu vinul, și cu mirul și rumenul grâu.

III. Colindul lui Domnu Christos.

Refrenul: Florile dalbe de măr.

Pe sub mare, pe sub soare, tare vine o corăbioară. Neagră-i, neagră și smolită, prin năuntru zugrăvită. De mânat cine mi-o mână? Patru jidovi d-ăi bătrâni cu bărbile până la brâu, cu chica până la călcâiu. Da' înăuntru cine îmi este? — Cel mic prunc domnul Christos, mititel înfășițel și înfășat în foi de măr. Nu mi-l duce să-l

www.dacoromanica.ro

hrănească și mi-l duce să-l muncească. Munca întâia ce i-a dat? Pahar verde înveninat. L-a băut, s'a scuturat. Munca a doua ce i-a dat? Pe cruce l-a restingnit. Munca a treia ce i-a dat? Cu sulița în coastă l'a înpuns; sânge și apă i-a curs. Arhanghelul Mihail dat-a în tocă de trei ori, în clopot de nouă ori: toți sfinți s'au adunat.

IV. Colindul Domnului Nostru Isus Christos.

Refrenul: Ahi Ler-oi, dai Ler-oi Doamne.

Astă seară sara-i mare,
Sara-i mare a lui Ajun,
Mâine e ziua lui Crăciun,
Când s'a născut Domnul bun,
mititel
înfășețel,
Infășat în foi de măr.
De când Domnul s'a născut,
Văi adânci au isvorît,
crâng uscat
frunza i-a dat,
crâng pârlit
a înverzit.
Jidovi de veste îmi prindeau,
Mi-l prindeau de-l căutau
Doamne, tot din vad
în vad,
Doamne, tot din sat
în sat,
Doamne, și din casă
în casă,
Doamne, și din masă
în masă,
Doamne, și din grajd.
în grajd,
Mi-l căutau,
Și nu-l găseau.
Maica de veste prindeà,
Fiu în brațe că'și luà,
Cărăruiea apucà,
Cărăruiea drept la munte.
Urcă unul, urcă doi,
Când fu p-ăl d-al treilea,
Puse jos, să odihnească,
Coconaș să-și primenească;
Și când ochii își aruncà
Inapoi Maica vedeà,
Că în urma ei veneà,
Și Ion și sfânt Ion,
Tot strigând
Și cercetând;
Și Maica tot auzind
Pe sfântul Ion strigând,
Maica jos s'a scoborît,
Cu pruncul în brațe purcedând;
Și împreună mergând,
La Iordan ajungând,
Pe pruncul botezând,
Numele de Isus Hristos dând.
La mulți ani cu bine
Și cu sănătate,
Boieri dumneavoastră.

V. Colindul Isus Christos, Crăciunul și Sf. Ion.

Refrenul: Ler Doamne.

Aci în ceste curți
Și'n ceste domnii
Sunt tot case înalte,
Inalte minunate;
La mijloc de case,
Sunt tot mese întinse,
Făclii albe aprinse;
La un colț de masă
Scris un jețurel
Jeț de aurel.
— Cine șade în el?
— Bunul Dumnezeu.
Mai d-a rând de el
Scris e jețurel
Jeț de argintel.
— Cine șade în el?
— Șade Moș Crăciun.
Mai d-a rând de el
Scris e un jețurel
Jeț de chiparos,

www.dacoromanica.ro

Cu miros frumos.
— Cine șade în el?
— Șade sfânt Ion.
De-a rândul cu el
Scris un jețurel.
Jețuri mărunțele
Șed sfinți pe ele,
Beau și ospătează,
Din guri cuvântează:
«Noi bem și mâncăm
«Și nu ne întrebăm:
«Care om o fi mai mare și mai de demult?
Grăi Moș Crăciun:
«Despre a mea mărire
«Eu'oiu fi mai mare
«Și mai de demult.
Despre bătrânețe.
Grăi sfânt Ion.
«Eu'oiu fi mai mare
«Și mai de demult,
«Căci când s'a născut
«Isus pe pământ,
»Eu m'am prilejit,
«De l'am sprijinit
«In poală de vășmânt,
«Sus l'am ridicat
«Sus la region
«La sfântu Oson;
«Bun nume i-am pus
«Nume de Isus
«Și de Domn Hristos,
«Și i-am dăruit
«Toiag de argint,
«Ca să stăpânească
«Cerul și pământul,
«Lumea și norodul
«Și pre noi de-a rândul.

VI. *Variantă.*

Icea în ceste curți
Și 'n ceste domnii,
Jupân (cutare),
Aseară înserat
Puținel s'a dat
Cam la colț de pat,
Puțin s'a somnat,
Dar ce mi-a visat?
Lui i se păreà
Că mi-se făceà
Drum la Kesarele
Prin curțile sele.
In mijloc de curte,
Mare masă întinsă,
Tot de sfinți coprinsă;
Jur prejur de masă,
Verdeață stufoasă,
Trestică mărită,
Odaia înflorită,
Făclioare aprinse,
Candele nestinse;
La un colț de masă
Scris un jețurel,
Jeț de aurel,
—Cine șade în èl,
—Bunul Dumnezeu.
Mai d-a rând de el,
Scris un jețurel
Jeț de argintel.
—Cine îmi șeade în el?
—Bătrânul Crăciun.
Mai d-a rând cu el
Scris e jețurel
Jeț de chiparos
Cu miros frumos.
—Cine îmi șade în el?
—Ion, sfânt Ion.
Mai în jos de ei
Sfinți mai mărunței
Sființi și mucenici
O sută și cinci,
Beau și ospătau
Și se înveseleau,
Nimic nu ziceau.
Iar moșul Crăciun
Din gură zicea,
Și le cuvântà:
«Dale sfinți mărunți,
«Sființi și mucenici,
«O sută cinci,
«Voi beți și mâncați,
«Paharul închinați
«Și nu vă întrebați,
«Care e mai mare
«Și mai de demult?
Domnul ascultà
Și zâmbet zâmbeà.
Iar Crăciun ziceà:

www.dacoromanica.ro

—Tu 'ei fi mai mare
«Și mai de demult,
«Dar de bătrânețe
«Sunt mai bătrân eu.
Ion, sfânt Ion
Unde îi auzea
Astfel cuvântà:
—O Doamne, o Doamne,
«Tu când te-ai născut
«Și te-ai coborît
«Din cer pe pământ,
«Eu te-am sprijinit
«Și tot te-am păzit;
«In casă te-am băgat
«Și te-am înfășat
«In fașă de mătase,
«Scutec de bumbac;
«In brațe te-am luat
«Și te-am ridicat
«Sus la naltul cer;
«In râu la Iordan
«Eu te-am botezat,
«Bun nume țe-am dat
«De Isus Christos,
«Bunul Dumnezeu;
«Și te-am dăruit
«Cu toiag de argint,
«Ca să stăpânești
«Cerul și pământul
«Și pre noi pre toți.—
La mulți ani cu bine
Și cu sănătate
Boieri dumneavoastră!

VII. Colindul Soarelui.

Surorile Soarelui către Maica Domnului.

Și te uită, Maică, uită
Colo sus la răsărit,
Și vezi fiul tău venind
Cu toiagul străpungând
Multe stele mărunțele,
Printre stele luceafere....
La capete de dealuri,
Lasă locuri de orașuri;
Și toarnă, Maică, toarnă
Colo sus spre răsărit
In părâu de rouă...
Ia-ți apă cu mâna dreaptă
Și-ți spală fața curată,
Ia-ți apă cu mâna stângă
Spală-ți fața ta cea sfântă.
Raza soarelui

(Familia, Oradia Mare. an XXII, 1886, pag. 622-23.)

VIII. Colind de flăcău.

Refrenul: Lero-lo Doamne, Doamne.

Prin cel ce, lucește; prin cel negru vișiniu, tare vine d'un norel. Dar nu-mi-e norel turburel, și-i (cutare) voinicel pe un cal negru grongănel. Sus mai sus el se suià, jos mai jos că se lăsà, jos la Lacul Zânelor.—«Bună ziua, fetelor». Dar nici una nu-i răspunse; numai sora soarelui ea stă în poarta raiului.

Iar Zânele ce-mi făcea? Pe (cutare) mi-l privea. Și Zânele purcedeà, hora dreaptă începeà. Iar (cutare) le privea și din gură așà îmi grăia: Bună-i hora, fetelor. —«Dacă-i bună, hai de joacă». Iar (cutare) ce-mi făcea? Leagă calul de un buștean, de un buștean de un odolean, de o cracă de leuștean. Invârti hora întâia. Bătu negrul din picior. —«Ce ți-e ție, negrule.? —«Stăpâne, mie mi-e foame. —«Rabdă și tu nemâncat, cum rabd și eu neînsurat, că eu de m-oiu însurà, drum ție că ți-oiu da, să mănânci de unde 'ăi vrea». Invârti hora a doua, hora. Bătu negrul din picior. —«Ce ți-e ție, negrule?—«Stăpâne, mie mi-e sete. —«Rabdă și tu neadăpat, cum rabd

www.dacoromanica.ro

și eu neînsurat, că eu de m-oiu însurà drum ție că ți-oiu da, să bei apă de unde-i vrea, să bei apă strecurată, strecurată'n munți de piatră».

Iar (cutare) ce-mi făcea? Pe cal iute încălecà, sus mai sus că se suià, jos mai los că se lăsà:

«Busuioc verde stufos, rămâi, taică, sănătos ca un trandafir frumos. Busuioc verde pe masă, rămâi, maică, sănătoasă, ca o garoafă frumoasă».

IX. Varianta.

Refren: Oi-Ler-om, dai Ler-om, Doamne.

Iar (cutare) Făt Frumos, care în lume n'a mai fost, de dimineață să sculà, fața-i albă își spălà, chică neagră își peptănà, la icoană se închinà, lui Dumnezeu se rugà: «Dă-mi, Doamne, de-un cuget bun să-mi vânez ce am pus de gând». Iar (cutare) ce îmi făcea? La maică-sa se duceà, de departe îngenucheà, de aproape se rugà: «Dă-mi, maică, cheițile, să-mi dăscui grajdurile». Mă-sa cheile îi dà. Iar (cutare) ce îmi făceà? Grajd de piatră'mi descueà; murgul din grajd-și scoteà: cearcă-și murgul, cearcă-și negrul, iea pe Lefter d'un cal bun, mi-l înșelà, mi-l înfrânà; piciorul în scară puneà, sus mai sus că să suià, jos mai jos că se lăsà, jos la hora Zânelor.

— «Bună-i hora, fetelor?—«Dacă-i bună, hai de joacă». Iar (cutare) ce 'mi făceà? Pe Lefteraș și-l legà, hora mare întindeà. Învârtì hora întâia oară, hora, bătu Lefter din picior.—«Ce-ți-e ție, calule?—«Stăpâne, mie me foame.—«Rabdă și tu ne mâncat, cum rabd și eu ne însurat, că eu de m'oiu însurà, drumul ție că ți-oiu dà, să măninci de unde ăi vrea.» Învârtì hora de trei ori, hora, de trei ori de nouă ori, bătu calul din picior.—«Ce 'ți-e ție calule?»—«Stăpâne, mie mie sete».—«Rabdă și tu ne adăpat, cum rabd și eu ne însurat, că eu de m'oiu însurà drumul ție că ți-oiu dà, să bei apă de unde 'i vreà, să bei apă strecurată, strecurată 'n munți de piatră».

Iar (cutare) Făt Frumos, care în lume n'a mai fost, el să-mi fie sănătos cu ai lui frați cu ai lui părinți, dinpreună cu noi toți.

X. Colind de fetiță dalbă.

Refrenul: Dalbă.

Să nu-ți pară rău
Că n'am mai venit;
Am fost depărtați
Peste vârf de munți,
In creștet cărunți,
La flori să-ți culegem,
Flori, din toate flori;
Mai mult busuioc,
Decât siminoc,
Mai mulți trandafiri,
Decât calonfiri,
Cunună să-ți faci
Cunună frumoasă;
S'o porți sănătoasă
Rar, la zile mari,
Ziua de Crăciun
Și de Bobotează,
Când preoți botează.
Lumea creștinează.
Dalbă,
Fii sănătoasă
Cu tată, cu mamă,
Cu rumeni frați,
Și cu noi cu toți.

---

www.dacoromanica.ro

XI. Colind de fată mare.

Refrenul: Cetinu-le, cetioară, dragu-le, cerbule.

Cetinu-le, cetioară, dragule cerbule, Oltu-i mic mare a venit, cetinu-le, cetioară, dragu-le; noată-ș notă, coarne își poartă, cerbu-le,dar în vârful coarnelor mi-este un verde legănel, leagăn verde de mătase cu viță împletită în șase. Dar în leagăn cine îmi șade?—Stă (cutare) fată mare, și nu'mi șade cum se șade și îmi coase și tingișește; de grea nuntă se gătește, cetinu-le cetioară, dragu-le, cerbule.

Iar (cutare) fată mare ea îmi are de trei frați: unu-mi este vânător, altu-mi este măcelar, altu-i meșter bucătar. Pe tine de te-o vedeà, vânătorul te-o împușcà măcelarul te-o tăeà, bucătarul te-o gătì nuntă (cutăreia) o pregătì.

Cetinu-le, cetioară dragu-le, iar din carnea ta ce-o făceà? Masa că o pregătì, Iar din pelea ta ce-o face? Casa că o învelì. Iar din oasele tale curtea că o pardosì; iar cu copitele tale vin la masă că o bea. Iar (cutare) fată mare ea să'm fie sănătoasă cu ai ei frați cu ai ei părinți, dimpreună cu noi toți.

XII. Alt colind de fată mare.

Refrenul: Ler Doamne.

Ler Doamne,
Ferice, Doamne, ferice,
Ferice de ăst domn bun
Ăst domn bun domn (cutare)
Că mi-și'are fată mare.
Fată mare (pe cutare),
Și mi-o cere un Serdar mare,
Dar îmi cere zestre, îmi cere.
Că-mi vreà mia de mioare,
Ce ies vara fătătoare,
Ș'alte zece de berbece;
Și mai cere zestre, cere
Un plug negru cu doi boi,
Cu gonaci cu pogonaci;
Și'mi mai cere zestre, îmi cere,
Cere vi, cere moșii.
Și mai cere zestre, îmi cere
Nouă mori de supt pământ,
Și alte nouă mori de vânt
Măcinând aur și argint,
Cu pischeaua pe fereastră,
Să pice bănetul în casă.
Și'mi mai cere zestre, îmi cere
Imi cere pc Negrul din grajd
Inșăuat și înfrânat
Cu șeaua moldovenească,
Cu pătura tătărească
Și scările cu turnuri
Și frânele cu fluturi,
Și cealtarul înpodobit
Numai în aur și argint.
Dar cutare fată mare
Cu cosița pe spinare
Frățiori își întrebà
Și părinților zicea:
«Alei, dragii mei părinți,
«Dece-mi stați așa mâhniți?
«Și voi frați așa întristați?
«Puțintel mai așteptați,
«Până 'or venì joile,
«Joile cu horile,
«Duminici cu nunțile»
Frățiorii mi-o ascultau,
Părinții 'mi adăstau
Până, mări, îmi soseau
Joile cu horile,
Duminici cu nunțile.
Iar cutare fată mare
Cu cosița pe spinare
Bagă fața la nălbeală,
Buze moi la rumeneală,
Sprâncenile la negreală,
Și de horă se gătеà,
Și la horă se duceà.
In horă de se prindeà,
Sărdar mare mi-o vedeà,

www.dacoromanica.ro

La inimă îl săgetà,
Din zestre că-i mai iertà,
Din cerut îi mai lăsà:
A o mie de mioare,
Ce es vara fătătoare,
Ş'alte zece de berbece.
Plugul negru cu doi boi
Şi gonaci cu pogonaci;
Lăsà vii, lăsà moşii,
Nouă mori de supt pământ
Şi alte nouă mori de vânt
Măcinând tot la argint
Cu pischeaua pe fereastră
Să curgă bănetu în casă.
Dar ca zestre tot cereà
Şi din gură aşa ziceà:
«D-alei, părinciori şi fraţi,
«Numai pe murgu să-mi daţi,
«Infrânat şi înşeuat
«Cu şeaua moldovenească,
«Cu pătura tătărească,
«Cu scările în turnuri,
«Cu frânele de fluturi,
«Cu cealtarul înpodobit
«Numai în aur şi argint»
Aşa dacă-mi auzeau,
Fraţii se înpotriveau,
Că e murgul învăţat
La oaste şi la vânat.
Fraţii se înpotriveau,
Dar (cutare) se învoià
Şi mai şi îl dăruià.
Apoi nunta se găteà,
Pe fată mi-o cununà
Şi trei zile chefuià.
Iar (cutare) fată mare,
Cu cosiţa pe spinare,
Ea să fie sănătoasă
Cam cu fraţi, cam cu surori
Cam cu maică, cam cu taică,
Şi cu noi colindători.

XIII. Colind de fată logodită.

Refrenul: Ler Doamne.

Prin cel ce, prin cel nucet, prin cel galben vişiniu, vede, vede, mi-se vede leagăn verde de mătase cu viţă împletită în şease. Dar în leagăn cine şeade?—Stă (cutare) fată mare şi nu-mi şeade cum se şeade, şi îmi coase şi tinghiseşte, de grea nuntă să găteşte Şi-mi coase un guleraş, de un guler şi de o basma; guler voinică-su, basmaua a taică-su; şi nu-mi coase ea să-mi tacă, şi-mi cântă de un cântecel. Nu mi-e cântec mojicesc şi mi-e cântec împărătesc. Impărăteasa mi-o auzeà, la (cutare) trimeteà to[t] surori peste surori, pe urmă mănuchi de flori. Impărăteasa de vedeà că (cutare) tot cântà, la (cutare) se duceà şi din gură aşà-mi grăieà:—«Taci, fată, nu mai cântà; Impăratu-i la vânat şi pe aicea s'a *întornat*; pe tine te-o auzì şi pe tine te-o îndrăgì şi pe mine m'o urî, m'o bate, m'o schingiuì». Iar (cutare) aşà îm grăià:—«Taci, Doamnă, nu zi aşà, eu nu cânt în pofida ta şi eu cânt de pofta mea, că sunt fată logodită, astăzi mâine nunta îmi pică, şi mă iea din aste *curţi* şi mă duce în alte curţi, peste dealuri peste munţi, la alţi fraţi la alţi părinţi; nu mă iea robă să-i fiu, şi mă iea doamnă să fiu, doamnă bună curţilor, stăpâna argaţilor, chelăreasa banilor».

Iar (cutare) fată mare ea să-mi fie sănătoasă cu ai ei fraţi cu ai ei părinţi din preună cu noi toţi.

www.dacoromanica.ro

XIV. *Variantă*

Noată, boul sur înoată!
Dară 'n coarne ce îmi poartă?
Poartă un leagăn de mătase.
Dar în leagăn cine șade?
Șade o fată frumușea
De lucrat oar'ce lucrà?
Tot coseà și înpistreà
La gulere voinicești,
La prapori împărătești.
Și cum trase un firicel,
Incepu un cântecel.
Nume 'n lume n'auzeà
Num'o dalbă împărătească
Scoase capul pe fereastră
Și din graiu așà grăià:
— «Taci tu, fată, nu cântà
«Ca 'mpăratul nu-i acasă,
«Ci e dus la vànătoare
«Prin păduri cu căprioare!
Fata din graiu îi grăià:
— «Nu cânt împăratului,
«Ci cânt munților,
«De dorul părinților,
«Și cânt brazilor
«De dorul fraților.

(Gazeta Poporului, Timișoara, an III, No. 2 din 11/23 Ianuarie 1887).

XV. Alt colind de fată logoditä.

Refrenul: Lero-lo Doamne.

Sus în vârful munților,
Pe creștetul pietrelor,
La porțile Zânelor,
Din plaiul Neculelor
Vine o dalbă lebejoră,
Dela Dumnezeu lăsată,
Și de Dumnezeu aleasă.
Ea prin ceruri mi-a sburat
Și între pietre s'a lăsat;
Ea din sbor s'a abătut
La Făt-Frumos a căzut,
Ca să mi-ie de soțioară
Mica dalbă lebejoară.
Fiu de Domn cum o vedeà,
La inimă să răneà
Și din gură cuvântà:
«O tu, dalbă zânișoară,
«O tu, mândră lebejoară,
«In baie te-oiu îmbăià
«Cu tine m-oiu scăldà,
«In baie de lapte dulce,
«De aiceia nu te-i mai duce.
Lebada ce-mi răspundeà?
Din guriță ce-i grăià?
«Tinere fecior de Domn,
«In baie nu m-oiu îmbăià,
«Cu tine nu m-oiu scăldà,
«Că nu's dalbă lebejoară,
«Eu sunt Zâna cerului,
«Dela poarta raiului»
Făt-Frumos unde auzeà,
De al ei dor se învăpăià
Și din gură ce-mi grăià:
«O tu, dalbă lebejoară,
«O tu, mândră Zânișoară,
«Stai să-mi fie de soțioară —
Lebăda îmi răspundeà
Și din gură cuvântà:
«— Eu pe tine te-oiu luà
«Soțioară oiu rămâneà
«Dacă, mări, tu te duce
«Dacă, mări, mi-ei aduce,
«Păsărica cerului
«Și cununa raiului,
«Pasărea ce cântă în rai,
«Cu frumos și dulce grai
«De-o ascultă tot mereu
«Ingerii și Dumnezeu.
Ce-i e voia, ce-i e gândul?
Făt-Frumos îi răspundeà
Și din gură așà îi grăià:
— «Domnul sfânt mi-a ales
«Domnul sfânt mi-a trimes
«O măiastră lebejoară

www.dacoromanica.ro

«Ca să-mi fie soțioară,
«Dar ea nu vrea să mă iea,
«Până nu s'o cununà
«Cu cununa raiului
«Raiului și Domnului
«Impletită în iasomie
«Cu roadele de feciorie;
«Și ea nu vreà să mă iea
«Pân la nuntă n'o cântà
«Păsărica cerului
«Cerului și Domnului
«Care cântă aici în rai,
«Cu frumos și dulce grai
«Printre pomii înfloriți
«Unii cu florile invoalte
«Alții cu poamele coapte,
«De o ascultà tot mereu
«Ingerii și Dumnezeu.
Făt-Frumos așea-i grăià:
Sfântă rugă se rugà.
Calde lacrămi că vărsà;
Sfânt Vasile se îndurà,
Pasărea că-i dăruià
Pasărea și cununa.
Acasă de se'ntorceà
La creștetul petrelor
Din plaiul Neculelor,
Drumul păsării că-i dà
Cununa 'n amvon puneà
Și din gură așa grăià
— «Eși, frumoasă lebejoră,
«Eși, mireasă zânișoară,
«De-ți privește cununa,
«De-ți ascultă pasărea,
«Cununița raiului,
«Din lăcașul Domnului,
«Și pasărea cerului,
«Dintre pomii raiului».
Lebăda când imi eșià
Fată mare se făceà;
Cununa pe cap săreà,
Pasărea o desmierdà
Cu frumos și dulce grai
Printre pomii înfloriți,
Unii cu florile învoltate,
Alții cu poamele coapte;
Și cununa raiului
Raiului și Domnului
Impletită în iosomie
Cu roade de feciorie,
Făt Frumos unde auzià
In grajd de piatră intrà,
Herghelia își înhamà,
Oști cu dânsul luà,
Și porneà la drumul mare
In cotro soare răsare.
Nouă cai că-mi ologeà,
Si alți nouă ciumpăveà,
Până iată c' ajungeà
La locașul Domnului
La poarta raiului.
Inainte cine îi vine?
Vine Sfântul Sfânt Vasile
Ispitindu-l
Și întrebându-l
Și cu cântece din rai.
La biserică se duceà,
Preotul mi-i cununà;
Iar de naș pe cine aveà?
Pe Ion, sfântul Ion
Nașul lui Isus Christos;
Care mi-i blagosloveà,
Frumos dar le dăruià
Ei o mică cruciuliță,
Și o sfântă iconiță,
Lui toiagul de argint
Și putere pe pământ.
Iar (cutare) fată mare,
Cu cosițe gălbioare,
De lucesc la raz de soare,
Cu logodnicul tinerel
Tinerel și voinicel,
Ei să-mi fie sănătoși,
Cam cu frați
Cam cu părinți
Și cu toții de împreună
La mulți ani cu voe bună.

www.dacoromanica.ro

XIV. Colind de femeie măritată.

Refrenul: Florile dalbe de măr.

Sus în slava cerului
La cumpăna raiului
Mi-este un galben legănel
Cu funii de aurel.
Dar în leagăn
Cine îmi șeade?
Șeade Doamna cutare
Și numi șeade
Cum se șeade
Și înșirând la scumpe salbe
De mărgăritare dalbe
Și ea cum stă împletind,
Vede o pasăre venind
Și din aripe bătând
Și din gură așa grăind:
«Bine te-am găsit, stăpână,
«In ăst loc cu voie bună,
«Doamnă bună și stăpână,
«Eu pe tine te vestesc
«Nașterea îți prevestesc
«Domnul sfânt te-a dăruit
«Cu doi prunci te-a împodobit.
Pasărea astfel grăind,
Sus la cer că s'a suit.
Iar cutare ce îmi făceà?
Puțin timp mai îmi treceà,
Doi prunci mici că îmi făceà,
Și în leagăn că mi-i puneà,
Leagăn verde de mătasă
Cu viță împletită'n șase,
Mi-i boceà, mi-i sărutà
Și din gură așà grăià:
«Nani, nani, copilași,
«Dragii mamii îngerași,
«Că mama v'à legănà,
«Cu vers dulce v'a cantà,
«Voiu rugà Domnul ceresc,
«Să ajungeți cum doresc.
«Viteji mari, și feți frumoși.
«Lumea ca să vă iubească
«Dușmanii să se'ngrozească.
«Să aveți parte de bun nume
«Să vă meargă vestea în lume.
«Când erà spre trezie
«Le cântà cu veselie:
«Sculați, sculați, fețiì mei,
«Că afară vă cheamă
«Doi, trei chemători
«Doi, trei colindători,
«Florile dalbe,
«Sculați, sculați fețiì mei,
«Florile dalbe,
«C'au venit doi îngerei,
«Cu vesminte albe
«Și vă aduc pe aripioare
«Floricele dalbe.
«Rouă sfântă învietoare
«Și cunune dalbe.
Iar Doamna ce-îmi făceà?
La colindători eșià,
In casă că mi-i băgà,
Pe prunci mici că colindà,
Mai frumos mi-i dăruià
C-un colac de grâu curat,
Pe fața colacului
Scrisă-i fața Domnului.
Iar cutare să-mi trăiască
Cu ai ei fii cu ai ei părinți
Dinpreună cu noi toți.

XVII. Colind de văduvioară.

Refrenul: Ghizdai Ler-nevastă.

Cam din sus pe mare,
Sus la drumul mare,
Ler, daila, nevastă
Sus la drumul mare
De lături de cale
Ler, daila, nevastă
Crescut-or, născut-or
Verzișì mălinori
Gălbui păltiniori,
La frunză-s mărunți,
La umbră-s rotunzi,
Frunza nu-i prea lată

www.dacoromanica.ro

Umbra-i minunată.
Hoi, la dumbra lor
Cine se umbreşte ?
Gizdai Ler-nevastă,
La dumbră dumbrind
La minte lucind.
Cam de sus pe mare
Şi ca din vedere
Ceată negureaţă
Ceată de voinici
Greci neguţători
Pe drumu-ţi trecând
Nevasta întrebând :
«Doi leleo, doi leleo,
«Gizdai Ler-nevastă,
«Ce ţi-e îţi este
«Cel ce'n poală-ţi doarme ?
«D-oar ţi-e frăţior
«Ori nepot de sor» ?
Nevasta-i grăia :
«Nici mi-e frăţior
«Nici nepot de sor
«Ci mie că-mi este
«Un drag mirel d'al meu;
«Sluguţă mi-a fost
«In Ţara Ungurească
«La Crai ungureşti
«Simbrie i-o dat;
«Şi el s'o lăsat
«Ici în poala mea,
«Ca să odihnească
«Cât de puţintel».
Şi te veseleşte
Ghizdăi Ler-nevastă.

(Foaia Poporului, an VII, No. 51 din 19 Dec. 1899. Colind din comitatul Caraş Severin).

XVIII. Colindul Vasilchii.

Refrenul: Domnului şi domn' din cer.

Cum e în cer şi pe pământ, aşa zice Domnul, dar în dalbe mănăstiri şi în prea sfintele zidiri, dar în ele cine îmi şade ? Şade bunul Dumnezeu de-mi judecă pe Silva : —«Silva, Silva, Vasilca, ce ai mâncat şi ce ai băut, de-mi eşti grasă şi frumoasă» ? Silva Domnului îi răspundea şi din gură aşa-mi grăià: —«Iacă, Doamne, spune-ţi-aşi: sus la munte m'am suit, jir şi ghindă am păscut; jos, mai jos m'am scoborît, apă rece am băut, apă rece sloi de ghiaţă cum e bună de îngrăşat. Intr'o grădină am intrat, două trei verze am stricat. Românii că m'au simţit, după mine au venit: Românii cu ciomegile, ţiganii cu baroasele, lăutarii cu viorile, dănciuci cu copăile, măcelarii cu cuţitele, flămânzii cu gurile. Mă prinseră, mă bătură, pe urmă mă înjunghiară. Luară Românii slănina, iar boerii carnea bună; iar ţiganul ca ţiganul, nu ştie ce este şofranul : luară ţiganii căpăţâna şi frumos mă împodobiră cu cercei şi cu mărgele. Şi la dumneavoastră venirăm, cu dar bun să ne dăruiţi.

Colindele la Slavi.

La *Slavi*, şi în special la Bulgari, după Chodzko, colinda, coleda, ar fi numele unei divinităţi slave prin excelenţă [1]).

[1]) «Koléda, que l'on prononce aussi *kolada* et *kolenda* (Miklosich Lex. paleosl. Καλάνδαι, calendae, Chants et quêtes de Noël) est le nom d'une divinité slave *par excellence*; ce nom s'est conservé jusqu'aujourd'hui dans les chants de Noël du peuple illettré. Nous verrons plus bas, dans les pesmas historiques, qu'au IX-e siècle de notre ère les sanctuaires (kolédnik) de ce dieu trouvèrent beaucoup des

www.dacoromanica.ro

In colindele bulgărești se păstrează numele lui Dan Voevodul Țerii Românești, ucis de Sișman Țarul Bulgarilor. Mă refer scrierea lui Venelin tradusă de Chifalov:[1])

«Дѫховны пѣсни на Рождество Христово (коледа). p. 107—113).

Intr'o notă:

«Коледѫ, Славянскій Богъ Идолопоклонства, коего денъ сѫ празднѫваше 24 Декемврім» (p. 107).

Refrenuri:

Коледи Коледиле (p. 107—108).
Христеле Божеле, Коледиле (p. 110); și încă:
Даниле Данчѫле, Коледиле, cu exclamarea Данъ Воевода, precum se constată, în această privință, din următoarea colindă, pe care o reproduc în întregime:

Colindă bulgărească.

Снощи вечерѫ минахѫ по край Данчовы,
Даниле Данчѫле, Коледиле! Врата-та
мѫ бѣха отворены; на двора мѫ свѣщи
горатѫ, Даниле Данчоле, Коледиле!
Хратки-тѣ мѫ очѫлены; конетѣ мѫ
остѣдланы, Даниле Данчоле, Коледиле!!

—

О! Коледи мой Коледиле! Кадѣ данъ іде иде,
Даниле Данчоле, Данъ Войвода
Даниле Данчоле! Да лови дребенъ
ловѫ, дребен ловѫ щребицы и подребенъ
препелицы, Даниле Данчѫле, Коледиле!

—

О! Коледи мой Коледиле! И оулови
малка мома, Даниле Данчо, Данъ
Войвода, Коледиле! И м приведе
оу майка си, оу майка си оу-баща си. (pag. 109)

---

défenseurs, lors de la conversion de la Bulgarie au christianisme. Un manuscrit bulgare, de la colection Verkovicz, donne plusieurs pesmas relatifs au culte de Koléda, comme p. ex.:

«Koléda se dirige vers nous. Son visage sourit agréablement. Sa barbe est d'or et sa chevelure d'argent. Un manteau d'or lui descend jusqu'à terre (Koleda mi doïdè, etc.)

(A. Chodzko, Études bulgares. Paris, 1875 p. 12—123).

[1]) Зарадн Возрожденіе новон Болгарскон Словесности нли нѣкн. Сочиненіе, нли книжица Рѣсскаго Историкѣписателѫ Венелина. Москва 1838. Превелъ Гѣберискій Секретарь М. Кифаловъ Тетевенецъ . . . Bucureşti, 1842.

Adică:

Pentru renașterea literaturii noui slovenești sau a științelor. Lucrarea sau cartea scriitorului rus Venelin. Moscova 1838. Tradusă de Secretarul Gubernului M. Kifalov din Teteven. București, 1842.

www.dacoromanica.ro

Traducere.

«Cântări religioase la Nașterea lui Christos (Moș Ajun)» (p. 107—113)
Intr'o notă:
«Coledă, Zeul slav, închinare la idol, a căruia zi se prăznuește la 24 Decemvrie» (p. 107).

Refrenuri.

Coledi Coledile (p. 107—108)
Hristoase D-zeule, Coledile (p. 110); și încă:
Danilă, Danciule, Coledile, cu exclamarea:
Dan Voevoda.....

Colindă bulgărească.

Aseară trecui pe marginea Dunării,
Danilă, Danciule, Coledile!
Ușile îi erau deschise;
La curte-i lumânări ardeau
Danilă, Danciule, Coledile!
Prepelicarii lui aciuiați; caii lui înșeuiați,
Danilă, Danciule, Coledile!
O! Coleda al meu, Coledile!
Unde vra să meargă Dan?
Danilă, Danciule!
Să vâneze vânat mărunt,
Vânat mărunt potârnichii
Și mai mărunt prepelițe,
Danilă, Danciule, Coledile,
O! Coleda al meu, Coledile!
Și a vânat o fată mică
Danilă, Danciu, Dan Voivoda, Coledile,
Și a dus'o la maică sa, la maică sa, la tată său.

(Traducere de d-l St. Nicolaescu)

Mai adaug, în sfârșit, că d-l L. De Launay, într'un articol despre legendele și tradițiunile bulgare, publicat în «Revue politique et littéraire (Revue bleue), Paris, an. 50, n-r 26 din 20 Decemvrie 1912, pp. 801—805, vorbește despre obiceiurile colindătorilor la Bulgari și dă in traducere ori în rezuumat câteva crâmpee de colinde bulgărești ca: un vis cu porumbei albi, colind pentru fata de măritat; povestea soției Banului, care era să fie furată de briganzi, colind pentru femeia măritată; prinsoarea dintre Soare și călărețul, care prin iuțimea calului său obține în căsătorie pe Sora Soarelui, colind pentru bărbat însurat; în fine, povestea lui Mihaiu (nu cumva eroul nostru Mihaiu Viteazu?) și a crăișorului care vrea să se bată cu Turcii, colind pentru copii.

Refrenurile colindelor noastre.

Cantemir (Hronicul I, 292) dă forma de refren în colinde «Ler Aler Domnul»; Șincai (Cronica, I, 31) «Hai Ler·om Doamne»; Petru Maior (Istoria pentru începutul Românilor, 32) «Ler și Oi-Ler-um Domn»; Ioan

www.dacoromanica.ro

Budai Deleanu (Dicț. rom.-germ., op. cit.) «Ler Doamne»; Gr. Pleșoianu (Cele ditâiu cunoștințe) «Ler-oi Doamne».

Seulescu (Foaia pentru minte, inimă și literatură n-r. 3, din 19 Ianuarie 1848) notează: «De însemnat sunt refrenurile colindelor acestora, pe care le-am aflat până acum, a fi de patru sorturi, precum: 1) Florile dalbe; 2) Oler sau Aurel Doamne; 3) Velerum și Veler Doamne; și 4) Drac Doamne. Care s'ar înțelege a fi: cel dintâiu similatul primăverei și al bucuriei; a doua împăratul Aurelian; a 3-a, poate Valeriu și a 4-a Domnul Dracus sau Dragoș».

G. Dem. Teodorescu scrie în această privință: «Colindele religioase au ca refren expresiunea *Ler Doamne,* cu esclamațiunea de *oi* înaintea și în urma numelui Ler (Numele Ler se găsește și în basme, dintre care unele cu titlul de Ler-împărat): oi-Ler-oi, Ler-oi Ler (din Ler-oi Ler s'aude în cântec Ler-oi-Leo)». Notele dintre parenteze sunt ale lui G. Dem. Teodorescu. (Noțiuni despre colindele române. București 1879. p. 38 și nota 1 și 2).

Iată acum și câtevà exemple de refrenuri culese din diferite publicațiuni.

A. Refrenuri cu *Ler* în ele.

1.

Strigă Turcu bogat mare
Haida *Ler-boer*,
Către Pavel viteaz mare
Haida Ler-boer.
(Foaia Poporului. Sibiiu, an. XI. n-rul 1 din 1 Ianuarie 1903).

2.

Doi leleo, doi leleo
Gizdai *Ler-nevastă*
(Foaia Poporului. Sibiiu. 1899, n-r 51).

3.

Intr'a lui mare domnie
Florile dalbe,
Ler de aur va să fie
Florile dalbe,
(Seulescu. Foaia pentru minte, inimă și literatură. Brașov. an. X. 1847. n-r 2—4).

4.

La cea piatră răstrămată
Linu-i vântu, *Leru vântului*, lin de vară,
Este o cruce răzimată
Linu-i vântu, Leru vântului lin de vară.
(Supl. la «Poșta Română». Brașov. No. 102 din 18 Dec. 1888).

5.

Fica gazdii s'o sculat
Hai lelin nu, *Ler-melin*,
Si pe cap s'o pieptănat
Hai lelin nu, Ler-melin.
(Bihor)
(«Poporul» Budapesta. an. V. (1898) p. 621).

6.

Sub cel deal de răsărit
Hai *Ler-um*, Ler-um Doamne
Stea frumoasă a răsărit
Hai Ler-um, Ler-um Doamne.
(Foaia Poporului. Sibiiu, an. VII. n-r 50 din 12 Decemvrie 1899).

7.

Dă ales Toma bun bărbat
Ler-um lio Doamne,
Intră 'n grajdu ferecat
Ler-um lio Doamne.
(Foaia Poporului din Sibiiu, an. VII. n-r 50 din 12 Decembrie 1899).

8.

Strigă, strigă negru Grecu
Ler-um da *Leru-i* Doamne
Din cornul cetății
Ler-um da Leru-i Doamne.
(Supl. la «Poșta Română». Brașov. n-r 102 din 18 Dec. 1888).

9.

Ingerul Domnului sfânt
S'a scoborît pe pământ
Hai Ler-um, Ler-um, linui lin
Și la Rusalim s'a dus,
La păstori că a ajuns
Hai Ler-um, Ler-um, linu-i lin.
(Munții Apuseni ai Transilvaniei)
(Foaia Poporului, Sibiiu, an VI, n-r 52 din 20 Dec. 1899).

www.dacoromanica.ro

10.

Ale cui sunt aceste *curți*
Vo-Leir-om ș'un flor fle măr,
Așa nalte luminate,
Cu ferestrele 'mbrăcate,
Cu ușile ferecate,
Cu hlanțug de fer legate,
Inaintea cestor curți, etc.

(Colindă din ținutul Soroca. «Basarabia», Chișinău, an. I. n-r 58).

11.

La țărmuri de Dunăriță
Leru-i Doamne,
Crescut'o răsărit'o
Leru-i Doamne,
Un pom 'nalt, înrămurat.

(«Poporul». Budapesta, an. V. (1898) p. 650).

12.

Colo 'n sus pe munte 'n sus
Hoi-Leru-i Doamne
Sunt vr'o opt sute de oi
Hoi-Leru-i Doamne,
(Variantă a cunoscutei «Miorița»)

(Supl. la «Poșta Română». Brașov, n-r 102 din 18 Dec. 1888).

13.

Doi boeri bătrâni
Haida Leru-i Doamne,
La ce s'a rugat
Haida Leru-i Doamne,
Dumnezeu le-a dat
Haida Leru-i Doamne.

(Foaia Poporului, Sibiiu, an. VI. n-r 52 din 1899).

14.

Avu Eva trei feciori
Hoi-da Leru-i Doamne,
Și tus trei îs meșteri mari
Hoi-da Leru-i Doamne.

(Supl. la «Poșta Română». Brașov. n-r 102 din 18 Dec. 1888).

15.

Pe fățiearea munților,
Linu-i lin, da Leru-i lin,
Este o dalbă mânăstire
Linu-i lin, da Leru-i lin.

(Supl. la «Poșta Română». Brașov No. 102 din 18 Dec. 1888).

16.

Ale cui sunt acestor case
O Ler-oi, d'ale Ler-oi, Doamne-le
Așa 'nalte și frumoase
O Ler-oi, d'ale Ler-oi, Doamne-le.

(Mihail Lungianu, Brezaia, în volumul de schițe dela țară «In sărbători». București, 1910 p. 52).

17.

Ce sunt d'aste case albe
Albe mari și d'aurite?
Ler-oi Doamne.

(Papazoglu. Muzeul Papazoglu, 1865. p. 111).

B. Refrenuri, fără *Ler*.

1.

A cui sunt aceste curți?
Hai corinde-mi Doamne,
Curți înalte, minunate,
Și de soare luminate,
In prejur grădini cu flori
Și cu turnuri până'n nori?
In mijlocul curților
Pusă-i masa Domnilor.

(Gazeta Poporului. Timișoara. an. I No. 36 din 22 Dec. 1885).

2.

D'umblă-ți Doamne, cine-ți d'umblă
Corinde, corinde-le.

(Ineu. — Bihor)
(Familia. Budapesta. XXXIII. p. 159.

3.

D'întreabă-și, d'întreabă-și, Doamne,
Sânți pre Dumnezeu,
Om dai corinde om,
Din ce s'a făcut mirul? ete.

(Supl. la «Poșta Română . Brașov. No. 102 din 18 Dec. 1888).

4.

Lua, se ducea,
Dai Doamne,
Doi vulturi frumoși.

(Familia. Budapesta, an XXXI p. 622).

www.dacoromanica.ro

5.

La lină fântână,
Dai Domnului, Doamne,
Apă ș'am băut.

(Foaia Poporului. Sibiiu, an. VII, No. 50, din 12 Decemvrie 1899).

6.

Doi boeri bătrâni
Și a Domnului, Doamne,
Precum s'au rugat
Dumnezeu le-a dat.

(Gazeta Poporului, Timișoara, an I, no. 36 din 22 Dec. 1885).

7.

Sub dumbrava muntelui,
Dimineața lui Crăciun,
Sunt nouă păcurarași,
Dimineața lui Crăciun,
(Variantă a Mioriției în Munții
Apuseni ai Transilvaniei, din care
mai reproduc versurile:
Și tot pe el îl mâna-re
Să întoarcă oile-re;
Când oile le 'ntorcea-re,
Lui grea lege că-i făcea-re,
Că pe el ca să-l omoare.

(Foaia Poporului, Sibiiu, an VI. No. 52 din 20 Dec. 1898).

8.

Junelui bun
Strigă, Doamne, cine strigă ?
Junelui bun.
Strigă un dalboș de Impărat.

(Colindă din Lipova. «Tribuna» Sibiiu, an. IX, no. 286).

Compară :
Păcurar doboș Traian.

(Colindă din Valea Arieșului, Ibidem).

9.

Răsărit-a două stele
Negură, negură,
Libra, Dobra, Ileș, brade,
Frunză verde, Doamna noastră,
Da, zo, acelea că nu-s stele,
Negură, negură,
Libra, Dobra, Ileș, brade,
Ci îs două surorele etc.

(Supl. la «Poșta Română». Brașov. No. 102 din 18 Dec. 1888).

10.

Din nainte la acest Turcuț,
Negură, negură,
Frunză verde iederă, iederă,
Este un pomuț pomurel
Cu vârful până la cer.

(Supl. la «Poșta Română». Brașov. No. 102 din 18 Dec. 1888).

11.

Din Fecioară s'a născut
Lelioară și al nostru Domn,
Domnul sfânt p'acest pământ
Lelioară și al nostru Domn.

(Supl. la «Poșta Română» Brașov. No. 102 din 18 Dec. 1888).

12.

Fică miță *de 'mpărat*,
Merioară, d-ochi-ți negri,
Dimineața te-ai sculat
Și pe cap te-ai pieptănat, etc.

(«Familia», Budapesta, XXXVI, p. 612).

O explicare semnatică a întrebuințării numelui Ler în colinde.

In precuvântare, am emis părerea că Ler exprimă în colinde aceiaș reverință ca și Caesar și Augustus în cultul împăraților la Români.

Și într'adevăr, dacă observăm mai întâiu topica acestui cuvânt, constatăm că Ler a primit și natura adjectivală, întocmai ca Augustus la cei vechi, sau *bun*, strălucit, la noi. Așa, în exemplele de mai sus, am văzut că se cântă: «Ler-boer» și «Ler-nevastă», iar la Marienescu (op. cit. p. 123) găsim și forma «Ler-ficuță». La acestea, dacă mai adăugăm și forma coruptă «Ler-um», în loc de «Ler-om», îndată avem lista aproape întreagă a categoriilor de persoane, cărora li se adresează colindătorii: boer

www.dacoromanica.ro

(nobil), nevastă (femee), fică (fată), om (bărbat). Pentru toți aceștia se potrivește cuvântul *Ler*, cași pentru *împărat* din tradiție și din basme.

Avem, cu alte cuvinte, până acum bine hotărîte aceste cinci nume precese de Ler: Ler-împărat, Ler-boer, Ler-om, Ler-nevastă, Ler-ficuță; la care peste tot observăm că *Ler* rămâne invariabil, ceeace ne dovedește că a fost nume propriu.

Dacă ar fi fost de proveniență adjectivală, ca Roșu-împărat, Verde-împărat, Ler n'ar fi rămas neschimbat înainte substantivelor feminine, nevastă și ficuță, ci ar fi luat forma de Leră (feminin), care însă nu există în nici un refren cunoscut.

Tradiția transilvană despre Ler-împărat, păstrată până la începutul secolului al XIX-lea, la Ioan Budai Deleanu, după care poporul din Transilvania înțelegeà prin Ler-împărat un împărat bogat, un Craesus, ne dovedește că numele lui era întipărit ca un termen de comparație. A fi Ler, însemnà a fi Craesus, a fi bogat, a fi adevărat împărat.

Mândria, mărinimia și «ține minte ăl românesc» sunt însușiri caracteristice ale neamului nostru, moștenite în parte dela Daci, dacă ar fi să credem în această privință pe Sextus Aurelius Victor, care ne relatează că însuș împăratul Galerius, Dac de origine, vrea să fie asemuit cu Alexandru Macedon. Și poporului nostru îi place să fie asemuit, la zile mari și la nunți, cu împărați și feți-frumoși.

Bunioară, în refrenurile colindelor citate găsim un exemplu în care o fată felicitată de colindători, o Ler-ficuță cu ochi negri, merită această urare:

Fică mică de'mpărat,
Merioară, d'ochi-ți negri, etc.

Dar nu numai numele lui *Ler* a fost cristalizat din veacuri ca termenul cel mai strălucit de comparație, ci și tradiționalele «Curți ale lui Ler Împărat» de pe marginea Oltului, adică, după mine, palatul lui Galerius din Romula, apar în colinde tot în termen de comparație. Iată câte-va exemple:

A. *Colinde începând printr'o formă întrebătoare și exclamativă:*

Oare-a cui-s aste *curți,*
Hoi Leriu-lui, Leriu-lui,
Că s'au strâns și oaspeți mulți,
Hoi Leriu lui, Leriu-lui
Curți înalte minunate,
Și de soare luminate,
Din afară argintite
Din lăuntru aurite,
In prejur grădini de flori
Și au turnuri pân'la nuori?
(At. Marian Marienescu, 1859. o c. p. 63).

Ale cui sunt, Doamne, aceste *case,*
O Ler-om da
Ler-oi Doamne,
Așa 'nalte, minunate,
O Ler-om da
Ler-oi Doamne,
Cu la(n)țuri de fier legate,
O Ler-om da
Ler-oi Doamne,
Cu porțile ferecate,
O Ler-om da
Ler-oi Doamne,
Cu strașini de siminoc,
O Ler-om da
Ler-oi Doamne,
Cu stâlpii de busuioc,
O Ler-om da
Ler-oi Doamne.
(Păsculescu o. c. p. 43).

Ce sunt, Doamne, aceste *case,*
Oi Ler-oi, d'ai Ler-oi, Doamne,

www.dacoromanica.ro

Așà nalte
Minunate,
Cu porțile ferecate,
Cu lanțuri de fier legate,
Stoborîte pe d'uă parte
Cu stobor de siminoc
Cu streașini de busuioc?
(G. Dem. Teodorescu, o. c. 89).

Ce *curți-s* aceste *curți*,
Așà' nalte minunate,
Cu norii alăturate,
În ușori, struțuri de flori
Și în uși, struțuri de ruji,
La ferestri, struțuri domnești?
Inaintea acestor curți
Sunt trei rânduri de pomuți.
Iar în mijlocul curții
Este un pat mândru 'ncheiat etc.
(Tid. Bud. op. cit. p. 74).

B. *Colinde începând printr'o formă narativă.*

D'ai Ler-om, d'ai Ler-om Doamne,
Icea, mâre, 'n ceaste *curți*,
Ceaste *curți*, ceaste *domnii*
Crescutu-mi-au doi meri nalți,
Doi meri nalți și minunați
La vârfuri amestecați.
(G. Dem. Teodorescu, o. c. p. 79).

Icia'n ceste *curți*,
Doamne-le
Și'n ceste *domnii*,
Doamne-le
Dalbe *vistirii*,
Doamne-le
Sunt tot case nalte
Doamne-le
Nalte minunate,
Doamne-le
La mijloc de case,
Doamne-le
Stă tot mese întinse,
Doamne-le
Făclii dalbe-aprinse,
Doamne-le.
(Păsculescu, op. cit. p. 6).

Doamne Ler (?)
Ici, în ceste curții
Și'n ceste domnii
Sunt tot case 'nalte
'Nalte
Minunate.
La mijloc de case
Sunt tot mese'ntinse
Făclii albe aprinse.
(G. Dem. Teodorescu, o. c. p. 24).

Icea, Doamne, 'n ceste curți
Și, Doamne, 'n ceste domnii
Cestor dalbe visterii,
Sunt, Doamne, tot mese 'ntinse,
Mese' ntinse, făclii d'aprinse,
(Păsculescu, op.. cit. p 44. idem p. 59).

In cât mie mi se pare că, din cele grupate până acum, chiar dacă Ler-împărat nu ar fi împăratul Galerius, precum susțin eu, totuș acest Ler ar merità să rămâe neuitat în mintea și cugetarea poporului român, căci el a fost atâtea veacuri cuvântul de mângâere, de fericire și de prosperare, pe care l'a rostit în zile bune, la un an odată, un întreg neam, plămădit în sărăcie, în asuprire și în durere.

Repet însă și aici, că Ler-împărat este eroul nostru de veșnicie, este al doilea părinte al patriei care nu ne-a părăsit, de oarece trupul lui zace în valea Oltului. Aceasta se va învederà și din lămurirea chestiunei numelui ad-hoc de Antina dat «Curților lui Ler-Impărat» dela Reșca-Hotărani, unde s'a născut și a fost înmormântat împăratul Galerius.

www.dacoromanica.ro

«Cetatea Antinei».

Din relațiunile scriitorilor streini despre ruinele dela Reșca, reproduse mai sus, în partea I, se constată că nici Paul din Alep (sec. XVII) și nici Schendo de Vanderbech (1720) nu menționează numele de «Cetatea Antinei», care apare de abia în relațiunea ofițerului austriac anonim din 1720—1725; precum și în scrierea lui Marsegli alcătuită în decurs de mai mulți ani dar tipărită la 1726. De asemenea nici documentele interne, hotărniciile anterioare acestor din urmă două relațiuni datorite Austriacilor, nu ne arată numele de «Antina» pentru ruinele dela Reșca, cărora în hotărnrcia din 1712 li se zice, precum am văzut, simplu «*cetate*».

Povestea locală din Reșca, culeasă, după cât se pare, întâiu de Sulzer, către anul 1780, apoi transmisă prin compilațiile celor doi Fotino, despre o împărătească Antina, există și astăzi, cu deosebire numai că, pe când, după Sulzer și compilatorii săi, Antina s'ar fi luptat cu un împărat al Romanilor—ceea ce este imposibil de crezut, căci țăranii români dela sfârșitul secolului al XVIII[nu puteau să știe nimic despre un Impărat Roman, neavând această noțiune nici acum,—astăzi se povestește că Antina s'a luptat cu Alexandru Macedon—ceea ce este mai aproape de mentalitatea țăranilor.

Intrebând, bunioară, pe Moș Mihalache Gongea, cine a făcut «cetatea», bătrânul îți va răspunde îndată: «Păi, cine s'o facă?—Coana Antinica împărăteasa». Și apoi îți va repetă povestea culeasă de mine la 1909, cum s'a bătut Antina zece ani în războiu cu Alexandru Machidon și cum la urma urmei a învins-o Alexandru prin viclenie, trimițându i în dar niște buți pline, jumătate cu grâu și jumătate cu ostași, cari ostași au dărîmat și au ars cetatea, semănând grâu peste ziduri, precum se vede.

După cum am arătat însă în două relațiuni anterioare, denumirea aceasta de «Cetatea Antinei» dată propriu zis numai ruinelor acropolei fostei colonii Romula, adică cetățuei, iar prin extensiune ruinelor în întregime dela Reșca, este o transpunere tardivă, cărturărească adhoc, a numelui cetății Atena din Grecia, sub influența Alixăndriei, pe la începutul secolului al XVIII-a. Transpunerea numelui cetății din Grecia pentru ruinele noastre din Oltenia și prefacerea formei Athena (Αθήναι, Athenae) în Antina se vor învederà prin cele ce urmează.

Mai întâiu, apropierea de fapt, bine înțeles improprie, a cetății Atena din Grecia de ruinele noastre din Oltenia se pregătește prin restălmăcirea, adică raportarea la ruinele dela Reșca, a visului lui Tiromach din episodul despre dărîmarea cetății Atena din Grecia de către Alexandru cel Mare.

Iată acest vis, în versiunea greacă modernă și în cea mai veche traducere română cunoscută, în care tot odată vom vedeà că numele Atenienilor e prefăcut în Antineni, precum, în alt loc, este prefăcut și numele cetății Atena în Antina.

Visul lui Tiromah: „Ἐτούτην τὴν νύκτα εἶδα ὄνειρον βαρύ, ὅτι τοῦ Ἀπόλλωνος ὁ ναὸς ἔπεσε, τοῦ κάστρου οἱ πύργοι ἐχάλασαν, ᾗ πόρταις ᾗ μαρμαρένιαις ἔπεσαν, καὶ

«Iar un călăraș viteaz bine el zise: Voi, *Antinenilor*, să mă ascultați să nu gonim pe Alexandru, că eu văzuì astă noapte un vis, unde erà în cetatea noastră grâu sămănat și crescù mare și frumos; iar Machedonenii secerà tot

www.dacoromanica.ro

ὁ Ἀλέξανδρος εἰσέβη καβαλλήρης περιπατῶντας εἰς τὰς ροῦγας, καὶ τὸ κάστρον ἐγέμισε σιτάρι' δασὺ ὥριμον καὶ ἄγουραν, καὶ οἱ στρατιῶται τοῦ Ἀλεξάνδρου τὸ ἐθέριζαν. (Ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακέδονος, Atena, 1883).

de o parte și copt și verde; și umblà Alexandru ca un leu prin mijlocul cetății».

Visul s'a împlinit, căci mai departe se arată cum Machedonenii «aprinseră cetatea și aprinseră și biserica bozilor», (Alexandria română, manuscris din 1717, Bibl. Acad. Rom. No. 1867. f. 33).

Grâu semănat peste ruinele Athinei din Grecia de către Macedoneni, după Alicsăndrie, a văzut cărturarul, care a cetit această poveste, crescând mare și frumos și peste ruinele cetății noastre din Romănaț, unde, nu trebue să perdem din vedere, se cultivă cel mai bun grâu din țară, probă chiar marca județului, un snop de grâu.

Alături de această asemănare prin împrejurări locale, de a crește adică grâu peste ruine și într'o parte și într'alta, mai există în regiunea ruinelor noastre amintirea, atestată prin documente, despre «*drumul buților*», care istoricește ne-ar putea tălmăci transportul peștelui dela Çelei spre munte, în butoae.

Un călugăr dela Hotărani, din vecinătatea ruinelor, un cărturar, a contopit amintirea despre «drumul buților» cu episodul din Istoria Troadei despre calul troian, și împrumutând din Alicsăndrie episodul despra dărîmarea Atenei de către Alexandru cel Mare, a făurit povestea ruinelor dela Reșca, care în esență se reduce la acestea:

Alexandru Machedon, după zece ani de luptă, (ca și în răsboiul troian) a dărîmat cetatea *Antinei* (Atena din Grecia), amăgind-o cu buțile umplute jumătate cu grâu și jumătate cu ostași. (Comp. calul troian).

Rămâne să învederăm că numele Antina în loc de Atena este atestat prin isvoare literare. Pentru aceasta iată textele comparative:

In Alexandria greacă:

Alexandru cucerește Atena, care era: Ἦιτον αἱ Ἀθῆναι κάστρον μέγα μὲ κάθε πρᾶγμα στολισμένον, ὁποῦ δὲν εὑρίσκετο παρόμοιον εἰς τὸν κόσμον, καὶ εἶχε μέσα δώδεκα ῥήτορας, ὁποὺ τὸ ἐκυβερνοῦσαν φρονιμοτέρους ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἕλληνα. (Ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνγρου τοὺ Μακέδονος. Atena 1883, pag. 30).

De acest pasagiu din versiunea greacă se apropie mai întâiu traducerea corectă românească din mss. 575. Bibl. Acad. Rom.: «*Athina* (Ѳѳина) era cetatea mare și tare și împodobită cu de toate frumusețile lumii; și o judecà 12 filosofi și domnea toate țările elinești» (ms. 575 f. 65 v.). Apoi varianta:

«Și să duse (Alexandru) la *Antina* (Ѳнтина și Ѳнѳина) cetate. Iară *Antina* era cetate mare și tare și era împodobită cu toate bunătățile lumii și înfrumusețată ca florile și o judeca 12 filosofi. Și aceia stăpânea toate domniile elinești, și avea judecată dreaptă». (ms. 1723 f. 25).

*

Când s'a fixat numele Antina în literatura populară română? Spre a răspunde la această întrebare, voiu urmări pătrunderea Alexăndriei în literatura poporană română [1]). Hașdeu (Etymologicum Magnum

[1]) Asupra acestei chestiuni vezi excelentul studiu al d-lui N. Cartojan, premiat de Universitatea din București, despre care am vorbit în această revistă.

www.dacoromanica.ro

Romanae la cuvântul Alexandria) menționează o Alixăndrie, scrisă slavonește la 1562 în Moldova, din ordinul Mitropolitului Grigorie, care a dăruit-o mânăstiri Neamțului. Azi manuscriptul se află în Biblioteca imperială din Petersburg.

Câteva decenii după aceasta, Alixăndria *a fost tradusă în limba română* în Ardeal, și o copie după această traducere se păstrează în asa numitul Çodex Neagoeanus, studiat de d-l Cartojan. Din Ardeal a trecut în Moldova și în Țara Românească.

Hașdeu reproduce două pasagii din Costinești: *a)* din Miron Costin, Letop. I, 256, unde: «Scrie Plutarh, vestit istoric la viața lui Alexandru Machedon, carele au scris Alexandria cea adevărată, nu basne cum scrie o altă Alexandrie din grecie ori dintr'alte limbă scoasă pre limba românească, plină de basne și scornituri» etc; *b)* din Nicolae Costin, Letop. I, 59: «nu acea Alexandrie mincinoasă ce-i pre limba românească, plină de basne».

Stolnicul Constantin Cantacuzino, care a pus să se scoată o copie de pe izvodul cronicei lui Urechia din Moldova, «ca să se afle și în țară» (adică în Muntenia), constată că Alixăndria împreună cu alte cărțulii mincinoase erau mai răspândite în Moldova. Iată cum se războește el cu acele cărțulii: «o mare grămadă de minciuni, precum vedem în cea Alexandrie ce-i zic, cine o fi făcut nu știu, și într'alte cărțulii ce se văd pe la unii și pe la alți aici în țară, și *mai multe în Moldova*, în care nu să coprind altele fără de minciuni și basne, după care umblă norodul acesta rătăcindu-se, și cred celea ce niciodată de crezut nu sunt, că nici au fost acelea vre-o dată, nici pot fi, câte măcar acea Alexandrie bălmăjaște, și, asemenea ca aceia, alte cărțulii». (Opere publicate de N. Iorga, București 1901, pag. 67).

Față de aceste mențiuni, iată și textele păstrate, cu filiațiunea lor:

Cea mai veche copie *muntenească* cunoscută datează din anul 1717, fiind deci contimporană cu relațiunile Austriacilor și în special cu opera Marsigli (1698—1726), în care aflăm numele *Antina*, ca denumire a ruinelor dela Reșca. In această copie din 1717 se spune:

1. «Și era Ѧнтина (Antina) atâta de mare și împodobită și înfrumusețată cu toate frumusețile lumii și o judecă doisprezece filosofi, că împărat nu avea» (Bibl. Academiei ms. 1867, f. 30).

2. Tot aceeaș versiune se redă într'o traducere *moldovenească*: „Și era Ѧнѳина (Anthina) cetate mare și împodobită și înfrumusețată cu de toate podoabele lumii și o *giudecà* 12 filosofi, că împărat nu avea» (Bibl. Academiei ms. 1702 f. 23 v.).

3. Și în tipăritura *ardeleană* din Sibiiu, 1794 «Istoria a Alexandrului celui Mare din Machedonia» se spune ce: «era Ѧѳина (Athina) cetate mare și împodobită cu de toate frumusețile lumii, și o judecà 12 filosofi, că împărat nu aveà; și domneà țările elenești toate» (pag. 53).

Din identitatea acestor trei traduceri reproduse, ce reprezintă pătrunderea unui tip comun în cele trei țări, Moldova, Muntenia și Ardealul, rezultă că toate pornesc, probabil, dintr'o tipăritură, care n'a putut fi alta decât cea amintită de Del Chiaro că s'a tipărit în zilele lui Brâncoveanu (c. 1713) și despre a cărei existență d-nii Prof. Bianu și Hodoș

www.dacoromanica.ro

nu se îndoesc, deși până acum nici un exemplar n'a eșit la lumină 1).

Socotesc dar, că în epoca lui Brâncoveanu s'a tipărit prima cărțulie cu povestea lui Alexandru cel Mare, dupre un manuscris tălmăcit în Moldova și adus de acolo în Țara Românească.

Ca mărturie despre pătrunderea Alicsăndriei mai de timpuriu și mai adânc la poporul din Moldova decât la cel din Țara Românească ar fi și constatarea că porecla de Machedon, —dată astăzi sătenilor din Muntenia cari poartă numele de Alexandru, ca un nume mare,—apare în documente mai întâiu în Moldova. Astfel, la 25 Iunie 1712, Nicolae Alexandru, Voevodul Moldovei, întărește stăpânirea peste niște țigani unui Arsenie, ginerele lui *Machedon*, etc.

(Biblioteca Academiei Române. Doc. 72/94).

Ca încheere: din toate aceste date se învederează neîndoios, că până la pătrunderea Alixăndriei la poporul român din Oltenia, prin cărțulii tipărite prin anul 1713, numele de «Antina» n'a existat pentru ruinele dela Reșca, cari își păstrau încă până atunci vechiul nume tradițional de «Curțile lui Ler Impărat», atestat de Cantemir.

Iară făurirea ad-hoc a acestui nume Antina se poate determină chiar cu oarecare preciziune matematică, ținând seamă de aceste trei date: I), Cantemir, care a alcătuit opera sa, Hornicul Românilor, între ani 1711—1718, păstrază numele tradițional de «Curțile lui Ler-împărat»; în timp ce II), Alixăndria manuscris din 1718, copie dupre o tipăritură anterioară din 1713, prezintă numele cetății Atena din Grecia, prefăcut în *Antina*; iar III), la ofițerul anonim austriac din 1720—1725, ca și la Marsigli, care și-a compus opera sa între 1698—1726, *Antina*, apare ca nume propriu al ruinelor noastre dela Reșca-Hotărani.

N'a fost, oare, un noroc, că marele Cantemir a prins în sufletul lui înstrăinat, departe de țară, și încă din graiul unui ofițer oltean pribeag, ca și fostul domn al Moldovei, la Charcov, numele sfânt al Cetății lui Ler Impărat, tocmai în vremea când el apuneà în negura uitării din sufletul celorlalți Români, odată cu ruinele ce se sfărâmau și nu se mai vedeau sub neagra brazdă a plugului? Dar, precum ziceau Latinii, mens agitat molem, mintea, adică geniul, desprinde materia, sguduind-o, tot așa geniul strălucitor al lui Cantemir despică întunerecul de două mii de ani și sguduind rătăcirile oamenilor, ne aduce la lumină figura eroului nostru național din Romula, pe care, poate, cu vremea, îl vom recunoaște neîndoios și aiurea, la Englezi, în persoana legendarului *King Leir*.

---

1) Del Chiaro, în *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia 1718, pag. 44, menționează între cărțile tipărite o „Alexandrie, o sia Storia di Allessandro il Macedone, stampata in Lingua Valaca; ma detta Storia è veramente curiosa per le molte favole chein essa vedonsi frammischiate".

D-nii Prof. Bianu și Hodoș, în prețioasa *Bibliografia românească veche*, tom. I, pag, 486 trec această Alexandrie ca tipărită în Târgoviște la 1713, însă cu semn de întrebare la urmă, numai în ceea ce priveste data și locul.

www.dacoromanica.ro

CAP. VIII

King Leir față de Ler Împărat.

Inainte de a cunoaște vechia tradiție românească despre Ler Impărat păstrată la Ioan Budai Deleanu, nu aș fi avut curajul să apropiiu pe legendarul King Leir, din neîntrecuta dramă a lui Shakspeare, de Ler Împărat al nostru.

Iată acum și această apropiere.

1. King Leir.

Guizot dă următoarea succintă lămurire despre subiectul dramei lui Shakspeare:

En l'an du monde 3105, disent les chroniques, pendant que Joas régnait à Jérusalem, monta sur le trône de la Bretagne *Leir*, fils de Baldud, prince sage et puissant, qui maintint son pays et ses sujets dans une grande prospérité, et fonda la ville de *Caeir*ler, maintenant Leicester. Il eut *trois filles*, Gonérille, Régane et Cordélia, de beaucoup la plus jeune de trois et la plus aimée de son père. Parvenu à une grande viellesse, et l'âge ayant affaibli sa raison, Leir voulut s'enquérir de l'affection de ses filles, dans l'intention de laisser son royaume a celle qui mériterait le mieux la sienne. «Sur quoi il demanda d'abord à Gonérille, l'aînée, comment bien elle l'aimait; laquelle appelant ses dieux en témoignage, protesta qu'elle l'aimait plus que sa propre vie, qui, par droit et raison, lui devait être très-chère; de laquelle réponse le père, étant bien satisfait, se tourna à la seconde, et s'informa d'elle combien elle l'aimait; laquelle répondit (confirmant ses dires avec de grands serments) qu'elle l'aimait plus que la langue ne pouvait l'exprimer, et bien loin au-dessus de toutes les autres créatures du monde». Lorsqu'il fit la même question à Cordélia, celle-ci répondit: «Connaissant le grand amour et les soins paternels que vous avez toujours portés en mon endroit (pour laquelle raison je ne puis vous répondre autrement que je ne pense et que ma conscience me conduit), je proteste pardevant vous que je vous ai toujours aimé et continuerai, tant que je vivrai, à vous aimer comme mon père par nature; et si vous voulez mieux connaître l'amour que je vous porte, assurez-vous qu'autant vous avez en vous, autant vous méritez, autant je vous aime, et pas davantage».

Le père, mécontent de cette réponse, maria ses deux filles aînées, l'une à Henninus, duc de Cornouailles, et l'autre à Meglanus, duc d'Albanie, les faisant héritières de ses Etats, après sa mort, et leur en remettant dès lors la moitié entre les mains. Il ne réserva rien pour Cordélia. Mais il arriva qu'Aganippus, un des douze rois qui gouvernaient alors la Gaule, ayant entendu parler de la beauté et du mérite de cette princesse, la demanda en mariage; à quoi l'on répondit qu'elle était sans dot, tout ayant été assuré à ses deux soeurs; Aganippus insista, obtint Cordélia et l'emmena dans ses États.

Cependant les deux gendres de Leir, commençant à trouver qu'il

www.dacoromanica.ro

régnait trop longtemps, s'emparèrent à main armée de ce qu'il s'était réservé, lui assignant seulement un revenu pour vivre et soutenir son rang; ce revenu fut encore graduellement diminué, et ce qui causa à Leir le plus de douleur, cela se fit avec une extrême dureté de la part de ses filles, qui semblaient penser que tout «ce qu'avait leur père était de trop, si petit que cela fût jamais; si bien qu'allant de l'une à l'autre, Leir arriva à cette misère qu'elles lui accordaient à peine un serviteur pour être à ses ordres». Le vieux roi, désespéré, s'enfuit du pays et se réfugia dans la Gaule, où Cordélia et son mari le reçurent avec des grands honneurs ; ils levèrent une armée et équipèrent une flotte pour le reconduire dans ses États, dont il promit la succession à Cordélia, qui accompagnait son père et son mari dans cette expédition. Les deux ducs ayant été tués et leurs armées défaites dans une bataille que leur livra Aganippus, Leir remonta sur le trône et mourut au bout de deux ans, quarante ans après son premier avénement. Cordélia lui succéda et régna cinq ans; mais dans l'intervalle, son mari étant mort, les fils de ses soeurs, Margan et Cunedag, se soulevèrent contre elle, la vainquirent et l'enfermèrent dans une prison, où, «comme c'était une femme d'un courage mâle», désespérant de récouvrer sa liberté, elle prit le parti de se tuer. (Chroniques de Hollinshed, Hist. of. England, liv. II. ch. v. t. I, p. 12. Apud Guizot, Oeuvres complètes de Shakspeare, tom. V. Notice sur le roi Lear, p. 3—4).

Guizot adauge îndată:

Ce récit de Hollinshed est emprunté à Geoffroi de Monmuth [1]), qui a probablement bâti l'histoire de Leir sur une anecdote d'Ina, roi des Saxons, et sur la réponse de la plus «jeune et de la plus sage des filles» de ce roi, qui dans une situation pareille à celle de Cordélia, répond de même à son père que, bien qu'elle l'aime, l'honore et révère autant que le demandent au plus haut degré la nature et le devoir filial, cependant elle pense qu'il pourra lui arriver un jour d'aimer encore plus ardement son mari, avec qui, par les commandements de Dieu, elle ne doit faire qu'une même chair, et pour qui elle doit quitter père, mère etc. Il ne paraît pas qu'Ina ait désapprouvé le «sage dire» de sa fille; et la suite de l'histoire des Cordélia est probablement un développement que l'imagination des chroniqueurs aura fondé sur cette première donnée.

Quoi qu'il en soit, *la colère et les malheurs du roi Lear avaient*,

[1]) Geoffroi de Monmuth (1100—1154) Călugăr din ordinul Benedictinilor.

A tradus în latineşte vechile legende bretone sub titlul de «Britanniae utriusque regum et principum Origo et Gesta insignia» (către anul 1147). Toată opera este o ţesătură de poveşti, care a făcut însă vâlvă:

«Cet ouvrage n'est qu'un tissu de fables, soit que Geoffroi ait voulu tromper ses lecteurs, soit qu'il ait été abusé par sa propre crédulité; il a donné pour de l'histoire la généalogie mytique des héros bretons, jusqu'au plus grand de ces héros fabuleux, Arthur. Les éléments dont se compose sa compilation appartiennent exclusivement à la Bretagne continentale. On n'en trouve pas de traces en Angleterre avant la conquête normande, qui amena dans ce pays un grand nombre de Bretons. Les légendes recueillies par Geoffroi de Monmuth semblent même n'avoir d'abord rencontré aucune croyance parmi les Bretons du pays de Galles, et Guillaume de Neubourg, historien presque contemporain, les regarde comme des fables impudentes». (Nouvelle Biographie générale, publiée par M. M. Firmin Didot frères, Paris, 1857, tom XX, col. 22—24).

www.dacoromanica.ro

avant Shakspeare, trouvé place dans plusieurs poèmes, et fait le sujet d'une pièce de théâtre et de plusieurs ballades.

Dans une de ces ballades, rapportée par Johnson sous le titre de: *A lamentable song of the death of king Leir and his three daughters*, Lear, comme dans la tragédie, devient fou, et Cordélia ayant été tuée dans la bataille, que gagnent cependant les troupes du roi de France, son père meurt de douleur sur son corps, et ses soeurs sont condamnées à mort par le jugement «des lords et nobles du royaume». Soit que la ballade ait précédé ou non la tragédie de Shakspeare, il est très-probable que *l'auteur de la ballade* et le *poëte dramatique ont puisé dans une source commune*, et que ce n'est pas sans quelque autorité que Shakspeare, dans son dénoûment, s'est écarté des chroniques qui donnent la victoire à Cordélia.... (pag. 5)

Le roi Lear de Shakspeare fut joué pour la première fois en 1606 au moment de Noël.

La première édition est de 1608, et porte ce titre: «Véritable Chronique et Histoire de la Vie et de la Mort du Roi Lear et des ses Trois Filles, par M. William Shakspeare. Avec la Vie infortunée d'Edgar Fils et Héritier du Comte de Glocester, et son Déguisement sous le nom, de Tom de Bedlam :—Comme elle a été jouée devant la Majesté du Roi, à White Hall, le soir de Saint-Etienne, *pendant les Fêtes de Noël*, par les Acteurs de Sa Majesté, jouant ordinairement au Globe, près de la Banque». Guizot, Oeuvres complètes des Shakspeare. Paris 1868. Tom. V. Notice sur le Roi Lear, p. 7).

2. Ler Impărat în tradiția și basmele române.

Păstrarea numelui lui Ler-Impărat în denumirile locale românești, «Curțile lui Ler-Impărat», pentru ruinele cetății Romula dela Reșca-Hotărani, și «Brazda lui Ler-Impărat» pentru valul roman din Oltenia, ca și vechia tradiție transilvană despre *bogatul și puternicul Ler-Impărat*, sunt dovezi neîndoiase că personalitatea acestui împărat a fost adânc înrădăcinată în sufletul poporului român, iar numele lui cristalizat de secole în graiul nostru. Este dar cu putință ca și povestea lui să se păstreze oarecum întreagă în basmele noastre, aceasta negreșit cu multe prefaceri și adăugiri, datorite optimismului care predomină în toate producțiunile populare ale neamului nostru.

G. Dem. Teodorescu a constatat, după cât știu, cel dintăiu că Ler-Impărat se întâlnește și în basme, dar nu i-a dat cuvenita atențiune, ci numai l'a amintit în treacăt.

Meritul de a fi prins din graiul poporului povestea fetei lui Ler-Impărat se cuvine neobositului scriitor poporan, bătrânului d-n N. D. Popescu, pe care am fericirea de a-l cunoaște personal.

Intrebându-l pe d-l N. D. Popescu, de unde a cules basmul cu fata lui Ler-Impărat pe care l'a publicat în Calendarul basmelor și al baladelor populare pe 1895, d-sa mi-a declarat repede, fără nici un înconjur:

— «Il știu dela mama mea, din București, și-l povesteau surorile mele». Apoi mult stimatul bătrân a început să-mi repete prevestirea ginerelui lui Ler-Impărat din dialogul dintre niște păsărele, care mie mi se pare a fi tocmai sâmburele povestei.

www.dacoromanica.ro

Basmul poartă titlul de «Feciorul lui Por Impărat și fata lui Ler-Impărat» și în el ni se arată cum s'a făcut nunta între aceștia doi; dar la început basmul se leagă cu faimoasa poveste ce a inspirat lui *Shakspeare* pe *Negutătorul din Venetia* (Cf. Șeineanu, Basmele române, București 1895, p. 973), iar miezul, adică partea principală, a basmului este aceasta.

Por Impărat auzise despre *a treia fată a lui Ler-Imparat*, «căruia nu i se dusese de surda vestea că erà omul cel mai ciudat, mai silnic și mai hain din câți a lăsat Dumnezeu pe pământ»; și el știa bine că «*Ler erà omul cel mai bogat și împăratul cel mai puternic*».

De aceia, adresându-se către fiul său, între altele, Por Impărat îi spuse despre fata lui Ler-Impărat acestea: «...auzit-am că acea fată e o minune de *frumusete* și de *înțelepciune*, și am hotărît s'o impetesc pentru tine; și de mai multe ori am cerut-o prin o carte ce i-am trimis prin stafetă deosebită, dar *Ler-Impărat e un nebun* și un îngâmfat de n'are margini, care ar avea nevoe de un frecuș sdravăn, ce de bună seamă i-aș da, dacă împărăția mea nu ar fi despărțită de a lui de o mare întreagă aproape fără început și fără sfârșit. El mi-a zis că *fata lui nu se dă, ci se iea; nu se împetește, ci se fură, și nu se capătă prin bani, ci prin istetimea duhului.* Ca să te învrednicești să dobândești așa sculă neprețuită, eu, fără știrea ta, ți-am cumpărat o corabie frumoasă, am încărcat'o cu fel de fel de mărfuri și de giuvaericale scumpe și acum viu la tine să-ți zic: Du te, fiul meu, de-ți iea nevastă, și adu-o încoa, cum vei ști tu, ca să te cununi cu dânsa» (p. 23, col. II).

Feciorul lui Por-Impărat pleacă și fură pe fata lui Ler-Impărat, ca s'o iea de nevastă.

Pe când se înapoià cu logodnica sa, feciorul lui Por-Impărat aude într'o seară dela niște păsărele, ce se așezase pe catarg, următoarea prevestire:

Una din păsărele zise:

— «Feciorul lui Por-Impărat o să iea pe fata lui Ler-Impărat.

— «Ce bine s'au potrivit, zise a doua.

— «S'au potrivit ei, biet, că amândoi sunt tineri și frumoși, răspunse cea dintăiu pasăre, dar Ler-Impărat le-a pus gând rău. A doua zi după nuntă, o să trămită mirelui printr'un sol trimis într'adins, o mulțime de bunătăți: vânaturi gustoase, vinuri scumpe și roade ne mai pomenite. Dacă ar fi el cu minte, cum ar vedeà acele daruri, le-ar face praf și fărâme cu vase cu tot, le-ar aruncà în foc și ar spulberà cenușa în vânt. «Insă cine o spune cuivà această tainà să se împietrească până la genunche».

A doua seară, păsărelele repetară prevestirea.

De astă dată grăi pasărea cea de-a doua și vorbì în chipul următor:

— «Feciorul lui Por-Impărat o să iea pe fata lui Ler-Impărat.

— «Ce bine s'au potrivit, zise cea de-a treia.

— «O fi, răspunse cea de-a doua, însă dacă o fi cu minte tânărul, să se păzească de socrul său, că i-o coace: a treia zi de nuntă o să-i trimeată un boccealîc de haine, numai filaliu, catifea, fir de cel bun și pietre scumpe; el dacă ar vreà să fie bine de el, în loc să le îmbrace le-ar tăià și le-ar aruncà în foc, căci aceste haine sunt otrăvite. Insă cine-o spune această tainà să împietrească până la brâu».

In sfârșit a treia seară, grăi ce-a de-a treia în chipul următor:

— «Feciorul lui Por-Impărat o să iea pe fata lui Ler-Impărat.

— «Ce bine s'au prtrivit, răspunse cea dintăiu.

www.dacoromanica.ro

— «O fi, dar să știe că a patra zi după nuntă, o să-i trimeată socru-său printr'un sol un armăsar împărătesc, cu șea de catifea înpodobită cu fir și pietre scumpe. Dacă m'ar ascultà pe mine, ar luà calul și l'ar tăià în mii și fărâme, iar șeaua și frânele le-ar aruncà întru'un foc mare, că tot este otrăvit. Insă dacă s'o apucà să descopere cuivà această taină, să împietrească tot».

Prevestirea s'a împlinit: feciorul lui Por-Impărat a împietrit, descoperind taina, dar, după optimismul basmelor noastre, el s'a deșteptat din somnul morții, după ce Por-Impărat a vărsat câtevà picături de sânge peste el, din trupul primului prunc pe care-l născù noru-sa, fata lui Ler-Impărat, care rămăsese însărcinată cu feciorul lui Por-Impărat din cele trei zile ale nunții. Aceasta este, în rezumat, povestea.

(Va urmà).

AL. T. DUMITRESCU.

www.dacoromanica.ro

LISTA BANILOR OLTENIEI.

DELA ÎNCEPUT PÂNĂ LA DESFIINŢARE

(DIN COMUNICAREA ŢINUTĂ LA SOCIETATEA ISTORICĂ ROMÂNĂ [1])

In perioada 1230—1290, întâlnim Bani pe Radu, Bărbat, Mihail şi Dan Basarab.

Haşdeu spune, că până la 1600, cine erà Ban al Olteniei, trebuià să fie din neamul Basarabilor, pentrucă fiind Basarabii în vieaţă până la 1600, se alegeau Bani numai din membrii acestei familii.

In secolul al XIV, niste Basarabi dela un Pârvu iau numele de „Pârvulesti" sau „Craiovesti".

1. In *1518*, găsim pe Vlad Buzescu din Strejesti, Mare Ban, bunicul celor trei Buzesti din epoca lui Mihai.

2. In *1558*, însă cumnatul lui Petraşcu Vodă cel Bun, tatăl lui Mihai Viteazul, „Iane Cantacuzino" supranumit de Cronicari „Iane grecul" devine Ban al Craiovei, aceasta din cauza rudeniei atât de apropiate, căci pe sora lui, Theodora, o ţineà Petraşcu Vodă.

3. In *1568*, Dobromir Kretzulescu devine Mare Ban, fiind tot din neamul Basarabilor.

4. In *1580*, Petraşcu din Văcăresti.

5. In *1596*, Mihalcea Cândescu.

6. In *1599*, Manta, generalul lui Mihai Viteazul.

7. In *1600*, Udrea Băleanu fiul, şi cu tatăl său, Petre Băleanu.

8. In *1603*, Hamza Părăianu, Mare Ban din Gorj.

9. In *1608*, Kalotă Cocorescu.

10. In *1610*, Preda Buzescu, nepotul lui Vlad din 1518, din Strejesti din Romanati.

11. In *1628*, Radu Buzescu

12. In *1630*, Iordache Catargiu.

13. In *1632*, Banul Bou (venit din Moldova).

---

[1]) Precum am arătat în procesul verbal al şedinţelor din 1911, dl. C. V. Obedeanu, distinsul publicist, a ţinut o interesantă comunicare la Societatea noastră, tratând despre „Guvernământul Banatului Oltenesc".

Din lipsă de spaţiu suntem siliţi, cu părere de rău, să publicăm numai o parte din această comunicare, adică lista Banilor Olteniei.— cea d'intâi listă de Bani ai Olteniei dată până azi — vestind însă pe onor. cetitori că d-l Obedeanu va tipări într'o broşură întreaga lucrare. — Nota Redacţiei.

www.dacoromanica.ro

14. In *1634*, Hrizea Popescu, tatăl cronicarului.
15. In *1636*, Ghiorma (se pare din Moldova).
16. In *1641*, Dragomir Kretzulescu Mare Ban, care zideşte biserica din Plăviceni, azi a Eforiei Kretzulescu.
17. In *1646*, Năsturel Herescu făcut graf de Leopold al Austrei.
18. In *1650*, Preda Brâncoveanu, bunicul Domnului.
19. In *1669*, Mareş Băjescu.
20. In *1671*, Gheorghe Băleanu.
21. In *1672*, Radu Năsturel Herescu.
22. In *1674*, Barbu Milescu din Gorj, unchiul Brâncoveanului Vodă.
23. In *1675*, Kirka Rudeanu.
24. In *1679*, Vintilă Corbeanu.
25. In *1680*, Radu Năsturel Herescu.
26. In *1696*, Kornea Brăiloiul.
27. In *1711*, Manolake Lambrino, ginerele lui Brâncoveanu.
28. In *1714*, Const. Ştirbei Mare Ban.
29. In *1715*, Const. Şerban Cantacuzino.
30. In *1716* Cu ocaziunea venirei Fanarioţilor la domnie, în curs de un an, s'au schimbat trei Bani şi anume:
31. Nicolae Obedeanu, mare Ban.
32. Şerban Bojoreanu, şi cel din urmă
33. Radu Popescu cronicarul.
34. In *1718*, Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Şerban Vodă, Ban în vremea ocupaţiei Austriace în Oltenia.
35. In *1725*, Matheiu Cantacuzino Măgurean, fiul lui Pârvu.
36. In *1738*, Radu Comăneanu.
37. In *1738*, Grigore Greceanu.
38. In *1739*, Const. Argetoyanu.
39. In *1746*, Grigore Greceanu; apoi Iordache Kretzulescu, ginerile lui Constantin Brâncoveanu, care a zidit Biserica Kretzulescu.
40. Şi în fine, Thoma Kretzulescu, pe care'l întâlnim Ban mare în 1763, dar care şedeà la Bucureşti, căci de la dânsul s'a purtat titlul onorific de Ban mare, iar Oltenia era ocărmuită de la acea dată de un Caimacam, care nu mai avea puterea Banului ca altă dată.
41. In *1755* Mare Ban Const. Kretzulescu.
42. In *1757* „ „ Const. Năsturel Herescu.
43. In *1760* „ „ Const. Dudescu.
44. In *1763* Thoma Cretzulescu.
45. In *1768*, Pârvu al 2-lea Kantacuzino.
46. In *1770*, Pană II Filipescu.
47. In *1774*, Ştefan Pârscoveanu ales ca Domn, ginerile lui Const. Pah: Obedeanu din 1783, dar înlocuit de Ipsilantie Vodă.
48. In *1780*, Theodor Văcurdescu.
49. In *1781*, Nicolae Dudescu.
50. In *1782*, Iordache Filipescu cel exilat la Castoria, pentru că uneltise contra împeriului Rusiei.
51. In *1783*, Scarlat Ghica.
52. In *1784*, Costache Ghica.
53. In *1790*, Mihalache Ghica.

www.dacoromanica.ro

54. In *1792*, Ienăchiță Văcărescu.
55. In *1800*, Radu Golescu.
56. In *1809*, Manolache Kretzulescu.
57. *Și până pe la 1830* { Const. Bălăceanu și
58. Grigorie Brâncoveanu.

Este de notat însă, după cum am spus, că de pe la 1780, Banii nu mai locuiau în Craiova, Oltenia fiind guvernată de un Caimacam, care avea atribuții mult mai mici, și titlul de Ban se dădea onorific, iar ei locuiau și în București.

Aceștia sunt Banii Olteniei ce ni-am putut procurà din diferite documente ce ne-au căzut în mână, din cronici și colecțiunea Hurmuzaki, ca și din diferite alte scrieri istorice.

C. V. Obedeanu.

www.dacoromanica.ro

DĂRI DE SEAMĂ

1. I. KALINDERU, *Notă despre un studiu al d-lui Millet. Bucureşti 1912. Extras din Analele Academiei Române, seria II. tom. XXXIV. Memoriile Secţiunei Istorice. 1 br. 4°, 6 pag.*

Un studiu al d-lui Gabriel Millet, profesor la Şcoala de Inalte Studii din Paris, despre un portret bizantin din frescurile dela Mistra, a dat prilej veneratului d. I. Kalinderu să ne desvălue, în forma unei simple notiţe, câteva lămuriri din bogatele şi profundele d-sale cunoştinţe despre arta veche românească.

In rezumat, frumoasa contribuţie se prezintă astfel. D-l Gabriel Millet, studiind un portret mural din frescurile dela Mistra, a stabillt cu ajutorul inscripţiei ce se mai păstrează pe acest portret, că personagiul indicat în inscripţie prin cuvintele «fratele împăratului, Theodoret monahul» este Theodor I, Despotul Mistrei, fratele împăratului Manuel Paleologul şi care a murit în 1407, în timpul unei lupte contra Latinilor.

Interesant de observat este — că, deşi nici un text nu atestă că acest despot ar fi îmbrăcat rasa călugărească, totuş el este zugrăvit în costum călugăresc şi poartă — adauge d-l Kalinderu la constatarea d-lui Millet,—chiar numele schimbat Theodoret, după uzul monahic, în loc de Theodor, numele său ca mirean.

D-l Millet atribue această modă unei manifestări cu totul platonice de umilinţă creştinească şi crede că în realitate Theodor I, Despotul Mistrei, n'a fost călugăr, ci numai şi-a manifestat această înclinare spre monahism, comandându-şi portretul său funerar în costum de călugăr.

Dela acest caz particular, prezentat de d-l Millet, porneşte d-l Kalinderu, spre a determină o modă generală, scriind:

«Motivul zugrăvirii lui Theodor I Paleologul, Despotul Mistrei, ca monah, e dictat fără îndoială de un adânc sentiment religios, care se traduce printr'o înclinare a înaltei aristocraţimi către umilinţa monahală şi care atunci se constată că domină ca o modă în întreg Orientul creştin, atât la Bizantini, cât şi la Sârbi

www.dacoromanica.ro

și Români». D-l Kalinderu dovedește această influență culturală, atât de semnificativă la noi, printr'o privire generală și câteva exemple strălucitoare. In primul loc d-sa precizează acest adevăr, zicând: «Mai întâiu, întreaga noastră civilizație, fiind înrîurită de cea bizantină, și la noi una din caracteristicele picturei noastre a fost portretul bizantin, alcătuit după aceleași norme hieratice, formale, ca întreaga pictură bizantină, dar căutând totuș să ne redeà în acest tip, cât mai mult din aerul, expresivitatea și individualitatea persoanei ce se reprezintă. S'a format astfel pentru personagiile marcante, cum de exemplu pentru Voevozi, Mitropoliți, tipuri bine fixate, cari s'au transmis din generații în generații și pentru orice loc al țării. Așà, tipul lui Mateiu Basarab, Mihaiu Viteazu, Brâncoveanu și alții, este acelaș, fie că l'am privì la Târgoviște, în Biserica Domnească sau Sf. Împărați, fie că l'am privì la Brâncoveni, Căluiu, Mihaiu Vodă sau într'alte fundațiuni ale lor.»

Trecând la exemple, d-l Kalinderu amintește de numele voevozilor Vlad Vodă Călugărul și Radu Paisie, zis și Petru Voevod, cari după nume se vede că amândoi au fost călugări, fiindcă primul poartă porecla de Călugărul, iar cel de al doilea poartă numele de Paisie făcut după uzul monahal din Petru. Mult mai interesantă însă ne prezintă d-l Kalinderu figura marelui Ban Barbu Craiovescu, zis și Pahomie monahul, ctitorul Mânăstirei Bistrița din județul Vâlcea, față de Theodor I, Despotul Mistrei, scriind: «între aceste două personagii, pe care le desparte o epocă de 70—80 de ani, se poate face următoarea apropiere. Ca și Theodor I, Despotul Mistrei, înrudit cu Impăratul din Bizanț, Banul Barbu este cel dintâiu sfetnic al Domnului nostru și înrudit cu el; amândoi sunt ctitori la mânăstiri, și atât unul cât și celalt, îmbracă rasa monahală către sfârșitul vieții».

Dar nu numai atât, d-l Kalinderu isbutește a stabilì istoricește o legătură mai evidentă între manifestarea vieții marelui Ban Barbu Craiovescu și moda religioasă creștino-bizantină pe care o ilustrează portretul lui Theodor I, Despotul Mistrei, constatând că, după relațiunea lui Ioan Comnen, medicul lui Brâncoveanu, care vizită Muntele Athos la 1701, la mânăstirea Xenofon se află pictați Banul Barbu, Danciul Vornicul, Pârvu și Radu, iar la M-rea Pantrocator, Banul Barbu se află trecut printre ctitori.

Ecoul acestei porniri către monahism a marelui Ban s'a resimțit și în țară, de vreme ce la m-rea Bistrița, pe lângă portretul mural, ni s'a păstrat și o pânză, negreșit alterată, fiind vorba de o copie dela 1830, dar totuș destul de interesantă ca

www.dacoromanica.ro

să ne explice o modă în artă. Ea ne reprezintă plecarea Banului Barbu Craiovescu la mânăstire, ca să se călugărească.

D-l General P. V. Năsturel crede că acest tablou reprezentând plecarea Banului Barbu la mânăstire să se călugărească, însoțit de întreaga familie a Craioveștilor, a fost plăsmuit mai târziu, dintr'un anume scop tendențios.

Negreșit că opinia d-lui General Năsturel are mult temeiu, căci și noi observăm că pe pânză figurează M-rea Arnota și Schitul Păpușa, zidiri ulterioare, dar nu e mai puțin adevărat că pânza de azi, fiind o copie, a putut prea bine să fie amplificată de Gheorghe Zugravul din 1830. In orice caz însă, atunci când s'a zugrăvit această scenă a plecărei Banului la călugărie, ca și atunci când s'a zugrăvit acelaș Ban Barbu, prezentând lanțurile robiei Sfântului Procopie, mintea artistului a fost dominată de curentul modei bizantine.

Următoarele cuvinte ale d-lui Kalinderu, lămuresc o dată capitală din istoria artei noastre bisericești: «Toate aceste portrete și tablouri, adică portretul dela Mânăstirea Xenofon din Sfântul Munte, portretul dela Mânăstirea Bistrița din Vâlcea, precum și pânza cu plecarea Banului Barbu la mânăstire, ca și icoana ce ni-l înfățișează încă de mic înclinat spre cele sfinte, devedesc pe deplin că Banul Barbu este tipul cel mai desăvârșit al boerului român înclinat spre monahism, deci un reprezentant de frunte al modei creștino-bizantine la noi, și adăugăm încă: cel dintâiu ca dată, de vreme ce acest mare boer a trăit la începutul primelor noastre legături cu Sfântul Munte. El ilustrează dar o epocă în viața noastră religioasă, prin pătrunderea curentului bizantin».

Adevărul acesta este atât de evident și de convingător în cât el nu mai are nevoe de alte comentarii; iar noi nu putem termină aceste rânduri decât exprimându-ne, și cu această ocaziune, toată admirațiunea pentru rodnica activitate a veneratului d. Kalinderu care, cu toate ocupațiunile d-sale multiple, găsește timp să ne dea asemenea contribuțiuni ce vor rămâneà definitive.

EM. E. KRETZULESCU.

2. SUTZU (M. C.) 1. *Mina dela Perinthus, București 1905. 1 br. 8° 9 pag.* 2. *Supplément à l'étude dela mine de Périnthe. Comunication faite à l'Académie Roumaine. Bucarest, 1912. 1 br. 8°, 9 pag.*

Acum câțivà ani, s'a descoperit în Thracia, aproape de Silivri (Selymbria din trecut), un patrat de plumb, care poartă pe ambele fețe inscripțiuni în litere grecești, un monument ponderal

www.dacoromanica.ro

antic, adică o mină. Monumentul se află depus în Muzeul Imperial din Constantinopol unde, în 1905 când l'a studiat prea distinsul nostru numismat, încă se mai păstrà. De câtvà va timp însă prețiosul monument a perit din Muzeu.

Asupra lui s'au putut da două relațiuni, una mai veche, a d-lui Kuruniotis, cu descifrarea greșită, cu multe puncte de îndoială, și alta a d-lui M. Sutzu, care va rămânea clasică și de bază pentru orice comentarii s'ar face. Și într'adevăr, dispariția unui asemenea monument ponderul antic este o mare pagubă pentru Muzeul Imperial, și ar fi fost și o pierdere ireparabilă pentru știință, dacă un învățat român, d-l Sutzu, nu ar fi scos la timp un mulaj, care să păstreze imaginea fidelă a obiectului dispărut și dacă d-sa, cu desăvârșită competență în materie, nu ne-ar fi dat o descriere completă a lui.

Dar nu numai atât, studiul d-lui Sutzu a înlăturat o eroare, care ar fi putut pătrunde pentru totd'auna în știința numismaticei, prin descifrarea greșită a d-lui Kuruniotis. Și iată cum: după descrierea exactă a d-lui Sutzu și după cum se vede chiar din fotografia mulajului, monumentul prezintă:

1) pe una din fețe: MNA || ΠΕΡΙ || ΝΘΙΑ, adică unitatea de greutate a urbei Perinthus;

2) iar pe cealaltă față: [Π]ΕΝΤ || ΑΛΙΤ || PON || ΔΙ || KEON, adică o greutate normală de cinci libre romane.

D-l Kuruniotis descifrase însă greșit, cetind în loc de ΠΕΝΤΑ ΛΙΤΡΟΝ ΔΙΚΕΟΝ, altfel și anume: ΕΠΤΑ ΛΙΤΡΟΝ ΔΙΚΕΟΝ.

II

Studiul d-lui Sutzu din 1905 a dat naștere unei discuțiuni interesante în Apus, unde un învățat francez, d-l G. Seure, a publicat (în Revue numismatique, Paris, 1912, trim. I. pag. 91—102) o bogată desertațiune despre Mina dela Perinthus.

In această disertație, care a provocat al doilea studiu suplementar al d-lui Suțu, învățatul francez recunoaște temeinicia cercetărilor distinsului nostru numismat, dar amăgit puțin de descifrarea greșită a d-lui Kuruniotis se silește să dovedească că acest monument, care păstrează legenda evidentă: ΜΗΑ ΠΕΡΙΝΘΙΑ ar putea să însemneze altcevà, iar nu unitatea ponderală autonomă a orașului Perinthus.

D-l Suțu răspunde magistral și la asemenea obiecțiune, arătând între altele că dreptul de a bate monete erà considerat și ca privilegiu municipal. Așà au bătut monete orașul Nicopolis, Marcianopolis, Adrianopolis, etc.

www.dacoromanica.ro

Studiile d-lui Suțu, care este unul dintre cei dintâi colaboratori ai acestei reviste și prea distins membru al Societății noastre, fac onoare țerii.

EM. E. KRETZULESCU.

3. GEORGE BALȘ. *O vizită la câteva biserici din Serbia* (cu numeroase ilustrațiuni și planuri, un volum mare, în — 4° cuprinzând 44 pagini. București, 1911. Tipogr. „Carol Göbl", Sr. I. Rasidescu. Din publicațiile Societății „Arta Românească".

Lucrarea d-lui Balș privește mai multe biserici și mânăstiri din Serbia. Ea este făcută mai mult cu ținta de a arătà influența artei sârbești asupra celei românești și legăturile dintre ele. Deși studiul d-sale este presărat pe alocurea cu interesante date și cunoștințe istorice, totuș lucrarea e mai mult de natură arhitectonică decât istorică, lucru urmărit de altfel și de autor.

D. Balș, în lucrarea sa, împarte bisericile și mânăstirile vizitate în trei grupe, repartizând în fiecare grupă, după vechime, zidirile religioase ce au aproape acelaș plan și stil, și sunt ridicate în aceleași secole.

Prima grupă cuprinde mânăstirile: *Studenița*, zidită în 1191, de marele jupan Ștefan Nemania; biserica *Jicea*, ridicată între 1222—1228 de către Sf. Sava lângă orașul Kralievo; *Arilie*, zidită de craiul Ștefan Dragutin între 1272—1275 și *Gradaț*, înălțată de Elena, soția lui Ștefan Uroș I și fata împăratului latin Balduin de Flandra.

In a doua grupă găsim: *Graceanița*, zidită pela începutul veacului al 14-lea de craiul Milutin; *Studenița*, înălțată tot de el, la 1311, și alte clădiri aparținând tot acestui grup, însă ridicate de voievozii sârbi prin Macedonia.

In a treia grupă, clădirile religioase sunt mai numeroase; și, din din punctul de vedere arhitectonic și chiar istoric, acest grup pentru noi, Românii, prezintă foarte multă importanță, de oarece cu el pare a începe influența artei sârbești în planul și zidirea monumentelor religioase românești.

Se citează ca făcând parte din această grupă: *Ravanița*, zidită la 1381 de Kneazul Lazăr; *Manasia*, întemeiată de Despotul Ștefan fiul lui Lazăr, pela 1407—1418, zidită din piatră; *Krușevaț*, ridicată între 1377—1389; *Liubostinia*, clădită de Domniță Milița, văduva Kneazului Lazăr pe la 1400; *Kalenici*, ridicată în 1427 tot de Ștefan Despotul; *Rudeniția*, *Semendria*, etc.

Bisericile și mânăstirile din această grupă, cum și din primele două grupe întrec în mărime și ornamentație bisericile și mânăstirile românești contimporane lor. Ca plan și fel de zidire, mânăstirile grupei a treia au multă asemănare cu câteva mânăstiri vechi românești ce ne-au rămas din acea epocă. Asfel *Krușevaț*, *Kalenici* și *Rudeniția* au planuri aproape identice cu *M-rea Cozia* și *Schitul Bălteni* din Ilfov [1]). Pe lângă asemănările de plan mai sunt de relevat asemănă-

[1]) Vezi: *Schitul Băltenii și vecinătățile* de I. Popescu-Băjenaru, în Revista pentru Istorie, Archelogie și Filologie, vol. XII.

www.dacoromanica.ro

rile de construcţie şi ornamentaţie, asemănări ce se observă mai la toate clădirele religioase româneşti din primele veacuri ale formării Ţerii Româneşti.

Dacă, clădirile bisericeşti din ţara Românească, zidite în primele secole ale întemeierii ei, atât ca plan, cât şi ca construcţie, au fost sau nu influenţate de arta sârbească; sau dacă pricina isbitoarei asemănări dintre mânăstirile româneşti şi cele sârbeşti se datoreşte numai faptului că aşà îşi croise drum arhitectura religioasă în toate ţerile creştine, în acea epocă, rămâne în seama specialiştilor să ne-o arate.

I. B.

4. Vladimir s. t. m. Mironescu. *Privire retrospectivă asupra trecutului nostru, paralel cu al vecinilor;* răspuns la: „Kulturarbeit des-Deutschtums in Rumänien" von D-r. Emil Fischer. O broşură de 70 pag. format 8°, an. 1911, tipografia N. V. Ştefaniu din Iaşi. — Extras din revista *Arhiva.*

După titlu, lucrarea d-lui Mironescu s'ar părea a fi un studiu comparativ al trecutului nostru faţă cu al vecinilor; de fapt, cei cu cari suntem puşi în paralelă sunt Germanii, şi în special Saşii din Transilvania. Pricina din care a isvorît lucrarea aceasta este un studiu lung — de 398 pagini — plin de neexactităţi şi aprecieri umilitoare pentru Români, studiu scris în limba germană de D-r. E. Fischer, german de origine, însă încetăţenit Român.

Din cele arătate de d-nu Mironescu în lucrarea d-sale, se vede că d-nul D-r. Emil Fischer intenţionat a înjosit pe Români şi trecutul lor glorios, spre a scoate starea de înflorire actuală ca operă a germanismului. Este mâhnitor pentru noi Românii, că un frate — să-i zic adoptiv — după ce e primit în braţele noastre, cu dragoste, găseşte de cuviinţă a ne înjosì în ochii lumii, chiar inventând fapte şi stări de lucruri ce n'au existat; când, cuviincios şi cinstit este ca, şi de am aveà vreo vină, să ne iea apărarea, iar nicidecum să ne ponegrească.

Pasagiile citate de d-nu Mironescu în traducere, din lucrarea d-lui Emil Fischer, ne arată cât de streine sunt sentimentele autorului faţă de nouii săi connaţionali şi de patria sa adoptivă. Toată lucrarea d-lui D-r. Fischer este o injurie pentru Neamul Românesc; şi, d-l Mironescu, respectând preceptul evangelic: *„cu ce măsură vei măsurà, cu aceea ţi-se va măsurà"*, răspunde d-lui D-r., punct cu punct la toate acele injurii, căutând a fi la înălţimea protivnicului său.

De altfel, d-l D-r. Fischer, când şi-a propus să ne judece trecutul şi să ne califice prezentul, şi-a pus tema greşit. Nu trebuie să ne pue pe noi în paralelă cu poporul german şi cu popoarele din apus. Poate că niciun popor european n'a îndurat atâtea neajunsuri şi n'a înfruntat atâtea vijelii, câte au înfruntat străbunii noştri acì la Dunăre!

Puhoiul de barbari năvălitori, se ştie că mai mult din răsărit a venit, şi cei mai înspăimântători antropofagi asiatici, până să dea ochi cu civilizatele popoare ale apusului, îşi săturau pofta de carne şi sânge omenesc, cu sânge românesc; şi de multe ori aceste hiene

www.dacoromanica.ro

crude ale Asiei aŭ fost ţinute în loc de piepturile româneşti, dând putinţă civilizaţiei germane să iea avântul cu care se făleşte astăzi d-l D-r Fischer.

Că, furia răsboinică a Turcilor, sălbateci odinioară, a fost potolită în foarte dese rânduri de vitejia pumnului de Români dela Dunăre, e fapt de notorietate universală. De câte ori, poporul german a avut de înfruntat barbara semilună? In câte rânduri a avut de ţinut piept naţiunea germană: Gepizilor, Avarilor, Pecenegilor, Cumanilor, Hunilor, Tătarilor, etc, etc? România şi Români sunt mândri că astăzi sunt aşà cum sunt; mai ales între vecinii binevoitori de odinioară şi de azi: Muscalii, cari ne-au răpit jumătate din Moldova, Austriacii, ei cari ne-au luat cu japca sufletul Moldovei, şi Uugurii, cari martirizează de o decenie de secole aproape, câteva milioane de fraţi de-ai noştri!

D-l Mironescu, într'o legitimă revoltă, măsoară d-lui Fischer cu aceeaş măsură cu care dânsul ne măsoară nouă; dacă însă, haina în care d-l Mironescu şi-a îmbrăcat răspunsul ar fi fost românească, şi nu la fel cu cea în care şi-a îmbrăcat d-l Fischer studiul său, acest răspuns ar fi avut tocmai calităţile Românului: demn şi delicat. In acest răspuns însă, d-l Mironescu a fost călăuzit de simţul de demnitate al Românului, şi pentru ca d-l Fischer să-l înţeleagă, l-a îmbrăcat într'o haină familiară d-sale.

D-l Mironescu îşi încheie răspunsul său, arătând nefasta influenţă a germanismului în Bucovina, asupra Românilor. Ca Român bucovinean, şi deci cunoscător în cauză, arată cum înţeleg Austriacii a face în Bucovina operă de cultură germană; ne spune că din toate aceste încercări, singura care a reuşit a fost îndrumarea poporului spre cultura zeului Bachus.

Incheie, arătând că dacă România se găseşte azi într'o admirabilă stare de înflorire, aceasta se datoreşte progresului general al omenirii, şi nici de cum operei de cultură a germanismului, operă pe care n'o vede nici în ţerile germane, necum în Ţara Românească, ţară de origine latină.

Lucrarea d-lui Mironescu e plină de mult interes şi citită în întregime, multe fapte necunoscute cititorului se găsesc într'ânsa. Ţinând seamă că sentimentul din care a luat naştere această lucrare, este sentimentul naţional jignit, ea face şi mai mare cinste autorului ei, pe care ni-l dovedeşte ca un Român de inimă.

I. B.

www.dacoromanica.ro

SOCIETATEA ISTORICĂ ROMÂNĂ.

PROCES-VERBAL

No. 61.

CONFERINȚELE PUBLICE DIN 1912.

D l *Kretzulescu Em.*, Președintele Societății, a pus și în acest an la dispoziție saloanele Eforiei Kretzulescu pentru ținerea ședințelor publice, cari au fost urmărite de un public select și numeros. Printre persoanele, cari au participat la aceste ședințe, notăm pe d-nii I. Kalinderu, Administratorul Domeniilor Coroanei, General Mavrocordat, Mareșalul Curței Regale, Prof. I. Tanoviceanu și C. Sărățeanu, Consilier la Inalta Curte de Casație, Vice-președinți ai Societății Istorice Române; C. Dissescu, Dr. C. I. Istrati, General Crăiniceanu, General Tell, General Boerescu, General Ghițescu, V. Kogălniceanu, Scarlat Lahovary, D. N. Burileanu, Profesor universitar, N. N. Andronescu, Ion Slavici, Svilocosici, Secretarul Legațiunei sârbe din Capitală, Andrei Rădulescu, magistrat, N. Petrașcu, G. Popa Lisseanu, profesor, G. Teclu, I. I. Vlădăianu, Christu Negoescu, Haralamb Lecca, Radu Rosetti, Maior Mihăescu, Maior Pavelescu, D. Zissu, Petre F. Marinescu, I. Tuducescu, B. Trifu, I. Trifu, Virgil Stoicescu, St. Nicolaescu, Al. Stoicescu, N. D. Popescu, Căpitan Dumitrescu-Roman, Căpitan Banu Florescu, Căpitan V. Străjescu, Căpitan Marinescu, L-t. Dobre Alex., L-t. Slomnescu, D. Olinescu, Vladimir Mironescu, I. Popescu-Băjenaru, ș. a.

Ședința din 11 Fevruarie 1912.

D-l *Tanoviceanu I.*, Vice-președintele Societății, și-a desvoltat conferința despre Cuza Vodă, punând în evidență meritele acestui domnitor și iubirea lui către țărănime. A exprimat dorința ca să se dea la lumină corespondența lui Cuza Vodă, pentru ca istoria modernă a României să poată fi scrisă în întregime.

D-l *Slavici I.*, Membru corespondent al Academiei Române și cel mai de seamă nuvelist de peste munți, a cetit comunicarea despre „Așezarea prepozițiilor în limba română". Ea se va publică într'un număr viitor al revistei.

Ședința dela 18 Fevruarie 1912.

D-l *Colonel Panaitescu Scarlat*, membru al Societății Istorice Române și unul dintre cei mai distinși ofițeri superiori ai armatei, și-a desvoltat comunicarea „Din istoricul fortificației", publicată în întregime, în acest număr, pp. 91—101.

D-l *Apostolescu N. I.*, Doctor în Litere dela Sorbona, Membru în comitetul Societății, și-a desvoltat conferința despre iluștri săi magistri Hașdău și Tocilescu, publicată în întregime în acest număr, pp. 24—45.

www.dacoromanica.ro

Membrii noi

D-l *Kretzulescu Em.*, Preşedintele Societăţei, a propus şi Comitetul a proclamat ca membrii noi pe d-nii:

Porumbaru Em., fost Ministru.
Bellio Al., mare proprietar.
Florescu Al. D., mare proprietar.
Popovici Andrei, mare proprietar.
Rosetti-Bălănescu Petre, Directorul Eforiei Spitalelor Civile.
Rădulescu Andrei, magistrat.
Vlădăianu I. I., advocat.
Marinescu Petre F., Şef contabil al Băncei Naţionale.
Zotta Sever, Cavaler de
Furnică D. Z., Membru al Camerei de Comerţ. Bucureşti.
Econ. Predeanu V., Curtea de Argeş.
Econom. Bălăşel Teodor, Ştefăneşti, Vâlcea.
Zissu D. N., Directorul Eforiei Kretzulescu.
Căpitan Strejescu Vasile, (Şcoala de Războiu).
Locotenent Dobre Alex. (Şcoala de Războiu).

Comunicare către d-nii Membrii ai Societăţii.

La invitaţiunea Biuroului Societăţii Istorice Române adresată d-lor Membri pentru trimiterea datelor autobiografice ce vor servì la alcătuirea *Dictionarului istoric al Românilor*, au răspuns, în ordine alfabetică, următorii d-ni Membrii:

Anastasiu (Locotenent Colonel I.), Târgovişte; Burghele (G. G.) Advocat, Dorohoi; Clinciu (I.) Profesor, Bucureşti; Colescu (Dr. Leonida), Şeful statisticei generale a României, Bucureşti; Damian (Preotul V.), Pictor bisericesc, Bucureşti; Droc-Barcian N., Directorul Gimnaziului din Giurgiu; Dumitrescu (Căpitan I. M.) Stat Major, Roman; Filitti (I.), Prim Secretar de Legaţie şi Director al Serviciului Politic, Ministerul de Externe; Florescu I. Advocat, Slatina; Goilav Gr. Senator, Fălticeni; Lahovary Scarlat, Directorul politic al ziarului «La Roumanie»; Kogălniceanu Const., Consul general al României la Rusciuk; Margulius Dr. I., Ploeşti; Naum (Const. I.) Avocat, Peşteana de sus, Gorj; Poboran (G.), Directorul şcoalei primare «Ionaşcu», Slatina; Sărăţeanu C., Vicepreşedintele Societăţii Istorice Române, Consilier la Inalta Curte de Casaţie, Bucureşti.

Biuroul Societăţii aşteaptă răspunsurile tuturor d-lor Membrii.

www.dacoromanica.ro

TABLA DE MATERII

A VOLUMULUI XIII, PARTEA I—II-A.

Pag.

Tanoviceanu I., *Pagini din istoria domniei lui Cuza Vodă.* Urmare: Confuziunea în partidul conservator după moartea lui B. Catargiu. Ministerul Arsache; Ministerul Kretzulescu. Lupta între Kogălniceanu și Rosetti-Brătianu 1

Apostolescu N. I., *Hașdeu și Tocilescu,* Conferință 24

Năsturel General P. V., *Genealogia Năsturelilor.* Urmare: VI. Radu II Marele Ban Năsturel. Prima școală românească cu internat din Câmpulung (1669) înființată de Radu-Toma Năsturel 46

Panaitescu Colonel Sc., *Din istoria fortificației.* Conferință 91

Kogălniceanu Const. *Cercetări critice cu privire la Istoria Românilor:* Capitalele și întinderea Moldovei sub primii Voevozi 102

Sturdza Alex., *Rasa românească* din punctul de vedere antropologic și etnografic 113

Marinescu Iulian., *Documente* privitoare la granița dintre Țara Românească și Ungaria 118

Ionescu Gh., *Tipografiile din Sibiiu* 129

Goilav Gr, *Bisericile armene de prin Țările Române* (sfârșit) 154

Ieșeanu Isidor., *Despre originea cuvântului „Bosnia"* (sfârșit) 168

Popescu-Băjenaru I., *Schitul Bălteni* (sfârșit) 170

Minea I., *Românii înainte de 1222.* Nouă contribuțiuni 226

Dragomirescu Iuliu., *Ideile și faptele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu.* Precursorii. Genealogia. Alexandru Hasdeu. Copilăria lui B. P. Hasdeu. In Moldova. Cu fotografii 234

Alexici Gh., *Material de limbă din „Codicele de Petrova"* 278

Furnică D. Z., *Documente* și opt scrisori relative la comerț 294

Dumitrescu Al. T., *Ler Impărat.* Urmare: Relațiuni despre ruinele coloniei Romula (Curțile lui Ler-Impărat); material arheologic inedit. Material folkloristic: Ler-Impărat în tradiție, descântece, zicale și colinde; Legenda Domnului de Rouă și alte povești. Cetatea Antinei (tot Curțile lui Ler-Impărat). King Leir din drama lui Shakspeare față de Ler-Impărat din basmele române. 305

Obedeanu C. V., *Lista Banilor Olteniei,* dela început până la desființare. . 382

*

Dări de seamă despre:

Kalinderu I., Notă despre un studiu al d-lui Millet. (Em. E. Kretzulescu). 385

Sutzu (M. C.) Mina dela Perinthus. (Em. E. Kretzulescu). 387

Balș George. O vizită la câteva biserici din Serbia (I. B.) 389

Mironescu (Vladimir). Privire retrospectivă asupra trecutului nostru paralel cu al vecinilor; răspuns la: „Kulturarbeit des Deutschtums in Rumänien" von D-r. Emil Fischer. (I.B). 390

*

Societatea Istorică Română. Conferințele publice din 1912: Domnia lui Cuza-Vodă (I. Tanoviceanu); Așezarea prepozițiilor în limba română (I. Slavici); Din Istoria fortificației (Colonel Sc. Panaitescu); Hasdeu și Tocilescu (N. I. Apostolescu) 393

Membrii noi; Comunicare către d-nii Membri. 394

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro